

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 17

МАРИУПОЛЬ – 2016

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету.

Серія: Історія. Політологія

Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 7 від 21.12.2016 р.)

Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України № 261 від 06.03.2015 р.).

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних **Index Copernicus International sp.z o.o.** та «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «КиберЛенинка»

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.філол.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.ю.н., проф. О. В. Філонов, д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. В. А. Войналович, д.і.н., проф. А. В. Гедьо,
д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, д.і.н.,
проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко,
д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова, д.і.н., проф. О. П. Ресент,
д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський,
д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. Т. Граціані (Італійська Республіка),
д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка),
д.політ.н., проф. С. Корнеа (Республіка Молдова),
д.і.н., проф. П-Р. Магочій (Канада),
д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com
Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 054/017

Видавець «Видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2016

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Арабаджи С.С. МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ГРЕЦЬКИЙ СУД: СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	9
Voitovych N. DWELLING AS A LOCUS OF LIFE / TEMPORARY STAY OF THE CHARACTERS OF "LOWER" MYTHOLOGY (A STUDY BASED ON ETHNOGRAPHIC MATERIALS)	15
Волоніць В.С. СИСТЕМА КРЕДИТУВАННЯ НЕЖИНСЬКИХ ГРЕКІВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХVIII – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.	28
Грукач В.О. ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д.Г. БІКОВА ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЇ	34
Небрат С.Г. ПОГРЕБЕНИЯ ИНГУЛЬСКОЙ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ С КОСТЯМИ ЖИВОТНЫХ	43
Папазова А.В. ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVII СТ. ДОСЛІДНИКАМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	56
Ревенко В.В. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В СІЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	67
Романцов В.М. МАРИУПОЛЬСЬКІ БІЛЬШОВИКИ В БОРОТБІ ЗА ВЛАДУ В 1917 р. УРОКИ ІСТОРІЇ НА ПОРОЗІ СТОЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ	75
Сацький П.В. ІДЕОЛОГІЧНО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВНИЦТВА ПІВДЕННО-УКРАЇНСЬКОГО І ПІВНІЧНО-КРИМСЬКОГО КАНАЛІВ (1950-1953 рр.)	83
Тарасов В.В. КАВА, СИГАРЕТИ ТА ШОКОЛАД У ПОВСЯКДЕННІЙ КОМУНІКАЦІЇ «ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ» У ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ ТА АВСТРІЇ 1945-1948 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІЗУАЛЬНИХ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ)	91
Тарнавський Р.Б. ДОКТОРАТИ З ЕТНОГРАФІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1930-ті роки)	99
Шипік Н.Ф. ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ В'ЯЗНІВ У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ УСТАНОВАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РР.	107

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Гаврилова Н.В., Бушуєв Г.О. ФАКТОР ФІНАНСУВАННЯ ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ СИРІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ	115
Грінко О. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	121
Зельманович І.І. «ЗАМОРОЖЕНІ» КОНФЛІКТИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ	129
Івасечко О.Я., Коваль О.В. «БРЕКСІТ» ЯК НОВІТНЯ ЗАГРОЗА ЦІЛІСНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ	136
Ільницька У.В. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ФРН У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ ТА ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ	143
Каріх І.В. ГУМАНІТАРНА СФЕРА ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ	152
Катеринчук П.М. РОЛЬ НОВИХ МЕДІА У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ: РЕЦЕПЦІЯ ДОСВІДУ США	159
Козьма В.В. ОСОБИСТІТЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ	167
Кужельний М.О. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ІЗОЛЯЦІОНІЗМУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ	172
Lopata M. ANALIZA PORÓWNAWCZA MNIEJSZOŚCIOWYCH RZĄDÓW KOALICYJNYCH KRAJÓW GRUPY WYSZENRADZKIEJ	183
Мамонтова Е.В. СУСПІЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	191
Маруховська-Картунова О.О. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ГЕНЕЗИ ЕТНОКОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЗАХОДІ У ХХ-ХХІ ст.: БАГАТОМАНІТНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ	201
Одарченко К.Ю. ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ТЛІ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНІ	209
Осадчук І.Ю. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ (1991–2016): ТОТАЛІТАРИЗМ ЧИ ПОСТТОТАЛІТАРИЗМ?	216
Парлюк В.І. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ АВСТРІЇ	226
Піпченко Н.О. МІЖНАРОДНА ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	235
Прондзинська К.М.С. ПРИЧИНИ КОНФЛІКТУ НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ	241

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ	
Ржевська Н.Ф. РЕЙТИНГОВА МОДЕЛЬ ЯК ФОРМА ОЦІНКИ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ: ПРО ДЕЯКІ ІНДЕКСИ РЕЙТИНГУ	250
Третяк О.А. ІМПЛІКАТИВНІСТЬ ТА ПРЕДИКАТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТИНИ: МІЖ ТЕХНОЛОГІЗМОМ І ДИСКУРСИВНОЮ ОНТОЛОГІЄЮ	258
Трофименко А.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ	266
Трофименко М.В. ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ АВСТРАЛІЇ	278
Тулиця О.Л. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОКРАТИЧНІ ОРІЄНТИРИ	290
Шевченко М.І. ПРИНЦИП ДІАЛОГУ КУЛЬТУР ЯК ОСНОВА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	297
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
РЕЦЕНЗІЯ	
КІЯНКА І. ПОПУЛІЗМ В ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ: ІДЕОЛОГІЧНІ ТЕЧІЇ, РУХИ ТА ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ / І. КІЯНКА. – ЛЬВІВ: ПРОСТІР-М, 2016. – 387 с. (Т.В. Сидорук)	305
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	308
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	310

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Arabadzhy S. MARIUPOL GREEK COURT: FIELDS OF ACTIVITY AND FUNCTIONING PROBLEMS	9
Voitovych N. DWELLING AS A LOCUS OF LIFE / TEMPORARY STAY OF THE CHARACTERS OF "LOWER" MYTHOLOGY (A STUDY BASED ON ETHNOGRAPHIC MATERIALS)	15
Volonyts V. THE SYSTEM OF NIZHYN GREEKS CREDITING IN THE CONTEXT OF TRADE RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE XVIII – EARLY XIX CENTURIES	28
Grukach V. LEGISLATIVE INITIATIVES KYIV, VOLYN, PODOLIA GENERAL GOVERNOR D.H. BIBIKOV AND A THEY INSTILLATION IN RIGHT-BANK UKRAINE	34
Nebrat S. BURIAL INGUL CATACOMB CULTURE WITH THE BONES OF ANIMALS	43
Papazova A. THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY OF JESUS IN UKRAINE IN LATE XVI – EARLY XVII CENT. STUDIED BY THE UKRAINIAN SCHOLARS OF POST-INDEPENDENCE PERIOD	56
Revenko V. ORGANIZATION OF EDUCATIONAL WORK IN RURAL SCHOOLS SOUTH OF UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD	67
Romantsov V. MARIUPOL BILSHOVYKS IN THE STRUGGLE FOR POWER IN 1917. LESSONS FROM HISTORY ON THE BRINK OF THE REVOLUTION CENTENARY	75
Satskyi P. IDEOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT FOR THE CONSTRUCTION OF THE SOUTH-UKRAINIAN AND NORTH-CRIMEAN CANALS (1950-1953)	83
Tarasov V. COFFEE, CIGARETTES AND CHOCOLATE IN ORDINARY COMMUNICATION «DISPLACED PERSONS» IN POSTWAR GERMANY AND AUSTRIA 1945-1948 (BASED ON VISUAL AND DOCUMENTARY SOURCES)	91
Tarnavskiy R. Ph.D. DEGREES IN ETHNOGRAPHY AND ETHNOLOGY IN LVIV UNIVERSITY DURING 1930th	99
Shypik N. EXPLOITATION OF PRISONERS' LABOUR iN CORRECTIVE-LABOUR INSTITUTIONS OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS IN THE SECOND HALF OF 1940-ies	107

POLITICAL SCIENCE

Gavrilova N., Bushuiev H. FACTOR OF FUNDING ISLAMIC STATE IN THE SYRIAN CONFLICT	115
Grynko O. HISTORY OF FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF EUROPEAN UNION'S REGIONAL POLICY	121
Zelmanovych I. «FROZEN» CONFLICTS AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL CONFRONTATION	129
Ivasechko O., Koval O. BREXIT AS A MODERN THREAT TO THE INTEGRITY OF THE EUROPEAN UNION: ECONOMIC AND SOCIAL CONSEQUENCES	136
Ilnytska U. FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY IN FORMATION OF THE EUROPEAN SECURITY AND DEFENCE SYSTEM AND CONFLICT SETTLEMENT IN THE EAST OF UKRAINE	143
Karih I. HUMANITARIAN SPHERE AS AN OBJECT OF SECURITY POLICY	152
Katerynychuk P. ROLE OF NEW MEDIA IN THE ELECTION PROCESS: RECEPTION OF THE USA EXPERIENCE	159
Kozma V. PERSON AS SUBJECT OF POLITICS	167
Kuzhelnyi M. THEORY AND PRACTICE OF CONCEPTUAL ISOLATIONISM IN THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE	172
Lopata M. COMPARATIVE ANALYSIS OF COALITION MINORITY GOVERNMENTS IN THE VISERGRAD GROUP COUNTRIES	183
Mamontova E. SOCIAL DIALOGUE AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC POLICY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS	191
Marukhovska-Kartunova O. PERIODIZATION OF THE GENESES OF THE ETHNOCONFLICTOLOGICAL RESEARCHES IN THE WEST IN THE XX-XXI CENTURIES: MULTIPLICITIES OF CONCEPTUAL APPROACHES	201
Odarchenko K. THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS OF INTERNAL COMMUNICATIONS AGAINST SOCIAL INTERACTION MODELS IN UKRAINE	209
Osadchuk I. THE POLITICAL REGIME OF NORTH KOREA (1991–2016): TOTALITARIANISM OR POST-TOTALITARIANISM?	216
Parlyk V. THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM IN AUSTRIA	226
Pipchenko N. INTERNATIONAL INTERNET COMMUNICATION OF THE EUROPEAN UNION: TRENDS AND PROSPECTS	235

Prondzynska K.M. CAUSES OF THE CONFLICT IN SOUTHEASTERN UKRAINE: ON THE CORRELATION BETWEEN THE INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS	241
Rzhevaska N. RATING MODEL AS FORM OF ANALITIC CENTERS EVALUATING MARKS: ABOUT SOME RATING INDEXES	250
Tretyak O. IMPLICATIVE AND PREDICATIVE POLITICAL TRUTH ABILITIES: BETWEEN TECHNOLOGY AND DISCURSIVE ONTOLOGY	258
Trofimenko A. LEGAL FRAMEWORK FOR ANTI-TERRORIST OPERATION IN UKRAINE	266
Trofymenko M. PUBLIC DIPLOMACY OF AUSTRALIA	278
Tupitzya O. CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: SOCIAL AND DEMOCRATIC GUIDELINES	290
Shevchenko M. THE DIALOGUE OF CULTURES PRINCIPLE AS THE BASIS OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATION	297
SCIENTIFIC LIFE	
REVUE	
KIYANKA I. POPULISM IN HISTORY AND MODERNITY: IDEOLOGICAL CURRENTS, MOVEMENTS AND POLITICAL TECHNOLOGIES / I. KIYANKA. – LVIV: PROSTIR-M, 2016. – 387 P. (T. Sydoruk)	305
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	308
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	310

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.62-2)“1779/1869“

С.С. Арабаджи

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ГРЕЦЬКИЙ СУД: СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Розглянуто структуру Маріупольського грецького суду та зміни, які відбувалися впродовж часу його функціонування. Охарактеризовані основні сфери діяльності цієї установи, визначені напрямки відповідальності. Проаналізовані інформативні можливості матеріалів Маріупольського грецького суду щодо дослідження повсякденного життя грецької спільноти Приазов'я. Показано, що серед важливих проблем функціонування суду були: довгий розгляд справ, іноді безвідповідальне ставлення чиновників до своїх службових обов'язків, вплив заможних членів грецької громади на прийняття рішень на їх користь.

Ключові слова: Маріупольський грецький суд, греки, Приазов'я.

З часу переселення греків з Криму до Приазов'я важливу організаційну роль у житті громади відіграв Маріупольський грецький суд. Ця установа була створена згідно 5 пункту документу «Жалованная грамота християнам греческого закона, вышедшим из Крыма в Азовскую губернию на поселение» від 21 травня 1779 р., що дозволяв грекам-переселенцям мати свій суд і внутрішню поліцію з виборних представників народу на підставі загальних державних законів, але компетенція суду поширювалася лише на греків [12].

Діяльність Маріупольського грецького суду неодноразово ставала об'єктом дослідження українських дослідників. Історикиня А. Гедьо проаналізувала інформативні можливості актових документів суду, використання комплексного підходу, дозволило авторці розширити наукову розробку теми та простежити певні паралелі в історичній долі ніжинської та маріупольської громад [4]. М. Подгайко в своїй дисертаційній роботі «Самоврядування грецьких громад в Україні (сер. XVII – 70-ті рр. XIX ст.)» з'ясувала організаційні засади та механізм функціонування органу самоврядування [13]. С. Арабаджи дослідила діловодні та публічно-правові актові матеріали Маріупольського грецького суду, визначила їх інформативну цінність для вивчення повсякденного життя греків Північного Приазов'я [1; 2; 3]. Аналіз історіографії засвідчив, що проблеми функціонування Маріупольського грецького суду жодного разу не були виділені в окрему тему наукового пошуку, що і стало мотиваційним чинником цього дослідження.

Джерельна база обраної проблеми представлена актовими, діловодними, судово-слідчими документами та джерелами особового походження. На даний час матеріали грецького суду зберігаються у фонді «Маріупольський грецький суд» (ф. 1576) Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та фондах Маріупольського краєзнавчого музею. Внаслідок звернень греків до посадових осіб або установ, що представляли державну владу, утворився значний масив справ, які розкривають наболілі проблеми грецького населення, зокрема і відносини з чиновниками Маріупольського грецького суду. Зберігаються ці справи у Державному архіві Одеської області та в Російському державному історичному архіві, залежно від того, до кого зверталися греки.

Однією з особливостей внутрішнього життя грецьких поселенців було те, що у правовому полі вони всі визнавалися рівноправними. Маріупольський грецький суд розпочав свою роботу 28 червня 1780 р. згідно указу Катерини II [15, арк. 1 зв.] і виконував адміністративні й поліцейські функції, а також вів судові справи. У суді всі справи вирішувалися колегіально, за закритими дверима. Столів у суді було шість: карний, громадський, слідчий, господарський, сирітський та поліцейський [11, с. 109].

Основними напрямками діяльності суду були: судочинство в цивільних справах, в яких брали участь греки; слідство та допит в кримінальних справах; поліцейська справа – таємний нагляд, здійснення розшуку, затримання злочинців та взяття під варту; митний контроль; виконання секретних постанов губернського правління – розшук збіглих арештантів, фальшивомонетників тощо; контроль за господарськими справами, складання звітів щодо економічного розвитку округи. За наказом суду в кожному селі була затверджена поліція для нагляду за порядком. В поліції служили російські урядовці [5, с. 63].

Численні документи Маріупольського грецького суду відображають не тільки строкату мозаїку проблем повсякденного життя грецької спільноти, а й насичені важливими відомостями з етнопсихології греків та їх світосприйняттям. Актіві матеріали суду дозволяють виявити конфлікти всередині грецької общини, дослідити причини невдоволення греків діями призначених осіб (урядників) і методи опору їм, доповнити уявлення про повсякденні форми селянського протесту тощо. Значна частина документів Маріупольського грецького суду розкриває економічне становище, стан розвитку господарства, матеріальну забезпеченість грецьких мешканців зокрема і сіл в цілому. Опрацювавши справи Маріупольського грецького суду можна з'ясувати питання щодо об'єктів нерухомої власності греків (торгові лавки, млини, хутори, рибні заводи тощо), стосовно прибутку, який отримували та труднощів, з якими стикалися у господарській діяльності. Матеріали грецького суду містять відомості про кількість худоби у кожному населеному пункті, щодо виробництва сала, вовни та використання цієї продукції для власних потреб, стосовно вирощування та використання для домашніх потреб зернових культур і багато іншої інформації. Ряд справ суду висвітлює питання щодо податків, які платили греки.

Судово-слідчі матеріали Маріупольського грецького суду дозволяють проаналізувати проблеми девіантної поведінки, достовірно відобразити її місце та вагу в повсякденному житті греків, а також простежити соціальні відхилення в середовищі грецького населення Північного Приазов'я. Матеріали справ надають інформацію стосовно кримінальних злочинів, що скоювали грецькі переселенці, за які злочини їх найчастіше засуджували, який вирок виносився і яке покарання назначалося. Необхідно зазначити, що в грецькому суді всі справи вирішувалися згідно законів Російської імперії, але й не поодинокими були випадки, коли при вирішенні питання керувалися і нормами звичаєвого права, успадкованими ще з Криму [11, с. 110]. Умовно справи можна поділити на дві групи: перша – справи, в яких перелічені всі кримінальні «дела» відкриті і вирішені за рік, і друга – безпосередньо матеріали зібрані по одній справі.

Штат грецького суду складався з голови, чотирьох засідателів та секретаря. У середині XIX ст. штат суду складався з голови, трьох засідателів, секретаря та підпорядкованих йому столоначальників. За звичаєм, одному з засідателів доручались поліцейні обов'язки, другому – слідчі, третьому – скарбничі. Крім секретаря і столоначальників, інший склад суду обирався грецькими переселенцями на трирічний термін. Для цього раз у три роки кожне з грецьких сіл відправляло до м. Маріуполя двох уповноважених, які разом з представниками міста обирали голову та трьох членів суду [5, с. 63].

Склад Маріупольського грецького суду був представлений тільки етнічними

греками. Це мало як свої позитивні моменти, так і негативні. Позитивним було те, що грецьке населення, обирало до органів самоврядування осіб, які користувалися авторитетом і повагою в суспільстві. Серед негативних моментів варто виокремити наступні: купці і багаті скотарі мали великий вплив на засідателів грецького суду й відповідно на прийняття рішень; посадовці суду часто затягували розгляд справ, в результаті чого, затримані дуже довгий термін залишалися під вартою; іноді чиновники халатно ставилися до виконання своїх посадових обов'язків, а також зловживали своїм службовим становищем.

Яскравим прикладом халатного ставлення до своїх обов'язків є матеріали справи «Дело по жалобе мещанина Логофетова на членов Мариупольского Греческого суда, содействовавших неизвестного звания чиновнику Ильяшенко причинить просителю истязания» [8]. З приватно-публічних документів цієї справи дізнаємося, що з міщанином М. Логофетовим трапився неприємний інцидент. У своєму проханні до Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора М. Логофетов виклав суть справи. Згідно неї 6 квітня 1863 р. до нього підійшов засідателі грецького суду Оксюзов і запросив його до цього закладу. У суді М. Логофетов, який був його колишнім засідателем, побачив голову суду Попова, засідателів Гонжи і Хазанжи, секретаря й виконуючого обов'язки стряпчого Хартахая, а також чоловіка, який назвався Григорієм Ільяшенком. Останній був у Логофетова напередодні з пропозицією вирішити питання щодо скарги на нього купця Піддубного за 50 або 100 руб. Але оскільки останній відмовився від цієї пропозиції, Ільяшенко погрожував завдати йому шкоди [8, арк. 10 зв.].

На підставі протоколу, що був складений у Маріупольському грецькому суді за підписами членів, і секретаря цієї установи, і Г. Ільяшенка, який видавав себе за уповноваженого государя імператора Олександра Миколайовича, М. Логофетова оголосили заарештованим. Його звинуватили у вбивстві і грабунку, позбавили всіх станових прав і наказали вислати до Сибіру на Алтайські копальні. Після оголошення вироку, міщанину зв'язали руки, посадили на стілець і запрошений циркульник оголив йому півголови (хоча згідно існуючого закону голити голову заборонялося), одягли як висланого каторжника, закували у ножні кайдани й під суворою вартою провели по всіх головних вулицях міста, після чого замкнули у в'язниці. У заарештованого М. Логофетова відібрали ключі від скрині, в якій зберігалися гроші, а його майно охороняла поліцейська варта [8, арк. 12].

З документів справи дізнаємося, що через деякий час члени грецького суду отримали телеграму начальника Катеринославської губернії, в якій зазначалось, що М. Логофетов невинний, після чого його звільнили з в'язниці, натомість Ільяшенка взяли під арешт. Про цей резонансний випадок написало декілька газет, внаслідок чого ця справа дійшла до Сенату. Після її розгляду 19 квітня 1866 р. було видано імператорський указ з Сенату до Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, згідно з яким справу для винесення вироку передали до Катеринославської кримінальної палати [8, арк. 63].

У повсякденному житті греки досить часто стикалися з проблемою довгого розгляду справ у грецькому суді. З моменту прийняття у суд паперів і до вирішення питання зазвичай проходило багато часу. Бували навіть випадки, коли греки писали Новоросійському генерал-губернатору скарги на Маріупольський грецький суд через довгий термін розгляду справ або внаслідок зловживання засідателями своїм службовим становищем. Для прикладу можна навести «Дело по жалобе Мариупольского мещанина Спиридона Харитоновна на медленное производство дела о волах, захваченных у него мещанами Константином и Саввою Сухчаранами» [9], «Дело по прошению Мариупольского купца Николая Трифильева о скорейшем окончании дела о разорении

его рыболовных заводов» [7], «Дело о предании суду бывшего заседателя Мариупольского Греческого Суда Балабанова за притеснения сделанные им бывшему смотрителю греческого селения Бешева Губернскому Секретарю Константину Городину» [10], що зберігаються у Держархіві Одеської області.

Матеріали наступної справи яскраво висвітлюють як іноді працювали засідателі Маріупольського грецького суду. В червні 1857 р. м. Маріуполь відвідав Таганрозький градоначальник і звернув увагу на те, що більша частина в'язнів місцевої в'язниці «содержатся или за неимение письменных видов или за просрочку оных». Після ревізії цих справ, що знаходилися у засідателя грецького суду Бахалова, градоначальник побачив, що з 54-х справ тільки 5 були в роботі, по всім іншим справам ніякої переписки не було (хоча деякі в'язні утримувалися ще з 1856 р.) [6, арк. 1]. Градоначальник був неприємно здивований таким станом речей, тому особисто и через грецький суд попередив Бахалова, щоби він «в точности выполнял возлагаемые на него поручения с предварением, что если и после этого он дозволит себе малейшую медленность в подобных делах, то неминуемо будет предан суду» [6, арк. 1 зв.]. Але Бахалов не дивлячись на попередження, зовсім не змінився, тому градоначальник викликав його у Таганрог і на нетривалий час заарештував, після чого знову зробив попередження.

Після повернення у Маріуполь засідатель під приводом хвороби не приступив до праці, хоча, коли до нього було відіслано городского лікаря Погоського «для освидетельствования» з'ясувалось, що він цілковито здоровий, в чому він і сам йому зізнався [6, арк. 2 зв.]. Крім цього Бахалов грубо розмовляв, як з чиновниками суду, так і з підсудними, а також зловживав та перевищував службові повноваження. Внаслідок чого Таганрозький градоначальник зазначив, що Бахалова необхідно судити по статтям 370, 377, 391, 441, 442 і 443 кримінального уложення про покарання і доповнив, що «при совокупности же поступков подвергается одному тягчайшему из наказаний определенных в сих статьях и именно лишению всех прав состояния и ссылке в Сибирь на поселение, или же ссылке на житье в Томскую или Тобольскую губернии, и кроме сего, как купец 3-й гильдии и телесному наказанию» [6, арк. 3]. В результаті Бахалова зняли з посади, а його справу передали на розгляд в Катеринославську кримінальну палату.

Аналіз джерел доводить, що повільний розгляд справ у Маріупольському грецькому суді був майже «нормою». У 1869 р. під час проведення ревізії секретар 2-го відділення 5-го департаменту Сенату Колбой зазначав, що папери, які надходили до суду довгий час залишалися без руху у реєстраторів; чиновники, які отримали справи не квапилися записувати їх у настільні журнали, тому справи лишалися без руху цілі роки; члени суду місяцями тримали у себе не тільки «прошення» приватних осіб, а й офіційні папери, і не здавали їх для запису тощо. Крім цього він підкреслив, що за 1867-1868 рр. рішення по жодній справі прийнято не було [11, с. 111].

Негативні аспекти роботи Маріупольського грецького суду знайшли своє відображення і в матеріалах особового походження. Цінним джерелом є подорожні нотатки І. Христофоровича-Лобко, які були опубліковані у 1871 р. При підготовці рукописів автор використовував власні спостереження під час подорожі та навів деякі відповіді на свої запитання мешканців Маріуполя та грецьких селищ. У подорожніх нотатках автор звернув свою увагу на діяльність Маріупольського грецького суду. Як на взірць «швидкого» ведення справ у колишньому суді, Христофорович-Лобко вказав на одну справу, передану йому одним з чиновників суду. Згідно матеріалів справи, один грек скаржився грецькому суду на годувальницю, яка недогодувавши дитину, пішла від неї. Суд почав розглядати справу і, через 20 років, вирішив: годувальниці повернутися до грека й догодувати дитину. На жаль, ця дитина була вже одружена [14, с. 223].

У 1869 р. грецький суд було скасовано й відкрито земство для Маріупольської округи та мирові установи в м. Маріуполі та в окрузі з приєднанням до нього Таганрозького окружного суду.

Таким чином, основні сфери діяльності Маріупольського грецького суду охоплювали справи кримінального характеру (слідство, допити); судочинство в цивільних справах; контроль та облік економічних питань розвитку округи та кожного грецького поселення окремо; поліцейські справи; митний контроль тощо. Проблеми функціонування грецького суду були пов'язані зі складом цієї установи: заможні греки часто використовували важелі фінансового та особистісного впливу на прийняття рішень на свою користь. Крім того, чиновники суду дуже халатно ставилися до виконання своїх обов'язків: документи довгий час не реєструвалися, розгляд справ навмисно затягувався.

Список використаної літератури

1. Арабаджи С. С. Діловодні матеріали Маріупольського грецького суду як джерела з історії повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я / С. С. Арабаджи // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Історія. – 2012. – Т. 171, Вип. 159. – С. 102-106 ; Arabadzhy S. S. Dilovodni materialy Mariupolskoho hretskoho sudu yak dzherela z istorii povsiakdennoho zhyttia hretskoho naseleння Pivnichnoho Pryazovia / S.S. Arabadzhy // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Istoriiia. – 2012. – Т. 171, Вур. 159. – S. 102–106.

2. Арабаджи С. С. Повсякденне життя грецького населення Північного Приазов'я кінця XVIII – початку XX ст.: джерелознавчий аспект : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Світлана Сергіївна Арабаджи; Донецький національний університет. – Донецьк, 2012. – 262 с. ; Arabadzhy S. S. Povsiakdenne zhyttia hretskoho naseleння Pivnichnoho Pryazovia kintsia KhVIII – pochatku KhKh st.: dzhereloznavchyi aspekt : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Svitlana Serhiivna Arabadzhy; Donetskyyi natsionalnyi universytet. – Donetsk, 2012. – 262 s.

3. Арабаджи С. С. Публічно-правові актові матеріали Маріупольського грецького суду як інформативні джерела з повсякденного життя греків Північного Приазов'я / С. С. Арабаджи // Історичні і політологічні дослідження. – 2014. – Вип. 3–4. – С. 132–137; Arabadzhy S. S. Publichno-pravovi aktovi materialy Mariupolskoho hretskoho sudu yak informatyvni dzherela z povsiakdennoho zhyttia hrekiv Pivnichnoho Pryazovia / S. S. Arabadzhy // Istorychni i politolohichni doslidzhennia. – 2014. – Вур. 3–4. – S. 132–137.

4. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст. / А. Гедьо. – Київ, 2005. – 416 с. ; Hedo A. Hretski hromady Nizhyna ta Pivnichnoho Pryazovia v aktovykh materialakh seredyny XVII–XIX st. / A. Hedo. – Kyiv, 2005. – 416 s.

5. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – Київ, 2001. – 245 с. ; Hedo A. Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) / A. Hedo. – Kyiv, 2001. – 245 s. .

6. Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 196, спр. 1403 ; Derzharkhiv Odeskoi oblasti, f. 1, op. 196, spr. 1403.

7. Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 197, спр. 1177 ; Derzharkhiv Odeskoi oblasti, f. 1, op. 197, spr. 1177.

8. Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 95, спр. 174 ; Derzharkhiv Odeskoi oblasti, f. 1, op. 95, spr. 174.

9. Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 97, спр. 316 ; Derzharkhiv Odeskoi oblasti, f. 1, op. 97, spr. 316.

10. Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 99, спр. 232 ; Derzharkhiv Odeskoï oblasti, f. 1, op. 99, spr. 232.

11. Мариуполь и его окрестности / Изд. почет. попечителя Д. А. Хараджаева. – Мариуполь : Типогр. А. А. Франтова, 1892. – III, 461, 55, VIII с. ; Mariupol i ego okrestnosti / Izd. rochet. porochitelya D. A. Kharadzhaeva. – Mariupol : Tipogr. A. A. Frantova, 1892. – III, 461, 55, VIII s. ;

12. Маріупольський краєзнавчий музей, фонди, спр. 3471-Д. ; Mariupolskyi kraieznavchyi muzei, fondy, spr. 3471-D.

13. Подгайко М. К. Самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII – 70-ті рр. XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Марія Костянтинівна Подгайко; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2006. – 19 с. ; Podhaiko M. K. Samovriaduvannia hretskykh hromad v Ukraini (seredyna KhVII – 70-ti rr. KhIKh st.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Mariia Kostiantynivna Podhaiko; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Kyiv, 2006. – 19 s.

14. Христофорович-Лобко И. Очерки Мариупольского округа / И. Христофорович-Лобко // Ведомости Таганрогского градоначальства. – 1871. – № 38. – С. 223 ; Khristoforovich-Lobko I. Ocherki Mariupolskogo okruga / I. Khristoforovich-Lobko // Vedomosti Taganrogskogo gradonachalstva. – 1871. – № 38. – S. 223

15. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 157, оп. 1, спр. 3 ; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 157, op. 1, spr. 3.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2016 р.

S. Arabadzhy

MARIUPOL GREEK COURT: FIELDS OF ACTIVITY AND FUNCTIONING PROBLEMS

The article examines the structure of Mariupol Greek court and the changes taking place in the course of its functioning. It was determined that there were six departments in the court: criminal, public, investigative, economic, orphan and police ones. The article gives the characteristics of the basic fields of activities of this institution: legal proceedings in public cases in which the Greeks were engaged; investigation and interrogation in criminal cases; police activity – secret watching, inquiries, apprehension and detention of criminals; customs supervision; execution of secret decrees of province administration – search of fugitive convicts, counterfeiters etc; economic cases supervision, drawing up reports as to economic development of the neighbourhood. According to the court decree every village had assigned police staff for order monitoring. Russian officials worked in the police.

The stuff of the Greek court was comprised of a chief of the court, four assessors and a secretary. In the middle of the XIX century the stuff of the court included a chief of the court, three assessors, a secretary and heads of departments subordinate to him. As usual one of assessors was charged with the police responsibilities, the second – with investigation ones, the third – with financial duties. Except the secretary and the heads of departments court officials were elected by the Greek resettlers for the three-year term. For this purpose once in three years every Greek village sent to Mariupol city two commissioners who together with the city representatives elected a chief and three court members. The stuff of Mariupol Greek court was represented only by the ethnic Greeks.

The informative potential of Mariupol Greek court materials in regard to examining Pryazovya Greek community everyday life was analysed in the article. The Greek court functioning problems were connected with the staff of the institution. Well-off Greeks often used financial and personal influence in resolving to their advantage. Besides, in everyday life Greeks quite often faced the problem of long legal investigation in the Greek court. The period from the document acceptance to case settling usually took much time. There were some occasions when Greeks wrote complaints to Novorosiya Governor-general against Mariupol

Greek court because of long term of legal investigation or assessors' abuse of their official position.

Key words: *Mariupol Greek court, Greeks. Pryazovya.*

UDK 39:728:391

N. Voitovych

**DWELLING AS A LOCUS OF LIFE / TEMPORARY STAY OF THE
CHARACTERS OF "LOWER" MYTHOLOGY (A STUDY BASED ON
ETHNOGRAPHIC MATERIALS)**

The primary focus of the article is on the mythological aspect of the building ritualism. According to the traditional Ukrainian worldview, dwelling is not only a place of residence of its living owners, but also "guests" from the "other" world, i.e. characters of the so-called "lower" mythology.

The author of the given ethnographic research carries out an in-depth analysis of the set of magical actions and preventative measures the residents of the house undertook in order to protect their dwelling, as well as disarm, invite or coax the representatives of the mythological world.

The article describes a number of rituals related to the choice of a "clean" place to build a house and rites connected with laying the foundation and the process of building. The article also pays attention to the fact of the ritual incompleteness of a building during the year and focuses on the very moment of moving into a new house. All the rituals described can be viewed as a proof of the belief that the house is inhabited not only by the living residents, but also by the domestic spirits – a group of different mythological characters that were thought to encourage livestock breeding and promote personal welfare. Ethnographic materials testify that the dwelling and its parts, doorstep in particular, are associated with the origin of the Carpathian spirit of enrichment (one of the types of the domestic spirits). The author concludes that the corners and the foundation below the doorstep of the house were the main loci of demonological characters, since, initially, they were burial places for all "their" "clean" dead. The house was also inhabited by other types of domestic spirits, such as the house adder/snake, hodovanets' and house spirit ("domovyk"). Temporary "guests" could also include "unclean" dead.

According to archaic beliefs, the successful construction of your own house, as well as the very fact of living there, depended on the assistance of the dead ancestors, who would become the guardians/temporary residents of the certain places in the house. That is why the significant part of the set of rituals was connected with magic, which aimed at both protecting members of the household from negative demonological influence and ensuring their happy life in the given house.

Keywords: *building ritualism, dwelling, domestic spirit ("domovyk"), house snake, hodovanets', demonological characters.*

House is not only the main space for life, but also a symbol of the family wealth and well-being, the locus of many ritual ceremonies. It is often contrasted with outside, "foreign" or the "other" world. Therefore, the house becomes an object of various rituals that residents carry out in attempt to protect it from evil forces. Taking into account traditional Ukrainian beliefs, the latter were often not only temporary guests, but, along with the main inhabitants, were viewed as full-fledged owners of the house. Such coexistence meant that earthly owners had

to per forma set of magical actions and take some preventative measures in order to protect, disarm, invite, coax, etc., certain demonological characters. It was commonly believed that following given rituals can ensure the success of the household and bring wealth and health to its members.

As a result, it is not uncommon for ethnologists to pay close attention to the national building traditions [17; 26; 36; 46]. However, we are not interested in the material aspect of the given issue (design, planning, heating, building materials, etc.). What interests us the most is the spiritual aspect of the problem. Therefore, the purpose of the article is to analyse the traditional Ukrainian ideas which closely correlate with the folk demonology. More specifically, we will try to find out in what way prosperity, wealth and health of the house owners depended on the mythical inhabitants of the house, and what "relationships" existed between them and the living members of the household. This research has been written on the basis of the ethnographic materials collected by the author herself during her field trips to the Ukrainian Carpathians.

A series of rituals are held even at the stage of the building site selection. Ethnographers have provided detailed descriptions of typical Ukrainian superstitions, customs and magical actions associated with the choice of "clean" site for the house, laying its foundation and the process of building, its ritual incompleteness during the year and the moment of moving into a new home [55, p. 184-188]. For instance, the most complete data on building ritualism of people living in Boykivshchyna (the Boyky) can be found in Mykhailo Zubrytsky's works (records of the folk beliefs and legends associated with the construction of the new houses and ideas people had about esoteric powers of the builders and millers) [19]. Studying this part of the folk life culture and having dedicated a monograph to the given topic, researcher Roman Siletsky pays considerable attention to the choice of the "clean" place for construction of the house and to philosophical ideas associated with the builder and the building sacrifice [44].

The choice of the site for construction was an incredibly important process that involved three stages: finding an optimal site from the practical point of view, "gathering information" about the chosen site based on omens and superstitions, and the final assessment of the symbolic appropriateness of the place with the help of fortune-telling [41, p. 83]. For assessing the symbolic appropriateness of the place, Ukrainian people who lived in the Carpathians addressed "the person who was good at finding the right place for construction" ("toho, khto rozymivsia na pliatsakh"). Thus, laying the foundation ("zakladschyna") is one of the most important moments of the construction works, since it was the thing the future of the inhabitants of the house depended on. At the stage of laying the foundation the future residents of the house were closely following the actions of the builder. They believed that "... as a building master hews the first chip, he knows how people will live in the hut" [4, p. 23]; "When the building master is laying foundation in the corners, it is necessary, so as not to make the master angry and be sure that everything will be all right, to give him money, because he can do something badly" [2, p. 4]; "For three houses (for three householders) he lays the foundation in the way to bring only good, and for the fourth house—to bring about something bad, otherwise he will not be a master" [6, p. 3]. Perhaps that is the reason why the foundation of a house is mentioned in many traditional legends. The foundation of the house was also viewed as a thing that could possibly harm people, as suggested by the following field data, "When the newlyweds came back from church, they both sat down and said, 'Let's sit on the foundation of the house so that we will be buried in one grave.' And they died the same day" [4, p. 11].

The process of the house building presupposed direct contact with the ground. Therefore, living people had to gain "permission" and "support" of their dead ancestors, as their world was believed to be located underground.

It is worth pointing out that Ukrainian mountaineers never built houses at the crossroads or places crossed by the pathways [22, p. 246]. Places, where the cattle loved to lie down, areas occupied by anthills, and sites, where the householder dreamed about a domestic animal, were considered to be good [12, p. 32]. Also, people were afraid to erect house on the sites which served as ancient burial places [42, p. 155] (given fact is connected with the notion of respect for the dead, who were thought to harm living people in case they were not their relatives) or on the old ruins of a heating stove, called "pechyshche" [41, p. 83] (since, in many cases, the heating stove was regarded as a place where the domestic spirit was thought to reside – as a result, it could have been "occupied" by another spirit). People who lived in Pokyttia (the Pokutiany) never built their houses on the sites where there were a lot of tree stumps or where some fruit trees used to grow, especially if the stumps became red after trees had been cut down – "because it is blood" [49, p. 53]. Before laying the foundation, the Ukrainians who lived in the Carpathians used to lay a loaf of bread and salt under each of the four corners of their future house – that was supposed to bring wealth and rapport into their home. In this context it is necessary to bear in mind that in Polissia bread and salt were essential attributes for inviting a *house spirit* ("*domovyk*") to a new dwelling [40, p. 120].

In the worldview of the people living in Lemkivshchyna (the Lemky) the heating stove was a place inhabited by the *house adder* that was said to bring happiness to the house dwellers. Therefore, when constructing the house people cut off the cock's head and then immured it into the wall. During that time it was forbidden to whistle [42, p. 158]. As long as the heating stove served as a locus of "life" of the domestic spirits, a person, who wanted to ask *spirits* for help in different situations (especially those, which were connected with the household), had to address the stove directly. For example, the Boyky knew "*that after you have bought a piglet and brought it home you should lean it to the heating stove, so it becomes as honest as a stove*" [4, p. 9]; in Lemkivshchyna people said, "*when eggs are lent to the village, you have to scratch the fore part of the stove, and your hens will lay eggs much better*" [8, p. 20].

The process of setting up the ceiling beam was also seen as extremely important, while the beam was believed to be one of the places where domestic spirits resided. Ceiling beam was considered sacred. At the beginning, the building master put it on someone's head, and while he was setting the beam up, bread and salt were brought [32, p. 62]. The Ukrainians who lived in the Carpathians never used old ceiling beams for constructing new houses and in Boikivshchyna such "hrahah" (ceiling beam) was burnt [43, p. 89]. Perhaps, it was due to the fact that the old ceiling beam had been already occupied by an "alien" domestic spirit, which could bring all the troubles and misfortunes, the inhabitants of the old house suffered from, to a new dwelling.

Some interesting rituals are connected with the completion of the stage of laying the foundation ("*zakladschyna*") in Polissia, where it is celebrated with a feast. Remarkably, when meeting guests, house owners were watching that the latter didn't step on the doorstep (!), "because under the doorstep there is a holy spirit that protects the house" [41, p. 93]. What is more, when moving the house this spirit had to be "bought over" or coaxed [41, p. 93]. The same rituals were followed by the Boyky who lived in Transcarpathian region – they put some wheat, which was consecrated on Christmas Eve, into a small hole in the doorstep of a new home [7, p. 215].

One of the requirements for the construction of a new dwelling was its ritual incompleteness which lasted for some time. For instance, in Boikivshchyna people used to leave a part of the roof unfinished for a year. Although the construction of the house itself had already been completed, the hole was left to let "all the evil things flyaway" [55, p. 186]. In Pokuttia building master did not nail the last patch of roof – it was thought that if he did, someone in the family would die [49, p.54]. People who lived in Polissia (the Polishchuks)

were not allowed to whitewash the ceiling in their new homes, "leaving some room for the *house spirit* ("*domovyk*")" [40, p. 117]. In Boikivshchyna region a ban to whitewash was directly linked with the late owner of the house – "In case there has been a dead man in the house, it should not be whitewashed for about a year, as the dead man's soul is still present in the walls" [19, p. 73], "if they are stripped off, the soul would be driven out" [35, p. 218]. In some cases, ritual incompleteness was also associated with the outbuildings. For instance, the Poles did not nail one of the planks in the barn. They also used to leave a special hole, which would allow *home-based spirits* to get inside [56, p. 128].

The Ukrainians who lived in the Carpathians believed that peaceful coexistence with *hodovanets*' (a type of a domestic spirit, typically found in the Carpathian and West Slavic traditions – *N.V.*), depended on feeding and coaxing it. What is more, places for such sacrifices, in most cases, coincided with the places of permanent or temporary location of the spirit of enrichment. Among these places were inner porch, attic, ceiling beam, heating stove and corner of the house ("you shouldn't stand in the corner so as not to stamp troubles with your feet" [31, p. 115]).

Therefore, the most important unearthly inhabitants of the houses, along with living householders, were domestic spirits – a group of various mythological characters, which was formed on the basis of three main features: location in human dwellings or other outbuildings; bringing prosperity in livestock breeding and promoting welfare; establishing genetic link with the souls of the dead ancestors [11, p. 153]. Researchers distinguish between several types of mythological characters:

1. zoomorphic – in the form of a snake which ensures the well-being of the family and livestock and that is genetically associated with a dead ancestor (so-called *house snake*).
2. zoomorphic character in the form of a weasel, which takes care of the cattle.
3. anthropomorphic male character – a spirit which acted as a guardian of the family, house and the entire household (namely the *house spirit* ("*domovyk*").
4. Spirit of enrichment, which is attendant on people and brings them wealth (*hovanets*' , *hodovanets*').
5. spirits that live underground or in the foundation of the house – they are responsible for the cattle and can promote well-being; their distinctive feature is a short stature (e.g. *karlyk* ("*dwarf*") and *krasnoliudok*) [11, p. 153].

The so-called domestic godlings (*besy-horomozhyteli* ("*demons that occupied the dwelling*"), which were met by the new house owner with a black cat and a black chicken, are also mentioned in the medieval Slavic resources [38, p. 40].

In the Ukrainian Carpathians a type of the spirit of enrichment (*hovanets*' , *hodovanets*') is dominant. Information about this kind of spirit is closely intertwined with the West Slavic demonological views. In these territories it was commonly believed that *hovanets*' inhabited the houses only of those people who "meddled" with evil spirits (at the same time, there is some evidence of presence of *hovanets*' in every house, though).

Ethnographic materials, collected in Boikivshchyna, show a great variety of local names given to this type of character: *zasidych*, *zasidach* (interestingly, *zasidych* means "the one who occupied a certain part of ground for residence" [24, p. 84]). Yuriy Kmit, conducting the study of the dialect of Boikivshchyna, recorded a word "*domoviy*", which was used to denote a snake that lived under the house and that people were afraid to kill [23, p. 64]. Obviously, this lexeme refers to a domestic spirit of another type, namely –*house snake* (in Boyko dialect "*pidtramnytsia*" – a snake that lives under the "tram" (foundation of the house. –*N.V.*) [34, p. 71]).

The dwelling and its parts, especially the doorstep, are associated with the origin of the Carpathian spirit of enrichment. Informants state, "*Zavytky* (girls who lost their virginity,

became pregnant and delivered a baby without being married. – *N.V.*) *buried their children under the doorstep of the house and in the corner of the house – hiding them from people*" [2, pp. 6]. Therefore, the spirit of enrichment is a soul of a stillborn or executed child that was buried under the doorstep (it is not surprising that this character did not like people who slept at the doorstep [25, p. 15], as long as the spirit itself owned the abovementioned place). The same ideas were widespread in other parts of the Slavic world, including Poland, where the soul of the child, who was buried under the doorstep, was said to turn into "*klobuk*" [29, p. 148].

Some researchers suggest that the original burial sites for all the dead family members (ancestors, who were supposed to become guardians of the house) could have been located right inside the dwellings, as well as in other places associated with the houses, such as corners, foundation or place under the doorstep [39, p. 74]. This is attested to by the information, recorded by V. Hnatiuk in Boikivshchyna, "*When daughter-in-law comes home after the marriage, she steps on the doorstep and says, "Is there such a hollow, where father and mother could hide?"*" [35, p. 211] and some other materials describing Boyko traditional wedding – there was a custom to "call the family together" – the ruler of the feast ("*starosta*") knocked three times on the doorstep with a stick and invited all the family to gather together, calling "*Rode, skhozhaysia!*" [28, p. 257].

It might seem a paradox, but the dead children (especially preterm babies) were not buried in the same way as those, who died of unnatural causes ("*zalozhni mertsy*"). Having undergone the ritual of cremation, they were buried under the doorstep and the corners of the house as "full-fledged" ancestors of the family [20, p. 361]. Even D. Zelenin wrote, "There is a special burial place for unchristened dead children ("*poterchata*") that cannot be used for other people who died of unnatural causes ("*zalozhni*") (emphasis added. – *N.V.*). Despite the fact that in ancient times such burial sites as those inside the house or under it were typically used for "clean" dead (people, who died naturally), "*poterchata*" were buried there too. "*Poterchata*" were not expected to harm householders in any way, since their ancestors took them under protection – in other words, they did not allow "*poterchata*" to be governed by *evil spirits*" [18, p. 72]. As a result, we may suggest that unchristened dead children, who, along with their deceased relatives, were buried under the doorstep of the house, were thought to become guardian spirits, which protected the house. That might be the reason why the Polishchuks, when commemorating, on Wednesday before Easter, their stillborn children, who often appeared in their dreams, were eating some unsalted unleavened bread at the doorstep (emphasis added. – *N.V.*) [48, p. 247].

Similar ideas were widespread among the Hungarians, who dug some eggs into the ground under the house (identical to the method and place of burial of the child) "to encourage good fortune" [45, p. 20] (apparently, it was also done to attract the guardian spirit). The ancient custom of immuring eggs in the foundation of residential buildings was mentioned in the works by Julian Yavorski [52, p. 11]. The detailed information on the abovementioned custom can be found in the materials collected by I. Vahylevych, where it is specified that those were not simple eggs, but "*znosok*" (small eggs without yolks. – *N.V.*) which had to be "buried under the doorstep of the inner porch doors, and after nine years a house spirit will appear in the egg" [10, p. 127].

There was one more resident of the house, which represented a different type of domestic spirits – *house adder/snake*. The country, where *house adders* were traditionally respected, was ancient Lithuania. In the corner of the dwelling, householder usually kept an adder, which was considered to be the guardian of the household. It was also believed that adders bring success. Mind you, the story lines which picture the adder bringing wealth to its master can be found in many Ukrainian legends [9, p. 62]. Beliefs, which are associated with the *house snake* or *adder*, often show a strong genetic link with the dead ancestors and the fate of the family members, whose doorstep is occupied by the given spirits. It is worth noting that in the

Carpathian demonological tradition it was strictly forbidden to harm the *house snake* or *adder* in any way, let alone killing them. Ukrainian mountaineers thought that the *house snake* and *adder* "live in the wall (in the foundation. – N.V.) of every house and protect it [2, pp. 6], and their death will lead to death of all the cattle [47, p. 492], or even the mother [21, p. 141]. Relics of respect for *house adder*, which lives on the stove and brings happiness, are still preserved in the traditional worldview of people living in Boikivshchyna. Similar ideas are widespread among people living in Lemkivshchyna, too [42, p. 158].

Apart from the already mentioned "residents" of the house, there were other subtypes of domestic characters, including the *black cock* ("without a cock the house is deaf" [14, p. 6]). This fact can be clearly illustrated by the field material, collected in Turka district, Lviv region, "If a black cock after spending the first night in the house crows, everything will be fine. That cock is called "zasidych", because it was the first to stay ("zasisty") in that place. It was not allowed to kill the cock, while it was almost equalled to the owner of the house" [3, pp. 28]. This lexeme emphasises the link of the domestic spirit not to the person who owns it, but to a specific place, including the house ("if somebody had been sitting at home for a long time, people said to him/her, "You are zasidych" [3, pp. 6]). It is likely that, in this case, a black cock symbolically replaces the oldest member of the family, who had to be the first to enter a new house, and after death he was going to become its guardian.

Even today, on the territory of Boikivshchyna, we can find some information about the *house spirit* ("*domovyk*"), which is sure to be found in every house and whose staying there is evaluated quite positively, "It is present in every house – to protect the stove against thunder and storm, but nobody sees it"; "[House spirit] is the owner of the house. There is one in every house" [1, pp. 3; 6, pp. 12]. Such statements combined with information on construction rites suggest that Ukrainian mountaineers, when moving to a new dwelling, would invite a domestic spirit to go with them – otherwise, it would actively begin to destroy the household. On the whole, the harm it brings correlates with the nature of the dead ancestors, who are known to be easily offended by the household members. In order to lure the spirit into a new house, for example in Pokuttia, the owner of the dwelling put a spoonful of porridge on the doorstep, "so that the children will sleep" [49, p.54], i.e.so that peace and quiet establish in the house. In attempt to invite domestic spirit to a new house people who lived in Boikivshchyna started up the fire using embers taken from the old heating stove. That is the reason why building up the "live fire" was an essential magical act when settling in a new house [50, p. 18]. However, the invitation could only refer to the family's "personal" domestic spirit, meaning that the given spirit was a members of a particular family –under such circumstances it "did not do any harm to the household members, for it was "theirs", domestic, because it was the owner of the house" [5, pp. 6]. The Polischuks also believed that only "your own" *house spirit* ("*domovyk*") has to be invited, since "if it is your house spirit ("*domovoy*"), it will walk quietly and will not frighten you or make you worried. Otherwise, it is some kind of spook ("*lyakaha*")" [13, p.236].

Domestic spirit was seen not only as a "resident" of these loci, but also as their guardian and the full-fledged owner. Very often people were not able to change anything, so when *hodovanets*' started bothering them too much, they built a house in another, "clean" place [54, p. 193]. That is why the abovementioned places had always remained under the "rule" of the domestic character; any intervention in "its territory" could lead to fatal consequences, "As the house owner was dying, he asked them not to knockdown the stable and not to cut that apple tree with a hollow down, but they did everything their way – and then hanged themselves" [1, pp. 3]; "The stable was dismantled, but we had to leave the floor to it (to hovanets'. – N.V.), because our horse cart would not move an inch»[3, pp. 25]; "It was like a devil for the household – so, when dismantling the stable, we left a corner for it and put there a jar" [6, pp. 6]; "Sitting in the stove, zasidych protects the house"[3, pp. 6].

The distinguishing feature of *hodovanets'* in Boikivshchyna was the ability to foresee death, see future and warn people about upcoming troubles – "When it did a pee in the attic opposite the corner and its urine soaked through the ceiling" [35, p. 405], when something banged in the attic [35, p. 211], when the ceiling beam cracked (in this case, the owner of the house was often expected to die) [30, p. 150] or the stove sank down [35, p. 304]. At the same time, in order to ease the pangs of death, either the ceiling beam or the inside part of the stove ("cherin'" were drilled [53, p. 78], and the person was put in the middle of the house under the main ceiling beam [15, p. 332]. With great reverence the ceiling beam was treated by the Polishchuks, who called it "father" and "the household owner" [37, p. 82]. Great important was attached to the process of making a ceiling beam, and obeying certain magical rules was essential. People were afraid to beat it with an axe, because it could cause the death of the owner of the house. The "head" of the ceiling beam was carved in the form of projecting edges, the amount of which corresponded to the number of household members, and one more edge was added – for the *house spirit* ("*domovyk*") [37, p. 83, 85]. All these features are directly related to *hovanets'* – we should take into account the fact that the abovementioned places (corner, chimney, stove, ceiling beam) are "owned" by this spirit.

Domestic spirits were thought to reside in the houses of their masters – beyond the walls of the house they were often portrayed as powerless and completely harmless creatures (except when the owner sent them to play tricks on his neighbours). This may indirectly be linked to one of the names of domestic spirits in Hutsulshchyna – "*domar*" [51, p. 103], which in Boyko dialect is used to describe a man who works at home, not in the field [33, p. 227].

Temporary mythological guests of the house could appear in the form of the "unclean" deceased. What is peculiar about the characters of this category is the fact that their harmful deeds were directed on their family members, relatives and close friends (e.g. dead mother came to breastfeed her child; the deceased husband came to his wife and had sexual relationship with her). For example in Boikivshchyna, in order to protect the house against the unwanted deceased, in the early morning on the day of the Christmas Eve daughters-in-law were starting to spin to the left side and attached the spindle of yarn above the door or scattered the threads around the house [27, p. 337], etc.).

To sum up, dwelling has always been viewed as the main stage for personal and family life. It was a place where the major events of family life took place and household work was done. As a result, a close relationship between building ritualism and certain area of folk demonology were formed – including the ideas about the representatives of the otherworldly mythological system that live along with the house owners. The origin of the traditional beliefs that explain the impact of the demonological characters on lives of the dwellers, can be traced back to the ancient times of the early Slavic communities. Despite the relative unity and similarity of the ideas Ukrainian people share, there are some local features that manifest themselves in different ways: nomination of the ritual ceremonies, magical rituals, preventative measures and characters of the "lower" mythology, etc.

According to archaic beliefs, the successful construction of the house and the very living in it depended on the assistance of the deceased ancestors, which were going to become the guardians/temporary residents of certain places in the house. Therefore, the significant part of the set of rituals was connected with magic, which aimed at both protecting members of the household from negative demonological influence and ensuring their happy life in the given house. In the latter case, house owners always invited, coaxed and fed their dead ancestors.

These ideas evolved into beliefs which focused on the "domestic spirits" (*house spirit* ("*domovyk*"), *hovanets'*, *hodovanets'*, *house snake*, etc.), which, as the Ukrainians concluded, should be present in every house. In most cases, mythological inhabitants of the houses were traditionally located near the stove, smoke flap in the ceiling in the attic, in the corners of the

house and under the doorstep. This fact is connected with an ancient custom of cremation and burial of the dead under the doorstep.

References

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 207-Е, (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Бойківщини», зафіксовані у Сколівському р-ні Львівської обл.), арк. 1–12 ; Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – F. 119, op. 17, spr. 207-E, (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia Boikivshchynu», zafiksovani u Skolivskomu r-ni Lvivskoi obl.), ark. 1–12
2. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 208-Е, (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Бойківщини», зафіксовані у Старосамбірському р-ні Львівської обл.), арк. 1–8 ; Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – F. 119, op. 17, spr. 208-E, (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia Boikivshchynu», zafiksovani u Starosambirskomu r-ni Lvivskoi obl.), ark. 1–8 ;
3. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 209-Е, (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Бойківщини», зафіксовані у Турківському р-ні Львівської обл.), арк. 1–30 ; Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – F. 119, op. 17, spr. 209-E, (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia Boikivshchynu», zafiksovani u Turkivskomu r-ni Lvivskoi obl.), ark. 1–30
4. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 210-Е, (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Бойківщини», зафіксовані у Міжгірському р-ні Закарпатської обл.), арк. 1–23 ; Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – F. 119, op. 17, spr. 210-E, (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia Boikivshchynu», zafiksovani u Mizhhirskomu r-ni Zakarpatskoi obl.), ark. 1–23
5. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 211-Е, (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Бойківщини», зафіксовані у Долинському р-ні Івано-Франківської обл.), арк. 1–19 ; Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – F. 119, op. 17, spr. 211-E, (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia Boikivshchynu», zafiksovani u Dolynskomu r-ni Ivano-Frankivskoi obl.), ark. 1–19
6. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 215-Е, (Польові етнографічні матеріали до теми «Народна демонологія Бойківщини», зафіксовані у Рожнятівському р-ні Івано-Франківської обл.), арк. 1–17 ; Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – F. 119, op. 17, spr. 215-E, (Polovi etnografichni materialy do temy «Narodna demonolohiia Boikivshchynu», zafiksovani u Rozhniativskomu r-ni Ivano-Frankivskoi obl.), ark. 1–17
7. Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья // Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства / П. Г. Богатырев – Москва : Искусство, 1971. – С. 167–297 ; Bogatyrev P. G. Magicheskie deystviya, obryady i verovaniya Zakarpatyа // Bogatyrev P. G. Voprosy teorii narodnogo iskusstva / P. G. Bogatyrev – Moskva : Iskusstvo, 1971. – S. 167–297
8. Бугера І. Звичаї та вірування Лемківщини / І. Бугера. – Львів : Наш Лемко, 1939. – 40 с. ; Buhera I. Zvychai ta viruvannia Lemkivshchynu / I. Buhera. – Lviv : Nash Lemko, 1939. – 40 s
9. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев ; пер з рос. Ю. Буряка. – Київ : Довіра, 1992. – 414 с. ; Bulashev H. Ukrainskyi narod u svoikh

lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh : kosmohonichni ukrainski narodni pohliady ta viruvannia / Н. Bulashev ; per z ros. Yu. Buriaka. – Kyiv : Dovira, 1992. – 414 s.

10. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич ; передм. та пер. з польськ. Р. Кирчіва // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117–130 ; Vahylevych I. Boiky, rusko-slovianskyi liud u Halychyni / I. Vahylevych ; peredm. ta per. z polsk. R. Kyrchiva // Zhovten. – 1978. – № 12. – S. 117–130

11. Виноградова Л. Н. Души домашние / Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти т. / под общей ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 153–155 ; Vinogradova L. N. Dukhi domashnie / L. N. Vinogradova, Ye. Ye. Levkievskaya // Slavyanskije drevnosti : Etnolingvisticheskiy slovar v 5-ti t. / pod obshchey red. N. I. Tolstogo. – Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1999. – Т. 2 : D–K (Kroshki). – S. 153–155

12. Вінценз С. На високій полонині (правда старовіку) / С. Вінценз. – Львів : Червона калина, 1997. – 452 с. ; Vintsenz S. Na vysokii polonyni (pravda staroviku) / S. Vintsenz. – Lviv : Chervona kalyna, 1997. – 452 s.

13. Галайчук В. Прозовий фольклор Київського Полісся / В. Галайчук // Полісся України : матер. істор.-етногр. дослідж. / відп. ред. С. Павлюк, М. Глушко. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. – С. 229–244 ; Halaichuk V. Prozovyi folklor Kyivskoho Polissia / V. Halaichuk // Polissia Ukrainy : mater. istor.-etnohr. doslidzh. / vidp. red. S. Pavliuk, M. Hlushko. – Lviv : IN NAN Ukrainy, 1997. – Vyp. 1 : Kyivske Polissia. – S. 229–244

14. Галицькі приповідки і загадки зібрані Григорієм Ількевичем / ред. Н. Бічуя, авт. післямови Р. Кирчі. - Репринтне відтворення вид. 1841 р. – Львів, 2003. – 144 с. ; Halytski pryprovidky i zahadky zibrani Hryhoriem Ilkevychem / red. N. Bichuia, avt. pisliamovy R. Kyrchi. - Repryntne vidtvorennia vyd. 1841 r. – Lviv, 2003. – 144 s

15. Гузій Р. Народні засоби полегшення процесу помирання (карпатська традиція) / Р. Гузій // Народознавчі Зошити. – 1998. – № 3. – С. 330–334 ; Huzii R. Narodni zasoby polehshennia protsesu pomirannia (karpatska tradytsiia) / R. Huzii // Narodoznavchii Zoshyty. – 1998. – № 3. – S. 330–334

16. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда / В. Ф. Давидюк. – Львів : Світ, 1992. – 176 с. ; Davydiuk V. F. Ukrainska mifolohichna lehenda / V. F. Davydiuk. – Lviv : Svit, 1992. – 176 s.

17. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А. Г. Данилюк. – Львів, 2001. – 110 с. ; Danyliuk A. H. Tradytsiina arkhitektura rehioniv Ukrainy: Polissia / A. H. Danyliuk. – Lviv, 2001. – 110 s.

18. Зеленин Д. К. Очерки русской мифологии // Зеленин Д. К. Избранные труды / Д. К. Зеленин, вступ. ст. Н. И. Толстого ; подгот. текста, коммент., указат. Е. Е. Левкиевской. – Москва : Индрик, 1995. – Вып. 1 : Умершие неестественною смертью и русалки. – 432 с. ; Zelenin D. K. Ocherki russkoy mifologii // Zelenin D. K. Izbrannyye trudy / D. K. Zelenin, vstup. st. N. I. Tolstogo ; podgot. teksta, komment., ukazat. Ye. Ye. Levkievskoy. – Moskva : Indrik, 1995. – Vyp. 1 : Umershie neestestvennoyu smertyu i rusalki. – 432 s..

19.Зубрицький М. Будинки і майстри / М. Зубрицький // Житє і слово. – Львів, 1895. – Т. 3. Кн. 1. – С. 71–75 ; Zubrytskyi M. Budynky i maistry / M. Zubrytskyi // Zhytie i slovo. – Lviv, 1895. – Т. 3. Кн. 1. – S. 71–75

20. Зубрицький М. Міти і вірування / М. Зубрицький // Житє і слово. – Львів, 1895. – Т. 4. – С. 360–361 ; Zubrytskyi M. Mity i viruvannia / M. Zubrytskyi // Zhytie i slovo. – Lviv, 1895. – Т. 4. – S. 360–361

21. Кайндль Р. Ф. Гуцули : їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Ф. Кайндль ; пер. з нім. (за вид. 1884 р.) З. Ф. Пенюк ; післям. О. М. Масана. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 208 с. ; Kaindl R. F. Hutsuly : yikh zhyttia, zvychai ta narodni perekazy / R. F. Kaindl ; per. z nim. (za vyd. 1884 r.) Z. F. Peniuk ; pisliam. O. M. Masana. – Chernivtsi : Molodyi bukovynets, 2000. – 208 s.

22. Кирчів Р. Ф. Світоглядні уявлення і вірування / Р. Ф. Кирчів // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження / відп. ред. Ю. Г. Гошко. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 243–260 ; Kyrchiv R. F. Svitolhiadni uiavlennia i viruvannia / R. F. Kyrchiv // Hutsulshchyna : Istoryko-etnografichne doslidzhennia / vidp. red. Yu. H. Hoshko. – Kyiv : Naukova dumka, 1987. – S. 243–260

23. Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю. Кміт // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1936. – Ч. 7. – С. 61–76 ; Kmit Yu. Slovyk boikivskoho hovoru / Yu. Kmit // Litopys Boikivshchynu. – Sambir, 1936. – Ch. 7. – S. 61–76

24. Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю. Кміт // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1936. – Ч. 8. – С. 77–84 ; Kmit Yu. Slovyk boikivskoho hovoru / Yu. Kmit // Litopys Boikivshchynu. – Sambir, 1936. – Ch. 8. – S. 77–84

25. Копча І. Про босоркань, чортів, межника і домовика / І. Копча // Старий Замок. – Львів, 2003. – № 105–106. – С. 15 ; Korchha I. Pro bosorkan, chortiv, mezhnyka i domovyka / I. Korchha // Staryi Zamek. – Lviv, 2003. – № 105–106. – S. 15

26. Космина Т. В. Сельские поселения и жилища / Т. В. Космина // Украинцы / отв. ред. : Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. – Москва : Наука, 2000. – С. 160-190 ; Kosmina T. V. Selskie poseleniya i zhilishcha / T. V. Kosmina // Ukraintsy / отв. red. : N. S. Polishchuk, A. P. Ponomarev. – Moskva : Nauka, 2000. – S. 160-190

27. Кузів І. Жите-бутє, звичаї і обичаї горського народу / І. Кузів // Зоря. – Львов, 1889. – Ч. 20. – С. 336–337 ; Kuziv I. Zhytie-butie, zvychai i obychai horskoho narodu / I. Kuziv // Zoria. – Lvov, 1889. – Ch. 20. – S. 336–337

28. Кутельмах К. М. Обрядовість як джерело етнічної історії українців Карпат / К. М. Кутельмах // Українські Карпати : етнос, історія, культура : матер. міжнар. наук. конф. (м. Ужгород, 26 серпня–1 вересня 1991 р.). – Ужгород : Карпати, 1993. – С. 251–259 ; Kutelmakh K. M. Obriadovist yak dzherelo etnichnoi istorii ukraintsv Karpat / K. M. Kutelmakh // Ukrainski Karpaty : etnos, istoriia, kultura : mater. mizhnar. nauk. konf. (m. Uzhhorod, 26 serpnia–1 veresnia 1991 r.). – Uzhhorod : Karpaty, 1993. – S. 251–259

29. Левкиевская Е. Е. Дух-обогадатель / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти т. / под общей ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К(Крошки). – С. 147–150 ; Levkievskaya Ye. Ye. Dukh-obogatitel / Ye. Ye. Levkievskaya // Slavyanskije drevnosti : Etnolingvisticheskiy slovar v 5-ti t. / pod obshchey red. N. I. Tolstogo. – Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1999. – T. 2 : D–K(Kroshki). – S. 147–150

30. Лепкій Д. Про небощиків / Д. Лепкій // Зоря. – Львов, 1890. – Ч. 10. – С. 150–152 ; Lepkii D. Pro neboshchykov / D. Lepkii // Zoria. – Lvov, 1890. – Ch. 10. – S. 150–152

31. Лепкій Д. «Хованець», або «бог-домовик» / Д. Лепкій // Зоря. – Львов, 1883. – Ч. 7. – С. 114–115 ; Lepkii D. «Khovanets», abo «boh-domovyk» / D. Lepkii // Zoria. – Lvov, 1883. – Ch. 7. – S. 114–115

32. Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Н. А. Маркевич // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., прим. та біограф. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Борьяк. – Київ : Либідь, 1991. – С. 52–169. – (Пам'ятки історичної думки України) ; Markevich N. A. Obychai, poverya, kukhnya i napitki malorossiyan / N. A. Markevich // Ukraintsi : narodni viruvannia, poviria, demonolohiia / uporiad., prym. ta biohraf. narysy A. P. Ponomarova, T. V. Kosminoi, O. O. Boriak. – Kyiv : Lybid, 1991. – S. 52–169. – (Pamiatky istorychnoi dumky Ukrainy)

33. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Київ : Наукова думка, 1984. – Ч. 1 : А–Н. – 495 с. ; Onyshkevych M. Y. Slovnuk boikivskykh hovirok / M. Y. Onyshkevych. – Kyiv : Naukova dumka, 1984. – Ch. 1 : A–N. – 495 s.
34. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Київ : Наукова думка, 1984. – Ч. 2 : О–Я. – 515 с. ; Onyshkevych M. Y. Slovnuk boikivskykh hovirok / M. Y. Onyshkevych. – Kyiv : Naukova dumka, 1984. – Ch. 2 : O–Ya. – 515 s.
35. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник / зібрав В. Гнатюк. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 139–42. ; Pokhoronni zvychai y obriady // Etnografichnyi zbirnyk / zibrav V. Hnatiuk. – Lviv, 1912. – T. XXXI–XXXII. – S. 139–42
36. Радович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на Правобережному Поліссі / Р. Радович // Народознавчі зошити. – 1998. - № 1. – С. 54-65 ; Radovych R. Pidbir ta zahotivlia budivelnoi derevyny na Pravoberezhnomu Polissi / R. Radovych // Narodoznavchi zoshyty. – 1998. - № 1. – S. 54-65
37. Радович Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків / Р. Радович, Р. Сілецький // Народознавчі зошити. – 1996. – № 2. – С. 78–93 ; Radovych R. Stelia ta svolok u tradytsiinomu budivnytstvi polishchukiv / R. Radovych, R. Siletskyi // Narodoznavchi zoshyty. – 1996. – № 2. – S. 78–93
38. Рязановский Ф. А. Демонология в древнерусской литературе / Ф. А. Рязановский // Из записок 37 т. Императорского Московского Археологического Института имени Императора Николая II. – Москва, 1915. – 126 с. ; Ryazanovskiy F. A. Demonologiya v drevnerusskoy literature / F. A. Ryazanovskiy // Iz zapisok 37 t. Imperatorskago Moskovskago Arkheologicheskago Instituta imeni Imperatora Nikolaya II. – Moskva, 1915. – 126 s.
39. Седякова О. А. Погребальная обрядность восточных и южных славян. Поэтика обряда / О. А. Седякова. – Москва : Индрик, 2004. – 320 с. – (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования) ; Sedakova O. A. Pogrebalnaya obryadnost vostochnykh i yuzhnykh slavyan. Poetika obryada / O. A. Sedakova. – Moskva : Indrik, 2004. – 320 s. – (Traditsionnaya dukhovnaya kultura slavyan. Sovremennye issledovaniya)
40. Сілецький Р. «Входчини» (новосільні звичаї, обряди та повір'я) / Р. Сілецький // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / наук. ред. С. Павлюк, М. Глушко. – Львів : ІН НАН України, 1999. – Вип. 2 : Овруччина. 1995. – С. 117–124 ; Siletskyi R. «Vkhodchynu» (novosilni zvychai, obriady ta poviria) / R. Siletskyi // Polissia Ukrainy : materialy istoryko-etnografichnoho doslidzhennia / nauk. red. S. Pavliuk, M. Hlushko. – Lviv : IN NAN Ukrainy, 1999. – Vyp. 2 : Ovruchchyna. 1995. – S. 117–124
41. Сілецький Р. «Закладщина» хати на Поліссі : обрядово-звичаєвий аспект / Р. Сілецький // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / відп. ред. С. Павлюк, М. Глушко. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 83–96 ; Siletskyi R. «Zakladshchyna» khaty na Polissi : obriadovo-zvychaievyi aspekt / R. Siletskyi // Polissia Ukrainy : materialy istoryko-etnografichnoho doslidzhennia / vidp. red. S. Pavliuk, M. Hlushko. – Lviv : IN NAN Ukrainy, 1997. – Vyp. 1 : Kyivske Polissia. 1994. – S. 83–96
42. Сілецький Р. Звичай, обряди та повір'я у традиційному житлобудівництві Р. Сілецький // Лемківщина : історико-етнографічне дослідження : У 2 -х т. / відп. ред. Ю. Гошко, С. Павлюк – Львів : ІН НАН України, 2002. – Т. 2 : Духовна культура. – С. 153–161 ; Siletskyi R. Zvychai, obriady ta poviria u tradytsiinomu zhytlobudivnytstvi R. Siletskyi // Lemkivshchyna : istoryko-etnografichne doslidzhennia : U 2-kh t. / vidp. red. Yu. Hoshko, S. Pavliuk – Lviv : IN NAN Ukrainy, 2002. – T. 2 : Dukhovna kultura. – S. 153–161
43. Сілецький Р. Звичай та обряди у народному будівництві українців Карпат / Р. Сілецький // Народознавчі зошити. – 1995. – №2. – С. 86–89 ; Siletskyi R. Zvychai ta

obriady u narodnomu budivnytstvi ukrainsiv Karpat / R. Siletskyi // Narodoznavchi zoshyty. – 1995. – № 2. – S. 86–89

44. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців : моногр. / Р. Сілецький. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 428 с. ; Siletskyi R. Tradytiina budivelna obriadovist ukrainsiv : monohr. / R. Siletskyi. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2011. – 428 s.

45. Соломченко О. Г. Писанки Українських Карпат / О. Г. Соломченко. – Ужгород : Карпати, 2002. – 230 с. ; Solomchenko O. H. Pysanky Ukrainykykh Karpat / O. H. Solomchenko. – Uzhhorod : Karpaty, 2002. – 230 s.

46. Сополіга М. Народне житло українців Східної Словаччини / М.в Сополіга. – Братіслава; Пряшів, 1983. – 386 с. ; Sopolyha M. Narodne zhytlo ukrainsiv Skhidnoi Slovachchynu / M.v Sopolyha. – Bratislava; Priashiv, 1983. – 386 s.

47. Толстая М. Н. Из материалов карпатских экспедиций / М. Н. Толстая // Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы. – Москва : Индрик, 2001. – С. 477–495 ; Tolstaia M. N. Yz materyalov karpatskykh ekspedytsyi / M. N. Tolstaia // Vostochnoslavianskyi etnolynhvystycheskyi sbornyk. Yssledovaniya u materyaly. – Moskva : Yndryk, 2001. – S. 477–495

48. Толстая С. М. Полесский народный календар / С. М. Толстая. – Москва : Индрик, 2005. – 600 с. – (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования) ; Tolstaya S. M. Polesskiy narodnyu kalendar / S. M. Tolstaya. – Moskva : Indrik, 2005. – 600 s. – (Traditsionnaya dukhovnaya kultura slavyan. Sovremennye issledovaniya)

49. Урбанович Б. П. Традиційні вірування та звичаї, пов'язані з будівництвом житла на Покутті / Б. П. Урбанович // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 2. – С. 52–54 ; Urbanovych B. P. Tradytiini viruvannia ta zvychai, poviazani z budivnytstvom zhytla na Pokutti / B. P. Urbanovych // Narodna tvorchist ta etnohrafia. – 1987. – № 2. – S. 52–54

50. Фальковські Я. Село Волосате, Ліського повіту / Я. Фальковські // Літопис Бойківщини. – 1935. – № 5. – С. 14–28 ; Falkovski Ya. Selo Volosate, Liskohe povitu / Ya. Falkovski // Litopys Boikivshchynu. – 1935. – № 5. – S. 14–28

51. Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 216 с. ; Falkovski Ya. Selo Volosate, Liskohe povitu / Ya. Falkovski // Litopys Boikivshchynu. – 1935. – № 5. – S. 14–28

52. Яворській Ю. А. Omne vivum ex ovo... К истории сказаний и поверий о яйце / Ю. Яворській. – Київ, 1909. – 22 с. ; Yavorskii Yu. A. Omne vivum ex ovo... K ystoryu skazanyi u poveriyi o yaitse / Yu. Yavorskii. – Kyiv, 1909. – 22 s.

53. Яковлева О. «Потойбіччя» в уявленнях прадавніх українців / О. Яковлева // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 3. – С. 78–85 ; Yakovlieva O. «Potoibichchia» v uiavlenniakh pradavnikh ukrainsiv / O. Yakovlieva // Narodna tvorchist ta etnohrafia. – 2005. – № 3. – S. 78–8

54. Як то давно було : Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах Івана Сенька / І. Сенько. – Ужгород : Закарпаття, 2003. – 368 с. ; Yak to davno bulo : Lehendy, perekazy, buvalshchynu, bylytsi ta prytchi Zakarpattia u zapysakh Ivana Senka / I. Senko. – Uzhhorod : Zakarpattia, 2003. – 368 s.

55. Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestraska między Stryjem i Łomnicą. Czyli opis ziemi, dawnych klęsk lub odmian tej okolicy / I. Lubicz-Czerwiński. – Lwów, 1811. – 281 s.

56. Pełka L. Polska demonologia ludowa / L. Pełka. – Warszawa : Iskry, 1987. – 238 s.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2017 р.

Н.М. Войтович

**ОСЕЛЯ ЯК ЛОКУС ПРОЖИВАННЯ / ТИМЧАСОВОГО ПЕРЕБУВАННЯ
ПЕРСОНАЖІВ «НИЖЧОЇ» МІФОЛОГІЇ (НА ОСНОВІ ЕТНОГРАФІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ)**

У статті основна увага присвячена міфологічному аспекту сфери будівельної обрядовості. Адже відповідно до традиційних світоглядних уявлень українців оселя була місцем проживання не лише живих її власників, а й «гостей» з «іншого» світу, тобто персонажів так званої «нижчої» міфології.

У даній етнографічній розвідці авторка детально аналізує комплекс магічних дій та превентивних засобів, які мешканці дому застосовували для його охорони, а також для знешкодження, запрошення, задобрення представників міфологічного світу.

У статті охарактеризовано низку ритуалів, пов'язаних із вибором «чистого» місця для оселі, закладами, побудовою, ритуальною незавершеністю її протягом року та вселенням у нове житло. Усі ці ритуали вказують на те, що потойбічними мешканцями оселі разом із живими домочадцями є домашні духи – група різних міфологічних персонажів, які забезпечували благополуччя у розведенні худоби та примноженні достатку. Етнографічні матеріали засвідчують, що саме з оселею та її елементами, зокрема, порогом, пов'язане походження карпатського духа-збагачувача – одного з типів домашнього духа. Авторка робить висновок, що кути, підвалини, місце під порогом хати і були основними локусами перебування демонологічних персонажів, оскільки первісно вони були місцем поховання для всіх «своїх» «чистих» покійників. «Мешканцями» дому були і інші типи домашнього духа – домашній вуж/змія, годованець, домовик. Тимчасовими «гостями» могли бути і «нечисті» покійники.

За архаїчними уявленнями, успішне будівництво власної домівки, проживання у ній залежали від сприяння покійних предків, які в майбутньому стануть опікунами / тимчасовими жителями певних місць домівки. Тому визначальною складовою комплексу ритуалів була магія, спрямована як на охорону домочадців від негативних демонологічних впливів, так і на забезпечення їх щасливого проживання в оселі.

Ключові слова: *будівельна обрядовість, оселя, домашній дух, домашня змія, годованець, персонажі демонології.*

В.С. Волониць

СИСТЕМА КРЕДИТУВАННЯ НІЖИНСЬКИХ ГРЕКІВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Розглянуто систему кредитування яка існувала в середовищі ніжинських грецьких купців у XVIII - на початку XIX ст. Проаналізовано розвинену систему кредитування, яка сприяла з одного боку становленню значного обсягу сухопутної торгівлі грецьких купців, а, з іншого, велику кількість боргових справ поміж учасниками кредитних операцій, запутаність взаєморозрахунків. Охарактеризовано основні види кредитних в зобов'язань.

Ключові слова: *грецьке купецтво, система кредитування, ніжинські греки*

Ніжинська грецька торговельна громада була однією з найпотужніших купецьких громад України з кінця XVII ст. Це зумовило формування Ніжина як одного із центрів зовнішньої та внутрішньої торгівлі держави.

Виникнення саме тут потужної грецької торговельної факторії в останній чверті XVII ст. відбулося не випадково. Успішність комерційної діяльності греків обумовлювалась існуванням торговельно-дипломатичних традицій, що формувалися протягом XVII ст. Місто Ніжин, що мало магдебурзьке право, було розташоване на перетині важливих торговельних шляхів, і стало привабливим центром тяжіння для грецьких торговців.

Події середини XVII ст. характеризуються як період Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Ще протягом кількох десятиліть після її закінчення законодавче регулювання купецького стану в Україні було відсутнє. Відтак його прерогативи взяли на себе представники іноетнічних груп, насамперед грецькі купці.

У середини XVII – на початку XVIII ст. в Україні відбувається становлення початкових форм мануфактурного виробництва. Відсутність розвинутого виробництва зумовлювала виключно ярмарковий характер торговельної діяльності. Провідну роль відігравали ярмарки і в економічному житті грецького ніжинського купецтва та й усієї системи внутрішньої торгівлі України. Подальший розподіл праці і розвиток товарно-грошових відносин збільшив кількість ярмарок й товарообіг регіону.

Українські ярмарки були не лише виразником та необхідним елементом функціонування товарообігу, але й важливим елементом міжнародної сухопутної торгівлі. Відсутність виходу до морських торгових шляхів зумовила набуття виключної ролі сухопутною торгівлі, основні шляхи якої проходили через українські та польські землі. Виходячи з цього, торгівля зосереджувалося здебільшого на прикордонних територіях, а прикордонні ярмарки стали основним елементом торговельних взаємин.

Серед причин, що зумовили феномен грецької торгівлі видатний український історик К. Харлампович поруч із заповзятливістю греків і вмінням знайти товар і покупця називає й розвинену кредитну систему.

Наприкінці XVIII ст. суттєвих змін у торговельній діяльності греків не відбулося. Географія торговельно-комерційних операцій не змінилася. Купці отримували право на виїзд до Австрії, до володінь Оттоманської Порти, в Молдавію, Валахію, Пруссію, в різні російські міста [1, арк.7]. Торгували вином, шовком-сирцем, папером, перлами з Туреччини та внутрішніми бакалійними, овочевими товарами [2, арк.7].

Масштаби грецької торгівлі зумовлювали розвиток системи кредитування. Часто греки отримували товар, ціна якого значно перевищувала наявні у греків кошти. Відомо, що спільного капіталу у грецького торгового люду не було. Кожний у своїй торговій практиці використовував власні кошти. Проте у разі нестачі грошей звертався до членів братства за допомогою у вигляді позик або укладання товариств. Кость Харлампович згадує про існування, на початку становлення ніжинської торгової громади, спільного капіталу який зберігався в грецькій церкві. За висловом історика «церква правила за банк» [3, с.46].

Саме там грецька церква мали змогу позичити гроші під 10% річних в той час коли інші позичальники мусили сплачувати 20%. Про це ми дізнаємося з універсала гетьмана Данила Апостола від 23 грудня 1749 р. де зазначається «...иже ктитор и братчики церкви нежинской Николай Бошняк со товарищи суплековали до нас, что имеют они у себя такое обыкновение, иже на купеческие промысли позычают церковных денег братчикам с прибилю, хто пожелает, и оние братчики в добровольных своих одлегах поступают на год от ста тарярей по двадцать талярей, ониже ктиторе и саме десяти талярей больше от их должников не претендуют...» [4, с. 78-79].

В такому випадку вони зверталися до кредиторів, якими зазвичай виступали українці або росіяни. Грошові позики греків були гарантовані обліками чи векселями. Ще з XVII ст. відомі випадки позичання греками грошей в Києво-Печерському монастиря. Система кредитування набула поширення серед греків у XVIII ст., коли вони брали позику в Якова Марковича, у графині Наталії Розумовської, духовних осіб.

Греки активно використовували обліки, тобто писані грецькою мовою кредитні зобов'язання, які продовжували викликати непорозуміння й протести публічних нотарів. До офіційної діловодної практики грецької громади векселі були впроваджені через кілька років після видання Вексельного статуту (1729 р.), утім ще у 1751 р. вексельні відносини не набули широкого розповсюдження у грецькому братстві. Так публічний нотаріус Ніжина Козін у 1766 р. повідомляв, що ніжинські греки після іменного указу 1763р. відмовляються надавати російським купцям векселя щоб не сплачувати відсотки які встановлювалися за несплату у термін за векселями. Вони вважали за кращим давати обліки до того ж грецькою мовою. Нотаріус запропонував прирівняти обліки до векселів та стягувати 8% з опротестованих обліків. Козін зазначав, що укладені грецькою мовою обліки є незрозумілими для росіян які мають збитки та тривалі судові тяганини, коли позови за обліками розглядаються в грецькому братстві. Комерц-колегія не припала на пропозицію ніжинського нотаріуса урівняти векселі до обліків або заборонити обліки грецькою, натомість задля запобігання незручностей російським купцям було рекомендовано наполягати на укладанні обліків російською мовою та розглядати спірні справи не в грецькому а в магістратському суді.

Все ж ці обліки становили неабияку проблему для російських та українських купців оскільки греки беручи гроші або товари в кредит за звичаєм укладали обліки які не приймалися нотаріусами. Ця проблема існували тривалий час. Вже у 1791 р. публічний нотаріус Ніжина, полковий писар Терентій Гаптаревський, звернувся до грецького магістрату з питанням щодо можливості прийняти до протесту боргові зобов'язання які мають назву полиці, що надають йому грецькі купці. Відповідь грецького магістрату була позитивною. Ці боргові зобов'язання полиці урівнювалися з векселями. Для з'ясування змісту та перекладу полиці рекомендовано було звертатися до грецького магістрату.

Поступово розвиток торгівлі зумовив необхідність налагодження ефективної системи кредитування саме купців. Ці обставини спричинили внесення вже у 1766 році у «Пунктах нежинского греческого купеческого братства» які були частиною іншого документу «Наказу от жителей г. Нежина» ніжинському депутатові Івану Андрійовичу

Костевичу зазначалося «В платеже таможенных пошлин, часто, а паче во время отпуску за границу мягкой рухляди товаров, требуется наличных денег, и от того за недостатком у купцов наличных денег приключается купечеству, следовательно и в казну Ея И. В., остановка. А дабы купеческому течению скорейшее и благополучнейшее было обращение, для того просить определить в городе Нежине банка для займа единственно греческому купечеству на указной процент денег с надежным залогом или достойными поруками» [5, с. 54].

Греки не тільки були позичальниками але й самі надавали грошові позики та товари у кредит високоповажним особам. Так у 1728 р. ніжинський грек Самійло Федорів позичив в Москві 909 черв. золотом гетьману Данилові Апостолу з козацькою старшиною на подарунки та інші витрати. Також товари у кредит брали у греків В. Кочубей, І. Сулима, Я. Маркович [6, с.138].

Зауважимо, що найбільшого поширення набула система кредитування саме в середовищі ніжинського грецького купецтва. З огляду на те, що торговельна діяльність залежить від багатьох обставин, у несприятливих умовах вона завдавала купцям великих збитків. Це, у свою чергу, провокувало ускладнення відносин між кредиторами і позичальниками, що призводило до великої кількості судових позовів.

Ситуація ускладнювалася тим, що торгівля для греків була родинною справою, якою займалися більшість чоловіків у родині купця, тому часто відповідачем та своєрідним заручником ситуації щодо виплати кредитних зобов'язань ставали саме найближчі родичі боржника, як правило це брати. Показовий випадок стався з греком Юрієм Кириловим, який привіз із Туреччини за контрактом 10 кип македонських кумачів, за які були сплачені відповідні індуктні збори. Утім, товар був конфіскований у зв'язку з несплатою братом Кирилова векселя ніжинського купця Анастасія Казнафера. Розгляд справи затягувався з тієї причини, що відповідач не володів російською мовою [7, арк.8–8 зв.].

Кредитні справи розглядалися здебільшого у грецькому суді, іноді ніжинським головним словесним судом та навіть Сенатом. Судова тяганина нерідко тривала 10-20 років. У справі, що датується 1771 р., вказувалося, грек Євстафій Карамалев заборгував за векселем колезькому раднику Петру Чекалевському 3250 руб. Документ яскраво демонструє практику захисту греків ніжинським головним словесним судом, апелюючи тим, що «нежинским грекам с российскими купцами по их купеческим обрядам разбираться в нежинском словесном суде». Але цими привілеями греки володіли до 1786 р. – із цього часу справи між греками та росіянами підлягали розгляду повітових судів [8, арк.15].

Так, у 1788 р. Ніжинський грецький магістрат розглядав скаргу грека Юрія Івановича Сталевського на позов своїх кредиторів Костянтина Бездону й Івана Лагутіна. Перший кредитор, як вказував Сталевський, надав йому кошти в розстрочку, а другий збільшив процентні стягнення за векселем з 6–7 до 14% , що завдало позичальнику великих збитків. Справа ускладнювалася і тим, що вексель було загублено. Утім, Ніжинський грецький магістрат після розгляду справи ухвалив рішення про компенсацію боргів за рахунок 1/2 будинку, що був успадкований відповідачем Сталевським. Із цього документа видно, що відносини кредитування не завжди були підкріплені векселями. Так, якщо кредит Івана Лагутіна був зафіксований векселем, то сума, що позичав Сталевському Бездона, ніде зафіксована не була [9, арк.90]. Проте вже у 1791 р. колишній кредитор Іван Лагутін був заарештований та навіть перебував під вартою 4 місяці у зв'язку з невивплатою позик курському мешканцю Івану Голикову, секунд-майору Павлу Коцереву, купцеві Давиду Антензону та греку Трандафілу [10, арк.10].

Зазначимо, що встановлений статутом митного суду у 1727 р. розмір відсотків за позику у 5-6% в грецькій громаді зустрічається дуже рідко. Грецька церква давала гроші

під 10-20% річних. Але справи грецького ніжинського магістрату засвідчують найбільш поширений розмір відсотків дозволений Сенатом за кредитами 12 %.

Греки, як кредитори відрізнялися сумлінністю, завзятістю підприємливістю. Вони мали у розпорядженні значні розміри вільних коштів, які дозволили їм створити ефективну та прибуткову систему кредитування. Доволі поширеною була кредитна операція коли греки позичали або брали товари одночасно у 10-20 кредиторів. Так джерело датоване 1753 р. зберегли відомості про ніжинського грека Дмитра Януца який заборгував 20 тис. карбованців з них: 12460 крб. 10 коп. дев'ятьом грецьким купцям, 154 крб. грецькому ієромонахові, 3801 крб. двом московським купцям, 162 крб. вологодському купцеві 274 крб. 80 коп. російському купцеві, 4357 крб. 83 коп. німецькому купцеві Матвею, 96 крб. 545 коп. українцеві. Такий великий розмір боргу міг утворитися внаслідок низьких ярмаркових цін на товари або купця не пустили на ярмарок (що було не поодиноким випадком), або заборонялися ярмарки через епідемії чи військові дії, або впроваджувалися обмеження щодо ввозу товарів з закордону. В таких випадках греки вдавалися до різних шляхів виходу з цієї ситуації. Деякі переходили під протекцію ніжинського коменданта виходячи з-під юрисдикції братства або втікали за кордон, або прохали про відстрочку платежів. Про мораторій (відстрочку) платежів дебітори іноді зверталися не до кредиторів а до грецького братства чи грецького магістрату [11, с.141]. Коли боржнику не допомагали мораторії він або його кредитори вимушені були заявити до суду грецького братства. Грецький магістрату формував конкурсну комісію й шляхом потрібного оголошення викликав кредиторів й на нерухоме майно дебіторів накладали арешт, а коли його не було то порушників брали під варту при братстві чи при грецькому магістраті і там вони перебували довгі роки.

Траплялися непоодинокі випадки, коли греки вдавалися до зловживань. В умовах постійних витрат на митні збори, довготривалих карантинів купцям доводилося пристосовуватися до цього, аби не пошкодити товар і не втратити його. Тому греки вдавалися до певних шахрайських методів: вони проїжджали повз застави, надавали заздалегідь невірну інформацію щодо купівлі товару.

У XIX ст. добробут грецьких купців зріс і вони вже частіше ніж до цього самі виступають в ролі кредиторів. Одним із таких заможних купців був Микола Павлович Зосима, який у 1834 р. подав скаргу на своїх кредиторів, що заборгували йому значну суму, яка склала 104 932 руб. 57 коп. [12, арк.1]. У 1837 р. він знов подає скаргу до одеського комерційного суду з приводу боргу Георгія Шамати у розмірі 7924 руб. 20 коп. Утім, виплата боргу ускладнювалася банкрутством останнього і його неспроможністю відповісти за кредитними зобов'язаннями. Передбачалося, що цю суму Зосима пожертвує на богоугодні справи, тому контролювати виплату повинен був ніжинський грецький магістрат. Борг у зв'язку з неспроможністю грошової виплати передбачалося компенсувати за рахунок маєтку й товарів боржника [8, арк.10-10 зв.].

Утім, соціально-політичні зміни, які відбулися в Російській імперії наприкінці XVIII ст., суттєво вплинули і на подальшу долю грецького купецтва. Останнє, як мобільна верства населення, для якої найбільш властивим є пошук прибуткових шляхів реалізації торговельних ініціатив, швидко зреагувало на ці зміни. Греки вдало використали нові можливості, які відкрилися після успішної російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Російська імперія здобула приморські фортеці Керч, Єнікале та Кінбурн, а також право вільного проходу своїх суден через Босфор та Дарданелли. Змінюється вектор активності зовнішньої торгівлі. На зміну сухопутній торгівлі, центром якої був Ніжин, приходить мобільна, більш ефективна та прибуткова морська торгівля.

Список використаної літератури

1. Державний архів Чернігівської області, ф. 101. Ніжинський грецький магістрат, оп.1, спр. 1226. Переписка о выдаче грекам заграничных паспортов. 4 января – 29 июля

1807, 89 арк.; Derzhavniy arkhiv Chernigivskoi oblasti, f. 101. Nizhinskiy gretskiy magistrat, op.1, spr. 1226. Perepiska o vydache grekam zagranichnykh raspportov. 4 yanvarya – 29 iyulya 1807, 89 ark.

2. Державний архів Чернігівської області, ф. 101. Ніжинський грецький магістрат, оп.1. spr. 2381. Купчая крепость Ивана Петровича Тарнавита на купленный дом у грека Кромиды Константина Степановича. 4 декабря 1778, 7 арк.; Derzhavniy arkhiv Chernigivskoi oblasti, f. 101. Nizhinskiy gretskiy magistrat, op.1. spr. 2381. Kupchaya krepость Ivana Petrovicha Tarnavita na kuplennuyu dom u greka Kromidy Konstantina Stepanovicha. 4 dekabrya 1778, 7 ark.

3. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного товариства А. Білецького. – К., 2000. – Випуск III. – С.87–158.; Kharlampovich K. Do istorii natsionalnikh menshostey na Ukraini. Gretski kolonii v Nizhini (XVII – XVIII st.). Naris V. Nizhinski greki y torgivlya / K. Kharlampovich // Zapiski Istoriko-filologichnogo tovaristva A. Biletskogo. – K., 2000. – Vipusk III. – S.87–158.

4. Універсал Д. Апостола від 23 грудня 1749 р., Глухів // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – К.: Керер, 1884.

– С.78-79.; Universal D. Apostola vid 23 grudnya 1749 r., Glukhiv // Fedotov-Chekhovskoy A.A. Akty nezhinskogo grecheskogo bratstva. – K.: Kerer, 1884. – S.78 – 79.

5. Сборник Императорского Русского Исторического Общества, – 1867-1916. У 148 т. Т. 144. Материалы Екатерининской законодательной комиссии / Собр. и изд. под наблюд. Н. Д. Чечулина. – СПб., 1914. – 199 с.; Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva, – 1867-1916. U 148 t. T. 144. Materialy Yekaterininskoy zakonodatelnoy komissii / Sobr. i izd. pod nablyud. N. D. Chechulina. – SPb., 1914. – 199 s.

6. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного товариства А. Білецького. – К., 2000. – Випуск III. – С.87–158.; Kharlampovich K. Do istorii natsionalnikh menshostey na Ukraini. Gretski kolonii v Nizhini (XVII – XVIII st.). Naris V. Nizhinski greki y torgivlya / K. Kharlampovich // Zapiski Istoriko-filologichnogo tovaristva A. Biletskogo. – K., 2000. – Vipusk III. – S.87–158.

7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 269. Канцелярія гетьмана Розумовського, оп. 1, spr.4406. Справа про привласнення сотником Крижанівським 10 кип македонського кумача у ніжинського купця-грека Юрія Курилова. 2 листопада 1754 – 22 листопада 1755, 10 арк.; Tsentralniy derzhavniy istorichniy arkhiv Ukraini u m. Kievi, f. 269. Kantselyariya getmana Rozumovskogo, op. 1, spr.4406. Sprava pro privlasnennya sotnikom Krizhanivskim 10 kip makedonskogo kumacha u nizhinskogo kuptsya-greka Yuriya Kurilova. 2 listopada 1754 – 22 listopada 1755, 10 ark.

8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 54. Друга Малоросійська колегія, оп 3, spr. 4424. По доношению Нежинского главного словесного суда о должных деньгах нежинским купцом грекам Евстафием Кармалеем коллежскому советнику Чекалевскому 3 250 руб. 1771, 24 арк.; Tsentralniy derzhavniy istorichniy arkhiv Ukraini u m. Kievi, f. 54. Druga Malorosiyska kolegiya, op 3, spr. 4424. Po donosheniyu Nezhinskogo glavnogo slovesnogo suda o dolzhnykh dengakh nezhinskim kuptsom grekam Yevstafiem Karmaleem kollezhskomu sovetniku Chekalevskomu 3 250 rub. 1771, 24 ark.

9. Державний архів Чернігівської області, ф. 101. Ніжинський грецький магістрат, оп.1, spr. 115. Переписка с черниговским наместническим правлением по иску грека Бездоны Константина и других кредиторов к Сталевскому Юрию о вексельных долгах и наложении ареста на имущество. 22 февраля –12 ноября 1788, 134 арк.; Derzhavniy arkhiv Chernigivskoi oblasti, f. 101. Nizhinskiy gretskiy magistrat, op.1, spr. 115. Perepiska s chernigovskim namestnicheskim pravleniem po isku greka Bezdony Konstantina i drugih

kreditorov k Stalevskomu Yuriyu o vekselnykh dolgakh i nalozhenii aresta na imushchestvo. 22 fevralya – 12 noyabrya 1788, 134 ark.

10. Державний архів Чернігівської області, ф. 101. Ніжинський грецький магістрат, оп.1, спр. 313. Сообщение нежинского городского магистрата о предоставлении сведений гражданскому губернатору Миклашевскому о греческих торгах. 22 марта 1798, 1 ark.; Derzhavniy arkhiv Chernigivskoї oblasti, f. 101. Nizhinskiy gretskiy magistrat, op.1, spr. 313. Soobshchenie nezhinskogo gorodovogo magistrata o predostavlenii svedeniy grazhdanskomu gubernatoru Miklashevskomu o grecheskikh torgakh. 22 marta 1798, 1 ark.

11. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного товариства А. Білецького. – К., 2000. – Випуск III. – С.87–158.; Kharlampovich K. Do istorii natsionalnikh menshostey na Ukraїni. Gretski kolonii v Nizhini (XVII – XVIII st.). Naris V. Nizhinski greki y torgivlya / K. Kharlampovich // Zapiski Istoriko-filologichnogo tovaristva A. Biletskogo. – K., 2000. – Vipusk III. – S.87–158.

12. Державний архів Чернігівської області, ф. 101. Ніжинський грецький магістрат, оп.1, спр. 3546. Переписка о пожертвовании Зосимом Николаем в пользу нежинских бедных греков 104932 рубля, числящихся за должниками. 16 октября – 13 января 1834, 5 ark.; Derzhavniy arkhiv Chernigivskoї oblasti, f. 101. Nizhinskiy gretskiy magistrat, op.1, spr. 3546. Perepiska o pozhertvovanii Zosimom Nikolaem v polzu nezhinskikh bednykh grekov 104932 rublya, chislyashchikhsya za dolzhnikami. 16 oktyabrya – 13 yanvaryu 1834, 5 ark.

13. Державний архів Чернігівської області, ф. 101. Ніжинський грецький магістрат, оп.1, спр. 3549. Переписка о пожертвовании нежинским греком Зосимом Николаем, следуемые ему из конкурса в Одессе на богоугодные заведения 7424 рубля. 5 августа – 24 ноября 1837, 23 ark.; Derzhavniy arkhiv Chernigivskoї oblasti, f. 101. Nizhinskiy gretskiy magistrat, op.1, spr. 3549. Perepiska o pozhertvovanii nezhinskim grekom Zosimom Nikolaem, sleduemye emu iz konkursa v Odesse na bogougodnye zavedeniya 7424 rublya. 5 avgusta – 24 noyabrya 1837, 23 ark.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

V. Volonyts

THE SYSTEM OF NIZHYN GREEKS CREDITING IN THE CONTEXT OF TRADE RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE XVIII – EARLY XIX CENTURIES

Nizhyn Greek trade community was one of the most powerful merchant communities in Ukraine since late XVII century. It conditioned Nizhyn formation as one of the foreign and home trade centers of the state.

The appearance of a powerful Greek trading station in the last quarter of the XVII century exactly in Nizhyn was not accidental. The town of Nizhyn having Magdeburg rights was situated at the intersection of the significant trade routes and it became the center of attraction to the Greek merchants. Success of the Greeks commercial activity was caused by the existence of trade and diplomatic traditions forming in the course of the XVII century.

Among the reasons made for the Greek trade phenomenon besides the Greeks' enterprise and the ability to find the goods and customers the developed system of crediting should be mentioned.

Every merchant used his own funds in his trade activity. But in case of money pressure he asked the members of community for help in the form of loan or establishing partnership. Merchants applied to creditors who usually were Ukrainians or Russians. Greeks' loans were guaranteed by bonds or bills of credit which sometimes remained unsettled. That provoked a large number of legal actions and debt cases. At the same time the Greeks not only borrowed but loaned money as well. The Greek Church in Nizhyn functioned as bank and received from 10% to 20% per annum. The volume of credit transactions caused accrual of hundreds of

thousands karbovantsiv in liabilities while initial capital equaled several thousands. Some merchants loaned money without having enough funds for repayment. This fact confused all the members of credit relations and often made mutual settlements in case of bankruptcy impossible.

Even after Bill of Credit Charter was signed in 1729 the Greeks widely used obliks that is credit instruments written in Greek causing misunderstandings and notices of dishonor of notaries public.

Key words: *Greek merchants, crediting system, Nizhyn Greeks.*

УДК 94:342.515(477-25)«18»(092)

В.О. Грукач

ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА Д.Г. БІБІКОВА ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЇ

У статті здійснена спроба проаналізувати діяльність київського, волинського, подільського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, яка мала сприяти подоланню польського впливу на Правобережжі України. На основі комплексного аналізу опублікованих та архівних джерел, історіографічних здобутків розглядаються правові засади створення та подальшої еволюції інституту генерал-губернаторства у Правобережній Україні.

Ключові слова: *Д.Г.Бібіков, Київський генерал-губернатор, губернатор, губернське правління, дворянські зібрання, законодавчі ініціативи, Російська імперія, Правобережна Україна.*

Розбудова української держави, реформування державного і суспільного життя, суперечливі процеси сучасного державотворення в розряд найгостріших висунули проблему діяльності органів місцевої влади. Проблема належить до тем, інтерес до яких з плином часу не зменшується, а навпаки, являє тенденцію до зростання. Врахування досвіду минулого дасть змогу уникнути повторення помилок, обрати найоптимальніші шляхи розв'язання.

Діяльність генерал-губернаторів Південно-Західного краю у ХІХ ст. і, зокрема, Д.Г. Бібікова знайшла своє відображення у працях М. Бармак [1], В. Грукач [3], А. Градовського [2], С. Дегтярьова [4], Л. Лисенка [5], С. Посохова [6], А. Черепанова [14], В. Шандри [15], О. Ярмиша [6] та ін.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі архівних джерел, здобутків історіографії дослідити діяльність київського, волинського, подільського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова на Правобережній Україні.

З кінця ХVІІІ і до початку ХХ ст. російська влада намагалася поширити загальноімперську систему управління на територію українських земель, і в першу чергу – приєднаних після поділів Польщі, де ще зберігалось польське законодавство та традиції. Це вимагало введення надзвичайних інституцій. Однією з них стала посада генерал-губернатора з надзвичайними повноваженнями, що згодом поширилася на інші національні окраїни Російської імперії і зайняла особливе місце у системі її регіонального управління. Підвладні Російській імперії українські території – Лівобережжя, Правобережжя і Південь України – відрізнялись від російських губерній своєю регіональною елітою, структурою станів, формами землеволодіння й землекорис-

тування, поліетнічність і нормами права, що спричиняло труднощі та гальмувало поширення там загальноросійської губернської системи урядування. Тому імперська влада поклала на генерал-губернаторську форму управління, наділену надзвичайними повноваженнями, завдання подолати відмінності регіонів, які залишилися від попередніх державних утворень на її території і в повній мірі поширити на них загальноімперське законодавство та систему урядування. Діяльність генерал-губернатора мала пришвидшити темпи інкорпорації, сприяти якомога повнішому зросійщенню регіону, зіграти на міжетнічних проблемах та протиріччях.

Після придушення польського повстання 1830-1831 рр. імператор Микола I розпочав у краї активну політику зросійщення. Для її успішного здійснення та пришвидшення темпів процесу інкорпорації 24 лютого 1832 р. було впроваджено Київське генерал-губернаторство у складі трьох правобережних губерній. Штатний розклад цієї надгубернської адміністративної установи з 26 осіб затвердив Микола I, а згодом він періодично розширювався.

Першим посаду Київського генерал-губернатора зайняв генерал В.Левашов, який провів конфіскацію маєтків учасників повстання, здійснив люстрації поміщицьких і монастирських маєтностей. У той час впроваджувалася російська мова у діловодстві, розроблялася та реалізовувалася цілеспрямована система заходів зросійщення краю.

Особливо активною була діяльність наступного Київського генерал-губернатора – Д.Г. Бібікова, який жорсткими адміністративними методами проводив активну інкорпораційну політику. Ним була практично припинена діяльність дворянських зібрань по розгляду і підтвердженню шляхетства, впроваджено ряд заходів для поширення російської освіти і культури, ліквідована уніатська церква. Зосереджуючи у своїх руках вищу військову, цивільну і поліцейську владу й намагаючись кардинально змінити ситуацію в краї. Д.Г. Бібіков, користуючись особливою довірою Миколи I, часто виступав із законодавчими ініціативами, надсилаючи напрацьовані у його канцелярії проекти до Сенату й Комітету міністрів, які після обговорень набували чинності законів і змінювали існуючу нормативно.

Діяльність київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, який за період свого 15-річного управління Південно-Західним краєм (1838-1852 рр.) активно впроваджував у життя цілеспрямовану програму зросійщення Правобережжя України, була досить різносторонньою. Він діяв жорсткими адміністративними методами. У Правобережній Україні гостро стояло земельне питання, що викликало соціальне протистояння. З метою обмеження польських землевласників та завоювання прихильності місцевого православного селянства провів інвентарну реформу.

Зазначимо, що загалом за період Миколи I з метою вирішення селянського питання було створено 10 секретних комітетів й особливою активністю відзначалася діяльність першого міністра створеного у 1837 р. міністерства державних маєтностей гр. П.Д. Кисельова. Його діяльність звелась до проведення реформи державних селян у 1838 р. Головні ідеї цієї реформи були сформульовані в доповідній записці «Виклад основних підстав реформування управління державними селянами і майном», що була підготовлена царською канцелярією. Зазначеним законопроектом закріплювалося право власності на всі казенні землі.

Над реформуванням поземельного устрою державних селян працював комітет, що займався розробкою законопроекту про звільнення приватновласницьких селян під керівництвом кн. Л. Васильчикова. У підсумку у квітні 1842 р. імператором було підписано «Положення у доповнення до постанови про вільних хліборобів». Однак всі зазначені нами ініціативи влади були недостатніми для вирішення гостроти земельної проблеми в державі.

У той же час на Правобережжі України, де переважала панщина, зловживання польських поміщиків, яким належала переважна більшість земель краю, над українськими кріпаками зустрічались досить часто. І місцева адміністрація, вбачаючи в місцевому закріпаченому селянстві одновірного та одноетнічного спільника в російсько-польському протистоянні, намагалась використати соціальний антагонізм. Призначення генерал-губернатора Д.Г. Бібікова стало поворотним моментом у цьому. Спочатку він заборонив римо-католицькому духовенству тілесно карати своїх селян, а справи про їх покарання передавати на судовий розгляд. Згодом Д.Г. Бібіков виступив з пропозицією перевести таких селян на оброк з метою захисту їх від поміщика або посесора-поляка та єврея-орендаря. Зазначимо, що, не дивлячись на опозиційну більшість щодо зазначеної пропозиції генерал-губернатора у міністерстві державних маєтностей, яка вважала, що поміщицькі селяни були не готові до відбування грошової повинності, даний проект невдовзі отримав силу закону стосовно казенних селян.

За вимогою Київського генерал-губернатора кримінальними палатами губерній були підготовлені списки про зловживання польських поміщиків над кріпаками, які були зафіксовані за три роки (1838-1840 рр.) [9, арк.6]. А з серпня 1841 р. Комітет у справах Західних губерній вже заслуховував інформацію Д.Г. Бібікова про зловживання польських землевласників. Невдовзі для послаблення соціально-економічних позицій польської шляхти у 1847-1848 рр. у правобережних українських губерніях за ініціативою київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова була реалізована інвентарна реформа.

Зазначимо, що питання про введення інвентарів у Південно-Західному краї вперше поставив у 1840 р. міністр державних маєтностей П.Д. Кисельов. Вимоги до складення інвентарів були наступними: вони мали складатися на основі встановленого звичаю, який регулював відносини між селянами і поміщиками. Розмір повинностей визначався шляхом поділу селян на тяглих, напівтяглих (у правобережних українських губерніях – піших), городників та бобилів. Тягли селяни мали худобу, дещо більші наділи та відбували панщину з волами або кіньми; піші, що мали менші наділи, відбували панщину без робочої худоби; а городники мали у користуванні лише садибні землі та сінокоси, відбуваючи повинності іншого роду. У процесі визначення обсягу повинностей вимагалось, щоб зазначені не перевищували встановленої звичаєм орендної платні, яка дорівнювала одній третині валового доходу з ділянки землі, що перебувала у користуванні даної сім'ї. Городники та бобилі обкладались оброком.

У середині квітня 1844 р. в губерніях: Віленській, Гродненській, Рівненській, Мінській, Вітебській, Могилівській, Київській, Волинській і Подільській були створені губернські комітети для складення таких інвентарів. Їх очолювали губернатори, а до складу входили: губернський предводитель дворянства, віце-губернатор, губернський прокурор, чиновник генерал-губернатора, повітовий предводитель дворянства й відомі поміщики [8, арк.7].

Підготовлені зразки інвентарів для маєтків Південно-Західного краю, які були затверджені Миколою I 26 травня 1847 р. як «Правила для управління маєтками за затвердженими для них інвентарями в Київському генерал-губернаторстві», були напрацьовані в канцелярії київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова. А пізніше на їх підставі були складені уставні грамоти, де визначались поземельні відносини між поміщиками та «тимчасовозобов'язаними» селянами [8, арк. 24].

Дещо пізніше за ініціативою місцевої адміністрації «Правила для управління маєтками за затвердженими для них інвентарями в Київському генерал-губернаторстві» від 26 травня 1847 р. були змінені і 29 грудня 1848 р. Миколою I була затверджена їх нова редакція, на підставі якої змінювались попередні інвентарі. Однак лише у вересні 1852 р інвентарі були затверджені київським генерал-губернатором і разом з Правилами

від 29 грудня 1848 р. були розіслані поміщикам через повітових предводителів дворянства правобережних українських губерній [1, с. 217].

За Інвентарними правилами, що визначали відносини між поміщиками та приписними селянами, встановлювалось, що земля, якою користувались селяни, залишалась у них у довічному користуванні, панщина ж обмежувалась трьома днями для чоловіка і одним днем для жінки з «тяглового» господарства та двома днями для чоловіка і одним для жінки з господарства, де не було ані коней, ані волів. Заборонялось відбування панщини у свята та перенесення відбування панщини з одного тижня на інший або з одного місяця на інший. Поміщики були позбавлені права втручатись в особисте життя залежних від нього селян та карати їх без суду [1, с. 218].

Поряд з цим Д.Г. Бібіков домігся прийняття узаконення 15 жовтня 1848 р., згідно якого генерал-губернатор мав право контролю над судовими процесами у справах із приводу зловживання поміщицькою владою над селянами, а з серпня наступного року він міг накладати опіку без розгляду цього питання у дворянських зібраннях на ті маєтки, власники яких жорстоко поводитися зі своїми підлеглими.

У період генерал-губернаторства Д.Бібікова були зміцнені поліцейські установи та проведена судова реформа, в результаті якої відбувся перехід судочинства з Литовського статуту на російський звід законів. Генерал-губернатор доповідав Комітету у справах Західних губерній, що проведення цього кроку сприятиме «слиянию Западного края с коренною Россією». В основу узаконення від 25 червня 1840 р. «О распространении силы и действия российских гражданских законов на все Западные, возвращенные от Польши области» була покладена доповідна записка управителя Міністерством юстиції В.М. Паніна і київського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова [3, с. 14].

З часу оприлюднення цього закону всі урядові й судові установи, а також дворянські депутатські зібрання, в своїй діяльності мали користуватися лише російською мовою, а процес декласації шляхти набрав особливих обертів.

Генерал-губернатор активно співпрацював із Комітетом у справах Західних губерній (1831–1848 рр.), який спеціально був створений імператором для проведення інтеграційних заходів на приєднаних землях. Ним у Києві в січні 1840 р. була створена Центральна ревізійна комісія для розгляду діяльності дворянських губернських зібрань, які на його думку, занадто повільно розглядали справи шляхти. Комісія, про діяльність якої Д. Г. Бібіков тричі доповідав Комітету у справах західних губерній, заміняла три малодіяльні губернські і підпорядковувалась наглядові генерал-губернатора [13, арк.2].

Після ліквідації магдебурзького права значним заходом було завершення реформи в галузі законодавства та судочинства, внаслідок якої відбувся перехід із Литовського статуту на російський Звід законів. Д.Г. Бібіков хоча і помилявся, зараховуючи Статут до кодексу польського права, але його відмінність від російських законів він добре відчував і доповідав Комітету у справах Західних губерній, що відміна його чинності переконає населення в несаможитності його законів, і вони як такі, вже не будуть нагадувати йому колишню республіку. В урядовому поданні головний начальник краю навів ще кілька причин відміни Литовського статуту: нібито він ображав місцеве «руське» православне населення, неповний і недосконалий, заплутує діловодство, захищає «сильного й багатого». В основу закону від 25 червня 1840 р. «О распространении силы и действия российских гражданских законов на все западные, возвращенные от Польши области» взята доповідна управляючого Міністерством юстиції В.М. Паніна і Д.Г. Бібікова. З часу оприлюднення цього закону діловодство державних установ, в тому числі і дворянських депутатських зібрань, переводилося на російську мову [7, с. 76].

Царська влада пильно стежила за тією частиною польської шляхти, яка ухилялася від державної служби. Ознайомившись зі списком дворян трьох правобережних

українських губерній віком від 16 до 30 років, які не перебували на державній службі (а таких нараховувалось понад 8 тис.). Микола I виніс цю проблему на обговорення Комітету міністрів. Генерал-губернатор Д.Г. Бібіков звернув особливу увагу губернаторів на залучення до служби багатої шляхти, яка на відміну від збіднілої, декласованої продовжувала зберігати свою опозиційність.

Генерал-губернатор поставив перед міністерством внутрішніх справ питання про правомірність примусового направлення на державну службу юнаків, батьки яких мали у володінні понад сто селянських душ. Обов'язкове несення такої служби було узаконено іменним указом від 21 квітня 1852 р.

Генерал-губернатор намагався асимілювати шляхту через службу в російських установах. Для залучення молоді з непоганою домашньою освітою, яка не поспішала йти на державну й військову службу під російську корону, було вжито низку заходів: переглянуто списки молодих дворян, що доставлялися імператорові з Києва, і вирішено якнайбільше залучити їх до служби. Д.Г. Бібіков вважав, що польське дворянство не оцінило «дарованої милості» і в основній своїй масі не служить престолу. Він поділив дворянство на дві категорії: до першої відніс давні роди магнатів, а до другої, нижче дворянство, яке служить не державі, а магнатам. Перші, хоча й набули права російського дворянства, але не відслужили за них і продовжували ухилятися як від військової так і від статської служби. Другі, як і перші, також не служили Росії. Генерал-губернатор вважав, що вихідців із великомаєткових дворян (ті, що володіли понад тисячу душ) слід направляти на службу в установи до великоросійських губерній, а зубожілі самі поступово асимілюються з росіянами. На родини, що відмовлятимуться посилати своїх синів служити в Росію, накладати особливий грошовий збір. Ті, хто не служив або прослужили менше 15 років мусять виділяти частину своїх статків на утримання військ, що квартируються на території генерал-губернаторства. В цілому солдафонські пропозиції генерал-губернатора не були взяті до виконання, але ініціювали появу кількох законодавчих документів.

Уже 1847 р. урядом було дозволено приймати на службу учасників повстання 1830 – 1831 рр. під особисту відповідальність генерал-губернаторів. Указом від 21 квітня 1852 р., сини поміщиків неправославного віросповідання, у володінні яких було до 100 селянських душ, зобов'язані були служити прапорщиками чи юнкерами, причому проходження служби передбачалося у великоросійських губерніях, крім Петербурзької. Звільнення від неї отримували лише дворяни з тілесними ушкодженнями, та й то після підтвердження таких місцевими властями. Через кілька місяців було схвалено положення про проходження 18-річними юнаками з дворян Західних губерній обов'язкової військової служби, на яку вони відправлялися на підставі безпосередніх розпоряджень генерал-губернатора [3, с.15].

При виробленні державної політики, спрямованої на зросійщення краю, генерал-губернатор все більше розумів, що йому не вдасться порозумітися із шляхтою. Лише на перших порах Д.Г. Бібіков намагався здійснити асиміляцію польського дворянства через залучення його до статської служби. Він неодноразово клопотався про нагороду чиновників польського походження, сприяв поверненню із заслання. Традиційна кооперація з елітою в управлінні приєднаними територіями на Правобережній Україні не скоро мала продовження, бо шляхта, котра підтримала повстання та продемонструвала свою нелояльність, вийшла з довіри уряду. До того ж, вона потерпала за свої маєтки, що були не таких уже й значних розмірів. Після невдачі у співпраці з елітою Д.Г. Бібіков запропонував уряду відмінну від інших національних регіонів тактику інтеграції Правобережної України, а саме, усуваючи місцеву шляхту від влади, переорієнтуватися на одноетнічне селянство.

Реалізуючи активний урядовий курс зросійщення Правобережжя, генерал-губернатор Д.Г. Бібіков активно долучився до створення установ, які б забезпечили ідеологічне обґрунтування тих урядових заходів, що проводилися в краї.

Після заснування у Києві університету з'явилася думка про необхідність створення установи, яка б займалася збиранням стародавніх документів. З ініціативи першого ректора університету М. Максимовича у 1835 р. було створено «Тимчасовий комітет для пошуку древностей у Києві».

У квітні 1843 р. Київський генерал-губернатор Д.Г. Бібіков попросив Міністра внутрішніх справ графа Перовського «испросить Высочайшее разрешение на учреждение в Кievere Комиссии, с выделением на ее содержание 500 руб. с каждой губернии т.е.» Дозвіл було отримано і в листопаді того ж року Д.Г. Бібіков доручив відомому збирачу старожитностей С.І. де Шодуару підібрати людей для роботи в Комісії. Містилася Комісія у приміщенні університету. На її утримання виділялося 1500 руб. [17, с.5]

Генерал-губернатор переконав київських вчених-істориків надати створеному ними історичному товариству статус державної установи під назвою «Временная комиссия для разбора древних актов в Кievere». І така комісія, заснована 1843 р. при канцелярії генерал-губернатора, розпочала активну діяльність, розшуковуючи й публікуючи джерела з української історії, літописи, видаючи томи «Архива Юго-Западной России», чим представники імперської влади намагались досягти реалізації політичної мети – довести й обґрунтувати, що Правобережжя було і є «исконно русским краем» [4, с.15].

З 1845 р. по 1847 р. на посаді художника у Комісії працював Т.Г. Шевченко, який змальовував історичні місця та пам'ятники не лише на Правобережжі, а й на Полтавщині та Чигиринщині.

Основну роботу по опрацюванню і підготовці до друку зібраних документів виконували члени Комісії. Але без будь-кого з них Комісія б працювала, а без Київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова такої Комісії не було б, як вважає М.Г. Щербак [17, с.6] Дякуючи йому члени Комісії отримали доступ до архівів Варшави, Москви, Петербурга, Стокгольма. Він звертався з проханням до Сенату надати документи з історії України. Зібрані документи поклали початок утворенню у 1852 р. Київського центрального архіву древніх актів.

У боротьбі за прихильність українських селян Д.Г. Бібіков продовжив політику переслідування й закриття польських та впровадження російських початкових шкіл. У 1841 р. була введена система закритих навчальних закладів, якими опікувався сам генерал-губернатор, очоливши одночасно у 1848-1852 рр. і Київський навчальний округ. Були закриті католицькі школи у маєтках. Представники місцевої влади були переконані у необхідності проведення навчання серед місцевих селян лише російською мовою [12, арк. 3].

Київський генерал-губернатор Д.Г. Бібіков для зміцнення свого становища у Південно-Західному краї клопотався перед Комітетом про дозвіл місцевому купецтву обирати засідателів у кримінальну і цивільну палати повітових судів. Комітет відмовив, посилаючись на те, що купецтво в краї складається з євреїв. Йому було дозволено третього засідателя призначати і затверджувати від корони. У березні 1840 р., намагаючись не допустити представників польського дворянства в судові установи, Київський генерал-губернатор поставив питання про призначення суддів і засідателів від корони, а не шляхом виборів. Комітет переслав справу міністру юстиції графу Паніну, який пішов назустріч побажанням генерал-губернатора, і 15 квітня 1840 р. цар затвердив указ «Про заміщення посад членів повітових судів, що обирались від дворянства, чиновниками від корони» [7, с. 76]. Він передбачав у Київській, Волинській та

Подільській губерніях заміну суддів і дворянських засідателів, що вибули з різних причин, російськими чиновниками від корони. Таким чином генерал-губернатор намагався збільшити свій вплив на місцеві суди. Його дії можна зрозуміти, адже на відміну від лівобережних українських губерній, на Правобережжі він не міг довіряти ані місцевому дворянству – полякам, ані купецтву – євреям. Його опорою могли бути лише російські чиновники.

За часів генерал-губернатора Д.Г. Бібікова було започатковано традицію верховенства центральної адміністративної влади над судовими установами, була практично припинена діяльність дворянських зібрань по розгляду і підтвердженню шляхетства, впроваджено ряд заходів для поширення російської освіти і культури, ліквідована уніатська церква. Зосереджуючи в своїх руках вищу військову, цивільну і поліцейську владу і намагаючись змінити соціальну структуру у краї, фінансову та судову системи, генерал-губернатор часто виступав із законодавчими ініціативами, надсилаючи напрацьовані у його канцелярії проекти до Сенату, Комітету міністрів, які після обговорень набували чинності узаконення і змінювали існуючу на той час систему законень.

З червня 1840 р. розпочала роботу Київська центральна ревізійна комісія для перевірки дворянських депутатських зібрань, яка мала замінити роботу трьох губернських комісій, діяльність яких визнавалася неефективною й в роботі якої були виявлені значні зловживання.

Київський генерал-губернатор як головна посадова особа у Південно-Західному краї представляв інтереси центральної влади, здійснював контроль за діяльністю всіх адміністративних органів на підвідомчій йому території.

Список використаної літератури

1. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. XVIII – пер.пол. XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль, 2007. – 512 с. ; Barmak M. V. Formuvannia vladnykh instytutsii Rosiiskoi imperii na Pravoberezhnii Ukraini (kin. KhVIII – per.pol. KhIKh st.) / M. V. Barmak. – Ternopil, 2007. – 512 s.

2. Градовский А. Д. Исторический очерк учреждения генерал-губернаторств в России // Градовский А.Д. Собрание сочинений / А. Д. Градовский. – Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. – Т. 1. – С. 299-338 ; Gradovskiy A. D. Istoricheskiy ocherk uchrezhdeniya general-gubernatorstv v Rossii // Gradovskiy A.D. Sobranie sochineniy / A. D. Gradovskiy. – Sankt-Peterburg : Tip. M. M. Stasyulevicha, 1899. – Т. 1. – С. 299-338

3. Грукач В. О. Інститут генерал-губернаторства у Правобережній Україні: правові засади та особливості функціонування (1832 – 1914 рр.) : автореф. дис. ...канд. юр. наук : спец. 12.00.01 / Вікторія Олександрівна Грукач ; Національній академії внутрішніх справ. – Київ, 2015. – 24 с. ; Hrukach V. O. Instytut heneral-hubernatorstva u Pravoberezhnii Ukraini: pravovi zasady ta osoblyvosti funktsionuvannia (1832 – 1914 rr.) : avtoref. dys. ...kand. yur. nauk : spets. 12.00.01 / Viktoriia Oleksandrivna Hrukach ; Natsionalnii akademii vnutrishnikh sprav. – Kyiv, 2015. – 24 s.

4. Дегтярьов С. І. Цивільне чиновництво України у кінці ХУІІІ – першій половині ХІХ ст. : моногр. / С. І. Дегтярьов. – Суми : Друкарський дім «Папірус», 2014. – 472 с. ; Dehtiarov S. I. Tsyvilne chynovnytstvo Ukrainy u kintsi KhUIII – pershii polovyni KhIKh st. : monohr. / S. I. Dehtiarov. – Sumy : Drukarskyi dim «Papyrus», 2014. – 472 s.

5. Лысенко Л. М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XV – начало XX века) / Л. М. Лысенко. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Изд-во МПГУ, 2001. – 354 с. ; Lysenko L. M. Gubernatory i general-gubernatory Rossiyskoy imperii (KhV – nachalo KhKh veka) / L. M. Lysenko. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva : Izd-vo MPGU, 2001. – 354 s.

6. Посохов С. И. Губернаторы и генерал-губернаторы. / С. И. Посохов, А. Н. Ярмыш. – 2-е изд., исп. и доп. – Харьков : Акта, 1996. – 206 с. ; Posokhov S. I. Gubernatory i general-gubernatory. / S. I. Posokhov, A. N. Yarmysh. – 2-e izd., isp. i dop. – Kharkov : Akta, 1996. – 206 s.

7. Российское законодательство X-XX веков в 9-ти т. / под общей ред. О. И. Чистякова. – Москва : Юридическая литература, 1988. – Т. 6 : Законодательство первой половины XIX в. - 178 с. ; Rossiyskoe zakonodatelstvo Kh-KhKh vekov v 9-ti t. / pod obshchey red. O. I. Chistyakova. – Moskva : Yuridicheskaya literatura, 1988. – Т. 6 : Zakonodatelstvo pervoy poloviny XIX v. - 178 s.

8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУ), ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 532, спр. 134. По предоставлению губернаторов с копиями всеподданейших отчетов о состоянии вверенных им губерний, 47 арк. ; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (TsDIAU), f. 442. Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, op. 532, spr. 134. Po predostavleniyu hubernatorov s kopyiamy vsepoddaneishykh otchetov o sostoianyy vverennykh ym hubernyy, 47 ark.

9. ЦДІАУ, ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 1, спр. 3127. Ведомости дел о жестоком обращении помещиков с крестьянами, рассмотренных Киевской, Подольской и Волынской палатами уголовного суда и утвержденных Сенатом в 1838 – 1840 гг., 31 арк. ; TsDIAU, f. 442. Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, op. 1, spr. 3127. Vedomosty del o zhestokom obrashchenyy pomeshchykov s krestianamy, rassmotrennykh Kyevskoi, Podolskoi y Volynskoi palatamy uholovnoho suda y utverzhdennykh Senatом v 1838 – 1840 hh., 31 ark.

10. ЦДІАУ, ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 630, спр. 354. О реформе полиции, 410 арк. ; TsDIAU, f. 442. Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, op. 630, spr. 354. O reforme polytsyy, 410 ark.

11. ЦДІАУ, ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 814, спр. 491. О прекращении продажи польских букварей... 8 – 29 июля 1864 г., 3 арк. ; TsDIAU, f. 442. Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, op. 814, spr. 491. O prekrashchenyy prodazhy polskykh bukvarей... 8 – 29 yuliia 1864 h., 3 ark.

12. ЦДІАУ, ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 815, спр. 498. Дело о запрещении издавать и продавать календари, газеты и др. издания на польском языке в городах Волынской губернии. 29 декабря 1855 г., 53 арк. ; TsDIAU, f. 442. Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, op. 815, spr. 498. Delo o zapreshchenyy yzdavat y prodavat kalendary, hazety y dr. yzdaniya na polskom yazyke v horodakh Volynskoi hubernyy. 29 dekabria 1855 h., 53 ark.

13. ЦДІАУ, ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 96, спр. 279. Ведомость имений, конфискованных за участие их владельцев в польском восстании 1863 г., 3 арк. ; TsDIAU, f. 442. Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, op. 96, spr. 279. Vedomost ymeniy, konfyskovannykh za uchastye ykh vladeltsev v polskom vosstany 1863 h., 3 ark.

14. Черепанов А. І. Київська губернія в першій половині XIX ст.: історико-правові, соціокультурні виміри : автореф. дис. ...канд. іст. наук : спец. 07.00.01. / Андрій Ігорович Черепанов ; Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – 24 с. ; Cherepanov A. I. Kyivska huberniia v pershii polovyni KhIKh st.: istoryko-pravovi, sotsiokulturni vymiry : avtoref. dys. ...kand. ist. nauk : spets. 07.00.01. / Andrii Ihorovych Cherepanov ; Pereiaslav-

Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody. – Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2016. – 24 s.

15. Шандра В. Генерал-губернаторство в Україні : XIX – початок XX ст. / В. Шандра. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2005. – 427 с. ; Shandra V. Heneral-hubernatorstvo v Ukraini : KhKh – pochatok KhKh st. / V. Shandra. – Kyiv : In-t istorii Ukrainy NANU, 2005. – 427 с.

16. Шульгин В. Я. Юго-Западный край под управлением Д. Г. Бибикова (1838 – 1853) / В. Я. Шульгин. // Древняя и новая Россия. – 1879. – № 5. – С. 5-32 ; № 6. – С. 90-131 ; Shulgin V. Ya. Yugo-Zapadnyy kray pod upravleniem D. G. Bibikova (1838 – 1853) / V. Ya. Shulgin. // Drevnyaya i novaya Rossiya. – 1879. – № 5. – S. 5-32 ; № 6. – S. 90-131

17. Щербак М. Внесок Д.Г. Бібікова в становлення та розвиток Київської археографічної комісії. / М. Щербак. // Чотирнадцять джерелознавчі читання : матер. респуб. наук. конф., м. Київ, 17 груд. 2013 р. – Київ : Логос, 2014. – С. 5-7 ; Shcherbak M. Vnesok D.H. Bibikova v stanovlennia ta rozvytok Kyivskoi arkheohrafichnoi komisii. / M. Shcherbak. // Chotyrynadtsiati dzhereloznavchii chytannia : mater. respub. nauk. konf., m. Kyiv, 17 hrud. 2013 r. – Kyiv : Lohos, 2014. – S. 5-7

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.

V. Grukach

LEGISLATIVE INITIATIVES KYIV, VOLYN, PODOLIA GENERAL-GOVERNOR D.H. BIBIKOV AND A THEY INSTILLATION IN RIGHT-BANK UKRAINE

Consider legislative initiatives D.H.Bibikov General-governors who have to bridge the Polish influence on the Right Bank Ukraine. Based on comprehensive analysis of published and archival sources, historiography achievements the legal bases for the creation and further evolution of the Institute of General Governorship of Right Bank Ukraine are examined. It is reported that it was due to the introduction of a number of factors related to the special needs of the region, in particular, the continuation of the jurisdiction of Polish-Lithuanian legislation, availability of multi-ethnic composition of the population, lack of support for the new government from the local elite, dominant Catholic and Uniate churches, deficit of pro-government minded officials.

The activity of Kyiv governors-general, their legislative initiatives, relationships with governors and noble government agencies is analyzed. The reasons and circumstances of liquidation of Kyiv General Governorship in the early twentieth century are reported.

Key words: D.H. Bibikov, Kyiv governor-general, legislative initiatives, noble assemblies, Province Government, the governor, the Right-Bank Ukraine, the Russian Empire.

УДК 903.5(477.6)

С.Г. Небрат

ПОГРЕБЕНИЯ ИНГУЛЬСКОЙ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ С КОСТЯМИ ЖИВОТНЫХ

В статье представлены характеристика и анализ погребений ингульской катакомбной культуры, в которых были выявлены кости различных животных. Рассматривается традиция использования жертвенных животных в погребальном обряде населения степей Северного Причерноморья в среднем бронзовом веке.

Ключевые слова: бронзовый век, ингульская катакомбная культура, кости животных

В эпоху бронзы использование домашних животных в погребальном ритуале становится нормой. Прямым свидетельством тому являются их костные останки, выявленные в могильниках катакомбных культур на Дону и Северском Донце. Кости животных (далее – КЖ) также встречаются и в погребениях ингульской катакомбной культуры, но довольно редко. Возможно, по этой причине эти комплексы не привлекали должного внимания исследователей, а потому нуждаются в специальном исследовании.

В археологической литературе неоднократно обращалось внимание на факт наличия костей домашних животных (копытных) в погребениях на Нижнем и Среднем Дону, Маныче, Орель-Самарском междуречье, Северском Донце и сопредельных, Доно-Донецком и Волжско-Донском регионах [17, с. 144; 3, с. 34; 12, с. 35 – 45; 2, с. 22, 44; 11, с. 100; 23, с. 16; 26, с. 12]. В поле зрения попали памятники раннекатакомбного времени, материалы донецкой и среднедонской катакомбных культур, погребения манычского типа. Были выявлены закономерности размещения костных останков (как правило, черепов и конечностей) в могильном пространстве, процентные соотношения костей КРС и МРС и др.

На могилы ингульской катакомбной культуры с КЖ обратил внимание С.Ж. Пустовалов. В контексте исследования экономического развития катакомбного общества он отметил, что «наличие в захоронениях значительного количества костей крупного и мелкого рогатого скота, лошади, а также развитых типов колесных транспортных средств (повозка) позволяет заключить, что в экономике катакомбной культуры большую роль играет скотоводство» [18, с. 27]. С позиции исторического материализма, автор сначала склонялся к мысли, что нахождение остатков мясной пищи в могиле связано не с идеологическими представлениями, а в первую очередь со скотоводческим укладом хозяйства [18, с. 28]. Намного позднее С.Ж. Пустовалов предпримет оригинальную попытку связать некоторые элементы погребального ритуала, в том числе и комплексы с КЖ с обрядом перехода индивида, захороненного в катакомбе, из мира живых в мир мертвых. Бычий череп, в таком случае, мог выполнять охранную функцию [20, с. 64]. Саму же традицию помещения костей жертвенного животного в могилу исследователь считает заимствованной восточнокатакомбной чертой [19, с. 35]. Не будет лишним сказать, что несколько ранее на связь жертвоприношений с идеей перехода «на тот свет» в эпоху бронзы высказал и Д.П. Куштан [13, 2005].

На части туш различных жертвенных животных в катакомбных погребениях обращает внимание Ю.А. Шилов, пытаясь искать разгадку значения этих символов в арийской, а так же шумерской мифологии [28, с. 216]. Так, в коллективном ингульском погребении у с. Сергеевка на Херсонщине, где лопатка быка вместе с колесом повозки

были помещены в лаз катакомбы. Как полагает Ю.А. Шилов, мы сталкиваемся с символом повозки в упряжке, вывозящей покойников наружу [28, с. 223].

К сожалению, публикации палеозоологических определений по конкретным погребальным памятникам отсутствуют, что существенно уменьшает объем информации касательно процессуального и идеологического аспектов обряда. Все же, имеет смысл обобщить информацию о погребениях ингульской катакомбной культуры, в которых были найдены кости различных животных.

Всего было учтено 97 комплексов, содержащих *кости животных* из 1165 известных автору погребений ингульской катакомбной культуры, что составляет 8,3 %. В выборку не попали погребения с костяными орудиями труда (проколки, отжимники) или элементами костюма (кольца, амулеты, бусинки), а так же игральные кубики и «флейты Пана».

Жертвенное животное практически никогда не помещалось в могилу целиком. В погребении размещали лишь отдельную часть туши животного или отдельные кости, символизирующие его самого. Такой подход соответствовал принципу *pars pro toto*, когда в ритуале часть чего-то символизировало целое. В могилу мог быть помещены череп, челюсть, зуб(ы), лопатка, либо часть конечности (в том числе и таранные кости) быка или коровы, коня, мелкого рогатого скота. Реже встречаются кости птиц, а в единичных случаях кости диких животных. Они располагались чаще в камере, несколько реже в шахте или около входа в камеру.

Важно сказать, что КЖ встречаются в погребениях по всему ареалу ингульской культуры (Рис. 1; Табл. 1).

Таблица 1.

Распределение погребений ингульской катакомбной культуры по регионам.

Регион и количество учтенных в нем погребений	Количество погребений с костями животных	Удельный вес погребений с костями животных
Северо-Западное Причерноморье (120)	10	8,3 %
Буго-Ингулецкий регион (280)	31	11 %
Степное Поднепровье (322)	19	6 %
Орель-Самарский регион (75)	7	9,3 %
Крым (180)	19	10,5 %
Северное Приазовье (163)	9	5,5 %
Единичные комплексы из Лесостепного Поднепровья и Северского Донца (25)	2	8 %

Удельный вес таких погребений в различных регионах составляет 5 – 11 %. Однако стоит отметить, что в Северном Приазовье их обнаружено значительно меньше, чем можно было ожидать – в 5 %, и это при том, что в традициях соседних катакомбных культур (донецкой, среднедонской) помещать КЖ в могилу практиковалось довольно часто. Затруднительно назвать хотя бы один случай, когда в могилу был бы помещен комплект в виде конечностей, на которых покоился бы череп (т. н. «шкуры»), что также является одной из характерных черт памятников восточной части катакомбной ойкумены и совсем не характерно ИКК. Эти два наблюдения ставят под сомнение предположение С.Ж. Пустовалова о восточнокатакомбном заимствовании этого ритуала в погребальной практике ингульцев.

Итак, костные останки различных животных встречаются примерно в восьми погребениях на сотню. Часто или редко? Попробуем сопоставить наши данные, с

подсчетами других исследователей. Рассмотрим погребения с костями животных различных культур бронзового века и на различных территориях. Так, в донецкой катакомбной культуре Донецко-Дона-Волжского, региона КЖ встречаются в 47,9 % могил [26, с. 12]. Отметим, что для Лесостепи Восточной Украины, региону, в какой-то мере сопредельному с ареалом ингульской катакомбной культуры, удельный вес таких комплексов несколько выше – 58 % [3, с. 44]. В среднедонской катакомбной культуре Донецко-Дона-Волжского региона – 34,8 %, в волго-донской культуре – 47 %, полтавкинская культура демонстрирует довольно большой показатель – КЖ встречаются почти в каждой могиле [26, с. 12]. В посткатакомбное время прослеживаются иные тенденции. В днепро-донской бабинской культуре конечности и черепа копытных встречаются в каждом десятом погребении, а астрагалы в каждом двадцатом [14, с. 9]. В срубной культуре (восточной части ее ареала) КЖ обнаружены в 8,9 % могил [27, с. 117]. Таким образом, можно видеть, что включение такого символического элемента как часть жертвенного животного, в состав погребального приношения было редким явлением в практике ингульцев на фоне других культур эпохи бронзы.

Нам известен лишь один случай, где присутствовала в погребении ингульской катакомбной культуры целая туша животного. Речь идет о п. 43, к. 1 у с. Глинное (Молдова). В камере катакомбы была зафиксирована сооруженная грунтовая вымостка. Стратиграфия вымостки (снизу вверх): слой однородного предматерикового суглинка, слой темно-серого речного ила, обильная меловая подсыпка с добавлением темно-красной охры, слой материковой глины с вкраплениями чернозема толщиной. Вся вышеописанная конструкция была тщательно утрамбована. На вымостке лежал анатомически целый скелет лошади. Зубы животного были окрашены малиновой охрой. После снятия вымостки, на дне камеры обнаружено одновременное парное захоронение двух взрослых людей. Анатомическая последовательность костей погребенных нарушена, но была придана попытка уложить останки согласно канонической позе – вытянуто на спине [21, с. 314].

Проанализировав всю выборку, автором были сделаны ряд наблюдений.

1. Погребения, в которых присутствовали костные останки животных, размещались во всех секторах кургана, но большинство их было выявлено под восточной и южной полкой, что в целом является характерным для планиграфии могил ингульской культуры.

2. В 9 случаях удалось проследить насыпь или досыпку над катакомбой. В 2 случаях это были основные погребения.

3. В 6 индивидуальных, 3 парных и 1 коллективном захоронениях камеры катакомб превышали среднестатистические размеры (длина более 2,4 м, ширина более 2 м – по С.Ж. Пустовалову). Большинство могил имеет средние размеры.

4. Исходя из количества погребенных лиц в катакомбах, можно говорить об индивидуальных, парных и коллективных могилах (где было погребено 3 человека). Обращает на себя внимание и наличие «пустых» катакомб, которые в отдельных случаях можно интерпретировать как кенотафы, а в отдельных случаях как первичные могилы, из которых были позднее извлечены останки погребенных.

5. Ориентация скелетов различная. Причину этому явлению автор видит в подчинении правилу радиальной планиграфии катакомб в кургане, практикуемому всеми племенами ингульской культуры.

6. На первый взгляд, КЖ были обнаружены в погребениях как взрослых лиц, так и детей, но все же, такие погребения чаще можно связывать именно со взрослыми. Антропологических определений пока недостаточно, чтобы делать какие-либо выводы.

7. Погребальный инвентарь различный. Наиболее распространенной категорией остается глиняная посуда (в нескольких случаях – единичные фрагменты сосудов), которая почти в половине случаев сопровождала умерших. Довольно часто встречаются орудия труда из камня и кремня (35 случаев). Это отщепы, пластинки, скребки, ножи из кремня, различные растиральники, выпрямители стрел, усечено-конические/цилиндрические «наковаленки», а в одном случае и антропоморфная фигура-алтарик. Неоднократно (11 случаев) в комплексе с КЖ было выявлено оружие – каменные топоры-молоты, булавы, наконечники стрел, лук. Деревянные чаши попадались редко (6 комплексов) и, как правило, они происходят из западной части ареала ингульской катакомбной культуры. Изделия из металла так же редки. Они представляют собой шилья, ножи (в двух случаях в сочетании с шильями), клинья в рукоятке булавы и бляшки. Примечательно то, что бронзовые изделия в комплексе с КЖ так же происходят из западной части ареала ингульской катакомбной культуры и были обнаружены в курганах Днепро-Прутского междуречья.

Важно подчеркнуть, что автору не известен факт нахождения КЖ в наиболее «богатых» катакомбах (с колесами от повозок, глиняными моделировками черепов, бронзовыми орудиями труда) из курганов на р. Молочной, где С.Ж. Пустовалов видит социальный центр катакомбного общества. КЖ в могилах с масками встречаются (6 случаев), но не на р. Молочной, где именно этот обряд был столь популярным. Что касается и катакомб, где заслонами входа в камеру служили колеса, то нам известен лишь один, уже упомянутый в статье, комплекс из Херсонщины, в котором было зафиксировано сочетание «КЖ + колесо». Отметим, что это было коллективное погребение, а потому и не ясно, с каким из погребенных в нем лиц связывался отдельный предмет, несший определенный символ. Не известно нам и сочетание в одной могиле таких символов как «рисунки охрой стоп + КЖ». Пока у нас создается впечатление, что такие символы в погребальном обряде как «КЖ», «колесо» и «изображения охрой стоп» несли сходную (либо противоположную) семантическую нагрузку, а потому и не встречались в одном «контексте». Исключением могли быть могилы с коллективными захоронениями.

Попробуем приблизиться к пониманию знаковой нагрузки, которую несли части туши или отдельные кости животного в погребальном ритуале. Отдельная часть тела животного в ритуале, скорее всего, имела свой магический статус. Видимо существовали некоторые обрядовые нормы и правила, которые предопределяли, в каких случаях необходимо помещать голову животного, а в каких, к примеру, часть конечности или только таранную кость.

Изучая проблему жертвоприношений у степняков Зауралья в среднем бронзовом веке, Д.Г. Зданович указывает на существовавшую ритуальную иерархию частей туши в могилах синташтинцев. По его мнению, минимальной ценностью обладали отдельные трубчатые и плоские кости (с мясом?). Дальше идут дистальные отделы конечностей; статус отделов задних конечностей был, возможно, ниже, чем передних. Максимальной ценностью, безусловно, обладала голова животного. Все это объясняется космогоническими воззрениями древних людей. Тело животного отождествлялось с Космосом. Поскольку последний имел трехчастную структуру, то и в туше выделялись три части (уровня) — голову, туловище, ноги [9, с. 99 – 100].

Вероятно, в представлении племен ингульской катакомбной культуры, каждая часть тела животного в контексте обряда имела свое смысловое значение. Попробуем приблизиться к пониманию этих символов.

Как уже говорилось, целая туша животного нам известна из одного погребения, которое происходит с левобережья Нижнего Днестра (Глинное, к. 1, п. 43). В данном случае был обнаружен конский костяк.

О связи лошади с потусторонними силами в представлении древних людей и непосредственно роли с погребальным обрядом уже неоднократно говорилось. Исследователь могильника Синташта, В.Ф. Генинг, убедительно приводит параллели из «Ригведы» и «Авесты», чтобы прокомментировать смысловую нагрузку жертвоприношений, которые представляли собой погребение коней, крупного и мелкого рогатого скота. Так же обращает на себя внимание то, что в отдельных случаях головы лошадей и коров (быков?) были уложены вместе с отрубленными конечностями. Так конь мог выступить как спутник бога Смерти [5, с. 68 – 70].

Часто лошадь в погребении подчеркивала социальную значимость покойного при жизни. Это фиксируется у скандинавов времен викингов по письменным и археологическим источникам. С конем хоронили и представителей знати у прусов. У осетин заклание коня производилось лишь при похоронах вождей и военачальников. Яркую социальную окраску приобретает обряд заклания животных у индоариев. Так при захоронении кшатрия убивали коня, при погребении брахмана – черную корову, при погребении вайшья – козу или барана [10, с. 23 – 24].

Любопытное наблюдение сделал в 1921 г. М.П. Грязнов, когда ему довелось присутствовать в одном из улусов на Енисее, где хакасы справляли поминки на сороковой день после смерти своего сородича. В улусе у коновязи стоял пойманный накануне в табуне конь — дикое животное ещё не знавшее узды. Дядя умершего должен был приехать на нём без седла и узды на кладбище [7, с. 84 – 85].

Обращаясь к индоиранским параллелям, стоит привести строки из Ригведы [24], посвященные восхвалению коня, который должен быть умерщвлен, расчленен и принесен в жертву богам:

*Когда предназначенного для жертвы коня люди
По правилу трижды обводят кругом по пути богов,
То доля Пушана идет первой -
Козел, оповещающий богов о жертве.
(I, 162, 4)*

*Топор наталкивается на тридцать четыре ребра
Коня, приносящего награды, товарища богов.
Приведите в порядок части тела, чтоб они были неповрежденными!
Расчлените сустав за суставом, называя (их) один за другим!
(I, 162, 18)*

Расчленение туши животного, все же, было обязательной составляющей ритуала, а голова (как коня, так и рогатого скота) обладала особым статусом. Учтено 8 комплексов с черепами коней или быков (коров) из курганов Поднепровья, Приазовья и Крыма. В качестве примера приведем несколько случаев. В кургане у г. Запорожья (к. 1, п. 19) в заполнении шахты были выявлены два конских черепа вместе со скелетом лисы и обломками костей крупного рогатого скота [16, с. 127]. В к. 1, п. 27, к.гр. II у Волчанска один череп быка покоился в камере прямо на руке погребенного, а второй на ступеньке. В этом же кургане, в шахте п. 33, было найдено сразу 4 черепа. В к. 27, п. 8 у с. Виноградное было выявлено 9 черепов быков [20, с. 64].¹

Возвращаясь к мысли об обряде перехода из одного мира в другой приведем мысль А.В. Кияшко, который считает, что кости черепа и конечностей в раннекатакомбных погребениях левого берега Нижнего Дона, являлись не запасом заупокойной пищи, а символическим воплощением самого животного, являвшегося путником и проводником души умершего [11, с. 100].

¹ Мы не располагаем полной информацией касательно п. 8 из к. 27 у с. Виноградное. По этой причине, данный комплекс не был включен нами в сводку ингульских погребений с КЖ.

Животное могло играть роль и спутника, и помощника. В фольклоре некоторых народов сохранилось отголоски древних представлений о магических свойствах, связанных с головами животных. Так, в украинской сказке «Кобиляча голова» добрая девушка, изгнанная злой мачехой вынуждена остаться в чужом доме в гуще леса. Вечерним гостем оказывается голова кобылы, которую девушка пересаживает через порог землянки, а затем и разделяет с ней трапезу. В благодарность за доброе дело голова предлагает девушке влезть к ней в ухо, где главная героиня сказки находит одежду, украшения, золото, серебро. В другой украинской сказке – «Іван та чарівні коні», младший из братьев влезает в одно ухо лошади, а вылезает из другого, но уже преобразившись, красавцем в новой одежде. Подобный сюжет известен и в осетинской сказке «Фунуктиз, младший из трех братьев». Из одного уха коня юноша вытаскивает седло, а из второго одежду. В молдавской сказке «Кырмыза» волшебный конь помогает переодеться девушке в другую одежду, которую она достает из уха животного. В качестве аналогии можно привести еще одну осетинскую сказку «Девушка-сирота». Правда фигурирует в ней уже не лошадь, а корова, а перевоплощение девушки в нарядную красавицу достигается при помощи рога. Все это указывает на существование у различных народов в прошлом схожих представлений о магических свойствах головы, благодаря которой происходит перевоплощение, обогащение или изменение человека. Животное же выступает в роли спутника и/или помощника.

Возвращаясь к ингульской культуре, отметим, что нами было учтено 5 захоронений, в которых найдено по одному рогу. Вполне вероятно, что значение рогов несколько приближено, по смыслу к голове животного.

В серии комплексов отмечено присутствие нижней челюсти крупных животных, мелкого рогатого скота, а в одном случае и собаки. Как отмечали некоторые исследователи, нижняя челюсть, выступает как особая, семантически выделенная, часть тела в ритуалах различных культур. Причем прослеживается это как по материалам погребений, так и по материалам поселения. Такие наблюдения, к примеру, делались по материалам срубной культуры [6, с. 44]. Особенностью поселенческих жертвенников средней бронзы Зауралья Д.Г. Зданович считает массовые скопления отчлененных нижних челюстей. Факт использования нижней челюсти животного в этом регионе зафиксирован так же и в некрополях [9, с. 99]. Таким образом, нижняя челюсть выступает как особая, семантически выделенная часть тела. Стоит привести параллель из индоарийской мифологии: скотоводческий бог плодородия Пушан лишается зубов (челюсти), которые ему выбивает в гневе бог Рудра. Позднее, сменив гнев на милость, Рудра возвращает эту часть тела Пушану [25, с. 353]. Кроме челюстей, в катакомбах изредка обнаруживают зубы. В уже упомянутом нами комплексе из кургана у с. Глинное был обнаружен амулет, изготовленный из резца лошади [21, с. 307]. Отметим, что подвесок из зубов собаки (волка?), подобных тем, какие встречаются в наборе ожерелья в ямных и раннекатакомбных погребений, в материалах ингульской катакомбной культуры нам не известно. Это зубы жвачных животных, но есть единичные случаи помещения в могилу зубов хищных животных.

Отдельно стоит сказать о лопатках КРС, которые символически прикрывали вход из шахты в камеру. Можно предположить, что они играли как ритуальную, так и практическую роль, служа орудием труда во время сооружения катакомбы. Выступая в качестве перекрытия входа в камеру, лопатка, несомненно, могла нести охранную функцию. Примечательно, что лопатки-перекрытия тяготеют к западной части памятников ингульской катакомбной культуры. Отметим, что лопатки животных, сопровождавшие на тот свет людей, известны и в ямной, и в раннекатакомбной культурах [28, с. 222]. В качестве примера приведем раннекатакомбное погребение из Сосновки, к. 1, п. 5, Приазовье. Лопатка крупного животного находилась в комплексе с

палкой (колотушкой?) и скелетами двух змей. Сама лопатка имела изношенность в центре, причиной чему, как считает Б.Д. Михайлов, могли быть удары названной палкой по какому-то предмету [15, с. 109].

Все же, кости конечностей в виде обломков трубчатых костей встречаются на много чаще, чем другие. Иногда это совсем небольшие кости, которые исследователи интерпретируют как кости птиц. Вполне возможно, что это и есть остатки мясной пищи. Все же, стоит сказать, что автору не известно ни одного случая, когда бы фрагменты трубчатых костей находились внутри сосуда.

Помещенные в могилу кости (возможно, иногда вместе со шкурой) съеденного животного символизировали его целого. Благодаря оставленным костям животное могло возродиться снова. Тут уместным будет привести параллель из скандинавского мифа о том, как охромел козел бога Тора. Будучи в гостях у одного великана, Тор зарезал своих двух козлов, и они были сварены и съедены, причем кости их надо было бросать на козлиные шкуры. Вопреки распоряжению Тора, сын великана сломал одну из бедренных костей, чтобы полакомится костным мозгом. На следующее утро Тор освятил своим молотом шкуры с костями и козлы ожили, но один из них хромал на заднюю ногу [24, с. 420 – 421]. В русской народной сказке «Царевна-лягушка», брошенные во время танца на царском пиру Василисой Премудрой кости съеденной птицы превращаются в живого лебедя.

Отдельной категорией погребального приданного выступают астрагалы. Группа катакомбных погребений с астрагалами заслуживает особого внимания. Были ли они игральными/гадальными костями, символами животного, орудиями труда для обработки кожи – автору пока не ясно. Не исключена их полифункциональность. В предлагаемой статье ограничимся лишь тем, что из всех известных нам погребений ингульской катакомбной культуры, астрагалы встречаются лишь в 15 могилах (15,6 % от погребений с КЖ и 1,3 % от общего числа известных ингульских комплексов).

Интересны случаи нахождения костей животных в погребениях-кенотафах. Их сложно интерпретировать. Можно лишь предположить, что погребение жертвенного животного как бы заменяло человека. В трагедии Еврипида есть довольно интересный сюжет: в самый последний момент, когда Ифигения уже находилась на алтаре, богиня Артемида заменила ее ланью. Аналогичный, но более древний сюжет содержится в Библии (Быт. 22: 1 – 19) и Коране (Сура 37: 99 – 109). Связан он с испытанием на прочность веры Авраама. Бог повелевает принести в жертву Исаака, сына Авраама. В последний момент человеческое жертвоприношение так же было заменено на жертвоприношение животного. Трудно сказать, были ли такие кенотафы результатами ритуальных замен человеческих жертвоприношений, но можно предположить, что животное в некоторых обрядах могло заменить человека.

В процессе работы с источниками у автора возник вопрос: существовал ли культ быка у «ингульцев»? Еще в конце 1970-х гг. М.П. Грязнова изучая погребения степных скотоводов эпохи бронзы, содержащие костные останки быка, видит в них следы почитания этого животного. Культ быка, по мнению М.П. Грязнова, предусматривал ритуальный поединок с ним, поедание его мяса и взятие от него какой-то части (черепа, шкуры, уха, пятки, хвоста и др.) [7, с. 80]. Стоит сразу обратить внимание на то, что бык занимал первое место в «катакомбном» стаде, о чем свидетельствуют материалы поселения Матвеевка I на Южном Буге [8, с. 151]. Не стоит забывать, что хозяйственный уклад носителей ингульской катакомбной культуры основывался на скотоводстве, а совсем небольшое количество стационарных памятников (единичные поселения и стоянки-летовки) скорее указывает на то, что эти племена представляли собой довольно мобильные коллективы, основным транспортным средством которых была повозка, а

тягловым животным – бык. Намеком на существовавший культ быка у катакомбного населения как раз и могли быть найденные в могилах черепа, рога и лопатки животного.

Стоит обратить внимание на возможность другого подхода в интерпретации материала. Изучая форму собственности на скот в срубном обществе Е.П. Бунятыян и В.В. Отрощенко пришли к выводу, что «...наличие костей животных в женских, а также детских и подростковых погребениях (в последних – в незначительном количестве) можно интерпретировать, как факт индивидуальной собственности на скот отдельных членов семьи». Погребенных следует связывать с представителями высшей социальной прослойки [4, с. 120]. Позднее В.В. Цимиданов выскажет мнение, что КЖ в срубных погребениях символизируют повышенный социальный ранг умершего. Астралаги же маркируют погребения служителей культа – жрецов [27, с. 50 – 52]. Могут ли части туш или отдельные кости животных в погребениях ингульской культуры так же являться показателями высокого социального статуса или ранга? И какие функции в обществе выполняли люди, удостоившиеся быть погребенными с такими «знаками»?

Попробуем исходить из того, что в древних обществах были три главных функции, которые мог выполнять тот или иной член социума: это производственная, религиозная и военная (в свое время об этом писал В.В. Цимиданов). Анализируя материал можно говорить о том, что КЖ безусловно присутствовали в воинских захоронениях (12,3 %). В данном случае социальный статус подчеркивает оружие – топоры, булавы, стрелы. Вычленив погребения людей, при жизни связанных с религиозной сферой значительно труднее. Символом служителя культа в погребениях бронзового века принято считать деревянную чашу. Автору известно 8 случаев, когда в одном комплексе сочетались такие категории приданного как «КЖ» и «деревянная чаша». Почти все они происходят из западной части ареала ингульской культуры. Лишь в одном случае кости птицы были выявлены в комплексе с деревянной чашей в парном погребении (содержащем так же и оружие) из Приазовья. Как уже было сказано, чаще в катакомбах с КЖ встречаются орудия труда из камня и кремня. Таким образом, можно полагать, что КЖ не являются статусным знаком, т.к. присутствуют в погребениях лиц, относящихся к разным социальным слоям. Тем не менее, кости домашних животных вполне могли маркировать лиц с более высоким рангом внутри какой либо социальной группы. Все же, помещение частей туш или отдельных костей животных в могилы высшей племенной или родовой знати не считалось обязательным предписанием. Об этом говорят элитарные могильники на р. Молочной, где КЖ отсутствуют.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. Погребальный ритуал носителей ингульской катакомбной культуры в некоторых случаях предусматривал помещение в могилу отдельных костей животных либо и части туш, которые были обнаружены в камерах, реже в шахтах. Выделяется серия катакомб, где вход в камеру перекрывала лопатка крупного животного. Памятники западной части ареала ингульской культуры ярко демонстрируют это. Нет оснований полагать, что традиция сопровождать покойного подобной категорией погребального приданного была заимствована ингульцами у восточнокатакомбных племен. Что касается металлических изделий и деревянных (возможно культовых?) чаш, то они в сочетании с КЖ происходят из курганов западной части ареала культуры. Примечательно, что КЖ как правило не встречаются в погребениях с колесами, а так же в могилах, на дне которых нанесены изображения охрой человеческих стоп. Связывать комплексы с КЖ с какой-то определенной социальной прослойкой общества нам не представляется возможным. Вполне вероятно, что каждая часть туши имела определенный семиотический статус. Актуальным остается исследование катакомбных погребений с астралагами.

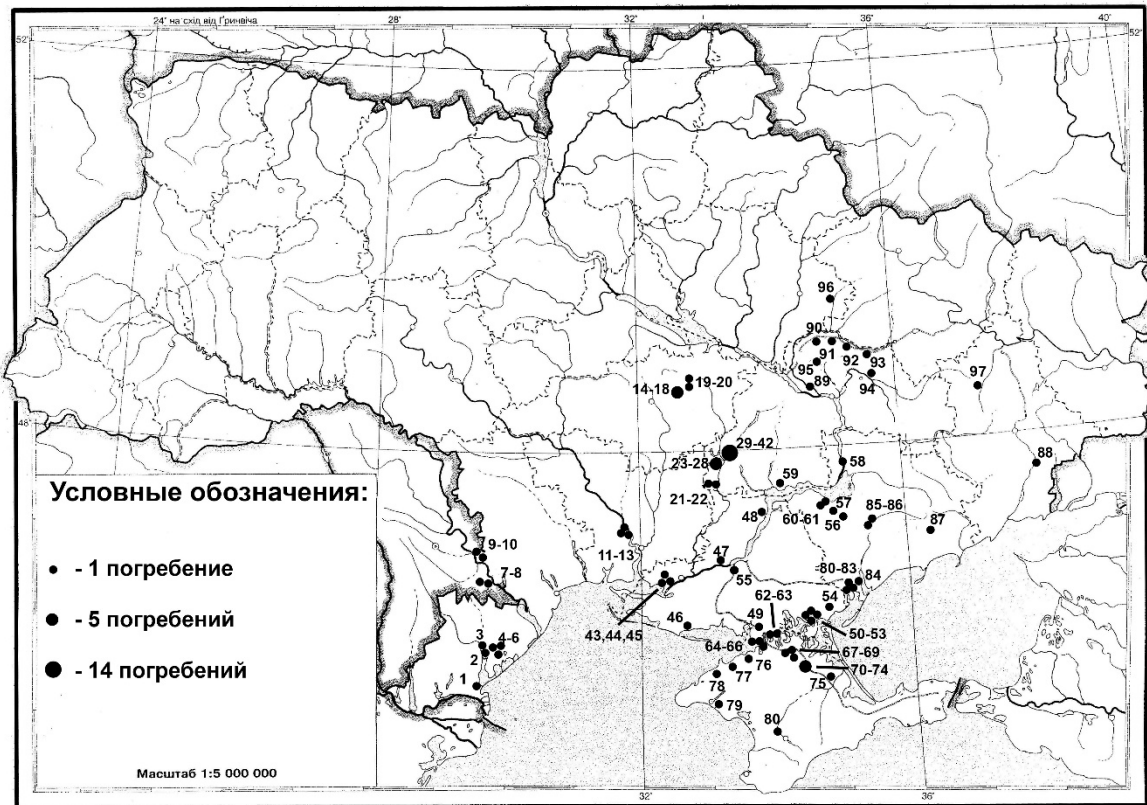

Рис. 1. Ареал распространения погребения ингульской катакомбной культуры с костями животных.

1. Приморское, к. 1, п. 55; **2.** Новоселица, к. 19, п. 22; **3.** Траповка, к. 1, п. 17; **4 – 5.** Костюкова Могила, п. 28; п. 30; **6.** Хаджидер I, к. 6, п. 3; **7 – 8.** Оланешты, к. 1, п. 10; к. 14, п. 2; **9 – 10.** Глинное, к. 1, пп. 31; 43; **11 – 13.** Ковалевка II, к. 6, п. 13; III, к. 1, п. 14; IV, к. 1, п. 23; **14 – 18.** Головковка I, к. 3, п. 3; I, к. 5, п. 8; VI, к. 23, п. 2; VI, к. 24, п. 2; IX, к. 28, п. 4; **19 – 20.** Звенигородка X, к. 1, п. 4; к. 7, п. 4. **21 – 22.** Зеленый Гай, к. 1, п. 5; к. 6, п. 4; **23 – 25.** Приворотная Балка, к. 1, пп. 8; 9; 14; **26.** Блызнюки, к. 5, п. 10; **27 – 28.** Рядовые Могилы, к. 1, п. 9; к. 2, п. 7; **29.** Родионовка, к. 7, п. 8; **30.** Довга Могила, к. 2, п. 2; **31 – 32.** Царева Могила, пп. 16, 19; **33.** Рыбасово II, к. 1, п. 4; **34 – 36.** Моисеевка, к. 1, п. 3 (двухъярусное погребение); п. 11; **37 – 38.** Ремонтирская Могила, пп. 2, 10; **39.** Недайвода (Три брата), к. 1, п. 15; **40.** Новоселовка (Войково), к. 1, п. 13; **41.** Кривой Рог (Южный ГОК) II, к. 2, п. 26; **42.** Миролюбовка, к. Острая Могила, п. 16; **43.** Белозерка, к. 8, п. 35; **44.** Надеждовка, к. 1, п. 3; **45.** Первомаевка I, к. 1, п. 14; **46.** Андреевка, к. 5, п. 3; **47.** Бургунка, к. 2, п. 8; **48.** Михайловка, к. 2, п. 14; **49.** Бабенково, к. 2, п. 9; **50 – 53.** Сергеевка I, к. 1, пп. 8, 12; I, к. 3, пп. 15, 16; **54.** Сивашовка, к. 2, п. 16; **55.** Васильевка, к. 1, п. 6; **56.** Новое, к. 16, п. 6; **57.** Барвиновка, к. 7, п. 19; **58.** Запорожье, к. 1, п. 19; **59.** Орджоникидзе, Межевая Могила, п. 8; **60 – 61.** Балки, Рясные Могилы, к. 5, пп. 11, 13; **62 – 63.** Филатовка I, к. 8, п. 12; II, к. 1, п. 4; **64 – 66.** Рисовое, к. 3, п. 6; к. 5, п. 62; к. 7, п. 47; **67 – 69.** Целинное, к. 1, п. 21; к. 13, п. 8; к. 14, п. 7; **70 – 74.** Мартыновка, к. 1, п. 7; к. 2, пп. 22, 33, 36; к. 3, п. 7; **75.** Чкалово, к. 1, п. 5; **76.** Кропоткино, к. 1, п. 12; **77.** Славное, к. 1, п. 8; **78.** Далекое, к. 4, п. 4; **79.** Крыловка, к. 12, п. 4; **80.** Красная Зорька, к. 1, п. 19; **81 – 83.** Волчанск I, к. 5, п. 3; II, к. 1, пп. 27, 33; **84.** Родионовка, к. 2, п. 8; **85 – 86.** Заможное, к. 4, п. 5; к. 5 (Чингульский), п. 6; **87.**

Конские Раздоры, к. 3, п. 7; **88.** Раздольное, к. 3, п. 13; **89.** Лобойковка, к. 3, п. 6; **90.** Котовка I, к. 1, п. 2; **91.** Бузовка III, к. 1, п. 7; **92.** Малая Козырщина, к. 7, п. 2; **93.** Терны II, к. 4 (Долгая Могила), п. 23; **94.** Благодатное IV, к. 13, п. 14; **95.** Заплавка I, к. 1, п. 9; **96.** Сторожевое, к. 18, п. 8; **97.** Октябрьское, к. 1, п. 9.

Fig. 1. The distribution of burial Ingul catacomb culture with the bones of animals.

1. Prymorskoe, barrow 1, grave 55; **2.** Novoselitsa, barrow 19, grave 22; **3.** Траповка, barrow 1, grave 17; **4 – 5.** Kostyukova Mogila, graves 28, 30; **6.** Khadzyder I, barrow 6, grave 3; **7 – 8.** Olaneshty, barrow 1, grave 10; barrow 14, grave 2; **9 – 10.** Glinnoe, barrow 1, graves 31, 43; **11 – 13.** Kovalevka II, barrow 6, grave 13; III, barrow 1, grave 14; IV, barrow 1, grave 23; **14 – 18.** Holovkivka I, barrow 3, grave 3; I, barrow 5, grave 8; VI, barrow 23, grave 2; VI, barrow 24, grave 2; IX, barrow 28, grave 4; **19 – 20.** Zvenigorodka X, barrow 1, grave 4; barrow 7, grave 4; **21 – 22.** Zelenyi Hai, barrow 1, grave 5; barrow 6, grave 4; **23 – 25.** Privorotna Balka, barrow 1, graves 8, 9, 14; **26.** Blyznuyky, barrow 5, grave 10; **27 – 28.** Ryadovye Mogily, barrow 1, grave 9; barrow 2, grave 7; **29.** Rodionovka, barrow 7, grave 8; **30.** Dovga Mogila, barrow 2, grave 2; **31 – 32.** Tsareva Mogila, graves 16, 19; **33.** Rybasovo II, barrow 1, grave 4; **34 – 36.** Moiseevka, barrow 1, grave 3 (burial with 2 tiers), grave 11; **37 – 38.** Remontyrskaya Mogila, graves 2, 10; **39.** Nedayvoda (Three brothers), barrow 1, grave 15; **40.** Novoselovka (Voykovo), barrow 1, grave 13; **41.** Kryvyi Rih (South mining plant) II, barrow 2, grave 26; **42.** Myrolyubivka, barrow Hostra Mohyla, grave 16; **43.** Biloserka, barrow 8, grave 35; **44.** Nadezhdivka, barrow 1, grave 3; **45.** Pervomayivka I, barrow 1, grave 14; **46.** Andreevka, barrow 5, grave 3; **47.** Burhunka, barrow 2, grave 8; **48.** Mikhailovka, barrow 2, grave 14; **49.** Babenkovo, barrow 2, grave 9; **50 – 53.** Sergeevka I, barrow 1, graves 8, 12; I, barrow 3, graves 15, 16; **54.** Sivashovka, barrow 2, grave 16; **55.** Vasilevka, barrow 1, grave 6; **56.** Novoe, barrow 16, grave 6; **57.** Barvynivka, barrow 7, grave 19; **58.** Zaporizhia, barrow, grave 19; **59.** Ordzhonikidze, barrow Mezheva Mogila, grave 8; **60 – 61.** Balki, Ryasnye Mogily, barrow 5, graves 11, 13; **62 – 63.** Filatovka I, barrow 8, grave 12; II, barrow 1, grave 4; **64 – 66.** Risovoye, barrow 3, grave 6; barrow 5, grave 62; barrow 7, grave 47; **67 – 69.** Tselinnoe, barrow 1, grave 21; barrow 13, grave 8; barrow 14, grave 7; **70 – 74.** Martynovka, barrow 1, grave 7; barrow 2, graves 22, 33, 36; barrow 3, grave 7; **75.** Chkalovo, barrow 1, grave 5; **76.** Kropotkino, barrow 1, grave 12; **77.** Slavnoe, barrow 1, grave 8; **78.** Dalekoe, barrow 4, grave 4; **79.** Krylovka, barrow 12, grave 4; **80.** Krasna Zor'ka, barrow 1, grave 19; **81 – 83.** Volchansk I, barrow 5, grave 3; II, barrow 1, graves 27, 33; **84.** Rodionovka, barrow 2, grave 8; **85 – 86.** Zamozhne, barrow 4, grave 5; barrow 5 (Chingulsky kurgan), grave 6; **87.** Kins'ki Rozdory, barrow 3, grave 7; **88.** Razdolnoe, barrow 3, grave 13; **89.** Loboykovka, barrow 3, grave 6; **90.** Kotovka I, barrow 1, grave 2; **91.** Buzovka III, barrow 1, grave 7; **92.** Mala Kozershina, barrow 7, grave 2; **93.** Terny II, barrow 4 (Dolga Mogila), grave 23; **94.** Blagodatne IV, barrow 13, grave 14; **95.** Zaplavka I, barrow 1, grave 9; **96.** Storozhevoe, barrow 18, grave 8; **97.** Oktyabr'skoe, barrow 1, grave 9.

Список використаної літератури

1. Берестнев С. И. Захоронения животных у племен катакомбной общности / С. И. Берестнев // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины : тезисы докладов, г. Харьков, 1-3 марта 1995 г. - Харьков, 1995. - С. 19–20 ; Berestnev S. I. Zakhoroneniya zhyvotnykh u plemen katakombnoy obshchnosti / S. I. Berestnev // Problemy arkheologii, drevney i srednevekovoy istorii Ukrainy : tezisy dokladov, g. Kharkov, 1-3 marta 1995 g. - Kharkov, 1995. - S. 19–20
2. Берестнев С. И. Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.) / С. И. Берестнев. – Харьков : ПФ Амет, 2001. – 264 с. ; Berestnev S. I. Vostochnoukrainskaya lesostep v epokhu sredney i pozdney bronzy (II tys. do n.e.) / S. I. Berestnev. – Kharkov : PF Amet, 2001. – 264 s.

3. Братченко С. Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы / С. Н. Братченко. – Киев : Наукова думка, 1976. – 251 с. ; Bratchenko S. N. Nizhnee Podone v epokhu sredney bronzy / S. N. Bratchenko. – Kiev : Naukova dumka, 1976. – 251 s.
4. Бунятян Е. П. Формы собственности на скот и способы изучения их по археологическим данным / Е. П. Бунятян, В. В. Отрощенко // Хозяйство древнего населения Украины. – Киев, 1993. – С. 93-131 ; Buniatyan Ye. P. Formy sobstvennosti na skot i sposoby izucheniya ikh po arkheologicheskim dannym / Ye. P. Buniatyan, V. V. Otroshchenko // Khozyaystvo drevnego naseleniya Ukrainy. – Kiev, 1993. – S. 93-131
5. Генинг В. Ф. Могильник Синташта и проблема ранних индоиранских племен / В. Ф. Генинг // Советская археология. – 1977. – № 4. – С. 53–73 ; Gening V. F. Mogilnik Sintashta i problema rannikh indoiranskikh plemen / V. F. Gening // Sovetskaya arkheologiya. – 1977. – № 4. – S. 53–73
6. Горбов В. Н. Культурные комплексы на поселениях срубной культуры Северо-Восточного Приазовья / В. Н. Горбов, Р. А. Мимоход // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 24-69 ; Gorbov V. N. Kultovye komplekсы na poseleniyakh srubnoy kultury Severo-Vostochnogo Priazovya / V. N. Gorbov, R. A. Mimokhod // Drevnosti Severo-Vostochnogo Priazovya. – Donetsk, 1999. – S. 24-69
7. Грязнов М. П. Бык в обрядах и культах древних скотоводов / М. П. Грязнов // Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. / отв. ред. Н. Л. Членова . – Москва : Наука, 1977. – С. 80–88 ; Gryaznov M. P. Byk v obryadakh i kultakh drevnikh skotovodov / M. P. Gryaznov // Problemy arkheologii Yevrazii i Severnoy Ameriki. / отв. red. N. L. Chlenova . – Moskva : Nauka, 1977. – S. 80–88
8. Журавлев О. П. Палеозологические исследования поселения катакомбной культуры Матвеевка I / О. П. Журавлев, Л. В. Сычева // Советская археология. - 1989. - № 2. – С. 150 – 152 ; Zhuravlev O. P. Paleozologicheskie issledovaniya poseleniya katakombnoy kultury Matveevka I / O. P. Zhuravlev, L. V. Sycheva // Sovetskaya arkheologiya. - 1989. - № 2. – S. 150 – 152
9. Зданович Д. Г. Жертвоприношения животных в погребальном обряде населения степного Зауралья эпохи средней бронзы : дис. ... канд. ист. наук : спец.07.00.06 / Дмитрий Геннадьевич Зданович, Институт истории и архологии УрО РАН. – Екатеринбург, 2005 – 172 с. ; Zdanovich D. G. Zhertvoprinosheniya zhiivotnykh v pogrebalnom obryade naseleniya stepnogo Zauralya epokhi sredney bronzy : dis. ... kand. ist. nauk : spets.07.00.06 / Dmitriy Gennadevich Zdanovich, Institut istorii i arkhologii UrO RAN. – Yekaterinburg, 2005 – 172 s.
10. Иванова С. В. О социологической интерпретации погребений с повозками ямной культурно-исторической общности / С. В. Иванова, В. В. Цимиданов // Археологический альманах. – 1993. – № 2. – С. 23 – 34 ; Ivanova S. V. O sotsiologicheskoy interpretatsii pogrebeniy s povozkami yamnoy kulturno-istoricheskoy obshchnosti / S. V. Ivanova, V. V. Tsimidanov // Arkheologicheskiy almanakh. – 1993. – № 2. – S. 23 – 34
11. Кияшко А. В. О восточных пределах распространения раннекатакомбного обряда на территории Волго-Донского междуречья / А. В. Кияшко // Материалы по археологии Волго-Донских степей : сб. науч. ст. – Волгоград, 2001. – Вып. 1. – С. 93-109 ; Kiyashko A. V. O vostochnykh predelakh rasprostraneniya rannekatakombnogo obryada na territorii Volgo-Donskogo mezhdurechya / A. V. Kiyashko // Materialy po arkheologii Volgo-Donskikh stepey : sb. nauch. st. – Volgograd, 2001. – Vyp.1. – S. 93-109
12. Ковалева И. Ф. Катакомбные погребения Орель-Самарского междуречья / И. Ф. Ковалева // Древности Степного Поднепровья (III – I тыс. до н. э.) : сб. науч. трудов / отв. ред.: И. Ф. Ковалева. – Днепропетровск : ДГУ, 1982. – С. 35–45 ; Kovaleva I. F. Katakombnye pogrebeniya Orel-Samarskogo mezhdurechya / I. F. Kovaleva // Drevnosti

Stepnogo Podneprovyu (III – I tys. do n. e.) : sb. nauch. trudov / otv. red.: I. F. Kovaleva. – Dnepropetrovsk : DGU, 1982. – S. 35–45

13. Куштан Д. П. Культіві об'єкти у поховальних комплексах доби бронзи на території Середнього Подніпров'я / Д. П. Куштан // Проблеми археології Середнього Подніпров'я : До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею. – Київ; Фастів, 2005. – С. 201-208 ; Kushtan D. P. Kultovi obiekty u pokhovalnykh kompleksakh doby bronzы na terytorii Serednoho Podniprovia / D. P. Kushtan // Problemy arkheolohii Serednoho Podniprovia : Do 15-richchia zasnuvannia Fastivskoho derzhavnoho kraieznavchoho muzeiu. – Kyiv; Fastiv, 2005. – S. 201-208

14. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабіне (за матеріалами поховальних пам'яток) : дис. ...док. іст. наук : спец. 07.00.04 / Роман Олександрович Литвиненко; Ін-т археол. НАНУ. – Київ, 2009. – 34 с. ; Lytvynenko R. O. Kulturne kolo Babyne (za materialamy pokhovalnykh pamiatok) : dys. ...dok. ist. nauk : spets. 07.00.04 / Roman Oleksandrovych Lytvynenko; In-t arkheol. NANU. – Kyiv, 2009. – 34 s.

15. Михайлов Б. Д. Курганы эпохи бронзы в бассейне реки Молочной / Б. Д. Михайлов // Древности Степного Причерноморья и Крыма : Сборник научных трудов. — Запорожье: Запорожский государственный университет, 1990. – Т. I. – С. 107-116 ; Mykhailov B. D. Kurhany epokhy bronzы v basseine reky Molochnoi / B. D. Mykhailov // Drevnosty Stepnoho Prychernomoria y Kryma : Sbornyk nauchnykh trudov. — Zaporozhe: Zaporozhskiyi hosudarstvennyi unyversytet, 1990. – Т. I. – S. 107-116

16. Мозолевский Б. Н. Курган эпохи бронзы на территории г. Запорожья (по материалам раскопок Б.Н. Мозолевого в 1969 г.) / Б. Н. Мозолевский, Г.Н. Тоцев // Старожитності степового Причорномор'я та Криму. – Запоріжжя, 2000. – Т. VIII. – С. 125 – 142 ; Mozolevskiy B. N. Kurhan epokhy bronzы na terrytoryu h. Zaporozhia (po materyalam raskopok B.N. Mozolevskoho v 1969 h.) / B. N. Mozolevskiy, H.N. Toshchev // Starozhytnosti stepovoho Prychornomoria ta Krymu. – Zaporizhzhia, 2000. – Т. VIII. – S. 125 – 142

17. Попова Т. Б. Племена катакомбной культуры / Т. Б. Попова. – Москва : Госкультпросветиздат, 1955. – 179 с. ; Popova T. B. Plemena katakombnoy kultury / T. B. Popova. – Moskva : Goskultprosvetizdat, 1955. – 179 s.

18. Пустовалов С. Ж. Этническая структура катакомбного населения Северного Причерноморья (по материалам погребального обряда) / С. Ж. Пустовалов. – Киев, 1992. – 152 с. ; Pustovalov S. Zh. Etnicheskaya struktura katakombnogo naseleniya Severnogo Prichernomor'ya (po materialam pogrebalnogo obryada) / S. Zh. Pustovalov. – Kiev, 1992. – 152 s.

19. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я / С. Ж. Пустовалов. – Київ : Шлях, 2005. – 412 с. ; Pustovalov S. Zh. Sotsialnyi lad katakombnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomoria / S. Zh. Pustovalov. – Kyiv : Shliakh, 2005. – 412 s.

20. Пустовалов С. Ж. Обряды перехода та катакомбний поховальний ритуал / С. Ж. Пустовалов // Наукові записки НаУКМА : Теорія та історія культури. – 2006. – Том. 49. – С. 62–67 ; Pustovalov S. Zh. Obriady perekhodu ta katakombnyi pokhovalnyi rytual / S. Zh. Pustovalov // Naukovi zapysky NaUKMA : Teoriia ta istoriia kultury. – 2006. – Tom. 49. – S. 62–67

21. Курганы эпохи бронзы могильника у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра / С. Н. Разумов, С. Д. Лысенко, В. С. Синика, Н. П. Тельнов, И. А. Четвериков // Stratum plus. – 2013. – № 2 : Обитаемое пространство в европейской преистории. – С. 297-340 ; Kurgany epokhi bronzы mogilnika u s. Glinoe na levoberezhe Nizhnego Dnestra / S. N. Razumov, S. D. Lysenko, V. S. Sinika, N. P. Telnov, I. A. Chetverikov // Stratum plus. – 2013. – № 2 : Obitaemoe prostranstvo v evropeyskoy preistorii. – S. 297-340

22. Ригведа. Мандалы I – IV / подгот. Т. Я. Елизаренкова. – 2-е изд., испр. - Москва : Наука, 1999. – 758 с. ; Rigveda. Mandaly I – IV / podgot. T. Ya. Yelizarenkova. – 2-e izd., ispr. - Moskva : Nauka, 1999. – 758 s.

23. Санжаров С. М. Східна Україна на рубежі середньої-пізньої бронзи : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.04 / Сергій Миколайович Санжаров ; Інститут археології НАН України. – Київ, 2007. – 34 с. ; Sanzharov S. M. Skhidna Ukraina na rubezhi serednoi-piznoi bronzy : dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.04 / Serhii Mykolaiovych Sanzharov ; Instytut arkheolohii NAN Ukrainy. – Kyiv, 2007. – 34 s.

24. Стеблин-Каменский М. И. Комментарии / М. И. Стеблин-Каменский // Старшая Эдда. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2008. – С. 395–460 ; Steblyn-Kamenskyi M. Y. Kommentaryu / M. Y. Steblyn-Kamenskyi // Starshaia Эдда. – Sankt-Peterburh : Azbuka-klassyka, 2008. – S. 395–460

25. Топоров В. Н. Пушан / В. Н. Топоров // Мифы народов мира / ред. С. А. Токарев. — Москва : Советская энциклопедия, 1991. — Т. 2. — С. 353 ; Toporov V. N. Pushan / V. N. Toporov // Myfy narodov myra / red. S. A. Tokarev. — Moskva : Sovetskaia entsyklopedyia, 1991. — Т. 2. — S. 353

26. Федосов М. Ю. Катакомбные культуры Донецко-Дона-Волжского региона (по материалам погребальных памятников) : дис. ... канд. ист. наук. : спец. 07.00.06 / Михаил Юрьевич Федосов ; Институт истории материальной культуры РАН. – Санкт-Петербург, 2012. – 22 с. ; Fedosov M. Yu. Katakombnye kultury Donetsko-Dono-Volzhsokho rehyona (po materialam pohrebalnykh pamiatnykov) : dys. ... kand. yst. nauk. : spets. 07.00.06 / Mykhayl Yurevych Fedosov ; Ynstytut ystoryu materyalnoi kultury RAN. – Sankt-Peterburh, 2012. – 22 s.

27. Цимиданов В. В. Социальная структура срубного общества / В. В. Цимиданов. – Донецк, 2004. – 204 с. ; Tsymydanov V. V. Sotsyalnaia struktura srubnoho obshchestva / V. V. Tsymydanov. – Donetsk, 2004. – 204 s.

28. Шилов Ю. А. Прародина ариев: история обряды и мифы / Ю.А. Шилов. – Киев : СИНТО, 1995. – 742 с. ; Shilov Yu. A. Prarodina ariev: istoriya obryady i mifyi / Yu.A. Shilov. – Kiev : SINTO, 1995. – 742 s.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2016 р.

S. Nebrat

BURIAL OF INGUL CATACOMB CULTURE WITH THE BONES OF ANIMALS

The article is devoted to the burials Ingul catacomb culture of the Northern black sea in which were found the remains of sacrificial animals. Such graves were discovered a specific weight of 8,2% of all known burials Ingul culture. They were almost indistinguishable from the other graves. The largest number of complexes with such a funeral dowry comes from kurgans of the Lower Dnieper river, the basin of the Ingulets and the Dnieper interfluve and Molochnoy.

Buried almost never accompanied by a whole carcase of the animal. Typically in the grave had of the skull, jaw, shoulder blades or limbs only domestic animals. According to the beliefs of primitive people, the part of the object symbolized this whole subject. There is no reason to say that the tradition of placing the remnants of the sacrificial animals in the burial was taken from the catacomb tribes of the Seversky Donets and Don.

It is worth noting that animal bones for some reason not been found in rich burials of burial mounds on the Molochnaya River . The use of sacrificial animals in the burial rite hardly indicated high social position of the deceased. It can be assumed that the animal in the context of a funeral ceremony performed a different role. Fully understand it now is almost impossible.

Keywords: bronze age, Ingul catacomb culture, animal bones.

С.Г. Небрат

ПОХОВАННЯ ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ З КІСТКАМИ ТВАРИН

Статтю присвячено похованням інгульської катакомбної культури Північного Причорномор'я в яких були виявлені рештки жертвних тварин. Таких поховань було виявлено небагато: питома вага – 8,2% від усіх відомих автору могил інгульської культури. Вони майже нічим не відрізнялись із загального масиву. Найбільша кількість комплексів з таким поховальним приданим походить з курганів Нижньої течії Дніпра, басейну Інгульця та Дніпро-Молочанського межиріччя.

Похованого майже ніколи не супроводжувала ціла туша тварини. Як правило розміщувалися черепи, щелепи, лопатки або тільки частини кінцівок домашніх тварин. За уявленнями первісних людей, частина символізувала ціле. Немає підстав говорити що традиція розміщення решток жертвних тварин в похованні була запозичена від катакомбних племен Сіверського Дінця та Дону.

Варто зазначити, що кістки тварин чомусь не зустрічалися в заможних похованнях з курганів на р. Молочна. Використання жертвної тварини в поховальному обряді навряд вказували на високий соціальний стан померлого. Можна припустити, що тварина в контексті поховального обряду виконувала іншу роль. Повністю зрозуміти її зараз майже неможливо.

Ключевые слова: доба бронзи, інгульська катакомбна культура, кістки тварин.

УДК [930"1991/2015":271.5"157/164"] (477)(045)

А.В. Папазова

ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. ДОСЛІДНИКАМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Розглянуто тематику сучасних українських досліджень з проблем діяльності ордену єзуїтів на українських землях на початковому етапі діяльності Товариства Ісуса в Україні. Проаналізовано й узагальнено здобутки та прогалини у вивченні зазначеної проблеми. Представлені думки та висновки науковців щодо окремих питань освітянської, місіонерської та культурної діяльності єзуїтів.

Ключові слова: Товариство Ісуса, напрямки роботи ордену єзуїтів в Україні, дома ордену єзуїтів, тематика досліджень науковців незалежної України, початковий етап діяльності єзуїтів в Україні.

В незалежній Україні посилилася увага до вивчення релігійних проблем. З'явилися нові узагальнюючі роботи з історії, культури й релігії, автори яких приділяли увагу й історії Товариства Ісуса. Проте багато в чому вони слідували вже зробленим висновкам у цій галузі дослідниками попередніх історіографічних періодів, без їх належного перегляду. До того ж роботи науковців часто містили лише окремі факти діяльності ордену в галузі освіти, релігії, культури й оцінки їхнього впливу, без уваги до економічної діяльності та аналізу впливу ордену на суспільно-політичні події. А праць, які б узагальнювали всю діяльність ордену на українських землях в останній третині XVI – першій половині XVII ст. взагалі не існує. Немає ретельного аналізу робіт сучасних українських дослідників щодо зазначеної проблеми. Отже, лише цих

аргументів достатньо для того, щоб вважати тему статті актуальною для початкової наукової розвідки.

Мета публікації – проаналізувати тематику публікацій дослідників незалежної України щодо діяльності Товариства Ісуса на українських землях в останній третині XVI – першій половині XVII ст.

Мало істориків звертали увагу на аналіз праць сучасних українських дослідників, присвячених діяльності саме Товариства Ісуса в зазначений період, який є початковим етапом роботи єзуїтів на українських землях. Тетяна Шевченко у своїй монографії про єзуїтське шкільництво зазначила щодо здобутків сучасних українських науковців (Василь Кметь, Наталія Яковенко) [38, с. 39–40]. Дослідниця звернула увагу на подачу освітньої системи Товариства Ісуса в статті Н. Яковенко «в контексті загальноєвропейської гуманістичної освітньої системи» [38, с. 39–40].

Дослідження Анатолія Володимировича Опря проливає світло на досягнення певної частини сучасних українських науковців (до 2009 року) у вивченні проблеми діяльності ордену єзуїтів на українських землях у XVI – XVII ст. Автор звернув увагу на роботи українських науковців, які вперше систематизували архівні та опубліковані документи з історії діяльності цього ордену в Україні (Т. Шевченко, А. Папазова), констатував факт, що в сучасній українській історіографії Товариства Ісуса найбільша увага приділяється саме єзуїтському шкільництву [11, с. 134].

Дослідник А.В. Опря зазначив про дискусійні питання щодо освітньої діяльності Товариства. Він з'ясував, що історики мають часом протилежні думки на певні аспекти освітньої діяльності Товариства (Т. Шевченко, В. Слободян, Н.І. Кочан, П.М. Кралюк, С.О. Серяков). Він докладно висвітлив думки українських науковців (Н.І. Кочан, П.М. Кралюк), які були протилежні висловлюванню Т. Шевченко про принцип терпимості до віросповідання не католиків в єзуїтських школах. А з причин скорочення освітніх домів Товариства в роки Української національної революції XVII ст., висловив думку, що напади на єзуїтські школи були відповіддю пригнобленого українського населення на жорстоке поневолення, не погоджуючись з цього приводу з дослідником С. Серяковим. В.А. Опря також звернув увагу на різні оцінки українськими дослідниками впливу Товариства Ісуса на розвиток українських земель та ставлення населення України до членів ордену (роботи Т. Шевченко, В.А. Смолія і В.С. Степанкова, Д. Блажейовського). Як слушно помітив автор, «...єзуїтське шкільництво потрібно оцінювати комплексно, вбачаючи у ньому як позитивні, так і негативні впливи на українське населення» [11, с. 134–136].

Значну увагу українські дослідники приділили вивченню ролі єзуїтів у підготовці та здійсненні Берестейської церковної унії 1596 р. А. Опря зазначив про окремі аспекти вивчення цієї події в контексті участі в ній єзуїтів українськими науковцями: підготовку двох програм унії, дискусії щодо першості ініціативи унії, перехід православного митрополита М. Рагози та більшості православних єпископів в результаті Берестейської унії 1596 року до табору греко-католиків (роботи М. Адамчука, О.П. Крижанівського, С.М. Плохія, М. Стахіва, Л. Тимошенка).

В своєму історіографічному дослідженні А. Опря констатував погану вивченість питань проповідницької діяльності єзуїтів, роботу ордену у притулках, шпиталях, в'язницях, діяльність Товариства Ісуса в післяберестейський період. Автор зробив висновок про недостатню вивченість участі єзуїтів у роботі Берестейського церковного собору 1596 року, богословської та полемічної літератури, виданої єзуїтами і про певну ідеалізацію діяльності Товариства Ісуса окремими українськими істориками [11, с. 136–139].

Отже, перші дослідження в незалежній Україні, які були присвячені вивченню діяльності Товариства Ісуса на українських землях в останній третині XVI – першій

половині XVII ст. містять певний частковий аналіз досягнень вітчизняних науковців з зазначеної проблеми. Проте чимало робіт сучасних українських істориків, присвячених роботі єзуїтів в Україні цілком, чи у зв'язку з вивченням інших тем, ще залишилися поза належною увагою історіографів.

Слід додати про чи не найпершу роботу в незалежній Україні, в якій висвітлено окремі аспекти діяльності Товариства Ісуса на українських землях у зазначений період. Вона стала значним фактом розвитку вітчизняної науки в незалежній Україні. Це робота з історії релігії в Україні (1994 рік), де даються загальні відомості з історії виникнення й організації ордену, історії проникнення єзуїтів в Україну, про створення й роботу єзуїтських навчальних установ. В роботі дані оцінки внесків єзуїтів у теоретичну й практичну підготовку унії церков, оцінки впливу єзуїтів на українські землі. Автор другої книги В. Уляновський констатував, що історія єзуїтів в Україні вимагає нового, глибокого вивчення, адже «можна з упевненістю говорити лише про окремі події й факти діяльності ордену, в основному – зовнішнього порядку» [34, с. 146–160].

Переважно всі дослідники здійснювали характеристику джерельної бази своїх доробок та робіт своїх попередників у вивченні окремих проблем діяльності Товариства Ісуса на українських землях. Проте робіт, присвячених вивченню джерелознавчих чи історіографічних питань не багато. Велике значення для вивчення джерельної бази з історії діяльності Товариства Ісуса має робота Дмитра Наливайка [10], де певним чином розкрито єзуїтські письмові здобутки з відомостями про Україну, та звернуто увагу на участь ордену у подіях на її території. Чималий внесок у вивчення архітектурних здобутків ордену на українських землях зробив доктор архітектури, професор Петро Анатолійович Ричков [24]. Результати цієї праці стануть у нагоді під час вивчення пам'яток матеріальної культури ордену, як джерел з історії культового будівництва та засобів поширення освіти, католицтва, культурних здобутків Західної Європи на українських землях. Найповніший джерелознавчий аналіз здійснила Т. Шевченко (класифікація джерел) [37; 38, с. 9–19]. Вивчаючи історіографію проблеми єзуїтського шкільництва, вона звернулася, переважно, до розгляду досягнень закордонних, передусім, польських науковців [38, с. 19–40; 39]. Аналіз тематики досліджень науковців Російської імперії та радянських вчених щодо ордену єзуїтів здійснила А. Папазова [12; 19]. С. Серяков написав рецензію на монографію Т. Шевченко [31]. Але багато питань з вивчення джерельної бази (передусім твори членів Товариства Ісуса, пам'ятки матеріальної культури тощо) та переважна більшість історіографічних проблем залишаються осторонь наукових вподобань сучасних українських науковців.

Необхідно відмітити, що єдиним українським автором, який присвятив свою монографію освітянській діяльності єзуїтів на українських землях у зазначений період є дослідниця Тетяна Шевченко. Науковець ґрунтовно вивчала освітню діяльність ордену в Україні, віддаючи перевагу опису фактів та статистичному аналізу, вивчаючи концепцію й організацію єзуїтського шкільництва, діяльність домів та освітні кадри ордену на українських землях Польської провінції Товариства Ісуса [38]. Тетяна Шевченко з усіх дослідників незалежної України зробила найбільший внесок у вивчення діяльності Товариства Ісуса на українських землях в останній третині XVI – першій половині XVII ст.

В цілому ж вивчення історії Товариства Ісуса дослідниками незалежної України обмежувалося, в основному, статтями, але коло питань щодо діяльності ордену єзуїтів з кожним роком розширювалося.

Українські науковці у своїх статтях приділяли увагу роботі певних типів єзуїтських домів в різних містах українських земель. Передусім, праці, присвячені саме діяльності Товариства Ісуса на українських землях у зазначений період здійснив ще 1998-2000 роках Сергій Серяков [26]. Ґрунтовну статтю про Львівський колегіум опублікував у

2001 році Василь Кметь [6], а Анжела Папазова зацікавилася створенням першого єзуїтського колегіуму на українських землях в м. Ярославі [23]. Низку статей про окремі єзуїтські освітні заклади в Україні, зокрема в Острозі та Вінниці, опублікувала Т. Шевченко. Вона також розкрила впровадження Товариством католицьких духовних семінарій [41; 45–46]. Велику увагу дослідники продовжили приділяти вивченню Львівського єзуїтського колегіуму (В. Кахнич, С. Серяков) [5; 27]. О. Ферков звернулася до рідкісного в дослідницьких роботах питання запровадження і роботи єзуїтського колегіуму в м. Гуменному на Закарпатті [35].

В коло наукових зацікавлень вітчизняних науковців увійшли питання матеріального та кадрового забезпечення єзуїтських домів (А. Папазова, Т. Шевченко) [17–18; 42], освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену [1], методики викладання в єзуїтських колегіумах (І. Зарічна, В. Малик, Г.І. Навольська, Н. Яковенко) [4; 7; 9; 48], функціонування окремих складових елементів єзуїтських домів (бібліотек, театрів, аптек тощо) (Т.Є. Мяскова, А.В. Папазова, І.О. Цимбровська-Римарович) [8; 14–15; 36], музичні традиції ордену єзуїтів XVI – XVII ст. (Р. Басенко, Б. Год) [3].

Українські дослідники звернули увагу на фундаторів та благодійників домів ордену [43], вплив Товариства Ісуса на українські культуру і суспільство та його окремих представників (А. Папазова, С. Серяков, Т. Шевченко, Н.М. Яковенко) [16; 25; 30; 40; 49–50], методи поширення католицької віри та наслідки впровадження єзуїтської системи освіти й місіонерської діяльності на українських землях (А. Папазова, С. Серяков) [13; 20–22; 28]. Особливу увагу на рекрутування русинів до єзуїтського ордену звернула Т. Шевченко [47]. Дослідниця ґрунтовно висвітлила діяльність новіціатів, систематичну реєстрацію членів Товариства, етнічний та кількісний склад вихідців з українських земель.

У зв'язку з 400-річчям прийняття Берестейської унії вийшла низка статей, які так чи інакше торкаються проблеми єзуїтського фактора в теоретичному обґрунтуванні й підготовці унії. Так, наприклад, викривальний акцент звучить у роботі Д. Блажейовського [2]. Аналіз стану вивчення проблеми унії і єзуїтів, участь ордену у практичному здійсненні унії, наявні в роботах Л. Тимошенка [32–33]. Не минули своєю увагою цю проблему С. Серяков і Т. Шевченко [29; 44]. Проте комплексного вивчення діяльності Товариства Ісуса щодо унії церков не відбулося.

Отже, дослідники незалежної України розширили тематику праць з історії релігії, залучили до сфери своїх наукових інтересів Товариство Ісуса, збільшили кількість питань для вивчення із зазначеної проблеми, увели до наукового обігу нові джерела, переосмислили оцінки ордену. Проте єдиним українським автором, який присвятив свою монографію освітянській діяльності єзуїтів на українських землях у зазначений період є дослідниця Тетяна Шевченко. В цілому ж вивчення історії Товариства Ісуса дослідниками незалежної України обмежувалося, в основному, статтями, але коло питань щодо діяльності ордену єзуїтів з кожним роком розширювалося. Так, сучасні українські науковці розглядали окремі питання джерелознавства та історіографії, приділяли увагу роботі певних типів єзуїтських домів в різних містах українських земель, питанням матеріального та кадрового забезпечення домів, методиці викладання в єзуїтських колегіумах, функціонуванню окремих складових елементів єзуїтських домів (бібліотек, театрів, аптек тощо). Українські дослідники звернули увагу на фундаторів та благодійників домів ордену, вплив Товариства Ісуса на українські культуру і суспільство та його окремих представників, методи поширення католицької віри на українських землях та наслідки впровадження єзуїтської системи освіти й місіонерської діяльності в Україні, рекрутування русинів до єзуїтського ордену, проблему єзуїтського фактора в теоретичному обґрунтуванні й підготовці Берестейської церковної унії. Проте вони

зосередили свою увагу на вивченні лише окремих сфер діяльності Товариства чи окремих територій України, де працювали єзуїти.

Таким чином, початковий період проникнення ордену в регіон, на жаль, був мало охоплений увагою науковців, особливо обмежене коло тем, що розроблялися. Тому потребують ретельного вивчення джерела з проблеми, особливо твори єзуїтів (передусім, полемічні праці Петра Скарги), розробка історіографічних питань (особливо необхідний ретельний аналіз поглядів науковців щодо місіонерської діяльності Товариства Ісуса, щодо впливу ордену на культурно-політичні процеси в Україні). Необхідна розробка авторами питань внутрішньої структури, мети, принципів та методів роботи ордену єзуїтів, економічної діяльності, висвітлення науковцями питань участі ордену в найважливіших подіях в Україні зазначеного періоду. Це допоможе молодим науковцям зорієнтуватися в актуальних проблемах дослідження ордену і, врешті решт, підніме на новий рівень вивчення діяльності Товариства Ісуса сучасними українськими дослідниками.

Список використаної літератури

1. Басенко Р. О. Генеза і зміст освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI – XVII ст.) / Р. О. Басенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: [зб. наук. пр.]. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17. – С. 67-78; Basenko R. O. G`eneza i zmist osvith`o-vy`hovnogo napryamu molodizhnoyi polity`ky` ordenu yezuyitiv (XVI – XVII st.) / R. O. Basenko // Aktual`ni problemy` vitchy`znanoyi ta vsesvith`oyi istoriyi: [zb. nauk. pr.]. – Harkiv: XNU imeni V. N. Karazina, 2014. – Vy`p. 17. – S. 67-78.

2. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля / Дмитро Блажейовський. – Львів: Каменяр, 1995. – 646 с.; Blazhejovs`ky`j D. Berestejs`ka re-uniya ta ukrayins`ka istory`chna dolya i nedolya. – L`viv: Kamenyar, 1995. – 646 s.

3. Год Б. Європейська молодь і музичні традиції ордену єзуїтів XVI – XVII століть [Текст] / Б. Год, Р. Басенко // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ; Полтава: ПООД НАПН України, 2015. – Вип. 10. – С. 142–150; God B. Yevropejs`ka molod` i muzy`chni trady`ciyi ordenu yezuyitiv XVI – XVII stolit` [Tekst] / B. God, R. Basenko // Estety`ka i ety`ka pedagogichnoyi diyi : zb. nauk. pr. / In-t ped. osvity` i osvity` dorosly`x NAPN Ukrayiny`. – Ky`yiv ; Poltava : IPOOD NAPN Ukrayiny`, 2015. – Vy`p. 10. – S. 142–150.

4. Зарічна І. Форми, методи і засоби навчання математики в єзуїтських колегіях в XVII ст. (на прикладі Львівської єзуїтської колегії) / І. Зарічна // Історико-педагогічний альманах. – 2009. – Вип. 2. – С. 45–51; Zarichna I. Formy`, metody` i zasoby` navchannya matematy`ky` v yezuyits`ky`x kolegiyah v XVII st. (na pry`kladi L`vivs`koyi yezuyits`koyi kolegiyi) / I. Zarichna // Istory`ko-pedagogichny`j al`manax. – 2009. – Vy`p. 2. – S. 45–51.

5. Кахнич В. Передумови та заснування Львівського університету / В. Кахнич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 52. – С. 64–70; Kakhny`ch V. Peredumovy` ta zasnuvannya L`vivs`kogo universy`tetu / V. Kakhny`ch // Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya yury`dy`chna. – 2011. – Vy`p. 52. – S. 64–70.

6. Кметь В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі Контрреформації у Речі Посполитій в XVI – першій половині XVII ст. / В. Кметь // Проблеми джерелознавства і архівознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В'ячеслава Стрельського. – Серія: Історія архівної справи. Спогади, дослідження, джерела. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 351–388; Kmet` V. L`vivs`ky`j yezuyits`ky`j kolegium na tli Kontreformaciyi u Rechi Pospoly`tij v XVI – pershij polovy`ni XVII st. / V. Kmet` // Problemy` dzhereloznavstva i arxivoznavstva. Zbirny`k naukovy`x prac` do 90-richcha vid dnya narodzhennya profesora V'yacheslava

Strel's`kogo. – Seriya: Istoriya arxivnoyi spravy`. Spogady`, doslidzhennya, dzherela. – K., 2001. – Vy`p. 4. – S. 351–388.

7. Малик В. Педагогічні особливості шкільної системи освіти та особистісно зорієнтоване навчання ордену єзуїтів / В. Малик // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Випуск 24. – С. 204–208; Maly`k V. Pedagogichni osobly`vosti shkil`noyi sy`stemy` osvity` ta osoby`stisno zoriyentovane navchannya ordenu yezuyitiv / V. Maly`k // Gumanitarny`j visny`k DVNZ «Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j derzhavny`j pedagogichny`j universy`tet imeni Gry`goriya Skovorody`»: zbirny`k naukovy`x pracz`. – Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j, 2012. – Vy`pusk 24. – S. 204–208.

8. Мяскова Т.Є. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення, функціонування та сучасний стан / Т.Є. Мяскова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2007. – Вип. 11. – С. 122–135; Myaskova T.Ye. Biblioteka Ostroz`kogo yezuyits`kogo kolegiumu: istoriya vy`ny`knennya, funkcionuvannya ta suchasny`j stan / T.Ye. Myaskova // Rukopy`sna ta kny`zhkova spadshhy`na Ukrayiny`. – 2007. – Vy`p. 11. – S. 122–135.

9. Навольська Г.І. Особливості навчання латинської мови в єзуїтських колегіях на українських землях XVII – XVIII століття / Г.І. Навольська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2012. – № 3. – С. 51–57; Navol`s`ka G.I. Osobly`vosti navchannya latyn`s`koyi movy` v yezuyits`ky`x kolegiyah na ukrayins`ky`x zemlyah XVII – XVIII stolittya / G.I. Navol`s`ka // Naukovi zapy`sky` Ternopil`s`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni Volody`my`ra Gnatyuka. Seriya : Pedagogika. – 2012. – № 3. – S. 51–57.

10. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Дмитро Наливайко. – К.: «Основи», 1998. – 578 с. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://litopys.org.ua/ochyma/ochrus.htm>; Naly`vajko D. Ochy`ma Zahodu: Reserpciya Ukrayiny` v Zaxidnij Yevropi XI-XVIII st. / Dmy`tro Naly`vajko. – К.: «Osnovy`», 1998. – 578 s. [Elektronny`j resurs]. – Dostupny`j z: <http://litopys.org.ua/ochyma/ochrus.htm>.

11. Опря А.В. Орден єзуїтів та його діяльність на українських землях у XVI-XVII ст. в сучасній українській історіографії / А.В. Опря // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. – 2009. – Т. 19. – С. 134–140; Oprya A.V. Orden yezuyitiv ta jogo diyal`nist` na ukrayins`ky`x zemlyah u XVI-XVII st. v suchasnij ukrayins`ky`j istoriografii / A.V. Oprya // Naukovi pracj Kam`yanecz`-Podil`s`kogo nacional`nogo universy`tetu im. I. Ogiyenka. – 2009. – Т. 19. – С. 134–140.

12. Папазова А.В. Вивчення діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. дослідниками Російської імперії / А.В. Папазова // Схід. – Донецьк, 2015. – № 7 (139). – С.42–45; Papazova A.V. Vy`vchennya diyal`nosti ordenu yezuyitiv u sxidnoslov`yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. doslidny`kamy` Rosijs`koyi imperiyi / A.V. Papazova // Sxid. – Donecz`k, 2015. – №7 (139). – S.42–45.

13. Папазова А.В. Вплив та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Історичні записки: збірник наукових праць. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2011. – Вип. 30. – С. 129–138; Papazova A.V. Vply`v ta naslidky` vprovadzhennya osvithn`o-vy`hovnoyi sy`stemy` Tovary`stva Isusa u sxidnoslov`yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova // Istory`chni zapy`sky`: zbirny`k naukovy`x pracz`. – Lugans`k: Vy`d-vo SNU im. Volody`my`ra Dalya, 2011. – Vy`p. 30. – S. 129–138.

14. Папазова А.В. Єзуїтські аптеки, інфірмерії та лікарні у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Схід. – Донецьк, 2014. – № 6 (132). – С.78–82; Papazova A.V. Yezuyits`ki apteky`, infirmeriyi ta likarni u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova // Sxid. – Donecz`k, 2014. – №6 (132). – S.78–82.

15. Папазова А.В. Заклади навчального призначення при єзуїтських колегіумах у східнослов'янському регіоні останньої третини XVI – першої половини XVII ст. / А.В. Папазова // Схід. – Донецьк, 2013. – № 6 (126). – С.242–249; Papazova A.V. Zaklady` navchal`nogo pry`znachennya pry` yezuyits`ky`x kolegiumax u sxidnoslov'yans`komu regioni ostann`oyi treti`ny` XVI – pershoyi polovy`ny` XVII st. / A.V. Papazova // Sxid. – Donecz`k, 2013. – № 6 (126). – S.242–249.

16. Папазова А.В. Значення та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Схід. – Донецьк, 2011. – №5 (112) – С. 107–112; Papazova A.V. Znachennya ta naslidky` vprovadzheniya osvith`no-vy`hovnoyi sy`stemy` Tovyary`stva Isusa u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova // Sxid. – Donecz`k, 2011. – №5 (112) – S. 107–112.

17. Папазова А.В. Кадрове забезпечення колегіумів ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2011. – №48. – С. 41–46; Papazova A.V. Kadrove zabezpechennya kolegiumiv ordenu yezuyitiv u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova // G`ileya (naukovy`j visny`k): Zbirny`k naukovy`x pracz` /Gol. red. V.M. Vashkevych. – K., 2011. – №48. – S. 41–46.

18. Папазова А.В. Матеріальне забезпечення ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 294–299; Papazova A.V. Material`ne zabezpechennya ordenu yezuyitiv u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova // Naukovi prac`i istory`chnogo fakul`tetu Zaporiz`kogo nacional`nogo universy`tetu. – Zaporizhzhya: ZNU, 2011. – Vy`p. XXXI. – S. 294–299.

19. Папазова А.В. Радянські дослідники щодо діяльності Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова / Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XV підсумкової науково-практичної конференції викладачів. – Маріуполь, 2013. – С.396–400; Papazova A.V. Radyans`ki doslidny`ky` shhodo diyal`nosti Tovyary`stva Isusa u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova / Aktual`ni problemy` nauky` ta osvity`: Zbirny`k materialiv XV pidsumkovoyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi vy`kladachiv. – Mariupol`, 2013. – S. 396–400.

20. Папазова А.В. Реалізація методів ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Гілея: збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Спецвипуск. – С. 26–33; Papazova A.V. Realizaciya metodiv ordenu yezuyitiv u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovy`ni XVII st. / A.V. Papazova // G`ileya: zbirny`k naukovy`x pracz` / Gol. red. V.M. Vashkevych. – K., 2009. – Speczvy`pusk. – S. 26–33.

21. Папазова А.В. Результати впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 159. – Т.171. – С.35–42; Papazova A.V. Rezul`taty` vprovadzheniya osvith`no-vy`hovnoyi sy`stemy` Tovyary`stva Isusa u sxidnoslov'yans`komu

regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovu`ni XVII st. / A.V. Papazova // Naukovi praci: naukovo-metody`chny`j zhurnal. – My`kolayiv: Vy`d-vo ChDU im. Petra Mogy`ly`, 2011. – Vy`p. 159. – T.171. – S.35–42.

22. Папазова А.В. Релігійна діяльність єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А.В. Папазова // Схід. – Донецьк, 2011. – №3 (110) – С. 111–115; Papazova A.V. Religijna diyal`nist` yezuyitiv u sxidnoslov'yans`komu regioni v ostannij treti`ni XVI – pershij polovu`ni XVII st. / A.V. Papazova // Sxid. – Donecz`k, 2011. – №3 (110) – S. 111–115.

23. Папазова А.В. Создание первого иезуитского коллегіума на украинских землях / А.В. Папазова // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В. Добров. – Донецьк: ДНУ, 2001. – № 4 (8). – С. 23–29; Papazova A.V. Sozdanye pervogo yezuytskogo kollegiyuma na ukraynskyx zemlyax / A.V. Papazova // Istory`chni i politologichni doslidzhennya / Gol. red. P.V. Dobrov. – Donecz`k: DNU, 2001. – №4 (8). – S. 23–29.

24. Ричков П.А. Українська архітектурна спадщина Товариства Ісуса. Коротка антологія / П.А. Ричков // Архітектурна спадщина України. – Вип. 5. – К.: НДІТІАМ – Головкивархітектура. – 2002. – С.169–195; Ry`chkov P.A. Ukrayins`ka arxitekturna spadshhy`na Tovary`stva Isusa. Korotka antologiya / P.A. Ry`chkov // Arxitekturna spadshhy`na Ukrayiny`. – Vy`p. 5. – K.: NDITIAM – Golovky`yivarxitektura. – 2002. – S.169–195.

25. Серяков С. «Великі українці» і орден Єзуїтів. 2 лютого, 2011 / С. Серяков [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://tyzhden.ua/History/7917>; Syeryakov S. «Vely`ki ukraıinci» i orden Yezuyitiv. 2 lyutogo, 2011 / S. Syeryakov [Elektronny`j resurs]. – Dostupny`j z: <http://tyzhden.ua/History/7917>.

26. Серяков Сергій [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.hi-phi.org.ua/index.php/chleny-tovarystva/29-sieriakov-serhii>; Syeryakov Sergij [Elektronny`j resurs]. – Dostupny`j z: <http://www.hi-phi.org.ua/index.php/chleny-tovarystva/29-sieriakov-serhii>.

27. Серяков С. Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи (1648–1700) / С. Серяков // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2008. – № 8. – С.172–192; Syeryakov S. Naukovo-kul`turny`j potencial L`vivs`koyi yezuyits`koyi shkoly` (1648–1700) / S. Syeryakov // Ukrayina v Central`no-Sxidnij Yevropi. – 2008. – №8. – S.172–192.

28. Серяков С. Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні / С. Серяков // Наукові записки Національного університету “Острозька академія” – Серія “Історичні науки”. – Випуск 3. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2003. – С. 29–33; Syeryakov S. Podiyi pershogo roku Hmel`ny`chchy`ny` ta yezuyits`ke shkil`ny`cztvo v Ukrayini / S. Syeryakov // Naukovi zapu`sky` Nacional`nogo universy`tetu “Ostroz`ka akademiya” – Seriya “Istory`chni nauky`”. – Vy`pusk 3. – Ostrog: Nacional`ny`j universy`tet “Ostroz`ka akademiya”, 2003. – S. 29–33.

29. Серяков С. Угода з Ватиканом чи з Польщею? // Пам'ять століть. – 1996. – №3. – С. 113–119; Syeryakov S. Uгода z Vaty`kanom chy` z Pol`shheyu? // Pam`yat` stolit`. – 1996. – №3. – S. 113–119.

30. Серяков С. Характерні риси єзуїтського шкільництва в освітній діяльності Києво-Могилянської академії в XVII столітті / С. Серяков // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 18. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – С. 24–28; Syeryakov S. Karakterni ry`sy` yezuyits`kogo shkil`ny`cztva v osvitnij diyal`nosti Ky`yev-Mogy`lyans`koyi akademiyi v XVII stolitti / S. Syeryakov // Naukovi zapu`sky` Nacional`nogo universy`tetu «Ky`yev-Mogy`lyans`ka akademiya». – Т. 18. – К.: Vy`davny`chu`j dim «KM Academia», 2000. – S. 24–28.

31. Серяков С. Чи варто поспішати при дослідженні нових теренів історії України. Рец. на: Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти

XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005 / С. Серяков // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т. 12. – Харків, 2006. – С. 285–307; Syeryakov S. Chy` varto pospishaty` pry` doslidzhenni novy`x tereniv istoriyi Ukrainy`. Recz. na: Shevchenko T. Yezuyits`ke shkil`ny`cztvo na ukrayins`ky`x zemlyax ostann`oyi chverti` XVI – sere dy`ny` XVII st. – L`viv, 2005 / S. Syeryakov // Zbirny`k Harkivs`kogo istory`ko-filologichnogo tovary`stva. Nova seriya. – Т. 12. – Harkiv, 2006. – S. 285–307.

32. Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія / Л. Тимошенко // Київська старовина. – 2001. – №4. – С. 43–55; Ту`moshenko L. Yezuyity` i Berestejs`ka uniya / L. Tu`moshenko // Ky`yivs`ka starovy`na. – 2001. – №4. – S. 43–55.

33. Тимошенко Л. Михайло Рогоза і Берестейська унія / Л. Тимошенко // Київська старовина. – 2000. – №5. – С. 96–105; Ту`moshenko L. Mu`hajlo Rogoza i Berestejs`ka uniya / L. Tu`moshenko // Ky`yivs`ka starovy`na. – 2000. – №5. – S. 96–105.

34. Ульяновський В.І. Історія церкви і релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн.2. Середина XV – кінець XVI століття / В.І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.; Ul`yanovs`ky`j V.I. Istorya cerkvy` i religijnoyi dumky` v Ukraini: Navch. posibny`k: U 3-x kny`gax. Kn. 2. Sere dy`na XV – kinecz` XVI stolittya / V.I. Ul`yanovs`ky`j. – К.: Ly`bid`, 1994. – 256 s.

35. Ферков О. До питання про заснування єзуїтської колегії в Гуменному / О. Ферков [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.zakarpatia.com/?p=2232> © www.zakarpatia.com; Ferkov O. Do py`tannya pro zasnuvannya yezuyits`koyi kolegiyi v Gumennomu / O. Ferkov [Elektronny`j resurs]. – Dostupny`j z: <http://www.zakarpatia.com/?p=2232> © www.zakarpatia.com.

36. Ціборовська-Римарович І.О. Місце і роль медичної літератури в структурі книгозбірні Острозького єзуїтському колегіуму / І.О. Ціборовська-Римарович // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2012. – Вип.15. – С. 81–91; Ciborovs`ka-Ry`marovy`ch I.O. Misce i rol` medy`chnoyi literatury` v strukturi kny`gozbirni Ostroz`kogo yezuyits`komu kolegiumu / I.O. Ciborovs`ka-Ry`marovy`ch // Rukopy`sna ta kny`zhkova spadshhy`na Ukrainy`. – Ky`yiv, 2012. – Vy`p.15. – S. 81–91.

37. Шевченко Т. Джерела з історії єзуїтського шкільництва на українських землях Речі Посполитої: остання чверть XVI – середина XVII ст. / Т. Шевченко // Архіви України. – 2003. – № 4–6. – С. 145–155; Shevchenko T. Dzherela z istoriyi yezuyits`kogo shkil`ny`cztva na ukrayins`ky`x zemlyax Rechi Pospoly`toyi: ostannya chvert` XVI – sere dy`na XVII st. / T. Shevchenko // Arxivny` Ukrainy`. – 2003. – №4–6. – S. 145–155.

38. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. / Тетяна Шевченко. – Львів: Свічадо, 2005. – 340 с.; Shevchenko T. Yezuyits`ke shkil`ny`cztvo na ukrayins`ky`x zemlyax ostann`oyi chverti` XVI – sere dy`ny` XVII st. / Tetyana Shevchenko. – L`viv: Svichado, 2005. – 340 s.

39. Шевченко Т. Огляд західної наукової історіографії Товариства Ісуса / Т. Шевченко // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 165–180; Shevchenko T. Oglyad zahidnoyi naukovo yi istoriografii Tovary`stva Isusa / T.Shevchenko // Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal. – 2005. – # 1. – С. 165–180.

40. Шевченко Т. Петро Скарга і князі Острозькі: культурна ідентичність і соціальний статус, або чому не був почутий Скарга? / Т. Шевченко // Українська перспектива літературної творчості о. Петра Скарги: Збірник статей. – Харків: Акта, 2013. – С. 109–126; Shevchenko T. Petro Skarga i knyazi Ostroz`ki: kul`turna identy`chnist` i social`ny`j status, abo chomu ne був pochuty`j Skarga? / T. Shevchenko // Ukrayins`ka perspekty`va literaturnoyi tvorchosti o. Petra Skargy`: Zbirny`k statej. – Harkiv: Akta, 2013. – S. 109–126.

41. Шевченко Т. Вінницький дім Товариства Ісуса та діяльність єзуїтів у Речі Посполитій (до середини XVII ст.) / Т. Шевченко // Вінницькі Мури. Погляд крізь

віки: Матеріали міжнародної конференції «Єзуїтський комплекс у Вінниці крізь призму століть», Вінниця 9-10 вересня 2010 / Ред. К. Висоцька. – Вінниця, 2011. – С. 69–94; Shevchenko T. Vinny`cz`ky`j dim Tovary`stva Isusa ta diyal`nist` yezuyitiv u Rechi Pospoly`tij (do seredy`ny` XVII st.) / T. Shevchenko // Vinny`cz`ki Mury`. Poglyad kriz` viku: Materialy` mizhnarodnoyi konferenciyi «Yezuyits`ky`j kompleks u Vinny`ci kriz` pry`zmu stolit`», Vinny`cya 9-10 veresnya 2010 / Red. K. Vy`socz`ka. – Vinny`cya, 2011. – S. 69–94.

42. Шевченко Т. Єзуїти з Русі і Литви у персональних каталогах Товариства Ісуса другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Т. Шевченко // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны. – Гомель, 2012. – Вып. 1. – С. 30–37; Shevchenko T. Yezuyity` z Rusi i Ly`tvu` u personal`ny`x katalogax Tovary`stva Isusa drugoyi polovy`ny` XVI – pershoi polovy`ny` XVII st. / T. Shevchenko // Belarus` i susedzi: shlyaxi farmiravannya dzyarzhaynaschi, mizhnaczu`yanal`ny`ya i mizhdzyarzhayny`ya adnosiny`. – Gomeľ, 2012. – Vy`p. 1. – S. 30–37.

43. Шевченко Т. Єзуїтські доми, їхні фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572-1647 pp. / Т. Шевченко // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – №13. – С. 86–92; Shevchenko T. Yezuyits`ki domy`, yixni fundatory` i blagodijny`ky` na ukrayins`ky`x zemlyax Rechi Pospoly`toyi: 1572-1647 rr. / T. Shevchenko // Etnichna istoriya narodiv Yevropy`. – 2002. – №13. – S. 86–92.

44. Шевченко Т. Ідея церковної унії у другій половині XVI ст.: Рим-Вільно-Остріг-Берестя / Т. Шевченко // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – К., 2012. – Т. XXIX. – С. 216–251; Shevchenko T. Ideya cerkovnoyi uniyi u drugij polovy`ni XVI st.: Ry`m-Vil`no-Ostrig-Berestya / T. Shevchenko // Zbirny`k naukovy`x pracz` Nacional`nogo nauково-doslidnogo insty`tutu ukrayinoznavstva ta vsesvitn`oyi istoriyi. – K., 2012. – Т. XXIX. – S. 216–251.

45. Шевченко Т. Католицькі духовні семінарії, проваджені єзуїтами, у Речі Посполитій часів Контрреформації (середина XVI – середина XVII ст.) / Т. Шевченко // Труды Київської духовної академії. – 2011. – № 15. – С. 269–284; Shevchenko T. Katoly`cz`ki duchovni seminariyi, provadzheni yezuyitamy`, u Rechi Pospoly`tij chasiv Kонтрреформaciyi (seredy`na XVI – seredy`na XVII st.) / T. Shevchenko // Trudy` Ky`yivs`koyi duchovnoyi akademiyi. – 2011. – №15. – S. 269–284.

46. Шевченко Т. Острозький єзуїтський колегіум: 1626 – 1648 / Т. Шевченко // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – №12. – С. 85–88; Shevchenko T. Ostroz`ky`j yezuyits`ky`j kolegium: 1626 – 1648 / T. Shevchenko // Etnichna istoriya narodiv Yevropy`. – 2001. – №12. – S. 85–88.

47. Шевченко Т. Рекрутування русинів до єзуїтського ордену (остання чверть XVI ст. – середина XVII ст.): на прикладі викладацького складу шкіл на українських землях Польської Провінції Товариства Ісуса / Т. Шевченко // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 36–54; Shevchenko T. Rekrutuvannya rusy`niv do yezuyits`kogo ordenu (ostannya chvert` XVI st. – seredy`na XVII st.): na pry`kladі vy`kladacz`kogo skladu shkil na ukrayins`ky`x zemlyax Pol`s`koyi Provinciyi Tovary`stva Isusa / T. Shevchenko // Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal. – 2011. – №6. – С. 36–54.

48. Яковенко Н. Латинське шкільництво і шкільний гуманізм в Україні кінця XVI – середини XVII ст. / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1997. – №12. – С. 11–27; Yakovenko N. Laty`ns`ke shkil`ny`czstvo i shkil`ny`j gumanizm v Ukrayini kincyа XVI – seredy`ny` XVII st. / N. Yakovenko // Ky`yivs`ka starovy`na. – 1997. – №12. – S. 11–27.

49. Яковенко Н.М. Протестантські і католицькі школи. Замойська академія / Н.М. Яковенко // Історія української культури. У п'яти томах. Том 2 (Українська

культура XIII — першої половини XVII століть). — К.: «Наукова думка», 2001 [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm>; Yakovenko N.M. Protestants`ki i katoly`cz`ki shkoly`. Zamojs`ka akademiya / N.M. Yakovenko // Istoriya ukrayins`koyi kul`tury`. U p'yaty` tomax. Tom 2 (Ukrayins`ka kul`tura XIII — pershoiy polovy`ny` XVII stolit`). — К.: «Наукова думка», 2001 [Elektronny`j resurs]. — Dostupny`j z: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm>.

50. Shevchenko T. The Uncrowned Kings of Ruthenia and Jesuits: Kostiantyn Vasyl' Ostroz`kyj against Piotr Skarga (1577–1608) // *Revued' Histoire Ecclésiastique*. — Louvain 2010. — Vol. 105 (2010). — № 1. — P. 74–120.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2016 р.

A. Papazova

THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY OF JESUS IN UKRAINE IN LATE XVI – EARLY XVII CENT. STUDIED BY THE UKRAINIAN SCHOLARS OF POST-INDEPENDENCE PERIOD

Ukrainian scholars of post-independence period expanded the scope and the focus of the articles, which described the evolution of the Society of Jesus, chose new related issues to study, introduced new sources into scientific use, and reconsidered the assessments of the practices of the Society of Jesus.

However, the only Ukrainian author who dedicated her monography to Jesuits' work in education in Ukraine during the abovementioned period was researcher Tatiana Shevchenko. Previously, research was reduced to mere issuing of articles, however the range of issues concerning the Jesuit practices extended annually.

Modern Ukrainian scholars took into consideration certain issues of source studies in particular source classification was studied by T. Shevchenko, A. Papazova, and historiography was studied by D. Nalivaiko, A. Papazova, P. Rychkov, S. Seriakov, T. Shevchenko. However, only A. Opria has thoroughly analyzed the focus of articles and the views of modern Ukrainian scholars (until 2009) on Jesuit practices in Ukraine in XVI – XVII cent.

Ukrainian scholars have paid special attention to the work of certain Jesuit houses in a number of the cities of Ukraine, the provision of material support and human resourcing to the houses, the methodology of teaching in Jesuit colleges, and the role of certain facilities of Jesuit houses (libraries, theatres, pharmacies etc.). Ukrainian researchers have also paid attention to the founders and the benefactors of the houses, the influence of the Society of Jesus on Ukrainian culture and people, the methods of advancement of Catholic faith in Ukraine, the results of the implementation of Jesuit educational system and missionary activities in Ukraine, the recruitment of Rusyns to the Society, the role of Jesuits in theoretical grounding and preparation of The Union of Brest.

The initial period of the activities of the Society in Ukraine yet was not much covered by scholars. The range of newly developed topics was narrow. Some articles were dedicated to the work in education and the activities of certain houses though without taking into account the latest approaches or developing an approach to the study of the practices of the Society of Jesus.

This is the reason why the sources which deal with the problem, especially Jesuits' works, shall be thoroughly analyzed. It is also required the development of historiographic issues. The views of scholars on the missionary activities of the Society of Jesus and their influence on cultural and political developments in Ukraine shall also be taken into account.

The core, the principles, the scope and the lines of the missionary activities of the Society, its economic and cultural efforts, its participation and role in the most important events taking place in Ukraine during the abovementioned period also require further consideration by scholars.

Key words: Society of Jesus, the lines of activities of the Society of Jesus in Ukraine, houses of the Jesuit Order, the area of research of Ukrainian scholars of post-independence period, the initial stage of the activities of Jesuits in Ukraine.

УДК 94(477)''1943/1945'' :37

В.В. Ревенко

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО – ВИХОВНОЇ РОБОТИ В СІЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.

У статті на основі архівних та інших джерел досліджено складний процес відбудови сфери освіти в південноукраїнському селі в повоєнний період. Особлива увага зосереджена аналізу питань організаційного, матеріально та кадрового забезпечення сільських шкіл. Аналіз навчально-виховного процесу показав, що у повоєнний період в українському селі проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня селянства, невпинно розширювалась мережа загальноосвітніх шкіл, що дозволила охопити навчанням усі верстви населення.

Ключові слова: *освіта, відбудова шкільного господарства, сільські школи, навчання, підручники, письмове приладдя, учительські кадри.*

Однією з помітних тенденцій сучасної історичної науки є звернення уваги дослідників до історії розвитку освітньої системи в Україні. Це зумовлено необхідністю врахування практичного досвіду роботи історико-педагогічного досвіду минулого, з метою виявлення досягнень та уникнення помилок.

Аналіз історіографії показав, що доробок із даної тематики має достатньо велику базу. Проблему організації освіти в селах у визначених хронологічних межах висвітлена в працях учених радянського (А. Бондара, Є. Березняка, О. Завадської, О. К. Зубань та ін.) та пострадянського (В.С. Курило, В.О. Шпортенко, Г.В. Кучеренко, Л.Д. Березівська, Н.С. Улітова, Т.Л. Гавриленко, О.Б. Петренко, О.В. Попова, О.О. Любар, Ю.В. Носіков та ін.) періодів. Але існуюча література не розкриває усі проблемні питання, пов'язані із організацією шкільної освіти повоєнного періоду, тож зазначена тематика потребує подальшого дослідження. Виходячи з цього автор статті ставить за мету розглянути з власної точки зору особливості організації освіти на прикладі Півдня України в означений період.

У другій половині 1943 – навесні 1944 рр. внаслідок успішного наступу радянської армії Південна Україна була визволена від німецько-румунських загарбників. Населення визволених районів приступило до відбудови народного господарства. Величезний обсяг відновлювальних робіт вимагав різкого підйому духовної культури народу. Тому однією з найважливіших умов нормалізації життя було відновлення і розгортання діяльності закладів освіти [1, с. 15]. Урядом республіки був розроблений план відновлення шкільної мережі, який зобов'язував місцеві органи протягом 1943 – 1946 рр. повністю відновити передвоєнну кількість шкіл [1, с. 21].

Виконуючи цю постанову, Народний Комісаріат освіти України видав наказ про поновлення роботи в усіх школах. Виконкоми обласних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих розглянули це питання на своїх засіданнях, розробили конкретні плани поновлення мережі освітніх закладів і доклали всіх зусиль, щоб своєчасно підготувати школи до початку занять.

Звичайно, більшість щойно відкритих шкіл працювала не в своїх приміщеннях, а в тимчасово обладнаних під школи, а часом і у хатах колгоспників, і навіть у бліндажах. Так, наприкінці 1943-1944 навчального року в хатах колгоспників Миколаївської області працювало 69 шкіл, Одеської – 176 [1, с. 22].

За час свого «господарювання» загарбники знищили не лише шкільні приміщення, а й парти, столи, дошки тощо. Положення з меблями було дуже важке – діти сиділи по 3-4 за однією партою, а в ряді випадків не було навіть цього. Тому відразу після вигнання окупантів організовували збирання меблів серед населення, ремонтували уціліли меблі після окупації, виготовили нові в шкільних майстернях вчителі разом з батьками і учнями [2, арк. 3].

У полі зору партійних і радянських органів України були не тільки відбудова шкільних будинків і забезпечення їх матеріальної бази, а й якість навчання та дієвість учбового процесу.

Найважливішим післявоєнним завданням стало охоплення навчанням всіх дітей шкільного віку і тисячі підлітків, яких війна відірвала від навчання. Багато дітей з різних причин не мали можливості відвідувати школу. Місцеві ради депутатів трудящих проводили облік усіх дітей і підлітків, які мали навчатися в школі [3, с. 14]. У компетенції цих органів було право притягати до відповідальності винних за прогулювання дітьми школи без поважних причин.

Та попри здійснені заходи значна кількість дітей залишилися поза школою. Так, кількість дітей не охоплені навчанням в розрізі минулих літ станом на 1 липня 1951 р. по Миколаївській області показує таблиця.

Причини відсіву учнів	1947 -1948 навчальні роки				1948 -1949 навчальні роки				1949 -1950 навчальні роки				1950 -1951 навчальні роки			
	з 1-4 кл.	з 5-7 кл.	з 8 -10 кл.	всього	з 1-4 кл.	з 5-7 кл.	з 8 -10 кл.	всього	з 1-4 кл.	з 5-7 кл.	з 8 -10 кл.	всього	з 1-4 кл.	з 5-7 кл.	з 8 -10 кл.	всього
віддаленість від школи	13	1	-	14	22	21	5	48	21	28	30	79	67	81	5	153
Відсутність взуття та одягу	854	46	8	908	175	15	4	194	-	-	-	-	-	-	-	-
Влаштувалися на роботу в колгосп	426	697	90	1213	153	483	119	755	165	242	51	458	191	366	104	661
Домашня робота	17	7	1	25	56	21	12	89	-	-	-	-	2	-	-	2
Виключено	21	25	6	52	22	19	8	49	27	30	1	58	23	24	10	57
Переростки	-	-	-	-	37	3	-	40	206	93	20	319	15	19	-	34
Всього	1331	776	105	2212	465	562	148	1175	419	393	102	914	298	490	119	907

З даних таблиці видно, що основними причинами, через які діти не відвідували школу стали важкі матеріальні умови сім'ї, віддаленість місця проживання, робота в колгоспах, відсутність одягу тощо, але в той же час прослідковується динаміка щорічного зменшення кількості учнів, які неохоплені навчанням.

Для ліквідації відсіву та повернення в школу дітей органами народної освіти вживалися заходи: потребувачим дітям ремонтувалися старий одяг і взуття, вони отримували грошову допомогу, безкоштовне харчування, з ними велися заняття вдома, забезпечували підручниками і зошитами [2, арк. 7]. Так, учням шкіл Миколаївської області за 1946-1947 рр. видано безкоштовно 9687 пар взуття, 3984 комплекти одягу. Надано грошову допомогу учням в сумі 182350 крб. По всіх районах області місцевими майстрами виготовленні 4900 пар взуття [4, арк. 18]. Через райспоживспілку за цілий рік отримано 69 пар дитячого взуття призначеного для школярів, але фактично воно виявилася дуже малих розмірів, приблизно на 4-5 років. Дитячого одягу отримано 102 речі, але серед них не виявилось жодної теплої [5, арк. 6]. У селах області працювали 42 їдальні, в яких діти – сироти та діти інвалідів Великої Вітчизняної війни одержували їжу безкоштовно – 3779 учнів [4, арк. 18]. Відповідно до рішення бюро Херсонського обкому КП(б)У від 16 грудня 1946 р. з метою надання матеріальної допомоги дітям шкільного віку населених пунктів постраждалих від посухи, виконком депутатів трудящих та РК КП (б) У постановив організувати в районах і селах області пункти харчування з одноразовим гарячим харчуванням [6, арк. 51]. Але не скрізь допомога дітям проводилася на належному рівні. Більшість сільських шкіл Одещини у 1945 – 1946 рр. навчальному році мали приміщення для їдалень і буфетів, але громадське харчування в школах не організовано. Тоді як учні міських шкіл отримували щоденно по 50 гр. хліба і по 10 гр. цукру на одного учня [2, арк. 5]. У перше півріччя гарячі сніданки організовані тільки у трьох районах. Багато шкіл області отримували продукти харчування з пришкільних земельних ділянок і від колгоспів, але організація гарячих сніданків була на дуже низькому рівні [7, арк. 31].

Велику допомогу надавали учням батьківські комітети. Наприклад, батьківський комітет Володимирівського району Миколаївської області надав матеріальну допомогу учням одягом і взуттям на суму 600 крб. [4, арк. 19]. Проте мобілізована громадськість на допомогу налагоджена не в усіх школах. Наприклад, в Жовтневому районі ніякої матеріальної допомоги учням за рахунок громадськості не надовалося [4, арк. 20].

У полі зору партійних і радянських органів України були не тільки діти шкільного віку, але й доросле населення, яке в силу різних причин не отримало навчання. У післявоєнні роки важливе місце в системі народної освіти займали школи робітничої та сільської молоді, які мали своїм завданням дати загальноосвітню підготовку тій частині молоді, яка в умовах війни і фашистської окупації позбавлена можливості відвідувати школу, а тепер була зайнята на виробництві. Вже 6 липня 1944 р. виходить постанова уряду СРСР про організацію шкіл сільської молоді. Перші школи робітничої молоді організували в 1944 – 1945 рр. У 1944 – 1945 рр. в школах сільської молоді на Херсонщині навчалось 1 600 осіб [8, с. 38 -39].

У сільських районах Одеської області з 1 січня 1945 р. по 1 січня 1946 ліквідували неграмотність в організованих групах з 294 осіб, з них 116 жінок і 178 допризвників [2, арк. 62]. По сільських районах області 1945 - 1946 рр. працювало 64 школи сільської молоді, з них 25 семирічних, в яких навчалось 1356 підлітків, 39 початкових шкіл, у яких навчалися 1244 підлітка [2, арк. 69]. У 1946 – 1947 рр. в Миколаївській області працювало 10 шкіл сільської молоді та 12 окремих класів. Всього в районах області у вечірніх школах навчалось 590 молодих колгоспників і службовців [4, арк. 31].

Навчання сільської молоді проводилося без відриву від сільськогосподарських робіт і тому навчальний рік розпочинався 1 листопада 1944 р. і завершувався 1 травня 1945 р. Надалі урядам союзних республік надавалося право визначати початок і закінчення навчального року самостійно в межах шестимісячного строку навчання [8, с. 38].

Школи організовувались у великих селах, в колгоспах, радгоспах та при машинно-тракторних станціях. Школи сільської молоді спочатку створювались як початкові і семирічні, а там, де не вистачало учнів для розгортання школи, створювались окремі 1 – 7 класи при школах загального навчання. У ході ліквідації малописьменності та здійснення закону про загальнообов'язкове навчання кількість початкових шкіл і окремих класів зменшувалась, а семирічних шкіл – зростала [9, с. 67].

Основним з недоліків у роботі шкіл селянської молоді був великий відсів учнів. Тільки в Одеській області протягом 1945- 1946 навчального року покинули навчання 63 людини. Основною причиною стала відсутність в ряді підприємств нормальних умов для навчання робочої молоді [2, арк. 70]. Слабка відвідуваність і відсів учнів значною мірою обумовлювалися затримками учнів на вечірніх роботах в радгоспах і колгоспах і відсутністю освітлення в школі. Сільські школи, окрім шкіл райцентрів, освітлювалися гасом, але значним недоліком стала нестача ламп. Також у школах припинялося навчання з початком польових робіт [4, арк. 24].

Постачання сільських шкіл робітничої молоді підручниками та навчальними посібниками поставлено погано, більшість з них користувалися посібниками масових шкіл, в приміщеннях яких вони проводили роботу. Педагогічними кадрами школи були забезпечені. У цих школах працювали вчителі масових шкіл в порядку сумісництва, але серед них спостерігалась велика плинність. Внаслідок цих і багатьох інших причин, знання учнів були на досить низькому рівні, особливо на курс попередніх класів, і як слідство, залишилися значно недовиконані навчальні плани шкіл сільської молоді. Також необхідно відмітити, що в багатьох працях радянських істориків зазначається, що на кінець четвертої п'ятирічки вже було повністю ліквідовано неписьменність та малописьменність серед дорослого населення. Проте це не відповідало дійсності. Протягом 6 років після звільнення Миколаївської області, відповідно до звітів органів народної освіти, в області навчено 5,5 тис. чол., причому деякі райони щорічно, починаючи з 1948 р., у своїх звітах по суті стверджували, що ліквідація неписьменності в районах закінчена. Природно, що якби звітні дані облоно були правдоподібні, то ліквідацію неписьменних давно закінчили, проте на 1 січня 1951 р. число неписьменних з сільського населення становило 0,023% [10, арк. 112].

У 1950 р. в цілому по області за даними облоно навчено неписьменних 1049 чол. і малограмотних 1823 чол. Навчання неграмотних і малограмотних проводилося головним чином у першій половині 1950 р., за цей період навчено неписьменних 960 чол. і малограмотних 1555 чол. А у другій половині 1950 р. навчено неписьменних тільки 89 чол., малограмотних 268 чол. План випуску неписьменних в 1950 р. виконаний тільки на 42,6%. Зовсім не виконаний план випуску в Арбузинському, Баштанському, Березнегуватському, Лисогірському, Новоодеському, Привільнянському районах. По Жовтневому району виконано план на 21,5%, по Вознесенському - 13,9%. План випуску малограмотних в цілому по області виконано на 96,9%. Виключно погано організовано навчання неписьменних і малограмотних у Варварівському районі. Із загальної кількості 196 малограмотних в 1950 р. охоплено навчанням 52 чол., з яких закінчили курс навчання 13 чол. Ще гірше з ліквідацією неписьменних: з 163 неписьменних закінчили курс навчання 7 чол. Облік і звітність з навчання неписьменних і малограмотних у системі народної освіти перебували в занедбаному стані і дані одержувані облоно абсолютно не є достовірними. У багатьох районах області, а так само в облоно, не знають повних даних про чисельність неписьменних і малограмотних. Ряд завідувачів райвно стали на шлях приписок і обману держави, намагаючись прикрити цим самим свою бездіяльність і незадовільний стан роботи по ліквідації неписьменності і малограмотності. З 19 районів тільки в 4-х (Вознесенському, Володимирівському, Казанківському та ін.), дані підтверджуються первинними документами. У 8 районах

підтверджуються тільки частково. У 7 районах не підтверджуються взагалі. Загалом в області приписано за кількістю навчених неписьменних 527 чол., або 50,2%, малограмотних – 913 чол., або 50,0% [10, арк. 113-115].

На 1 січня 1951 р. сільськими радами Миколаївської області вираховано неписьменних 6738 осіб (вік 8 - 49 років), з них 5 643 жінок, 1095 чоловіків. З 288 сільських рад 182 мали неписьменних 11 і більше осіб, 35 сільських рад – від 6 до 10 осіб, 37 – від 1 до 5 чоловік, і тільки 34 сільських рад не мали ні одного неписьменного. Найбільша кількість неписьменних в Арбузинському (679 осіб), Широколанівському (396 чол.) районах, що складало 0,04% до числа населення у віці 8 - 49 років [10, арк. 112]. На 1 січня 1951 р. з 575 обстежених сільських рад Одеської області виявили, що серед населення віком від 8 до 49 років, тільки в 26 не було неграмотних [11, арк. 7-8].

Наявність такого великого числа неписьменних пояснювалося перш за все тим, що органи народної освіти по суті не займалися ліквідацією неписьменності, їх не виявляли, обліку не вели, внаслідок чого плани навчання склалися занижені, облікових не навчали і представляли вищестоящим органам недостовірну інформацію.

Особливо гострою проблемою, яка діяла на повноцінне функціонування шкіл, було кадрове питання. Багато вчителів загинуло на війні, а підготовка педагогічних кадрів під час війни різко скоротилася. Тим часом, відновлення й розгортання мережі шкіл, здійснення Закону про загальне обов'язкове навчання вимагали різкого збільшення кількості учителів, підвищення рівня їхньої професійної підготовки. В Україні розгорнулася підготовка і перепідготовка вчительських кадрів. Виконком Миколаївської обласної ради організував п'ятимісячні курси на 360 чоловік учителів. Влітку 1951 року на курсах підвищення кваліфікації навчалися в Миколаївській області – 510 вчителів, в Одеській – 670, в Херсонській – 540 та 90 інспекторів по 30 чоловік з кожної області [12, арк. 22]. Показники про збільшення кількості вчителів, рівень їх освіти і стаж роботи по Миколаївській області розкриває таблиця.

	роки				
	1947-1948	1948-1949	1949-1950	1950-1951	1951-1952
Всього працює вчителів по області	4581	4595	4580	5207	5763
В 1-4 кл.	2896	2729	2454	2414	2152
В 5-7 кл	1491	1643	По 5-10 кл	2524	3129
В 8-10 кл	194	223	Сам126	269	482
За рівнем освіти					
З вищою	604	654	722	863	1085
З учительським інститутом	527	665	727	1055	1175
З незакінчено вищою	226	250	260	271	346
З середньою педагогічною освітою	1173	2343	2394	2624	2779
З загальною середньою освітою	1583	352	230	206	193
З незакінченою середньою освітою	468	331	247	188	185
За стажем роботи					
До 1 року	342	302	259	379	528
Від 1 до 5	1677	1678	1680	1673	1884
Від 5 до 10 р.	1128	1168	1217	1599	1740
Від 10 до 25 р.	1192	1187	1189	1291	1322
Понад 25 р.	242	260	235	265	289

З даних таблиці видно, що якщо загальна кількість вчителів за 1947-1951 навчальні роки збільшилась на 20,51 %, то число вчителів з вищою педагогічною освітою збільшилось на 55,14 %. У 1947-1948 навчальному році число вчителів з вищою освітою збільшилось на 44,3%, з незакінченою вищою на 34,68 %, з середньою освітою на – 57,7 %. Водночас різко зменшилось число вчителів, які не мали педагогічної освіти. Якщо в перший післявоєнний рік вчителів з середньою загальною освітою було 1583, то в 1950 – 1951 навчальному році – лише 23 %. За цей же час число вчителів з незакінченою середньою освітою зменшилося до 40 % [13, арк.54].

До того ж багато вчителів не мали достатніх знань з того предмету, який викладали учням. Так, один із учителів Варварівського району Миколаївської області показав на перепідготовчих курсах в 1954 – 1955 рр. повну безграмотність і все ж його назад прислали на роботу, і як наслідок цього – в школі була низька успішність [14, арк. 50]. Не встигали в навчанні значна кількість учнів початкових семирічних і середніх шкіл, особливо в 4-6 і 8 класах, зокрема з української та російської мов і математики [12, арк. 15]. 1950 – 1951 навчальний рік закінчився з великим відсотком неуспішності, тобто 15% учнів залишилися на другий рік і на осінні іспити [15, арк. 95].

Необхідно відмітити, що дисципліна в школах довгий час залишалася на низькому рівні. Характерними порушеннями шкільної дисципліни були: розмови на уроках, запізнення на заняття, невиконання домашніх завдань, псування шкільного інвентарю, самовільний відхід з уроків, грубість у відношенні з вчителями, торгівля на базарі [2, арк. 37].

Щоб запобігти порушенню дисципліни в школах велась активна виховна робота, яка спрямовувалась на виховання в учнів комуністичного світогляду, любові до своєї соціалістичної батьківщини і непримиренної ненависті до ворогів радянської країни [2, арк. 14].

Основним завданням загальноосвітньої школи була підготовка молоді до вступу в спеціальну середню і вищу школу. З перших кроків своєї історії радянська школа розвивалась як трудова школа. Основний принцип трудового виховання в радянській школі полягав у тому, щоб учні разом із знаннями здобували вміння, які можна застосовувати у виробництві, оскільки переважна більшість їх працюватиме в різних галузях народного господарства. У багатьох школах суспільно корисна праця школярів стала одним із ефективних засобів трудового виховання [16 с. 169-170]. Учні старших класів (починаючи з 6 кл.) активно працювали на полях колгоспів і радгоспів, на будівництві, збирали лікарські рослини тощо.

Наприклад, учні шкіл Цебриківського району Одеської області виробили 54700 трудоднів, зібрали у фонд оборони 31 000 крб., 380 кг. металобрухту, провели 51 суботник. У Чорнянському районі учні виробили 64000 трудоднів, зібрали 2,5 тон металу, 3 центнери лікарських рослин. У подарунок червоній армії відправили 2 центнери тютюну. Учні шкіл 8 районів Одеської області зібрали 259 123 трудоднів, 508 тон металу [7, арк. 47].

Усі школи Миколаївської області допомагали колгоспам у збиранні колосків, соняшнику, виконували інші посильні роботи в колгоспах. Учні Новокосятинівської школи зібрали 20 центнерів зерна, учні Новожуковської школи зібрали 7 центнерів зерна, Вікторівської - 6 центнерів. Школярі Костоватської школи прибрали 15 га. соняшнику, справили прополку 30 га. Ячменю [5, арк. 9-10]. Суспільно корисна робота шкіл велася в напрямку надання максимальної допомоги сім'ям фронтовиків, інвалідам Вітчизняної війни та дітям – сиротам [2, арк. 38].

У другій половині 40-х - першій половині 50-х років ХХ ст. керівні органи держави не раз наголошували на важливій ролі позакласної та позашкільної роботи в житті дітей, а також у формуванні їхнього світогляду. Вся робота по організації культурного

відпочинку дітей проводилась відповідно віковим особливостям дітей, спрямовуючи всю увагу на виховання дітей в душі радянського патріотизму.

Однією з форм здійснення інтенсивного політико-ідеологічного та виховного впливу на дітей у позанавчальний час стало створення дитячих піонерських оздоровчих і трудових таборів, покликаних організувати дозвілля дітей, наповнюючи його суспільно - корисною працею та заходами, спрямованими на фізичний розвиток, формування здорового способу життя, підвищення політичного та ідейного рівня майбутніх будівників комунізму.

У післявоєнний час табірний піонерський рух почав відроджуватися в середині 40-х рр. Спочатку літні оздоровчі табори організували в приміщеннях шкіл, які знаходилися в сільській місцевості, на літо їх переоблаштовували під спальні корпуси [17, с. 4-5].

З метою кращої організації дозвілля, влітку обласні відділи народної освіти давали районні інструктивні вказівки по організації роботи шкільних бібліотек, проведення районних зльотів юних мандрівників, планували відпустки вчителів з таким розрахунком, щоб дозвілля дітей організовано та знаходилося під постійним наглядом вчителів [18, арк. 4]. Також організація дозвілля проводилася на дитячих спортивних та ігрових майданчиках в школах, дитячих будинках, у парках. У значній частині шкіл та дитячих будинків розташованих на березі Чорного та Азовського морів, на берегах річок Дніпра та Інгулець, організувався відпочинок та дозвілля дітей на берегах, де облаштовувалися пляжі та ігрові майданчики.

Питання підготовки та проведення дозвілля дітей – важливий захід повоєнної відбудови і потребував належної уваги всіх інстанцій. Недостатня організація дозвілля та систематичної роботи з дітьми призводила до того, що залишені без нагляду діти, піддавалися впливу злочинних елементів і ставали на шлях хуліганства і злочинності. З метою подолання дитячої безпритульності і злочинності, партійні органи зобов'язали органи освіти здійснювати ефективне керівництво позашкільною та позакласною роботою.

Отже, у повоєнний період в українському селі проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня селянства. Однак масштабні негативні явища й недоліки в організації освітньої роботи суттєво знижували реальні результати. До того ж шкільна освіта в досліджуваній період знаходилася в безпосередньому підпорядкуванні від соціально-економічних та суспільно-політичних чинників, які диктували зміст і функціонування загальноосвітньої школи. Основними причинами незадовільного стану навчально – виховної роботи в багатьох школах були: залишкове фінансування, недостатнє зміцнення навчально-матеріальної бази, недостатня підготовленість певної частини вчителів до роботи в школі, недостатня кількість фахівців з вищою освітою, а також відсутність з боку Міністерства освіти УРСР, обласних, міських і районних відділів народної освіти належної роботи по підвищенню фахової кваліфікації цих вчителів, поліпшенню заочного навчання, плинності керівних педагогічних кадрів. Учні часто надмірно перевантажувалися громадськими завданнями, не приділялося належної уваги організації їх дозвілля та відпочинку. Однак, треба зауважити, що мережа загальноосвітніх шкіл невпинно розширювалась, а це дозволило охопити навчанням усі верстви населення.

Список використаної літератури

1. Бакуменко П. І. З історії боротьби Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні (1943–1970 рр.) / П. І. Бакуменко. – Київ : Політвидав України, 1972. – 235 с. ; Bakumenko P. I. Z istorii borotby Komunistychnoi partii za rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1943–1970 rr.) / P. I. Bakumenko. – Kyiv : Polityvdav Ukrainy, 1972. – 235 s.

2. Державний архів Одеської області у м. Одеса (ДАОО). – Ф.11. – Оп.12. – Спр.278. – 141 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti (dali – DAOO). – F. 11. – Op.12. – Spr. 278. – 141 ark. dali – DAMO). – F.P.7. – Op.4. – Spr.528. – 231 ark.

3. Талан Є.П. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951-1958 рр.) / Є.П. Талан. – К.: Наук. думка, 1966. – 160 с. ;Talan Ye.P. Kolhospy Ukrainsoï RSR v period zavershennia budivnytstva sotsializmu (1951-1958 rr.) / Ye.P. Talan. – K.: Nauk. dumka, 1966. – 160 s.

4. Державний архів Миколаївської області у м. Миколаїв (ДАМО). – Ф.П.7. – Оп.4. – Спр.528. – 231 арк.; Derzhavnyi arkhiv Mykolaivsoï oblasti u m. Mykolaiv (DAMO). – F.P.7. – Op.4. – Spr.528. – 231 ark.;

5. ДАМО – Ф.П. – 7. – Оп.8. – Спр.214 – Арк.58.; DAMO – F.P. – 7. – Op.8. – Spr.214 – Ark.58.

6. Державний архів Херсонської області у м. Херсон (ДАХО). – Ф.1979. – Оп.2. – Спр.49. – 82 арк.; Derzhavnyi arkhiv Khersonsoï oblasti u m. Kherson (DAKhO). – F.1979. – Op.2. – Spr.49. – 82 ark.

7. ДАОО. – Ф.11. – Оп.11. – Спр.405. – 206 арк.; ДАОО. – F. 11. – Op.11. – Spr.405. – 206 ark.

8. Кучеренко Г.В. Організація освіти працюючої молоді після звільнення території України від нацистської окупації / Г.В. Кучеренко // Наукові праці: Науковий журнал. – Т.129. Вип.116. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 37- 40.; Kucherenko H.V. Orhanizatsiia osvity pratsiuuchoi molodi pislia zvilnennia terytorii Ukrainy vid natsystsoï okupatsii / H.V. Kucherenko // Naukovi pratsi: Naukovyi zhurnal. – Т.129. Вуп.116. Istoriiia. – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2010. – S. 37- 40.

9. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–58рр.) / І. Я. Кошарний. – Львів : ЛДУ, 1975. – 150 с. ; Kosharnyi I. Ya. U suziri sotsialistychnoi kultury. Kulturne budivnytstvo u vozziednanykh oblastiakh URSS (1939–58rr.) / I. Ya. Kosharnyi. – Lviv : LDU, 1975. – 150 s.

10. ДАМО – Ф.П. – 7. – Оп.8. – Спр.23 – 116 арк.; ДАМО – F.P. – 7. – Op.8. – Spr.23 – 116 ark.

11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. (ЦДАВО України) - Ф.582. – Оп.24. – Спр.304. – 250 арк.; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. (TsDAVO Ukrainy) - F.582. – Op.24. – Spr.304. – 250 ark.;

12. ДАМО – Ф. – 992. – Оп.6. – Спр.1185 – 103 арк. DAMO – F. – 992. – Op.6. – Spr.1185 – 103 ark.

13. ДАМО – Ф.П. – 7. – Оп.8. – Спр.214 – Арк.5.; DAMO – F.P. – 7. – Op.8. – Spr.214. – Ark.54.

14. ДАМО – Ф. – 2812. – Оп.2. – Спр.51 – 124 арк. ; DAMO – F. – 2812. – Op.2. – Spr.51 – 124 ark.

15. ДАМО – Ф. – 992. – Оп.6. – Спр.1184 – 101 арк.; DAMO – F. – 992. – Op.6. – Spr.1184 – 101 ark.

16. Золотоверхий І. Д. Історія радянської культури / І. Д. Золотоверхий. – К.: Наук. думка, 1966. – 220 с.; Zolotoverkhyi I. D. Istoriiia radianskoï kultury / I. D. Zolotoverkhyi. – K.: Nauk. dumka, 1966. – 220 s.

17. Анпілогова Т.Ю. Піонерський табірний рух як форма політико-ідеологічного та виховного впливу на радянську молодь (на матеріалах Донбасу). / Т.Ю. Анпілогова // Вісник Луганського Національного Університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 21(184). – С.4– 8.; Anpilohova T.Iu. Pionerskyi tabirnyi rukh yak forma polityko-ideolohichnoho ta vykhovnoho vplyvu na radiansku molod (na materialakh Donbasu). /

T.Iu Anpilohova // Visnyk Luhanskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2009. – № 21(184). – С.4– 8.

18. ДАХО. – Ф.1979. – Оп.3. – Спр.288. – 435 арк.; ДАКхО. – Ф.1979. – Оп.3. – Спр.288. – 435 арк.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2016 р.

V. Revenko

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL WORK IN RURAL SCHOOLS SOUTH OF UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD.

The article is devoted to the analysis of complex conditions, which were education, lacked of school buildings, teaching material resources, there was a significant lack of teachers and specialists with higher education. Part of children of school age did not attend school through a difficult financial situation, lack of clothing and shoes and work on the farm.

To improve the material conditions of students and the elimination of children's homelessness, the public education authorities and the public had taken the necessary measures: provided clothing, money assistance, free meals, conducted classes at home and provided books and notebooks. Analysis of the educational process showed that in the post-war period in the Ukrainian village carried out considerable work on creation of preconditions for the growth of the educational level of the peasantry, constantly expanding the network of secondary schools that allowed us to cover the training of all segments of the population.

Key words: *education, rehabilitation of school agriculture, rural schools, teaching, textbooks, writing utensils, teaching staff.*

УДК 94(477.62-2Map)''1917''(045)

В.М. Романцов

МАРІУПОЛЬСЬКІ БІЛЬШОВИКИ В БОРОТЬБІ ЗА ВЛАДУ В 1917 р. УРОКИ ІСТОРІЇ НА ПОРОЗІ СТОЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ РЕВОЛЮЦІЇ

Висвітлюються актуальні для нашого часу питання історії боротьби маріупольських більшовиків за владу в 1917 р. З'ясувуться історичні умови суспільної трансформації, яка відбувалася в 1917 р. в Україні від демократичної революції до збройного протистояння, від Української національно-демократичної революції до більшовицької диктатури. Аналізується місце більшовиків у суспільних процесах в Україні загалом та в Маріуполі зокрема в революційних подіях 1917 р. з погляду сторічної давнини в контексті політики декомунізації.

Ключові слова: *історичний досвід, революційні події 1917 р., маріупольські більшовики, захоплення влади збройним шляхом, інформаційна війна, більшовицька диктатура.*

На порозі 2017 року, коли українське суспільство в складних умовах протидії агресії російського імперіалізму докладає зусиль для ліквідації корумпованої кланово-олігархічної системи влади, дуже важливо осмислити історичні уроки революційних подій 1917 р. Необхідно проаналізувати суперечливі суспільні процеси того далекого часу, оскільки це надає можливість краще зрозуміти сутність сучасної суспільної кризи в Україні.

В наш час, коли політика декомунізації, що здійснюється в Україні, руйнує стереотипи в історичній свідомості українців, є потреба розкрити дійсне місце більшовиків у суспільних процесах в Україні загалом та в Маріуполі зокрема в

революційних подіях 1917 р. Важливо з'ясувати причини суспільної трансформації від демократичної революції до збройного протистояння та більшовицької диктатури, яка утвердилася в Росії після жовтневого перевороту в Петрограді, а пізніше була збройним шляхом встановлена в Україні діями місцевих та російських радянських військ.

Зазначене питання за радянського часу висвітлювалося неодноразово з компартійних ідеологічних позицій [3; 6; 9]. Наразі є нагальна потреба проаналізувати його, позбавивши ідеологічної заангажованості. Це важливо зробити на наукових засадах об'єктивності, оскільки до нашого часу в Україні загалом та в Маріуполі, зокрема, є мешканці, що вірять історичним міфам радянської доби. В публікаціях маріупольських краєзнавців Д. Грушевського [6] та Л. Яруцького [22] мали місце фактичні неточності при висвітленні питання про роль Г. Петровського в революційних подіях 1917 р. в Маріуполі, які потрібно з'ясувати. Деякі аспекти зазначеної теми деталізували сучасні маріупольські краєзнавці, але без необхідного аналізу [1, с. 134 – 136; 11, с. 30 – 37].

Метою статті є аналіз означеної наукової проблеми на засадах сучасних методологічних підходів, уточнення виявлених дискусійних аспектів.

Падіння російського самодержавства на початку березня 1917 р. звільнило від деспотичної влади величезну країну, яка потребувала суспільного оновлення і отримала для цього шанс. Демократична революція обумовила початок перетворень на всій величезній імперській території, в тому числі, на українських землях, на теренах українського Приазов'я.

Ліберально налаштовані політичні сили, які мали більшість у Тимчасовому уряді та підконтрольних йому державних структурах, українські партії, що домінували в Українській Центральній Раді, праві есери та меншовики, які становили на початку революції більшість у робітничих та солдатських радах, були орієнтовані на демократичний шлях реформування суспільства, який виявився тривалим, супроводжувався посиленням суспільних суперечностей, політичного протистояння, радикалізацією настроїв, поширенням соціальної демагогії та популізму.

Революція не лише створила сприятливі можливості для реформування країни, але також пробудила до активності різні політичні сили, які висунули дуже відмінні програми дій. Серед політичних партій революційного часу поступово зміцнювали свої позиції більшовики. Особливо активізувалися вони після повернення В. Леніна з еміграції на початку квітня 1917 р. Звертає на себе увагу його теза про **«всевладдя озброєних робітничих та селянських мас»** [10, с. 385].

У цій короткій фразі можна відмітити популістський пасаж про всевладдя мас з відвертим заграванням перед ними та ідею їх озброєння, з якої виходила реальна перспектива громадянської війни. В. Ленін фактично поставив перед більшовицькою партією екстремістську за своєю суттю стратегічну мету: не просто боротися проти Тимчасового уряду, який не заслуговує на довіру, а, спираючись на озброєні робітничі та селянські маси, в усій країні утвердити більшовицьку диктатуру.

За активної участі більшовицької партії в країні зростала мітингова стихія, на промислових підприємствах почалося створення озброєних загонів червоної гвардії, які стали знаряддям цієї партії у боротьбі за владу.

В Маріуполі протягом березня – квітня 1917 р. надзвичайно активізувалася громадськість міста, здійснювалися реформи демократизації місцевого самоврядування, створено міський громадський виконавчий комітет. На заводах «Нікополь» і «Провіданс» було створено раду робітничих депутатів, яка на початку свого існування підтримувала демократичні перетворення. Царська поліція була ліквідована, на її місце створено міліцію. Розгорнулася етнокультурна та етнополітична діяльність української,

грецької, єврейської, вірменської національних спільнот Маріуполя. В місті поступово поширювалися ідеї Української революції [19].

В демократичний процес включилися військовослужбовці 24-го запасного піхотного полку, який пізніше долучився до українізації. На мітингу 30 квітня від військовослужбовців звучали слова осуду щодо екстремістських по суті політичних планів В. Леніна [12].

Протягом квітня – травня 1917 р. до міста повернулися із заслання учасники травневого страйку 1916 р. 5 травня вони створили «комітет потерпілих за страйк», який став більшовицьким штабом [9, с. 396]. Комітет був налаштований рішучо та активно діяв, реалізуючи настанови В. Леніна. Він базувався на маріупольських заводах, робітники яких стали соціальною опорою діяльності більшовиків у боротьбі за владу. За словами керівника комітету В. Варганова, той був спрямований перш за все на боротьбу проти меншовиків [21]. Така конфронтаційна орієнтація керованого більшовиками комітету не була випадковою, враховуючи те, що меншовики були перешкодою в боротьбі більшовиків за вплив на робітничі маси.

Молодий технік броньового цеху заводу «Нікополь» Василь Варганов був одним з маріупольських більшовицьких лідерів того часу, який у боротьбі за владу в 1917 р. посів особливе місце. Це був характерний тип більшовицького функціонера. Амбітний, готовий на будь-які дії задля реалізації поставленої мети, владолюбний авантюрист, вмільний організатор, який умів здобути довіру людей та успішно використовував їх у своїй діяльності. Дії маріупольського комітету РСДРП(б) були суворо підпорядковані партійному центру. Вказівки щодо своєї діяльності В. Варганов та його прихильники отримували від Харківського комітету ЦК РСДРП(б) [3, с. 328].

Маріупольські більшовики, виконуючи настанови свого керівного центру, протягом літа 1917 р. докладали зусиль для посилення свого політичного впливу в місті, а особливо на маріупольських заводах. Це був час наростання суспільної конфронтації більшовиків з представниками інших політичних партій, яких ті сприймали як своїх ворогів. Серед ворожого оточення, в якому діяв маріупольський більшовицький осередок, В. Варганов називав Бунд, меншовиків, правих та лівих есерів, українських есерів (боротьбистів), кадетів, українських буржуазних націоналістів, та інших, які за словами цього більшовицького ватажка, «блокувалися між собою в боротьбі проти більшовиків» [2].

«Комітет потерпілих за страйк» діяв протягом травня – червня і сприяв посиленню більшовицьких сил на маріупольських заводах. 1 липня 1917 р. маріупольські більшовики розпустили його, вийшли з об'єднаної організації РСДРП та організували самостійний партійний комітет РСДРП(б), на чолі з В. Варгановим (голова парткому) та Л. Горховим (заступник голови). Деяко пізніше в місті та в порту були створені більшовицькі комітети, підпорядковані заводському партійному комітету [6, с. 40].

В. Варганов зібрав навколо себе радикально налаштованих, енергійних, проникнутих революційною романтикою молодих робітників Ф. Брюховецького, В. Козлова, М. Козлову, сестер Солдатових П. Сергєєва, та інших, які підтримували більшовицькі гасла та засоби боротьби [6, с. 43; 20]. На весні 1917 р. на заводах було створено юнацький гурток соціалістичної молоді, який очолив В. Козлов [9, с. 397]. За дорученням В. Варганова, вже на початку своєї діяльності члени цього гуртка почали нелегально збирати зброю для майбутніх червоногвардійців, яку переховували вдома у М. Козлової [8, с. 305].

Цей факт показує, що задовго до жовтня 1917 р. маріупольські більшовики почали підготовку до можливої збройної боротьби за владу. Така діяльність свідчила про поєднання більшовицькою партією легальних та нелегальних дій, її все більшу екстремістську орієнтацію.

Більшовицька партія, потерпівши невдачу у своїй спробі на початку червня 1917 р. усунути від влади Тимчасовий уряд, все більше орієнтувалася на збройні засоби боротьби. В резолюції «Про загальне озброєння народу», прийнятій на всеросійській конференції фронтових та тилових воєнних організацій РСДРП(б) 16 – 23 червня 1917 р., наголошувалося, що партія вимагає створення робітничих батальйонів червоної гвардії, які повинні бути підпорядковані виборним робітничим організаціям великих пролетарських центрів, а також створення загонів народної армії в сільських регіонах [4, с. 359], фактично підконтрольних більшовицькому керівництву. Логіка його подальшої діяльності призвела до того, що VI з'їзд РСДРП(б) прийняв рішення щодо необхідності зосередити зусилля на **завоюванні влади** робітниками та найбільш бідним селянством [18, с. 4].

В той час, як у процесі демократичної революції в Маріуполі відбувалися політичні зміни, реформування майже не торкнулося економічної та соціальної сфер. Серед робітників наростало невдоволення щодо адміністрації заводів, посилювалася недовіра до влади. На кінець літа в місті загострилася продовольча криза.

Ці обставини уміло використовували маріупольські більшовики. Відповідно до настанов ЦК РСДРП(б), вони в своїй практичній діяльності велику увагу приділяли створенню озброєних формувань червоної гвардії. Її перші загони на маріупольських заводах з'явилися внаслідок реорганізації робітничих дружин, створених ще в березні 1917 р. [3, с. 329].

В липні 1917 р. у Маріуполі заводський комітет більшовицької партії створив «раду десяти» як фактичний штаб з організації загонів червоної гвардії й поставив завдання за найкоротший термін провести військову підготовку молодих робітників на заводах «Провіданс» та «Нікополь». Засекречене військове навчання проходило у вільний від роботи час під керівництвом добровольців, колишніх солдатів та унтер-офіцерів за всіма правилами статуту царської армії [20]. Командиром червоногвардійців був М. Ключев [6, с. 43].

За вказівкою В. Варганова його молоді помічники в цей час влаштували аферу на користь створюваних ними незаконних червоногвардійських озброєних формувань. В серпні 1917 р. вони провели «фейковий» благодійний вечір для заможних маріупольців, залучивши обманом до цього заходу учасників драматичного гуртка, які нічого не знали про дійсні наміри організаторів [7, с. 306 – 307]. Зібрані чималі кошти використали не на допомогу нужденним, а на озброєння червоногвардійців, що посилило військові можливості маріупольських більшовиків у боротьбі за владу.

Одночасно більшовики проводили активну агресивну пропагандистську кампанію серед робітників, солдатів 24-го запасного піхотного полку, формуючи неприйняття демократичних інститутів влади, Української Центральної Ради, поширюючи негативне ставлення до всіх інших партій крім більшовицької. До цієї справи всебічно долучалася робітнича молодь.

У працях деяких маріупольських краєзнавців піднімалося питання про участь відомого більшовицького діяча Г. Петровського в революційних подіях 1917 р. в Маріуполі. За версією Д. Грушевського, він в червні того року відвідав місто й надав сприяння у створенні місцевого більшовицького комітету [6, с. 40]. Інший маріупольський краєзнавець Л. Яруцький стверджував, що маріупольська поїздка Г. Петровського відбулася в серпні 1917 р. [22, с. 122].

Але достовірність зазначених версій викликає сумніви, оскільки факти біографії Григорія Івановича свідчать про те, що він лише наприкінці червня 1917 р. повернувся до Петрограда з сибірського заслання. Надалі Г. Петровський відвідав деякі міста Донбасу, Катеринослав, але інформація про його приїзд до Маріуполя влітку 1917 р.

відсутня [13, с. 412]. Ні маріупольські ветерани партії, ні сам Григорій Іванович не згадували про це в своїх спогадах [14; 15].

8 вересня 1917 р. маріупольці на основі багатопартійності на демократичних засадах обрали новий склад міської думи. На цих виборах загальноросійські партії соціалістичного спрямування (соціалісти-революціонери, соціал-демократи меншовики та більшовики) разом здобули абсолютну більшість. Бажаючи отримати нові можливості для посилення свого політичного впливу, маріупольські більшовики взяли участь у цих виборах. Вони вперше були обрані до міської думи, отримавши 7 мандатів з 67, а їх представник Л. Горхов був обраний другим заступником голови міської думи.

Як слушно зазначив сучасний краєзнавець П. Мазур, прихильникам більшовицької партії цього було недостатньо, щоб впливати на рішення думи, хоча вони отримали додаткові можливості для пропагандистської діяльності [11, с. 32–33]. Але такий результат не влаштував їх лідерів, які прагнули до політичного панування. За словами маріупольського більшовика П. Діденка, представники його партії одразу ж на першому засіданні думи влаштували бойкот і вийшли з її складу [8, с. 224].

Оскільки результати виборів до Маріупольської міської думи не влаштували більшовицьких лідерів, вони у боротьбі за завоювання влади зробили ставку на використання ради робітничих та солдатських депутатів і надавали надзвичайно велику увагу утвердженню свого домінування в Маріупольській раді робітничих та солдатських депутатів, в якій до жовтня 1917 р. більшість мали меншовики.

За відомостями радянських видань, протягом липня – жовтня 1917 р. більшовицька організація міста збільшилася зі 100 до 3000 членів [3, с. 329; 9, с. 397]. Але таке 30-кратне зростання чисельності маріупольського більшовицького партосередку протягом зазначеного часу не підтвержене посиланням на джерела, воно сприймається як малоймовірне. Більш реальну чисельність більшовицької партійної організації в Маріуполі (1000 членів) вказують сучасні краєзнавці [1, с. 135; 11, с. 35].

Маріупольські більшовики діяли відповідно до настанов свого партійного керівництва. На жовтень 1917 р. маріупольський загін червоної гвардії налічував близько 300 бійців, що становили значну військову силу, на яку спиралися місцеві більшовики в боротьбі за владу [3, с. 329]. У своїх спогадах В. Варганов стверджував, що саме за допомогою червоногвардійців більшовики розігнали міську думу [21]. Їх використали для роззброєння загону українських гайдамаків [1, с. 136].

12 жовтня на першому засіданні очолюваної більшовиком В. Варгановим міської ради робітничих та солдатських депутатів було прийнято резолюцію більшовицької фракції про перехід всієї влади до ради робітничих та солдатських депутатів [1, с. 135]. Це не призвело одразу до встановлення більшовицької диктатури, але означало певний крок у тому напрямку.

Таким чином, на шляху до захоплення влади маріупольські більшовики в революційних подіях 1917 р., керуючись настановами свого партійного керівництва, спрямовували діяльність на те, щоб будь-якими засобами захопити владу в місті так само, як більшовицька партія прагнула до цього на загальнодержавному рівні. Ведучи боротьбу за владу в Північному Приазов'ї, маріупольські більшовики зробили ставку на збройні засоби. На маріупольських заводах велася формування червоногвардійських загонів з числа робітників, які проходили військову підготовку. У вирішальний момент ці незаконні озброєні формування були використані більшовиками для захоплення влади.

З боку Тимчасового уряду та Української Центральної Ради, підпорядкованих їм органів державної влади протягом 1917 р. були допущені прорахунки в питаннях економічної, соціальної політики. Повільно здійснювалися або взагалі не були розпочаті очікувані реформи, що викликало розчарування та невдоволення серед широких мас

населення. Це підривало в їх очах авторитет демократично створеної влади і надавало більшовикам широкі можливості для політичних спекуляцій у пропагандистській діяльності.

У підготовці до захоплення влади збройним шляхом мариупольські більшовики приділяли велику увагу пропагандистській обробці робітників, солдатів, молоді, ведучи фактично агресивну інформаційну кампанію проти демократичних інститутів влади, проти Української Центральної Ради. Це було спрямовано на формування відверто негативних настроїв серед соціальних низів щодо існуючої української влади. Так само діяли антиукраїнські сили на Донбасі на весні та влітку 2014 р., руйнуючи інститути влади Української держави.

Список використаної літератури

1. Божко Р. П. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко. – Мариуполь : Рената, 2006. – 355 с. ; Bozhko R. P. Mariupol i ego okrestnosti: vzglyad iz KhKhI veka / R. P. Bozhko, T. Yu. Buli, N. N. Gashenenko. – Mariupol : Renata, 2006. – 355 s.

2. Варганов В. А. Справка о революционной деятельности Марии Яковлевны Козловой члена КПСС с 1917 г. / В. А. Варганов // Фонд музея Мариупольского комбината им. Ильича ; Varganov V. A. Spravka o revolyutsionnoy deyatelnosti Marii Yakovlevny Kozlovoy chlena KPSS s 1917 g. / V. A. Varganov // Fond muzeya Mariupolskogo kombinata im. Ilicha

3. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: енциклопедичний довідник / відповід. ред. І. Ф.Курас. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1987. – 632 с. ; Velykyi Zhovten i hromadianska viina na Ukraini: entsyklopedychnyi dovidnyk / vidpovid. red. I. F.Kuras. – Kyiv : Holov. red. URE, 1987. – 632 s.

4. Всероссийская конференция фронтовых и тыловых военных организаций РСДРП(б). Петроград. 16 – 23 июня (29 июня – 6 июля) 1917 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – 7-е изд. — Москва : Госполитиздат, 1954. – Ч. 1 : 1898 – 1924. - С. 354–367 ; Vserossiyskaya konferentsiya frontovikh i tylovykh voennykh organizatsiy RSDRP(b). Petrograd. 16 – 23 iyunya (29 iyunya – 6 iyulya) 1917 g. // Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuza v rezolyutsiyakh i resheniyakh sezdov, konferentsiy i plenumov TsK. – 7-e izd. — Moskva : Gospolitizdat, 1954. – Ch. 1 : 1898 – 1924. - S. 354–367

5. Гамрецький Ю. М. Мариупольська рада робітничих і солдатських депутатів / Ю. М. Гамрецький // Радянська енциклопедія історії України / редкол. : А. Д. Скаба та ін. — Київ : Головна редакція історії української радянської енциклопедії, 1971. – Т. 3. - С. 81 ; Hamretskyi Yu. M. Mariupolska rada robotnychych i soldatskykh deputativ / Yu. M. Hamretskyi // Radianska entsyklopediia istorii Ukrainy / redkol. : A. D. Skaba ta in. — Kyiv : Holovna redaktsiia istorii ukrainskoi radianskoi entsyklopedii, 1971. – Т. 3. - S. 81

6. Грушевский Д. Имени Ильича. Из Истории ордена Ленина. Ждановского завода шимени Ильича / Д. Грушевский. – Донецк : Донбасс, 1966. – 190 с. ; Grushevskiy D. Imeni Ilicha. Iz Istorii ordena Lenina. Zhdanovskogo zavoda shimeni Ilicha / D. Grushevskiy. – Donetsk : Donbass, 1966. – 190 s.

7. Из воспоминаний М. Я. Козловой, члена КПСС с апреля 1917 г. // Яруцкий Л. «Никополь» и «Провиданс». Приложения / Л. Яруцкий. – Мариуполь, 1997. – С. 302 – 308 ; Iz vospominaniy M. Ya. Kozlovoy, chlena KPSS s aprelya 1917 g. // Yarutskiy L. «Nikopol» i «Providans». Prilozheniya / L. Yarutskiy. – Mariupol, 1997. – S. 302 – 308

8. Из воспоминаний мариупольского большевика П. Я. Диденко // Яруцкий Л. «Никополь» и «Провиданс» / Л. Яруцкий. – Мариуполь, 1997. – С. 224 ; Iz vospominaniy mariupolskogo bolshevika P. Ya. Didenko // Yarutskiy L. «Nikopol» i «Providans» / L. Yarutskiy. – Mariupol, 1997. – S. 224

9. Історія міст і сіл УРСР у 26-ти тт. Донецька область. – Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. – 992 с. ; Istoriiia mist i sil URSR u 26-ty tt. Donetska oblast. – Kyiv : Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoii entsyklopedii AN URSR, 1970. – 992 s.

10. Ленин В. И. Наброски к тезисам резолюции о Советах // Ленин В.И. Полное собрание сочинений в 55-ти т. / В. И. Ленин. – 5-е изд. - Москва : Политиздат, 1969. - Т. 31. – С. 382 – 386 ; Lenin V. I. Nabroski k tezisam rezolyutsii o Sovetakh // Lenin V.I. Polnoe sobranie sochineniy v 55-ti t. / V. I. Lenin. – 5-e izd. - Moskva : Politizdat, 1969. - Т. 31. – С. 382 – 386

11. Мазур П. И. 1917 год. Мариуполь: От февраля до октября. Историческая хроника / П. И. Мазур. – Мариуполь : Азовье, 2007. – 40 с. ; Mazur P. I. 1917 god. Mariupol: Ot fevralya do oktyabrya. Istoricheskaya khronika / P. I. Mazur. – Mariupol : Azove, 2007. – 40 s.

12. Мариупольское слово. – 1917. – 2 мая ; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 2 maya.

13. Основные даты жизни и деятельности Г. И. Петровского (1878 – 1958) // Петровский Г. И. Избранные произведения / Г. И. Петровский; редкол. В. И. Куликов и др. – Москва : Политиздат, 1987. – С. 404 – 426 ; Osnovnyye daty zhizni i deyatelnosti G. I. Petrovskogo (1878 – 1958) // Petrovskiy G. I. Izbrannye proizvedeniya / G. I. Petrovskiy; redkol. V. I. Kulikov i dr. – Moskva : Politizdat, 1987. – S. 404 – 426

14. Памятный день / П. В. Кухаренко, Н. Г. Павлов, Е. Н. Собко, В. И. Наумов, Ф. А. Попов, К. Н. Озеров // Ильичевец. – 1978. – 3 февр. ; Pamyatnyy den / P. V. Kukhareno, N. G. Pavlov, Ye. N. Sobko, V. I. Naumov, F. A. Popov, K. N. Ozerov // Pichevets. – 1978. – 3 fevr.

15. Петровский Г. И. Среди мариупольских рабочих / Г. И. Петровский // Ильичевец. – 1978. – 3 февр. ; Petrovskiy G. I. Sredi mariupolskikh robochikh / G.I. Petrovskiy // Pichevets. – 1978. – 3 fevr.

16. Приказ военно-революционного комитета всем армейским комитетам действующей армии, всем советам солдатских депутатов 25 октября 1917 г. // КПСС в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции 5 июля – 5 ноября 1917 г. : сб. док. – Москва : Госполитиздат, 1957. – С. 116–117; Prikaz voenno-revolutsionnogo komiteta vsem armeyskim komitetam deystvuyushchey armii, vsem sovetam soldatskikh deputatov 25 oktyabrya 1917 g. // KPSS v borbe za pobedu Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticheskoy revolyutsii 5 iyulya – 5 noyabrya 1917 g. : sb. dok. – Moskva : Gospolitizdat, 1957. – S. 116–117

17. Проект организации рабочих дружин, принятый собранием военной организации при ЦК РСДРП(б). 4 сентября // КПСС в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции 5 июля – 5 ноября 1917 г.: сб. док. – Москва: Госполитиздат, 1957. – С. 100 – 102 ; Proekt organizatsii rabochikh družhin, prinyatyy sobraniiem voennoy organizatsii pri TsK RSDRP(b). 4 sentyabrya // KPSS v borbe za pobedu Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticheskoy revolyutsii 5 iyulya – 5 noyabrya 1917 g.: sb. dok. – Moskva: Gospolitizdat, 1957. – S. 100 – 102

18. Резолюции и постановления VI съезда РСДРП(б) 26 июля – 3 августа 1917 г. Текущий момент и война // КПСС в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции 5 июля – 5 ноября 1917 г. : сб. док. – Москва : Госполитиздат, 1957. – С. 3 – 5 ; Rezolyutsii i postanovleniya VI sezda RSDRP(b) 26 iyulya – 3 avgusta 1917 g. Tekushchiy moment i voyna // KPSS v borbe za pobedu Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticheskoy revolyutsii 5 iyulya – 5 noyabrya 1917 g. : sb. dok. – Moskva : Gospolitizdat, 1957. – S. 3 – 5

19. Романцов В. М. Демократичні перетворення в Маріуполі на початку революції 1917 р. / В. М. Романцов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія :

Історія. Політологія. – 2015. – Вип. 12. – С. 88 – 95 ; Romantsov V. M. Demokratychni peretvorennia v Mariupoli na pochatku revoliutsii 1917 r. / V. M. Romantsov // Visnyk Mariupolskoho derzhavnohouniversytetu. Seriiia : Istoriiia. Politolohiia. – 2015. – Vyp. 12. – S. 88 – 95

20. Сергеев П. Т. По заданию партии большевиков / П. Т. Сергеев // Ильичевец. – 1957. – 7 нояб. (№ 91 – 92) ; Sergeev P. T. Po zadaniyu partii bolshevikov / P. T. Sergeev // Ilichevets. – 1957. – 7 noyab. (№ 91 – 92)

21. Так добывалась народная власть. (Из воспоминаний члена КПСС с 1914 года Варганова В. А.) // Ильичевец. – 1958. – 25 июня. – № 51 ; Tak dobyvalas narodnaya vlast. (Iz vospominaniy chlena KPSS s 1914 goda Varganova V. A.) // Ilichevets. – 1958. – 25 iyunya. – № 51

22. Яруцкий Л. «Никополь» и «Провиданс» / Л. Яруцкий. – Мариуполь, 1997. – 312 с. ; Yarutskiy L. «Nikopol» i «Providans» / L. Yarutskiy. – Mariupol, 1997. – 312 s.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2016 р.

V. Romantsov

**MARIUPOL BILSHOVYKS IN THE STRUGGLE FOR POWER IN 1917.
LESSONS FROM HISTORY ON THE BRINK OF THE REVOLUTION CENTENARY**

The article elucidates scientifically topical issues of nowadays of Mariupol Bilshovyks' struggle for power in 1917. The article's publication enables to define the historical conditions of social transformation taking place in 1917 in Ukraine from democratic revolution to armed confrontation, from Ukrainian national-democratic revolution to the Bilshovyks' dictatorship. It enables to define the Bilshovyks real place in social processes in Ukraine in general and in Mariupol in particular in revolutionary events of 1917 from the point of view of centenary prescription in the context of decommunisation policy. The article gives the possibility to analyse historical experience of political activity in Ukraine of the political force that combined communist socialist radicalism, tendency to solve social problems with methods of force and pro-Russian political orientation. At present there is a pressing need to analyse the problem under examination without ideological bias.

Striving to seizure of power during revolutionary events of 1917 Mariupol Bilshovyks guided by their authorities' instructions aimed at seizing power in the city at any cost. In fact, the Bilshovyks strove for this in the national scale. In the course of their struggle in Northern Nadazovye Mariupol Bilshovyks counted on armed forces. Formation of Red Army troops from among the workers having military training was carried out at Mariupol plants. At the crucial moment these illegal armed units were used by Bilshovyks for seizure of power.

The Provisional government, Ukrainian Central Rada and governmental authorities subjected to them in 1917 made some mistakes in economic and social policy issues. The expected reforms were slow or didn't start at all. This fact aroused disappointment and discontent of general public. It diminished credibility of democratically founded power and gave the Bilshovyks great opportunities for political speculations and propaganda.

While preparing for seizure of power Mariupol Bilshovyks paid great attention to indoctrination of workers, soldiers and the youth, actually, waging an aggressive information war against democratic governmental bodies, against Ukrainian Central Rada. It was aimed at forming overtly negative attitude to the existing Ukrainian power among lower classes. Such Bilshovyks' experience of 1917 was used by anti-Ukrainian powers in Donbas in spring – autumn of 2014 destroying governmental bodies of the Ukrainian state.

Key words: *historical experience, decommunisation policy, revolutionary events of 1917, Mariupol Bilshovyks, military seizure of power, information war, the Bilshovyks dictatorship.*

П.В. Сацький

**ІДЕОЛОГІЧНО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВНИЦТВА
ПІВДЕННО-УКРАЇНСЬКОГО І ПІВНІЧНО-КРИМСЬКОГО
КАНАЛІВ (1950-1953 РР.)**

У статті автором було взято за мету розкрити принципи організації ідеологічної роботи на будівництві Південного-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів України і північних районів Криму. Проблема, яка розглядається у статті, не викликала інтересу дослідників, оскільки у 1952 р. було поставлено питання про перегляд схеми будівництва системи зрошування цих регіонів, що мало результатом відмову від будівництва Південно-Українського каналу. Проте, в контексті подій останніх років тема соціально-економічної інтеграції Криму із Україною у період до 1954 р. набула значної актуальності. Проект будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування південних районів України і північних районів Криму втілювався у життя в контексті програми економічного освоєння регіонів півдня України і північних районів Криму шляхом розвитку сільського господарства й збільшення чисельності населення цих територій. Тому в рамках будівництва каналів на початковому етапі відбувалося зведення робітничих поселень в зоні цього будівництва і соціальних об'єктів. Це мало закласти передумови для освоєння вищезгаданих регіонів.

Для будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та системи зрошування півдня України і півночі Криму було утворено Головне Управління «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР. У структурі цього управління було створено будівельно-монтажні управління, які здійснювали будівництво від початку переважно житлових та соціальних об'єктів. Лише окремі із цих управлінь будували локальні системи зрошування.

Процес організації будівництва активно забезпечувався кадровими ресурсами зі сторони Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У. Партійне керівництво УРСР активно здійснювало забезпечення процесу створення партійних органів у структурі «Укрводбуду» і будівельно-монтажних управлінь, які складали цю організацію. Фактично, партійно-ідеологічна робота в «Укрводбуді» була організована ЦК КП(б)У, яким надавалися кадри для створення партійних органів. Також ЦК КП(б)У здійснювало контроль за діяльністю партійних організацій в структурі «Укрводбуду», зокрема, щодо забезпечення ідеологічно-пропагандивної роботи. Партійні організації на будівництві, зважаючи на специфіку адміністративно-політичної системи в СРСР пізньосталінського періоду, забезпечували також кадрову політику в «Укрводбуді». Тому, фактично, кадрове забезпечення будівництва і його адміністрування перебувало під контролем ЦК КП(б)У. Таким чином, діяльність партійного керівництва УРСР у період до входження Криму у склад УРСР 1954 р. поширювалась також і на Кримську область, на території якої «Укрводбудом» здійснювалося будівництво. В результаті, партійним ЦК КП(б)У фактично здійснювалась робота по інтеграції Криму із Україною.

Ключові слова: *політвідділ Головного Управління "Укрводбуд", ідеологічно-організаційна діяльність, Крим, організаційний набір, кадрове забезпечення.*

У СРСР сталінського періоду будь-яка організаційна діяльність, а також управлінська, була тісно пов'язана із ідеологічною. Особливо ідеологічно-організаційна робота відігравала вагомe значення у процесі реалізації масштабних проектів, зокрема, таких які отримали офіційний статус «будівництва комунізму». Такий офіційний статус було надано будівництву Каховської ГЕС і Північно-Українського й Південно-Кримського каналів та системи

зрошення півдня України і півночі Криму, яке було розпочато на підставі постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КП(б)У від 20 вересня 1950 р. Будь-яка ідеологічна робота в СРСР потребувала не лише потужної пропагандивної підтримки, а й інституційного забезпечення. Ідеологічний контроль здійснювався структурами як стаціонарного характеру, як-то партійними і комсомольськими організаціями, так і функціональними структурами, які утворювалися за необхідності у рамках організацій по реалізації проектів і часто їх діяльність носила тимчасовий характер. Такі структури після виконання їхньої інституційної функції ідеологічного забезпечення реалізації конкретного проекту, в рамках якого їх було створено, або ліквідовувалися або трансформувалися у функціональну структуру іншого характеру й призначення. Прикладом такої структури може стати партійний комітет будівництва Каховської ГЕС, на основі якого Першим Секретарем ЦК КП(б)У Л. Мельниковим було запропоновано утворити Каховський райком партії міського типу (аналогічний райкомам партії в містах) другої групи. При цьому, на будівництві мав зберігатися парторг будівництва і за сумісництвом секретар райкому партії. Необхідність створення в місті Каховська райкому на базі будівництва Каховської ГЕС у листі Л. Мельникова пояснюється потребою інституційного посилення координації діяльності партійних організацій будівельно-монтажних ділянок [7, арк. 122]. Даний приклад є показовим яким чином у пізньосталінський період заради інституційного забезпечення командно-адміністративної системи завдяки координації діяльності партійних ланок, котрі діяли у кожній виробничій одиниці на будівництві, утворювалась партійна функціональна структура тимчасового характеру і згодом трансформувалась у територіальну.

Проблематика ідеологічно-організаційного забезпечення будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів не знайшла відображення у науковій літературі, зважаючи на те, що початкові плани було переглянути і вже 1952 р. постало питання про доцільність будівництва Південно-Українського каналу. Проте, у світлі актуальності питання статусу Криму на сьогодні актуальності набула проблема соціально-економічної інтеграції півострова із Україною напередодні його входження до складу УРСР 1954 р. Тому в науковій літературі діяльність партійних органів по забезпеченню соціально-економічного розвитку Криму і його інтеграції із Україною отримала лише висвітлення загального характеру. Зокрема, варто зазначити роботу періоду будівництва Н. Зарубаєва [1], а також монографічну роботу В. Пашені [6].

Метою статті є дослідження інституційного забезпечення партійно-ідеологічної роботи на будівництві Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та значення цієї роботи для закладення підвалин адміністративної інтеграції Криму із Україною.

На будівництві Південно-Українського і Північно-Кримського каналів від самого початку організації будівництва було заплановано утворити партійні структури на основі кадрів, мобілізація яких здійснювалась партійними і комсомольськими організаціями по УРСР під контролем ЦК КП(б)У. Координацію ідеологічно-організаційної діяльності на будівництві Південно-Українського і Північно-Кримського каналів мав здійснювати Політвідділ Головного Управління «Укрводбуд» Міністерства будівництва СРСР, будівельної організації, яка проводила будівництво цих об'єктів. Також утворювалися політвідділи при всіх будівельно-монтажних управліннях в структурі «Укрводбуду». Питання про створення політвідділу при «Укрводбуді» було піднято у зверненні Першого Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова до Й. Сталіна від 2 лютого 1951 р. Необхідність створення політвідділу мотивувалась тим, що будівельні роботи мали здійснюватися на території чотирьох областей УРСР, а також на території, на той період, Кримської області РРФСР. Цей політвідділ, а також політвідділи при будівельно-монтажних управліннях мало бути створено для керівництва партійними, комсомольськими і профспілковими організаціями на будівництві й розгортання масово-політичної роботи серед працівників будівництва [5, арк. 5]. Отже, політичний відділ при «Укрводбуді» створювався за лобіювання ЦК КП(б)У і

мав на меті координацію організаційно-ідеологічної роботи у зоні будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів та закладення інституційної основи для організаційного забезпечення господарського освоєння територій півдня України і півночі Криму.

Так, на нараді в ЦК КП(б)У 10 жовтня 1950 р. Перший Секретар ЦК Л. Мельников, говорячи про можливості мобілізації для потреб будівництва кадрів, наголошував, що в УРСР партійні організації нараховують близько 700 тис. комуністів і понад мільйон комсомольців. Відповідно, була можливість мобілізувати близько 20 тис. комуністів і 150 тис. комсомольців і з цього приводу, як зазначав Л. Мельников, на той момент ним було проведено розмову із секретарями райкомів партії [10, арк. 27]. Це були так звані заходи організаційного набору, які часто проводилися в радянський період. У даному разі організаційний набір здійснювався по партійній лінії. Надалі мобілізовані по партійній лінії кадри комуністів і комсомольців ЦК КП(б)У намагався рівномірно розподіляти по партійним і комсомольським ланкам на будівництві. Зокрема, про це йшлося у звітах про ідеологічно-організаційну роботу на будівництві.

Проте, на 5 травня 1951 р. на будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів працівники набиралися, як у доповідній записці висловлювався Начальник Політвідділу «Укрводбуду» М. Штефан, «самотоком», тобто, ті хто добровільно за оголошенням вербувалися на будівництво. На той момент вже було у спосіб «самотоку» набрано 1650 працівників, із них 1310 робітників. Організаційний набір на 5 травня 1951 р. вже розпочався і в усі області України було відправлено для здійснення такого набору працівники політвідділів і Головного Управління «Укрводбуд» для відбору і направлення робітників на будівництво. Але на той момент працівники, яких набирали за організаційним набором, лише почали прибувати на будівництво. Причому, організаційний набір по областях України здійснювався на підставі постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, яку було видано 30 березня 1951 р. [8, арк. 12].

Отже, слід звернути увагу на заходи організаційно-інституційного характеру, які проводились керівництвом УРСР, оскільки по питаннях кадрового забезпечення будівництва було видано спільну постанову Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У. Начальник політвідділу будівництва М. Штефан зобов'язувався цю постанову виконувати і звітував про хід її виконання перед Першим Секретарем ЦК КП(б)У. Це було свідченням підпорядкування М. Штефана Л. Мельникову по партійній лінії яке обумовлювалось тим, що політвідділ діяв на базі «Укрводбуду», організації, яка здійснювала будівництво на території УРСР. Крім того, фактичне підпорядкування Начальника політвідділу «Укрводбуду» Першому Секретареві ЦК КП(б)У обумовлювалось тим, що організаційні набори працівників на будівництво здійснювалися також на території УРСР. Тому підзвітність встановлювалась за територіальним та інституційним принципом, оскільки організаційні набори проводилися партійними працівниками, підлеглими Першому Секретарю ЦК КП(б)У, і за допомогою партійних комітетів у структурі КП(б)У на місцях. Відповідно, партійні працівники, які направлялися політичним відділом для здійснення оргнабору, отримували певні директиви щодо кількісних та якісних показників для набору і ці директиви, безумовно, виходили із запланованої за принципом формування партійних організацій розстановки кадрів.

Варто звернути увагу на той факт, що у період, коли працівники, яких було набрано на будівництво за оргнабором, тільки почали прибувати на будівництво, про партійний і комсомольський склад у звіті Начальника політвідділу «Укрводбуду» нічого не повідомлялося. Але пізніше Начальник Політвідділу «Укрводбуду», звітував, вказуючи не лише загальну кількість працівників, а й чисельність комуністів і комсомольців. Так, у звіті на ім'я Завідуючого відділом будівництва і будматеріалів ЦК КП(б)У П. Мацуя Начальник Політуправління «Укрводбуду» М. Штефан повідомляв про чисельність працівників на вересень 1951 р. – 6444 чоловік, із них робітників 5627 чоловік, інженерно-технічних

працівників 248 чоловік, службовців – 413 чоловік і молодшого обслуговуючого персоналу – 156 чоловік. У тій же доповідній М. Штефан повідомляв, що партійні організації будівництва нараховують 425 комуністів [3, арк. 108]. Із цього звіту видно, що комуністи на будівництві мали виконувати своєрідну роль кадрового ресурсу для формування інституцій по забезпеченню ідеологічної роботи. Із їх числа здійснювалось формування первинних партійних організацій. Про планування інституційного забезпечення ідеологічної роботи на будівництві Південно-Українського і Північно-Кримського каналів ішлося у вказівках Політвідділу «Укрводбуду» партійним організаціям на будівництві щодо заходів з виконання пропозицій партійно-господарського активу будівельників Південно-Українського і Північно-Кримського каналів від 10 червня 1951 р. Зокрема, йшлося про необхідність переглянути розстановку комуністів і комсомольців на будівництві й укріпити партійцями і комсомольцями вирішальні ділянки і бригади [12, арк. 2]. Крім того, планувалось до 1 липня 1951 р. на усіх ділянках будівництва, у всіх автоколонах, бригадах тощо де троє і більше комуністів створити партійні групи й здійснити роботу по підготовці партгрупоргів. У рамках формування інституційного забезпечення ідеологічної роботи на будівництві також планувалось долучити до цієї роботи усіх комуністів, дати кожному із них партійне доручення й забезпечити механізми контролю за їх виконанням [12, арк. 3]. У даному разі звертає увагу визначена необхідність залучення до ідеологічної роботи усіх комуністів та надання кожному із них партійного завдання. Яке саме завдання мав отримати кожен член партії, значення не мало, а важливим був сам факт щоб кожен комуніст мав таке завдання і його виконання перебувало на контролі у інституційній системі, частиною якої він сам був. Питання надання членам партії партійних доручень відіграло надзвичайно важливу роль і звіти про ці доручення в ЦК КП(б)У регулярно надавав Начальник Політвідділу «Укрводбуду» М. Штефан. Зокрема, у Інформації від 9 жовтня 1951 р. вказувалося, що в будівельно-монтажному управлінні №1 із 72 комуністів лише 52 мали партійні доручення і ці доручення давалися формально, без врахування особистих якостей комуністів [3, арк. 109]. Тобто, надання партійних доручень в організації ідеологічної роботи носило принциповий характер і перебувало на контролі у ЦК КП(б)У.

Система забезпечення ідеологічної роботи і контролю, яку можемо спостерігати за даними цих вказівок Політвідділу «Укрводбуду» партійним організаціям [12, арк. 3], мала на меті забезпечення управлінської монолітності функціональної структури по будівництву Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, а також механізмів її самоконтролю. Власне, саме для формування такої системи і залучалися члени правлячої партії на будівництво у порядку оргнабору. Ці вказівки мали також значення у здійсненні ідеологічної обробки контингенту працівників «Укрводбуду», особливо із західних областей України, які, за текстом цих вказівок, були «в політичному і культурному відношенні відсталими», а також можливим було і проникнення на будівництво «ворожих націоналістичних елементів» [12, арк. 9]. Тобто, інституційна структура по здійсненню ідеологічної роботи мала завданням також, фактично, здійснювати функцію по ідеологічній обробці працівників із західноукраїнських областей, населення яких до радянської влади ставилось недружньо. Щодо культурної й політичної відсталості працівників, які були вихідцями із західних областей України, то, очевидно, їх на роботу на будівництві набирали у сільській місцевості і вже у процесі роботи на «будові комунізму» із цими працівниками мала відбутися ідеологічна обробка й підготовано із їх числа певну опору для радянського режиму. Також інституції по ідеологічній роботі, фактично, мали здійснювати контрозвідувальні функції, виявляючи прояви неблагонадійності. Рекомендувалось також посилити пильність заради виявлення шкідників та диверсантів [12, арк. 10]. Фактично, на будівництві здійснювалась організація системи тотального контролю, за якої будь-які дії, котрі могли здатися спрямованими на затримку чи неякісне виконання обов'язків, могли розглядатися як шпигунські, диверсійні та

зумисне шкідництво. Ця політика здійснювалась в рамках рекомендації проявляти пильність та виявляти «ворожі» й «націоналістичні» елементи.

Отже, система заходів по забезпеченню пильності й боротьбі зі шпигунами й диверсантами, вказує, що радянська система управління будівництвом подібного масштабу не була достатньо ефективною. Тому стимули примусового характеру, зокрема і можливість бути звинуваченими у шкідництві та інших кримінально караних діяннях, мали забезпечити стимули для ефективної й добросовісної праці. Власне, для інституційного забезпечення цих стимулів на будівництві й створювалися партійні структури із відповідними функціями «пильності» та «уваги». Про відсутність більш ефективних стимулів для добросовісної роботи на будівництві Південно-Українського і Північно-Кримського каналів говорять висловлені на нараді партійно-господарського активу будівництва у Запоріжжі від 20 вересня 1951 р. ідеологічні положення. Зокрема, мова йшла про надмірну плинність кадрів на будівництві, про яку говорив Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников на Пленумі, а його слова цитувалися на партгоспактиві, що кожен хто пішов із будівництва є агітатором проти нього [9, арк. 12]. Тобто, очевидно, що плинність кадрів відбувалась із-за незадовільних матеріальних стимулів та умов роботи працівників на будівництві. Усю цю діяльність по організації ефективної роботи працівників на будівництві курували партійні органи УРСР на рівні ЦК КП(б)У, оскільки Начальник Політичного відділу «Укрводбуду» М. Штефан систематично звітував перед цим партійним органом про здійснену на будівництві партійно-пропагандивну роботу. Тому, фактично, організаційно-інституційна діяльність ЦК КП(б)У і партійних органів по набору партійних кадрів забезпечувала можливості для ефективної роботи працівників на будівництві за недостатнього фінансування, про яке у записці на ім'я Й. Сталіна вказували Голова Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко і Перший Секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников. Зокрема, йшлося про те, що при планованих капіталовкладеннях на будівництво Південно-Українського і Північно-Кримського каналів у 12 млрд. рублів у 1951 р. було виділено 100 млн. рублів, у 1952 р. – 220 млн. рублів, на 1953 р. планувалось асигнування 300 млн. рублів [11, арк. 232].

Інституційна система ідеологічної роботи в «Укрводбуді» була розбудована і розгорнула діяльність протягом травня, червня і липня 1951 р. по усіх будівельно-монтажних управліннях будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Перші будівельно-монтажні управління було створено в м. Запоріжжі, селі Васильівці й Мелітополі, Запорізької області, селі Снігірьовка, Миколаївської області, а також у Джанкої, в Криму. Також ідеологічні інституції було розгорнуто в машиннобудівельній і автотранспортній конторах і в конторі підсобних підприємств [4, арк. 26]. До забезпечення ідеологічної роботи серед працівників «Укрводбуду» активно залучалися регіональні партійні й комсомольські організації, зокрема Запорізького обкому ЛКСМУ та Кримського обкому ВЛКСМ [4, арк. 41]. Тобто, на будівництві здійснювалась активна організаційна робота, спрямована на забезпечення співдіяльності ідеологічних інституцій як територіальних, із створеними на будівництві Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, так і регіональних між собою на основі сприяння будівництву. Зокрема, така співпраця й відпрацювання ефективної діяльності партійних та комсомольських організацій на будівництві здійснювалась у ході організації так званого соціалістичного змагання, до якого у 1951 р. було залучено комсомольські організації Запорізької, Миколаївської і Кримської областей [3, арк. 117].

На 1 січня 1952 р. було заплановано створення в структурі «Укрводбуду» ще п'яти будівельно-монтажних управлінь, а саме: Дніпро-Каменського і Новогорьівського у Запорізькій області, Дарьївського у Херсонській області, а також Сивашського і Сімферопольського у Криму. У зв'язку зі створенням цих нових виробничих підрозділів у структурі «Укрводбуду» Начальник Політвідділу цієї організації М. Штефан звернувся до Зав. відділом будівництва і будматеріалів ЦК КП(б)У П. Мацуя, щоб в ЦК було розглянуто

питання підбору керівних кадрів для цих нових структурних підрозділів і питання про створення політвідділів у новостворюваних будівельно-монтажних управліннях [2, арк. 142-143]. Ця інформація є прямим свідченням того, що саме ЦК КП(б)У здійснювало забезпечення керівними кадрами організації «Укрводбуд», причому, не лише її підрозділи на території УРСР, а й у Криму, котрий на той момент перебував у складі РРФСР. Також саме ЦК КП(б)У здійснювалось інституційне забезпечення стимулюючої й контрольної роботи серед працівників «Укрводбуду» в тому числі й у Криму.

Отже, у питанні забезпечення умов і контролю за здійсненням будівництва Південно-Українського і Північно-Кримського каналів ЦК КП(б)У виходило за межі його територіальної компетенції й, фактично, заклало інституційні основи для забезпечення і контролю у подальшому економічного освоєння територій півдня України і Криму як цілісного господарського комплексу. Передумови для економічного розвитку півдня України і півночі Криму, які закладалися в процесі будівництва каналів та системи зрошування в цих регіонах, було створено завдяки ефективній системі мобілізації кадрів та інституційного забезпечення стимулювання й контролю роботи працівників будівництва завдяки інституційно-ідеологічній системі, побудованій на основі кадрів мобілізованих партійними органами УРСР.

Діяльність партійних та урядових органів УРСР заклала передумови інтеграції Криму із Україною, а тому вартими уваги дослідників є проблеми вироблення оптимальних механізмів впливу керівних інституцій УРСР на соціально-економічний розвиток Криму.

Список використаної літератури

1. Зарубаев Н. В. Великие преобразования на юге Украины и в северном Крыму / Н. В. Зарубаев. – Ленинград : Ленинградское газетно-журнальное и книжное издательство, 1952. – 108 с. ; Zarubaev N. V. Velikie preobrazovaniya na yuge Ukrainy i v severnom Krymu / N. V. Zarubaev. – Leningrad : Leningradskoe gazetno-zhurnalnoe i knizhnoe izdatelstvo, 1952. – 108 s.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1356. Заведующому отделом строительства и стройматериалов ЦК КП(б) Украины тов. Мацуй П. А. Информация о массово-политической работе, проведенной на строительстве Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов в октябре 1951 г. (від) Начальника Политотдела «Укрводстроя» М. Штефана. 15 ноября 1951 г. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 1. – Op. 24. – Spr. 1356. Zaveduyushchemu otделom stroitelstva i stroymaterialov TsK KP(b) Ukrainy tov. Matsuy P. A. Informatsiya o massovo-politicheskoy rabote, provedennoy na stroitelstve Yuzhno-Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov v oktyabre 1951 g. (vid) Nachalnika Politotdela «Ukrvodstroya» M. Shtefana. 15 noyabrya 1951 g.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1356. Заведующому отделом строительства и стройматериалов ЦК КП(б) Украины тов. Мацуй П. А. Информация о партийно-политической работе, проведенной в сентябре 1951 года на строительстве Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов (від) Нач. Политотдела «Укрводстроя» М. Штефана. 9 октября 1951 г. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 1356. Zaveduyushchemu otделom stroitelstva i stroymaterialov TsK KP(b) Ukrainy tov. Matsuy P. A. Informatsiya o partiynopoliticheskoy rabote, provedennoy v sentyabre 1951 goda na stroitelstve Yuzhno-Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov (vid) Nach. Politotdela «Ukrvodstroya» M. Shtefana. 9 oktyabrya 1951 g.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1356. Заведующому отделом строительства и стройматериалов ЦК КП(б) Украины тов. Мацуй П. А. Докладная записка о состоянии партийно-политической работы на строительстве Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов (від) Начальника Политотдела «Укрводстроя» М. Штефана. 11 августа 1951 г. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv

hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1356. Zaveduyushchemu otdelom stroitelstva i stroymaterialov TsK KP(b) Ukrainy tov. Matsuy P. A. Dokladnaya zapiska o sostoyanii partiyno-politicheskoy raboty na stroitelstve Yuzhno-Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov (vid) Nachalnika Politotdela «Ukrvodstroya» M. Shtefana. 11 avgusta 1951 g.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 905. И. Сталину (від) Секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. 2 февраля 1951 г. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 905. Y. Stalynu (vid) Sekretaria TsK KP(b)U L. Melnykova. 2 fevralia 1951 h.

6. Пащенко В. Н. Крымская область в советский период (1946-1991 гг.) : моногр. / В.Н. Пащенко. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2008. – 520 с. ; Pashchenya V. N. Krymskaya oblast v sovetskiy period (1946-1991 gg.) : monogr. / V. N. Pashchenya. – Simferopol : DIAUPI, 2008. – 520 s.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1774. Проект письма Секретаря ЦК КП Украины Л. Мельникова Г. М. Маленкову 23 октября 1952 года ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1774. Proekt pisma Sekretarya TsK KP Ukrainy L. Melnikova G. M. Malenkovu 23 oktyabrya 1952 goda

8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 905. Секретарю Центрального Комитета КП(б) Украины тов. Мельникову Л. Г. Докладная записка. (Секретно). (від) Начальника политотдела при Главном Управлении «Укрводстрой» М. Штефана. 5 мая 1951 г. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 905. Sekretaryu Tsentralnogo Komiteta KP(b) Ukrainy tov. Melnikovu L. G. Dokladnaya zapiska. (Sekretno). (vid) Nachalnika politotdela pri Glavnom Upravlenii «Ukrvodstroya» M. Shtefana. 5 maya 1951 g.

9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1357. Стенограмма собрания партийного актива Строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов «Укрводстрой» от 20.IX.1951 года ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1357. Stenogramma sobraniya partiynogo aktiva Stroitelstva Yuzhno-Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov «Ukrvodstroy» ot 20.IKh.1951 goda

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 235. Стенограмма совещания (в ЦК КП(б)У – С. П.) по рассмотрению и подготовке проекта постановления Совета Министров СССР «О строительстве Каховской гидроэлектростанции на р. Днепре, Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма». 10 октября 1950 г. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 235. Stenogramma soveshchaniya (v TsK KP(b)U – S. P.) po rassmotreniyu i podgotovke proekta postanovleniya Soveta Ministrov SSSR «O stroitelstve Kakhovskoy gidroelektrostantsii na r. Dnepre, Yuzhno-Ukrainskogo kanala, Severo-Krymskogo kanala i ob oroshenii zemel yuzhnykh rayonov Ukrainy i severnykh rayonov Kryma». 10 oktyabrya 1950 g.

11. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1774. Товарищу Сталину И. В. (від) Председателю Совета Министров УССР Д. Коротченко, Секретаря ЦК КП Украины Л. Мельникова. Декабрь 1952 года //; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1774. Tovarishchu Stalinu I. V. (vid) Predsedatelyu Soveta Ministrov USSR D. Korotchenko, Sekretarya TsK KP Ukrainy L. Melnikova. Dekabr 1952 goda

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1356. Указание Политотдела Главного Управления «Укрводстрой». г. Запорожье, 12 июня 1951 года № 3 О мерах по выполнению предложений партийно-хозяйственного актива строителей Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов от 10 июня 1951 года //;

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 1356.
Ukazanie Politotdela Glavnogo Upravleniya «Ukrvodstroy». g. Zaporozhe, 12 iyunya 1951 goda №
3 O merakh po vypolneniyu predlozheniy partiyno-khozyaystvennogo aktiva stroiteley Yuzhno-
Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov ot 10 iyunya 1951 goda

Стаття надійшла до редакції 05.12.2016 р.

P. Satskyi

IDEOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT FOR THE CONSTRUCTION OF THE SOUTH-UKRAINIAN AND NORTH-CRIMEAN CANALS (1950-1953)

In this article the author's major goal was to analyze the principles of the organization of the ideological work for the building of Southern-Ukrainian and Northern-Crimea channels and the melioration system of the South of Ukraine and the North of the Crimea. The problem analysed in this article did not raise any interest of the researchers previously, while in 1952 there was raised the question of the revision of the scheme of building of the system of melioration of these regions, which in the end resulted in the refusal of the building of the Southern-Ukrainian channels. However, in the context of the events of the last years the topic of the social-economic integration of the Crimea and Ukraine in the period until 1954 has become very actual. The project of the building of Southern-Ukrainian and Northern-Crimea channels and the melioration system of the South of Ukraine and the North of the Crimea was being fulfilled in the context of the program of the economical settling of the regions of the South of Ukraine and the Northern regions of the Crimea by means of development of agriculture and the increase of the number of population of these territories. That is why at the time of the building of the channels the construction of the working settlements in the area of these constructions and social objects was made. This was supposed to create the prerequisites for the settlement of the before mentioned regions.

For the building of Southern-Ukrainian and Northern-Crimea channels and the melioration system of the South of Ukraine and the North of the Crimea there was created the Chief Directorate "Ukrvodstroy" of the Ministry of Cotton of USSR. There was created the construction works management, which was responsible for the building of housing and social facilities from scratch in the structure of this Directorate. Only some of these Directorates were building local systems of melioration.

The process of the organization of building was actively supported by the human resources on part of Council of Ministers of Ukrainian SSR and Central Committee of the Communist Party of Ukraine. The party management of Ukrainian SSR was actively doing the fulfilment of the process of creation of party officials in the structure of "Ukrvodstroy" and construction and installation departments, which was building up this organization. In fact, ideological work of the parties at "Ukrvodstroy" was organized by the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, which were given the staff for the creation of party officials. Moreover, the Central Committee of the Communist Party of Ukraine was controlling the activity of the party organizations in the structure of "Ukrvodstroy", in particular it is referred to the fulfilment of the ideological propaganda works. Party organizations involved in the construction, taking into consideration the specifics of the administrative-political system of USSR in the late Stalinist period, were fulfilling the human resources politics at "Ukrvodstroy". That is why the human resources fulfillment required for the building and its administering was under control of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine. That is why the activity of the party management of Ukrainian SSR in the period of Crimea entry into the composition of Ukrainian SSR in 1954 was also spread on the Crimea territory, on which the construction works by "Ukrvodstroy" were fulfilled. In the end, the party members of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine were doing the job required for the integration of the Crimea with Ukraine.

Keywords: *political department of the Main Office "Ukrvodstroy" ideologically-organizational activities, Crimea, organizational set, staffing.*

В.В. Тарасов

**КАВА, СИГАРЕТИ ТА ШОКОЛАД У ПОВСЯКДЕННІЙ КОМУНІКАЦІЇ
«ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ» У ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ ТА АВСТРІЇ 1945-1948
РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВІЗУАЛЬНИХ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ)**

Стаття присвячена проблематиці повсякденного життя у повоєнній Німеччині та Австрії 1945-1948 рр. Досліджуються основні форми та моделі повсякденної комунікації між «переміщеними особами» (ДіПі), місцевим населенням та окупаційною владою. На прикладі обігу найбільш популярних товарів повоєнного часу – кави, сигарет та шоколаду, проаналізовані головні особливості поступової деструкції замкненого життя таборів ДіПі. З'ясовані та показані характерні риси економічної та соціальної взаємодії між різними спільнотами повоєнного світу. Практика табірнього повсякдення розглянута на прикладі матеріалів самвидавного альманаху «ДіПініада».

Ключові слова: історія повсякденності; ДіПі; «чорний ринок»; візуальні історичні джерела; «ДіПініада».

Історія повсякденного життя «переміщених осіб» у 1945-1948 рр. має низку яскравих сюжетів, які виходять за рамки звичного уявлення про культуру та історію «планети ДіПі» (від англ. «displaced persons», DPs / «переміщені особи», ДіПі). Серед них актуальною є проблематика товарно-бартерних відносин, що у розрізі аналізу побуту та життєвих щоденних практик є найбільш типовим культурним стереотипом згаданого періоду часу. Навколо ключових товарів повоєнного світу – кави, сигарет та шоколаду – сформувався своєрідний іронічно-побутовий «фольклор», який має і текстову, і візуальну складову. Дослідження цих складових становить основний зміст та головну мету даної публікації.

«Візуальний слід» зазначеної проблеми проаналізовано нами за матеріалами архіву В. Елліса (1913-1975), харківського поета та інженера, що упродовж 1946-1947 рр. в якості «переміщеної особи» перебував у таборі Пазінг-Мюнхен. Разом зі своїм другом, художником В. Одіоковим (1907-1995) вони випускали настінний журнал (альманах) «ДіПініада», який, на наше переконання, є вкрай важливим історичним джерелом. Як візуальна публіцистика, альманах зорієнтований на осмислення найбільш гострих та злободенних питань післявоєнного побуту біженців.

Матеріали архіву надані для аналізу та публікації сином В. Елліса – проф. С. Еллісом, відомим науковцем та інженером, головою Польського Дому у Харкові.

Документальна складова дослідження сформована на ґрунті джерел особистого походження – мемуарів та щоденників. Серед цього кола окремо виділимо низку документів, що є найбільш репрезентативними у рамках винесеної у заголовок проблеми. А саме: У. Самчука [8], Р. Воронки [2], К. Васілів-Сидоренко [1] та А. Закелі [22; 23].

З огляд на специфічну постановку проблеми, дозволимо собі дещо звузити й історіографію питання, згадавши тільки те коло фахівців, що безпосередньо розглядають тему товарно-бартерної комунікації та пов'язані із нею проблеми.

Серед зарубіжних дослідників першочергово назвемо Вінсента Бігнона (Bignon, Vincent, 2009) [16] та Лорен Гетч (Gatch, Loren, 2011) [17], праці яких стосуються проблематики «чорного ринку» та бартерного товарного обігу у післявоєнній Німеччині. Вказані дослідження є, на наше переконання, найбільш ґрунтовними працями за останнє десятиліття. Також різним сторонам зазначеної проблематики присвячені статті Атіни

Гроссман (Grossmann, Atina, 2011) – однієї із найбільш послідовних дослідниць повоєнних структур повсякденності у Західній Європі [19].

Серед російських дослідників питання повсякденного життя «переміщених осіб» підняті у роботах А. Корнілова [5] і Т. Котової [6]. Автори розглядають обставини формування соціокультурного клімату таборів ДіПі на матеріалах спогадів та щоденників у контексті спрямованості власних досліджень.

Вітчизняна історіографія питання переважно зосереджується на дослідженні українського контексту «планети ДіПі», що в значній мірі обумовлює увагу вчених до аналізу громадсько-політичних форм життя «переміщених осіб». Окремі аспекти аналізу повсякденного життя ДіПі розглянуті в роботах С. Козака [12], Є. Очеретяного [7], Н. Сидоренко [9], Л. Стрільчук [10].

Малодослідженим лишається «візуальний слід» табірної культури «переміщених осіб» повоєнного часу, що дозволяє нам наголошувати на актуальності запропонованого дослідження.

Методологічна складова аналізу візуальних джерел сформована нами на ґрунті дослідження мистецтва графіки та плакату як історичного джерела. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне відмітити важливість методологічних порад та зауважень, висловлених нам О. Коляструк [4], В. Якуніним та С. Посоховим.

Як стверджує А. Гросман, що у 1943 році американські дослідники звертали увагу військових на особливості майбутнього соціально-економічного устрою післявоєнної Німеччини, наголошуючи на тому, що система розподілу та нормування продуктів є запорукою ефективного контролю над місцевим населенням та величезною масою «переміщених осіб» [19, р. 118]. Характер цього контролю формувался як військовий інструментарій та містив низку формальних правил та приписів, що ефективно функціонували в американській армії, проте не могли бути беззастережно застосовані для унормування цивільного життя напівголодних, погано влаштованих, дезорієнтованих діпійців, які при цьому опинилися в достатньо ворожому оточенні «ображених» та не менш злидених німців та австрійців. Відтак, ДіПі намагалися задовольнити свої потреби та природні права згідно із власною інтерпретацією «адекватності» [19, р. 135].

Для абсолютної більшості «переміщених осіб» економічне життя у повоєнній окупованій Німеччині та Австрії тривало у максимально спрощених, майже примітивних формах. Чимало документів особистого походження (спогадів та щоденників) наочно демонструють цю тенденцію. Наприклад, У. Самчук згадує (запис від 9 лютого 1946 р., мова оригіналу): «На щастя наше харчування не робить для нас проблеми, воно гарантоване добрим дядьком Семом і ми можемо не журитися хлібом насušним, він у нас білий, як сніг і в достатній кількості, а чого нам не хватає, то хіба цибулі і взагалі чогось «свіжого, вітамінного», що ми інколи міняємо у німецьких баверів за каву й цигарки» [8, с. 51].

Проаналізовані нами джерела надають цілу низку прикладів безгрошового, бартерного обміну, де в якості товару-еквіваленту виступають переважно цигарки, кава та шоколад. Причому предметом бартеру постають як продукти харчування, яких нагально потребують «переміщені особи» (яблука, цибуля, свіжина [8, с. 64]), так і одяг («блуза для Мікі» [22, р. 11]) чи навіть засоби пересування (*ровер, на якому батько «почав їздити до баверів, у яких вимінював за чоколяду деякі харчі»* [1, с. 127-128]).

Відтак, пристаємо до висновку К. Ліпп, яка стверджує, що для переміщених осіб не існувало логіки розподілу ринку на «чорний» та «законний», оскільки єдиним прикладом ефективно функціонуючої економіки упродовж 1945-1948 рр. лишалася товарно-бартерна. У багатьох випадках саме такі, формально незаконні економічні дії, допомагали вижити. Окрім цього, основними товарами «чорного» обігу були т.зв.

американські «предмети розкоші» – кава, шоколад, сигарети, які більшістю «переміщених осіб» розглядалися як вікно можливостей для саморегуляції власних повсякденно-побутових звичок [20, р. 122]. Останні тлумачилися як суто внутрішня, «інтимна» справа, яка не має і не повинна мати узгодження із законами «великого» світу.

З суто функціональної точки зору, головними причинами, які обумовили широку практику використання цигарок в якості засобу обміну в «неформальній» економіці, була їхня стандартизованість щодо розміру та ваги, а також очевидна властивість до рівномірного та наочного розподілу [17, р. 366]. Відтак, в окупованій Німеччині «чорний ринок» не міг зникнути в результаті зусиль військової влади, адже попит та пропозиція все одно існували, а «регулярні гроші» не були ліквідними.

Важливість цигарок як товару та валюти підкреслюється у візуальній публіцистиці «ДіПінади» (1946 р.). Так, своєрідним натяком на кмітливість слов'янських ДіПі є аркуш з весняного випуску журналу (1946 р., ймовірно березень-квітень), який іронізує з приводу цінності цигаркових недопалків: *«Мы ждали на автостраде и махали со всех сил / Шофера, ну прямо, гады! Ни один не тормозил! / Наша бабушка схитрила. На асфальт, где след от шин / Два окурка положила. Сразу стало пять машин!!!»* [11, с. 34]. Зауважимо, що цей випуск альманаху загалом присвячено темі національно-етнічної ідентифікації у незнайомому середовищі, що підкреслюється саме візуальними маркерами (одяг, мова, поведінка) [11, с. 28-35].

Осінній випуск журналу (1946 р., ймовірно листопад) далі розвиває тему «цигаркової комунікації», іронізуючи над звичкою діпійця збирати недопалки навіть за умов наявності цигарок: *«Привычки свыше нам даны / И силу воли гнут незримо / Карманы куревом полны / Но не пройдет спокойно мимо»* [11, с. 54]. В даному випадку авторів цікавить сатиричний зміст самої події, для розгортання якої не застосовані маркери ідентифікації. На наш погляд, не в останню чергу це пов'язано із специфікою кампанії т.зв. скріннінгу («просіювання»; виявлення «ворожих» ДіПі), яка тривала на той час в американській зоні окупації Німеччини, що побіжно підтверджується змістом інших аркушів випуску. За умов загрози репатріації або втрати статусу «біженця об'єднаних націй» зайве нагадування «радянського» походження не містило актуального підтексту.

Як засвідчують проаналізовані нами джерела, в структурі товарно-бартерного обігу кава та шоколад мали інакшу спрямованість, ніж сигарети, оскільки згадані продукти не мали таких яскраво виражених рис стандартизованості та роздільності. Утім, споживацька сила кави та шоколаду сповна виявляла себе в природі смакових пріоритетів місцевого німецького та австрійського населення. Приміром, автори «ДіПінади» кепкують з приводу «кави, яку ніхто не п'є» і яка годиться хіба що для «гадання на кавовій гущі» [11, с. 94]. Проте, мемуарні свідчення діпійців з таборів у Німеччині чи Австрії засвідчують стабільний та порівняно високий попит і на каву, і на шоколад на місцевих «чорних ринках». В окремих випадках очевидні вигоди такого попиту обумовлювали відверто кримінальні дії. Приміром, Я. Галан у публіцистичному памфлеті «Острів чудес» (1946 р.), посилаючись на слова мюнхенського поліцейського, переповідає історію про крадіжку діпійцями з Пазінгу (нагадаємо, йдеться табір у якому виходила «ДіПінада») впродовж однієї ночі десяти тон «юнрровського» шоколаду [3].

Зрештою, ознакою того, що сигарети визнавалися в якості товару-еквіваленту стало використання «цигаркових валют» у розрахунках місцевої влади. Так, у лютому 1947 року німецька поліція в Гамбурзі пропонувала винагороду у 1000 сигарет в обмін на інформацію у справі про вбивство [17, р. 366].

На наш погляд, із оцінкою характеру економічних взаємин в окупаційних зонах Німеччини та Австрії пов'язаний цікавий ефект сприйняття, що проливає світло на

специфіку відносин між творцями повоєнного соціально-економічного устрою (окупаційною та місцевою владою), місцевим населенням та «переміщеними особами». Співробітники гуманітарних організацій та американські чиновники ЮНРРА, що працювали безпосередньо із ДіПі, інакше ставилися до торгівлі пайковими товарами на «чорних ринках», ніж військові урядовці, які були задіяні у ланцюгу поставок пакетів допомоги, але не мали постійних точок дотику із біженцями. Більше того, дослідники фіксують конфліктні ситуації між чиновниками ЮНРРА, що добре знали реальне повсякдення діпійців із іншими співробітниками ЮНРРА, які безпосередньо із світом «переміщених осіб» не контактували [20, р. 123].

Підтвердженням цього висновку є анекдотична історія пов'язана із мюнхенським концертом відомого диригента та композитора Леонардо Бернстайна (травень 1948 р.), який мав виступати разом із єврейськими ДіПі, що пережили голокост та повоєнні митарства. Напередодні його приїзду музиканти оркестру вчинили організаторам обструкцію, вимагаючи підвищення харчового раціону. Зрештою, офіцер ЮНРРА, що опікувався у Мюнхені питаннями культури, був змушений «заплатити» діпійцям 115 пачок цигарок (за його словами – «стабільну валюту»), акцентуючи на тому, що сам по собі випадок є прикрим «провалом», проте біженці усе ж «зможуть обміняти сигарети на їжу» [15, р. 153-154].

Таким чином наголосимо на тому, що форми побутового економічного життя «переміщених осіб» були в переважній більшості зорієнтовані на практику виживання, а не накопичення чи формування прибутку. Особливості цієї «простецької» спекулятивної економіки зафіксовані у багатьох мемуарних та щоденникових свідченнях. Так, уривок із записів діпійця, розглянутий поза межами дійсного побутового контексту, виглядає як облікові чорнетки торгівця: «ЮНРРА надає кожному мешканцю по 60 сигарет, які загалом коштують 30 шилінгів. Я витратив 240 шилінгів, щоб купити 480 сигарет в іншого біженця, і маю надію, що зможу пізніше продати їх за більш високу ціну» (запис від 16 грудня 1946 р.) [23, р.54-55] Проте насправді йдеться про накопичення коштів для власного весілля, а сам автор щоденника неодноразово звертає увагу на злиденність повсякденного життя «переміщених осіб».

Інша особливість «товарної комунікації» пов'язана із бартером як регулятором розподілу товарів та послуг, де сигаретам, каві та шоколаду належала особлива роль.

Комунікаційна сила практики паління навряд чи викликатиме сумніви. Зокрема, в історичному аспекті це аргументовано довів В. Шивельбуш [13, с. 111-153]. Утім, комунікація світу «переміщених осіб» мала складну структуру та функціонувала в умовах форс-мажорних, неординарних побутових обставин. Ще раз наголосимо: орієнтованість на фізичне та психологічне виживання є ключовою рисою повсякденного життя ДіПі.

За таких обставин комунікаційні властивості цигарок як товару, та паління – як способу спілкування, є вкрай важливою складовою повоєнної історії, яка торкається сфери ментального та приватного. Тонкощі цього процесу пов'язані із різними аспектами повсякдення 1945-1948 рр.

Наприклад, табірна поезія В. Елліса містить характерну сцену знайомства місцевої німецької жінки із діпійцем (вірш датовано лютим 1946 р.): «... Ты сидел за проволокой колючей / Я швырнула пару сигарет» [14, с. 2], що ставить питання щодо існування певних гендерних стереотипів у взаємодії місцевих та «переміщених» середовищ.

У матеріалах «ДіПініади» (весна 1946 р.) В. Елліс та В. Одіноков висміюють невдале знайомство жінки із діпійцем, що був «ніжним та гарячим» лише «до останньої цигарки» [11, с. 32].

У спогадах А. Закелі, які фіксують образи повсякденного життя австрійського табору Ліхтенштайн, є такий запис (18 вересня 1946 р.): «Д-р Ест зазвичай відмовляється

спілкуватися зі мною, проте коли ми зустрічаємося із директором (табору?) і він пропонує мені сигарети, д-р Ест завжди просить мене взяти дві цигарки і для нього» [23, р. 42].

Як ми можемо переконалися, усі наведені нами приклади об'єднані в одне ціле комунікативною складовою, що, на перший погляд, не містить суто економічних рис.

Окремою сторінкою «цигаркової комунікації» є оплата послуг, що також є частиною товарно-бартерного ланцюга. Приміром, Ю.Шерех (Шевельов) пропонує у листі до У. Самчука (вересень 1947 р., Баварія) просунути питання щодо ліцензії «на видавництво, а якщо не можна, то хоч на журнал» за допомогою хабаря сигаретами [8, с. 309].

Загалом, «чорний ринок» продуктів мав більш важливе значення, ніж прийнято вважати. З одного боку він регулював психологічні аспекти споживання між ДіПі і «місцевими» (питання смаку, переваг, матеріальних цінностей та ін.). З іншого боку, «чорна» (або як говорили німці – «сіра») торгівля допомагала ДіПі інтегруватися в місцеве співтовариство, так як процес торгівлі / обміну вимагав комунікації і постійних компромісів для обох сторін (особливо це стосувалося ДіПі-євреїв і німців, для яких «ринок» став «найважливішим місцем для переговорів»). Таким чином, «прагнення до простих радощів у повсякденному житті у вигляді продуктів харчування, освіти або розваги» деформували автономію життя ДіПі в таборах, змушуючи їх до контактів з «зовнішнім» світом [19, р. 139-140].

Так, Р. Воронка згадує, що на заваді «торгівельним стосункам» між мешканцями табору та місцевим німецьким населенням не ставали навіть мовні перепони. Діпійці «послугувалися «купецькою» німецькою мовою: «я – кава, ти – свиня» і цього було досить для провадження справи», адже «мешканці табору отримували той товар, за яким полювало місцеве німецьке населення – сигарети, каву, шоколад» [2, с. 140].

Взаємопов'язаність різних економічних середовищ та груп повоєнної Німеччини та Австрії постає цілком очевидним на прикладі т.зв. сезонних послуг, що змушували закриту спільноту ДіПі вступати у комунікацію із місцевими чиновниками або військовою адміністрацією. Так, під час рекрутингової кампанії ІРО у 1947 р. «сонні баварські РАГСи» були вражені кількістю молодят, які щодня «штурмували» кабінети з реєстрації шлюбів, пропонуючи «свої раціони американських сигарет в обмін на офіційні сертифікати». Ажіотаж викликало включення до списку документів на еміграцію довідок з німецького реєстру шлюбів та народжень [18, р. 235].

Таким чином, межі «товарно-валютної» комунікації упродовж 1945-1948 рр. сягають практично усіх головних сфер побутового життя «переміщених осіб», поступово формуючи характерне неформальне соціально-економічне середовище, яке: 1) орієнтоване на виживання, а не накопичення; 2) послугується товарними валютами як платіжними засобами; 3) переорієнтовує комунікаційні канали на «коштовні», «вигідні» практики, що розглядаються і діпійцями, і місцевим населенням як єдино можливі форми взаємодії.

Додатковим доказом дієвості такої системи повсякденної комунікації є те, що адміністрація ЮНРРА та місцева влада не тільки відчували кон'юнктуру бартерної економіки, але й намагалися її контролювати, формувати та побіжно обслуговувати. Приміром, як засвідчують документальні матеріали, кількість цигарок у пакетах допомоги та раціонах діпійців не була постійною. ДіПі періодично обурюються їхнім зменшенням [22, р. 25], коли чиновники намагаються контролювати масштаби та середовища споживання. Відомим випадком є спроби на початковому етапі формування системи ДіПі (осінь 1945 року) вилучати із пайкових раціонів для неповнолітніх сигарети, як непотрібних товар, що у фіналі призвело до «бунту зі стріляниною і погрозами» [21, р. 88].

Наостанок, прочитуємо фрагмент спогадів У. Самчука, який бачиться нам вкрай типовим щодо аналізу винесеної у заголовок проблеми: «Спекуляція американськими товарами, особливо такими, як цигарки та кава, буває по цілій Німеччині і хто це добро тепер має, може вважатися багатим. ... Тому, що я не курю, ми маємо кожного тижня кілька пачок цигарок, які ми обертаємо на харчові продукти, як додаток до того, що дістаємо в таборі. ... Підмазавши трохи цигарками й кавою, деякі фірми все ще можуть доставити вам все, що потрібно» [8, с. 125-126].

Л. Грейвз пояснює суто формальні обставини формування «цигаркової комунікації» двома основними причинами: економічною необхідністю, що була обумовлена питанням виживання та збереження людської гідності; та відсутністю поваги до «німецького закону» [18, р. 256]. Що до останнього, то як засвідчують документальні джерела, формально заборонені, проте економічно ефективні моделі поведінки діпійців переважували страх перед військовими чиновниками або поліцією.

Цікаво що самі «переміщені особи» пов'язували коливання бартерних та грошових курсів із дефіцитом або профіцитом цигарок. Звісно, подібні щоденникові записи віддзеркалюють конкретику певного табору та задіяних до кола табірної мікроекономіки структур (ринок, крамниця, барак), проте, на наш погляд, все одно можуть бути використані для характеристики тенденції. Наприклад, А. Закелі зазначає у щоденнику (запис від 13 жовтня 1945 року): «Тепер, коли в більшості з нас є сигарети, їхня ціна впала з двох рейхсмарок до 80 пфенігів. Тепер кілограм хліба коштує 15-20 сигарет» [22, р. 22].

Утім, дослідження В. Бігнона засвідчує, що бартерний ринок був глобальним явищем, яке мало розлогу географію, поширювалося практично на усю територію Австрії й Німеччини та у такій якості тривало у часі щонайменше три роки (1945-1948 рр.) [16].

Таким чином, із феноменом повсякденної комунікації «переміщених осіб» у повоєнній Німеччині та Австрії 1945-1948 рр. пов'язані різні типи соціальної поведінки, які, попри все, об'єднані спільним товарно-бартерним обігом. Його основним підґрунтям стали сигарети, кава та шоколад – три найбільш затребуваних товари, що в переважній більшості випадків потрапляли до повоєнної окупованої Західної Європи через пайкове забезпечення «переміщених осіб».

Складні побутові умови, нестача елементарних продуктів та товарів, а також нерівномірне та спорадичне розподілення міжнародної допомоги, покликано до життя феномен «чорного ринку», що виступав регулятором квазі-ринкових взаємин. Достатньо швидко три зазначені продукти посіли місце товарів-еквівалентів, а сигарети взагалі перетворилися на найбільш ліквідну товарну валюту.

Упродовж 1945-1948 рр. виникла та набула помітних масштабів «цигаркова комунікація» між «переміщеними особами», новою владою, окупаційними адміністраціями та місцевим цивільним населенням. Її форми та конкретні побутові сценарії мали як економічне (наприклад, регуляція розподілу товарів та послуг), так і соціокультурне значення. Особливо помітною є роль практики обігу цигарок, кави та шоколаду у важливому для повоєнного часу процесі деструкції замкненого табірної життя «переміщених осіб» та настороженого відношення місцевого населення до «зайвих» іноземців. Успішні моделі взаємодії діпійців із окупаційними адміністраціями, владою та місцевим населенням стало одним з головних аргументів щодо остаточного змінення статусу «переміщених осіб» з потенційних репатріантів, на майбутніх емігрантів, що у кінцевому рахунку допомогло розв'язати проблему повоєнного «рухливого покоління».

Список використаної літератури

1. Василів-Сидоренко К. З відстані 60 літ... / К. З. Василів-Сидоренко // Альманах УНС, 2008 (річник 98-й). – Парсиппани, Нью-Джерсі : Свобода, 2008. – С. 126-133 ; Vasyliv-Sydorenko K. Z vidstani 60 lit... / K. Z. Vasyliv-Sydorenko // Almanakh UNS, 2008 (richnyk 98-y). – Parsyppani, Niu-Dzhersi : Svoboda, 2008. – S. 126-133
2. Воронка Р. Дитинство на планеті Ді-Пі / Р. Воронка // Альманах УНС, 2008 (річник 98-й). – Парсиппани, Нью-Джерсі: Свобода, 2008. – С. 134-149 ; Voronka R. Dytynstvo na planeti Di-Pi / R. Voronka // Almanakh UNS, 2008 (richnyk 98-y). – Parsyppani, Niu-Dzhersi: Svoboda, 2008. – S. 134-149
3. Галан Я. Остров чудес (1946 г.) / Я. Галан // Памфлеты. – Москва : Советский писатель, 1982. – 144 с. ; Galan Ya. Ostrov chudes (1946 g.) / Ya. Galan // Pamflety. – Moskva : Sovetskiy pisatel, 1982. – 144 s.
4. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності / О. Коляструк // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика. - 2008. – Вип. 14. – С. 260-261 ; Koliastruk O. Vizualni dokumenty yak osoblyvi dzherela istorii povsiakdennosti / O. Koliastruk // Ukraina XX st. : Kultura, ideolohiia, polityka. - 2008. – Vyp. 14. – S. 260-261
5. Корнилов А. Российская интеллигенция и мир перемещённых лиц стран Европы / А. Корнилов // Интеллигенция и мир. – 2011. – №1. – С. 19-37 ; Kornilov A. Rossiyskaya intelligentsiya i mir peremeshchennykh lits stran Yevropy / A. Kornilov // Intelligentsiya i mir. – 2011. – №1. – S. 19-37
6. Котова Т. Повседневная жизнь в лагерях для перемещённых лиц в Германии (по личным воспоминаниям их обитателей) / Т. Котова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : История России. – 2015. – № 1. – С. 69-80 ; Kotova T. Povsednevnyaya zhizn v lageryakh dlya peremeshchennykh lits v Germanii (po lichnym vospominaniyam ikh obitateley) / T. Kotova // Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya : Istoriya Rossii. – 2015. – № 1. – S. 69-80
7. Очеретяний Є. Політика західних окупаційних властей щодо українських біженців і переміщених осіб у Німеччині 1945-1949 рр.) : автореф. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Євгеній Олександрович Очеретяний; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 19 с. ; Ocheretianiy Ye. Polityka zakhidnykh okupatsiinykh vlastei shchodo ukrainskykh bizhentsiv i peremishchennykh osib u Nimechchyni 1945-1949 rr.) : avtoref. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Yevhenii Oleksandrovych Ocheretianiy; Chernivetskiy nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi, 2011. – 19 s
8. Самчук У. Планета ДіПі: нотатки й листи / У. Самчук. – Вінніпег : Волинь, 1979. – 355 с. ; Samchuk U. Plianeta DiPi: notatky u lysty / U. Samchuk. – Vinnipeh : Volyn, 1979. – 355 s.
9. Сидоренко Н. Журналістська «Планета Ді-Пі»: українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після II Світової війни (1945-1950) / Н. Сидоренко, О. Сидоренко. – Київ, 2000. – 175 с. ; Sydorenko N. Zhurnalistska «Planeta Di-Pi»: ukrainska presa u taborakh viiskovopolonenykh, peremishchennykh osib i bizhentsiv u Yevropi pislia II Svitovoi viiny (1945-1950) / N. Sydorenko, O. Sydorenko. – Kyiv, 2000. – 175 s.
10. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни : автореф. ... канд. іст. наук : спец. 00.07.02 / Людмила Василівна Стрільчук; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1999. – 16 с. ; Strilchuk L. Ukrainski politychni bizhentsi ta peremishcheni osoby pislia Druhoi svitovoi viiny : avtoref. ... kand. ist. nauk : spets. 00.07.02 / Liudmyla Vasylivna Strilchuk; Chernivetskiy nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi, 1999. – 16 s
11. Тарасов В. «Живи, и умирать не надо!». Творческое наследие Владислава Эллиса и Владимира Одинокова. 1945-1947 гг. (Стихи и иллюстрации, созданные в

лагере для перемещенных лиц) [Альбом] / В. Тарасов, А. Корнев, С. Эллис; под ред. С. В. Эллиса. – Харьков : Раритеты Украины, 2016. – 112 с. ; Tarasov V. «Zhivi, i umirat ne nado!». Tvorcheskoe nasledie Vladislava Ellisa i Vladimira Odinkova. 1945-1947 gg. (Stikhi i illyustratsii, sozdannye v lagere dlya peremeshchennykh lits) [Albom] / V. Tarasov, A. Kornev, S. Ellis; pod red. S. V. Ellisa. – Kharkov : Raritety Ukrainy, 2016. – 112 s.

12. Українська планета Ді-Пі: Сторінками газети «Українські вісті» / упоряд. С. Козак. – Київ : Літературна Україна, 2013. – 564 с. ; Ukrainska planeta Di-Pi: Storinkamy hazety «Ukrainski visti» / uporiad. S. Kozak. – Kyiv : Literaturna Ukraina, 2013. – 564 s.

13. Шивельбуш. В. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів / В. Шивельбуш. – Київ : Критика, 2007. – 225 с. ; Shyvelbush V. Smaky raiu. Sotsialna istoriia prianozhchiv, zbudnykiv ta durmaniv / V. Shyvelbush. – Kyiv : Krytyka, 2007. – 225 s.

14. Эллис В. У Изара : сборник поэзии / В. Эллис. – Мюнхен-Пазинг, 1946. – 14 с. ; Ellis V. U Izara : sbornik poezii / V. Ellis. – Myunkhen-Pazing, 1946. – 14 s.

15. Anderton A. Displaced Music: The Ex-Concentration Camp Orchestra in Postwar Germany / A. Anderton // Journal of Musicological Research. – 2015. – Vol. 34, Issue 2. – P. 141-159

16. Bignon V. Cigarette Money and Black-Market Prices during the 1948 German Miracle [Electronic resource] / V. Bignon // EconomiX: Working Papers from University of Paris West. – 2009-02. – Mode of access : http://economix.fr/pdf/dt/2009/WP_EcoX_2009-02.pdf

17. Gatch L. From Black Market to Barter Mart in Postwar Germany / L. Gatch // Paper Money. – 2011. – № 275. – P. 364-372

18. Greaves L. M. «Concerned not only with relief»: UNRRA's work rehabilitating the Displaced Persons in the American zone of occupation in Germany, 1945-1947 / L.M. Greaves. – Waterloo-Ontario, 2013. – 301 p.

19. Grossmann A. Grams, Calories, and Food: Languages of Victimization, Entitlement, and Human Rights in Occupied Germany (1945-1949) / A. Grossmann // Central European History. – 2011. – Vol. 44, Issue 1. – P. 118-148

20. Lipp C. M. A Fragile Home in the Waiting Room: The Ambivalent Postwar Relationship between Americans and Jewish Displaced Persons in U.S.-Occupied Bavaria / C.M. Lipp. – Connecticut, 2014. – 141 p.

21. Parry Sc. Some medical problems at a camp for displaced persons, 1945 / Sc. Parry // Public health. – 1953. – Vol. 66, Issue 6. – P. 86-88.

22. Zakelj A. Life in the Refugee Camps [Electronic resource] / A. Zakelj; transl. and ed. by J. Žakelj. – Mode of access : <http://bbhhs96.dyndns.org/~zakeljdiary/1945life.pdf>

23. Zakelj A. Life in the Refugee Camps [Electronic resource] / A. Zakelj, transl. and ed. by J. Žakelj. - Mode of access : <http://bbhhs96.dyndns.org/~zakeljdiary/1946eng.pdf>

Стаття надійшла до редакції 28.11.2016 р.

V. Tarasov

**COFFEE, CIGARETTES AND CHOCOLATE IN ORDINARY
COMMUNICATION «DISPLACED PERSONS» IN POSTWAR GERMANY AND
AUSTRIA 1945-1948 (BASED ON VISUAL AND DOCUMENTARY SOURCES)**

The article deals with the everyday life in post-war Germany and Austria 1945-1948. The author analyzes the basic forms and models of ordinary life communication between «displaced persons» (DPs), the locals and the occupying authorities. The problem is studied by the example of use the most popular products of the postwar period (coffee, cigarettes and chocolate). Analyzed the main features of the changes of the closed way of life in the camps DPs.

The peculiarities of life and living conditions of displaced persons, their communication practices with the camp administration and the German locals. It outlines the main ordinary life priorities DPs, shows the character and methods of their employment.

In the center is the research journal «DiPiniada» (along the lines of Homer's «Iliad»), which was published in a displaced persons camp in Munich-Pasing in 1946-1947 years.

Analyzed characteristics of the economic and social interaction between the different communities of the postwar world. The problem of ordinary life camps displaced persons is studied by the example of materials samizdat journal «DiPiniada».

It identifies the most common situations in ordinary life DPs that reveal the difficult circumstances of post-war world order. Communication DPs camps showed in the context of the overall historical situation.

The history of displaced persons is regarded as a complex social phenomenon that has played a significant role in the history of post-war Europe. The author notes that for a comprehensive study of this phenomenon is necessary to use not only traditional documentary historical sources, but also a set of visual sources. In this context, «DiPiniada» journal is considered an important historical source.

The study was conducted on the basis of a group of historical research methods. We used chronological, systematic methods, as well as comparative analysis. All phenomena are considered by the author as complex.

It is noted that the investigation has prospects both in methodological and in the objective aspects. Of particular interest are the artistic decisions of the magazine, which are of interest not only for historians but also researchers of art.

Keywords: *history of everyday life; DiPi; «black market»; visual historical sources; «DiPiniada».*

УДК 39:378.22(477.83-25)“193”

Р.Б. Тарнавський

ДОКТОРАТИ З ЕТНОГРАФІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1930-ті роки)

У статті, на основі архівних та опублікованих джерел, охарактеризовано здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі етнографії та етнології вченими Львівського університету міжвоєнного періоду (Яном Фальковським, Тадушом Цешляком, Генриком Перльсом, Юзефом Гаєком, Александром Яворчаком, Леоном Попелем, Іреною Нестюк, Романом Гарасимчуком). Особливу увагу звернено на специфіку процесу промоції та тематику дисертацій. Відзначено роль захистів докторських робіт у галузі етнографії та етнології у становленні Львівської етнологічної школи Адама Фішера.

Ключові слова: *доктор філософії, промоція, етнографія, етнологія, Львівський університет, Адам Фішер.*

Одним з найважливіших критеріїв наукової діяльності університетів загалом та факультетів, кафедр зокрема було і є здобуття наукових ступенів їхніми працівниками. У кожний історичний період воно мало свою специфіку, яка полягала у проходженні кандидатом на здобуття наукового ступеня певних етапів (складання іспитів, захист наукової роботи тощо). Метою статті є характеристика захисту докторатів у галузі етнографії та етнології випускниками спеціалізації «Антропология, етнологія,

праісторія» гуманітарного факультету Університету Яна Казімежа у Львові (офіційна назва Львівського університету в міжвоєнний період). Упродовж 1924–1939 рр. тут існували кафедра етнології та Етнологічний інститут під керівництвом відомого польського народознавця Адама Фішера, який на їхній основі створив власну наукову етнологічну школу, більшість представників якої стали докторами філософії у галузі етнографії та етнології. Попри те, що різноманітні аспекти розвитку етнології у Львівському університеті міжвоєнного періоду досліджували та досліджують достатньо багато польських та українських науковців (серед них – Анна Енгелкінг та Ольга Лінкевич, Кристина Армон, Зигмунт Клодніцький, Роман Кирчів, Тамара Пацай, Уляна Мовна, Роман Тарнавський та ін.), на сьогодні тема докторатів з етнографії та етнології в Університеті Яна Казімежа у Львові комплексно не вивчалась.

У досліджуваній період ступінь доктора філософії був, фактично, другим науковим ступенем. Так, у 1926 р. у Львівському університеті ввели магістерську систему: після складання іспитів та захисту магістерської роботи студенти отримували ступінь магістра в певній галузі. Натомість для здобуття ступеня доктора, необхідно було не раніше, ніж через два роки після здобуття ступеня магістра, скласти спеціальні профільні іспити та подати до захисту докторську роботу (кожна така робота мала свого наукового керівника – промотора). Здобуття докторського ступеня окреслювали терміном «промоція». Вона відбувалася у визначений день у присутності ректора, декана відповідного факультету, промотора та професорів. Після церемоній, зокрема прийняття присяги, докторант отримував диплом [16, с. 66].

Більшість промоцій у галузі етнографії та етнології у міжвоєнному Львівському університеті припали на 1930-ті роки. Принаймні інформації про захисти докторатів у цій галузі у другій половині 1920-х років нами поки що не виявлено. Хоча відкритим залишається питання, чи асистент Етнологічного інституту Львівського університету Альфред Бахман подавав на здобуття ступеня доктора філософії у галузі етнографії та етнології працю «Дах у слов'янському народному будівництві», опубліковану як монографія у 1929 р. [18; 28] (над цим дослідженням учений активно працював з другої половини 1920-х років [19; 20]).

13 грудня 1930 р., на підставі праці «Сільськогосподарські знаряддя орного типу», відбулась промоція на здобуття ступеня доктора філософії у галузі етнології асистента Етнологічного інституту Яна Фальковського (промотор – А. Фішер). Проте диплом доктора, з невідомих нам причин, молодий етнолог отримав лише 13 жовтня 1933 р. [7, арк. 5, 40, 89, 139]. У 1931 р. докторську роботу Я. Фальковського опублікували як монографію «Сільськогосподарські знаряддя орного типу. Палеоетнологічне дослідження» [22]. А. Фішер написав на неї схвальну рецензію, наголосивши на таких висновкових твердженнях автора: найдавнішим у Європі сільськогосподарським орним знаряддям є рало з простим гряділем. У стародавніх Вавилоні та Асирії з нього розвинулось т. зв. полозове рало з вигнутим гряділем, яке в Європі розповсюдилось в епоху Античності завдяки грекам та (у вдосконаленому вигляді) римлянам. На теренах Східної Європи існує сільськогосподарське знаряддя орного типу з простим гряділем – соха, яка, ймовірно, не є автохтонним східноєвропейським орним знаряддям, а походить з Азії [23, с. 254]. Сучасні дослідники спростовують певні твердження Я. Фальковського стосовно походження сохи, вважаючи, що вона виникла саме на теренах Східної Європи [11].

У 1931 р. докторат з етнографії та етнології у Львівському університеті захистив Тадеуш Цешляк. Цей дослідник, на відміну від А. Бахмана та Я. Фальковського, не був працівником Етнологічного інституту під керівництвом А. Фішера, а лише абсолювентом (випускником) гуманітарного факультету. Захист докторату Т. Цешляка відбувся на підставі дослідження «Слов'янська собутка. Частина I. Собутка в Польщі»,

присвяченому святу Івана Купала у традиційній культурі поляків (рецензентами праці були А. Фішер та Я. Чекановський) [5]. У своїй праці Т. Цешляк охарактеризував такі аспекти досліджуваного свята, як термінологія на його означення (наголошував, що поляки на означення дня св. Яна вживають найчастіше термін «Собутка», хоча подекуди й запозичену від українців назву «Купало»), участь в обряді дівчат, хлопців та осіб інших вікових категорій, роль вогню (час, місце розведення обрядових багать, матеріал для вогнищ та спосіб добування вогню, стрибки через багаття, проведення через вогонь худоби), води (купання, пускання вінків на воду), рослин (у т. ч. папороті), тварин (кота, кажана; обряди, пов'язані з кінською та коров'ячою головами), вірування (зокрема демонологічні, а також гадання) тощо. На загал, головними мотивами в обрядовості Собутки Т. Цешляк визначив культ сонця, вшанування божеств (зокрема урожаю) та померлих, шлюбно-еротичні мотиви.

25 лютого 1932 р., клопотання щодо здобуття ступеня доктора філософії у галузі етнографії та етнології розпочав Генрик Перльс – випускник спеціалізації «Антропологія, етнологія, праісторія», який у 1926–1930 рр. був бібліотекарем університетського Етнологічного інституту. Уже 9 березня рада гуманітарного факультету взяла до розгляду докторську роботу Г. Перльса «Вуж у віруваннях польського народу» [4]. Впродовж 16–21 березня рецензію на неї мав написати науковий керівник Г. Перльса А. Фішер. Проте у червні цього ж року декан гуманітарного факультету Владислав Подляха повідомив Г. Перльса, що його промоція може відбутися лише не раніше липня [4, арк. 1–2, 9]. У 1937 р. докторську працю Г. Перльса опубліковано як монографію «Вуж у віруваннях польського народу» [27]. У цьому дослідженні учений докладно проаналізував пов'язані з вужем уявлення у різних народів світу, з наголосом на поляках. Свою працю автор почав з вірувань, пов'язаних зі зміями, які побутували в державах Стародавнього Сходу, а також в античних Греції та Римі. Далі Г. Перльс зупинився на ролі змії у культурі давніх германців, культі вужа у фінів. Ці відомості були своєрідним вступом до слов'янського матеріалу. Дослідник писав: «Культ вужа поширений у всіх слов'ян. Найбільше як хтонічного божества вегетативної природи разом з опікунським духом предка» [27, s. 41]. Далі Г. Перльс зупинився на Польщі: проаналізував сприйняття вужа як духа-опікуна, пов'язаного з покійним предком; намагався встановити й пережитки культу вужа як божества тощо. Наприкінці Г. Перльс охарактеризував вірування про походження вужа, засоби охорони від нього (у т. ч., замовляння), роль вужа в народній медицині.

9 грудня 1932 р. заяву з проханням допустити його до усного іспиту для отримання ступеня доктора філософії на підставі роботи «Півень у народних віруваннях» подав до ради гуманітарного факультету Львівського університету Юзеф Гаєк, випускник спеціалізації «Антропологія, етнологія, праісторія», згодом (у 1934–1937 рр.) – асистент-волонтер Етнологічного інституту Львівського університету. 25 січня та 22 лютого 1933 р. його роботу на засіданнях ради гуманітарного факультету розглянула спеціальна комісія (зокрема, Я. Чекановський та А. Фішер), оцінивши її позитивно. Докторський ступінь Ю. Гаєку присвоїли 26 квітня 1933 р. [13, с. 102–105], а вже у 1934 р. його докторську роботу опублікували як монографію [24].

У своєму дослідженні Ю. Гаєк намагався показати роль півня у традиційних уявленнях народів світу (Європи, Азії, Африки та Австралії) упродовж усієї історії людства – від найдавніших часів до ХХ ст. включно. У праці проаналізовано роль півня у віруваннях стародавніх персів, індійців і китайців, греків і римлян часів Античності, в європейських господарсько-календарних (передусім аграрних) і сімейних обрядах (тут Ю. Гаєк використав й український матеріал), демонологічних віруваннях і фольклорі, а також у сучасних досліднику відомостях з Австралії та Океанії, Африки й Азії. Автор намагався встановити прабатьківщину півня (за допомогою порівняльно-історичного

методу, аналізу назв на означення цього птаха, враховуючи території доместикації півня та його поширення ойкуменою). Вчений дійшов висновку, що вірування про півня первісно сформувалися на території Стародавньої Греції, Малої Азії, Персії та Індії. Також Ю. Гаєк встановив, що основними мотивами, присутніми у віруваннях про цього птаха в багатьох народів світу, є апотропеїчна функція його голосу, зв'язок півня із сонцем, півень як символ плодючості, домашній дух-опікун, жертва чи харчова заборона та як об'єкт ворожінь (останні мотиви свідчать про зв'язок півня з потойбічним світом).

У 1933 р. ступінь доктора філософії, на підставі «етнографічної монографії» про село Домбрувки Ланцутського повіту (нині Підкарпатського воєводства Польщі), здобув Александер Яворчак [6]. Відзначимо, що впродовж квітня 1933 р. – березня 1934 р. (на час закордонного стажування асистента Етнологічного інституту Львівського університету Я. Фальковського) він (на півставки з Леоном Попелем) обіймав посаду асистента цього підрозділу [17, с. 412]. Докторське дослідження А. Яворчака «Село Домбрувки Ланцутського повіту» у 1936 р. опубліковано окремою книгою [26]. Інформацію (насамперед, польові джерела) до цієї праці дослідник збирав упродовж 1930–1933 рр., згодом актуалізувавши її новими відомостями, зафіксованими у 1934–1935 рр. Дослідження має традиційну (для тогочасних польських розвідок про народну культуру) структуру: вступ, «Характеристика простору» та три частини: «Матеріальна культура» (мисливство, рибальство, тваринництво, землеробство, їжа, обробка сировини, одяг, будівництво, типи поселень, інтер'єр, транспорт), «Соціальна культура» (народження дитини, весілля, похорон, домашні та громадські, календарні та правові звичаї), «Духовна культура» (віра у духів, чари, народна медицина та інші народні знання, фольклор, народні вистави, мистецтво, музика й танці, ігри та забави, ономастика).

Фактично одночасно з А. Яворчаком ступінь доктора філософії у галузі етнографії та етнології здобув і Л. Попель [8, с. 312] (інформація щодо промоції цього вченого ще потребує уточнень). Його докторською роботою, вочевидь, було дослідження «Ступа в Польщі» [29; 30], присвячене зняряду для подрібнення насіння. Головною джерельною базою для написання цієї праці стали близько 800 докладних описів і рисунків зняряду для подрібнення зерна, отриманих від кореспондентів Етнологічного інституту (представників сільської інтелігенції – учителів, священників та ін.) з різних теренів Другої Речі Посполитої [21, s. 190–191].

Опрацьовані нами джерела засвідчують спад у кількості промоцій з етнографії та етнології у Львівському університеті в другій половині 1930-х років. Певне похвалення щодо цього процесу спостерігаємо лише наприкінці десятиліття. Так, у 1939 р. на підставі роботи «Етнографічна монографія Замостського повіту» [3] ступінь доктора філософії у галузі етнографії та етнології здобула випускниця спеціалізації «Антропология, етнология, праістория» 1935 р. Ірена Нестюк [1, арк. 5]. Наприкінці 1930-х років, з метою збору матеріалів для докторської роботи, вона здійснила польові етнографічні експедиції на досліджувані терени. Наголосимо, що написана на їхній основі «Етнографічна монографія Замостського повіту» залишається неопублікованою [3, арк. 21а], а тому майже невідома серед етнологів. На початку свого дослідження І. Нестюк навела карту Замостського повіту, а також інформацію про його географічні умови, головні заняття населення. Загалом, праця складається з таких розділів, як «Межі простору. Образ краю», «Наріччя», «Кількість населення» (за переписами 1897 та 1921 рр.), «Етнічні групи», «Антропологічні типи», «Заселення». Далі структура праці охоплює такі частини, як «Матеріальна культура», «Соціальна культура» та «Духовна культура», в яких висвітлено більшість ділянок традиційно-побутової культури місцевого населення. Їх добре ілюструє значна кількість світлин, зроблених упродовж

1938–1939 рр. (це фотографії жорен, ручної ступи, ткацького верстата, воза, ярма, хати, колиски, мисника, гончарних виробів тощо).

У 1939 р. опубліковано монографію «Гуцульські танці» [25], авторства випускника спеціалізації «Антропология, етнология, праистория» Романа Гарасимчука. Ця праця (написана на основі джерел, зібраних у селах тодішніх Коломийського, Косівського та Надвірнянського повітів) відзначається не лише описом танців (Р. Гарасимчук систематизував їх на групи: коломийкові, козачкові, коломийково-козачкові), а й значною кількістю рисунків, фотографій та нотних записів. Відомий історик Іван Крип'якевич писав про неї, як про «першу з цієї тематики у слов'янській хореографічній та музикознавчій літературі» [14, с. 1115]. Унікальність дослідження відзначають і сучасні учені, у т. ч. Роман Кирчів [12, с. 1128], ініціатор і науковий редактор видання двотомної монографії Р. Гарасимчука «Народні танці українців Карпат» [9; 10].

«Гуцульські танці» Р. Гарасимчук виніс на розгляд ради гуманітарного факультету Львівського університету як роботу на здобуття докторського ступеня з етнографії та етнології. Його успішна промоція відбулася 1 липня 1939 р. (промотор – А. Фішер) [2, арк. 8]. Я. Чекановський, – офіційний рецензент докторської роботи «Гуцульські танці», у своєму відгуку відзначив: «Це безперечно одна з найкращих етнографічних праць, які мені доводилося читати, і мені здається, немає їй рівних в нашій етнологічній літературі» [15, с. 8]. Промоція Р. Гарасимчука була останньою промоцією на доктора філософії у галузі етнографії та етнології у Львівському університеті. Рівно через два місяці розпочалася Друга світова війна. Радянська влада, що восени 1939 р. змінила на теренах Західної України польську, реорганізувала Львівський університет за зразками радянських вищих навчальних закладів. Зокрема, докторський ступінь, який мали більшість працівників університету, в багатьох випадках прирівняли до наукового ступеня кандидата наук.

Отже, наявність у Львівському університеті в міжвоєнний період потужного етнологічного центру (кафедра етнології та Етнологічний інститут під керівництвом Адама Фішера) сприяли тому, що значна кількість випускників спеціалізації «Антропология, етнология, праистория» гуманітарного факультету захистили докторати в галузі етнографії та етнології. Саме ці доктори філософії стали ядром наукової етнологічної школи А. Фішера. Докторські роботи, які виносилися на захист у галузі етнографії та етнології, стосувалися як палеоетнологічної проблематики (походження явищ народної культури), так і суто етнографічної – «етнографічні монографії» (опис традиційно-побутової культури населення певних теренів: села або ж повіту). Більшість з них були опубліковані як монографії чи об'ємні статті, ставши підґрунтям для наукових студій наступних поколінь народознавців.

Список використаної літератури

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ), ф. Р-119, оп. 1, спр. 541 (Особова справа Нестюк-Іванчук Ірини), 7 арк.; *Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka (dali – Arkhiv LNU), f. R-119, op. 1, spr. 541 (Osobova sprava Nestiuk-Ivanchuk Iryny), 7 ark.*

2. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 4276 (Особова справа Гарасимчука Романа), 18 арк.; *Arkhiv LNU, f. R-119, op. 1 o/s, spr. 4276 (Osobova sprava Harasymchuka Romana), 18 ark.*

3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 4, спр. 415 (Докторська робота Нестюк Ірини «*Monografia etnograficzna pow. Zamojskiego*», 1939), 136 арк.; *Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO), f. 26, op. 4, spr. 415 (Doktorska robota Nestiuk Iryny «Monografia etnograficzna pow. Zamojskiego», 1939), 136 ark.*

4. ДАЛО, ф. 26, оп. 4, спр. 482 (Докторська робота Перльса Генрика «Waż w wierzeniach ludu polskiego», 1932), 311 арк.; DALO, f. 26, op. 4, spr. 482 (Doktorska robota Perlsa Henryka «Waż w wierzeniach ludu polskiego», 1932), 311 арк.
5. ДАЛО, ф. 26, оп. 4, спр. 621 (Докторська робота Цешляка Тадеуша «Sobótka słowiańska. Część pierwsza: Sobótka w Polsce», 1931), 124 арк.; DALO, f. 26, op. 4, spr. 621 (Doktorska robota Teshliaka Tadeusha «Sobótka słowiańska. Część pierwsza: Sobótka w Polsce», 1931), 124 арк.
6. ДАЛО, ф. 26, оп. 4, спр. 679 (Докторська робота Яворчака Александра «Wieś Dąbrówki (pow. Łańcut). Monografia etnograficzna», 1933), 257 арк.; DALO, f. 26, op. 4, spr. 679 (Doktorska robota Yavorchaka Aleksandra «Wieś Dąbrówki (pow. Łańcut). Monografia etnograficzna», 1933), 257 арк.
7. ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939 (Особова справа Фальковського Яна), 239 арк.; DALO, f. 26, op. 5, spr. 1939 (Osobova sprava Falkovskoho Yana), 239 арк.
8. Галайчук В. Попель (Popel) Леон / В. Галайчук // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : у 2-х т. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – Т. II : Л–Я. – С. 312 ; Halaichuk V. Popel (Popel) Leon / V. Halaichuk // Encyclopedia. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka : u 2-kh t. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2014. – Т. II : L–Ja. – С. 312
9. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат / Р. Гарасимчук. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – Кн. 1 : Гуцульські танці / наук. ред. Р. Кирчів. – 608 с. ; Harasymchuk R. Narodni tantsi ukrainsiv Karpat / R. Harasymchuk. – Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2008. – Кн. 1 : Hutsulski tantsi / nauk. red. R. Kyrchiv. – 608 s.
10. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат / Роман Гарасимчук. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – Кн. 2 : Бойківські і лемківські танці / наук. ред. Р. Кирчів. – 320 с. ; Harasymchuk R. Narodni tantsi ukrainsiv Karpat / Roman Harasymchuk. – Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2008. – Кн. 2 : Boikivski i lemkiivski tantsi / nauk. red. R. Kyrchiv. – 320 s.
11. Глушко М. С. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема) / М. Глушко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 448 с. ; Hlushko M. S. Henezys tvarynnoho zapriahu v Ukraini (Kulturno-istorychna problema) / M. Hlushko. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2003. – 448 s.
12. Кирчів Р. Унікальний дослідник / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1128–1129 ; Kyrchiv R. Unikalnyi doslidnyk / R. Kyrchiv // Narodoznavchi zoshyty. – 2000. – № 6. – С. 1128–1129
13. Мовна У. Причинки до окреслення місця Юзефа Гайка (1907–1987) у системі етнокультурних координат України та Польщі / У. Мовна // Матеріали до української етнології : зб. наук. праць. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 7. – С. 102–105 ; Movna U. Prychynky do okreslennia mistsia Yuzefa Gaika (1907–1987) u systemi etnokulturnykh koordynat Ukrainy ta Polshchi / U. Movna // Materialy do ukrainskoi etnologii : zb. nauk. prats. – Kyiv : IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, 2008. – Вип. 7. – С. 102–105
14. Моздир М. Вчений-народознавець / М. Моздир // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1114–1116 ; Mozdyr M. Vchenyi-narodoznaveets / M. Mozdyr // Narodoznavchi zoshyty. – 2000. – № 6. – С. 1114–1116
15. Павлюк С. Унікальне дослідження і його автор / С. Павлюк, Р. Кирчів // Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат / Р. Гарасимчук. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – Кн. 1 : Гуцульські танці. – С. 5–28 ; Pavliuk S. Unikalne doslidzhennia i yoho avtor / S. Pavliuk, R. Kyrchiv // Harasymchuk R. Narodni tantsi

ukraintsiv Karpat / R. Harasymchuk. – Lviv : Instytut narodoznawstva NAN Ukrainy, 2008. – Кн. 1 : Hutsulski tantsi. – S. 5–28.

16. Притула Я. Університет Яна Казимира у Львові (1918–1939) / Я. Притула, Р. Тарнавський // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2-х т. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Т. I : А–К. – С. 54–77 ; Prytula Ya. Uniwersytet Jana Kazymyra u Lvovi (1918–1939) / Ya. Prytula, R. Tarnavskiy // Encyclopedia. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka : v 2-kh t. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2011. – Т. I : А–К. – С. 54–77

17. Тарнавський Р. Ян Фальковський: життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність / Р. Тарнавський // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2013. – Вип. 48. – С. 410–431 ; Tarnavskiy R. Yan Falkovskiy: zhyttievyyi shliakh ta naukovo-pedahohichna diialnist / R. Tarnavskiy // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. – 2013. – Vyp. 48. – S. 410–431

18. Bachmann A. Dach w słowiańskim budownictwie ludowem / A. Bachmann. – Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1929. – 205 s.

19. Bachmann A. Dach w słowiańskim budownictwie ludowem / A. Bachmann // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – 1928. – Rocznik VIII. Zesz. 1. – S. 16–19.

20. Bachmann A. Kwestjonarjusz w sprawie ozdób nadszczytowych / A. Bachmann // Szkoła i Wiedza. – 1927. – Rok II. Zesz. 2. – S. 80–82

21. Falkowski J. Działalność Zakładu Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1924–1934) / J. Falkowski // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1933. – Serja II. T. XII (XXXII). – S. 183–192

22. Falkowski J. Narzędzia rolnicze typu rylcowego. Studium paleo-etnologiczne / J. Falkowski. – Lwów : Towarzystwo Naukowe we Lwowie, 1931. – 132 s.

23. Fischer A. Jan Falkowski: Narzędzia rolnicze typu rylcowego. Studium paleo-etnologiczne. Lwów, Towarzystwo Naukowe 1931. Str. 132. Z 76 rycinami i 1 mapą w tekście / A. Fischer // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1931. – Serja II. – T. X (XXX). – S. 254.

24. Gajek J. Kogut w wierzeniach ludowych / J. Gajek. – Lwów ; Kraków : Towarzystwo Naukowe, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1934. – 172 s.

25. Harasymczuk R. W. Tańce huculskie / R. W. Harasymczuk. – Lwów : Towarzystwo Ludoznawcze ; Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyny, 1939. – 304 s.

26. Jaworzak A. Wieś Dąbrówki. Powiat Łańcut / A. Jaworzak. – Lwów : Wydział powiatowy w Łańcutu, 1936. – 160 s.

27. Perls H. Wąż w wierzeniach ludu polskiego / H. Perls. – Lwów : Drukarnia naukowa, 1937. – 117 s.

28. Persowski F. Bachmann A. Dach w słowiańskim budownictwie ludowem. Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1929. – 205 s. / F. Persowski // Ziemia. Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. Organ Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. – 1931. – Rok XVI. N 12. – S. 230–232

29. Popel L. Stępa w Polsce / L. Popel // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1936. – Serja II. T. XIV (XXXIV). – S. 187–269

30. Popel L. Stępa w Polsce / Leon Popel. – Lwów, 1937. – 85 s.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2016 р.

R. Tarnavskyi

**Ph.D. DEGREES IN ETHNOGRAPHY AND ETHNOLOGY
IN LVIV UNIVERSITY DURING 1930th**

On the basis of a huge range of archive and library data, the author describes the receipt of scientific degree of Ph.D. (promotion) in the field of ethnography and ethnology by scientists of Lviv University during 1930th. He focuses on specific of process of promotions and subjects of dissertations, shows the role of Ph.D. thesis in the field of ethnography and ethnology for becoming of Adam Fischer's Lviv ethnological school.

During the end of the 19th – the first third of the 20th century Lviv was one of the strongest ethnological centres of the Central and East Europe. From 1895 the city was home to the Ethnological Society of Lviv and the Ethnographic Commission of the Shevchenko Scientific Society of Lviv; from 1910–1913 there existed specialized departments of ethnology at Lviv University (1910–1912 – the Department of Ethnology by professor Stanisław Ciszewski; 1913–1941 – the Department of Antropology and Ethnology (Antropology), Anthropological-ethnological institute by professor Jan Czekanowski). There were ethnology specialization courses at Lviv University (first «Ethnography», then – «Anthropology and Ethnology», and since 1923 – «Anthropology, Ethnology, Prehistory»). It was this scientific environment that encouraged the Polish scholar Adam Fischer to develop into a professional ethnologist, and in 1924 he founded the new Department of Ethnology and Ethnological institute of Lviv University.

*During the 1930s a number of A. Fischer's pupils (most of them were assistants *у*а Ethnological unstitute) defended doctorates and received a Ph.D. in ethnography and ethnology. Among them were: Jan Falkowski (the theme of his Ph.D. thesis – «Farm implements plow-type» / «Narzędzia rolnicze typu rylcowego»), Tadeusz Cieślak («Slavic sobotka. Part I. Sobotka in Poland» / «Sobótka słowiańska. Część I: Sobótka w Polsce»), Henryk Perls («Snake in the beliefs of the Poles» / «Wąż w wierzeniach ludu polskiego»), Józef Gajek («Rooster in folk beliefs» / «Kogut w wierzeniach ludowych»), Alexander Jaworczyk («Village Dombrovky (Lantsut district). The ethnographic monograph» / «Wieś Dąbrówki (pow. Łańcut). Monografia etnograficzna»), Leon Popel («Mortar in Poland» / «Stępa w Polsce»), Irena Nestiuk («The ethnographic monograph of Zamość distict» / «Monografia etnograficzna pow. Zamojskiego»), Roman Harasymczuk («Hutsul dances» / «Tańce huculskie»). These works, most of which was published as a monograph, became famous ethnological research in Polish and Ukrainian ethnological science. However, doctoral thesis of Irena Nestiuk and Tadeusz Cieślak are currently unpublished and accessible to researchers only in the form of manuscripts from the collections of the State Archives of Lviv region.*

Key words: *the Department of Ethnology, Lviv University, PhD, promotion, ethnography, ethnology, Adam Fischer, field research, comparative historical method, Ukrainians, Poles.*

Н.Ф. Шипік

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ В'ЯЗНІВ У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ УСТАНОВАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РР.

У статті розглянуто використання праці в'язнів у тих виправно-трудовах установах Донецької й Луганської областей, які знаходились у структурі УВТТК МВС УРСР в другій половині 1940-х рр. та визначено основні проблеми їх функціонування.

Ключові слова: примусова праця, виправно-трудова установа, Донлаг, контрагентські окремі табірні пункти, достроково звільненні, розконвойовані.

Табірна економіка була важливою складовою функціонування радянської тоталітарної системи. В основних своїх рисах вона сформувалась ще до війни. В'язні працювали на багатьох господарських об'єктах і новобудовах Радянського Союзу. Цілком закономірно, що на використання цього ресурсу партійно-радянське керівництво розраховувало при складанні планів з відновлення промислових підприємств України, які у значній кількості зосереджувались на території Донбасу. Діяльність виправно-трудовах установ на території України у повоєнний період відноситься до маловивчених тем української історії. Однією із вагомих, але поодиноких розвідок є стаття Р.І. Пилявець, в якій проаналізовано вплив Голодомору 1946-47 рр. на виправно-трудова систему УРСР [1]. Поза увагою українських дослідників залишається регіональний зріз проблеми, що підсилює її актуальність та відкриває широке поле для наукових пошуків. Виходячи із вищесказаного, авторка вважає можливим визначити метою статті розгляд використання праці в'язнів у виправно-трудовах установах на території тодішніх Сталінської й Ворошиловградської областей, передусім виробничу спеціалізацію та окреслення основних проблем їх функціонування у перші повоєнні роки.

Основу джерельної бази статті складають протоколи партійних конференцій виправно-трудовах таборів і колоній МВС УРСР, доповідні записки УВТТК МВС УРСР і листування між господарськими, партійними, радянськими керівниками та МВС УРСР з питань виділення в'язнів для роботи в промисловості регіону.

Державний комітет оборони СРСР 27 квітня 1943 р. прийняв рішення про організацію таборів для будівництва об'єктів чорної металургії у Донбасі. У травні 1944 р. секретар Сталінського обкому в телеграмі до секретаря ЦК ВКП(б) Г. Маленкова просив зобов'язати НКВС направити для Донбасу мінімум 10 тис. осіб. Таку потребу він пояснював виключним становищем із робочою силою на будівництві об'єктів чорної металургії. Без поповнення робочою силою «неможливо закріпити наявні зрушення у справі форсування будівництв» [2, арк. 39].

По мірі вигнання нацистських військ з України, радянською владою активно розгорталась на її території система таборів та колоній. На 4 квартал 1946 р. у 14 українських областях в системі Управління виправно-трудовах таборів і колоній Міністерства внутрішніх справ СРСР існувало 12 відділів ВТТК МВС, 11 промислових виправно-трудовах колоній (ВТК), 16 сільськогосподарських ВТК, 5 пересильних пунктів, 85 контрагентських окремих табірних пунктів (далі ОТП), Донлаг, 3 лікарні та колонія для інвалідів. В цих підрозділах станом на 1 січня 1947 р. утримувалось 93 тис.555 осіб [3; арк.2].

На території Сталінської, Ворошиловградської та Дніпропетровської областей розміщувались табірні підрозділи єдиного великого табору в УРСР – Донлагу,

націленого на видобуток вугілля, відновлення шахт Донбасу та рудників Криворіжжя, промислове та житлове будівництво, вантажно-розвантажувальні роботи. Стосовно його відкриття у довіднику «Система виправно-трудових таборів СРСР» зазначено, що «не раніше листопада 1946 р.» [4]. Проте у протоколі зборів партактиву ВТТК МВС УРСР від 28-30 листопада 1946 р. вказано, що Донлаг організований у квітні 1946 р. Учасники зборів відзначали, що табір організується у період утвердження 5-річного плану народного господарства і покликаний вирішувати важливі завдання із видобутку вугілля. Виступаючі звертали увагу, що за 7 місяців існування було створено 20 табірних пунктів, у яких утримувалось 17 тис. в'язнів. У складі воєнізованої охорони налічувалось 2 тис. 160 осіб, яких на думку заступника начальника Управління Донлагу з охорони режиму Комісарова було замало для належної охорони. За 7 місяців було допущено 110 втеч та 96 спроб до втечі. У листопаді 1946 р. число втеч з Донлагу склало 60 % від допущених втеч з виправно-трудових установ УРСР. Зростанню втеч, на думку Комісарова, також сприяли тісний контакт в'язнів з вільнонайманим складом шахтарів на виробництві та наявність цілодобової роботи, внаслідок якої ускладнювалась їх перевірка на виробництві. Натомість начальник Донлагу Пономарьов наполягав на тому, що втечі та ексцеси були наслідком відсутності порядку у режимі утримання та охорони в'язнів. Незадовільна підготовка до зими, відсутність елементарних побутових умов призводила до погіршення загального стану ув'язнених та зростання смертності [5; арк. 62-101].

Втечі спецконтингенту були нагальною проблемою в умовах Голодомору 1946-47 рр. У підрозділах і колоніях УРСР загалом станом на 1 листопада 1947 р. було зареєстровано 451 втечу в'язнів, з яких 229 залишились незатриманими. За той же час було допущено 71 велику втечу ув'язнених, 6 з яких супроводжувалось роззброюванням стрільців воєнізованої охорони. Втечі зі зброєю стались в Охтирській та Маріупольській сільськогосподарській колоніях, ВВТК Ворошиловградської, Житомирської та Сталінської обл. Але особливо неблагополучна ситуація із втечами склалась у Донлагу [3; арк. 55, 97]. Внаслідок численних недоліків в роботі табірної апарату було наказано ліквідувати Донлаг УВТТК МВС Української РСР, передавши його табірні підрозділи та апарат до складу ВТТК УМВС по Сталінській області УРСР. 4 березня 1947 р. Донлаг був закритий [4].

Певна кількість ув'язнених, які знаходились під загальним керівництвом НКВС-МВС, за особливими рішеннями радянського уряду передавалась для роботи на підприємствах інших міністерств й розміщувалась у контрагентських окремих табірних пунктах (ОТП). Активне розгортання контрагентської мережі прийшлося на 1946 р., але продовжилось і пізніше. Якщо у 4 кварталі 1946 р. на території Української РСР існувало 85 контрагентських ОТП, то станом на 10 серпня 1947 р. їх налічувалось 90 із загальною чисельністю контингенту 76 тис. 440 в'язнів, а на 1 жовтня 1947 р. у 93 ОТП утримувалось 86 тис. 573 ув'язнених. Створення контрагентських ОТП було викликано як необхідністю розвантажити пересильні тюрми НКВС, так і бажанням господарників вирішити проблеми нестачі робочої сили за рахунок отримання «нарядів» на в'язнів. Нерідко вони проявляли в цьому певну ініціативу і настійливість. Так, на початку серпня 1947 р. до ЦК КП(б)У надійшли лист і телеграми від начальника Головшхтвідбудова Донбасу Григор'єва та управляючих гірничим й житлобудівельним трестами, в яких вони просили зобов'язати МВС УРСР прискорити завезення контингенту ув'язнених з ВТК для роботи на будівництвах трестів Шахтвідбудова та Житлобуду. Заступник МВС УРСР повідомив, що до 28 липня 1947 р. на будівництва трестів з ВТК завезено 5 тис. 20 осіб ув'язнених, в тому числі до Сталінської обл. 2 тис. 200 осіб та Ворошиловградської – 2 тис. 820 осіб. Крім того, була дана вказівка начальникам МВС до 10 серпня додатково завезти 6 тис. 200 осіб [6; арк. 252].

Утім, в роки Голодомору число контингенту, придатного до фізичної праці різко знизилось. Пересильні тюрми не справлялись із виконанням усіх завдань за «нарядами» на в'язнів. Зокрема відомо, що в серпні-вересні 1947 р. МВС УРСР, відповідно до рішення Ради Міністрів СРСР та УРСР, а також вказівки МВС СРСР, повинно було додатково виділити 37 тис. в'язнів, серед яких 9 тис. підприємствам вугільної промисловості Сталінської та Ворошиловградської областей, 5 тис. – хімкомбінату м. Лисичанськ, 2 тис. тресту «Донбасважбуд» у Ворошиловграді. У той же час очікувалось надходження зі слідчих тюрем МВС УРСР до 32 тис. засуджених, придатних до фізичної праці, з числа яких підлягало вивезенню за нарядами МВС СРСР 22 тис. осіб та залишались для розміщення в Україні 10 тис. осіб. Отже, для виконання всіх рішень урядових органів та вказівок МВС СРСР про виділення робочої сили з числа в'язнів, не вистачало 27 тис. осіб [7; арк.174].

Значна частина контрагентських пунктів була розташована в Сталінській та Ворошиловградській обл.

Таблиця 1. Чисельність в'язнів у контрагентських підрозділах Сталінської і Ворошиловградської областей УВТТК МВС УРСР на підприємствах окремих міністерств станом на 10 серпня 1947 р. [7; арк.176-177]

	Міністерство, трест, підприємство	Чис. (осіб)		Міністерство, трест, підприємство	Чис. (осіб)
1	Міністерство будівництва підприємств важкої індустрії:	11019	6	Міністерство вугільної промисловості західних районів СРСР	8425
1	Азовстальбуд м.Маріуполь	3388	1	Сталінська обл.: Трест «Горлівськвугілля»	409
2	Єнакієвважбуд Азотнотуковий завод м.Горлівка	2050	2	Хацапетівське рудоуправління	485
3	Цементний завод м.Єнакієве	1441	3	Трест «Держинськвугілля»	1459
4	Макбуд завод ім.Кірова м.Макіївка	1188	4	Шахта «Комсомолець»	624
5	Завод «Комуніст» ст. Фенольна	337	5	Шахта ім.Шверника	350
6	Донмашбуд заводу ім.Сталіна м.Краматорськ	757	6	Шахта Новобутівка	500
7	Сталінметалургбуд завод ім. Сталіна м. Сталіно	1072	7	Шахта «Гігант»	805
8	Оленівські кар'єри	339	9	Шахта 4-5 «Микитівка»	130
9	Держинськбуд завод ім. К.Лібкнехта ст. Баглій	447	10	Шахта «Держинка»	600
2	Міністерство транспортного машинобудування	3415	11	Ворошиловградська обл.: Шахта ім.Держинського	1061
1	Завод ім. Ілліча м. Маріуполь	2140	12	Шахта ім.Сталіна	654
2	Завод ім. Жовтневої революції м.Ворошиловград	1275	13	Шахта «Альберт»	1375
3	Міністерство промисловості будівельних матеріалів	2971	7	Міністерство харчової промисловості	338
1	Склизавод ім. Жовтневої революції м. Костянтинівка	1683	1	Трест «Артемсіль» м.Артемівськ	338
2	Склизавод м.Лисичанськ	1288	8	Міністерство внутрішніх справ	150
4	Міністерство шляхів сполучення	571	1	Шахта «Часов Яр» Ворошиловградської обл.	150
1	Ливарно-механічний завод м.Ворошиловград	571	9	Міністерство житлово-цивільного будівництва УРСР	1138
5	Міністерство будівництва паливних підприємств	2290	1	ОСМЧ №309 лікарні та готелі м. Сталіно	1138
1	Машинобудівний завод м.Ясинувата	2290	10	Міністерство хімічної промисловості	
			1	Завод ім. Сталіна м. Костянтинівка	

Виходячи із неповних даних, наведених у Таблиці 1, можна зазначити, що станом на 10 серпня 1947 р. на території Сталінської і Ворошиловградської областей було розміщено в контрагентських підрозділах не менше 30 тис. в'язнів, котрі працювали на підприємствах 10 міністерств. Найчисельнішими були підрозділи при «Азовстальбуді» та заводі ім. Ілліча у Маріуполі.

ОТП при «Азовстальбуді» восени 1947 р. згадували у довідці «Про стан ВТТіК МВС УРСР...» як погано підготовлений до холодів, контингент якого продовжував жити у наметах [3; арк.266]. ОТП при заводі ім. Ілліча неодноразово виділявся серед зразкових за виробничим і житлово-побутовим критеріями. Зокрема, він разом із ОТП при заводі ім. Сталіна в м. Сталіно відзначався серед таких, які в жовтні 1947 р. виконали річний виробничий план [3; арк.51]. Виправно-трудоий підрозділ при заводі ім.Ілліча був організований у 1938 р., щоб за словами директора заводу О.Гармашева забезпечити завдання з реконструкції, спрямованої на виробництво металопродукції для військових кораблів. В організації праці в'язнів важливу роль відіграв Т.Скринниця, який був призначений у 1940 р. начальником і швидко вивчив виробництво. Після вигнання німецько-нацистських військ робота підрозділу була відновлена. На нього були покладені завдання з відбудови металургійного заводу, організації випуску вагонів-цистерн й поставок для оборонної техніки. Утім за короткий час тричі змінилось його керівництво. О.Гармашев звернувся до начальника ГУЛАГу НКВС Наседкіна та керівника УВТТК Колесника з проханням повернути Т. Скринницю. Прохання було задоволене в 1945 р., після чого справа з використанням праці в'язнів суттєво покращилась, а відділення стало зразковим [8; арк. 78].

У 1947 р. у зв'язку з вивезенням військовополонених, О.Гармашев у листі до Голови Ради Міністрів УРСР Д.Коротченка просив розширити контингент виправно-трудоого підрозділу до 4-5 тис. в'язнів. Висловлював свою незгоду із можливою реорганізацією табірному пункту при заводі ім. Ілліча, перетворенням його на філіал табірному відділення треста «Азовстальбуд». Попереджав, що вона призведе до погіршення використання праці в'язнів як наслідок ускладнення системи управління територіально розкиданими виробничими точками. Відтак темпи випуску цистерн знизяться. Директор звертав увагу, що ув'язнені своїми силами випускали щомісяця 500 рам й котлів цистерн [8; 79]. У доповідних записках відмічено їх технічні винаходи. Зокрема, ув'язнені маріупольського ОТП при заводі ім.Ілліча Пивоваров, Скориков, Дорохов винайшли сучасний метод зварювання котлів цистерн на вертикальному стенді. Дирекція заводу відмітила цей винахід як вкрай цінний, його впровадження дозволило суттєво збільшити випуск цистерн. Економічний ефект цього винаходу становив 1 млн. 410 руб. Всіх авторів було премійовано дирекцією заводу сумою в розмірі 5 тис. руб. кожному. В цьому ж табірному пункті Пивоваров і Матвеев розробили й технічно обґрунтували пропозицію щодо установки фракційного штампувального пресу для kleпання хребтових балок вагонних рам [3; арк.175]. Вочевидь до аргументів О. Гармашева дослухались в Раді Міністрів УРСР, бо ОТП при заводі ім. Ілліча існував і надалі. Його контингент на початок серпня 1951 р. складав 2 тис. 414 в'язнів.

На 1 жовтня 1947 р. в Україні існувало 137 табірних підрозділів та колоній для ув'язнених із загальною чисельністю 142 тис. 319 осіб. У тому числі в 10 промислових налічувалось 10 тис. 304 особи, у 15 сільськогосподарських колоніях – 12 тис.227 осіб, 93 контрагентських пунктах (робітників на відбудові промисловості) – 86 тис.573 особи, 12 колоніях для інвалідів та лікарень - 11тис. 333 особи, 7 пересильних тюрмах - 21 тис. 882 особи [3; арк.267].

За характером скоєних злочинів, в середовищі спецконтингенту найбільше було засуджених за побутові злочини – 122 тис. 339 осіб. Значною також була кількість осіб,

які відбували покарання за контрреволюційні та особливо небезпечні злочини – 19 тис. 980. За фізичним станом до 1 та 2 категорії фізичної праці відносились лише 26 % в'язнів, 3 категорії 47,6 %, обмеженої придатності – 10,8 та непридатних до роботи 15,3 %. Чисельність повноцінних контингентів у порівнянні з 1946 р. знизилась з 38,9 до 26,3 % [3; арк. 266].

Переважаюча кількість в'язнів була розміщена в Сталінській – 28 тис. 813 осіб, Харківській - 22 тис. 74 особи, Дніпропетровській - 16 тис. 565 осіб, Львівській – 15 тис. 368 осіб, Ворошиловградській - 11 тис. 772 особи, Київській – 10 тис. 360 осіб та Запорозькій обл. - 8 тис. 940 осіб [3; арк. 267]. Сталінський відділ виправно-трудоих таборів і колоній очолював Устименко. У його підпорядкуванні в листопаді 1946 р. знаходилось 13 підрозділів, серед яких Маріупольська та Макіївська сільськогосподарські колонії. Остання категорія таборів була націлена на продовольче забезпечення табірної мережі, але вочевидь не дуже з цим справлялась у голодні роки.

Щоб послабити напруженість у забезпеченні продовольством таборів і колоній, яка склалась наприкінці 1946 р., міністр внутрішніх справ СРСР пропонував Й. Сталіну звільнити 175 тис. ув'язнених й направити їх передусім для роботи на підприємства вугільної промисловості. У тому числі 50 тис. осіб до підприємств Міністерства вугільної промисловості західних районів СРСР. Звільнення мало б бути умовно-достроковим із обов'язком 5 років відпрацювати на підприємствах вугільної промисловості. Цей захід, на думку С.Круглова мав суттєво допомогти вугільній промисловості, яка гостро потребувала чималої кількості робочої сили. Контингентом для звільнення розглядались в першу чергу засуджені за самовільне залишення з підприємств промисловості, порушення паспортного режиму та дріб'язкові посадові й побутові злочини [9, С. 314]. Станом на 1 квітня 1947 р. з території України було відібрано та оформлено документів на 18 тис. 862 в'язня. Фактично було передано 14 тис. 135 осіб, з яких підприємствам Міністерства вугільної промисловості Західних районів СРСР 7 тис. 826 осіб, підприємствам Головного управління вугільного машинобудування Міністерства вугільної промисловості Західних районів СРСР 2 тис. 240, Шахтвідбудові 3 тис. 412, Донбасшахтлісу 658 осіб.

Не маючи можливості забезпечити належну охорону ув'язнених у процесі виробництва табірні адміністрація добивалась офіційних дозволів на розконвоювання або за мовчазною згодою центру запроваджувала його явочним порядком. Розконвоювання ув'язнених означало виведення їх з-під охорони та дозвіл переміщення поза табірними зонами. Завезення цієї категорії в'язнів до Сталінської області стало однією з головних причин зростання злочинності. Саме такою висновку дійшли на обласних зборах секретарів районних і міських комітетів компартії, працівників прокуратур, НКВС та народних суддів у листопаді 1945 р. Ці збори були присвячені нагальній проблемі боротьби з кримінальною злочинністю. Найбільш неблагополучними за рівнем кримінальної злочинності називали Сталіно, Макіївку, Маріуполь, Красноармійськ тощо. Зазначено, що на роботу у промисловість було завезено в організованому порядку кримінальників та інших злочинців з тюрем Києва, Харкова, Умані, Одеси, Кременчука, Лубен та Калініна. За неповними даними тільки до Сталіно, Макіївки, Горлівки, Чистякового, Слов'янська, Харцизька та Авдіївки було завезено 5 тис. 886 розконвойованих злочинців, які відбували покарання за грабежі, крадіжки та хуліганство.

Розконвойовані розміщувались у квартирах, робітничих гуртожитках й гуртожитках учнівської молоді, що призводило до тісного спілкування з вільними категоріями населення. Зокрема, у Снежнянському районі їх працевлаштували до «Донбасжитлобуд» та поселили до гуртожитку робітників. В Артемівському районі розконвойованих направили для роботи на цементному заводі й розмістили в

гуртожитку технікуму. У Макіївському районі 429 людей оселили до гуртожитку робітників. В Горлівському районі частину розконвойованих прилаштували до заводського гуртожитку. Проживання поруч, безумовно сприяло поширенню елементів тюремної субкультури [10; арк. 4,5].

Плани з працевикористання розконвойованих не вдалось виконати у повному обсязі. Зокрема, з 5 тис. 686 завезених розконвойованих злочинців, залишились на підприємствах лише 3 тис. 340 осіб; залишились на підприємствах, але не приступили до роботи 2 тис. 142 особи; були заарештовані 314, з яких за грабежі – 12, хуліганство – 22, крадіж – 129. Отже, дехто повернувся на шлях злочинів. Відомо також, що частина з прибулих була звільнена від роботи адміністрацією підприємств за станом здоров'я [10; арк. 6].

Розглядаючи економічний ефект від використання праці ув'язнених на промислових й вугледобувних підприємствах не варто забувати, що йдеться переважно про некваліфіковану, майже дармову робочу силу, яка внаслідок недостатнього харчування та складних умов існування досить швидко втрачала працездатність. Керівництво виправно-трудових установ воліло підкреслювати їх економічну ефективність й особливу значимість. У звітах, які віддзеркалювали існуючу систему приписок, найчастіше відзначали перевиконання або дострокове виконання плану. Зокрема, виходячи з доповідної записки про виконання норм виробітку в 1946 р. у промислових колоніях на території УРСР середньомісячний показник дорівнював 126,2 %, у контрагентських підрозділах – 140% [3; арк.176]. Начальник ВВТК Сталінської області у 1949 р. Руденко, наголошував на тому, що його співробітники із завданням працевикористання ув'язнених впорались блискуче, незважаючи на 60% неповноцінного контингенту в підпорядкованих йому підрозділах. Виробничий план 1949 р. виконано у жовтні, а річний валовий виробіток склав 140 млн. рублів. Ілюструючи загальний економічний внесок виправно-трудових підрозділів Сталінської області, керівник заявив, що «ми збудували 2-й в світі за потужністю блюмінг й 2 прокатних стани союзного значення, відновили 10 доменних й 17 мартенівських печей; ми дали десятки тисяч кв. м житлової площі для шахтарів и металургів Донбасу».

На 1949 р. ВТТК Сталінської області охоплював 32 житлових та 158 виробничих зон. 2 сільськогосподарські колонії – № 18 та № 19, завданням яких було забезпечення продовольчих потреб Сталінського ВВТК [11, арк. 147-152]. Основним профілем їхньої роботи було тваринництво, не зважаючи на те, що придатних для випасу худоби площ бракувало. Водночас овочі не вирощували, хоча потреби в них визнавались першочерговими. Картоплю закупали в Сумській та Чернігівській областях. Протягом другої половини 1940-х років виробничий план сільськогосподарськими колоніями не виконувався. Виправно-трудові установи Сталінської і Ворошиловградської областей виділялись на загальноукраїнському тлі високим рівнем втеч ув'язнених. На них припадало 48 % усіх втеч в Україні. Влітку 1949 р. у зв'язку із тривожною ситуацією з втечами ув'язнених в Сталінській області Руденко був викликаний для роз'яснень до управління ВТТК МВС УРСР [11, арк. 78, 150, 148].

Таким чином, накази Державного комітету оборони СРСР з розгортання таборів для будівництва об'єктів чорної металургії у Донбасі з'явилися напередодні вигнання німецьких військ. У 1946 р. переважно на території Сталінської й Ворошиловградської областей були зосереджені виробничі підрозділи єдиного в Українській РСР великого табору – Донлагу. Він був націлений передусім на видобуток вугілля, відновлення шахт, промислове і житлове будівництво. Однак, проіснувавши менше року, був ліквідований через значні недоліки у роботі, зокрема відсутність елементарних побутових умов, погіршення загального стану ув'язнених, зростання рівня смертності та значну кількість

втеч контингенту. Його підрозділи були передані у підпорядкування Сталінського відділу ВТТК.

Значну частину ув'язнених на прохання господарників направляли для роботи на підприємствах інших міністерств. Їх розміщували в контрагентських окремих табірних пунктах, в складі яких на території Донбасу станом на серпень 1947 р. утримувалося не менше 30 тис. ув'язнених. Не маючи можливості забезпечити належну охорону в'язнів по розкиданих територіально табірних підрозділах, адміністрація подекуди запроваджувала режим розконвоювання. Ця обставина стала однією з причин зростання рівня злочинності у багатьох містах. Часто розконвойовані працювали і жили поруч з вільними категоріями населення, поширюючи елементи тюремної субкультури. Через брак продовольства у виправно-трудових установах в період Голодомору партійно-державне керівництво вдавалось до дострокового звільнення частини контингенту і направлення його на роботу до підприємств вугільної промисловості, яка гостро потребувала чималої кількості робітників. За твердженням керівника відділу виправно-трудових колоній Сталінської області, контингентом ув'язнених було зроблено значний внесок у відновлення індустріального потенціалу області - збудовано 2-й в світі за потужністю блюмінг й 2 прокатних стани союзного значення, відновлено 10 доменних й 17 мартенівських печей, побудовано десятки тисяч кв. м житлової площі для шахтарів і металургів Донбасу.

Список використаної літератури

1. Пилявець Ю. Г. Виправно-трудові табори та колонії на території УРСР в умовах голоду 1946–1947 рр. / Ю. Г. Пилявець, Р. І. Пилявець // Український історичний журнал. – 2013. - № 6. – С. 147-161 ; Pyliavets Yu. H. Vypravno-trudovi tabory ta kolonii na terytorii URSR v umovakh holodu 1946–1947 rr. / Yu. H. Pyliavets, R. I. Pyliavets // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2013. - № 6. – S. 147-161
 2. ДАДО, ф.326, оп.2, спр. 513; DADO, f.326, op.2, spr. 513.
 3. ЦДАГОУ, ф. 1, оп.23, спр.4941; TsDAHOU, f. 1, op.23, spr.4941.
 4. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР, 1923 – 1960 : справ. [електронний ресурс] / сост. М. Б. Смирнов. – Москва : Звенья, 1998. — 600 с. – Режим доступу : <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/>; Sistema ispravitelno-trudovykh lagerey v SSSR, 1923 – 1960 : sprav. [elektronniy resurs] / sost. M. B. Smirnov. – Moskva : Zvenya, 1998. — 600 s. – Rezhim dostupu : <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/>
 5. ЦДАГОУ, ф. 1 оп.23, спр.4249; TsDAHOU, f. 1 op.23, spr.4249.
 6. ЦДАГОУ, ф. 1, оп.23, спр. 4621; TsDAHOU, f. 1, op.23, spr. 4621.
 7. ЦДАГОУ, ф. 1 оп.23, спр.4587; TsDAHOU, f. 1 op.23, spr.4587.
 8. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр. 4717; TsDAHOU, f.1, op.23, spr. 4717.
 9. История сталинского Гулага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов : собр. докум. в 7-ми т. / отв. ред. О. В. Хлевнюк. – Москва : РОССПЭН, 2004. – Т. 3 : Экономика Гулага. - 624 с. ; Istoriya stalinskogo Gulaga. Konets 1920-kh – pervaya polovina 1950-kh godov : sobr. dokum. v 7-mi t. / отв. red. O. V. Khlevnyuk. – Moskva : ROSSPEN, 2004. – Т. 3 : Ekonomika Gulaga. - 624 s.
 10. ДАДО, ф.326, оп.2, спр.850; DADO, f.326, op.2, spr.850.
 11. ЦДАГОУ, ф.1, оп.24, спр.391; TsDAHOU, f.1, op.24, spr.391.
- Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

N. Shypik

EXPLOITATION OF PRISONERS' LABOUR IN CORRECTIVE-LABOUR INSTITUTIONS OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS IN THE SECOND HALF OF 1940-ies

Camp economy was an important constituent of Soviet totalitarian system. The main features of it were formed before the war. The prisoners worked at numerous economic entities

and at erection of new buildings in the Soviet Union. So it's not surprising that Soviet party authorities counted on the prisoners in planning the reconstruction of Ukrainian industrial entities that were concentrated in Donbass territory. The decrees of State Defense Committee of the USSR as to deploying the camps for building ferrous metallurgy entities in Donbas appeared just before the German troops ousting. In 1946 the working units of the sole in Ukrainian SSR big camp – the Donlag were concentrated mainly in Stalin and Voroshylovgrad region. That camp primarily aimed at coal production, mines reconstruction, industrial and residential construction. However, after less than a year of existence it was wound up because of defects in its functioning. Among them there was absence of basic life conditions, deterioration of the prisoners' general condition, death rate growth and many escapes. Its units came under supervision of Stalinsky department of Corrective-labour camps Committee of Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR.

At the request of industrial administrators according to the Soviet government's special decrees a great number of prisoners were sent to work at enterprises of other ministries. They were settled in the special contractor camp centres in which as of August 1947 in Donbas there were no less than 30.000 people. Not having resources to protect the prisoners effectively the administration sometimes introduced the regime of release. It led to increasing crime rate in many places. Often those released worked and lived near free categories of people spreading the prison subculture elements. On account of lack of food in corrective-labour institutions during Holodomor the state-party authorities resorted to paroling a part of the contingent and sending it to work at mining enterprises which had an urgent need for great number of workers. As the head of the corrective-labour colonies of Stalin region department reported the prisoners built the blooming which was the second most high-capacity in the world and 2 rolling mills of the union importance. They reconstructed 10 blast and 17 open-hearth furnaces, built tens of thousands of square metres of dwelling space for miners and metallurgists of Donbas.

Key words: *forced labour, corrective-labour institutions, Donlag, special contractor camp centres, parolees, the released.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327.88

Н.В. Гаврилова, Г.О. Бушуєв

ФАКТОР ФІНАНСУВАННЯ ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ СИРІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ

У статті розглядаються фінансові засади діяльності терористичної організації Ісламська Держава на території Близького Сходу, зокрема у Сирії та Іраку, а також загальні тенденції фінансування тероризму на сучасному етапі. Розглядаються методи протидії фінансуванню сучасного ісламського тероризму в світі.

В ході дослідження структурується система доходів Ісламської держави яка вона отримує на підконтрольних територіях. Зокрема увага приділяється нафтовидобувному сектору, а також системі т.зв. податків, які ІД встановила на своїй території.

Не менш важливим є аспект закордонного фінансування. Зокрема в статті висвітлюються такі важливі для ІД статті доходів, як фінансування приватними особами та недержавними фондами. Показані також новітні технології в зборі коштів терористами, однією з яких є краудфандінг.

Автори досліджують різноманітні аспекти фінансування Ісламської Держави та їх вплив на розвиток цієї терористичної організації.

Ключові слова: тероризм, екстремізм, ісламська держава, фінансування.

Однією з глобальних загроз з якою зіткнулося людство на рубежі ХХ–ХХІ ст. став міжнародний тероризм. Тероризм не є чимось принципово новим, він відомий ще з давніх часів. Однак на перетині століть він набув нові якісні характеристики. З інструмента політичної боротьби він перетворився в інструмент боротьби цивілізацій, набув міжнародний та глобальний характер.

Найбільшу загрозу глобальній безпеці з сучасних терористичних організацій становить Ісламська Держава, або ДАІШ. Будучи створеною у 2006 році, шляхом об'єднання ісламістських угруповань на чолі з представниками Аль-Каїди, на сьогодні ІДІЛ являє собою одну з найбільш сильних терористичних організацій Близького Сходу. Чисельність ІДІЛ сягає по різних даним від 80 до 100 тис. осіб. Організація захопила під свій контроль значні території Іраку та Сирії, і наразі претендує на створення держави із шариатською формою правління.

Проблема тероризму сьогодні достатньо активно досліджується. Вже написано тисячі наукових робіт, що вивчають цей страшний феномен ХХІ ст. Ця проблема об'єднала навколо себе велику кількість вчених з Європи, Росії, США та України. Зокрема, великий внесок в дослідження цієї проблематики внесли роботи аналітиків і відомих учених, таких як С.Хоффман, С.Хантінгтон. Серед російських учених над проблемами до-слідження тероризму в умовах глобалізації працювали М.Делягін, Г.Мірської, В.Кутирьов, В.Хорос, І.Міхеєв, та ін. Серед українських учених – В.Антипенко, В.Крутов, С.Телешун, В.Ліпкан та ін. Однак не дивлячись на велику кількість робіт, присвячених цій терористичній організації, окремі аспекти її діяльності не знайшли достатнього відображення в сучасній літературі, зокрема існує недостатньо джерел присвячених фінансовій діяльності ІДІЛ.

Мета дослідження—дослідити фінансову основу Ісламської Держави, що є одним з найбільш значущих векторів діяльності цього терористичного руху.

«Ісламська держава» не потребує масштабних фінансових вливань з-за кордону, як «Аль-Каїда», «Джабхат ан-Нусра», а також «Вільна сирійська армія». Самопроголошений халіфат перейшов на самофінансування: він самостійно отримує мільярди доларів за рахунок грабунку банків, захопленого майна іновірців, обміну заручників за викуп, работоргівлі, контролю над наркотрафіком і нелегальними каналами поставок нафти. Зараз «Ісламська держава» є найбагатшою терористичною організацією з бюджетом приблизно в 2,3 млрд дол.

Що стосується доходів Ісламської Держави, то тут прагнення керівництва ІД створити видимість фінансової самостійності «нового державного утворення» і наявність стандартної для звичайної держави системи мобілізації доходів скоріше носить форму фінансово-бюджетної мімікрії. В першу чергу це відноситься до збору так званих «податків». В ІД діє Рада з фінансів, який здійснює нагляд за розподілом коштів халіфату і аудит діяльності губернаторів областей [1].

Система джерел поповнення фінансів добре продумана, налагоджена і жорстко контролюється репресивним апаратом джихадистів. Ці різноманітні за формою доходи можна об'єднати в чотири групи:

–Надходження від захоплених підприємств у добувній промисловості (в основному в нафтовидобутку);

– «Податки», введені ІД на підконтрольних їй територіях Сирії та Іраку;

– Доходи від захоплення фінансових і матеріальних цінностей та від нелегального бізнесу (наркотики, контрабандне ввезення та вивезення коштовностей, золота і т.д.); злочинний бізнес включає і отримання викупу за викрадає джихадистами людей;

– Зарубіжна фінансова допомога, яка надходить ІД від юридичних і фізичних осіб по різних каналах.

Участь ІД у виробничій діяльності обмежена експлуатацією експропрійованих в Сирії і Іраку родовищ природних копалин, включаючи їх видобуток, переробку, збут сировини і продуктів його переробки на внутрішніх ринках цих країн або за кордоном. У Сирії ІД захопило розташовані поблизу Пальміри рудники фосфатів, в Іраку – так само фосфатні рудники і переробний завод в Аль-Каїмі. В Іраку і Сирії організація контролює підприємства з виробництва сірки, фосфорної кислоти, солі, а також ряд великих цементних заводів.

І все ж головна мета ІД у виробничій сфері – нафтовидобуток і нафтопереробна промисловість, покликані, за задумом джихадистів, забезпечити високий і стабільний рівень доходів свого режиму. Основну їх частину складає виручка від продажу нафти з підконтрольних екстремістам родовищ, число яких з моменту проголошення ІД постійно збільшувалася [2].

Нафтова стратегія ІД почала розроблятися ще до активізації в Іраку в 2014 р. У 2013 р, тобто ще в період високих нафтових цін, що з'явилися в Сирії джихадисти з цього угруповання розглядали нафтові ресурси як фінансово-економічну основу майбутнього «халіфату». Паралельно з захопленням Мосула відбулося також захоплення родовищ в іракській провінції Кіркук. До того як іракська армія звільнила в квітні 2015 року цей нафтоносний район, ІД встигла отримати від експлуатації родовищ близько 450 млн дол. [3]. За даними міністерства нафти Іраку, бойовики ІД були витіснені з провінції Салах ад-Дін і втратили контроль над багатьма захопленими раніше іракськими родовищами. У наприкінці 2015 року вони використовували лише три нафтові свердловини в провінції Найнава.

Більшість видобутої структурами ІГ нафти зосереджена на сході Сирії. Не випадково його бойові формування були передислоковані з стратегічно важливих, але позбавлених нафтових запасів північно-західних районів країни на схід.

«Ісламська держава» готова продавати нафту істотно нижче за ринок (останнім часом нижня межа ціни, встановлена ІД, – 25 дол. за барель.). В кінці 2014 року обсяг продажів оцінювався в 70 тис. Барелів щодня, що поповнювало бюджет ІД на 2–3 млн дол. В день. Бомбардування нафтових об'єктів авіацією коаліції знизили ці доходи до 1–1,5 млн дол.

У сфері транспортування і збуту зайнята велика кількість посередників і контрабандистів. Через них вдається не тільки долати міждержавні кордони, лінії фронтів, але навіть, по інформації, що надходить, постачати урядові війська і протистоять джихадистам сили (наприклад, загони пешмерга в іракському Курдистані пропускали вантажівки з паливом, що йдуть з «халіфату» на курдську територію). ІД довіряє збут нафти і нафтопродуктів перекупникам – трейдерам, які скуповують сиру нафту безпосередньо на родовищах, доставляють її на переробні установки, постачають нафтопродукти населенню, виробникам електроенергії, бойовим частинам і адміністративним службам ІД, інші терористичні формування. Без цих трейдерів, які зазвичай купують у ІГ барель нафти за 25–30 дол., а продають нафтоперегінним підприємствам за 60–100, «халіфат» не зміг би зорієнтувати захоплені їм родовища на поповнення свого бюджету.

Претендуючи на створення нової держави, джихадісти намагаються копіювати структуру, операційну логіку, менеджмент, виробничо-фінансову звітність діючих на Близькому Сході великих державних нафтових компаній. Були налагоджені система бухгалтерського обліку, пошук і відбір кваліфікованих кадрів, забезпечена матеріальна мотивація працівників в даній галузі. Для підвищення рентабельності виробництва ретельно вивчається ринок збуту, враховуються відмінності в обсягах попиту окремих частин захоплених територій. Хоча система управління ІД на місцях децентралізована, нафтова галузь – поряд з військовим управлінням і пропагандистською діяльністю – жорстко контролюється безпосередньо вищим керівництвом «халіфату». Родовища і циркулюючі в галузі фінансові потоки перебувають під пильним наглядом «Амніят» – секретної поліції ІД.

Слід визнати, що нафтовий бізнес ІД функціонує за участю значної частини місцевого населення, в тому числі кримінальних елементів і просто залишившихся без засобів до існування знедолених.

Другим за значимістю джерелом доходів ІД є розгалужена система численних податків, зборів, платежів за нав'язані «послуги», а також прямого рекету. По ряду напрямків ІД копіює і використовує інструменти бюджетного процесу, здійснюваного в визнаних світовою спільнотою державних утвореннях. Такі податкові надходження, звичайно, мають свою специфіку і не можуть вважатися легітимними.

Про характер цих надходжень і їх приблизний розмірі свідчить вже сам перелік виплат:

- з господарських суб'єктів стягується податок у розмірі 10% від прибутку, 10% з капіталу і податок на покупки – 2% від вартості;
- податківці можуть на свій розсуд встановити не визначений якимись рамками податок на велике і якісне житлове приміщення або новий автомобіль;
- при перетині кордонів необхідно сплатити митні збори;
- ІГ стягує транспортні збори за транзит через її територію всіх товарів. Для переміщення однієї вантажівки в північному Іраку необхідно сплатити «дорожній податок» в розмірі 200 дол., Однією автоцистерни з пальним – 500 дол., А при в'їзді в Ірак через кордон з Сирією і Йорданією – «митний податок» в 800 дол. Збирачі

«дорожнього податку» не тільки видають водіям квитанції про його сплату, а й забезпечують їх підробленими квитанціями про проходження офіційної іракської митниці, яка приймається на блок–постах урядових сил;

– в Іраку при отриманні державними службовцями, які опинилися на окупованих територіях, заробітної плати, що переводиться або в місцеві відділення іракських банків, або в відділення в підконтрольних уряду містах, необхідно відрахувати ІГ збір в розмірі до 50% заробітку. У сумі – це сотні мільйонів доларів в рік;

– ІГ примушує вкладників в приватних банках виплачувати йому податок в 5% при знятті з рахунків готівки;

– відповідно до «договором про захист» для несуннітів останні виплачують подушний податок на одну дорослу людину – близько 720 дол. На рік і трикратну величину зазначених вище податків в разі ведення ними підприємницької діяльності;

– ще один фінансовий збір – плата за процедуру так званого каяття (по–арабськи тавба). Населення захоплених ІГ територій принуждається покаятися у своєму відступництві і присягнути на вірність «халіфату». В першу чергу це стосується колишніх військовослужбовців, поліцейських, державних чиновників, працівників сфери освіти, а також приєдналися до ІГ членів інших опозиційних формувань. Сплативши досить велику суму, ці люди отримують «документ про покаяння» – свого роду посвідчення особи громадян «нової держави». За продовження цього «документа» покладається сплачувати додаткові суми. Дана процедура дозволяє колишнім держслужбовцям уникнути переслідування і покарання з боку новоявленої влади, влаштуватися на роботу в адміністрації ІГ або освітніх установах на захоплених територіях (що важливо в умовах колосального безробіття), а «халіфату» отримувати регулярні доходи і інтегрувати частину населення в свої структури

Під цим фінансовим пресом (наведений перелік податків і зборів далеко не повний) знаходяться щонайменше 4 млн чоловік, що проживають на окупованих ІД територіях. Міцність накинutoю на окуповані території мережі незаконних поборів забезпечується не тільки військовою силою джихадистів, але і лояльністю їм частини місцевого населення.

Ще одне джерело – доходи від бізнесу, злочинний характер якого ІД навіть не приховує. Йдеться про експропріацію на території «халіфату» готівки в банках, нерухомості, товарних запасів, транспортних засобів, про захоплення заручників з метою отримання викупу. Зокрема, в Мосулі в червні 2014 р бойовики пограбували філію Центрального банку Іраку, присвоївши, за різними оцінками, від 900 млн до 2 млрд дол. У сфері фінансових послуг ІД стало власником наявних ресурсів в державних банках, воно забирає кошти залишивших «територію ІД» біженців – несуннітів, а також всіх тих вкладників приватних банків, які не змогли надати джихадистам інформацію про походження своїх накопичень і метою їх подальшого використання [5].

В аграрному виробництві «Ісламська держава» встановила контроль над зерносховищами, захоплює у фермерів сільськогосподарську техніку для подальшої здачі її в оренду колишнім власникам. Крадене зерно використовується не тільки для отримання прибутку, контролю над регіональним зерновим ринком, але і в якості інструменту, що впливає на продовольчу безпеку цієї частини Близького Сходу. Як аналогічний інструмент використовуються і водні ресурси. Зерно з Іраку поставляється до Сирії і Туреччини.

У північних і північно–західних районах Іраку зосереджена основна частина виробництва пшениці, в тому числі зерна з низьким вмістом клейковини, що користується підвищеним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Прибутковим злочинним бізнесом є контрабанда пам'ятників культури. ІД отримує прибуток від цього двома способами: продаж трофейних пам'ятників і стягування зборів з контрабандистів, провозять артефакти через окуповану територію. ІД і інші злочинні угруповання, що діють в Сирії, могли на даний момент заробити десятки мільйонів доларів США від продажу пам'яток культури, викрадених в Сирії. «Ісламська держава» окупувала понад 4 500 археологічних пам'яток, деякі з яких є об'єктами світової спадщини ЮНЕСКО. 90% культурних пам'яток країни розташовано в зруйнованих війною регіонах, що створює умови для розкрадань в великих масштабах.

Торгівля людьми – ще одне джерело доходів. На «рабовласницьких аукціонах» ІД людей продають і перепродують з метою отримання викупу. За даними Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ), прибуток від злочинної діяльності склав від 20 до 45 млн дол.

ІГ має дохід і від потоку біженців, які направляються в Європу: терористи збирають з них плату за нелегальне транспортування в країни ЄС. На кінець 2015 р. комерціалізація «каналу біженців» дозволила ІГ отримати понад 300 млн дол.

У 2014–2015 рр. захоплені території давали ІД основну частину фінансових ресурсів. Керівники «халіфату» розраховували за рахунок їх експлуатації забезпечити фінансову самостійність свого утворення. Однак своєрідним резервом служать і «прямі» грошові трансакції з–за кордону[6].

На першому місці тут – перекази різного роду фондів, включаючи благодійні, законспіровані фінансові вливання спецслужб та інших державних органів Катару, КСА, Туреччини. Ці гроші йдуть не тільки на закупівлю озброєнь, а й на реабілітацію бойовиків, що постраждали на полі бою.

Друге – традиційні для ісламу податки, пожертвування в формі регулярних добровільних відрахувань віруючих на благодійні потреби. Це вкладається в легальну схему: збір пожертвувань, їх розподіл на потреби бідних, на поширення ідей ісламу по всьому світу. Тут має місце ситуація, коли легально зібрані в різних країнах гроші стають нелегальними, тобто відбувається не «відмивання брудних грошей», а «забруднення чистих». За наявними даними, тільки з Росії з цього каналу ІД отримало близько 400 млн. руб.

Третє джерело – збір коштів в соціальних мережах. Переказ грошей полегшений сучасними банківськими технологіями. «Краудфандінг» як спосіб залучення пожертвувань від великих груп населення допомагає збирати значні суми при збереженні анонімності донорів. Існує і традиційна мусульманська система грошових переказів, відома під назвою хавали. Наприклад, якийсь чоловік у США хоче передати кошти на джихадистськими потреби в іншій частині світу. Він просто телефонує людині, що є ланкою ланцюжка посередників, передає йому без всяких документів і підтверджень гроші, той, в свою чергу, передає їх наступного посереднику. Так гроші рухаються до точки призначення, і простежити це рух практично неможливо. Частина грошей надходить разом з приїжджають в підконтрольні ІД райони бойовиками [7].

Четверте зовнішнє джерело–доходи від законної фінансової діяльності, підприємництва. Додатковою «перевагою» ісламських банків є притаманна їм практика злиття, змішування засобів різних вкладників, в тому числі жертводавців, при формуванні пулів інвестицій в ті чи інші проекти.

Таким чином ІД вдалося створити широку систему фінансування, що складається з доходів як кримінального та некримінального походження. До основних джерел доходів входять як грабїж, рекет, торгівля людьми, так і нафтовидобуток, несанкціоноване оподаткування підприємств та господарств, також, немалим джерелом стали пожертви приватних осіб і фондів. У той же час реальна оцінка можливостей по ослабленню фінансової та матеріальної бази ІД виявляє певні складності в справі економічної

блокади «халіфату». Все говорить на користь того, що в осяжній перспективі повністю перекрити джерела фінансування терористичної діяльності радикальних ісламістів навряд чи вдасться. Однак, владам країн коаліції, що виступає проти ІДІЛ, треба докласти зусилля для обмеження фінансових потоків терористичної організації, зокрема не допустити відмивання грошей, терористами, через економіку власних країн.

Список використаної літератури

1. New Kickstarter Pitch: 'Join the Syrian Uprising', Wired [Electronic resource]. - Mode of access : www.wired.com/2012/08/syria-kickstarter/
2. Bender J. As Isis routs the Iraqi army, here's a look at what the jihadists have in their arsenal [Electronic resource] / J. Bender // Business Insider. - Mode of access : www.businessinsider.com/isis-military-equipment-breakdown-2014-7
3. How ISIS Games Twitter [Electronic resource]. - Mode of access : <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/isis-iraq-twitter-social-media-strategy/372856/>
4. Blair D. US considers air strikes against ISIL oil pipelines [Electronic resource] / D. Blair. - Mode of access : www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/11182490/US-considers-air-strikes-against-Isil-oil-pipelines.html
5. Bleiberg J. The United States must respond to the Islamic state threat The Brookings Institute [Electronic resource] / J. Bleiberg, D. M. West. - Mode of access : www.brookings.edu/blogs/techtank/posts/2014/10/20-islamic-state-social-media,
6. Brisard J.-Ch. Islamic State: The Economy-Based Terrorist Funding [Electronic resource] / J.-Ch. Brisard, D. Martinez // Thomson Reuters Accelus. - Mode of access : <http://accelus.thomsonreuters.com/sites/default/files/GRC01815.pdf>.
7. Chulov M. How an arrest in Iraq revealed Isis's \$ 2bn jihadist network [Electronic resource] / M. Chulov // The Guardian. - Mode of access : <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/15/iraq-isis-arrest-jihadists-wealth-power>
8. Della Ratta D. ISIL and western media: Accidental Allies? [Electronic resource] / D. Della Ratta // Al Jazeera. - Mode of access : <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/09/isis-western-media-allies-2014924121817329713.html>
9. Giovanni di J. How Does ISIS Fund Its Reign of Terror? [Electronic resource] / J. di Giovanni, L. McGrath Goodman, D. Sharkov // Newsweek. — Mode of access : <http://europe.newsweek.com/how-does-isis-fund-its-reign-terror-282607?rm=eu>

N. Gavrilova, H. Bushuiev

FACTOR OF FUNDING ISLAMIC STATE IN THE SYRIAN CONFLICT

Article describes the financial foundations of the terrorist organization Islamic State in the Middle East, particularly in Syria and Iraq, as well as general trends in terrorist financing today, and the methods of combating the financing of terrorism in the contemporary Islamic world.

But this is unlikely to be enough to fully "dismantle" ISIS. Unlike al-Qaeda and other groups, ISIS, which has renamed itself the Islamic State and unilaterally declared the reestablishment of an Islamic caliphate, was financially self-sufficient for about eight years as a terrorist and insurgent group before committing itself to running a proto-state. Remember that before it renamed itself the Islamic State, the group was known as ISIS, as the Islamic State of Iraq, as al-Qaeda in Iraq (AQI), as Majlis Shura al-Mujahidin, and as Jamaat alTawhid wa-l-Jihad. And unlike other groups, which are reliant on state sponsors, major donors, or abuse of charity, AQI was financially independent by virtue of engaging in tremendously successful criminal activity enterprises domestically within Iraq.

The study structures the Islamic state system revenues that it receives in controlled areas. Particular attention is paid to the oil sector and the so-called taxation system that IS implemented on seized territories.

Equally important is the aspect of foreign funding. In particular, the article highlights such important sources of IS incomes as financing by private individuals and non-government funds. Article also shows the latest technologies in terrorists fundraising, such as crowdfunding.

Authors examine various aspects of the financing of the Islamic State and its influence on the development of this terrorist organization.

Keywords: terrorism, extremism, Islamic State, funding.

УДК 327.7:061.1ЄС(045)

О. Грінько

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті були проаналізовані підходи до визначення початку і етапів формування регіональної політики ЄС. У сучасній історіографії, яка присвячена вивченню регіональної політики ЄС відсутні єдині оцінки як з питань її початку, так і по виділенню етапів її розвитку. Автор розглянув існуючі підходи до періодизації регіональної політики ЄС і критерії які автори кладуть в основу пропонованої періодизації регіональної політики. Висунуті критерії залежать від того, який аспект регіональної політики аналізується. Економісти в якості критеріїв періодизації беруть зміни економічних і фінансових механізмів регіональної політики, трансформацію її цілей. Політологи акцентують увагу на якісні зміни, які відбуваються в характері відносин «центр-регіони» і перетворення останніх в повноправних партнерів в політичних процесах. Частина дослідників визначили критерії періодизації характером розвитку правової основи регіональної політики і зміни кількісного складу ЄС.

Ключові слова: ЄС, регіональна політика, інтеграція, регіон.

Україна, яка стала на шлях політичної, соціально-економічної модернізації після «Революції Гідності», реалізує цю політику в контексті європейського вибору, підписавши Угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. В контексті тих реформ, які здійснюються сьогодні в країні, одним з пріоритетів є необхідність модернізації регіональної політики. Актуальність вирішення цієї задачі стала особливо очевидна у зв'язку з подіями на Сході України.

Визначивши свій європейський вибір в якості кінцевої мети якою мають стати вступ в ЄС та НАТО, Україна повинна відповідати соціально-економічним, політичним стандартам, які діють в країнах ЄС. Це у повній мірі стосується й регіональної політики. Досвід становлення та реалізація наднаціональної регіональної політики Європейського Союзу представляє для України великий інтерес. Досвід накопичений ЄС в галузі реалізації та розробки регіональної політики важливий як з точки зору розробки теоретичних підходів, так і використання тих механізмів та методик, розроблених в рамках ЄС для її реалізації. Регіональна політика ЄС інтенсивно вивчається як українськими, так й закордонними дослідниками. Різноманітні аспекти регіональної політики ЄС відображені в цілому ряді робіт українських дослідників. Це праці М. Гало, Л. Алмаші, Б.М. Данилишина, В.В. Плипіва, А.П. Маєва, О.П. Полікарпової, В. Кифяк,

Є.А. Ерфан, О.І. Глеба, В. Антошкіної, О. Кирпичова, К.С. Брензовій, О. Гончарової та інші. Ця проблема знайшла широке відображення в російській історіографії, яка нараховує сотні статей та монографій, які досліджують регіональну політику ЄС. Особливо необхідно виділити праці Борко, Г. Ярового, Т. Зоповой, И. Бусишной, Т. Базаренко, та колективну монографію «Регіональна політика: закордонний досвід та російські реалії», виданої в 2015р. Серед західних дослідників це праці Л. Снайдера, Дж. Марка, А. Хюррела, Ф. Барка, Дж. Батчер та інші.

У той же час, не дивлячись на наявність значної кількості праць, ряд аспектів, пов'язаних з вивченням регіональної політики ЄС не знайшли достатнього глибокого відображення в науковій літературі і не мають однозначних оцінок. Це в повній мірі стосується й теми нашої статі. Її мета – дослідити існуючі підходи та оцінки, які пов'язані з початком регіональної політики та хронологічними рамками етапів її розвитку. Як показує проведений аналіз історіографії дослідники не мають єдиних підходів та критеріїв до визначення етапів у розвитку регіональної політики ЄС.

Проведений аналіз показує, що немає однозначного підходу до визначення початку регіональної політики ЄС. Ряд дослідників визначають її початком 1951 р., таким чином пов'язуючи її безпосередньо з початком інтеграційних процесів - створенням Європейської спільноти з вугілля та сталі. Це, за оцінками деяких авторів, був так званий підготовчий етап, рамки якого у деяких завершується 1957 р. зі створенням закладів Європейської економічного співтовариства. Ряд авторів доводять цей етап до 1975 р.

Аргументи прихильників цього підходу до визначення хронологічних рамок першого етапу становлення регіональної політики зводяться до того, що вони вважають, що засновники «Спільного ринку» з самого початку його формування усвідомлювали ту небезпеку, яку може представляти для інтеграційного процесу наявність регіональних диспропорцій [16]. І вже цей період характеризується початком спільних дій у боротьбі з безробіттям у тих регіонах, де закривались вугільні шахти, було організовано переселення та перенавчання тих, хто залишився без роботи. У період 1954 – 1965 рр. на це було направлено 98 млн. дол. США, пере навчання пройшло 315 тисяч робітників. Була здійснена «реконверсія», на яку було витрачено до 1967 р. 104 млн. дол. США. Ось ці спільні дії і треба вважати, на їх думку, початком зародження регіональної політики ЄС, яка була чітко сформульована в Преамбулі Римського договору 1957 р. [6; 13].

Ряд дослідників розглядають 1957 р. початком першого етапу регіональної політики ЄС, так як саме в цьому році інтеграційний процес в Європі вступив в нову якісну стадію і було надане чітке визначення регіональної політики [1; 5; 16]. «Необхідно посилювати єдність наших економічних та гарантувати їх гармонічний розвиток, згладжуючи різниці між регіонами та долаючи відсталість найменш розвинутих регіонів» [23].

Саме поява цього формулювання в Римському договорі, як вважають прихильники даної періодизації, поклало початок комунітарній регіональній політиці. Одразу після цього створюються механізми її реалізації. Так, в 1968 р. створюється Генеральний директорат з регіональної політики, в 1973 р. з'являється пост Комісара з регіональної політики.

Український дослідник С.О. Маковський зазначає, що прихильників такого підходу до періодизації регіональної політики відрізняє те, що в цей період Співтовариство ініціювало, хоча в обмежених розмірах регіональну політику. У той же час створювалися перші комунітарні структури. Головний акцент був зроблений на соціально-економічний розвиток. Регіони в цей період не розглядались як партнери чи учасники регіональної політики, ні державою, ні співтовариством. Особливістю цього на

думку дослідників було те, що ключова роль в регіональній політиці віддавалась державі [10; 9]. З такою оцінкою згодні й ряд інших дослідників [13; 17]. Третій етап з розвитку регіональної політики С.О. Маковський визначає з кінця 80-х рр. XX ст. по теперішній час. При характеристиці особливостей цього етапу він робить акцент на зміну ролі регіонів, пов'язаних з посиленням їх впливу на політику держави, а також на формування в цей період нової моделі відносин «центр-регіон», в наслідок імплементації державами принципу субсидіарності [13].

Ряд західних досліджень визначають початок регіональної політики тільки з 1975 р. Аргументом такого підходу є те, що саме в цей період створюється Комісія з регіональної політики та починає діяти Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР). З таким підходом згодні й деякі російські дослідники [2; 22]. В основу цього підходу до періодизації регіональної політики дослідники кладуть процес формування правової бази, її ідеології та механізмів її реалізації. В цьому контексті перший етап регіональної політики закінчується у кінці 90-х років та другий етап починається з 2000 р. та продовжується до теперішнього часу.

Якщо у визначенні хронологічних меж першого етапу регіональної політики ми бачимо різні підходи, то хронологічні межі другого етапу становлення регіональної політики Європейського Союзу у більшості дослідників практично збігаються. Вони його визначають з 1975 р. по 1988 р. Співпадають й якісні характеристики суті цього етапу. Так, аналізуючи регіональну політику цього періоду практично всі відзначають, що в цей період починають реалізовуватися якісно нові підходи як до розуміння регіональної політики, так й механізмів її реалізації. Це було обумовлено тим, що проведений аналіз показав її неефективність у тому виді в якому вона реалізовувалась раніше. З метою збільшення її ефективності та більш тісної ув'язки з процесами інтеграції починається перехід від регіональної політики до структурної політики. Розробляється новий підхід до організації території, коли в основу кладеться стимулювання в проблемних регіонах автономних механізмів, тобто їх внутрішніх потенціалів [1; 16; 17; 22].

Відзначаючи відмінні риси цього етапу С.О. Маковський вказує, що для нього характерні кардинальні зміни основ проведення регіональної політики як в інституційно-організаційному, так й в фінансовому плані. Важливим стало залучення регіонів до посилення в політичному процесі як на державному, так й на гуманітарному рівні, у відповідності до автономізації регіонів [6; 13]. О. Савка відзначає також те, що саме в цей період регіональна політика стала охоплювати всю територію Співтовариства та характеризуватися наступальним розвитком [16].

Тобто регіональна політика на цьому етапі трансформується в структурну, метою якої є не видання бідному регіону якоїсь суми, а вкладення в трансформацію регіональних економічних структур при більш ефективному використанні власних ресурсів регіону та його специфіки. При цьому ЄФРР став одночасно і структурою, так й механізмом перерозподілу бюджетних коштів Співтовариства. Особливістю цього етапу на думку дослідників, є те, що головна роль у прийнятті рішень стосовно цілей асигнування в галузі регіональної політики приналежала національним урядам [6; 22].

Закінчення цього етапу деякі дослідники відносять до 1985 р. коли була прийнята Середземноморська інтегрована програма (ІМР – Integrated Mediterranean Program), ціллю якої стало надання допомоги регіонам Франції, Італії, а також країнам, які готуються до вступу в ЄС. Це – Греція, Іспанія, Португалія. В той же час відбувається поворот до політики об'єднання, концепція якої була запропонована Ж. Делороя. Її метою було як можна швидше залучити субдержавні актори до загальноєвропейському процесу прийняття рішень.

В цілому же практично всі автори сходяться на том, що другий етап розвитку регіональної політики охоплює період з 1975 р. по 1988 р. та оцінки змісту суті тих якими характеризується розвиток регіональної політики в цей період практично не має розбіжностей. Наступний етап в розвитку регіональної політики ЄС знову різняться. Значна кількість дослідників визначають третій етап починається з 1988 р. і по теперішній час, визначаючи його як сучасний етап розвитку регіональної політики ЄС. В той же час ряд дослідників виділяють третій та четвертий, тобто сучасні етапи в розвитку та трансформації регіональної політики ЄС. Так, ряд авторів третій етап визначають хронологічними рамками 1988 -1999 рр. Критерії виділення цього періоду для них стали реформи 1988 р. та підписання Маастрихтського договору та реформа структурної політики 1999 р. [5; 22]. Цей етап вони визначають як реформаторський. Мета реформ – це розпочати процес, який би привів до конвергенції політики співтовариства у різних сферах та усунули конфлікт з іншими політичними напрямками Співтовариства. Регіональна політика повинна трансформуватися в структурну політику мета якої є економічне та соціальне об'єднання. Саме в цей період були розроблені п'ять основних принципів європейської регіональної політики (політики об'єднання) та керування структурними фондами ЄС. Це Координація, концентрація, програмування, додатковість, партнерство [21, с. 7].

В деяких дослідженнях третій етап охоплює період 1988 – 2004 рр., де межею слугує масштабне розширення ЄС, вступом до нього країн Центральної та Східної Європи. Цей процес на думку прихильників, справив вплив на реалізацію регіональної політики, яка повинна була бути адаптована до нових реалій. Країни, які вступили відставали в соціально-економічному розвитку від країн ЄС за всіма показниками та знаковість проведення регіональної політики є в цих умовах набувало особливу важливість та актуальність для подальшого розвитку ЄС та поглиблення інтеграційних процесів всередині нього, пов'язаних з планами розробки та прийняття Конституції [12].

Межі четвертого етапу вони визначають з 2004 р. по теперішній час. Виокремлення четвертого етапу розвитку в регіональній політиці ЄС характерно для вчених-економістів. В основу своєї періодизації вони кладуть фінансові плани розвитку ЄС, показники економічного розвитку регіонів, еволюцію механізмів фінансування та економіко-соціальних цілей, які стоять в той чи інший період реалізації регіональної політики. Це 1957-1975 рр. – перший етап, 1975 – 1988 рр. – другий етап, 1988 – 2000 рр. – третій етап, з 2000 р. і по теперішній час – четвертий етап. Для них характерно тісна ув'язка розвитку регіональної політики ЄС зі спільним планом його економічного та фінансового розвитку. Так, початок четвертого етапу вони пов'язують з прийняттям у березні 1999 р. на засіданні Європейської Ради у м. Берлін чергового семирічного плану фінансового та економічного розвитку, який отримав назву «Agenda - 2000» (Порядок денний – 2000) строком на 2000 – 2007 рр. Прийняття кожного семирічного плану вносило значні корективи до регіональної політики ЄС, тому ряд дослідників характеризують четвертий етап, як етап в межах якого відбувається процес модернізації регіональної політики ЄС, котрий тісно пов'язаний з прийняттям чергового семирічного плану розвитку. Так, під час реалізації плану 2000 – 2007 рр. були чітко сформульовані та реалізовані п'ять принципів в діяльності механізмів реалізації регіональної політики, які були згадані раніше. В цей період у повному обсязі починає діяти система номенклатурно-територіальних одиниць статистики (NUTS), яку почали формувати в 1988 р., що дозволило сформувати чітку ієрархію всіх регіонів країн ЄС [10; 19].

Семирічний план розвитку ЄС на 2007 – 2013 рр. також вніс корективи до регіональної політики, продовживши курс на її модернізацію. В цей період вона отримала нове найменування «Політика регіонального та локального розвитку». Курс на модернізацію був продовжений і в наступному семирічному плані, прийнятому на 2013

– 2020 рр. Цей план вніс істотні зміни до регіональної політики, ставши «Політикою об'єднання». Новим моментом в її реалізації стало виокремлення за рівнем розвитку не двох, а трьох груп регіонів для їх фінансування із структурних фондів ЄС, які відповідають за політику «об'єднання». З'являється поняття «регіон перехідного типу» (раніше ці регіони відносилися до цілі «регіональна конкуренція») [15, с. 20].

Другою новацією стало виділення 11% асигнувань структурних фондів ЄС за напрямком «Інвестиції для зростання та зайнятості» та чотирьох ключових принципів. До них відноситься підтримка НІОКР, інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) малого бізнесу та низьковуглецевої економіки. На чотири ключових пріоритетів планується витратити менше 40% коштів.

Цей період характеризується також спрощенням процедур та формальностей під час прийняття рішень та посилення координації регіональної політики з іншими напрямками наднаціональної політики.

Економічні критерії були покладені в основу періодизації і російськими дослідниками Д. Бедерак, яка виділяє два етапи в її розвитку. Перший з 1951 р. до 1988 р., на цьому етапі за її думкою були закладені основи майбутньої політики об'єднання. Характерними рисами цього етапу є створення фінансових механізмів її реалізації на Європейську Комісію. Головним недоліком цього етапу є на її думку її «націоналізація», головними розподільниками коштів були держави. Прийняття нових членів у 80-х роках потребував кардинальних реформ регіональної політики [4]. В результаті в 1988 р. була проведена реформа, яка поклала початок саме політиці об'єднання. З цього часу починається другий етап у розвитку, який триває до сіх пір. Як і раніше згадані автори В. Чужиков вона розглядає подальший процес трансформації регіональної політики в контексті реалізації семирічних фінансово-економічних планів ЄС. Головними відмінними рисами цього етапу вона вважає введення в оборот багаторічних фінансових планів, перехід політики з національного на регіональний рівень, модернізація цілій регіональної політики [19, с. 61].

Таким чином, ми бачимо, що дослідники-економісти виділяють в ході реалізації регіональної політики на її сучасному етапі ряд етапів, пов'язаних з реалізацією семирічних планів розвитку ЄС, взявши за критерії фінансове забезпечення, механізми забезпечення та цілі.

Принципово відмінний підхід у виділенні етапів становлення регіональної політики ЄС запропонувала А.В. Сорокіна. За основу своєї періодизації вона поклала існуючі на сьогодні підходи в економічній науці до подолання нерівномірності соціально-економічного розвитку. Перший підхід – це діяльність федерального уряду. Другий – активна бюджетна політика самого регіону. В контексті такого підходу вона виділяє перший етап (50-60 роки ХХ ст.) коли діють так звані дирижестська модель регіональної політики, коли домінував перший підхід, та вирішальна роль належала державі та наднаціональним структурам. Другий етап – це 70-80-і роки ХХ ст., коли реалізується неоліберальна модель, в ході якої в главу кута регіональної політики був покладений не принцип соціальної справедливості, а принцип господарської ефективності або екологічної виправданості. В 90-х роках ХХ ст. починається новий етап, який триває й по нинішній час, який характеризується узагальненням найкращих практик дирижизму та неолібералізму враховуючи формування постіндустріального та інформаційного суспільства [18].

На наш погляд, цікавим є підхід ряду авторів, які пов'язують початок четвертого етапу з розвитком регіональної політики ЄС з 2004 р. Головними аргументами для її виділення цієї дати стали дві події. Це процес розширення ЄС та початок реалізації ЄС «Європейської політики сусідства», яку почали розробляти в 2003-2004 рр. та остаточно затвердженої Регламентом ЄС №1638 Європейського парламенту від 2 жовтня 2006 р. І

вже в семирічному плані на 2007 – 20113 рр. її фінансова підтримка склала понад 11 млрд. євро [1]. Зв'язок між політикою сусідства та регіональною політикою ЄС особливо активно досліджують українські автори, підкреслюючи ярко виражений їх взаємозв'язок.

Проведений аналіз показав те, що на сьогодні не існує чітких критеріїв при виділенні етапів розвитку регіональної політики. В багато чому обумовлено на наш погляд складністю та багатовекторністю самого змісту регіональної політики. Ключоючи в себе всі аспекти життя суспільства всі економічних, фінансових до культурно-етнічних, її вивчення потребує комплексного підходу. Більшість дослідників з питань регіональної політики присвячені окремим її напрямкам. Звідси й різні підходи до визначення критеріїв, у визначенні етапів її розвитку. Економісти в основу періодизації кладуть трансформацію пов'язану зі зміною цілей, економічних та фінансових механізмів її реалізації. Політологи, юристи беруть за основу формування та трансформацію принципів, ідеології регіональної політики, створення правової бази для її реалізації. Фахівці в галузі управління акцентують увагу на етапах формування нових рівнів керування в межах ЄС та нової моделі відносин «центр-регіони» в межах держави. Зміни в цьому плані, які відбуваються в наслідок реалізації регіональної політики визначається критерієм для її періодизації. Ряд дослідників ґрунтують свою періодизацію на суто політичних показниках, пов'язуючи її з розширенням країн-учасниць ЄС. На наш погляд найбільш переконливою періодизацією, яка включає в себе чотири етапи: перший етап 1951 – 1957 рр., другий етап 1957 – 1988 рр., третій етап 1988 – 1999 рр., четвертий етап 2000 р.– до теперішнього часу. Така періодизація найбільш повно на наш погляд відображає ті якісні та якісні параметри становлення, розвитку та її модернізації, які були характерні для регіональної політики ЄС. У той же час слід відмітити, що існуючі н сьогодні підходи до періодизації регіональної політики та характеристики етапів її розвитку практично не відображають її соціально-гуманітарну складову.

Список використаної літератури

1. Антошкіна В. Еврорегиони як складова регіональної політики ЄС та європейської політики сусідства / В. Антошкіна, О. Кирничов // Підприємництво, господарство, право. – 2010. - № 10. – С. 110 – 113; Antoshkina V. Evrorehiony yak skladova rehionalnoi polityky YeS ta yevropeiskoi polityky susidstva / V. Antoshkina, O. Kurnychov // Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo, pravo. – 2010. - № 10. – S. 110 – 113
2. Артболевский С. С. Западный опыт реализации региональной политики: возможности ограничения практического использования / С. С. Артболевский // Региональные исследования. – 2008. - № 3. – С. 3–16; Artbolevskiy S. S. Zapadnyy opyt realizatsii regionalnoy politiki: vozmozhnosti ogranicheniya prakticheskogo ispolzovaniya / S. S. Artbolevskiy // Regionalnye issledovaniya. – 2008. - № 3. – S. 3–16
3. Базаренко Т. В. Внешнеэкономическая деятельность автономных сообществ Испании в контексте концепции «Европа регионов» : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. исторических наук : спец. 07.00.15 / Татьяна Владимировна Базаренко; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Российский университет дружбы народов". – Москва, 2014. – 22 с. ; Bazarenko T. V. Vneshneekonomicheskaya deyatelnost avtonomnykh soobshchestv Ispanii v kontekste kontseptsii «Yevropa regionov» : avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. istoricheskikh nauk : spets. 07.00.15 / Tatyana Vladimirovna Bazarenko; Federalnoe gosudarstvennoe byudzhethnoe obrazovatelnoe uchrezhdenie vysshego professionalnogo obrazovaniya "Rossiyskiy universitet druzhby narodov". – Moskva, 2014.- 22 s.
4. Бедерак Д. А. Эволюция региональной политики и выравнивание уровней экономического развития в Европейском Союзе / О. А. Бедерак // Управленец. – 2014. -

№ 2 (48). – С. 33 – 38 ; Bederak D. A. Evolyutsiya regionalnoy politiki i vyravnivanie urovney ekonomicheskogo razvitiya v Yevropeyskom Soyuze / O. A. Bederak // Upravlenets. – 2014. - № 2 (48). – S. 33–38

5. Белов В. Б. Региональное измерение Большой Европы / В. Б. Белов, А. А. Язькова // Идеи, реальность, перспективы. – Москва : Весь мир, 2014. – С. 620 – 637; Belov V. B. Regionalnoe izmerenie Bolshoy Yevropy / V. B. Belov, A .A. Yazkova // Idei, realnost, perspektivy. – Moskva : Ves mir, 2014. – S.620 – 637;

6. Бусыгина И. М. Региональная политика ЕС / И.М. Бусыгина // Европейский Союз для регионов. – Москва: РАН, 2003. – С. 62 – 68.; Busygina I. M. Regionalnaya politika ES / I.M. Busygina // Evropeyskiy Soyuz dlya regionov. – Moskva: RAN, 2003. – S. 62 – 68.

7. Вовканич С. Соціогуманістичний імператив регіональної політики / С. Вовканич // Регіональна економіка. – 2006. - № 2. – С. 26 – 35 ; Vovkanych S. Sotsiohumanistychniy imperatyv rehionalnoi polityky / S. Vovkanych // Rehionalna ekonomika. – 2006. - № 2. – S. 26 – 35

8. Дробот Г. А. К вопросу формирования и развития региональных экономических организаций / Г. А. Дробот // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2004. - № 2. – С. 98–115 ; Drobot G. A. K voprosu formirovaniya i razvitiya regionalnykh ekonomicheskikh organizatsiy / G. A. Drobot // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 18. Sotsiologiya i politologiya. – 2004. - № 2. – S. 98–115

9. Ерфан Є. А. Роль транскордонного співробітництва в системі сучасних тенденцій регіонального розвитку України / Є. А. Ерфан, К. С. Брензович, О. І. Глеба // Науковий вісник Ужгородського університету: економіка. – 2016. – Вип. 1(47), Т.1. – С. 50 – 56 ; Erfan Ye. A. Rol transkordonnoho spivrobitnytstva v systemi suchasnykh tendentsii rehionalnoho rozvytku Ukrainy / Ye. A. Erfan, K. S. Brenzovych, O. I. Hleba // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: ekonomika. – 2016. – Vyp. 1(47), T.1. – S. 50 – 56

10. Кондратьева Н. Региональная политика на перепутье / Н. Кондратьева // Европейский Союз в XXI веке: время испытаний / под ред. О. Ю. Потемкиной, Н. Ю. Кавешникова, Н. Б. Кондратьевой. – Москва : Весь мир, 2012. - С. 178-201 ; Kondrateva N. Regionalnaya politika na perepute / N. Kondrateva // Yevropeyskiy Soyuz v XXI veke: vremya ispytaniy / pod red. O. Yu. Potemkinoy, N. Yu. Kaveshnikova, N. B. Kondratevoy. – Moskva : Ves mir, 2012. - S. 178-201

11. Маев А. П. Концептуальні засади розбудови інституту регіонального управління в сучасній Україні: європейський та вітчизняний досвід : автореф. дис. ... канд. наук з державного управління : спец. 25.00.01 / Андрій Петрович Маєв; Одеський регіональний інститут державного управління. – Одеса, 2016. – 24 с. ; Maiev A. P. Kontseptualni zasady rozbudovy instytutu rehionalnoho upravlinnia v suchasniy Ukraini: yevropeyskiy ta vitchyzniani dosvid : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzhavnoho upravlinnia : spets. 25.00.01 / Andrii Petrovych Maiev; Odeskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia. – Odesa, 2016. – 24 s.

12. Мошчелкова Н. Е. Региональная политика Европейского Союза : автореф. дис. ... канд. политических наук : спец. 23.00.02 / Наталья Евгеньевна Мошчелкова; Московский государственный университет им. Ломоносова. – Москва, 2006. - 22 с. ; Moshchelkova N. Ye. Regionalnaya politika Yevropeyskogo Soyuza : avtoref. dis. ... kand. politicheskikh nauk : spets. 23.00.02 / Natalya Yevgenevna Moshchelkova; Moskovskiy gosudarstvennyy universitet im. Lomonosova. – Moskva, 2006. - 22 s.

13. Маковський С. О. «Європейська регіоналізація» як елемент розбудови системи багаторівневого управління в ЄС : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 / Сергій Олегович Маковський; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 22 с. ;

Makovskiy S. O. «Yevropeiska rehionalizatsiia» yak element rozbudovy systemy bahatorivnevoho upravlinnia v YeS : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.04 / Serhii Olehovych Makovskiy; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – Kyiv, 2015. – 22 s.

14. Полікарпова О. Регіональна політика ЄС: практичний досвід для України / О. Полікарпова // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. - № 3. – С. 101 –110 ; Polikarpova O. Rehionalna polityka YeS: praktychnyi dosvid dlia Ukrainy / O. Polikarpova // Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. – 2015. - № 3. – S. 101 –110.

15. Региональная политика: зарубежный опыт и российские реалии / под ред. А.В. Кузнецова, О.В. Кузнецовой. – Москва : ИМЭМО РАН, 2015. – 137 с. ; Regionalnaya politika: zarubezhnyy opyt i rossiyskie realii / pod red. A.V. Kuznetsova, O.V. Kuznetsovoy. – Moskva : IMEMO RAN, 2015. – 137 s.

16. Савка О. В. Європа регіонів – основні тенденції розвитку регіональної політики ЄС / О. В. Савка // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. – 2014. – Вип. 9 – С. 159 – 163 ; Savka O. V. Yevropa rehioniv – osnovni tendentsii rozvytku rehionalnoi polityky YeS / O. V. Savka // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Istoriiia. Politolohiia. – 2014. – Vyp. 9 – S. 159 – 163.

17. Семенко И. Группы интересов в Европейском Союзе: региональный аспект / И. Семенко // Международная экономика и международные отношения. – 1998. - № 4. – С. 26 – 34 ; Semenکو I. Gruppy interesov v Yevropeyskom Soyuze: regionalnyy aspekt / I. Semenکو // Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 1998. - № 4. – S. 26 – 34.

18. Сорокина А. В. Зарубежный опыт реализации региональной политики на примере Испании [Электронный ресурс] / А. В. Сорокина. – Режим доступа : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2360772; Sorokina A. V. Zarubezhnyy opyt realizatsii regionalnoy politiki na primere Ispanii [Elektronnyy resurs] / A. V. Sorokina. – Rezhim dostupa : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2360772

19. Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЕС / В. Чужиков // Економіка України. – 2008. - №3. – С. 51-58 ; Chuzhykov V. Modernizatsiia rehionalnoi polityky v ES / V. Chuzhykov // Ekonomika Ukrainy. – 2008. - №3. – S. 51-58

20. Юилл Д. Основные характеристики региональной политики: европейский опыт [Электронный ресурс] / Д. Юилл. – Режим доступа : <http://ieie/nsc/ru:8101/~tasic/yull.htm> ; Yuill D. Osnovnye kharakteristiki regionalnoy politiki: evropeyskiy opyt [Elektronnyy resurs] / D. Yuill. – Rezhim dostupa : <http://ieie/nsc/ru:8101/~tasic/yull.htm>

21. Яровой Г. Регионализм и транграничное сотрудничество в Европе / Г. Яровой. – Санкт-Петербург : НОРМА, 2009. – 279 с. ; Yarovoy G. Regionalizm i trangranichnoe sotrudnichestvo v Yevrope / G. Yarovoy. – Sankt-Peterburg : NORMA, 2009. – 279 s.

22. Яровой Г. Региональная политика Европейского Союза / Г. Яровой, Е. Белокурова. – Санкт-Петербург : Норма, 2012. — 369 с. ; Yarovoy G. Regionalnaya politika Yevropeyskogo Soyuza / G. Yarovoy, Ye. Belokurova. – Sankt-Peterburg : Norma, 2012. — 369 s.

23. The European Union explained regional policy [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/brochures/2014/the-eu-explained-regional-policy-making-europes-regions-and-cities-more-competitive-fostering-growth-and-creating-jobs.

24. Treaty Establishing Economic Community Rome [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_1_kurucu_antlasmalar/1957_treaty_establishing_eec.pdf

25. Council decision 75/185/ EEC of 18 March 1975 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/dcaa0653-252c-4f33-8f55-0415ee931d29/language-en>

26. Allen D. The Structural funds and cohesion policy : Extending the bargain to meet new challenges / D. Allen // Wallace H. Policy-Making in the European Union / H. Wallace, M. A Pollack; A. R Young. – Oxford : Oxford University Press, 2010. - P. 229-252.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2016 р.

O. Grynko

HISTORY OF FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF EUROPEAN UNION'S REGIONAL POLICY

In the article were analyzed approaches to the definition of the beginning and the stages of formation of EU regional policy. In modern historiography, which is dedicated to the study of the EU regional policy there are no common assessment on how it started, and on the allocation of the stages of its development. The author consider existing approaches to the periodization of the EU regional policy and the criteria that the authors lay as a basis for the proposed periodization of regional policy. Therefore, the criteria depends on the aspect of regional policy, which analyzed. Economists as criteria for periodization accept changes in economic and financial mechanisms of regional policy, transformation of its objectives. Political scientists emphasis on the qualitative changes that occur in the nature of relations "center-regions" and the transformation of the latter in equal partners in the political process. Some researchers determined the criteria for the periodization of the nature of the legal framework for regional policy and quantitative changes in the composition of the EU.

Key words: EU, regional policy, integration, region.

УДК 327.5

І.І. Зельманович

«ЗАМОРОЖЕНІ» КОНФЛІКТИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті аналізується природа «заморожених» конфліктів, причини їх виникнення та складнощі їхнього врегулювання. Розкривається місце та роль «заморожених» конфліктів в геополітичному просторі та наслідки які вони можуть мати, як для регіональної, так і для глобальної системи безпеки. А також зроблено спробу виявити інтереси провідних держав світу в зонах «замороженого» протистояння.

Ключові слова: конфлікт, «заморожений» конфлікт, пострадянський простір, врегулювання конфліктів, геополітичний простір, Російська Федерація, США.

Постановка проблеми. На початку ХХІ однією з найбільш глобальних проблем людства є проблема встановлення міжнародного миру та безпеки. Адже, сьогодні в світі за різними оцінками нараховується близько сорока гарячих точок. При цьому постійно збільшується число жертв, як серед цивільного населення, так і серед військових в результаті збройного протистояння.

Особливу увагу в цьому плані викликають «заморожені» конфлікти, які з стадії гострого протистояння перейшли в стадію напружених, так званих «тліючих» конфліктів. Проте, як показує практика часто політичне чи військове затишшя

виявляється оманливим. Подібні конфлікти, як і раніше, являють собою велику загрозу та негативно впливають на систему глобальної та регіональної безпеки.

Судячи з вище сказаного, сьогодні вся демократична та цивілізована світова спільнота повинна докласти максимум зусиль для призупинення та врегулювання всіх збройних конфліктів.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розглядаються різноманітні підходи, щодо сутності конфліктів, причин їх виникнення та проблем врегулювання. Вивченням конфліктів займаються в Інституті соціології НАН України, Інституті стратегічних досліджень, в Стокгольмському міжнародному інституті дослідження миру, та в ряді інших наукових центрах. Відомими дослідниками в даній галузі є В. Горбулін, А. Большаков, О. Власюк, А. Веселовський, М. Гордієнко, Л. Герасіна, Є. Жеребецький, Б. Кушнірук, Д. Сухіашвілі, О. Ранделі, Ш. Трьобст, Томас де Ваал та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Процеси, пов'язані із закінченням холодної війни, попри надії на подолання істотних світових суперечностей, спричинили формування нових викликів у системі міжнародної безпеки. Ліквідація біполярної ідеологічної схеми, що визначала світовий устрій, не усунула конкуренції більш досконалих осучаснених доктрин і стратегій, спроможних конструювати власні порядки реальності. Загострення боротьби за домінування моделей інтерпретації сучасності призводить до виникнення нових суперечностей, що зрештою мають наслідком і нові збройні конфлікти. Проекцією геополітичного суперництва та боротьби великих держав за ресурси і зони політичного впливу на регіональному та локальному рівні є стимулювання місцевих конфліктів. Хоча сучасні конфлікти мають переважно внутрішній характер і їхньою основою є міжнаціональні, міжетнічні або міжконфесійні протиріччя, зовнішнє втручання з боку великих потуг дуже часто не стільки владжує, скільки загострює конфлікти [6, с. 35; 36].

«Заморожені» конфлікти найчастіше трактують як конфлікти, які не отримали політичного врегулювання, але вже вийшли з стадії прямого збройного протистояння [1, с. 28]. Або як ситуацію у міжнародних відносинах, коли збройний конфлікт між сторонами зупиняється без підписання мирного договору чи іншого політичного рішення конфлікту [8, с. 424].

Основними конфліктогенними регіонами на пострадянському просторі, де конфлікти знаходяться в «замороженому» стані, є території, так званих, самопроголошених Нагірно – Карабахської Республіки, Придністровсько – Молдавської Республіки, Республіки Абхазія, Південно – Осетинської Республіки, з 2014 року до цього переліку можна, на жаль, віднести і тимчасово окуповану РФ територію АРК та частину територій Донецької та Луганської областей. На Близькому Сході вони в основному представлені арабсько – ізраїльським протистоянням. Крім того, існують також численні конфлікти на території Азії та Африки. В Європі це в першу чергу конфліктні регіони колишньої Югославської республіки, а також досі невирішеним залишається Кіпрське питання.

Аналізуючи причини виникнення «заморожених» конфліктів, та складність їхнього вирішення, на наш погляд варто звернути увагу на 2 аспекти. Перше – це внутрішня складова, адже конфлікти, які виникають на міжетнічній чи міжконфесійній основі, а тим більше конфлікти під час яких пролилась людська кров, як показує практика, вирішити дуже важко, так як історичну пам'ять стерти не так вже і просто. Проте, у внутрішній складовій є і інший аспект, який полягає у вигідності існування таких конфліктів, як для окремих груп так і держав. Загалом в процесі врегулювання конфліктів розглядалося багато варіантів, проте дуже часто вони провалювались. Виникає питання – чому?

Серед основних внутрішніх причин несприйняття конструктивних проєктів – дефіцит відкритості й демократії в новостворюваних державах та трансформація самої сутності конфліктів – з етнонаціональних вони переростали в конфлікт адміністрацій. У деяких випадках можна говорити й про матеріальні вигоди невизначеного статусу для частини правлячих еліт НД та їх «метрополій», які культивують «тіньову модель» соціально – економічного розвитку суспільства [5, с. 22]. Аналіз показує, що отримані напівлегальними схемами кошти витрачаються на споживання, а точніше на проїдання, на утримання штучних правоохоронних, адміністративних, митних і подібних систем. Як наслідок, відчувається поступовий економічний занепад «заморожених» територій. Це неозброєним оком видно на прикладі Аджарії та Абхазії, Правого та Лівого берегів Дністра тощо [4, с. 11].

Не менш важливим залишається і зовнішній аспект, який безпосередньо впливає на процес врегулювання даних конфліктів, і якому ми приділимо свою основну увагу.

Напрошується логічне питання: чи могли б існувати державні утворення без офіційного визнання, по суті, нелегально, в повній ізоляції, не маючи будь якої підтримки? Звичайно – ні. Чи могли б вони створити ефективний управлінський апарат, налагодити функціонування економічної системи території без певної допомоги інших держав? Навряд чи це було б можливим. Отже, на нашу думку, ключовим моментом вироблення стратегії щодо вирішення проблеми самовизначених країн є насамперед чітке розуміння, сателітами яких провідних держав вони є. Ні для кого не секрет, що сьогодні на Європейському континенті присутні три досить потужні гравці, які намагаються посилити свої позиції в умовах процесу зміни геополітичних зв'язків минулого. Це США, ЄС та Росія. Взнявши за основу цю початкову розстановку полюсів впливу на політичній карті Європи, можна визначити роль самопроголошених держав у сучасній геополітичній боротьбі в Європі. По суті, вони є зручними плацдармами для поширення впливу певних провідних держав. Також вони є джерелом тиску на «неслухняних» держав – сусідів, засобом для повернення їх у простір політичного впливу колишніх метрополій [7, с. 290].

Проте слід зазначити, що окреслена проблема характерна не тільки для Євразійського континенту.

В умовах біполярного світу перебіг конфлікту між арабськими країнами та Ізраїлем значною мірою визначався суперництвом між США і СРСР та їх боротьбою за розширення сфер впливу на Близькому Сході. Арабсько – ізраїльський конфлікт був складовою частиною американсько-радянського біполярного протистояння. У першій половині 1950 – х років зникла спільність підходів двох великих держав щодо арабсько – ізраїльського конфлікту. Великі держави намагалися розширити свої сфери впливу на Близькому Сході й заручитися підтримкою держав регіону. Арабсько – ізраїльський конфлікт перетворився в об'єкт суперництва між двома великими державами, які розглядають цей регіональний конфлікт через призму біполярної конфронтації. СРСР починає підтримувати арабські країни у їх протистоянні з Ізраїлем. Свідченням цього стало підписання у 1955 р. угоди про продаж Чехословаччиною зброї Єгипту. США орієнтуються на підтримку Ізраїлю. Така позиція Вашингтона та Москви багато в чому визначалася міркуваннями глобальної стратегії. Радянський Союз намагався налагодити дружні й партнерські відносини з арабськими країнами для того, щоб мати можливість використовувати їх у глобальному суперництві з США. Ізраїль поступово перетворився на головного близькосхідного союзника США, який мав стримувати загрозу з боку Радянського Союзу і його близькосхідних союзників з числа арабських країн [3, с. 218; 219].

Так Г. Кіссінджер розглядав Близький Схід у контексті американсько – радянського протистояння, підтримував сепаратний шлях врегулювання арабсько –

ізраїльського конфлікту та виступав проти двосторонніх американсько – радянських переговорів з питань близькосхідного врегулювання. Він вважав, що такі переговори вигідні насамперед СРСР, тому що дозволять Москві демонструвати арабським країнам свою значимість. Помічник президента з питань національної безпеки вважав, що США не варто квапитися з врегулюванням арабсько – ізраїльського конфлікту. На його думку, стагнація переговорного процесу вигідна Сполученим Штатам тому, що демонструє арабським країнам нездатність Радянського Союзу відстоювати їхні інтереси. Він вважав, що США не варто примушувати Ізраїль іти на поступки арабським країнам доки вони перебувають в сфері впливу Радянського Союзу. Г. Кіссінджер рекомендував американському керівництву запастися терпінням і чекати доки арабські країни відмовляться співпрацювати з Москвою і звернуться за допомогою до Вашингтону. Відмінність у підходах до врегулювання та суперництво за вплив у близькосхідному регіоні завадило наддержавам об'єднати зусилля для того, щоб добитися міцного миру на Близькому Сході [2, с. 157; 159].

Іншим не менш показовим прикладом геополітичного протистояння є вже пострадянський простір, де ключову позицію займає РФ.

Як потужний центр сили, безпосередньо задіяний у врегулюванні «заморожених» пострадянських конфліктів, Росія виходить із необхідності розв'язання їх із вигодою для себе. За відсутності такої можливості застосовується формула: ані остаточного врегулювання, ані одностороннього визнання. У цьому руслі задіяні різноманітні політичні прийоми:

1. формуються так звані «пастки для діалогу», проведення повторних референдумів у Придністров'ї та Південній Осетії щодо незалежності, які об'єктивно ускладнюють переговорний процес;

2. зміцнюються політичні режими в «невизнаних державах»;

3. підтримується поступова, так звана «часткова суверенізація» Придністров'я, Південної Осетії, Абхазії та Нагірного Карабаху.

Ідеологічно обґрунтовуючи свою підтримку НД прагненням їхніх народів до політичного самовизначення, Росія інтенсифікує процес включення кожного з них в орбіту свого політичного впливу. За неофіційною статистикою, близько 80% населення Абхазії та Цхінвальського регіону мають паспорти громадян Російської Федерації. Культивування проросійських настроїв, зокрема серед осетин та абхазців, сприяє не тільки позитивному процесу поширення серед них російської мови та культури, але й гальмує національне відродження [5, с. 23].

Як бачимо, сьогодні РФ діє за старими але вже на практиці перевіреними методами як на Донбасі так і в Криму. Роздаючи фейкові паспорти, поширюючи свою ідеологію «русськава мира», вона всіма засобами намагається вбити будь які елементи українського, та все що з ним пов'язано.

Таким чином, можемо зазначити, що основою протистояння, так само як і кризових ситуацій в українсько – російських відносинах, фактично є конфлікт цінностей: системи державницького авторитаризму в Росії та системи демократичних цінностей в Україні. Глобалізаційний чинник конфліктних напружень у відносинах полягає у визначені напрямів інтеграції пострадянських держав у світову макроцивілізаційну систему: безпосередньо, як суверенні держави, або опосередковано, тобто через євразійську регіональну модель під контролем Москви. Заперечуючи можливість всеохопного домінування США на світовій арені, Російська Федерація широко практикує риторику необхідності формування такого багатополюсного світового порядку, де не буде диктату однієї держави чи групи держав. Однак, насправді йдеться про закріплення за РФ власної зони домінування у так званому євразійському просторі. РФ продовжує вважати регіони близького оточення у просторі СНД зоною

свого виключного геополітичного впливу. Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання «на захист» російськомовного населення в інших державах СНД, що було підтверджено під час російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року, а також агресії проти України. За сучасних умов характерною ознакою зовнішньої політики Російської Федерації є намагання утримати геополітичний контроль за ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав цього простору [6, с. 39; 40].

Як бачимо, пострадянський простір відіграє суттєву роль у зовнішній політиці РФ, як свідчення цього, можна навести ряд інших прикладів, які суттєво відображають геополітичні прагнення Росії. Наприклад, такі речі сьогодні можна знайти в підручниках з геополітики в Росії:

«Одним из насущнейших геополитических требований России является «собираение Империи».». «Процес «собирания Империи» должен изначально ориентироваться на дальнюю цель, которой является выход России к теплым морям». Щодо України: «Суверенитет Украины представляет собой настолько негативное для русской геополитики явление, что, в принципе, легко может спровоцировать вооруженный конфликт» [9, с. 10], свідками якого ми власне і є.

Не менш абсурдними є погляди стосовно Кавказького регіону. Русская геополітика тут абсолютно однозначна:

«Особую геополитическую роль играет Армения, которая является традиционным и надежным союзником России на Кавказе. Армения служит важнейшей стратегической базой для предотвращения турецкой экспансии на север и восток в регионны среднеазиатского тюркского мира. И напротив, в наступальном геополитическом аспекте она важна как этнокультурная общность, непрерывно продолжающаяся и к югу, на территорию Турции, где находится значительная часть древней Армении и ее главная святыня гора Арарат. Расовое и лингвистическое родство связывает армян и с курдами, другим важнейшим этническим фактором, который можно использовать для провокации геополитических потрясений внутри Турции». Загалом «В отношении Юга у «географической оси истории» есть только один императив – геополитическая экспансия вплоть до берегов Индийского океана. ...С геополитической точки зрения, все пространство, отделяющее российскую территорию от южной береговой линии Евразии, является полосой, чью площадь необходимо свести к нулю».

Порушення літаками Росії кордонів Туреччини, тобто – вже пряма агресія проти країн НАТО, є тими елементами, які неоднозначно вказують на подальші плани Москви. Сучасна Московія нездатна забезпечити своєму населенню гідний добробут, їй треба відволікти увагу населення від цієї проблеми. Для цього Москві потрібна війна. Тільки приєднанням нових територій, їх повсюдний грабунок може дати Москві аргумент своєї так званої «величчї» [9, с. 10; 11].

Помічена така закономірність. Чим складніший економічний і фінансовий стан Росії, тим сильніша її агресивність. У першу чергу, щодо найближчих сусідів [10, с. 11].

Російська агресія проти України підірвала ідею побудови системи загальноєвропейської безпеки, а також звела нанівець одне з головних досягнень, покладене у фундамент ОБСЄ, – Гельсінський заключний акт, в якому задекларовано такі міжнародні принципи, як повага до суверенітету, відмова від використання сили або погрози силою, визнання непорушності кордонів та територіальної цілісності держав, мирне врегулювання суперечностей, невтручання у внутрішні справи, повага до прав і свобод людини, рівноправ'я країн та право народів розпоряджатися власною долею, співробітництво між державами, дотримання зобов'язань згідно з міжнародним правом [6, с. 45].

Як бачимо, геополітичні інтереси РФ не обмежуються тільки пострадянським простором. Цілі в Росії набагато далекоглядніші, їхньою метою є підрив загальносвітової, а особливо загальноєвропейської системи безпеки. Це проявляється в підтримці ліво та право радикальних рухів по всій Європі. Значні зусилля були покладені РФ для дестабілізації ситуації на Балканах, зокрема під час виборів в Чорногорії. Адже в Кремлі чудово розуміють значення, яке відіграє даний регіон для всієї Європи.

З іншого боку слід відмітити і те, що Європа в певній мірі виявилась неготовою до такої агресивної політики РФ.

Політика Заходу щодо країн СНД була двоїстою: з одного боку, в них підтримувалися демократичні трансформації, з другого – Захід намагався виробити для цих країн окремий формат відносин, що начебто зорієнтований на специфіку трансформаційних процесів, що начебто відбувалися в Російській Федерації. Як стало очевидно, країни європейської та євроатлантичної спільнот припустилися серйозної помилки, спираючись на припущення про рух Росії у напрямі західної демократії [6, с. 39].

Тому країни Європи, які виступають за зняття чи послаблення санкцій стосовно РФ показують, що для них сьогодні набагато важливішими є економічні та політичні вигоди, які вони отримують від співпраці з Росією, ніж ті ідеї та ідеали, що закладені в статуті ООН та інших міжнародно-правових актах. При цьому, країни ЄС, які підтримують Росію сьогодні, повинні пам'ятати про наслідки такої підтримки завтра, тримаючи в пам'яті трагічні не тільки для Європи, але й для всього світу наслідки, до яких призвела політика гітлерівської Німеччини та сталінського імперіалізму.

Проаналізувавши причини виникнення «заморожених» конфліктів і всю складність їхнього врегулювання, напрошується наступний висновок, їхня наявність вигідна провідним геополітичним гравцям, які за рахунок даних територій намагаються посилити сферу свого впливу в тому чи іншому регіоні та втілити в життя свої імперські амбіції. Яскравим свідченням цього є пострадянський простір і політика, яку тут здійснює РФ. В прагненні зберегти сферу свого впливу в регіоні, вона вдається до «консервування» конфліктів, руйнуючи таким чином всі аспекти міжнародного ладу, та підриваючи стабільність і безпеку у всьому світі.

Список використаної літератури

1. Большаков А. «Замороженные конфликты» постсоветского пространства : тупики международного миротворчества / А. Большаков // Политика. – 2008. – № 1. – С. 27–37 ; Bolshakov A. «Zamorozhennye konflikty» postsovetskogo prostranstva : tupiki mezhdunarodnogo mirotvorchestva / A. Bolshakov // Politiya. – 2008. – № 1. – S. 27–37.

2. Бузань В. Американсько – радянські переговори з питань врегулювання арабсько – ізраїльського конфлікту (1967–1973). / В. Бузань // Гілея : науковий вісник. – 2015. – № 4. – С. 156–160 ; Buzan V. Amerykansko – radianski perehovory z pytan vrehuliuvannia arabsko – izrail'skoho konfliktu (1967–1973). / V. Buzan // Hileia : naukovyi visnyk. – 2015. – № 4. – S. 156–160.

3. Бузань В. Вплив американсько – радянського суперництва на перебіг арабсько – ізраїльського конфлікту (1956–1991 рр.) / В. Бузань // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 2. – С. 218–222 ; Buzan V. Vplyv amerykansko – radianskoho supernytstva na perebih arabsko – izrail'skoho konfliktu (1956–1991 rr.) / V. Buzan // Hileia: naukovyi visnyk. – 2013. – № 2. – S. 218–222.

4. Веселовський А. Врегулювання «заморожених» конфліктів: залучення європейських реалій / А. Веселовський // Науковий вісник Дипломатичної академії України. - 2007. – Вип. 13 : Зовнішня політика і дипломатія: історичний та сучасний вимір. – С. 10–13 ; Veselovskyi A. Vrehuliuvannia «zamorozhenykh» konfliktiv: zaluchennia

yevropeiskykh realii / A. Veselovskyi // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. - 2007. – Vyp. 13 : Zovnishnia polityka i dyplomatiia: istorychnyi ta suchasnyi vymir. – S. 10–13.

5. Власюк О. Проблеми врегулювання «заморожених» конфліктів у контексті розбудови нової архітектури безпеки в Чорноморському регіоні / О. Власюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. - 2007. – Вип. 13 : Зовнішня політика і дипломатія: історичний та сучасний вимір. – С. 20 – 24 ; Vlasiuk O. Problemy vrehuliuvannia «zamorozhenykh» konfliktiv u konteksti rozbudovy novoi arkhitektury bezpeky v Chornomorskomu rehioni / O. Vlasiuk // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. - 2007. – Vyp. 13 : Zovnishnia polityka i dyplomatiia: istorychnyi ta suchasnyi vymir. – S. 20 – 24.

6. Горбулін В. Донбас і Крим: ціна повернення : моногр. / за заг. ред. В. Горбуліна, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Ляшенко. – Київ : НІСД, 2015. – 474 с. ; Horbulin V. Donbas i Krym: tsina povernennia : monohr. / za zah. red. V. Horbulina, O. Vlasiuka, E. Libanovoi, O. Liashenko. – Kyiv : NISD, 2015. – 474 s.

7. Кошелюк В. Самопроголошені держави як інструмент геополітичної стратегії провідних держав на Європейському континенті / В. Кошелюк, Т. Гринюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2008. – Вип. 37. – С. 287 – 292 ; Kosheliuk V. Samoproholosheni derzhavy yak instrument heopolitychnoi stratehii providnykh derzhav na Yevropeiskomu kontynenti / V. Kosheliuk, T. Hryniuk // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. - 2008. – Vyp. 37. – S. 287 – 292.

8. Кравчук В. «Заморожені конфлікти» як інструмент реалізації геостратегії РФ / В. Кравчук // Гілея: науковий вісник. – 2014. – № 11. – С. 424 – 427 ; Kravchuk V. «Zamorozheni konflikty» yak instrument realizatsii heostrategii RF / V. Kravchuk // Hileia: naukovyi visnyk. – 2014. – № 11. – S. 424 – 427.

9. Матузко Р. Нові вогнища третьої світової війни / Р. Матузко // Українське слово. – 2015. – 14 – 20 жовт. (№ 41). – С. 10–11 ; Matuzko R. Novi vohnyshcha tretoi svitovoi viiny / R. Matuzko // Ukrainske slovo. – 2015. – 14 – 20 zhovt. (№ 41). – S. 10–11.

10. Райхель Ю. Карабах. Кремль зацікавлений у підвищенні температури заморожених конфліктів уздовж периметра своїх кордонів / Ю. Райхель // День. – 2016. – 5 квіт. – С. 11 ; Raikhel Yu. Karabakh. Kreml zatsikavleniy u pidvyshchenni temperatury zamorozhenykh konfliktiv uzdovzh perymetra svoikh kordoniv / Yu. Raikhel // Den. – 2016. – 5 kvit. – S. 11.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2016 р.

I. Zelmanovych

«FROZEN» CONFLICTS AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL CONFRONTATION

The article analyzes the nature of "frozen" conflicts, their causes and difficulties of their resolution. It reveals the place and role of "frozen" conflicts in the geopolitical environment, and the effects they may have, both for regional and global security system. It is stated that at the beginning of the 21–st century one of the most global problems of humanity is the issue of establishing of international peace and security.

After all, today according to various estimates, there are about forty hotspots all over the world. Thus the number of victims among the civilian population and the military is constantly increasing as a result of armed conflict.

The main focus of the article is given to the "frozen" conflicts, which moved from the stage of acute confrontation to the stage of intense, so-called "smoldering" conflicts. However, in practice, political or military lull often appears misleading.

The article also attempts to identify the interests of the leading countries of the world in the zones of "frozen" conflict.

Analyzing the causes of "frozen" conflicts and the complexity of their settlement indicates that their presence is beneficial for leading geopolitical players that with the help of these territories are trying to strengthen their sphere of influence in a given region. A vivid indication of this is the post-Soviet space and the politics of the Russian Federation. In order to maintain its sphere of influence in the region, it has resorted to the "conservation" of conflicts, thus destroying all aspects of the international order, and undermining security and stability in the world. The article points out that today the whole democratic and civilized world community should make every effort to stop and resolve all the armed conflicts.

After all, as John Kennedy once said "humanity has put an end to war, or war will put an end to mankind".

Key words: *conflict, "frozen" conflict, the post-Soviet space, conflict resolution, geopolitical environment, the Russian Federation, the United States of America.*

УДК 327:324/323.1

О.Я. Івасечко, О.В. Коваль

«БРЕКСІТ» ЯК НОВІТНЯ ЗАГРОЗА ЦІЛІСНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

У статті розглянуто потенційні наслідки виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу як результат проведення референдуму та ініціювання відповідного процесу. Сполучене Королівство ще зі вступом до ЄС доволі критично ставилось до формування та реалізації європейської політики, яка більшою мірою була спрямована на тіснішу інтеграцію в межах об'єднання. Визначено, що основні вимоги Великобританії щодо проведення реформ у Європейському Союзі включають в себе неучасть Сполученого Королівства у подальшій політичній інтеграції, розширення спільного ринку для держав-членів ЄС, обмеження соціальних прав мігрантів та запровадження принципу мультивалютності. Акцентовано увагу на процедурі виходу з ЄС, яка чітко описана у статті 50 Лісабонського договору. Розкрито послідовність дій у випадку виходу держави-члена зі складу ЄС, яка, зокрема, полягає у веденні переговорів з Брюсселем про імплементацію статті 50, укладенні ряду двосторонніх торговельних угод по всьому світу, і, що найважливіше, реформуванні національного законодавства країни після того, як законодавство ЄС втратить чинність. Висвітлено ставлення вищих ешелонів влади і населення Великобританії щодо імплементації «Брексіту». Встановлено, що основними чинниками, які визначають прихильність або критику процесу «Брексіту», є географічний поділ населення, рівень урбанізації та освіченості респондентів, сфери зайнятості і політичні погляди британців. Зосереджено увагу на головних аргументах прихильників і противників виходу Великобританії з ЄС, які полягають, в першу чергу, у збереженні національної ідентичності британців, економічних втратах країни у разі ініціювання «Брексіту», зменшенні політичної ваги Великобританії на міжнародній арені, погіршенні безпекової ситуації в Сполученому Королівстві, посиленні міграційних тенденцій та значному впливі законодавства ЄС на національне законодавство держав-членів, що, на думку прихильників «Брексіту», порушує принцип невтручання у внутрішні справи країни. Зазначено, що з-поміж 27 країн-членів 6 представників ЄС зіткнуться з масштабними наслідками «Брексіту», так як більше за інших залучені у товарообіг зі Сполученим Королівством і мають

високий взаємний рівень витрат у туристичній галузі. У висновках підкреслено, на які кроки може піти ЄС задля недопущення ефекту доміно у разі успішного виходу Великобританії та консолідації решти європейських держав.

Ключові слова: «Брексіт», Велика Британія, євроскептицизм, Британська політика, референдум.

Велика Британія упродовж свого членства у Європейському Союзі перманентно займала особливу позицію у порівнянні з іншими 27 представниками Співтовариства. Передусім, це проявлялось у небажанні приєднуватись ані до єврони ані до Шенгенської безвізової зони, відмові підписати Хартію Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників всупереч всім іншим державам-членам ЄС, відкиданні федеративних прагнень всіх учасників Об'єднання щодо майбутнього статусу організації тощо. З огляду на це, перші євроскептичні настрої з'явилися саме у Великій Британії. Відтак, можна констатувати той факт, що ця країна є батьківщиною євроскептицизму. Заклики щодо виходу зі складу Європейського Союзу знайшли своє практичне втілення у підсумках референдуму, який і визначив подальший статус Сполученого Королівства у складі ЄС.

Позицію Великої Британії на сучасному етапі розвитку ЄС досліджувала значна частина науковців, які намагались дати логічне пояснення прагненню держави відокремитись від спільноти європейських держав. Так, британські політики Пет Макфадден і Енді Террант розглянули низку альтернативних варіантів для Великобританії у разі виходу з ЄС [0]. Сучасні зарубіжні дослідники, такі як Брайан Віллер та Алекс Хант, у своїй науковій роботі розкрили причини та наслідки «Брексіту». Окрім цього, вони звернули увагу на окремі організаційні питання, пов'язані з особливостями перетину кордону, торгівлі, мови, культури тощо [0]. Професор Рутгерського університету Андрій Никифоров проаналізував детально економічні наслідки «Брексіту» як для самої Британії, так і для держав-членів ЄС. Особливу увагу він сфокусував на впливі «Брексіту» на американські та азійські торговельні ринки [0]. Цікавими є дослідження американського історика Тобіаса Стоуна, який пояснює на основі фактів з минулого можливі наслідки «Брексіту» та навіть припускає вірогідність ядерної війни через розвал єдиної Європи, а також поширення ультра-правих поглядів серед членів ЄС [0]. Окремі аспекти наслідків «Брексіту» розкрито у статтях авторства Р. Вольчук [0], Т. Кирилюк [0], І. Яковюка [0], Б. Немировського [0], А. Рафала [0] та ін.

Метою цієї статті є з'ясування наслідків виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу та ставлення жителів Сполученого Королівства і решти європейських держав до ініціювання відповідного процесу.

В умовах виникнення нових викликів та загроз Європейський Союз переживає критичний період своєї історії. До терористичних та міграційних загроз додається і проблема «Брексіту» – референдуму у Великій Британії щодо виходу чи невиходу з ЄС.

Історична довідка свідчить про те, що 28 травня 2015 р. новий уряд Д. Кемерона виніс на розгляд Палати громад питання стосовно проведення до кінця 2017 р. референдуму з приводу подальшого членства Великої Британії у Європейському Союзі. Згодом, того ж року 10 листопада Д. Кемерон повідомив голову Європейської Ради Д. Туска про вимоги Великобританії щодо проведення реформ в ЄС. Вказані вимоги можна поділити на чотири блоки.

Отож, питання першого блоку охоплювали такі важливі поняття, як інтеграція і суверенітет: офіційний Лондон вимагав від Брюсселя, аби основна мета інтеграції – створення «все тіснішого союзу» – не поширювалася на Великобританію, що б дозволяло останній не брати участь у подальшій політичній інтеграції. Крім того, британський уряд вимагав створення так званої системи «червоної картки», яка б

дозволяла національним парламентам скасовувати або накладати вето на директиви Брюсселя.

Ключовою вимогою офіційного Лондона у другому блоці була проблема конкурентоспроможності. З огляду на це, Лондон вимагав розширення рамок дії спільного ринку і обмеження «брюссельської бюрократії».

Модель соціальної політики, притаманна ЄС, завжди була наріжним каменем для Британії, тому питання надання соціальної допомоги було репрезентовано у третьому блоці. Насамперед, уряд Д. Кемерона вимагав запровадження механізму «екстреного гальмування», який би дозволив Великобританії, як і будь-якій іншій державі ЄС, обмежувати доступ до соціальних благ мігрантів з інших країн Спільноти, якщо буде доведено, що на соціальну систему відповідної держави лягає надмірне навантаження.

Центральне місце у четвертому блоці питань посідала проблема відносин між єврозоною та рештою держав ЄС: Лондон, який зберіг власну валюту, вимагав, по-перше, права вето на монетарні рішення, що приймаються в зоні євро, по-друге, гарантій того, що заходи щодо створення фінансового союзу не будуть нав'язані країнам, що не входять до зони євро, по-третє, гарантій того, що Лондон не буде зобов'язаний надавати екстрену фінансову допомогу країнам єврозони. Фактично Великобританія хотіла запровадити принцип мультивалютності ЄС. Якщо б Брюссель погодився на цю вимогу, то це б означало визнання того, що неможливо домогтися об'єднання всіх держав-членів ЄС у єврозону [0].

Важливо констатувати той факт, що якщо в Брюсселі і столицях провідних держав-членів ці вимоги були сприйняті як неприйнятні, а проведення референдуму – як погроза, то однопартійці Д. Кемерона навпаки були обурені тим, що озвучені вимоги щодо реформування ЄС були недостатньо радикальними.

Позицію більшості держав-членів ЄС висловила канцлер Німеччини А. Меркель. За її словами, всі держави-члени Європейського Союзу прагнуть зберегти членство Великобританії, але не всі готові прийняти її умови. Оскільки інші держави-члени усвідомлювали, що навряд чи досягнуть таких преференцій, яких отримав Лондон, то ніхто всередині ЄС не чинив опір укладанню угоди між Великобританією і ЄС.

Після декількох місяців переговорів уряду Д. Кемерона вдалося укласти 19 лютого 2016 р. угоду з Європейським Союзом про особливий статус Великобританії. Угода включала в себе три блоки: по-перше, Великобританія запроваджує обмеження щодо доступу до системи соціального забезпечення для трудових мігрантів з ЄС. Протягом чотирьох років з дня прибуття нові мігранти не будуть отримувати ніякої соціальної допомоги. Це означає, що трудовим мігрантам необхідно мати власні накопичення, а також заручитися гарантією роботодавця про прийом на роботу з терміном не менше ніж на чотири роки. По-друге, британська фінансова система здобула незалежність від Європейського Центробанку, проте Лондон не отримав права вето на монетарні рішення єврозони. По-третє, Великобританія має право не брати участь у процесах євроінтеграції, якщо це суперечить інтересам Британії. Таким чином, британський уряд домогся того, за що боролися прихильники виходу з ЄС. Після домовленостей лідери найбільших політичних сил Британії прийняли рішення відкласти суперечки і об'єднатися в інтересах збереження членства Великобританії в ЄС. До цієї агітації також долучилися нобелівські лауреати, найавторитетніші економісти, політологи, діячі культури, лідери Німеччини, Франції, інших провідних країн Заходу. Разом з тим, Д. Кемерон дозволив своїм міністрам агітувати за вихід з Європейського Союзу. Однак слід зазначити, що напередодні референдуму опитування громадської думки не давали однозначної відповіді, який шлях оберуть британці.

За результатами референдуму 23 червня 2016 р. 51,9 % населення проголосували за вихід з Європейського Союзу, а 41,8 % – за збереження членства [0].

Понад три роки тому Девід Кемерон представив свою стратегію реформування Європи і виніс це питання на референдум. Тепер Великобританія проголосувала за вихід з ЄС і прем'єр-міністр подав у відставку.

Відносини Великобританії з ЄС у майбутньому залишаються актуальним питанням для всіх членів європейської спільноти. Сполучене Королівство стало першою державою в історії Європейського Союзу, яка висловила бажання покинути Об'єднання. Процедура виходу з ЄС чітко описана в статті 50 Лісабонського договору. Офіційне застосування статті 50 в національному законодавстві означає встановлення дворічного терміну процедури переговорів про вихід Великобританії з ЄС. Девід Кемерон подав у відставку та заявив, що не буде ініціювати застосування статті 50 в державі і залишить право її імплементації своєму наступнику.

Населення країни по-різному сприймає можливий вихід Британії з ЄС, акцентуючи увагу, в першу чергу, на економічних наслідках цього процесу. За результатами дослідження, проведеного організацією NatCen Social Research встановлено, що принаймні 40 % опитаних наголошують на погіршенні стану національної економіки країни у випадку реалізації «Брексіту», в той час як 24 % схиляються до протилежної точки зору. Не менш важливе питання, яке особливо непокоїть британців, стосується збереження національної ідентичності. Так, 47 % респондентів висловились за те, що членство в ЄС підриває британську ідентичність, тоді як 65 % виступають за зменшення впливу Європейського Союзу в країні. Крім того, третина осіб, що взяли участь у дослідженні, переконані в тому, що в разі виходу з ЄС роль Великої Британії на світовій політичній арені значно послабиться [0].

Якщо брати до уваги соціальну стратифікацію населення Великої Британії, то можна відзначити той факт, що освічені люди, молодь та жителі міст схиляються до того, аби залишитися в ЄС. Натомість, старші люди та особи з обмеженими фінансовими можливостями вважають за доцільне покинути Європейський Союз. Так, дослідження Spring 2016 Global Attitude Index показало, що 56 % людей з вищою освітою висловлюються за послаблення ЄС, а з-поміж людей з початковою та середньою освітою таких респондентів виявилось 68 %. Якщо брати до уваги вікову категорію, то понад 73 % британців у віці понад 50 років підтримують «Брексіт». В категорії 18-34 роки таких близько 51 %. Гендерні паралелі показують, що жінки великою мірою підтримують ідею сильної Європи [0].

Крім соціологічного фактору, велику роль відіграє і ставлення жителів Великої Британії до «Брексіту» за географічним критерієм. Так, найбільше за збереження членства Сполученого Королівства в ЄС виступають жителі Уельса, Шотландії та Північної Ірландії. Особливо гостро результати референдуму сприйняли у Шотландії. Зокрема, країна вже проводила у 2014 р. референдум про незалежність від Великої Британії, проте населення з невеликою перевагою у 10 % проголосувало за те, щоб залишитися у складі Сполученого Королівства. Провал референдуму не зупинив прагнення шотландського народу до відокремлення і, як заявила проєвропейська націоналістична адміністрація Шотландії, у випадку, якщо Велика Британія покине ЄС, країна може ініціювати другий референдум за незалежність. В результаті цього міжнародне співтовариство може поставити під сумнів статус Великобританії як постійного члена РБ ООН і щодо власності країни на ядерні підводні човни, розташовані на базі у Шотландії [0].

Також проти виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу виступають і представники великого бізнесу. Напередодні керівники майже 1300 компаній закликали голосувати проти виходу Великобританії з ЄС. Вони вважають, що цей процес вкрай послабить позиції британських компаній на величезному ринку Спільноти, а нові ринки збуту стануть малоприбутковими. В результаті фунт очікує девальвація, і слід за цим

британці, ймовірно, збідніють. Більше того, у випадку реалізації плану «Брексіт» в країні можливе погіршення ситуації з безпекою. Британія залишиться один на один з викликами тероризму, змін клімату (які загрожують підтопленням великих територій на британських островах).

Прихильники виходу Британії запевняють, що Європейський Союз дуже дорого обходиться громадянам, які змушені перераховувати гроші в європейський бюджет, за рахунок якого утримуються бідні країни Східної Європи. За словами міністра закордонних справ Великобританії, члена Консервативної партії Б. Джонсона, країна щомісяця відправляє в Брюссель 1,5 мільярда фунтів, тоді як надходження від ЄС становлять 7 мільярдів євро на рік. Наступним аргументом прихильників «Брексіту» є імміграція. Лідер партії UKIP (Партія Незалежності Об'єднаного Королівства) Н. Фарадж заявив, що контролювати її, будучи членом Європейського Союзу, неможливо. А потік мігрантів позбавляє британців робочих місць, стає причиною зниження заробітної плати, підвищує рівень злочинності і загрозу тероризму. Третій аргумент – зниження конкурентоспроможності британських компаній на європейському ринку, на якому все більшою мірою зростає роль німецького бізнесу, який підлаштовує під себе цілі галузі. Тому, на думку прихильників «Брексіту», в стратегічному сенсі британцям вигідніше захистити свій ринок навіть ціною втрати позицій на ринках Європи. Зрештою, вони вважають, що британці повинні самі вирішувати свою долю, а не «довіряти її незрозуміло ким обраним євробюрократам, на яких все більший вплив робить та ж Німеччина» [0].

Безумовно, вихід Великої Британії з Європейського Союзу нанесе непоправну шкоду не лише самій країні, яка так чи інакше змушена буде пристосовуватись до нових умов поза межами Співтовариства, але й усім членам ЄС, а особливо тим, які мають тісні відносини зі Сполученим Королівством. З-поміж 27 країн-членів 6 представників ЄС зіткнуться з масштабними наслідками «Брексіту». Ця група держав включає в себе середземноморські курорти (Мальта і Кіпр), а також країни, громадяни яких в пошуках роботи зупинили свій вибір на Великобританії (Польща, Латвія, Литва і Північна Ірландія). Ці нації поклали великі надії на Британію як у питаннях товарообігу, так і у відношенні до туризму. Згідно з даними МВФ, товарообіг ЄС і Великобританії в 2015 р. склав більше 500 млрд. дол., і саме тому розгляд торгових питань з економічної точки зору стане серйозним завданням у разі імплементації «Брексіту» [0].

Якщо розглядати список країн, втрати яких стануть максимальними, то Німеччина буде знаходитися десь в середині списку, з огляду на те, що на Великобританію припадає лише 5,8 % світових торгових потоків країни. А ось для таких держав, як Бельгія (7 %) і Кіпр (майже 8 %) втрати стають вже більш істотними. Більше того, товарообіг Ірландії з країною, яка вирішила вийти зі складу ЄС, становить 18,6 %, у зв'язку з чим Ірландія потрапила на перше місце в рейтингу країн, які відчують на собі негативні наслідки «Брексіту» – Brexit Sensitivity Index [0]. Ірландія також може постраждати через обмеження вільного переміщення осіб в результаті двоохрічної імплементації статті 50 Лісабонського договору. У 2014 р. витрати громадян Ірландії у Великобританії становили 14 % від усіх доходів туристичної галузі та, згідно з даними Євростату, їх обсяг сягав 900 млн. євро.

Разом з тим, витрати британців під час подорожей на Мальту та Кіпр складають 25 % і 23 % (від сукупних витрат усіх туристів) відповідно. Ці дві маленькі нації знаходяться на 2 і 4 місцях в рейтингу Brexit Sensitivity Index, тому вони, як ніхто інший, зіткнуться з серйозними наслідками через вихід Великої Британії з Європейського Союзу.

Очевидно, що «Брексіт» стане шоком для Європейського Союзу і Заходу в цілому, наслідки якого передбачити надзвичайно складно: якщо одні експерти вважають, що він

стане початком кінця ЄС, то другі вбачають у ньому важливий крок для єднання Європи, оскільки, щоб зберегти єдність, Європа вимушена буде консолідуватися. Отже, очевидно, що вихід Британії з ЄС матиме як традиційні наслідки, так і ті, які сьогодні передбачити досить важко. В умовах, коли опозиція в питанні поглиблення політичної інтеграції в особі Лондона самоусунеться, а еліти в Брюсселі і національних столицях будуть налякані перспективою розвалу ЄС, європейці можуть дати Берліну повний карт-бланш на швидкі і рішучі інтеграційні реформи, спрямовані на те, щоб зробити європейську єдність настільки глибокою і фундаментальною, щоб ні в кого не виникала навіть думка про можливість виходу зі складу об'єднання. За цих умов Берлін зможе пролобіювати реалізацію кроків, проведенню яких перешкоджала Британія, а саме: оформлення загальноєвропейської міграційної політики; створення єдиної армії ЄС; посилення інтеграції бюджетів держав-членів ЄС. Але, швидше за все, частина з цих пунктів не буде втілена в життя у недалекому майбутньому. Франція і Німеччина вважають нарощування співпраці з ЄС у сфері оборони очевидним перенавантаженням проекту.

Також слід зазначити, що без участі Лондона позиція ЄС на міжнародних переговорах буде більш консолідованою і єдиною, що дозволить Європейському Союзу з часом переглянути колишні угоди, укладені з урахуванням «особливої позиції» Великобританії, зробивши їх куди більш вигідними для континентальних держав Європи. Очевидно також, що вихід Великобританії з ЄС і подальша консолідація інших членів Союзу призведе до припинення прийому нових членів, що може стати поганою новиною для України.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що перед об'єднаною Європою неминуче постане питання, як не допустити виходу зі складу Союзу інших держав. Вже сьогодні існує загроза, що «Брексіт» може спровокувати ефект доміно, оскільки ЄС без Британії стає менш привабливим для ліберальних, багатих північних держав, таких як Данія і Нідерланди, в яких все частіше можна почути вимоги до проведення такого ж референдуму. У такому випадку ймовірно, що ЄС буде вдаватися до заходів, покликаних покарати Британію для того, щоб показати іншим країнам, що їх чекає у разі виходу. Вихід з ЄС має сенс, якщо державі гарантоване більш заможне і вигідне життя. Однак, якщо ж британський приклад буде демонструвати протилежне, то кількість бажаючих відокремитися різко зменшиться.

Список використаної літератури

1. Вольчук Р. Великобританія – на роздоріжжі [Електронний ресурс] / Р. Вольчук // День. – 2016. – 31 трав. - Режим доступу до джерела: <http://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/velykobrytaniya-na-rozdorizhzhii> ; Volchuk R. Velykobrytaniia – na rozdorizhzhii [Elektronnyi resurs] / R. Volchuk // Den. – 2016. – 31 trav. - Rezhym dostupu do dzherela: <http://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/velykobrytaniya-na-rozdorizhzhii>
2. Кирилюк Т. Чим страшний вихід з ЄС - британська преса [Електронний ресурс] / Т. Кирилюк // BBC. Україна. – 2016. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2016/02/160224_foreign_press_vs; Kyryliuk T. Chym strashnyi vykhid z YeS - brytanska presa [Elektronnyi resurs] / T. Kyryliuk // BBC. Ukraina. – 2016. – Rezhym dostupu : http://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2016/02/160224_foreign_press_vs;
3. Немировський Б. Кіт на ім'я Брексіт. Чому Велика Британія не тікає з ЄС, і над чим варто подумати Україні [Електронний ресурс] / Б. Немировський // Канал 24. – 2016. – Режим доступу : http://24tv.ua/kit_na_imya_breksit_chomu_velika_britaniya_ne_tikaye_z_yes_i_nad_chim_var_to_podumati_ukrayini_n745376 ; Nemyrovskiy B. Kit na im'ia Breksit. Chomu Velyka Brytaniia ne tikaie z YeS, i nad chym varto podumaty Ukraini [Elektronnyi resurs] /

В. Nemyrovskiy // Kanal 24. – 2016. – Rezhym dostupu : http://24tv.ua/kit_na_imya_breksit_chomu_velika_britaniya_ne_tikaye_z_ys_i_nad_chim_var_to_podumati_ukrayini_n745376;

4. Последствия выхода Великобритании из ЕС: 6 стран в зоне риска [Электронный ресурс] // Market Post. – 2016. – Режим доступа : <http://marketpost.net/raznoe/2016/07/01/posledstviya-vyhoda-velikobritanii-iz-es-6-stran-v-zone-riska.html> ; Последствия выхoda Великобритании из YeS: 6 стран в зоне риска [Yelektronniy resurs] // Market Post. – 2016. – Rezhim dostupu : <http://marketpost.net/raznoe/2016/07/01/posledstviya-vyhoda-velikobritanii-iz-es-6-stran-v-zone-riska.html>

5. Рафал А. Почему одни британцы мечтают о Brexit, а другие воспринимают его как конец света [Электронный ресурс] / А. Рафал // Страна.ua. – 2016. – Режим доступа : <http://strana.ua/news/19486-finansovye-rynki-lihoradit-iz-za-breksita.html> ; Rafal A. Pochemu odni britantsy mechtayut o Brexit, a drugie vosprinimayut ego kak konets sveta [Yelektronniy resurs] / A. Rafal // Strana.ua. – 2016. – Rezhim dostupu : <http://strana.ua/news/19486-finansovye-rynki-lihoradit-iz-za-breksita.htm>

6. Яковюк І. Brexit: причини і наслідки британського референдуму / І. Яковюк // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матер. наук. конф. – Харків : Право, 2016. – С. 25–29 ; Yakoviuk I. Brexit: prychnyny i naslidky brytanskoho referendumu / I. Yakoviuk // Yevropeiska intehratsiia v konteksti suchasnoi heopolityky : zb. nauk. st. za mater. nauk. konf. – Kharkiv : Pravo, 2016. – S. 25–29

7. G20: Brexit посилює глобальні економічні ризики [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2016. – Режим доступа : <http://ua.112.ua/svit/g20-brexit-posyliuie-hlobalni-ekonomichni-ryzyky-327162.html> ; G20: Brexit posyliuie hlobalni ekonomichni ryzyky [Elektronnyi resurs] // 112.ua. – 2016. – Rezhym dostupu : <http://ua.112.ua/svit/g20-brexit-posyliuie-hlobalni-ekonomichni-ryzyky-327162.html>

8. McFadden P. What would «out» look like? [Electronic resource] / P. McFadden, A. Tarrant // Policy Network. – 2015. – Mode of access : <http://www.policy-network.net/publications/4995/What-would-out-look-like> ;;

9. Nikiforov A. Brexit Economic Impact: 5 Ways It Affects US Stocks, Trade, Currency And More [Electronic resource] / A. Nikiforov // International Business Times. – 2016. – Mode of access : <http://www.ibtimes.com/brexit-economic-impact-5-ways-it-affects-us-stocks-trade-currency-more-opinion-2397478>

10. Stokes B. Euroskepticism Beyond Brexit [Electronic resource] / B. Stokes // Pew Research Center. – 2016. – Mode of access : <http://www.pewglobal.org/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexit/>

11. Stone T. History tells us what may happen next with Brexit & Trump [Electronic resource] / T. Stone // Medium. – 2016. – Mode of access : <https://medium.com/@theonlytoby/history-tells-us-what-will-happen-next-with-brexit-trump-a3fef154714#.73h8ajlyu>

12. Wheeler B. The UK's EU referendum: All you need to know [Electronic resource] / B. Wheeler, A. Hunt // BBC News. – 2016. – Mode of access : <https://www.themontserratreporter.com/the-uks-eu-referendum-all-you-need-to-know/>

13. Who Has The Most To Lose From Brexit? Introducing The Brexit Sensitivity Index [Electronic resource] // S&P Global Ratings. – 2016. – Mode of access : http://www.agefi.fr/sites/agefi.fr/files/fichiers/2016/06/09_-_06_-_2016_-_brexit_sensitivity_index_sp.pdf

Стаття надійшла до редакції – 01.12.2016 р.

O. Ivasechko, O. Koval

BREXIT AS A MODERN THREAT TO THE INTEGRITY OF THE EUROPEAN UNION: ECONOMIC AND SOCIAL CONSEQUENCES

The article considers the potential consequences of Brexit as a result of holding referendum and initiating corresponding process. Being a part of the EU, the United Kingdom critically referred to the formulation and implementation of the European policy, which was predominantly aimed at closer integration within the Union. The author pays particular attention to the UK basic requirements for the implementation of reforms in the European Union, comprising non-participation of the United Kingdom in the further political integration, expanding the single market for the EU member states, limiting the social rights of migrants and introduction of the principle of multicurrency pricing. The procedure for withdrawal from the EU is clearly described in Article 50 of the Lisbon Treaty. The sequence of actions in case of leaving the EU are pointed out, which, in particular, consists in negotiations with Brussels on the implementation of Article 50, signing a number of bilateral trade agreements around the world, and, most importantly, in adaptation of national legislation of the country after the EU legislation expires. The article deals with an attitude of the higher representatives of the Kingdom and citizens towards the implementation of Brexit. The author highlights main factors that determine adherence or criticism of Brexit, which are the following: geographical division of the population; urbanization and level of education of respondents; occupation and political views of the British. The main arguments of supporters and opponents of Brexit are identified, which are implied, first and foremost, in the preserving of national identity of the British people, economic losses of the country, reducing the political weight of the United Kingdom in the international arena, deterioration of security situation in the United Kingdom, enhancing migration trends and in significant impact of the EU law on national law of the Member states that, according to supporters of Brexit violates the principle of non-interference in the internal affairs of the country. Among 27 EU Member countries 6 representatives will face huge implications because of Brexit, as well as they more than any other states are involved in trade with the United Kingdom and have high mutual level of expenditure in the tourism industry. The author draws conclusions, which suggest the possible steps the EU could take to prevent a domino effect and consolidate the European countries if Brexit happens to be successful.

Keywords: Brexit, United Kingdom, euroscepticism, British policy, referendum.

УДК 327.5(430)

У.В. Ільницька

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ФРН У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ ТА ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті всебічно досліджується роль ФРН як активного суб'єкта формування європейської системи безпеки й оборони. Охарактеризовано специфіку, основні принципи, цілі, етапи формування та особливості трансформації безпекової політики ЄС; визначено роль ФРН у цьому процесі. У статті висвітлено діяльність ФРН у врегулюванні російсько-українського протистояння та розв'язанні конфлікту на Сході України.

Ключові слова: європейська система безпеки й оборони; Спільна (загальна) політика безпеки й оборони ЄС, зовнішньополітична безпекова стратегія ФРН; конфлікт на Сході України; російсько-українська криза.

Зовнішня політика ФРН у сучасному європейському просторі характеризується динамічністю, активністю та відповідальністю за забезпечення стабільності й безпеки. Стратегічні напрями оновленої зовнішньої політики Німеччини були задекларовані у 2014 р. на Мюнхенській конференції з питань безпекової політики й відображали ключові позиції держави щодо формування стабільності у Європі. Зокрема, ФРН виступає провідним та впливовим суб'єктом у процесах мирного врегулювання регіональних криз та конфліктів, розв'язанні безпекових проблем, упередженні політичних протистоянь та забезпеченні європейської та світової стабільності. Як ключовий, авторитетний гравець на міжнародній арені, ФРН активно протидіє поширенню тероризму, експансіонізму, виступає ініціатором застосування дипломатичних методів при вирішенні політичних суперечок та протистоянь.

Роль та значення ФРН, як впливового суб'єкта системи міжнародних відносин, актуалізується у зв'язку з поглибленням конфлікту на Сході України, загостренням українсько-російської кризи та динамічністю експансіоністської політики Російської федерації у світовому процесі, що, у свою чергу, формує напруженість у міждержавних стосунках та загрожує європейській безпеці.

Зважаючи на вищевикладене, всебічне дослідження ролі та значення ФРН й формуванні ефективної безпекової системи у Європі та врегулюванні кризи на Сході України є надзвичайно *актуальним*.

Проблема ролі й значення ФРН у перебігу сучасних європейських та світових процесів, розв'язанні регіональних криз і конфліктів, забезпеченні безпеки й стабільності, привернула увагу багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Проблема впливу ФРН на формування й реалізацію Європейської політики безпеки й оборони стала предметом досліджень Федеріки Бінді, Гільченко О.Л., Кондратюка С.В. (монографія «Європейська політика об'єднаної Німеччини»). Безпековий вектор зовнішньої політики ФРН аналізували такі визначні політики й дипломати як Г. Коль та А.Зленко, науковці К. Зонтхаймер, М. Яцишин, Г.Грбарчук, М. Павлов, Р. Кривонос, А. Кудряченко тощо. Змістовним доробком з проблеми ролі ФРН у розв'язанні конфлікту на Сході України є наукові публікації та монографія Т. В. Сидорук, де авторка досліджує роль Німеччини у реалізації Європейської політики сусідства і, зокрема програми «Східне партнерство», наголошуючи на зацікавленості ФРН у реалізації євроінтеграційних прагнень України та забезпеченні стабільності у нашій державі. Окремі питання ролі ФРН у формуванні європейської системи безпеки й оборони та у врегулюванні конфлікту на Сході України обговорювались на вітчизняних та міжнародних науково-теоретичних конференціях. Науковці наголошують на активізації зовнішньої політики ФРН, зростанні її впливу на формування європейської системи безпеки й оборони. Не зважаючи на досить вагомий науковий доробок з дослідження вищезазначеної проблеми, варто наголосити, що деякі аспекти залишились поза увагою науковців: зокрема, недостатньо всебічно висвітлювались механізми впливу Німеччини на реалізацію безпекового напрямку зовнішньої політики ЄС; відсутні ґрунтовні наукові дослідження ролі ФРН у розв'язанні російсько-української кризи.

Отже, зважаючи на вищевикладений аналіз дослідження проблематики, *метою* даної статті є всебічне вивчення механізмів впливу ФРН на формування системи безпеки й оборони європейського простору, реалізацію зовнішньої безпекової політики ЄС та дослідження ролі Німеччини у врегулюванні російсько-української кризи, розв'язанні конфлікту на Сході України. Для реалізації зазначеної мети було поставлено такі *завдання*: проаналізувати основні етапи та віхи становлення системи безпеки й оборони у Європі; охарактеризувати специфіку та особливості трансформації безпекової політики ЄС та ролі ФРН у цьому процесі; визначити та висвітлити діяльність ФРН у

врегулюванні російсько-українського протистояння та розв'язанні конфлікту на Сході України.

Процеси європейської інтеграції та формування системи безпеки й оборони у Європейському просторі від самого початку були безпосередньо пов'язані з впливом та домінуванням ФРН. Сучасна Німеччина, як політичний і економічний лідер серед держав ЄС, стала своєрідним локомотивом європейських інтеграційних й безпекових процесів, засновницею політики безпеки й оборони Європейського Союзу та бере активну участь у її реалізації.

Аналіз ролі ФРН у забезпеченні стабільності у європейському просторі варто розпочати із аналізу процесу формування системи безпеки й оборони та реалізації безпекової політики Європейського Союзу, яка має назву Спільна (загальна) політика безпеки й оборони (СПБО), і формування якої розпочалось ще у 90-их роках ХХ століття. Безпекова політика в умовах активізації сучасних криз і конфліктів відіграє ключову роль у функціонуванні Європейського союзу та у діяльності його, як активного суб'єкта міжнародних відносин. Спільна політика безпеки й оборони, раніше відома як Європейська політика безпеки і оборони (ЄПБО), одночасно розвивалась в рамках Західноєвропейського Союзу (ЗЄС), НАТО і Європейського Союзу, і сьогодні є однією із основних складових зовнішньої політики Європейського Союзу. Безпекова політика ЄС охоплює оборонні, військові аспекти, а також цивільне кризове управління; відповідно, – механізмами її реалізації є як військові, так і цивільні заходи.

Цілями політики безпеки й оборони, згідно з Договором про Європейський Союз є: захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу у відповідності з принципами Статуту ООН; всебічне зміцнення безпеки Союзу; збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки у відповідності з принципами Статуту ООН, Гельсінського Заключного Акту, Паризької Хартії [19, с. 51].

Першим етапом формування системи безпеки й оборони європейського простору стала активізація співпраці та розширення контактів між ЗЄС та ЄС, з наступною передачею повноважень ЗЄС Європейському Союзові. Процес розширених контактів між організаціями було розпочато в Маастрихті в 1992 році. У 1999 році відбувся перший Парламентський форум ЄС-ЗЄС.

На усіх етапах формування системи безпеки й оборони Європейського Союзу роль ФРН була визначальною та домінуючою. З боку ФРН було ініційоване проведення численних самітів ЄС, а також підписання важливих договори, які стали підґрунтям для створення безпекової політики ЄС. Зокрема етапними стали результати *Кельнського саміту ЄС* (червень 1999 р.), під час якого були досягнуті домовленості, які забезпечували можливість Євросоюзові діяти автономно у разі виникнення регіональних кризових конфліктів та ситуацій. За ініціативою ФРН на саміті було ухвалене рішення про створення певних органів та інституцій, відповідальних за реалізацію політики у сфері безпеки і оборони. Крім того була ухвалена «Декларація про зміцнення спільної європейської політики безпеки й оборони» [Див. 19].

Визначальними для формування системи безпеки й оборони Європейського Союзу та кристалізації основних засад, принципів безпекової політики ЄС стали, проведені за ініціативи й сприяння ФРН, Саміти ЄС у Лакені (14-15 грудня, 2001 р.) й Севільї (21-22 червня 2002 р.).

Зокрема Саміт ЄС у Лакені (14-15 грудня, 2001 р.) прийняв Декларацію про операційні можливості СПБО ЄС, в якій обґрунтовувалось необхідність посилення та вдосконалення її цивільних та військових аспектів, створення відповідних структур, а також наголошувалось на праві ЄС проводити заходи та операції щодо врегулювання регіональних криз й конфліктів. На Саміті ЄС у Севільї (21-22 червня 2002 р.) було

ухвалено Декларацію про внесок Спільної зовнішньої політики та політики безпеки в боротьбу проти тероризму [Див.19].

За сприяння ФРН, 12 грудня 2003 р. в Брюсселі Європейською Радою була ухвалена *Європейська стратегія безпеки «Безпечна Європа в кращому світі»*, яка стала політичним документом ЄС у безпековій сфері на європейському просторі. Його можна вважати аналогом стратегії національної безпеки Сполучених Штатів. У документі вперше було чітко визначено та сформульовано спільну стратегію європейської безпеки, а також розроблено обов'язки високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки [13].

ФРН надзвичайно активно ініціювала створення низки безпекових інституцій у Європі. Зокрема, за ініціативи й підтримки ФРН, у липні 2004 р. у Брюсселі було створено *Європейське оборонне агентство*, основними напрямками діяльності якого є: 1) реалізація різноманітних проектів; 2) проведення європейських оборонних досліджень та впровадження новітніх оборонних технологій; 3) зміцнення європейського співробітництва в галузі озброєнь; 4) зміцнення європейської оборонної технологічної та промислової бази [14]. Агенство усіляко підтримує держави-члени Європейського Союзу у зміцненні та нарощенні свого військового потенціалу та вдосконаленні оборонної політики.

Револьюційною подією для формування системи безпеки й оборони ЄС став *Лісабонський договір* 13 грудня 2007 р. (Договір набрав чинності 1 грудня 2009 р.), у підписанні якого ФРН відіграла провідну та визначальну роль. Згідно з Лісабонським договором були внесені зміни до назви політики безпеки, за якою остаточно закріпилась назва «Спільна безпекова та оборонна політика» Європейського союзу. Крім того було введено посаду Високого представника із закордонних справ та безпекової політики ЄС. Лісабонський договір чітко визначає роль та компетенції ЄС у формуванні системи безпеки й оборони. Згідно з Лісабонським договором, ЄС має можливість надавати військову допомогу, допомагати відновлювати стабільність після конфліктів, боротися з міжнародною злочинністю, незаконною міграцією та торгівлею людьми, наркотиками та зброєю. Крім того, положення Лісабонського договору передбачають можливість «екстреної зупинки» (emergency break), яка дозволить країнам-членам ЄС не брати участь у здійсненні нових заходів, якщо ці заходи зачіпають фундаментальні основи їх систем кримінального правосуддя [19, с. 41].

Визначальною та важливою подією для розвитку та зміцнення Спільної європейської політики безпеки й оборони та поглиблення співпраці ЄС і НАТО стало підписання у ФРН *Угоди «Берлін +»*, яке відбулось одразу ж після терористичних атак на США у вересні 2011р. За цими берлінськими домовленостями Європейський Союз отримав можливість широко використовувати засоби та потенціал НАТО при проведенні військових операцій.

Мюнхенська конференція 2014 р. стала визначальною для презентації *нової парадигми зовнішньої політики ФРН*, яка зумовлена сучасними викликами та актуальними проблемами. Німеччина задекларувала принципово нові вектори своєї безпекової зовнішньої політики. Зокрема: активна участь у розробці та втіленні нормативно-правових рішень щодо врегулювання регіональних та світових конфліктів; широке застосування механізмів превентивної дипломатії щодо упередження криз та недопущення їх ескалації; сприяння мирному врегулюванню протистоянь [4]. Крім того, була задекларована відповідальність ФРН за врегулювання російсько-українського конфлікту. Українське питання активно обговорювалось на конференції. Німеччина наголосила, що звинувачує Росію у порушенні норм міжнародного права, засуджує політику Кремля за створення прецеденту на Сході України; не визнає анексії Криму та дотримується принципу збереження санкцій щодо Російської Федерації.

ФРН реалізує європейську безпекову політику через участь та координування діяльності таких інституцій як *Європол*, *Євроюст* та *Фронтекс*.

Німеччина – перша країна, яка ініціювала створення загальної федеральну поліцію, на зразок ФБР Америки, але країни-члени ЄС не підтримали її у цьому. Тоді у 1999 р. ФРН запропонувала розширити функції та повноваження Європолу, який до цього часу займався лише боротьбою з кримінальною злочинністю та поширенням наркотиків. Як наслідок, з 1 липня 1999 року були введені у дію нові, досить широкі повноваження Європолу. Зокрема, до сфери його компетенції належить: незаконна торгівля наркотиками, незаконні мережі імміграції, тероризм, незаконна торгівля автотранспортом, торгівля людьми і дитяча порнографія, виготовлення фальшивих грошей та інших платіжних засобів, відмивання грошей. Європол не володіє виконавчими функціями і обмежується підтримкою національних поліцейських сил. ФРН активно співпрацює з Європолом, оскільки має своє Федеральне відомство з кримінальних справ, яке надає необхідні дані, навчає персонал, розробляє оперативні плани [15].

ФРН була одним з ініціаторів (разом з Швецією, Францією, Португалією) створення Євроюсту, завданням якого є координування юридичної діяльності та підвищення ефективності дій правоохоронних органів країн-членів Європейського Союзу, а також надання їм правової допомоги.

ФРН активно підтримує діяльність організації Фронтекс і виступає за розширення його оперативних можливостей у протидії нелегальній міграції на зовнішніх кордонах ЄС. При цьому акцент робиться на допомозі в навчанні співробітників прикордонних служб в країнах ЄС та розробці оперативних дій у кризових регіонах, а також участю німецьких експертів в діяльності груп швидкого реагування [17].

Отже, роль ФРН у формуванні європейської системи безпеки й оборони – визначальна. Саме Німеччина стала державою-засновницею безпекової політики ЄС і від того часу здійснює активну її реалізацію. Зокрема бере активну участь у розв'язанні регіональних міждержавних криз і конфліктів; активізує міжнародну співпрацю у боротьбі із тероризмом; підтримує функціонування та залучається до діяльності таких організацій як Європол, Євроюст та Фронтекс.

ФРН, як впливовий та авторитетний суб'єкт системи міжнародних відносин, держава-лідер Європейського Союзу надає Україні підтримку на усіх етапах її євроінтеграції. Саме Німеччина є головним посередником у переговорному процесі між Російською федерацією та Україною.

Від початку українсько-російського конфлікту ФРН активно залучена до усіх внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів в Україні. Федеральний канцлер ФРН Ангела Меркель і Федеральний міністр закордонних справ Франк-Вальтер Штайнмайер за погодженням з європейськими та міжнародними партнерами Німеччини виступають ініціаторами виключно мирного врегулювання російсько-українського конфлікту із застосуванням дипломатичних заходів, реалізації політики компромісів і поступок.

Так, у червні 2014 р. у Нормандії на зустрічі глав МЗС Німеччини, Франції, України та Росії було створено дипломатичну групу *Нормандська четвірка* для врегулювання ситуації на Сході України. З того часу ФРН постійно ініціює регулярні зустрічі в цьому форматі, в процесі яких країни намагаються дійти згоди у виробленні спільних рішень. Результатом зустрічей Нормандської четвірки стало підписання 5 вересня 2014 р. «Протоколу за підсумками консультацій Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка і ініціатив Президента Росії В. Путіна», більш відомого як *Мінський протокол*. Невиконання умов Мінського протоколу змусило Нормандську

четвірку знов сісти за стіл переговорів і вже 11-12 лютого 2015 р. з'явилась Друга Мінська угода щодо деескалації військового конфлікту на сході України [9].

В умовах активізації експансіоністської політики Російської федерації щодо України ФРН неодноразово застерігала Росію від подальших спроб дестабілізації. В інформаційному просторі неодноразово з'явилися звернення Німеччини до Росії із закликом вплинути на нормалізацію ситуації на Сході України. Так, 4 червня 2014 року Ангела Меркель заявила: «Москві слід скористатися своїм впливом на Сході України з тим, щоб зупинити насильство. Спільна історія не може слугувати виправданням територіальних посягань» [12]. У серпні 2014 року свою позицію ФРН щодо ситуації на Україні озвучив і президент Німеччини Йоахім Гаук у вітальній телеграмі, надісланій Президенту України Петру Порошенку з нагоди Дня незалежності. Він висловив сподівання на розвиток більш тісних зв'язків між Україною та ЄС, а також стурбованість за мирне населення, що страждає на сході України під час боїв [7].

2016 рік — час головування Німеччини в ОБСЄ. Врегулювання російсько-українського конфлікту та розв'язання кризи на Сході України оголосили у Берліні однією із стратегічних цілей ОБСЄ та зовнішньополітичної безпекової політики ФРН. Серед пріоритетних задекларованих завдань – реальне досягнення режиму припинення вогню і ретельне спостереження за цим процесом, контроль за лінією кордону, виведення іноземних військ з Донбасу, звільнення заручників, розмінування територій, доступ міжнародних гуманітарних організацій на окупованих районах. Під час головування Берлін наголосив на своїх прагненнях «доповнити зусилля ОБСЄ в Україні добровільними фінансовими вливаннями і наданням додаткового персоналу». Гасло ФРН в ОБСЄ – «Оновити діалог, відродити довіру, відновити безпеку» [8].

Важливою складовою процесу врегулювання російсько-українського конфлікту є діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. Однак, варто зауважити, що не йдеться про поліцейську місію ОБСЄ на Донбасі. Моніторингова місія ОБСЄ виконує дві функції: спостереження за ситуацією у зоні конфлікту та, наскільки це можливо, покращення життя людей, які там проживають [1].

У врегулюванні російсько-українського конфлікту ФРН продовжує настоювати на продовженні політичних й економічних санкцій проти Росії, навіть незважаючи на ті економічні наслідки, які це несе для самої ФРН та ЄС у цілому. Адже відомо, що Російська федерація упродовж багатьох років була одним із найбільших економічних партнерів Німеччини; значна частина німецького бізнесу представлена у Росії. І тому, антиросійські санкції, що були введені як відповідь на експансіонізм та агресію Росії щодо України, завдають значного удару по німецькій економіці. Однак, не зважаючи на це, міністр фінансів ФРН Вольфганг Шойбле в інтерв'ю газеті Handelsblatt від 27 березня 2014 року підтвердив, що Німеччина продовжуватиме підтримку України, навіть у випадку необхідності збереження економічних санкцій та тих негативних наслідків, які вони матимуть для німецької економіки і кон'юнктури ринку [2].

4 листопада 2016 р. Україну з офіційним візитом відвідав Гернот Ерлер, спеціальний представник Федерального уряду Німеччини з питань головування в ОБСЄ 2016 року та Координатор співробітництва з Росією, країнами Центральної Азії та з державами програми «Східне партнерство». Політик відвідав Сєверодонецьк, взяв участь у східноукраїнському форумі, зустрівся з представниками місцевої влади та громадських організацій.

Гернот Ерлер наголосив, що російсько-український конфлікт може бути вирішений тільки дипломатичним шляхом; кризу не доцільно розв'язувати військовими засобами, ефективним й результативним буде лише діалог та політика компромісів. Гернот Ерлер підкреслив, що ФРН наразі наполягає на збереженні санкцій проти Росії. «Наші засоби тиску – це санкції. Росія порушила принципи ОБСЄ та міжнародні

договори. Санкції є частиною рішення по мирному врегулюванню конфлікту. Вони будуть діяти, поки РФ не змінить своєї позиції й політики щодо України», – пояснив політик [11].

Безперечно, така підтримка ФРН й зацікавленість Німеччини у стабілізації ситуації в Україні важлива для подальшого зовнішньополітичного розвитку нашої держави та подолання нею проблем й загроз національній безпеці. Крім того, зважаючи на неухильне дотримання Україною євроінтеграційного курсу, дипломатична підтримка Німеччини є особливо важливою, оскільки голос ФРН в рамках ЄС – найвагоміший та найвпливовіший.

Отже, реалізація безпекового вектору зовнішньої політики ЄС безпосередньо пов'язана із впливом та домінуванням ФРН. У формуванні європейської системи безпеки й оборони ФРН відіграє визначальну та ключову роль. Як суб'єкт безпекового процесу, Німеччина стала державою-засновницею безпекової політики ЄС, брала участь у формуванні нормативно-правової бази політики безпеки й оборони та її реалізації. Зокрема ФРН реалізовує європейську безпекову політику через врегулювання регіональних та світових конфліктів; широке застосування механізмів превентивної дипломатії щодо упередження криз та недопущення їх ескалації; сприяння мирному врегулюванню протистоянь; боротьбу з тероризмом, злочинністю, нелегальною міграцією, а також координування діяльності таких інституцій як Європол, Євроюст та Фронтекс. Як впливовий та авторитетний суб'єкт системи безпеки й оборони ЄС, ФРН бере активну участь у врегулюванні конфлікту на Сході України; є головним посередником у переговорному процесі між Російською федерацією та Україною й виступає ініціатором мирного врегулювання протистояння на дипломатичному рівні.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є аналіз ролі ФРН у розв'язанні інших регіональних конфліктів; висвітлення особливостей співпраці ФРН з міжнародними організаціями (НАТО, ООН, ОБСН) у процесі врегулювання міждержавних криз і протистоянь.

Список використаної літератури

1. Гернот Ерлер Санкції – частина мирного врегулювання конфлікту. Вони будуть діяти, поки РФ не змінить своєї поведінки [Електронний ресурс] / Гернот Ерлер – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/49029-gernot-erler> ; Hernot Erler. Sanktsii – chastyna myrnoho vrehulivannia konfliktu. Vony budut diiaty, poky RF ne zminyt svoiei povedinky [Elektronnyi resurs] / Hernot Erler. – Rezhym dostupu: <http://uacrisis.org/ua/49029-gernot-erler>

2. Гільченко О. Л. Роль Німеччини у врегулюванні української кризи [Електронний ресурс] / О. Л. Гільченко, Д. М. Верютіна. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/search?q=ФРН+у+врегулюванні+конфлікту+на+Сході+України+&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=ORdIWNjtNdiBNL6BgagH ; Hilchenko O.L. Rol Nimechchyny u vrehulivanni ukrainskoi kryzy [Elektronnyi resurs] / O.L.Hilchenko, D.M.Vierutina. – Rezhym dostupu: https://www.google.com.ua/search?q=FRN+u+vrehulivanni+konfliktu+na+Skhodi+Ukrainy+&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=ORdIWNjtNdiBNL6BgagH

3. Головування Німеччини в ОБСЄ-2016: яке значення німецькі пріоритети мають для України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kas.de/ukraine/ukr/publications/44196/> ; Holovuvannia Nimechchyny v OBSIE-2016: yake znachennia nimetski priorytety maiut dlia Ukrainy? [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kas.de/ukraine/ukr/publications/44196/>

4. Классен И. Новый курс во внешней политике Германии/ И. Классен //Международная жизнь. - 2014. - N 5. - С. 103-112 ; Klassen I. Novyy kurs vo vneshney politike Germanii/ I. Klassen //Mezhdunarodnaya zhizn. - 2014. - N 5. - S. 103-112

5. Кондратюк С.В. До питання про європейську політику ФРН / С.В. Кондратюк // Дослідження світової політики. - 2002. – Вип. № 21. – С. 42–46 ; Kondratiuk S.V. Do pytannia pro yevropeisku polityku FRN / S.V. Kondratiuk // Doslidzhennia svitovoi polityky. - 2002. – Vyp. № 21. – S. 42–46

6. Кондратюк С. В. Європейська політика об'єднаної Німеччини / С. В. Кондратюк. – Київ : Проф, 2008. – 264 с. ; Kondratiuk S. V. Yevropeiska polityka obiednanoi Nimechchynu / S. V. Kondratiuk. – Kyiv : Prof, 2008. – 264 s.

7. Корольова А. Президент ФРН виступає за тісніші зв'язки України та ЄС [Електронний ресурс] / А.Корольова. – Режим доступу : <http://news.ge/ru/news/story/101990-prezident-frg-vystupaet-za-bolee-tesnye-svjazi-ukrainy-s-es> ; Korolova A. Prezydent FRN vystupaie za tishnishi zviazky Ukrainy ta YeS [Elektronnyi resurs] / A.Korolova. – Rezhym dostupu : <http://news.ge/ru/news/story/101990-prezident-frg-vystupaet-za-bolee-tesnye-svjazi-ukrainy-s-es>

8. Обновить диалог, вернуть доверие, восстановить безопасность : Основные направления председательства Германии в ОБСЕ в 2016 г [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/cio/215846?download=true> ; Obnovit dialog, vernut doverie, vosstanovit bezopasnost : Osnovnye napravleniya predsedatelstva Germanii v OBSYe v 2016 g [Yeletkonnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.osce.org/ru/cio/215846?download=true>

9. Позднякова Н. Министр ФРН выступает за возобновление диалога с Москвой [Електронний ресурс] / Н. Позднякова. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20140322/218851811.html> ; Pozdnyakova N. Ministr FRN vystupaet za vozobnovlenie dialoga s Moskvoy [Yeletkonnyy resurs] / N. Pozdnyakova. – Rezhim dostupa: <http://inosmi.ru/world/20140322/218851811.html>

10. Політичне вирішення конфлікту: Мінські угоди і нормандський формат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/10/Politische__Konflikt_C2_ADloesung/__Politische__Konfliktloesung.html ; Politychne vyrishennia konfliktu: Minski uhody i normandskyi format [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/10/Politische__Konflikt_C2_ADloesung/__Politische__Konfliktloesung.html

11. Спецпредставник ФРН: доки Росія не буде робити що пообіцяла, доти санкції будуть діяти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/1605907-spetspredstavnik-frn-doki-rosiya-ne-bude-robity-scho-poobitsyala-doti-sanktsiji-budut-diyati.html> ; Spetspredstavnyk FRN: doky Rosiia ne bude robyty shcho poobitsyala, doty sanktsii budut diiaty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.unian.ua/politics/1605907-spetspredstavnik-frn-doki-rosiya-ne-bude-robity-scho-poobitsyala-doti-sanktsiji-budut-diyati.html>

12. Степовик К. Меркель закликає Росію посилити контроль на кордоні з Україною [Електронний ресурс] / К. Степовик. – Режим доступу : <http://neas.geu/news/story/92097-merkel-prizyvaet-rossiju-usilit-kontrol-na-granice-s-ukrainoj> ; Stepovyk K. Merkel zaklykaie Rosiiu posylyty kontrol na kordoni z Ukrainoiu [Elektronnyi resurs] / K. Stepovyk. – Rezhym dostupu : <http://neas.geu/news/story/92097-merkel-prizyvaet-rossiju-usilit-kontrol-na-granice-s-ukrainoj>

13. Derek E. The European Union: Foreign and Security Policy [Electronic resource]. – / E. Derek. – Mode of access : <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R41959.Pdf>

14. European Defence Agency [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.eda.europa.eu>
15. Europol [[Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europol.europa.eu> ;
16. Eurojust [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.eurojust.eu/Pages/home.aspx>
17. Frontex [Electronic resource]. – Mode of access : <http://frontex.europa.eu>
18. Gotkowska J. Germany and the Eastern Partnership [Electronic resource] / J. Gotkowska // OSW Commentary. - 2010. - No. 37. – Mode of access : <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2010-06-18/germany-and-eastern-partnership>
19. The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World [Електронний ресурс] / ed. by Federiga Bindi. – Режим доступу : http://hist.asu.ru/aes/FPEU_0815701403.pdf

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

U. Ilnytska

FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY IN FORMATION OF THE EUROPEAN SECURITY AND DEFENCE SYSTEM AND CONFLICT SETTLEMENT IN THE EAST OF UKRAINE

The article is a comprehensive study of the role of the Federal Republic of Germany (FRG) in formation of the European security and defence system and conflict settlement in the East of Ukraine. The author analyses main principles, objectives, and stages of the EU security and defence policy formation. It is stressed that this policy is one of the main elements of the EU general foreign policy and encompasses defence and military aspects, as well as civil crisis management. The EU security and defence system is claimed to reflect the EU security policy in the framework of NATO. In the article, the following objectives of the EU security and defence are distinguished: protecting common values and main interests of the EU member-states, preserving independence and integrity of the Union; strengthening the EU security, as well as security at the international level.

The article pays particular attention to the role of the FRG in formation of the European security and defence system. It is proved that fulfilment of the defence vector of the EU foreign policy is directly related to the influence and domination of the Republic. The author of the research points out that Germany plays a role of the major subject of the European security process which is proved by its active actions in the security and defence sphere on the European arena. The article presents main principles of a new paradigm of the FRG security foreign policy determined by modern challenges and topical problems. It is highlighted that new vectors of the FRG foreign activity in the security sphere were declared during the Munich Conference 2014 and presuppose active participation of the FRG in development and implementation of normative legal decisions on settlement of regional and world conflicts; wide application of preventive diplomacy mechanisms for preventing crises and eliminating their escalation; facilitation of peaceful regulation of contradictions; fight against terrorism, criminality, and illegal migration. In addition, the FRG fulfils the European security policy through coordination of activity of such institutions as Europol, Eurojust, and Frontex.

The article dwells on the role of the FRG in conflict settlement in the East of Ukraine which is highlighted as one of its primary tasks. The state is an initiator of peaceful elimination of the contradiction at the diplomatic level. The article reflects and analyses main attitudes and principles of the FRG concerning the Russia-Ukraine crisis. In particular, the FRG is pointed out to blame Russia for breaching norms of the international law and aggravating the precedent in the East of Ukraine; not to recognise annexation of the Crimea; to accuse the Kremlin policy and adhere to the principle of not lifting sanctions against the Russian Federation.

Key words: European security and defence system; foreign security strategy of the FRG; the FRG as a subject of the EU security policy; the conflict in the East of Ukraine.

УДК 325.455

І.В. Каріх

ГУМАНІТАРНА СФЕРА ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

У статті гуманітарна сфера життя суспільства розглядається як об'єкт політики національної безпеки. Проаналізовані основні підходи до цієї проблеми, представлені в науковій літературі та законодавчій базі. Окрема увага приділена концептуалізації поняття «гуманітарна безпека». Практична реалізація теоретичних підходів до гуманітарних проблем українського суспільства розглядається на прикладі стратегій національної безпеки 2007 та 2015 років.

Ключові слова: гуманітарна сфера, гуманітарна безпека, гуманітарна політика, національна безпека.

Однією з актуальних проблем в українському політологічному дискурсі є питання визначення поняття «гуманітарної безпеки» та окреслення гуманітарної сфери як об'єкта національної безпеки. Агресія Російської Федерації щодо України та спровоковані нею сепаратистські рухи на сході країни, що мають ознаки також гуманітарної експансії, зумовили все активніше звернення до питань гуманітарної безпеки у площині державної політики національної безпеки.

Інформаційна та ідеологічна агресія, зовнішні і внутрішні міграційні процеси спричинили трансформації у гуманітарній площині, маніпуляції питаннями гуманітарної сфери, пошук інструментів впливу в освітній і науковій сфері, культурі і релігії. Мова про, передовсім, маніпулювання мовним питанням, використання концепцій «руського світу» та ідеології великодержавності в історичній науці, наростання впливовості Московського Патріархату, домінування в українському культурному просторі низькоякісного російського культурного продукту. Саме гуманітарна катастрофа, за визначенням фахівців, стала передумовою військової агресії Російської Федерації.

Питання гуманітарної сфери як об'єкта національної безпеки піднімається у працях українських вчених В.П. Андрущенка, О. Волкова, І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського, С.І. Здіорука, С.О. Зубченка, В.В. Карлова, В.Г. Кременя, В.С. Крисаченка, В.П. Лановенка, О. Онищенко, Б.О. Парахонського, А.Г. Погрібного, М.В. Поповича, М.М. Розумного, В.А. Скуратівського, М.Т. Степика, В.Б. Фадєєва, Г.П. Чміля, С.А. Чукута, Л.В. Чупрія, К.Л. Шкумбатюка та інших авторів.

У питанні про гуманітарну безпеку та пріоритети державної політики, спрямованої на її забезпечення, доречно звернутися до понять, що визначають теоретико-методологічний базис політики безпеки, – до понять цінностей та національних інтересів. З переліку цінностей, відображених у базовому законі про засади політики національної безпеки в Україні у якості відповідника національним інтересам, принаймні два елементи з трьох мають гуманітарний зміст: це – інтелектуальні та духовні цінності Українського народу (Ст. 1) [5]. Третій вид цінностей – матеріальні. Їх захист має чіткі механізми об'єктно-суб'єктної взаємодії, що визначає рамки політики безпеки на основі юридичного поняття власності. Таким чином, поза проблемою захисту об'єктів власності, політика безпеки, що спирається на чинну в Україні законодавчу

базу, спрямована на збереження і примноження гуманітарного капіталу нації – інтелектуального і духовного потенціалу Українського народу.

Однак, якщо виходити з логіки, за якою в Законі «Про основи національної безпеки України» визначено сфери суспільного життя, в яких держава здійснює політику безпеки, що має специфічний предмет, завдання і засоби реалізації, то гуманітарна сфера визначена тут у числі інших пріоритетних напрямів. Статті 7 і 8 виокремлюють специфічні загрози національній безпеці, що виникають у гуманітарній сфері, та відповідні напрями державної політики.

Виділено, зокрема, такі проблемні напрями державної політики, що мають соціальну та гуманітарну спрямованість, як: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва.

Очевидно, що цей перелік відображає стан суспільства і сформований конкретними умовами політичний порядок денний, що був актуальним на момент написання і прийняття Закону у 2003 році. Деякі з названих проблем є частиною більш загальних тенденцій тих суспільних трансформацій, які досить динамічно змінюють умови життя і свідомість громадян України впродовж останніх двох десятиріч.

Певні загрози з наведеного вище переліку можуть бути об'єднані в одну категорію та означені як соціальні наслідки економічних реформ. Інші, такі як прояви моральної деградації та духовної деградації, сформульовані надто широко і абстрактно. І для того, щоб вони стали предметом вироблення спеціальних заходів і стратегій державної політики, мусили б бути конкретизовані. Прикметним є те, що в статті 8 Закону, в переліку основних напрямів політики національної безпеки, побудованого за принципом симетричного відображення загроз, визначених у Ст. 7, такій загрозі, як «прояви моральної та духовної деградації суспільства», відповідає ще більш загальна теза про охорону та відновлення духовного (поруч з фізичним) здоров'я людини [5].

Поруч з національними інтересами, що виражають колективну природу суспільного буття, політика безпеки, у своїх чинних політико-правових рамках, визнає пріоритетність інтересів окремої людини та необхідність їх збалансованого представлення поруч із інтересами суспільства та держави. Інтереси людини, так само, як і національні інтереси, спираються на розуміння певної категорії цінностей, що широко представлена у сучасному суспільно-політичному дискурсі – на т.зв. загальнолюдські цінності.

Академік НАН України Олексій Онищенко визначає, що до останніх насамперед належать гідність і свобода особи, благополучна родина, людинолюбна і природоохоронна моральність, мирне співіснування, взаєморозуміння і співпраця. Ці цінності, на думку вченого, передаються через культуру, релігію і національну ментальність в межах кожної національної спільноти та становлять спільний внесок усіх народів та людства в цілому в своє майбутнє [9, с. 68].

Природно, що політика безпеки також оперує такими людиновимірними, чи, іншими словами, гуманітарними поняттями та принципами, які широко використовуються в документах державної політики і національному законодавстві не

лише України, але й інших країн світу, а також у сфері міжнародного права, починаючи зі Статуту ООН і Загальної декларації прав людини.

Пріоритет прав та інтересів людини став загальноновизнаною і поширеною нормою у національному законодавстві сучасних держав, що неодмінно декларується в підходах до регулювання суспільних процесів. Критично оцінювати подібні декларативні положення, якщо вони навіть містяться в Основному Законі держави, закликає конституційний експерт Харківської правозахисної групи Всеволод Речицький. Експерт звертає увагу на положення чинної Конституції України про життя людини як найвищу соціальну цінність. Якщо сприймати це положення буквально й імперативно, робить припущення В.Речицький, то «бюджет слід починати з охорони здоров'я, скорочувати витрати на держапарат і Верховну Раду, поки не буде вилікувана остання дитина». Крім того, з пріоритету людського життя як найвищої цінності випливає неможливість «посилати солдата в бій», а також «не мають значення демократія і суверенітет» (В.Речицький). Отже, на думку експерта, до Конституції включено норму, яка «не працює ні як прямий юридичний припис, ні як риторична фігура» [6, с. 21].

На думку сучасних вітчизняних дослідників, особисту безпеку людини, яка може бути виділена в окремий вид безпеки, слід розуміти як захищеність від насильства, неправомірного примусу, цинізму, образ власної гідності і т.ін. Проектування цих підходів на конкретику суспільства посткомуністичного транзиту спонукає до внесення певних уточнень в поняття гуманітарної безпеки. Серед загроз національній безпеці в гуманітарній сфері, станом на 1996 рік, автори колективного дослідження Національного інституту стратегічних досліджень відзначали критичний стан науки, освіти системи виховання в Україні, що призводило до руйнування науково-технічного потенціалу країни, поширення цінностей масової культури, криміналізованої свідомості та нігілізму стосовно суспільних ідеалів, патріотизму та норм моралі як такої. В якості однієї з головних дослідники констатують небезпеку погіршення міжнародних відносин [8, с. 64-65].

Слід зауважити, що релігійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти розглядаються в даній праці окремо і їм присвячено досить значний обсяг аналітичного матеріалу. Очевидно, такий підхід зумовлений був складним періодом церковного розколу та конфесійних протистоянь, що нерідко мали в середині 90-х років силовий характер [8, с. 67-72].

У 2008 році за участі фахівців зазначеної інституції було підготовлено проект «Концепції гуманітарного розвитку України», який, зокрема, визначав такі пріоритети гуманітарного розвитку держави, як формування суспільства знань, соціальну активність громадян, культурну та політичну консолідацію української нації [7]. В цьому документі гуманітарний розвиток визначався у політичному, економічному і соціальному вимірах, в якості основного механізму забезпечення довгострокової самодостатності та конкурентоспроможності України у глобалізованому світі пропонувалося формування нової якості життя людини (для цього визначалися такі напрямки державної політики, як розвиток охорони системи здоров'я та впровадження пріоритетів здорового способу життя, гармонізація людського і природного середовища, заохочення народжуваності, підтримка та розвиток сім'ї, створення дієвої системи доступної неперервної освіти як базису соціальної і професійної мобільності населення, створення належних умов праці, впровадження високих соціальних стандартів життя). Особлива увага в документі приділялася необхідності формування суспільства знань, яке, згідно концепції, визначає тип економіки.

Ця концепція не змогла подолати подвійного тлумачення поняття «гуманітарної сфери», а відтак і гуманітарної безпеки, хоча й наближалася до західного розуміння, де «humanitarian security» – комплекс дій, що стосуються екології, медицини, охорони

здоров'я і боротьби з голодом. У вітчизняній науковій думці все-таки перемагає акцент на духовності як складовій гуманітарної сфери. Українські дослідники досить часто відокремлюють гуманітарну політику від політики держави у економічній та соціальній площині, однією з проблем державного розвитку вважаючи те, що «українські реформатори» «свідомо чи підсвідомо пов'язували мету модернізації або зі збільшенням матеріального споживання, або з формуванням інститутів, притаманних сучасному ринковому суспільству. При цьому досить часто питання розвитку освіти, науки, культури, світоглядно-патріотичного виховання не артикулювалися як ключові в межах реалізації державної політики» [2].

Перелік сфер, що можуть бути означені як види безпеки в межах гуманітарного напряму державної політики, на думку О. Дзьобаня, може бути суттєво розширений [4, с. 11]. До числа таких підвидів гуманітарної безпеки дослідник відносить, зокрема, продовольчу безпеку, під якою розуміє наявність харчових продуктів в достатній кількості та за цінами, за якими населення може їх придбати. Екологічну безпеку визначають гарантії захисту від можливого екологічного лиха, а також стабільний стан довкілля, його придатність для проживання людини, наявність чистої води і повітря, безпечної для здоров'я їжі тощо.

З екологією тісно пов'язана проблема захисту здоров'я, яка, однак, включає в себе і необхідність протиепідемічних, санітарно-гігієнічних заходів, а також доступність медичних послуг, наявність необхідних препаратів та засобів лікування і профілактики захворювань, поширення валеологічних знань та утвердження здорового способу життя, передовсім, серед молоді.

В окремих видів безпеки може бути виділена, на думку сучасних вітчизняних дослідників, і особиста безпека людини, під якою слід розуміти захищеність від насильства, неправомірного примусу, цинізму, образ власної гідності і т.ін.

Згідно чинної Конституції і законів України, головними орієнтирами політики безпеки є, з одного боку, національні інтереси, що спираються на цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади, та, з іншого боку, цінності загальнолюдські, в центрі яких стоять інтереси соціального індивіда. Ці орієнтири, за певних умов, доповнюють один одного, але досить часто вступають і в суперечність між собою при виробленні єдиної державної політики, скажімо, у питаннях мови, освіти, громадянства, військового обов'язку та ін.

Зіткнення інтересів та протиставлення цінностей вже саме по собі є джерелом нестабільності та загрозою національній єдності, що становить одну з головних небезпек державного існування будь-якого народу. Такого роду конфлікти, що мають світоглядно-психологічне підґрунтя, проектується також на внутрішньополітичні процеси та суттєво впливають на зовнішньополітичне позиціонування країни і її роль в міжнародних відносинах. Тому питання гуманітарної безпеки тісно пов'язане з багатьма сферами політики і проблемами національної безпеки в цілому.

Ця суперечність є проблемою не лише України, як порівняно молодій демократії та спільноті, що, попри тривалу й багату національну історію, тільки наприкінці 20-го сторіччя здобула державний суверенітет і незалежність. Подібні проблеми виникають і в країнах, що мають сформовану національну самосвідомість та значний досвід політичного самоврядування.

У сучасному світі, на думку вітчизняного дослідника О. Полторакова, відбувається стрімка еволюція поняття національної безпеки, що відходить від уявлення про необхідність обслуговувати лише інтереси держави та наголошує на необхідності поєднувати в практичній політиці інтереси особи, держави і суспільства [10, с. 99].

Загальнолюдські цінності, з одного боку виступають як протизвага зазіханням на права і свободи особи чи групи в контексті реалізації національних інтересів, вимог

ідеології чи інших форм інтелектуального, культурного чи юридичного примусу, до якого вдається суспільство і держава для забезпечення своїх інтересів. З іншого боку, гуманітарні пріоритети є тим чинником, який сьогодні суттєво обмежує можливості й засоби реалізації своїх інтересів окремою державою як суб'єктом міжнародних відносин.

Значення, якого набувають гуманітарні пріоритети в сучасній міжнародній політиці, дозволяє деяким дослідникам говорити про формування «міжнародного режиму гуманітарної безпеки» [10, с. 94]. Адже загально-декларативні міжнародні документи у сфері захисту прав людини були згодом доповнені угодами і зобов'язаннями, що досить жорстко визначають механізми дотримання відповідних положень, у тому числі, й силовими методами.

Таким чином, як вітчизняна політологічна думка, так і законодавство дозволяють виділити гуманітарну безпеку в окремий напрям державної політики, але не дають достатньо вичерпної відповіді на питання про її зміст та основні пріоритети.

Хоча поняття гуманітарної безпеки прямо не визначено законом, аналіз документальної бази, що регулює політику національної безпеки, свідчить про дедалі більшу увагу до сфери гуманітарної безпеки в державних стратегіях. Це постає з порівняння стратегій національної безпеки України 2007 і 2015 років. Зокрема, у документі 2007 року, одним із нагальних завдань політики національної безпеки визначається «збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності» [11]. Також важливо, що в цьому документі фігурує «забезпечення інтеграції до Європейського Союзу» як умова реалізації цього та інших завдань національної безпеки. Але ризики і загрози національній безпеці України зі сфери гуманітарної політики в цьому документі не постають окремим блоком – окремо згадуються такі, що пов'язані з трудовою імміграцією українців та загалом неефективністю державної політики у сфері міграції (сформульовані як «безпосередні зовнішні виклики»), загостренням конфліктів у міжетнічних та міжрелігійних відносинах та неадекватністю реагування на них (визначаються як проблема «недостатньої ефективності державної влади») та, окремим блоком, - недостатній рівень науково-технологічного розвитку.

Відповідно, серед ключових завдань політики національної безпеки у цьому документі виділено «створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей; реалізація комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави; усунення бар'єрів культурного, конфесійного, мовного, регіонального характеру на основі безумовного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина; забезпечення пріоритетності всебічного розвитку й підтримки української культури та української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України; гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України, сприяння вивченню мов міжнародного спілкування.

У травні 2015 року Рада національної безпеки і оборони оприлюднила нову Стратегію національної безпеки і оборони України (підготовлена спільно з НІСД), яка визначає до 2020 року пріоритети державної політики у сфері національної безпеки [12]. Серед цілей визначено «утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО. А також «захист національних інтересів у гуманітарній сфері».

Цей документ став відповіддю на реальні загрози державному суверенітету та передбачає відновлення територіальної цілісності держави. Серед загроз визначено

«інформаційно-психологічну війну, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу» [12], а також окрема увага приділяється інформаційним загрозам. Гуманітарна сфера як об'єкт політики безпеки розглядається здебільшого у контексті інформаційної безпеки, що зумовлено такими зовнішніми загрозами, як інформаційна агресія Російської Федерації.

В альтернативній стратегії національної безпеки, запропонованій Благодійним фондом «Майдан закордонних справ», досить слушно запропоновано більше уваги приділяти внутрішнім загрозам, які й стали детонаторами зовнішньої агресії: «анексія Криму та російська воєнна агресія на Донбасі стали можливими саме внаслідок критичного послаблення української держави зсередини, принципи моралі та справедливості в управлінні державою виявилися порушеними, а сама форма існування держави на чолі з діючою елітою отримала назву «режим внутрішньої окупації» [1].

Результати дослідження демонструють, що на сьогодні науково-аналітичну базу питання гуманітарної сфери як об'єкта політики національної безпеки становить доробок українських авторів, що має практичне застосування у концепціях та стратегіях національної безпеки. Значної деталізації та уточнення потребує уніфікація понять та дефініцій української гуманітарної політики з зарубіжними концепціями гуманітарної сфери. Критичним є те, що поняття гуманітарної безпеки не визначене законодавчо, бракує Концепції гуманітарної безпеки.

Отже, аналіз поняття «гуманітарної безпеки» у науковому та політичному дискурсі України свідчить про дискусійність цього питання та штучне обмеження гуманітарної сфери як об'єкта національної безпеки, що перешкоджає комплексному вирішенню існуючих проблем. Концептуалізація поняття «гуманітарної безпеки» дозволить побудувати більш цілісну стратегію забезпечення національних інтересів в гуманітарній сфері.

Дослідження гуманітарної сфери як об'єкта політики національної безпеки є важливим і перспективним з огляду на загрози та ризики національній безпеці України, що дедалі більше поширюються в гуманітарній сфері. Для України це дослідження має особливу вагу у зв'язку з поточною зовнішньополітичною ситуацією та нагальною необхідністю становлення системи забезпечення національної безпеки держави. Означення проблем гуманітарної сфери та визначення їх подолання є пріоритетним завданням для науки і перспективою для аналізу і дослідження національної безпеки та для розбудови системи її забезпечення.

Список використаної літератури

1. Благодійний фонд «Майдан закордонних справ». Стратегія національної безпеки України (альтернативна). – Луцьк : Християнське життя, 2016. – 432 с. ; Blahodiinyi fond «Maidan zakordonnykh sprav». Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy (alternatyvna). – Lutsk : Khrystyianske zhyttia, 2016. – 432 s.

2. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. матер. / за заг. ред. С. І. Здіорука. – Київ : НІСД, 2015. – 103 с. ; Vyklyky ta zahrozy humanitarnii bezpetsi Ukrainskoi Derzhavy : zb. nauk.-ekspert. mater. / za zah. red. S.I. Zdiorka. – Kyiv : NISD, 2015. – 103 s.

3. Гуманітарна політика Української держави в новітній період : моногр. / за ред. С. І. Здіорука - Київ : НІСД, 2006. – 403 с. ; Humanitarna polityka Ukrainskoi derzhavy v novitnii period : monohr. / za red. S. I. Zdiorka - Kyiv : NISD, 2006. – 403 s.

4. Дзьобань О. П. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу / О. П. Дзьобань. – Харків : НАУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2004. – 292 с. ; Dzoban O.P. Natsionalna bezpeka v suspilstvakh tranzitivnoho typu / O. P. Dzoban. – Kharkiv : NAU im. M.Ie. Zhukovskoho «KhAI», 2004. – 292 s

5. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> ; Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 roku № 964-IV. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

6. Конституційний транзит в Україні: моделі, алгоритми та перспективи : матеріали засідання «круглого столу», 19 листоп. 2010 р. / за заг. ред. О. А. Фісуна – Харків : Золоті сторінки, 2010. – 60 с. ; Konstytutsiinyi tranzyt v Ukraini: modeli, alhorytmy ta perspektyvy : materialy zasidannia «kruhloho stolu», 19 lystop. 2010 r. / za zah. red. O.A. Fisuna – Kharkiv : Zoloti storinky, 2010. – 60 s.

7. Концепція гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс] : Проект від 14.03.2008 р. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/table/koncsep.htm> ; Kontseptsiiia humanitarnoho rozvytku Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Proekt vid 14.03.2008 r. – Rezhym dostupu : <http://old.niss.gov.ua/table/koncsep.htm>

8. Національна безпека України 1994-1996 рр. : наукова доповідь НІСД / Редкол. : О.Ф. Белов (голова) та ін. – Київ : НІСД, 1997. – 197 с. ; Natsionalna bezpeka Ukrainy 1994-1996 rr. : Natsionalna bezpeka Ukrainy 1994-1996 rr. : naukova dopovid NISD / Redkol. : O.F. Bielov (holova) ta in. – Kyiv : NISD, 1997. – 197 s.

9. Онищенко О. Загальнолюдські цінності – історична платформа цивілізації майбутнього / О. Онищенко // Наука. Влада. Політика / редкол. : М.І. Михальченко (гол.) та ін. – Київ : Знання України, 2008. – С. 67-75 ; Onyshchenko O. Zahalnoliudski tsinnosti – istorychna platforma tsyvilizatsii maibutnoho / O. Onyshchenko // Nauka. Vlada. Polityka / redkol. : M. I. Mykhalchenko (hol.) ta in. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2008. – S. 67-75

10. Полтораков О. Ю. Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах : моногр. / О.Ю. Полтораков. — Київ : LAT & K, 2009. – 300 с. ; Poltorakov O. Yu. Bezpeka derzhavy ta bezpeka suspilstva: spetsyfika politychnoho vzaiemovplyvu v natsionalnomu ta yevropeiskomu kontekstakh : monohr. / O. Yu. Poltorakov. — Kyiv : LAT & K, 2009. – 300 s.

11. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [Електронний ресурс] : Затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2007 року №105). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> ; Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Ukraina u sviti, shcho zminiuietsia» [Elektronnyi resurs] : Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12 liutoho 2007 roku №105). – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>

12. Стратегія національної безпеки України (Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>; Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy (Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

I. Karih

HUMANITARIAN SPHERE AS AN OBJECT OF SECURITY POLICY

One of the urgent problems of Ukrainian political science discourse is the question of the definition of "humanitarian security" and the highlight of humanitarian sphere as an object of national security. Information and ideological aggression, internal and external migration led to the transformation of the humanitarian sphere issues, search tools to influence the educational and scientific sphere, culture and religion. The article proposes to focus on the humanitarian sector of society as a subject of national security policy.

The author presents an analysis of the main approaches to the problem presented in the scientific literature and legal framework. The conceptualization of the term "humanitarian

security" is seen by the approaches and views of Ukrainian scholars O. Dzoban, O. Onyshchenko, O. Poltorakov, in the works of the National Institute for Strategic Studies. The practical implementation of the theoretical approaches to the humanitarian problems of the Ukrainian society is seen by the example of the National Security Strategies in 2007 and 2015.

The both Ukrainian political scientists and the law allow to distinguish humanitarian security in a special direction of governmental policy, but don't propose enough complete answer to the questions about its content and the main priorities. The analysis of the concept of "humanitarian security" in Ukrainian scientific and political discourse indicates the controversy of this issue and artificial limitation of humanitarian sphere as an object of national security, which blocks the integrated solving of the existing problems. Conceptualization of the term "humanitarian security" will build a more coherent strategy for protection of national interests in the humanitarian sphere.

Further studies of the humanitarian sphere as an object of national security policy is important and promising in view of the threats and risks to national security of Ukraine, which is increasingly spread in the humanitarian sphere.

Keywords: *humanitarian sphere, humanitarian security, social policy, national security.*

УДК [323.23:654.19]:324(73)

П.М. Катеринчук

РОЛЬ НОВИХ МЕДІА У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ: РЕЦЕПЦІЯ ДОСВІДУ США

У статті досліджується роль нових медіа у виборчих процесах Сполучених Штатів Америки як інструмент політичного маніпулювання та політичної мобілізації.

Автор приходить до висновку, що виборчі кампанії у США засвідчили досі недооцінені можливості нових медіа на політичний процес та констатує, що посилення позицій глобального інформаційного простору створює загрози не лише інформаційній безпеці, але й зумовлює накопичення масиву недостовірної інформації, котра часто стає визначальною у формуванні політичних симпатій та прийнятті політичних рішень.

Ключові слова: *нові медіа, політична мобілізація, новинні сайти, Б. Обама, Д. Трамп, Х. Клінтон.*

Розвиток сучасного суспільства неможливий без існування ефективної системи масової соціальної комунікації. Комунікація нами розуміється як соціально обумовлене явище, основною функцією якої є вплив на аудиторію через зміст інформації, яка передається. У цьому контексті варто навести визначення цього феномену російським дослідником В. Олешко, який зазначив, що «масова комунікація – це цілісний процес, який поряд з інформацією (змістовний аспект) включає у себе також мовно-символічні форми вираження, технічні канали та сучасні, постійно змінювані форми вияву, обробки, збереження та поширення інформації» [1, с. 33-34].

Масова комунікація розглядається як опосередковане спілкування з використанням засобів масової інформації, оскільки безпосереднє спілкування передбачає велику, але не масову аудиторію та прямий контакт і взаємодію учасників комунікації. У зв'язку зі збільшенням чисельності аудиторії та складності організації зворотного зв'язку у масовій комунікації акцент робиться не на взаємодії, а саме на впливові. Ця особливість масової комунікації обумовлює її поширення у соціально-політичному середовищі та

безпосередній вплив на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси у сучасному світі.

Причинами таких перетворень і зростання ролі нових соціальних медіа пов'язують із динамічним розвитком мережі Інтернет та її глобального характеру. Результатом такого поширення стало те, що новинні ринки сьогодні трансформуються, географічний і технологічний розриви, а також домінування національних агентств зникають. Поява агрегаторів новин та іноземних джерел означає, що змагання за те, щоб бути першим джерелом новин, посилюється і набуває міжнародного характеру. Відбувається конвергенція ЗМІ, тобто поєднання різних засобів представлення інформації одночасно.

Така конвергенція ЗМІ не є випадковою, швидше вона навіть є закономірною. З появою нових електронних пристроїв та бездротового Інтернету, цей процес значно пришвидшився. До прикладу, корпорація Епл (Apple) котра здійснила революцію на ринку мобільних пристроїв, випустивши на ринок свої планшетні комп'ютери Айпед (Ipad), котрих вже продали у кількості 225 млн. шт. [2], не лише змусила переглянути традиційний підхід до користування ПК, але й прискорила розвиток соціальних медіа, новинних ресурсів та сервісів котрі тепер стали доступними у режимі реального часу. Популярність планшетних комп'ютерів зумовила обвал продажу стаціонарних ПК та сильно похитнула позиції ринку ноутбуків. Якщо ж до цього ми додамо успіхи найпопулярнішого в історії смартфона від цієї ж компанії – Айфона (Iphone), якого продали вже понад 500 млн. штук[3], стає зрозумілою інтенсивність та популярність розповсюдження нових засобів комунікації. Зауважимо, що вказані приклади технологічного прориву від корпорації Apple стали поштовхом до виробництва аналогічних чи інших продуктів і сервісів таких технологічних гігантів як Google, IBM, Microsoft, Samsung, Facebook та нових китайських компаній на кшталт Lenovo, Huawei, Xiaomi тощо. Це, у свою чергу, призвело до суттєвих змін на ринку як мобільних пристроїв та комп'ютерів, так і у середовищі ЗМІ, нових медіапродуктів та сервісів серед яких можемо назвати соціальні мережі, онлайн версії газет і журналів, новинні ресурси, онлайн-банкінг, інтернет-телебачення, інтернет-радіо, численні месенджери (сервіси миттєвого обміну повідомленнями, що працюють у мережі Інтернет) і т.п.

Поширення нових медіа та їх впливу на еволюцію глобального медіапростору стали предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема дослідники приділяють чимало уваги процесам конвергенції ЗМІ та появі нових агрегаторів новин що значно розширюють контент та зміст новин, а отже і усю структуру медіаринку. Зокрема питання зростання популярності та ролі соціальних медіа у політиці стало предметом наукових розвідок Г. Штромайєра, М. Маклюєна, Р. Бандарі та Б. Хюбермана, Дж. Бентона, Дж. Рутенберга. Аналіз виборчих кампаній у США та його медійні аспекти досліджувалися Т. Моторнюк, Б. Френсісом. С. Купріяновим.

Автор статті поставив за мету проаналізувати роль нових медіа на формування електоральних симпатій американських виборців у виборчих кампаніях Б. Обами та Д. Трампа.

Нині ринок ІТ-послуг та нових медіа став настільки потужним, що за рейтингом найдорожчих брендів світу перші чотири позиції займають саме компанії-виробники електроніки та програмного забезпечення, зокрема вже згадані Google, Apple, IBM, Microsoft, а в десятці загалом лише дві компанії представляють харчовий бізнес (McDonalds, Coca-Cola)[4]. Показово, що з десяти найдорожчих брендів, дві компанії є власне найпопулярнішими у світі соціальними мережами (Facebook, Twitter) і лише один бренд не є власністю громадян США. Згадані компанії посприяли не лише технологічному прориву на ринку медіа, але й вплинули, як вже зазначалося, на процес поширення і прийняття новин.

Відомо, що за своєю природою, новини є дуже динамічними. Щоб новина була популярною, важливо, щоб її проглянула максимальна кількість читачів за максимально коротким часом. Традиційно виробництво новин було дорогим, що призводило до домінування великих агенцій, які мали переваги в технічному плані.

Однак легкість і дешевизна створення онлайн-контенту змінила правила медіаринку: актуальною є не конкуренція технічних потенціалів, а конкуренція за увагу читачів [5, с. 26]. Саме тому досить звичною практикою для популярних Інтернет-видань є ведення сторінок у соціальних мережах на кшталт Facebook і Twitter. Так само, блогери складають конкуренцію газетам, займаючи місце місцевих кореспондентів.

Нині чимало авторитетних та популярних ЗМІ дублюють свій контент у електронних ЗМІ, насамперед у мережі Інтернет, адже дедалі більше споживачів і особливо молоді, проводять свій вільний час, спілкуються, працюють у мережі.

Цю тенденцію одразу ж відчули і підхопили політики, про що свідчить їх проникнення і участь у соціальних мережах, блогах, форумах тощо. Виборчі кампанії Президентів США Б. Обама та Д. Трамп стали прикладом того наскільки недооціненим може бути роль електронних медіа у політичних та виборчих процесах, а також засвідчили як соціальні медіа можуть використовуватися з метою політичного маніпулювання та політичної мобілізації.

Виборча кампанія Б. Обама була першою політичною кампанією, в якій Інтернет відіграв відчутну роль, бо йшлося не про використання однієї технології або одного інструменту, а про те, що центр кампанії знаходився саме в Інтернеті. Під час виборчої кампанії Б. Обама були не лише змінені підходи до організації прибічників, але й продемонстровані нові методи донесення рекламних повідомлень виборцям.

Кампанія Б. Обама не була новаторською, а радше, інтегративною. Адже нічого ексклюзивного нового його штаб не створив, а лише інтегрував у рамках своєї он-лайн стратегії існуючі на той момент інструменти та технології. Команда Обама використовувала Мережу і як засіб збору грошей для ведення кампанії, і в якості каналу спілкування з електоратом. Офіційний сайт Б. Обама активно представляв різні матеріали про виборчу кампанію, давав можливість відвідувачам зареєструватися і взяти участь у дискусіях, поповнювати виборчий фонд. Відомо, що ключовим моментом у встановленні міцного зворотного зв'язку між виборцем і політиком, є диверсифікація, тобто різноманітність процесу обміну політичною інформацією. Наприклад, до початку кампанії Барака Обама в 2008 році, був реалізований і запущений його персональний сайт, а також соціальна мережа для однодумців – my.barackobama.com [6].

На персональному сайті Барака Обама було безліч посилань на інші Інтернет-ресурси, які слугували додатковим засобом для залучення електорату, особливо молодих активістів. Початок передвиборної кампанії Обама ознаменовано виходом офіційного саундтрека, що містить пісні Кейні Веста, Джона Ледженда, Шеріл Кроу, Стіві Уандера та ін. Назва диска була красномовною: «Так, ми можемо: голоси Масового руху» («Yes We Can: Voices of a Grassroots Movement»), саме такий самий слоган обрав Барак Обама для своєї передвиборної кампанії [7, с. 164]. Кошти які були зібрані від продажу «Так, ми можемо», пішли на підтримання виборчої кампанії Б. Обама. У перебігу виборчої кампанії Барак Обама, за даними Федеральної виборчої комісії США, станом на 27 жовтня 2008 р. зібрав у свою передвиборну касу в цілому 639 млн. доларів, що на той час було рекордом в історії американських президентських виборів. При цьому він витратив на перегони із зібраних коштів 573 млн. доларів [8].

Б. Обама не став обмежуватися тільки офіційним сайтом, він «дозволив своєму бренду жити де завгодно». Крім офіційного сайту, в кампанії були задіяні Facebook, YouTube, MySpace, BlackPeople та інші ресурси. Із понад п'ятиста каналів спілкування з аудиторією у соціальних мережах та інших лише 17 були офіційними – все інше було

створено учасниками цих соціальних мереж. Офіційний канал на YouTube містить майже дві тисячі роликів, а відео «Yes We Can», яке було створене на основі однієї з промов Б. Обами, отримало більше 20 млн. переглядів. Багато його прибічників само організовувалися в окремі групи на різноманітних соціальних онлайн-сервісах. Зокрема, в соціальній мережі Facebook було створено велику кількість груп, що підтримували Б. Обаму. Важливо було те, що групи організаційно аж ніяк не були причетні до офіційної кампанії кандидата у президенти. Це були невеликі об'єднання людей, що мають спільні інтереси — це могла бути як «група науковців, що підтримує Обаму», так і «група любителів баскетболу штату Вірджинія за Обаму» [9, с. 57].

Президентська кампанія 2012 року в Сполучених Штатах Америки, за багатьма критеріями була унікальною. Визначається це не тільки фігурами основних кандидатів, але і тими внутрішньополітичними умовами, в яких проходило протистояння. Вибори 2012 не перші, у яких значна роль відводилася новим медіа. Звичайно, соціальні платформи Facebook та Twitter не допоможуть потиснути руку чи то поцілувати дитину, проте вони здатні запропонувати аналог таких дій. Слід зазначити, що для західних політиків соціальні мережі є майданчиком не тільки для дискурсу та дебатів, а в першу чергу, для звичайного спілкування із своїми виборцями. Наприклад, повідомлення Барака Обами в Twitter: «Ще 4 роки», яке супроводжувало його фото, де він обнімає свою дружину, отримало 800000 ретвітів та більше 4 млн. вподобань на Facebook [9, с. 58].

Успіх інформаційного продукту штабу Б. Обами полягав у використанні загальної успішної стратегії у передвиборчій боротьбі. Політтехнологи майбутнього президента США не зосереджували увагу на особистості свого кандидата, не робили з нього лише «картинку». Головний акцент робився на тому, щоб дати кожному американцеві відчуття що він – не сторонній спостерігач, а безпосередній учасник політичного процесу, від нього багато чого залежить, він може реалізуватися, і його діяльність, його зусилля, ким би він не був, - це внесок у майбутнє країни. Кандидат Б. Обама був «живим», і його підтримка означала для пересічного американця участь в процесі, де він важливий сам по собі, де на першому місці навіть не його голос, а його зусилля, самореалізація. Це і є шлях довіри простого громадянина до кандидата у президенти, і цей шлях виявився правильним [9, с. 57].

Президентські перегони 2016 року не лише зламали чимало стереотипів та похитнули позицію довіри до усього медіаринку США [10], але й довели непередбачуваність впливу соціальних медіа на політичні симпатії виборців. Цей case-study є доволі показовим з точки зору використання соціальних медіа у політичному процесі США. Якщо не торкатися питання виборчої системи США, котра без сумніву визначила ім'я нового глави Білого дому, адже суто статистично перемогла Г. Клінтон [11], проте більша частина представників віддала свої голоси за Д. Трампа, кидається в очі доволі відмінна активність обох кандидатів у мережі Інтернет. Так вийшло, що вся передвиборча кампанія з самого початку була побудована на демонізації суперників: одні розповідали, що Д. Трамп – божевільний нарцис-неадекват з роздутим Его, другі докоряли особисто Клінтон в смерті сирійських дітей та необачності у листуваннях електронною поштою про державні справи [12]. Однак ЗМІ, котрі після расистських та ксенофобських висловів Б. Трампа здебільшого почали відкрито підтримувати кандидата від демократів, пішли ще далі і почали демонізацію не тільки самого Д. Трампа, а й його прихильників [12]. Такий підхід зрештою зіграв з усіма про-демократами злий жарт – навряд чи варто розраховувати на те, що ображений виборець, затаврований газетами, новинними порталами (а потім ще й сусідами чи колегами) злим фашистом, побіжить віддавати голос конкуренту. Проте психоемоційні моменти тут мали місце не лише на рівні провідних аудіовізуальних і друкованих медіа ресурсів,

котрі в один голос пророкували перемогу Г. Клінтон, а в кінці кінців лише підтвердили аксіому непередбачуваності людської поведінки в політичній площині, що підштовхнуло багатьох аналітиків вголос говорити про занепад традиційних моделей медіабізнесу [13]. Витративши на рекламу в чотири рази менше, ніж Хілларі Клінтон (\$68 млн. проти \$237 млн.), Дональд Трамп вкладався в digital-просування у чотири рази енергійніше (\$58 млн. проти \$16 млн.) [10]. Аналізуючи перемогу на минулих виборах чотири роки тому, багато експертів схилилися до того, що перемогу Баракі Обамі забезпечила саме активна робота з інтернет-аудиторією – і просто дивно, як недооцінила важливість цієї роботи команда нинішнього демократичного кандидата. До слова, подібну помилку (дemonізація опонентів і відсутність спланованої digital-кампанії) півроку тому допустили опоненти BREXIT.

Втім не лише витрати на Інтернет аудиторію стали чинником мобілізації свого виборця для Д.Трампа, але й критично відмінна стратегія роботи в електронних медіа. Знаменитий афоризм канадського філософа Маршала Маклюєна говорить: «the medium is the message». У наш час, коли користувачі перенасичені різноманітним контентом, повноцінним повідомленням стає емоція. Тут важко не погодитися з думкою британського журналіста Пітера Померанцева, котрий, коментуючи результати американських президентських перегонів, зауважив, що сьогодні через перенавантаження інформацією відрізнити правду від брехні стає вкрай важко. «Якщо в тебе є мільйон джерел, все стає суцільним шумом. Ти вже не розділяєш правду від брехні, так всього багато. Все стає шоу, і саме шоумен перемагає», - сказав він [14].

Власне тут ми маємо справу із зростанням популізму та шоу в американській політиці (що для в Україні вже стало звичним явищем) із засиллям неперифікованих фактів і джерел інформації, котрі блискавично поширюються Інтернетом та соціальними медіа. У цьому сенсі доволі показовою є гостра оцінка результатів виборів у США 2016 року американським оглядачем Джошуа Бентоном, котрий головними винуватцями у перемозі популізму та нетерпимості називає Facebook [13]. Ця соціальна мережа, нараховуючи понад 1.7 мільярда [15] користувачів у світі та будучи найпопулярнішою серед американців, у парі з Twitter (понад 300 млн.) [16] справили, як вже зазначалося, значний вплив на перебіг та результати виборчої кампанії. На думку Дж. Бентона із зростанням кількості користувачів та поширенням новин через свої тенета, Facebook став місцем, де якість інформації вже не є цінністю. Фальшивки, що підтверджують упередження користувачів соцмережі, поширюються як лісова пожежа, і їх значно дешевше створювати, ніж справжні новини [13].

При цьому американський експерт наводить красномовний приклад: «я родом із маленького міста на півдні Луїзіани. Напередодні виборів я поглянув на Facebook-сторінку чинного мера цього містечка. Серед посилань, які він поширював протягом останніх двох діб, були такі: «Гіларі Клінтон закликає до громадянської війни, якщо Трамп буде обраний», «Папа Франциск шокував світ, благословивши на президентство Дональда Трампа», «Барак Обама визнав, що народився в Кенії», «Агент ФБР, підозрюваний у зливанні матеріалів про корупцію Гіларі, мертвий» [13]. Це не медійні матеріали, спрямовані проти Гіларі Клінтон, хоча таких на сторінці мера також не бракувало. Це вигадки, брехні, фальшивки. Facebook став платформою для масового поширення цих побрехеньок – почасти через те, що неправда поширюється дуже легко. «Благословення» папи Франциска поширили понад 868 тисяч разів, тоді як спростування має лише 33 тисячі поширень [13].

Звичайно що подібні приклади знайдуться у таборі обох экс-кандидатів, проте це вже не вплине на вибір котрий зроблений американцями. Очевидно широке залучення електронних медіа та використання популізму у своїй риторичі викрило досі латентний прошарок середнього білого американця котрий споживає здебільшого інформацію

місцевих ЗМІ та соціальних мереж, і котрий стомився від толерантності і терпимості до іммігрантів, афроамериканців, латиноамериканців, китайців, геїв та жінок [17].

У своїй колонці, опублікованій напередодні виборів, журналіст The New York Times Джим Рутенберг пише, що «ліками від брехливої журналістики є приголомшлива доза доброї журналістики» [18]. Втім, як бачимо, це не завжди так. Про Трампа і виборчу кампанію взагалі було написано грандіозну кількість якісних журналістських матеріалів – як мастодонтами на зразок New York Times і The Washington Post, так і народженими за цифрової доби на кшталт BuzzFeed і The Daily Beast. Проте це не дало очікуваного результату, хоча очікуваний результат в даному випадку не була перемога Г. Клінтон як така, а торжество правди. Очевидно що із поширенням мобільних пристроїв з блискавичним доступом до Інтернет новин, а також масовим користуванням соціальними мережами, чимало виборців просто не дійшли у пошуку правди до авторитетних і перевірених новинних сайтів. А багатьом із тих, хто шукав, бракувало довіри, щоб дозволити їй вплинути на їхній вибір. І навіть ті, що прислухались до якісної журналістики, водночас піддавалися впливу мішанини з побрехеньок і дурниць котрими нині переповнена Мережа. Це, значною мірою, контрастує на фоні дослідження, яке провів Facebook [19], результати якого доводять, що насправді мережа робить інформаційний простір людини більш різнобарвним, адже її друзі походять із ширшого спектру соціальних груп (ваш колишній однокласник, однокурсник, сусід вашої мами, чи знайомі із спільної поїздки), аніж люди, з якими вона обговорює новини наживо. Однак останні виборчі кампанії в США та державах ЄС, як зрештою й інформаційні війни проти України з боку РФ доводять, що розквіт рейкових новин зумовлює ситуацію, коли пропаганда і популізм підштовхують людей робити свій вибір під впливом дезінформації, спожитої в Інтернеті.

Американські президентські вибори вкотре довели, що великий передвиборчий фонд – не гарантія перемоги. Президентські вибори 2008 року коштували США 160 млн. доларів загалом по країні. У 2012 році тільки Міт Ромні витратив на передвиборчу гонку понад 1 мільярд доларів, проте це не забезпечило йому посади Президента США. Особливу роль у виборчих кампаніях 2008 та 2012 років відіграли медіа, як основне джерело формування електоральних симпатій. Американський дослідник, Дік Моріс у своїй роботі «Новий государ» зазначає, «щоб перемогти на виборах, кандидату не обов'язково мати стільки коштів, яке вважає за потрібне більшість політиків, журналістів та тих, хто для нього ці гроші збирає та жертвує. Секрет помірної виборчої кампанії простий: не треба витратити кошти на якісь речі, окрім донесення до виборців того, що ти хочеш сказати... А потрібно кандидатові рівно стільки грошей, скільки вистачить для просування його повідомлення» [20, р. 20].

Президентські вибори 2016 року назавжди увійдуть в історію США як перегони у яких популізм переміг послідовність, бізнесмен переміг політика, а соціальні медіа перемогли традиційні ЗМІ, адже дозволили мобілізувати саме ту частину американців котрі не хотіли продовження політичного курсу Б. Обами «догодження усім», жертвуючи ігноруванням інтересів своїх громадян. Власне кілька сотень тисяч голосів виборців, яких не вистачило для перемоги, представник демократів недоотримала через надмірний спокій і самовпевненість у її перемозі тих верств, котрих можлива перемога Д. Трампа повинна була мобілізувати і змусити прийти на дільниці [21], і ключову роль тут відіграли власне нові медіа, котрі допомогли республіканцю зайняти посаду сорок п'ятого Президента США.

Список використаної літератури

1. Олешко, Владимир Федорович. Социожурналистика: Прагматическое моделирование технологий массово-коммуникационной деятельности / В. Ф. Олешко. — Екатеринбург : УрГУ, 1996. — 262 с.; Oleshko, Vladimir Fedorovich. Sotsiozhurnalistska:

Pragmatischeskoe modelirovanie tehnologiy massovo-kommunikatsionnoy deyatelnosti / V.F. Oleshko. — Ekaterinburg : UrGU, 1996. — 262 s.

2. Apple в цифрах: 225 млн проданных iPad и 48% iOS-устройств на iOS 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://itc.ua/news/apple-v-tsifrah-225-mln-prodannyih-ipad-i-48-ios-ustroystv-na-ios-8/> ; Apple v tsyfrakh: 225 mln prodannykh iPad i 48% iOS-ustroystv na iOS 8. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://itc.ua/news/apple-v-tsifrah-225-mln-prodannyih-ipad-i-48-ios-ustroystv-na-ios-8/>

3. Without Much Fanfare, Apple Has Sold Its 500 Millionth iPhone. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.forbes.com/sites/markrogowsky/2014/03/25/without-much-fanfare-apple-has-sold-its-500-millionth-iphone/>

4. Найдорожчі бренди світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.de/%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D1%87%D1%96-%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B8-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83/g-17663724> ; Naidorozhchi brendy svitu. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dw.de/%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D1%87%D1%96-%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B8-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83/g-17663724>

5. Bandari R., Asur S., Huberman B. The Pulse of News in Social Media: Forecasting Popularity / R. Bandari, S. Asur, B. Huberman // Sixth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media. - Dublin, Ireland, 2012. - P. 26-33.

6. Francis B. Election night 2012 by the social media numbers [Electronic resource] / Francis B. – Mode of access: <http://www.digitaltrends.com/social-media/election-night-2012-by-the-social-media-numbers>

7. Моторнюк Т.М. Виборчі технології США: специфіка та універсальність/ Моторнюк Т.М. // Вісник СевНТУ: Зб.наук.праць. Серія «Політологія».- Вип. 112. - Севастополь. – 2010. – С. 162-166.; Motorniuk T.M. Vyborchi tekhnolohii SShA: spetsyfika ta universalnist/ Motorniuk T.M. // Visnyk SevNTU: Zb.nauk.prats. Seriiia «Politolohiia». - Vyp. 112. - Sevastopol. – 2010. – S. 162-166.

8. Саваневський Максим Використання Інтернету допомогло Обамі зібрати на вибори понад \$600 млн. [Електронний ресурс] / М. Саваневський. – Режим доступа: <http://watcher.com.ua/2008/10/21/vykorystannya-internetu-dopomohlo-obami-zibraty-na-vybory-ponad-600-mln/> ; Savanevskiy Maksym Vykorystannia Internetu dopomohlo Obami zibraty na vybory ponad \$600 mln. [Elektronnyi resurs] / M. Savanevskiy. – Rezhym dostupu: <http://watcher.com.ua/2008/10/21/vykorystannya-internetu-dopomohlo-obami-zibraty-na-vybory-ponad-600-mln/>

9. Моторнюк Т.М. Виборча кампанія Б.Обами-08: триумф технологій «нового покоління» / Т.М.Моторнюк // Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2010. – № 6. – С. 182-190.; Motorniuk T.M. Vyborcha kampaniia B.Obamy-08: triumf tekhnolohii «novoho pokolinnia» / T.M.Motorniuk // Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: filosofiiia, filosofiiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. 2010. – № 6. – S. 182-190.

10. Куприянов С. Есть ли СМИ после Трампа: как победа Дональда Трампа меняет будущее медиа. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/forbeslife/332519-est-li-smi-posle-trampa-kak-pobeda-donald-trampa-menyayet-budushchee-media> ; Kupryianov S. Est ly SMY posle Trampa: kak pobeda Donald Trampa meniaet budushchee medya. [Elektronnyu resurs] – Rezhym dostupa: <http://www.forbes.ru/forbeslife/332519-est-li-smi-posle-trampa-kak-pobeda-donald-trampa-menyayet-budushchee-media>

11. Presidential results. – Mode of Access:
<http://edition.cnn.com/election/results/president>

12. Зуркер Э. Скандал с почтой: нокаут или нокадаун для Хиллари Клинтон? [Электронный ресурс] – Режим доступа:
http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150311_ru_s_hillary_clinton_2016_plan ; Zurker E. Skandal s pochtoi: nokaut ili nokdaun dlia Khyllary Klynton? [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupa:
http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150311_ru_s_hillary_clinton_2016_plan

13. Benton J. The forces that drove this election's media failure are likely to get worse. – Mode of Access: <http://www.niemanlab.org/2016/11/the-forces-that-drove-this-elections-media-failure-are-likely-to-get-worse/>

14. Померанцев П. Трамп - це наслідок відсутності ідей про майбутнє [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hromadske.ua/posts/pomerantsev-tramp-tse-naslidok-vidsutnosti-idei-pro-maibutnie> ; Pomerantsev P. Tramp - tse naslidok vidsutnosti idei pro maibutnie [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://hromadske.ua/posts/pomerantsev-tramp-tse-naslidok-vidsutnosti-idei-pro-maibutnie>

15. Number of Facebook Users – Mode of Access:
<https://www.facebook.com/pg/facebook/about/>

16. Number of Twitter Users – Mode of Access: <https://about.twitter.com/uk/company>

17. West C. Goodbye, American neoliberalism. A new era is here. – Mode of Access:
https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/17/american-neoliberalism-cornel-west-2016-election?CMP=tw_t_gu

18. Rutenberg J. Media's Next Challenge: Overcoming the Threat of Fake News. – Mode of Access: http://www.nytimes.com/2016/11/07/business/media/medias-next-challenge-overcoming-the-threat-of-fake-news.html?_r=0

19. Bakshy E. Rethinking Information Diversity in Networks. – Mode of Access:
<https://www.facebook.com/notes/facebook-data-team/rethinking-information-diversity-in-networks/10150503499618859>

20. Morris D. The New Prince. Machiavelli Updated For The Twenty-First Century / D. Morris // Renaissance Books. – Los Angeles, 1999. – 321 p.

21. Ben-Shahar O. The Non-Voters Who Decided The Election: Trump Won Because Of Lower Democratic Turnout. – Mode of Access:
http://www.forbes.com/sites/omribenshahar/2016/11/17/the-non-voters-who-decided-the-election-trump-won-because-of-lower-democratic-turnout/?utm_source=FBPAGE#3a2923f540a1

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016 р.

P. Katerynychuk

ROLE OF NEW MEDIA IN THE ELECTION PROCESS: RECEPTION OF THE USA EXPERIENCE

This article examines the role of new media in the electoral processes of the United States as a tool of political manipulation and political mobilization.

The author notes that the spread of the Internet and new social media and mobile devices with mass access to the network, the spread of political information became immediate. At the same time, in spite of the benefits of such access to alternative sources compared to classical audio-visual and printed media, there also are a lot of threats.

American presidential elections proved once again that big election fund – is not a guarantee of victory. Presidential elections in 2008 were worth of 160 million US dollars in the whole country. In 2012, only Mitt Romney spent on the election race over 1 billion dollars, but it did not provide him the post of President of the United States. A special role in election

campaigns in 2008 and 2012 played the media as the main source of electoral sympathies, which allowed Barak Obama become a President of the USA twice.

The 2016 presidential elections in US will be always known as the elections in which populism won over the pragmatism, businessman won over the politician, and social media have overcome the traditional media, because it allowed to raise the number of Americans who did not want the continuation of the political course of Barack Obama "pleasing everyone," sacrificing ignoring the internal interests of its citizens. Actually those hundreds of thousands votes, which was not enough for H. Clinton victory were caused by the confidence of democratic voters while possible lost of D. Trump mobilized and force his voters to come to the stations, and a key role here a new media played which helped Republicans take the post of the forty-fifth President of the United States of America.

The author concludes that the electoral campaign in the United States showed still underestimated power and possibilities of new media in political process and notes that the rise of the global information space causes a potential threat not only to information security, but also causes the accumulation array of false information, which often is crucial in shaping political preferences and political decision making. USA election campaigns showed the new rules and underestimated expectations of American citizens as well as the rise of populism in American political culture provided by the liberal democracy crisis.

Keywords: *new media, political mobilization, news sites, B. Obama, D. Tramp, H. Clinton.*

УДК 32.019.52

В.В. Козьма

ОСОБИСТІТЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ

У статті аналізуються сутність та зміст політичної соціалізації як соціально-історичного явища. Зроблено короткий огляд основних наукових концепцій та наявних теорій соціалізації. Підкреслюється важливість проведення політологічних досліджень щодо особистісного аспекту процесу соціалізації. Особлива увага приділена питанням пов'язаним із трактуванням та розумінням понять політична соціалізація та політизація. На основі соціологічного дослідження показаний ступінь політизації українського суспільства.

Ключові слова: *особистість, соціалізація, політична соціалізація, політизація, свобода, індивідуальність.*

Переломні епохи в історії людства до яких без сумніву можемо зараховувати й соціально-політичні зміни в українському суспільстві актуалізують проблематику наукових досліджень щодо місця та ролі особистості в культурно-історичному процесі.

Свого часу до теми особистості зверталися Аристотель, Платон, Цицерон, А. Августин, Т. Гоббс, Г. Спенсер, Б. Спіноза, Дж. Лок, Г.В. Лейбніц, Дж. Берклі, Ж.Ж. Руссо, А. Сміт, М.Ж. Кондорсе, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Т. Карлейль, К. Маркс, Л. Фейєрбах та багато інших. Відомі мислителі всіх часів намагалися осягнути феномен людини та її місце в системі соціальних відносин. Сформовані з часом в західній політичній думці уявлення про природу стосунків людини, суспільства та влади багато в чому мали вплив і на становлення теорії політичної соціалізації, яка є предметом нашого дослідження в цій публікації.

Політичну соціалізацію, як правило, досліджують в руслі загального процесу соціалізації. Однак, на нашу думку, такий «звужений» підхід не дозволяє розкрити сутність та зміст політичної соціалізації як соціально-історичного явища. Потрібно розглядати політичну соціалізацію як самостійну категорію з власними психологічними, соціальними, культурними та політичними характеристиками, зі своїми історичними коренями тощо.

Одним з основоположників теорії соціалізації є французький соціолог Жан-Габріель Тард (1843 – 1904). Розроблена ним концепція наслідування мала неабиякий вплив на розвиток політичної психології, а також на теорії лідерства та поведінки соціальних груп. На думку вченого, саме наслідування є домінуючим, можливо навіть єдиним способом включення індивіда в соціальне життя.

З прізвищем засновника французької соціологічної школи Еміля Дюркгейма (1858 – 1917) пов'язана інша наукова концепція в якій головна увага зосереджена на соціалізуючій ролі суспільства. Розглядаючи суспільство в цілому, Дюркгейм сприймав його як сукупність соціальних фактів, в якому соціалізація є одним з таких фактів і, на думку вченого, ніяк не пов'язана з вихованням. Поведінку людини обумовлює принцип дуалізму (душа – тіло, почуття – розум, свобода – необхідність тощо). Природно, що у таких дуалізмах знаходимо відповідь про джерела конфліктів. Результати теоретичних напрацювань Дюркгейма багато в чому стали основою соціологічної теорії функціонування суспільства, що згодом була розроблена американським соціологом Таркоттом Парсонсом (1902 – 1979). Головне завдання соціалізації, на думку Парсонса – сформувати у новачків, що вступають до суспільства як мінімум відчуття лояльності, а як максимум відчуття відданості системі.

На початку ХХ століття з'являються роботи, в яких індивід визнається не пасивним учасником процесу соціалізації, а активним і розумним суб'єктом. Суспільство та індивід розглядаються в сукупності, соціальна структура формується як результат інтеракцій суб'єктів соціальних відносин (так званий суб'єкт-субектний підхід). Одним з основоположників теоретичної концепції символічного інтеракціонізму (соціальний біхевіоризм) був відомий представник Чикагської соціологічної школи Джордж Герберт Мід (1863 – 1931). Цікаво, що всесвітньо відомий фундатор соціального психоаналізу З.Фрейд також трактував процес соціалізації саме як суб'єкт-субектні відносини, зазначаючи при цьому, що основою поведінки людини є її внутрішній світ, який постійно перебуває в стадії конфлікту з різноманітними соціальними імперативами та заборонами.

У філософії екзистенціалізму (Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, А. Камю та ін.) феномен соціалізації розглядається у контексті «людина-суспільство». Існування людини в суспільстві є природною необхідністю, проте особистість має протидіяти суспільству як певній силі, що руйнує та утискає індивідуальність, нав'язуючи трафаретні переконання, ідеали, погляди, власну мораль тощо. Найвищою життєвою цінністю для людської істоти, на переконання екзистенціалістів, є свобода особистості. Ось, наприклад, що писав свого часу Ніцше про вільну особистість: «При том, что еще никогда не говорилось с таким пафосом о «свободной личности», как теперь, мы не видим не только свободных, но даже просто личностей, а только боязливо закутанных универсальных людей» [1, с. 59].

Ми не ставили за мету розглянути всі наявні наукові концепції які досліджують соціалізацію та її природу. Можемо лише зазначити, що все різноманіття думок та поглядів зводиться до наступних двох передумов: 1) вирішальна роль в соціальному розвитку індивіда належить суспільству; 2) людина стає особистістю і справжнім суб'єктом соціальних відносин лише завдяки взаємопов'язаним процесам діяльнісного

приспособування середовища і самого себе до постійно змінних соціальних умов життєдіяльності.

Починаючи з другої половини ХХ століття проблема політичної соціалізації активно використовується для системного аналізу різноманітних політичних явищ та подій. Проте, майже не дослідженим залишається особистісний аспект процесу соціалізації, відкритими є питання пов'язані зі змінами що відбуваються в структурі самої особистості. Для повної об'єктивності, треба зазначити, що такі дослідження проводяться, але більшість із них зосереджені на вивченні біологічних чи психологічно-поведінкових змін. Головна увага сучасних політологічних досліджень сконцентрована на вивченні особистості в системі взаємовідносин «людина-влада», «людина-політика». Звідси формується хибна, на нашу думку, позиція яка пов'язує політично соціалізовану особу лише як особу одержавлену. Ба більше, в соціально-гуманітарних науках зберігається поширене розуміння природи людини як істоти асоціальної. Така точка зору передбачає, що подібна істота може стати особистістю лише під тиском певних норм та правил. Що ж, подібний спосіб соціалізації виглядає цілком логічним з позиції політичної системи, адже він побудований у формі роботи над особистістю де головним завданням є формування у людини позитивних установок щодо політичної системи, введення індивіда у світ політики, навчання певним політичним ролям тощо. Такий, чисто інституційний підхід до політичної соціалізації, базується на сучасних, в основному американських, концепціях політичної участі, політичної підтримки, моделях електоральної поведінки тощо. Однак, в такому випадку, виникає питання, чи не маємо ми справу зі звичайною підміною понять де політична соціалізація підміняється поняттям політизації? Спробуємо знайти відповіді на ці питання та більш детально проаналізувати зазначені феномени.

Отже, в якості базового для нашого дослідження розуміння політичної соціалізації ми використаємо наступне узагальнене визначення: «Соціалізація політична (від лат. *socialis* – суспільний) – процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Соціалізація політична є складовою частиною багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення і подальший розвиток політичних структур і відносин, а також розвиток суспільно-політичних якостей суб'єктів, які підтримують і реалізують ці відносини у своїй життєдіяльності.

Соціалізація політична – не просто засвоєння певних політичних відносин, досвіду, знань і т. ін., а й перетворення їх в особисті орієнтири та установки, внаслідок чого формується політична свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень політичної культури. Соціалізацію політичну можна визначити як показник, що зображує якісну специфіку і рівень політичної інформованості, компетентності, переконаності, соціально-політичної активності, адаптованості особи до наявних політичних відносин» [2, с. 618]. Тут варто уточнити, наведене визначення не розглядається нами в якості універсального і не може апріорі бути істиною в останній інстанції. Ми таким чином лише окреслили поле дослідження. Так, наприклад, питання співвідношення феномену соціалізації та адаптації і сьогодні є одним з найбільш дискусійних в політичній науці. Актуальним залишається потреба створення наукових підходів до вивчення особистості та суспільства, які не обмежувались би лише завданням побудови адаптивних моделей соціалізації взагалі і політичної зокрема. Безперечно прив'язка до політики у визначеннях політичної соціалізації цілком обгрунтована, проте вона залишає невирішеним питання щодо розмежування «політичної соціалізації» та «політизації». Проте, найслабше місце теорії політичної соціалізації, на наше переконання, лежить в площині педагогіки, тобто коли політична соціалізація розуміється, а точніше підміняється системою різноманітних каналів впливу на індивіда. Такі системи завжди

зорієнтовані на певні соціальні норми, ідеали, цінності які задають напрямки особистісного розвитку. У підсумку проблема особистості відходить на задній план і в цьому випадку доречно вести мову не про політичну соціалізацію, а про політичне виховання.

Таким чином стає очевидним потреба переорієнтації концептуальних підходів до проблеми політичної соціалізації, вдосконалення методів її наукового дослідження. Потрібно змінити напрямок наукових досліджень зосередившись більше на дослідженні динамічних змін, що відбуваються у свідомості та поведінці особистості, а не лише на феномені соціалізації як такому. Соціалізація, перш за все, це процес засвоєння життєвого досвіду шляхом свідомого прилучення індивіда до всього надбання людства. Чим більшу частину цього надбання людина засвоює тим більше вона соціалізована і мова тут іде зовсім не про кількість отриманих знань та інформації. В підсумку, головним ефектом соціалізації має бути саме особисте самовизначення.

Становлення особистості в процесі соціалізації не можливо передбачити оскільки маємо справу з малодослідженими процесами організації та становлення внутрішньо особистісних структур. Уроки історії дають нам масу прикладів коли здавалось би незначні зміни (в художній літературі їх заведено називати «повороти долі») впливали на свідомість, поведінку та життя багатьох відомих людей. Це підтверджує факт не лінійності процесу соціалізації і змушує визнати, що цей процес багато в чому пов'язаний з внутрішнім вибором та альтернативністю самої особистості, а можливо і ще чогось, про що нам поки що невідомо. Так, на думку А.Шопенгауера, цим невідомим є: «Подражание, обычай и привычка суть главные пружины большинства человеческих дел, и редко кто поступает по собственному соображению и мнению. Причина этого заключается в боязни всякого думанья и размышления и в справедливом недоверии к собственному суждению и мнению» [3, с. 1183].

Тепер детальніше розглянемо феномен політизації. Поширеними є два розуміння політизації: з одного боку політизація трактується як процес, мається на увазі залучення широких верств населення до політичного життя; з іншого боку як результат. В останньому випадку, (для більшої наочності ми скористаємось гастрономічною термінологією), політизація нагадує собою кулінарний крем яким змащують торт в процесі приготування. В результаті відбувається насиченість всіх сфер (шарів) життєдіяльності суспільства політикою (кремом). Як в першому так і в другому випадку, щоб не зашкодити чи не «переборщити» важливо знати міру.

Екстраполюємо ці розмисли на сучасне українське суспільство і спробуємо визначити ступінь його політизації. Радикальні соціально-політичні, економічно-господарські зміни, що відбулися в нашій країні після розпаду радянського союзу втягнули в ці процеси майже всі верстви населення, одночасно трансформуючи не лише традиційні моделі поведінки, але і змінюючи характеристики політичного мислення. Сьогодні більшість українців знають «що робити», «як робити» і «коли робити». Політика стала невіддільною частиною життєдіяльності всіх верств суспільства звідси можемо виснувати, що рівень політизації надто високий, проте соціологічні дослідження показують дещо іншу картину. Так на запитання: «А яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ в цілому в Україні?» відповідь була наступною (див. табл.) [4, с. 556].

	2013	2015
Повну	1.8	2.9
Часткову	15.8	30.0
Ніяку	67.0	55.8
Важко відповісти	15.2	10.8
Не відповіли	0.2	0.5

Спираючись на цифри можемо констатувати, що ступінь політизації українців в переважній більшості вимірюється кількістю розмов на кухні, а споглядання різноманітних політичних ток-шоу перетворюється на спосіб проведення вільного часу. У результаті такого «перенасичення» політикою у людей виникає психологічне збочення, що має назву політичний мазохізм. Усвідомити себе частиною суспільства і відповідно активно долучитися до реформування країни готові далеко не всі.

Політизація свідомості є однією з найбільш дискусійних тем в дослідженні феномену політизації. Суть цієї дискусії полягає в наступному проблемному питанні: як впливає масова політизація свідомості на життєдіяльність суспільства? Мусимо визнати, що переважна більшість вітчизняних дослідників та експертів схиляються до думки, що надмірна політизація призводить до напруги та конфліктності в суспільстві. Чи так це насправді? На нашу думку існує пряма залежність між ефективним та якісним державним управлінням та ступенем масової політизації свідомості громадян. Чим вище ефективність державного управління тим нижче ступінь політизації й навпаки. Більш того, розчарування людей у політиці, спад політичної активності ба навіть явище аполітизму є цілком природним у випадку коли всі структури державної влади працюють на користь суспільства неухильно дотримуючись букви та духу закону. В такому випадку загальне зниження політизації суспільства є позитивним явищем. З іншого боку, яким чином людина може долучитися до світового політичного досвіду, відповідно політично соціалізуватися, якщо вона не буде інкорпорована у світ політики? Абсурдність такого твердження легко можна подолати, якщо розглядати політизацію як першу ступінь політичної соціалізації. Враховуючи це, можемо зробити висновок. Лише шляхом залучення широких верств суспільства в соціально-політичні відносини можливо створити корпоративістський тип індивіда. З часом впевненість в силі солідарних дій формує у громадян свідоме розуміння політичної дійсності, що в свою чергу призводить до становлення традиції обов'язку. Саме в такий спосіб відбувається перехід громадянина від об'єкта до суб'єкта політики.

Список використаної літератури

1. Ницше. Ф. О пользе и вреде истории для жизни; Казус Вагнера : эссе / Ф. Ницше; пер. с нем. Я. Бермана, Н. Полилова. – Санкт-Петербург : Лениздат, Команда А, 2013. – 192 с. ; Nitsshe. F. O polze i vrede istorii dlya zhizni; Kazus Vagnera : esse / F. Nitsshe; per. s nem. Ya. Bermanna, N. Polilova. – Sankt-Peterburg : Lenizdat, Komanda A, 2013. – 192 s.
2. Політологічний енциклопедичний словник /упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – Київ : Генеза, 2004. – 736 с. ; Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk /uporiad. V.P. Horbatenko; za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. – 2-e vyd., dop. i pererob. – Kyiv : Heneza, 2004. – 736 s.
3. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Афоризмы и максимы. Новые афоризмы / А. Шопенгауэр; пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин. – Минск : Современный литератор, 1999. – 1408 с. ; Shopengauer A. Mir kak volya i predstavlenie. Aforizmy i maksimy. Novye aforizmy / A. Shopegauer; per. s nem. Yu. Aykhenvald, F. Chernigovets, R. Kresin. – Minsk : Sovremennyu literator, 1999. – 1408 s.
4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. / за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с. ; Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin : zb. nauk. pr. / za red. V.M. Vorony, M.O. Shulhy. – Kyiv : In-t sotsiolohii NAN Ukrainy, 2015. – Vyp. 2(16). – 652 s.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.

V. Kozma

PERSON AS SUBJECT of POLITICS

The article analyzes the nature and content of political socialization as a socio-historical phenomenon. A brief overview of the basic scientific concepts and existing theories of socialization. The importance of political studies the personal aspect of the socialization process. Particular attention is paid to the issues related to the interpretation and understanding of the concepts of political socialization and politicization. On the basis of sociological research shows the degree of politicization of Ukrainian society.

Since the second half of the twentieth century the problem of political socialization is actively used for system analysis of different political phenomena and events. However, almost unexplored is the personal aspect of the socialization process, are open questions related to changes occurring in the structure of the personality. For complete objectivity, it should be noted that such studies are conducted, but most of them are focused on the study of biological or psychological and behavioral changes. The main focus of modern political science research focuses on the study of personality in the system of relations "man-power", "man-politics."

Political Socialization is part of the multifaceted process in which there are reproduction and further development of political structures and relationships, and the development of social and political qualities of that support and implement these relationships in his life.

The politicization of consciousness is one of the most controversial topics in the study of the phenomenon of politicization. We believe there is a direct correlation between efficient and good governance and the degree of politicization of the mass consciousness of citizens. The higher the efficiency of public administration politicization of the lower stupa and vice versa.

Keywords: *personality, socialization, political socialization, politicization, freedom, individuality.*

УДК 342.9:383:681.3

М.О. Кужельний

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ІЗОЛЯЦІОНІЗМУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються теоретико-методологічні і концептуальні засади досліджень українських авторів із проблем формування зовнішньої інформаційної політики України. Встановлюються провідні досліджувані теми та ідеї які лежать у основі їх розвитку. Доводиться, що у вітчизняному академічному дискурсі щодо зовнішньої інформаційної політики України утвердилися погляди, які можуть бути визначені як "ізоляціоністські". Тематико-проблемне поле вітчизняних досліджень із державної інформаційної політики формується із чотирьох домінуючих, слабо пов'язаних між собою ліній: це проблематики розвитку масових комунікацій, національної безпеки, маніпулювання інформацією, європейської інтеграції та іміджевого позиціонування країни. Питання національної безпеки у інформаційній сфері на думку автора є абсолютно домінуючими у тематиці інформаційної політики; у той час як тематика інформаційної складової європейської інтеграції є практично самодостатньою та не виходить за межі питань внутрішньої інформаційної політики (завдань переконання української аудиторії). Сприятливий зовнішній імідж розглядається як самодостатня мета зовнішньої політики й умова забезпечення сприятливого інвестиційного клімату. Особливістю наукової методології вітчизняних досліджень є не артикульоване уявлення про "лінійний" характер сприйняття

інформації аудиторією. Тобто існує переконання, що аудиторія сприймає інформацію такою “якою вона є” або якої її сприймає той, хто виступає її джерелом. Сучасні концепції формування суспільної думки, рівно як і концепції соціальної психології у дослідженнях як правило не використовуються. Фактично, іміджева політика із концептуальної точки зору є синонімом пасивного інформування. У цілому і як наслідок, особливостями концептуальних засад зовнішньої інформаційної політики України є відмова від суб’єктності України у зовнішньому політичному просторі, уявлення про закритість національного інформаційного простору, обмеження інструментарію. На думку автора, дані положення не відповідають реальному стану національної інформаційної політики та потребам національної дипломатії. Автор відстоює думку, що зовнішня інформаційна політика України має формуватися у рамках стратегій “дипломатії повного спектру” та бути активним засобом впливу на зовнішнє середовище.

Ключові слова: зовнішня інформаційна політика, Україна, ізоляціонізм.

Розвиток інформаційного суспільства у світі вносить зміни у ті умови, у яких формується зовнішня політика держав. Значення зовнішньої інформаційної політики зростає, що може пояснюватися двома чинниками: ущільненням та інтернаціоналізацією зовнішніх інформаційних обмінів та демократизацією політичних систем країн світу. Сучасне суспільство є інформаційним та масовим. Отже, вплив на його громадську думку стає усе більш вагомим важелем зовнішньої політики, для чого вона використовує увесь спектр інструментів. Ці інструменти традиційно поділяються на чотири групи: політичні (дипломатичні), економічні, військові, “символьні” [34, с. 371]. Усі чотири групи інструментів є здатними впливати на громадську думку, і особливістю сучасності є те, що їх комбінований вплив спрямовують часто маючи на увазі досягнення саме цієї мети як першочергової. Це сприяє виконанню відомої стратегії Сунь Цзи “найкраща війна – розбити замисли противника” [32, с. 82], що у широкому сенсі можна розуміти як створення таких політичних умов у двосторонніх відносинах, які забезпечують досягнення власних цілей без прямого зіткнення. Тим не менше, провідної ролі набуває власне “символьна” (інформаційна) сфера, дії у якій є предметом зовнішньої інформаційної політики. Використання засобів зовнішньої інформаційної політики потребує розуміння механізмів їх впливу на суспільство, а також здатності упроваджувати їх у рамках ефективної зовнішньополітичної стратегії.

У сучасній теорії зовнішньої політики усвідомлення зростання значення впливу на громадську думку покликали створення концепцій щодо інтегрованого впливу на неї, у якій переважна увага зосереджується на роботі із інструментами інформування. Слід акцентувати появу концепцій “м’якої сили” Дж. Ная [37], “інформаційних операцій”, “повноспекτροвої дипломатії” та “інтегрованих стратегій” Дж. Ленцовскі [36] та ін. Широкого дослідження проблеми зовнішньої інформаційної політики набули в Україні.

Проблема зовнішньої інформаційної політики є складною у тому сенсі, що її розгляд потребує залучення інформації із досить широкого кола питань, починаючи від окремих аспектів розвитку інформаційно-комунікаційної сфери суспільства, дипломатії і зовнішньої політики, ЗМІ і закінчуючи спеціалізованими галузями соціальної психології і теорії комунікацій. В вітчизняній історіографії існує велика кількість праць, які охоплюють окремі пов’язані із зовнішньою інформаційною політикою тематичні розділи.

Зокрема, тут слід згадати Київську школу глобалістики і міжнародних комунікацій, дослідниками якої створені ґрунтовні праці із сучасних тенденцій розвитку міжнародної інформаційно-комунікаційної сфери у тематичних розрізах глобалізації (О. Г. Білорус [6]), теорії комунікацій (О. В. Зернецька, Г. Г. Почепцов, В. В. Різун [13; 28; 30]),

міжнародних інформаційних відносин (Є. А. Макаренко [18]), інформаційного розвитку України (О. П. Дубас [10]), інформаційної безпеки та інформаційних війн (М.А. Ожеван, Г.Г. Почепцов [21; 27]), ЗМІ (вплив соціальних медіа на здійснення зовнішньої політики провідними державами світу розглянутий у ґрунтовній монографії М.О. Пипченка [26]) європейської інтеграції (Л. В. Губерський, Є. А. Макаренко, М.М. Рижиков [14; 19]). У тому числі низка аналітичних доповідей Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) [11; 12] та ін.

Обставини військово-політичного конфлікту із РФ актуалізували обговорення проблеми внутрішньої та зовнішньої інформаційної політики у експертному середовищі. Було створено Міністерство інформаційної політики. Окремого розділу “Інформаційна політика: відповідь на виклики гібридної війни” присвячено у Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України у 2016 році [1, с. 189-223]. Спеціального дослідження, як у Україні, так у іноземній літературі, набуває напрям вивчення інформаційних впливів у рамках так званого “гібридного конфлікту” [17; 35]. Проте, робіт, які б узагальнювали окремі часткові питання й створювали підвалини концепції зовнішньої інформаційної політики, є порівняно небагато. У світлі останніх подій, які виявляють обмеженість інструментарію вітчизняної зовнішньої політики, постає питання щодо готовності вітчизняного академічного і експертного товариства створювати адекватну стратегію зовнішнього впливу, яка включала б інструменти інформаційної політики.

Метою статті є аналіз вітчизняних концепцій зовнішньої інформаційної політики.

Аналіз змісту досліджень та тематичної структури вітчизняної історіографії дозволяє зробити висновок, що у вітчизняному науковому дискурсі щодо інформаційної політики України присутні спільні підходи. Можна казати про наявність певної парадигми зовнішньої інформаційної політики, яка поділяється переважною більшістю українських науковців, і яка представлена, наприклад у авторитетному виданні “Інформаційна політика України: європейський контекст” (2007 р.) [14]. Її характеристичними рисами є:

- сконцентрованість на національній, внутрішній інформаційній політики, парадоксальним чином внутрішня інформаційна політика мислиться як продовження зовнішньої, а не навпаки;
- домінування тематики європейської інтеграції як завдання інтеграції національної інформаційної сфери до європейського простору;
- творення іміджу країни як основний досліджуваний напрям зовнішньої інформаційної політики;
- зовнішня інформаційна політика мислиться як політика міжнародних організацій і міждержавних об'єднань.

Зміни у доктринальних основах здійснення зовнішньої інформаційної політики відбуваються із 2014 р. Нові цілі зовнішньої політики зосереджуються на цілісному та внутрішньо логічному комплексі пріоритетів: забезпечення національної безпеки, позиціонування України у світі, розвиток регіонального співробітництва. Відповідно, завдання інформаційної політики знаходять відображення у програмних документах та акцентуються. Завдання входження України у світовий інформаційний простір потребує дій на основі Стратегії інформаційної політики, розвитку іномовлення, посилення культурної присутності у світі [2, с. 121-135].

Аналіз вітчизняних досліджень із проблем державної інформаційної політики дозволяє представити її тематичне поле у наступному вигляді (рис. 1).

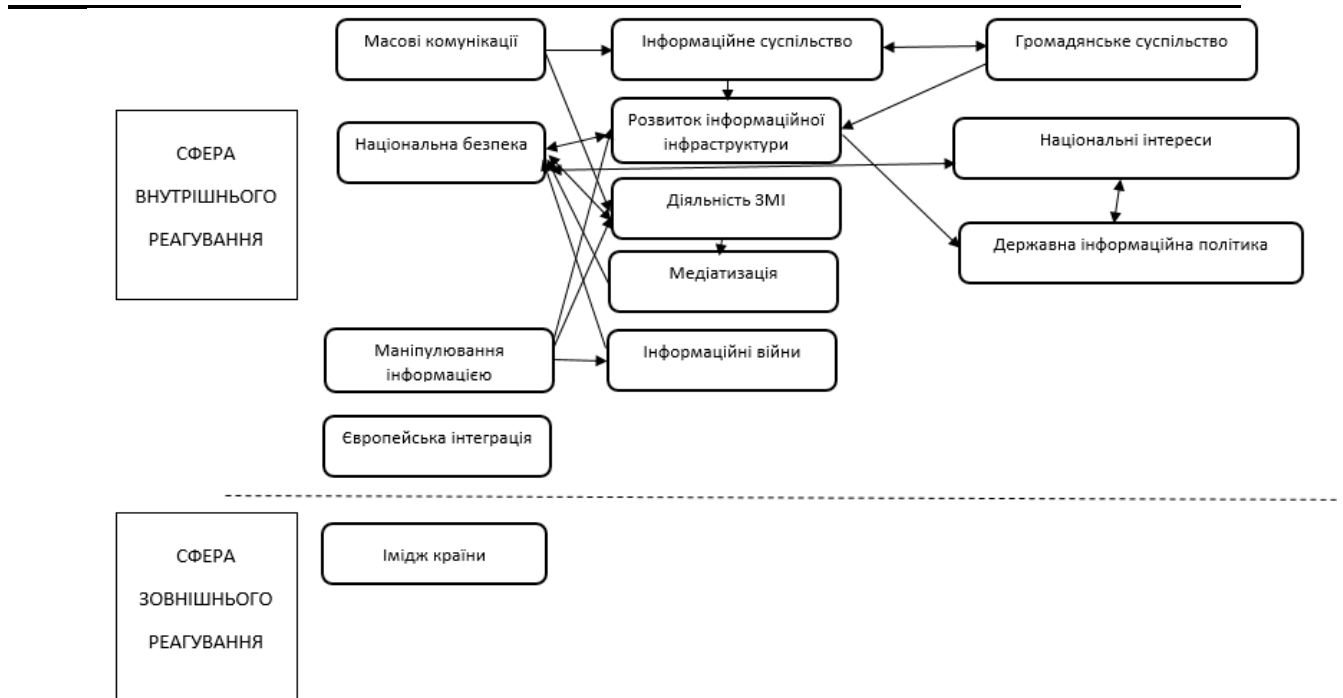

Рисунок 1. Тематико-проблемне поле вітчизняних досліджень із державної інформаційної політики

Як бачимо, тематичне поле формується із чотирьох домінуючих проблемних ліній: це проблематика розвитку масових комунікацій, національної безпеки, маніпулювання інформацією, європейської інтеграції та іміджевого позиціонування країни. Проблема розвитку масових комунікацій розглядається переважно у контексті формування інформаційного суспільства та громадянського суспільства. Зв'язок інформаційного і громадянського суспільств виявляється у розширенні можливостей, які інформаційні технології надають щодо поглиблення демократичних процедур та збільшення прозорості державних інституцій. Це обумовлює актуальність розвитку відповідної інфраструктури, створення “електронної держави” тощо. Розвиток інформаційної інфраструктури є умовою прогресу інформаційного суспільства [7; 8; 20; 22].

Питання національної безпеки у інформаційній сфері на наш погляд є абсолютно домінуючими у тематиці інформаційної політики. Концепт національної безпеки у вітчизняній академічній думці є тісно пов'язаним із доктриною національних інтересів й визначальним щодо державної інформаційної політики. Забезпечення інформаційної безпеки є основною метою державної інформаційної політики. Умовою забезпечення національної безпеки у інформаційній сфері мислиться державне регулювання розвитку інформаційної інфраструктури, забезпечення технічної безпеки електронних систем і комунікацій, обмеження можливостей щодо шкідливого “інформаційно-психологічного” впливу. Це дозволяє вести мову про державну інформаційну політику у категоріях управління інформаційною сферою [31].

Проблема маніпулювання інформацією є основою щодо аналізу концепту інформаційних війн. В ґрунтовних дослідженнях Г. Г. Почепцова, М. А. Ожевана та ін. розглядаються технології інформаційного впливу на суспільство, де переважна роль відводиться ЗМІ. ЗМІ таким чином, розглядаються як джерело ризику національній безпеці, яке створюється через їх спрямоване використання як фактор політичного впливу (медіатизація) [9].

Тематика інформаційної складової європейської інтеграції є практично самодостатньою. У вітчизняних дослідженнях проблема інформаційного забезпечення

євроінтеграційного курсу якнайчастіше розглядається як проблема суто національної інформаційної політики. Її завдання зводиться до простого інформування та переконування громадян України; тобто, до “уникнення розриву між політиками, які приймають рішення про вступ, та суспільством” [4]. Як то у працях А. В. Баровської, І. Коста, М. М. Лазарука, Б. М. Носової, С. Т. Онуфріва [3; 15; 16; 23; 24]. Державна інформаційна політика у справах європейської інтеграції також може мати і розширене трактування, як “активний перехід на сучасні європейські методи роботи, забезпечення вільного доступу до суспільнозначимої, захист честі і гідності особистості” [5, с. 53]. Але і в цьому випадку зовнішньополітичний вимір проблеми є концептуально відсутнім.

У монографії Н. Пелагеші “Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації” [25] аналізуються європейський та російський досвід творення наднаціональної ідентичності. Визначається, що Україна є об’єктом творення наднаціональної панросійської ідентичності. Н. Пелагеша розглядає механізми реалізації цієї політики і її провідні напрями. Європейська політика аналізується безвідносно до України. Можлива політика європеїзації української національної ідентичності традиційно розглядається як односпрямований процес приєднання України до європейських інституцій у інформаційно-комунікаційній і культурній сферах.

Практично самодостатньою є і тематика іміджевого позиціонування країни. Сприятливий зовнішній імідж розглядається як самодостатня мета зовнішньої політики й умова забезпечення сприятливого інвестиційного клімату. Фактично, іміджева політика із концептуальної точки зору є синонімом пасивного інформування із метою “поширення інформації про Україну за кордоном, формування різних не формальних мереж і проектів, створення нових осередків впливу на зовнішню аудиторію...” [1, с. 212].

Особливістю наукової методології вітчизняних досліджень є не артикульоване уявлення про “лінійний” характер сприйняття інформації аудиторією. Тобто існує переконання, що аудиторія сприймає інформацію такою “якою вона є” або якої її сприймає той, хто виступає її джерелом. Сучасні концепції формування суспільної думки, рівно як і концепції соціальної психології у дослідженнях як правило не використовуються. Так, у праці В. Рибаченка “Імідж України в українському та світовому інформаційному просторі” імідж країни розглядається як “відносно об’єктивне явище, яке достатньо однаково сприймається і оцінюється” [29, с. 123]. Сприйняття іміджу України світом спотворює дуалістична боротьба протилежно – “проукраїнські” та “проросійські” – налаштованих таборів усередині країни.

У праці О. В. Швець “Формування політичного іміджу України у міжнародному інформаційному просторі” [33] розглядається як процес формування іміджевої політики держави. Методологічною основою дослідження є апарат “я-концепції” гуманістичної психології А. Маслоу адаптований до соціально-психологічної і культурологічної проблеми, що розглядається. “Я-концепція” є провідним теоретико-аналітичним інструментом роботи, але її адаптація є досить поверхневою. Висновок авторки, що “втілення в життя національної іміджевої програми зумовлюється стабільністю суспільства; належним рівнем національної свідомості та політичної культури української нації; належним фінансуванням з боку держави (а також залученням коштів з неурядових джерел)” [33, с. 11] також вказує на не артикульовані уявлення щодо “лінійного” характеру сприйняття цільовими аудиторіями “об’єктивної” інформації про національно свідому та політично культурну українську націю.

Якщо розділити тематичне поле вітчизняного академічного дискурсу на сфери внутрішнього та зовнішнього реагування, тобто, на сфери, які відносяться до внутрішньої, спрямованої та національну аудиторію, та зовнішню, сфери, можна

зробити висновок, що до останньої належить лише тематика іміджевого позиціонування. Інші чотири тематичні лінії або є цілком зосередженими на національній інформаційній сфері, розглядаючи її поза світовим контекстом, або не передбачають зовнішньополітичної суб'єктності країни. Так, питання європейської інтеграції розглядається із позицій досягнутого сприятливого зовнішнього консенсусу щодо її перспективи. Єдиною проблемою у цьому випадку залишається спільне із європейськими партнерами переконання української громадської думки у перевагах цього кроку. До того ж, євроінтеграційна мета розглядається у "есхатологічному" дусі "завершеної перспективи". Кінцевою метою інформаційної політики у європейському напрямі є отримання сприятливого результату на загальноукраїнському референдумі щодо приєднання до європейських інституцій. Проблема інформаційної політики у складі європейського об'єднання не ставиться.

Назагал подібна конфігурація проблемно-тематичного поля дозволяє казати про домінування у українському академічному дискурсі щодо державної інформаційної політики концептуального ізоляціонізму, провідними рисами якого є:

- часткова відмові від суб'єктності країни у зовнішніх інформаційних відносинах, що знаходить вираз у відмові розглядати можливість здійснення інформаційного впливу на партнерів та опонентів у зовнішній політиці;
- припущення щодо можливості одностороннього (внутрішнього) контролю національного інформаційного простору;
- неузгодженість у концептуальних поглядах на українську інформаційну політику та інформаційну політику інших країн, за якого українська проблематика розглядається у відриві від інших країн, що не дозволяє докладати до зовнішньої інформаційної політики України ідеї і висновки, отримані на матеріалах досліджень інших держав;
- зосередженість на проблемі правового регулювання внутрішнього інформаційного простору;
- погляд на іміджеве позиціонування України як на провідний та самодостатній інструмент зовнішньої інформаційної політики України, при цьому "створення іміджу" мислиться як "об'єктивна" репрезентація країни (тобто неявно передбачається, що "об'єктивні" українські реалії викликать зацікавленість у іноземній аудиторії та сприйматимуться позитивно).

У цій парадигмі Україна представляється як об'єкт зовнішньої інформаційної політики іноземних держав, який пасивно адаптується до інформаційних впливів ззовні. Акцентуються проблема розвитку як "побудови" в Україні інформаційного суспільства. Завдання впливу на позицію інших суб'єктів світової політики із використанням засобів не класичної дипломатії не ставиться. Єдиним інструментом не класичної дипломатії є імідж, тобто пасивна презентація країни перед зарубіжними аудиторіями. Принципи діяльності міжнародних організацій, відповідність міжнародних угод національним інтересам України як правило не є предметом аналізу, їх умови сприймаються як даність. Переважає виразний юридично-правовий нахил у дослідженнях, що нагадує спробу аналізу результативності футбольних команд через дотримання ними правил гри; тим не менш дослідження як правило концентруються саме на змісті законодавчих актів щодо регулювання інформаційно-комунікаційної сфери. Із цієї точки зору українська історіографія тяжіє до визначення інформаційної політика як до формування сукупності законодавчих актів, що визначають поняття та регулюють відносини у цій сфері.

Сучасна криза зовнішньої політики України на європейському та російському напрямках є виявом і концептуальної кризи зовнішньої інформаційної політики країни. Україна має обмежені можливості щодо впливу на позицію своїх європейських партнерів; не в останню чергу ця позиція формується під впливом громадської думки;

яка, у свою чергу, часто є визначеною негативними стереотипами щодо України. Щодо РФ, українська дипломатія виявилася не готовою створювати ефективну стратегію впливу, включно із її інформаційною компонентою, засновану на аналізі вразливих рис суспільства країни-опонента.

“Концептуальний ізоляціонізм” у академічних дослідженнях зовнішньої інформаційної політики України не відповідає об’єктивним реаліям розвитку сучасної інформаційної сфери. На жаль, українське дослідницьке середовище дуже слабо адаптує великий корпус досліджень, який накопичений світовою наукою, та сучасні наукові аналітичні концепції зовнішньої інформаційної політики.

Викликає сумнів його провідне припущення щодо замкненості інформаційного простору країни в умовах глобалізованого інформаційного суспільства. Інформаційна замкненість країни є неможливою за сучасного розвитку інформаційних комунікацій. Національні інтереси країни більш ефективно забезпечуються включенням країни у світову інформаційну мережу, використання двосторонніх та багатосторонніх відносин взаємної користі та за активного використання переваг, які надає її участь у інформаційних обмінах. Ефективність зовнішньої інформаційної політики не може бути забезпеченою лише засобами правового регулювання. Цілі зовнішньої інформаційної політики можуть досягатися за умов використання усіх її інструментів та за умов формування зовнішньої інформаційної політики як складової широкої зовнішньополітичної стратегії “повного спектру” її засобів.

Список використаної літератури

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» / Series – Київ: НІСД, 2016. – 688 с.; Analitichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy v 2016 rotsi» / Series – Kyiv: NISD, 2016. – 688 s.

2. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» / Series – Київ: НІСД, 2014. – 148 с.; Analitichna dopovid Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen do pozacherhovoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy u sferi natsionalnoi bezpeky» / Series – Kyiv: NISD, 2014. – 148 s.

3. Баровська А. В. Механізми реалізації державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Баровська А. В.; Акад. муніцип. упр. — К., 2010. — 20 с.; Barovska A. V. Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky u sferi yevropeiskoi intehratsii: avtoref. dys. kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / Barovska A. V.; Akad. munitsip. upr. — K., 2010. — 20 s.

4. Баровська А. В. Технології інформування населення з питань європейської інтеграції: Аналітична записка / А. В. Баровська // НІСД. – 2007. – (Date). – [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/219/>; Barovska A. V. Tekhnolohii informuvannia naseleння z pytan yevropeiskoi intehratsii: Analitichna zapyska / A.V. Barovska // NISD. – 2007. – (Date) – [Elektroni resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/219/>

5. Бем Н. Перспективні напрямки здійснення державної інформаційної політики України в питанні євроінтеграції / Н. Бем // Безпека інформації. – 2012. – № 2. – С. 48-54.; Bem N. Perspektyvni napriamky zdiisnennia derzhavnoi informatsiinoi polityky ukrainy v pytanni yevrointehratsii / N. Bem // Bezpeka informatsii. – 2012. – # 2. – S. 48-54.

6. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / О. Г. Білорус; Series – К.: КНЕУ, 2003. – 360 с.; Bilorus O. H. Ekonomichna systema hlobalizmu / O. H. Bilorus; Series – К.: КНЕУ, 2003. – 360 s.
7. Брижко В. Брижко В. До питання сучасної інформаційної політики / В. Брижко // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 2. – С. 27-47.; Bryzhko V. Bryzhko V. Do pytannia suchasnoi informatsiinoi polityky / V. Bryzhko // Visnyk Akademii upravlinnia MVS. – 2009. – № 2. – S. 27-47.
8. Воронкова В. Г. Формування інформаційного суспільства в Україні: виклик чи потреба часу / В. Г. Воронкова and О. В. Соснін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2015. – Вип. 60. – С. 13-24.; Voronkova V.H. Formuvannia informatsiinoho suspilstva v Ukraini: vyklyk chy potreba chasu / V.H. Voronkova and O. V. Sosnin // Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. – 2015. – Vyp. 60. – S. 13-24.
9. Демченко С. В. Медіаполітична система в сучасній Україні (інтегрована комунікаційна модель): Автореф. канд. політ. наук. 23.00.02 / Демченко С. В.; Дніпропетр. нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2004. — 18 с.; Demchenko S. V. Mediapolitychna systema v suchasni Ukraini (intehrovana komunikatsiina model): Avtoref. kand. polit. nauk. 23.00.02 / Demchenko S. V.; Dnipropetr. nats. un-t. — Dnipropetrovsk, 2004. — 18 s.
10. Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дубас О. П.; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України,. — К., 2004. — 235 арк.; Dubas O. P. Informatsiinyi rozvytok suchasnoi Ukrainy u svitovomu konteksti: politolohichniy analiz : dys... kand. polit. nauk: 23.00.02 / Dubas O. P.; In-t polit. i etnonats. doslidzh. NAN Ukrainy,. — K., 2004. — 235 ark.
11. Дубов Д. В. Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців : аналіт. доп. / Series – К. : НІСД, 2012. – 31 с.; Dubov D. V. Maibutnie kiberprostoru ta natsionalni interesy Ukrainy: novi mizhnarodni initsiatyvy providnykh heopolitychnykh hrvatsiv : analit. dop. / Series – K. : NISD, 2012. – 31 s.
12. Дубов Д. В. Інформаційний суверенітет у сучасному цифровому просторі: висновки для України / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван and Нац. ін-т стратег. дослідж.; Series – Київ НІСД, 2014. – 42 с. — (Серія "Інформаційні стратегії"; вип. 5.; Dubov D.V. Informatsiinyi suverenitet u suchasnomu tsyfrovomu prostori: vysnovky dlia Ukrainy / D.V. Dubov, M. A. Ozhevan and Nats. in-t strateh. doslidzh.; Series – Kyiv NISD, 2014. – 42 s. — (Serii "Informatsiini stratehii"; vyp. 5.
13. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. / О. В. Зернецька; Series – К.: Освіта, 1999. – 351 с.; Zernetska O. V. Hlobalnyi rozvytok system masovoi komunikatsii i mizhnarodni vidnosyny. / O. V. Zernetska; Series – К.: Osvita, 1999. – 351 s.
14. Інформаційна політика України: європейський контекст / Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко, М. А. Ожеван and О. І. Шнирков; Series – К.: Либідь, 2007. – 360 с.; Informatsiina polityka Ukrainy: yevropeyskyi kontekst / L. V. Huberskyi, Ye. Ye. Kaminskyi, Ye. A. Makarenko, M. A. Ozhevan and O. I. Shnyrkov; Series – К.: Lybid, 2007. – 360 s.
15. Кост І. Державна інформаційна політика у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції / І. Кост // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 38/39. – С. 34-37.; Kost I. Derzhavna informatsiina polityka u sferi yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi inftehratsii / I. Kost // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2012. – № 38/39. – S. 34-37.

16. Лазарук М. М. Особливості політики України та Польщі в інформаційній сфері у контексті європейського вибору (порівняльний аспект): автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Лазарук М. М.; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. — Чернівці, 2009. — 20 с.; Lazaruk M. M. Osoblyvosti polityky Ukrainy ta Polshchi v informatsiinii sferi u konteksti yevropeiskoho vyboru (porivnialnyi aspekt): avtoref. dys. kand. polit. nauk: 23.00.04 / Lazaruk M. M.; Cherniv. nats. un-t im. Yu.Fedkovycha. — Chernivtsi, 2009. — 20 s.

17. Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір / Є. В. Магда // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2014. — № 5. — С. 138-142.; Mahda Ye. V. Vyklyky hibrydnoi viiny: informatsiyni vymir / Ye. V. Mahda // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2014. — # 5. — S. 138-142.

18. Макаренко Є. А. Міжнародні інформаційні відносини: Монографія. / Є. А. Макаренко; Series — К.: Наша культура і наука, 2002. — 452 с.; Makarenko Ye. A. Mizhnarodni informatsiini vidnosyny: Monohrafiia. / Ye. A. Makarenko; Series — К.: Nasha kultura i nauka, 2002. — 452 s.

19. Макаренко Є. А. Європейські комунікації : політ., екон., правові, безпекові, дип., суспіл. та культ. аспекти: [кол. монографія] / Є. А. Макаренко, М. А. Ожеван, М. М. Рижков, В. М. Бебик, Н. І. Білан, І. А. Валевська, С. І. Даниленко, О. Ю. Запорожець and І. А. Кисарець; Series — К.: Центр вільної преси, 2007. — 535 с. — (Інформаційне суспільство, політика, право); Makarenko Ye. A. Yevropeiski komunikatsii : polit., ekon., pravovi, bezpekovi, dyp., suspil. ta kult. aspektu: [kol. monohrafiia] / Ye. A. Makarenko, M. A. Ozhevan, M. M. Ryzhkov, V. M. Bebyk, N. I. Bilan, I. A. Valevska, S. I. Danylenko, O. Yu. Zaporozhets and I. A. Kysarets; Series — К.: Tsentr vilnoi presy, 2007. — 535 s. — (Informatsiine suspilstvo, polityka, pravo).

20. Мельник М. В. Сутність поняття "державна політика розвитку інформаційного суспільства": узагальнення європейських та вітчизняних трактувань / М. В. Мельник // Демократичне врядування. — 2012. — Вип. 9.; Melnyk M. V. Sutnist poniattia "derzhavna polityka rozvytku informatsiinoho suspilstva": uzahalnennia yevropeyskykh ta vitchyznianskykh traktuvan / M. V. Melnyk // Demokratychne vriaduvannia. — 2012. — Vyp. 9.

21. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози / Є. А. Макаренко, М. М. Рижиков, М. А. Ожеван, В. І. Головченко and В. П. Гондюл; Series — К.: Центр вільної преси, 2006. — 916 с.; Mizhnarodna informatsiina bezpeka: suchasni vyklyky ta zahrozy / Ye. A. Makarenko, M. M. Ryzhykov, M. A. Ozhevan, V. I. Holovchenko and V. P. Hondiul; Series — К.: Tsentr vilnoi presy, 2006. — 916 s.

22. Нестеряк Ю. В. Державна інформаційна політика та державне управління в умовах інформаційного суспільства / Ю. В. Нестеряк // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 23. — С. 111-114.; Nesteriak Yu. V. Derzhavna informatsiina polityka ta derzhavne upravlinnia v umovakh informatsiinoho suspilstva / Yu. V. Nesteriak // Investytsii: praktyka ta dosvid. — 2011. — # 23. — S. 111-114.

23. Носова Б. М. Мас-медійне забезпечення політичних орієнтирів України в контексті Євroatлантичної інтеграції: автореф. дис. канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Носова Б. М.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. — К., 2008. — 18 с.; Nosova B. M. Mas-mediine zabezpechennia politychnykh oriientyriv Ukrainy v konteksti Yevroatlantychnoi intehtatsii: avtoref. dys. kand. nauk iz sots. komunikatsii: 27.00.04 / Nosova B. M.; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, In-t zhurnalistyky. — К., 2008. — 18 s.

24. Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.08 / Онуфрив С. Т.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2005. — 20 с.; Onufriv S. T. Politychnyi dyskurs ZMI Ukrainy u

svitovomu informatsiinomu prostori: Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.01.08 / Onufriv S. T.; Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. — K., 2005. — 20 s. .

25. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша and Національний ін-т стратегічних досліджень; Series – К.: НІСД, 2008. – 287 с.; Pelahesha N. Ukraina u smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii / N. Pelahesha and Natsionalnyi in-t stratehichnykh doslidzhen; Series – К.: NISD, 2008. – 287 s.

26. Пипченко Н. А. Социальные медиа в структуре внешней политики ведущих международных акторов : Монография / Н. А. Пипченко; Series – К.: Центр свободной прессы, 2014 –334 с.; Pypchenko N. A. Sotsyalnye medya v strukture vneshnei polytyky vedushchyykh mezhdunarodnykh aktorov: Monohrafiya / N. A. Pypchenko; Series – К. : Tsentr svobodnoi pressy, 2014 –334 s.

27. Почепцов Г. Г. Как ведутся тайные войны. Психологические операции в современном мире / Г. Г. Почепцов, Ровенский ин-т славяноведения Киевского ин-та "Славянский ун-т" and Институт международных отношений Киевского национального ун-та им. Тараса Шевченко; Series – Ровно Волинські обереги, 1999. – 304 с.; Pocheptsov H. H. Kak vedutsia tainnye voyny. Psykholohycheskye operatsyy v sovremennom myre / H. H. Pocheptsov, Rovenskyi un-t slavianovedenyia Kyevskeho un-ta "Slavianskyi un-t" and Ynstytut mezhdunarodnykh otnoshenyi Kyevskeho natsyonalnoho un-ta ym. Tarasa Shevchenko; Series – Rovno Volynski oberehy, 1999. – 304 s.

28. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов and К. у.-т. і. Т. Шевченка; Series – 2-е вид., доп. – К. : Видавничий центр "Київський ун-т", 1999. – 307 с.; Pocheptsov H. H. Teoriia komunikatsii / H. H. Pocheptsov and K. u.-t. i. T. Shevchenka; Series – 2-е vyd., dop. – К. : Vydavnychiy tsentr "Kyivskyi un-t", 1999. – 307 s.

29. Рибаченко В. Імідж України в українському та світовому інформаційному просторі / В. Рибаченко // Універсум. – 2013. – № 5-6 (235-236). – С. 122-130.; Rybachenko V. Imidzh Ukrainy v ukrainskomu ta svitovomu informatsiinomu prostori / V. Rybachenko // Universum. – 2013. – # 5-6 (235-236). – S. 122-130.

30. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 "журналістика та інформація" / В. В. Різун; Series – К. : Просвіта, 2008. – 260 с.; Rizun V.V. Teoriia masovoi komunikatsii : pidruch. dlia stud. haluzi 0303 "zhurnalistyka ta informatsiia" / V. V. Rizun; Series – К. : Prosvita, 2008. – 260 s.

31. Соснін О. В. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: Автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / Соснін О. В.; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2005. — 36 с.; Sosnin O. V. Derzhavna polityka v haluzi upravlinnia informatsiinym resursom Ukrainy: Avtoref. dys. d-ra polit. nauk: 23.00.02 / Sosnin O. V.; Odes. nats. yuryd. akad. — Odesa, 2005. — 36 s. .

32. Сунь-цзы Искусство стратегии / Сунь-цзы; Series – Москва: Изд-во Эксмо, 2006. – 528 с.; Sun-tszy Yskusstvo stratehyu / Sun-tszy; Series – Moskva: Yzd-vo Eksmo, 2006. – 528 s.

33. Швець О. В. Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.03 / Швець О. В.; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2006. — 18 с.; Shvets O. V. Formuvannia politychnoho imidzhu Ukrainy v mizhnarodnomu informatsiinomu prostori: Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.03 / Shvets O. V.; Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. — K., 2006. — 18 s. .

34. Almond G. A. Public Opinion and National Security Policy / G. A. Almond // The Public Opinion Quarterly. – 1956. – Vol. 20, – N 2. – P. 371-378.

35. Dickey J. V. Russian political warfare: origin, evolution, and application / J. V. Dickey, T. B. Everett, Z. M. Galvach, M. J. Mesko and A. V. Soltis; Series – Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2015. – 320 p.

36. Lenczowski J. Full spectrum diplomacy and grand strategy : reforming the structure and culture of U.S. foreign policy / J. Lenczowski; Series – Lanham, Md.: Lexington Books, 2011. – xv, 213 p.

37. Nye J. S. Soft power : the means to success in world politics / J. S. Nye; Series – 1st – New York: Public Affairs, 2004. – xvi, 191 p.

Стаття надійшла до редакції 10.12.1016 р.

М. Kuzhelnyi

THEORY AND PRACTICE OF CONCEPTUAL ISOLATIONISM IN THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE

This research paper deals with analyzing theoretical, methodological and conceptual bases of research of Ukrainian authors on the problems of forming external information policy of Ukraine. The leading investigated themes and ideas that underlie their development are established. It is shown that the views that can be determined as “isolationist” became firmly established in the national academic discourse on the foreign information policy of Ukraine. The field of theme problems of the national studies on the state information policy is formed of four dominant weakly interconnected lines: these are the range of problems including the development of mass communication, national security, manipulation of information, European integration and image positioning of the country. According to the author, the issue of the national security in the information area is absolutely dominant in the subject area of the information policy; while the subject area of the information component of European integration is virtually self-sufficient and does not go beyond the issues of the internal information policy (tasks of Ukrainian audience’s conviction). The favourable external image is seen as a self-sufficient target of the foreign policy and condition of ensuring a favourable investment climate. The peculiarity of the scientific methodology of national studies is not an articulated idea of the “linear” nature of the information perception by the audience. That is, there is a belief that the audience perceives the information “as it is” or how it is perceived but its source. The modern concepts of forming public opinion, like the concepts of social psychology, are generally not used in the studies. In fact, the image policy from the conceptual point of view is synonymous with passive informing. In general, and as a result, the features of the conceptual bases of the foreign information policy of Ukraine is the rejection of subjectivity of Ukraine in the external political space, the idea of closed national information space, limited tools. According to the author, these terms do not correspond to the real state of the national information policy and the needs of the national diplomacy. The author defends the view that the foreign information policy of Ukraine should be formed within the strategies of the “full spectrum diplomacy” and be an active tool to influence the external environment.

Keywords: foreign information policy, Ukraine, isolationism.

M. Lopata

ANALIZA PORÓWNAWCZA MNIEJSZOŚCIOWYCH RZĄDÓW KOALICYJNYCH KRAJÓW GRUPY WYSZEHRADZKIEJ

Artykuł jest poświęcony zagadnieniom tworzenia koalicyjnych rządów mniejszościowych w krajach grupy Wyszehradzkiej. Najwięcej koalicyjnych rządów mniejszościowych istniało w Polsce i Słowacji, (cztery – gabinet J. Olszewskiego, H. Suchockiej, L. Millera oraz M. Belki w Polsce, gabinet J. Morawczyka i i trzy gabinety M. Dzurindy w Słowacji), mniej w Czechach (trzy gabinety – gabinet V. Klause, S. Grossa, M. Topolaneka). Natomiast koalicję mniejszościową nie zostały utworzone na Węgrzech. Te rządy aktywnie tworzyły się w Polsce na początku lat 90, gdy system partyjny jeszcze nie był ukształtowany, a ustawodawstwo wyborcze nie przewidywało klauzul zaporowych dla wchodzenia stronnictw politycznych do parlamentu. W Czechach taki typ gabinetów głównie istniał po roku 2004, czyli po wstąpieniu Republiki Czeskiej do EU. Z kolei na Słowacji koalicyjne rządy mniejszościowe istniały przeważnie do przystąpienia do UE.

Słowa kluczowe: koalicja rządowa, partia polityczna, koalicja mniejszościowa, partia dominująca, konstrukcja zrównoważona.

V. Herman i J. Pope [7] uznają rację tworzenia koalicji mniejszościowych. Ale traktują je jako dewiację i uważają, iż pojawiają się one, gdy zaistnieje jedna z pięciu przyczyn. Po pierwsze – wybory nie wyłoniły partii większościowej w parlamencie, w związku z czym powstaje gabinet jednopartyjny mniejszościowy. Po drugie – pewne cechy systemu partyjnego nie pozwalają na stworzenie koalicji większościowej (np. system partyjny rozproszony). Po trzecie – istnieje tzw. administracja tymczasowa (caretaker cabinet). Po czwarte – tradycyjna kooperacja upada i część partii odchodzi, ale rząd trwa nadal aż do chwili odtworzenia lub zbudowania nowego gabinetu. Po piąte – jednej partii brakuje niewiele mandatów do większości w parlamencie.

Według K. Stroma [14-16] oraz G. Luebberta [12], jeśli korzyści z prowadzenia określonej polityki przez gabinet mniejszościowy mają zarówno uczestnicy koalicji, jak i ugrupowania parlamentarne nie wchodzące w jej skład, to wcale nie muszą one dążyć do obalenia gabinetu mniejszościowego. K. Strom uważa, iż sformowanie gabinetu mniejszościowego należy rozpatrywać jako konsekwencję „racjonalnego wyboru” dokonanego przez relewantnych liderów partii. Zatem niechęć do przetargów międzypartyjnych czy upadek negocjacji nie mogą być traktowane jako źródło jego powstania. Tworzenie gabinetu mniejszościowego winno być w opinii K. Stroma traktowane jako celowe i zamierzone działanie. „Różne wzorce formowania gabinetu mogą zostać wyjaśnione poprzez strukturalne cechy systemu politycznego, co czyni kalkulację wiodącą do gabinetu mniejszościowego” [15]. Aktorzy, którzy tak działają, cechują się racjonalnością i mają jasno określone cele. Zdaniem autora nie jest to przypadkowy i nieracjonalny akt. Struktura procesu formowania rządu rodzi pewne ograniczenia. Proces formowania gabinetu może zainicjować największa partia lub też preferowana będzie koalicja wcześniej sprawdzona, bo negocjacje w takim wypadku są łatwiejsze i mniej czasochłonne. Poza tym w systemie wielopartyjnym teoretyczna liczba możliwych koalicji jest duża. Lecz jak się potem okazuje, nie wszystkie mają realne szanse zaistnienia. Decyzja o tym, czy przyłączyć kolejnych partnerów, opiera się na postanowieniach dwóch typów aktorów: po pierwsze na protokoalicji (core parties), czyli „jadrze” oznaczającym partie, które tworzą bazę koalicji i to one decydują o tym, czy zapraszać inne ugrupowania do gabinetu, oraz po drugie – na partiach marginalnych, które mogą się przyłączyć lub odmówić współpracy, o ile wcześniej zostaną zaproszone. Innymi słowy, rządy

mniejszościowe powstają gdy stopniowy proces dodawania kolejnych członków do protokoalicji zatrzymał się, zanim status większościowy został osiągnięty.

Analizując przyczyny powstawania gabinetów mniejszościowych, K. Strom przedstawił założenia racjonalnego ich formowania. Po pierwsze – status większości absolutnej nie jest koniecznym punktem odniesienia przy podejmowaniu efektywnych decyzji w parlamencie. Większość parlamentarna nie musi być warunkiem funkcjonalnym do formowania gabinetu, a liderzy partii nie muszą dążyć do stworzenia takiej większości (legislacyjne i egzekutywne większości nie muszą występować razem). Kwestia zwycięstwa łączy się z konkretną decyzją w legislatywie. Innymi słowy konieczna jest kontrola ściśle określonej proporcji głosów do przeforsowania konkretnego aktu prawnego; czyli potrzebna jest większość absolutna. Po drugie – partie polityczne nie są motywowane wyłącznie chęcią objęcia władzy, ale także dążeniem do wpływania na program rządu. Po trzecie – skoro motywacja programowa może determinować zachowania partii, to udział w rządzie nie jest koniecznym warunkiem do uzyskania władzy. Po czwarte – liderzy partyjni nie muszą kierować się bezpośrednimi i natychmiastowymi celami, a mogą mieć cele długofalowe i wówczas powstanie problem związany z tym, czy wejść do rządu, minimalizując zyski wyborcze w najbliższej kadencji, czy nie ryzykować i zostać poza gabinetem [15].

K. Strom rozpatrywał wpływ partii opozycyjnych na politykę publiczną poprzez system komisji parlamentarnych. Tutaj wpływ opozycji rośnie, gdyż rzadko kiedy ważne decyzje zapadają poza parlamentem. Jednak kraje różnią się między sobą. Jeżeli chodzi o efektywność komisji parlamentarnych i szanse, jakie dają opozycji. Zresztą część decyzji politycznych i tak zapada poza systemem komisji [16].

Zatem im potężniejszy jest system komisji, tym silniejszy wpływ opozycji, czyli mniej zachęt, by wejść do rządu, skoro mogą być efektywne poza nim. K. Strom konkluduje że im mniej istnieje zachęta, aby wejść do rządu, tym istnieje większe prawdopodobieństwo wystąpienia rządu mniejszościowego.

M. Laver i N. Schofield [8] twierdzą, iż gabinet mniejszościowy może przetrwać i dodatkowo być stabilny, gdyż partie opozycyjne nie mogą się zgodzić co do jego zastąpienia. Oznacza to zatem, iż gabinet jest „zdolny do życia”, efektywny bez większości parlamentarnej. Rząd nie kontroluje większości w parlamencie, ale nie powoduje to jego upadku. Partie te oferują rząd w obliczu podzielonej opozycji. Niektóre z nich znajdują się na lewo, a niektóre na prawo od partii rządzącej. Daje to gabinetowi silną pozycję przetargową, w rezultacie trudno jest go obalić.

I. Budge oraz M. Laver [4] wprowadzili rozróżnienie między rządem większościowym a tzw. zdolnym do życia. Oznacza to, iż gabinety mniejszościowe mogą być „zdolne do życia”, jeżeli weźmiemy pod uwagę preferencje programowe rządu i partii opozycyjnych. Rząd mniejszościowy jest efektywny, biorąc pod uwagę jego ofertę programową, gdy żadna inna koalicja partii pozarządowych nie godzi się na jego zastąpienie. Zasadniczym argumentem jest to, iż programowe motywacje dzielą opozycję. Gdy partie kierują się tylko motywem zdobycia urzędu, żadne partie poza gabinetem nic nie osiągną. Wówczas jednoczy je idea otrzymania stanowisk i przejęcia władzy. W tym ujęciu gabinet mniejszościowy jest dewiacją wynikającą ze zbiegu pewnych okoliczności lub istnieje dla tego, iż bierze się pod uwagę długoterminowe korzyści.

W przypadku kwestii programowych partie znajdujące się poza gabinetem muszą uwzględniać i uzgadniać politykę, którą preferuje większa liczba posłów, niż politykę rządu. Stwarza to szanse rządowi do podzielenia opozycji poprzez zaproponowanie oferty programowej o centrowym charakterze (mieszczącej się w centrum przestrzeni rywalizacji), co uniemożliwi opozycji uzgodnienie alternatywnych koncepcji. W związku z tym gabinet będzie nadal istniał.

Tabela 1.

Koalicyjne rządy mniejszościowe w Polsce w latach 1991-2005¹²

Premier gabinetu	Okres sprawowania urzędu	Skład partyjny gabinetu	Typ/ Konstrukcja gabinetu	Partia premiera	Liczba mandatów partii rządowych/ skład izby niższej
J. Olszewski	23.12.1991 – 04.06.1992	ZCN + PC+ PSL- PL+PCD	KM/z.	PC	125/460
H. Suchocka (II)	29.04.1993 – 28.05.1993	UD + ZCN + PSL- PL + KLD + PPG + PCD	KM/z.	UD	194/460
L. Miller (II)	04.03.2003 – 02.05.2004	SLD + UP	KM/d.	SLD	216/460
M. Belka	24.06.2004 – 25.09.2005	SLD + UP	KM/d.	SLD	171/460

Koalicyjne rządy mniejszościowe w Polsce zaczęły formować się w wyniku przeprowadzenia wolnych wyborów do Sejmu I kadencji (1991-1993). Pierwszym z nich został sformowany rząd na czele z J. Olszewskim z PC, w którym uczestniczyły 4 partie: PC, ZChN, PSL-PL, PCD. Gabinet został stworzony z udziałem 10 ministrów niepartyjnych [20, s. 109]. W głosowaniu nad wotum zaufania rząd uzyskał poparcie 235 posłów Sejmu [13]. Dodatkowe poparcie okazali posłowie niektórych małych partii, które nie brały udziału w formowaniu rządu. Najwięcej resortów objął (4) PC, ZChN – 3, PSL-PL – 2 resorty, PCD tylko 1 resort [10, s. 189]. Partie wchodzące w skład koalicji kontrolowały zaledwie około 25% (125 posłów) mandatów poselskich [13, s. 144]. Funkcjonowanie tego gabinetu było możliwe dzięki poparciu NSZZ „Solidarność” i jeszcze kilku małych partii. Najwięcej mandatów poselskich w wyborach uzyskały partie opozycyjne – UD, SLD i KNP. W lipcu 1992 r. został utworzony nowy koalicyjny rząd mniejszościowy z konstrukcją zrównoważoną na czele z H. Suchocką, w którym uczestniczyło 7 partii: UD, ZChN, KLD, PSL-PL, PCD, PPG i SLCh [21, s. 130]. W głosowaniu nad wotum zaufania rząd uzyskał poparcie 226 posłów. Koalicja kontrolowała około 40% mandatów poselskich (194 mandaty). Rząd koalicyjny posiadał charakter zrównoważony dlatego że żadna z partii politycznych obecnych w Sejmie, nawet UD, z którego wywodziła się premier, nie uzyskała dominującej pozycji.

Oprócz tego, koalicyjne rządy mniejszościowe formowały się w wyniku rozpadu rządów większościowych. Po rozpadzie koalicji minimalnie zwycięskiej z partią dominującą L. Millera na początku 2003 r., był stworzony koalicyjny rząd mniejszościowy SLD-UP, którego premierem pozostał L. Miller. SLD i UP w Sejmie utworzyli odrębne kluby, a w Senacie utworzyły wspólny klub SLD. Po wystąpieniu ludowców z koalicji rząd L. Millera mógł liczyć na ponad 200 mandatów SLD-UP, a po drugie, struktura polityczna izby niższej parlamentu pozwalała na zawieranie tymczasowych sojuszy (przede wszystkim z Samoobroną RP i z Federacyjnym Klubem Parlamentarnym w rezultacie czego mniejszościowy rząd koalicyjny L. Millera uzyskał wotum zaufania w Sejmie w czerwcu 2003 roku większością 236 głosów [2]. Mniejszościowy rząd koalicyjny L. Millera przetrwał z dominacją SLD, a UP otrzymało w rządzie 1 resort. Niedługo rozpoczął się rozpad tego ugrupowania spowodowany wyjściem grupy posłów z UP, którzy utworzyli nowy klub. Po wstąpieniu Polski do UE L. Miller podał się do dymisji ze stanowiska

²Obliczenie zostało przeprowadzone na podstawie: European Election Database [Resurs elektroniczny] – Dostęp: http://www.nsd.uib.no/european_election_database; Jednaka W. Gabinet koalicyjny w III RP / W. Jednaka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniw. Wrocławskiego, 2004. – S. 341. ; Polska scena polityczna / K. Sobolewska-Myślik, A. Hess, K. Kowalczyk. – Kraków : Wydaw. Uniw. Jagiellońskiego, 2010. – S. 420.

³ Wykaz skrótów: KM – koalicyjny gabinet mniejszościowy; d. – konstrukcja rządu koalicyjnego z partią dominującą; z. – zrównoważona konstrukcja rządu koalicyjnego

przewodniczącego Rady Ministrów, co oznaczało koniec dotychczasowego składu Rady Ministrów [9].

Czwartym rządem koalicji mniejszości został gabinet M. Belki, który otrzymał od prezydenta A. Kwaśniewskiego akt powołania na szefa rządu i który wybrał do współpracy polityków z SLD (8 ministrów), UP (jeden wicepremier) oraz 9 ministrów bezpartyjnych. 14 maja 2004 r. nowy premier wygłosił expose ale wniosek głowy rządu o udzielenie wotum zaufania został przez Sejm odrzucony – głosy posłów SLD, UP i FKP nie wystarczyły, bowiem dwanaście pozostałych frakcji – w tym socjaldemokraci M. Borowskiego – dysponowało zdecydowaną przewagą głosów w Sejmie (za – 188, przeciw – 262). Jednak, prezydent nie przyjął dymisji premiera i powierzył mu dalsze sprawowanie obowiązków. Ponieważ Sejm, który zgodnie z konstytucją miał wyznaczyć nowego premiera, nie zgłosił żadnej propozycji personalnej, prezydent po raz kolejny 11 czerwca 2004 r. powierzył stanowisko Prezesa Rady Ministrów M. Belce i na jego wniosek powołał rząd w prawie identycznym jak w maju składzie. [13, s. 114-115].

Kolejne głosowanie nad wotum zaufania odbyło się podczas posiedzenia 24 czerwca – tym razem propozycja premiera została przyjęta 236 głosami (SLD, SDPL, FKP, UP i niezrzeszeni); pozostałych 11 klubów było w opozycji (215 głosów). Rząd koalicyjny M. Belki uzyskał wotum zaufania przy wsparciu posłów Socjaldemokracji Polskiej M. Borowskiego, które wcześniej opuściły SLD. Ten rząd, jako trzeci w IV kadencji Sejmu (2001-2005), sprawował władze wykonawczą do jej końca [13].

Tabela 2

Koalicyjne rządy mniejszościowe w Republice Czeskiej w latach 1996-2009¹

Premier gabinetu	Okres sprawowania urzędu	Skład partyjny gabinetu	Typ/ Konstrukcja gabinetu	Partia premiera	Liczba mandatów partii rządowych/ skład izby niższej
V. Klaus (III)	04.07.1996 – 30.11.1997	ODS + KDU- CSL + ODA	KM/d.	ODS	99/200
S. Gross (II)	31.03.2005 – 25.04.2005	CSSD + US- DEU	KM/d.	CSSD	88/200
M. Topolánek (II)	09.01.2007 – 24.03.2009	ODS + US- DEU + PZ	KM/d.	ODS	100/200

W Republice Czeskiej też zostały sformowane trzy koalicyjne gabinety mniejszościowe, które były utworzone z partią dominującą. Ale jeśli gabinety V. Klause i M. Topolánka były sformowane w rezultacie wyborów i dostarczanie przez Izbe Poselską wotum zaufania, to koalicyjny gabinet mniejszości S. Grossa zaistniał na skutek opuszczenia koalicji jednego z partnerów.

Po elekcji w 1996 r. była kontynuacja dotychczasowego aliansu koalicyjnego ODS, KDU-CSL i ODA (KDS przedtem połączyła się z ODS). Koalicja, w której skład weszły trzy formacje, opierała się jednak w Izbie Poselskiej tylko na „własnych“ 99 posłach [6]. Jej powstanie zostało umożliwione na drodze porozumienia z socjaldemokracją, której posłowie nie uczestniczyli w głosowaniu nad wyrażeniem wotum zaufania, przez co zostało obniżone kworum niezbędne dla uchwalenia wotum zaufania. ODS uzyskała w nowym rządzie koalicyjnym 8 urzędów

¹ źródło: Šanc, D. (2006): Menšinová koaliční vláda 1996 – 1998: projekt, který neměl šanci uspět. In: Cabada, L. a kol.: Koalice a koaliční vztahy. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 68 – 83.; Havlík Vlastimil a Lubomír Kopeček. Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego. Wrocławskie Studia Politologiczne, 2009, 10, s. 59-77.

ministerialnych, a pozostałe uczestnicy – KDU-CSL i ODA otrzymały 5 i 3 ministerstwa odpowiednio, co pozwala konkludować o dominacji ODS w gabinecie koalicyjnym mniejszościowym V. Klause. Wewnątrzpartyjny kryzys ODS, zakończony pod koniec 1997 roku rozłamek partii i powstaniem US, wraz z potęgującymi się konfliktami największej partii z mniejszymi partnerami koalicyjnymi (przede wszystkim z KDU-CSL), doprowadziły do upadku tego gabinetu [6].

W ciągu prawie jednego miesiąca 2005 r. jako gabinet koalicyjny mniejszościowy funkcjonował rząd S. Grossa w rezultacie opuszczenia koalicji minimalnie zwycięskiej KDU-CSL. W koalicji z CSSD pozostała US-DEU, co w wyniku umożliwił przetrwanie rządu przy wsparciu 88 mandatów poselskich. Po rezygnacji S. Grossa z urzędu premiera KDU-CSL powróciła do koalicji [6].

Po wyborach z 2006 roku prezydent V. Klaus powierzył kreowanie rządu M. Topolaneku z ODS. Gabinet jednak nie uzyskał w Izbie Poselskiej wotum zaufania (przeciwko zagłosowali posłowie CSSD a KSCM). Prezydent V. Klaus powierzył „drugą próbę“ ponownie Topolanekowi, który sformował gabinet koalicyjny z reprezentantów ODS, KDU-CSL i SZ. Czynnikiem decydującym o uzyskaniu wotum zaufania w Izbie Poselskiej zostali dwaj posłowie wybrani z ramienia CSSD. Zdecydowali się nie uczestniczyć w głosowaniu nad wotum zaufania i w ten sposób obniżyli kworum niezbędne do uchwalenia wotum zaufania [26]. Gabinet M. Topolaneka był poparty przez dokładnie 100 mandatów poselskich, dlatego został on gabinetem mniejszościowym. Rząd był zdominowany przez ODS, który uzyskał większość resortów w gabinecie razem z urzędem premiera. W roku 2009 przy wsparciu 4 posłów, które opuściły koalicję rządzącą, socjaldemokraci skutecznie 101 głosem poselskim zdymisjonowali rząd M. Topolaneka [23].

Słowacji też zostały sformowane cztery koalicyjne gabinety mniejszościowe, które były utworzone z konstrukcją zrównoważoną.

Tabela 3.
Koalicyjne rządy mniejszościowe w Republice Słowackiej(1994-2006)¹

Premier gabinetu	Okres sprawowania urzędu	Skład partyjny gabinetu	Typ/ Konstrukcja gabinetu	Partia premiera	Liczba mandatów partii rządowych/ skład izby niższej
J. Morawczyk	16.03.1994 – 01.10.1994	SLD + RCD + ARP + PLD + WRCD	KM/z.	UD	71/150
M. Dzurinda (III)	08.12.2003 – 01.09.2005	SDKU + SMK + RCD + SOP	KM/z.	SDKU	71/150
M. Dzurinda(IV)	02.09.2005 – 06.02.2006	SDKU + SMK + SOP	KM/z.	SDKU	55/150
M. Dzurinda (V)	07.02.2006 – 17.06.2006	SDKU + SMK	KM/z.	SDKU	48/150

¹ źródło: Analizę przeprowadzono na podstawie informacji empirycznej, obliczeń autora i istniejących danych naukowych.: European Election Database. http://www.nsd.uib.no/european_election_database; Parties and Elections in Europe. <http://www.parties-and-elections.eu/slovakia2.html> ; Electionresources. <http://www.electionresources.org>

Pierwszym koalicyjnym gabinetem mniejszościowym na Słowacji został rząd J. Morawczyka. W 1994 r. grupa z 10 posłów pod kierownictwem J. Morawczyka i R. Kowacza opuściła koalicję rządzącą Ruchem na rzecz Demokratycznej Słowacji RzDS i stworzyła Alternatywę Realizmu Politycznego, która zjednoczyła się z grupą z 8 posłów Unii Demokratycznej – Aliansu demokratów Słowacji (też opuściły RzDS rok wcześniej), a potem połączyła się z Partią Ludowo-Demokratyczną L. Czernaka (która z kolei odeszła od radykalnej prawicowej SNS), sformowali w kwietniu 1994 r. Unię Demokratyczną (UD). Stronictwo Lewicy Demokratycznej też przyłączyła się do koalicji ze 29 swymi posłami. Oprócz tego, ta koalicja z trzech partii UD-PLD-RCD uzyskała wsparcie zewnętrzne od partii mniejszości WRCD (Ruch "Współistnienia" - Węgierski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (14 mandatów poselskich), który nie przyłączył się do koalicji, ale to pozwoliło rządowi pełnić swoje funkcję do wyborów [24].

Od 2003 r. drugi rząd M. Dzurindy funkcjonował jako mniejszościowy gabinet koalicyjny ze konstrukcją zrównoważoną z udziałem SDK, gdy SDK wyprzedził drugiego co do wielkości partnera koalicyjnego na 1 portfel ministerialny. W 2005 i 2006 roku po kolei koalicję rządzącą opuściły SOP i SMK. Pomimo znaczących zmian w konstrukcji partyjnej, koalicja SDKU z SMK przetrwała do wyborów z roku 2006.

Oczywiste, iż najwięcej koalicyjnych rządów mniejszościowych istniało w Polsce i Słowacji, (cztery – gabinet J. Olszewskiego, H. Suchockiej, L. Millera oraz M. Belki w Polsce, gabinet J. Morawczyka i trzy gabinety M. Dzurindy w Słowacji), mniej w Czechach (trzy gabinety – gabinet V. Klause, S. Grossa, M. Topolaneka). Natomiast koalicję mniejszościowe nie zostały utworzone na Węgrzech. Te rządy aktywnie tworzyły się w Polsce na początku lat 90, gdy system partyjny jeszcze nie był ukształtowany, a ustawodawstwo wyborcze nie przewidywało klauzul zaporowych dla wchodzenia stronnictw politycznych do parlamentu. W Czechach taki typ gabinetów głównie istniał po roku 2004, czyli po wstąpieniu Republiki Czeskiej do EU. Z kolei na Słowacji koalicyjne rządy mniejszościowe istniały przeważnie do przystąpienia do UE.

Otóż, przy ocenie tych doświadczeń w tworzeniu koalicji mniejszościowych, na podstawie tej analizy, adekwatną jest konkluzja A. Romaniuka, iż koalicyjny rząd mniejszości jest wymuszonym wyjściem dla parlamentarnych ugrupowań politycznych, które według różnych czynników, nie zdołały albo nie mogą sformować koalicyjnego rządu większościowego [26]. Więc, adekwatnym skutkiem wyborów ma być formowanie większości w parlamencie, która będzie odzwierciedlać poparcie i interesy większości wyborców.

Bibliografia

1. Antoszewski A. System polityczny RP / A. Antoszewski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. – 320 s.
2. Antoszewski A. Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej: Perspektywa porównawcza / A. Antoszewski. – Wrocław : Wyd-wo Uniw. Wrocławskiego, 2006. – 288 s.
3. Antoszewski A. Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich / A. Antoszewski. – Wrocław, 2004. – 229 s.
4. Budge I. Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States / I. Budge, H. Keman. – Oxford, 1993. – 256 p.
5. Gizicki W. Political Systems of Visegrad Group Countries Trnava [Electronic resource] / W. Gizicki. – Lublin, 2012. – P. 154. – Mode of access : https://www.academia.edu/5973255/Political_Systems_of_Visegrad_Group_Countries_Gizicki_Wojciech_ed
6. Hlousek V. Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego / V. Hlousek, L. Kopeček // Wrocławskie Studia Politolologiczne. – 2009. – №. 10. – S. 59–77.
7. Herman V. Minority Governments in Western Democracies / V. Herman, J. Pope // British Journal of Political Science. – 1973. – Vol. 3. Issue 2. - P. 191-212

8. Laver M. *Multiparty Government. The Politics of Coalition in Europe* / M. Laver, N. Schofield. – Oxford : Oxford UP, 1991. – 307 p.
9. Leszczyńska K. *Rządy Rzeczypospolitej Polskiej (1989–2005): skład, organizacja i tryb funkcjonowania* / K. Leszczyńska. – Toruń: Wydaw. Adam Marszałek, 2007. – S. 662.
10. Leszczyńska K. *Rządy Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1989–2001. Skład, organizacja i tryb funkcjonowania* / K. Leszczyńska. – Toruń, 2005. – S. 482
11. Liphart A. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensual Government in Twenty One Countries* / A. Liphart. – New Haven : Yale UP, 1984. - 232 p.
12. Luebbert G. *A Theory of Government Formation* / G. Luebbert // *Comparative Political Studies*. – 1984. – Vol. 17, Issue 2. – P. 229–264
13. Jednaka W. *Gabinety koalicyjne w III RP* / W. Jednaka. - Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – S. 341.
14. Strom K. *Coalition Government in Western Europe* / K. Strom, W. C. Muller. – Oxford : Oxford UP, 2000. – 624 p.
15. Strom K. *Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-Winning Cabinet Solutions* / K. Strom // *Comparative Political Studies*. – 1984. – Vol. 17, Issue 2. – P. 199-227
16. Strom K. *Cabinets and Coalition Bargaining. The Democratic Life Cycle in Western Europe* / K. Strom, W. C. Müller, T. Bergman. - Oxford ; New York : Oxford University Press, 2008. - 443 p.
17. Sokół W. *System polityczny Słowacji* / R. Sokół // *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej* / red. W. Sokół, M. Żmigrodzki. - Lublin : Wydaw. UMCS, 2005. - S. 223-287
18. Zenderowski R. *Ewolucja słowackiego systemu partyjnego od 1989 roku* / R. Zenderowski // *Wielowymiarowość systemów politycznych. Teoretyczne założenia i praktyczne uwarunkowania* / J. Błuszkowski, J. Zaleśny (red.). - Warszawa : Dom Wydawniczy ELIPSA, 2009. - S. 9-35
19. Zuba K. *Polska scena polityczna : ciągłość i zmiana* / K. Zuba. – Warszawa : Kancelaria Sejmu. Wydawnictwo Sejmowe, 2012. – 361 s.
20. *Opozycja parlamentarna w Polsce w latach 1997–2010* / pod red. K. Łabędzia. – Kraków : Uniw. Pedagogiczny, 2012. – S. 220
21. *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej* / pod red. K. A. Paszkiewicz. – Wrocław : Wydaw. Uniw. Wrocławskiego, 2000. – 190 s.
22. *Polska scena polityczna* / K. Sobolewska-Myślik, A. Hess, K. Kowalczyk. – Kraków : Wydaw. Uniw. Jagiellońskiego, 2010. – 420 s.
23. Лопата М. Урядова стабільність і чинники стабільності урядів Чехії / М. Лопата // *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. – 2012. – Вип. 4(1). – С. 121–129 ; Lopata M. *Uriadova stabilnist i chynnyky stabilnosti uriadiv Chekhii* / М. Lopata // *Filosofiiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. – 2012. – Vyp. 4(1). – S. 121–129.
24. *Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи : порівняльний аналіз* / А. С. Романюк (заг. ред.), В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 358 с. ; *Politychni instytuty krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy : porivnialnyi analiz* / A. S. Romaniuk (zah. red.), V. S. Lytvyn, N. V. Panchak-Bialoblotska. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2014. – 358 s
25. Романюк А. *Типологія урядових кабінетів в країнах Західної Європи: порівняльний аналіз* / А. Романюк // *Вісник Львівського університету. Серія : філософські науки*. – 2007. – Вип. 10. – С.235 – 244 ; *Romaniuk A. Typolohiia uriadovykh kabinetiv v krainakh Zakhidnoi Yevropy: porivnialnyi analiz* / A. Romaniuk // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia : filosofski nauky*. – 2007. – Vyp. 10. – S.235 – 244

26. Романюк А. Феномен урядів меншості в країнах Західної Європи / А. Романюк // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17. – С. 24 – 27 ; Romaniuk A. Fenomen uriadiv menshosti v krainakh Zakhidnoi Yevropy / A. Romaniuk // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. – 2006. – Vyp. 17. – S. 24 – 27
Стаття надійшла до редакції 07.12.2016 р.

М. Lopata

COMPARATIVE ANALYSIS OF COALITION MINORITY GOVERNMENTS IN THE VISERGRAD GROUP COUNTRIES

This article is devoted to minority coalition cabinet formation in Visegrad Group countries since start of transformation period. In the article were analyzed main factors of formation such type of governments and theories related to study of minority governments. Main approaches of the definition "coalition minority cabinet" are examined. The coalition minority government means that the political party in coalition with other or others presented in the parliament / or deputies in parliament, which totally possess less than 50% of the full composition of parliament. The author analyses coalition minority cabinet formation in two constructions – with dominant party and equilibrium construction. The dominant party is not only the largest party, but it "gets" much more ministries in comparison to other allies of the coalition. The distinction between the majority government and the so-called "able to live" is examined. This means that such minority cabinets can be "able to live", if we will take into account the preferences of the programs of the government and opposition parties. The minority government is more effective taking in consideration programming, when no other possible coalition of parties does not agree to replace this cabinet.

Experience of Polish, Slovak and Czech coalition minority governments is analysed and characterized.

More coalition minority governments existed in Poland and Slovak Republic, (four – cabinet of J. Olshevski, H. Suchocka, L. Miller and M. Belka in Poland, cabinet of M. Moravchik and and three such cabinets of M. Dzurinda in Slovak Republic). Less such government were formed in Czech Republic (obviously thee cabinets – cabinets of V. Klaus, S. Gross and M. Topolanek). In Hungary coalition minority governments were not formed. Those cabinets often were formed in Poland on the Begin of 90-th, when party system was not established and electoral legislation didn't predict electoral barriers for entering national parliament or lower chamber of the parliament. In Czech Republic such type of cabinets existed mainly after 2004, when CR become EU member. In Slovak coalition minority governments formed mainly in the period before entering EU in 2004.

Key words: *Coalition government, minority coalition, political party, dominant party, equilibrium construction.*

М. Лопата

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОАЛІЦІЙНИХ УРЯДІВ МЕНШОСТІ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

В статті проаналізовано формування коаліційних урядів меншості у країнах Вишеградської групи. Висвітлено підходи до визначення «коаліційний уряд меншості». Проаналізовано коаліційні уряди меншості у двох конструкціях – з домінуючою партією і рівноважною конструкцією. Коаліційний уряд меншості означає, що політична партія в коаліції з іншою/іншими представлена/ні в парламенті депутатами, загальна кількість яких становить менше ніж 50% від повного складу депутатів парламенту. Проаналізовано поняття «життєздатного» уряду. Це означає, що кабінети меншості можуть бути «життєздатними», якщо візьмемо до уваги програмні преференції урядових і опозиційних партій. Уряди меншості можуть бути стабільними тоді, коли критерій «переможної більшості» змінить критерій «життєздатності». Дослідники вважають, що уряд меншості є ефективним, якщо візьмемо до уваги його пропозиції

урядової програми, і якщо жодна інша коаліція парламентських партій її не може його замінити. Мотивація виконання програми (ідеологічний фактор) розділяє опозицію і тому вона не здатна об'єднатися заради формування власного коаліційного уряду. Проаналізовано коаліційні уряди меншості, як результат політичних переговорів, які формуються у форматі двох партійних конструкцій – у конструкції з домінантною партією та у рівноважній конструкції. Домінантна партія не тільки є найбільшою партією, а й «отримує» значно більше міністерств, порівняно з рештою союзників по коаліції.

Найбільше коаліційних урядів меншості і з домінантною партією, і рівноважною конструкцією існувало в Польщі (чотири кабінети), Словаччині (усі чотири кабінети сформовані на основі рівноважної конструкції), трохи менше – у Чехії (три кабінети), де всі коаліції меншості існували у форматі коаліцій з домінантною партією. У Польщі коаліції меншості частіше формувалися до вступу в ЄС. Тільки у Словаччині і Чехії їх кількість збільшилася після входження до ЄС. В Угорщині коаліції меншості були відсутні.

Ключові слова: Коаліційний уряд, коаліція меншості, домінуюча партія, рівноважна конструкція.

УДК 323.21

Е.В. Мамонтова

СУСПІЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті робиться спроба визначення сутнісних характеристик суспільного діалогу у контексті сучасного соціально-гуманітарного знання та узагальнення теоретичних підходів щодо визначення концепту «суспільний діалог», «діалог між владою та суспільством», «діалогова взаємодія» у категоріях політичної науки. Показано, що необхідними умовами діалогу в політиці є наявність політичного плюралізму, володіння суб'єктами діалогу політичною толерантністю та їх комунікативна компетенція, вміння слухати, розуміти і йти на зустріч один одному заради збереження миру, стабільності і подолання розбіжностей. На основі аналізу теоретико-методологічних здобутків з даної проблематики визначено, що діалогова взаємодія є різновидом соціальної взаємодії і є формою суспільного діалогу, де суспільний діалог є найважливішою функціональною характеристикою сучасного суспільства і реалізується у всіх формах міжсуб'єктних взаємин і взаємодій, як у явній, так і в неявній формі.

Ключові слова: суспільний діалог, діалогова взаємодія, публічна політика.

Актуальність необхідності здійснення політико-управлінських заходів по стимулюванню активної участі громадян у формуванні та розвитку суспільства і держави в Україні не викликає сумніву. Адже тільки за умов сприяння зародженню різноманітних громадських ініціатив і робіт по налагодженню механізмів їх реалізації через рішення органів публічної влади можна говорити про незворотність становлення в Україні правової держави та громадянського суспільства.

Поняття громадянського суспільства має чимало визначень, кожне з яких розкриває певні (філософські, соціологічні, політико-правові, економічні, етичні та ін.) аспекти цього багатогранного феномену. Втім, незаперечним є те, що з одного боку

громадянське суспільство - це ідеал, який потребує певних умов для свого втілення, й, водночас, умова існування та розвитку демократії. Традиційно інститутами громадянського суспільства виступають політичні партії, профспілки, релігійні і культурні організації, неприбуткові організації, що надають послуги, благодійні організації, фонди і асоціації, непрофесійні спортивні асоціації, групи взаємодопомоги, тимчасові групи за інтересами тощо. Не менш різноманітними є й види громадської діяльності, у тому числі через спільні дії щодо вирішення наявних проблем, відстоювання і лобювання прав, участь в обговоренні проектів рішень влади, акцій громадянської непокори, виборчих процесах тощо. Все це є різновидом політичної участі.

Враховуючи те, що діяльність різноманітних інституцій громадянського суспільства спричиняє у державі багато змін, між державою та суспільством виникають численні стосунки та зв'язки, які динамічно змінюються. У цьому зв'язку зростає необхідність взаємодії громадян і органів публічної влади у вільному та багатоканальному форматі, який передбачає відмову від традиційної ієрархічної побудови інформаційної та комунікативної систем. Адже сучасну демократію, на протипагу формальному закріпленню обов'язковості процедур інформаційного обміну, специфічному для адміністративно-командного стилю управління, характеризують такі ознаки суспільно-владної комунікації, як широке та відкрите обговорення суспільних процесів та цінностей, відкрита постановка питання та обмін об'єктивною інформацією, спільний розгляд альтернативних рішень тощо. Все це вводить питання вдосконалення діалогової взаємодії органів публічної влади з громадськістю у коло актуальних проблем вітчизняної політичної науки.

На сьогодні основою для розроблення механізмів діалогової взаємодії органів влади та громадськості містять напрацювання, викладені в роботах таких вітчизняних науковців, як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, М. Головатий, В. Горбатенко, А. Дегтяр, В. Дзюндзюк, Н. Драгомирецька, В. Князев, В. Корженко, О. Коротич, О. Крюков, О. Крутий, Ю. Куц, В. Малиновський, В. Мамонова, Е. Мамонтова, Г. Одінцова, В. Олуйко, О. Поважний, О. Радченко, С. Серьогін, В. Токовенко, В. Цветков та ін.

Аналіз широкого загалу публікацій з даної проблематики дозволяє стверджувати, що на науково-методичному рівні існує низка конструктивних розробок взаємодії суб'єктів політико-адміністративної діяльності у вирішенні певних прикладних проблем у публічній політиці. Очевидно, що перехід у взаєминах влади та громадськості від традиційного «вертикального» впливу до взаємодії-діалогу є умовою якісної зміни публічного управління та адміністрування, що передбачає об'єднання творчих зусиль представників влади та громадянського суспільства як безпосередніх суб'єктів управління. Однак у наукових розробках в основному розглядаються лише окремі аспекти цієї взаємодії.

Так, у працях Н. Нижник і В. Токовенко йдеться про специфіку взаємодії гілок влади [1; 2]. У роботах І. Ібрагімової, Н. Піроженко, А. Міхненка, А. Стойки О. Тинкован, А. Ткачука, Л. Усаченко, О. Хуснутдінова та С. Хаджирадевої [3-5] аналізується взаємодія державних органів та інститутів громадянського суспільства у вирішенні окремих соціальних проблем. Проте комплексний аналіз взаємодії учасників суспільного діалогу як рівноправних й автономних суб'єктів публічної політики ще залишається поза увагою вітчизняних фахівців. Все це актуалізує дослідження діалогу між владою та суспільством як феномену соціального буття в цілому та предмету теоретичної рефлексії зокрема.

Метою даної статті є окреслення сутнісних характеристик суспільного діалогу у контексті сучасного соціально-гуманітарного знання та узагальнення теоретичних

підходів щодо визначення концепту «суспільний діалог», «діалог між владою та суспільством», «діалогова взаємодія» у категоріях політичної науки.

В сьогоденному світі, де знімається багато колишніх обмежень і розширюється поле соціальної взаємодії, діалог (віл грец. – dialogos – бесіда, розмова, або обмін думками, переговори, порозуміння) стає усе більш затребуваною формою відносин. Демократизація відносин держави та суспільства передбачає створення атмосфери довіри і злагоди, у тому числі й на основі суспільного діалогу між структурами публічної влади, громадянами та громадськими інститутами, що представляють їх інтереси. Діалог – це не просто розмова, але певний тип суспільних відносин. У процесі діалогу учасники спілкування повинні не тільки слухати й чути один одного, алей додержуватися узгоджених правил комунікації. У цьому зв'язку слід відзначити, що в нашій країні культура суспільного діалогу, дискусій, дебатів, полеміки все ще не отримала ані відповідного теоретичного освідомлення, ані втілення у соціальну та політико-управлінську практику.

У сучасному розумінні діалог є певним аналогом суспільної дипломатії як процедури з переговорів з підсумковою домовленістю. Суспільний діалог – це шлях, що веде від суперечок, розбіжностей та конфліктів через етапи спільного обговорення проблем, зближення позицій й далі – до порозуміння й співпраці учасників комунікації. Не випадково, у політиці діалог перетворюється на норму цивілізованої співпраці та демократичної взаємодії сторін, які можуть бути різними за поглядами та функціонально-структурними характеристиками, але визнають право на існування інших, альтернативних поглядів, думок, переконань, цінностей.

Діалог у сфері політичних відносин завжди займав і продовжує займати особливе місце в політичному житті світової спільноти, будучи розумною альтернативою насильству, війні, тероризму, революціям, повстанням, бунтів і іншим проявам політичного екстремізму, радикалізму, нонтолерантності і нетерпимості. При цьому під діалогом в політиці розуміється не розмова двох і більше осіб за тематикою політичного життя, а певна конфігурація взаємодії, переговорний процес і партнерство, що будуються на принципах дискурсивного рівноправ'я між суб'єктами політичної комунікації, що прагнуть до взаєморозуміння і досягнення взаємовигідного результату.

Аксіологічний статус діалогу є настільки високим, що він по праву знаходиться у одному ряду з такими фундаментальними політичними цінностями, як демократія, свобода, рівність та рівноправ'я. З точки зору сучасних дослідників політичного дискурсу, демократія – це не стільки сукупність процедур та їх застосування, скільки діалогічна взаємодія між різними суб'єктами політики – державою, партіями, громадськими організаціями та окремими громадянами включно. А дехто з них йде далі та пропонує відмовитись від невизначеного та «беззмістовного» поняття «постмодернізм» на користь характеристики сучасного часу як «епохи багатомірного діалогу», діалогу всеохоплюючого та універсального [6, с. 402-404]. В зв'язку з цим виникає необхідність оптимального розкриття й розуміння можливостей суспільного діалогу, як особливої форми діалогу, як відносин між двома або кількома суб'єктами, обмін думками, насамперед, на громадсько-політичні та соціально-економічні теми, пошук ефективних способів його використання [7, с. 182].

Задля здійснення цієї мети варто звернутися до арсеналу різноманітних галузей соціо-гуманітарного знання, кожна з яких фокусує увагу на окремих аспектах діалогу і як феномену соціального буття, і як науковій категорії.

Так, в соціально-філософському ключі аналізом суспільного діалогу займалися такі відомі інтелектуали, як М. Бахтін, М. Бубер, Б. Вальдельфельс, Ф. Ебнер, Е. Левінас, Г. Марсель, О. Розеншток-Хюссі, Ф. Розенцвейг та ін.

Філософія діалогу ще на початку минулого століття запропонувала свій спосіб набуття людиною її ідентичності, що була втрачена внаслідок становлення індустріального суспільства. Таким способом і стає, власне, діалог як шлях відродження духовних цінностей, шлях повернення до вічного Ти – Богу (М. Бубер, Б. Вальдфельс, Г. Марсель). Відомі праці М. Бубера «Я і Ти» і «Проблема людини» стали першими, в яких пролунала ідея діалогу як інструменту подолання духовної кризи європейської цивілізації [8]. У роботі «Проблема людини» [9] М. Бубер виокремлює два головних фактори, що поглибили антропологічну кризу ХХ ст. – це руйнування соціальних зв'язків та втрата духовності. Результатом їх актуалізації стало відчуження людини як від самої себе, так і від світу, який вона створила. Задля вирішення цього протиріччя філософ відмовляється від традиційних індивідуалістських та колективістських підходів та пропонує звернутися до діалогової моделі «людина з людиною». При цьому, сутність буберівського діалогу реалізується не в суб'єктах (учасниках) діалогу, і не у світі, де вони перебувають поряд із речами – об'єктами, а лише у тому вимірі, який є доступним тільки їм і існує між (deswischen) ними.

Інші представники філософії діалогу надають вирішальне значення не діалоговим відносинам як таким, а їх індивідуальному приломленню. Так, у концепції діалогу М. Бахтіна міститься ідея про величезну значущість «Я». Філософ ставить саме особистість у центр всесвіту, а, значить, діалог відбувається не у міжособистому просторі (deswischen за М.Бубером), а у просторі категорій «Я» і «Ти» (див.: [10]).

Творчі здобутки М. Бубера, М. Бахтіна та ін. надали поштовху для подальших розробок різноманітних концепцій діалогу та міжособистої комунікації (Ч. Аксельрод, А. Ахієзер, В. Біблер, П. Вермес, С. Гуревич, М.Л. Даймонд, М. Каган, Г. Померанц, М. Фрідман та ін.). Так, у контексті процесів архаїзації постсучасного суспільства досліджує проблему суспільного діалогу А. Ахієзер. Центральними поняттями його концепції виступають «інверсія» та «медіація» як спрямованість суспільної свідомості на минуле (застаріле, архаїчне, традиційне) та майбутнє (нове, авангардне, інноваційне) відповідно. Головним джерелом соціальної напруженості, за А. Ахієзером, є зіткнення архаїзації (антимедіації) та прогресу, яке відбувається перед усім між культурними цінностями та формами образу життя, що відрізняються орієнтацією на статику або динаміку. На думку вченого, у такому становищі єдиним кардинальним засобом подолання соціальної дезорганізації є розвиток діалогізації як системи певних відносин та (суб)культури через формування відповідних інститутів та розвиток у різноманітних різноорієнтованих соціальних групах здібностей до прийняття спільних рішень (див.: [11, с. 89 – 100]).

Проблематизація діалогових відносин «Я – Інший», здійснена у класичній феноменології, конкретизується у концепції «Чужого» Б. Вальдфельса. Він пропонує зняти традиційну дихотомію «Своє/Чуже» для утвердження нового «респонзивного» типу раціональності. Її основні концепти («чужий», «збій інтенціональності», «виклик – відповідь») розглядаються як базові характеристики сучасного дискурсу (див.: [12]).

Про діалогічну природу людської свідомості розмірковує у своїх працях, присвячених діалогу культур, В. Біблер [13].

В цілому, філософія діалогу показала важливість для існування людини діалогізованих відносин як таких.

Подальший аналіз феномену суспільного діалогу на рівні методології пізнання суспільних процесів, взаємодії й обміну інформацією та теорії поліпарадигмального розвитку науки було здійснено у фундаментальних працях таких авторів, як М. Вебер, Г.-Г. Гадамер, Г. Лассуелл, Дж. Мілль, Дж. Рітцер та ін.

Так, М. Вебер досліджує феномен суспільного діалогу як різновид соціальної дії. Остання є одним із найпростіших елементів соціальної системи, одиницею

соціологічного аналізу. Дія, за Вебером, – людська поведінка, якій суб'єкт надає певний сенс (мотивацію). Соціальною вчений назвав дію, яка за своїм сенсом, що вкладає в неї діючий індивід чи група, орієнтована на відповідну поведінку інших співучасників взаємодії, тобто на певні очікування. Отже, на думку М. Вебера, соціальна дія повинна мати принаймні дві необхідні ознаки: по-перше, суб'єктивну мотивацію індивіда чи групи, бути усвідомленою; по-друге, орієнтованою на минулу, нинішню чи очікувану в майбутньому поведінку інших людей (друзів, колег по роботі тощо) [14, с. 322 – 346]. Соціальні дії зумовлюються невдоволеністю, тобто невідповідністю між тим, чого потребує людина, й тим, що вона має. Невдоволеність виявляється в різних формах: голод, матеріальний дискомфорт, тривога, творчий неспокій. Рівень невдоволеності зміниться, якщо досягнуто мети. Мета – це очікуваний наслідок задоволення потреби. Формування особистої мети, спрямованої на задоволення власної потреби з урахуванням можливої реакції оточення, є мотивом соціальної дії.

Зазвичай цілеспрямовані дії створюють найбільше шансів для ефективного розв'язання проблем. Проте ймовірність реалізації того чи іншого типу мотивації соціальної дії залежить як від особливостей індивіда, його культури, освіти, інтелектуальних можливостей, так і від типу суспільства, соціокультурного середовища, масовості поширення певних видів мотивацій.

У кожному суспільстві домінує один із цих кількох різновидів взаємодій, він і визначає відносини панування, підпорядкування, а також характер самого суспільства. Домінування традиційних і афективних взаємодій формує традиційне суспільство, цілеспрямованих і ціннісно-раціональних – індустріальне. Для розуміння функціонування суспільства треба докладніше розглянути його взаємодію з індивідами, взаємодію самих індивідів та груп.

Зокрема, Г.-Г. Гадамер виводить проблематику суспільного діалогу у площину герменевтичного аналізу. Для нього діалог – це і спілкування (бесіда), і спосіб співвідношення тексту із особистістю, що читає цей текст. Отже, онтологічний статус діалогу переломлюється у площині мови. Звідси, метою істинного діалогу як на особистому, так і на соціальному рівнях є взаєморозуміння та досягнення злагоди. Втім, зрозуміти для Г.-Г. Гадамера – це зрозуміти перед усім саму справу, а не думки іншого стосовно цієї справи [15, с. 57]. Таким чином діалог створює спільноту, яка тісно поєднує багату кількість учасників з різноманітними, часто протилежними позиціями у єдиний комунікативний простір.

Діалогова проблематика активно вивчається у межах теорії інтегративного розуміння соціальної структури суспільства, що розглядається у працях Дж. Александера, Е. Арато, Ю. Габермаса, Е. Геллнера, Е. Гідденса, Дж. Кіна, Дж. Когена, Н. Лумана, Дж. Макліна, Т. Парсонса, Н. Смелзера, А. Тойнбі, О. Тоффлера, Т. де Шардена та ін.

Так, Н. Луман визначає владу як засіб комунікації, що «відрізняється від інших комунікативних засобів тим, що її код вимагає від партнерів, тобто від обох сторін комунікативного відношення, щоб вони редуціювали комплексність діями, а не хвилюваннями» [16, с. 34]. Регулятором такої взаємодії суб'єктів у просторі громадянського суспільства має бути діалог, що зумовлює появу загальноприйнятних норм і принципів сумісної практичної взаємодії.

Дана думка простежується і в роботах Е. Гідденса, який підкреслював, що «... у соціальних системах життєво важливо розпізнавати ступінь взаємозалежності, тому що відносини взаємозалежності завжди і всюди є також відносини влади. Влада в соціальних системах може трактуватися як така, що містить відношення автономії, що відтворюється, і залежності в соціальній взаємодії» [17, с. 122].

Видатний американський дослідник, засновник системного підходу до вивчення суспільства Т. Парсонс підкреслював важливу конструктивну роль діалогової комунікації у становленні та розвитку людської діяльності у функціонуванні соціальних систем. За його словами, «складність систем людської діяльності неможлива без відносно стабільних символічних систем, а останні створюються та функціонують тільки завдяки процесам комунікації» [18, с. 498].

У якості філософського принципу, що стверджує відкритість у відносинах на індивідуальному та соціальному рівнях і виступає діалог. Саме діалог дозволяє особистості бути «соціально-відповідальною», «здатною бачити» (П. Тейяр де Шарден [19]), «сприймати виклики» (А. Тойнбі [20]).

Згідно положень теорії комунікативної дії Ю. Габермаса [21], якщо інструментальна дія спрямована на успіх, то комунікативна дія – на взаємопорозуміння суб'єктів спілкування, їх консенсус. При чому їх згода відносно ситуації та очікуваних наслідків заснована на переконанні, а не на примусі. Воно передбачає координацію тих зусиль суб'єктів, які спрямовані саме на порозуміння.

Аналіз соціальних та психологічних аспектів діалогової взаємодії залежно від форм політичного устрою представлено в роботах Ф. Боркенау, В. Бочелюка, Р. Даля, А. Інкелеса, Р. Левенталя, Дж. Талмона, Е. Фромма, С. Хантінгтона, Т. Хомуленко та ін.

Проте ще недостатньо опрацьовано діалогічний аспект з урахуванням відповідності демократичної моделі публічного управління та адміністрування конкретним параметрам діалогу.

Не зважаючи на досить ґрунтовні доробки у полі вивчення діалогу як форми суспільної комунікації, представлені соціально-філософським знанням, у новітніх теоріях управління (В. Айзекс, С. Діц, О. Зайцев, Л. Еллінон, Ж. Жерар, Н. Лондон, В. Лоуденс, Л. Лінн, Б. Пірсон, Дж. Сімпсон, К. Скелчер, С. Хайнріх, С. Хілл, Л. Хос, К. Худ та ін.) лише вказується на необхідність пошуку нових форм і засобів взаємодії влади з громадськістю.

Приміром, на думку американського дослідника В. Айзека метою діалогу, є не стільки вирішення проблем, скільки «їх розчинення» [22, с. 19]. Діалог визначається В. Айзексом в руслі герменевтики, як процес комунікації, цілеспрямовано звернений на пошук, вивчення і формування розуміння. Діалог створює простір і спосіб для вивчення і дослідження сутності питання на основі аналізу колективних та індивідуальних ідей, переконань і почуттів. У діалозі не йдеться про зміну переконання людей або їх поведінки, а про їх інформування та навчання. Діалог надає можливості для його учасників слухати і бути почутими; говорити і з іншими і при цьому розмовляти шанобливо; розвивати або поглиблювати взаєморозуміння; дізнаватися про інші думки, говорити про власну точку зору; будувати відносини в позитивному плані.

Для Л.К. Хос головною складовою діалогу є скорочення ступеня конфліктності, оскільки діалог - це «практика посередництва в конкуруючих і суперечливих дискурсах» [23, с. 229]. Л. Еллінон і Ж. Жерар описують діалог як основоположний процес комунікації, який сприяє створенню умов високої довіри та відкритості [24]. Процесу діалогу не перешкоджає наявність розбіжностей. Діалог, з точки зору цих авторів, використовується для розуміння характеру існуючої проблеми [24].

За С.Лондоном, мета діалогу полягає не в тому, щоб вирішити чи усунути проблему, а в тому, «щоб вивчити найбільш перспективні напрямки для дій». На його переконання, діалог акцентує увагу на загальних інтересах, а не на розбіжностях [25].

С. Діц і Дж. Сімпсон вважають, що діалог, починаючи з другої половини ХХ століття, став основною рисою суспільства і надії людства на те, що воно коли-небудь виявиться в змозі протистояти глобальним викликам сучасності. Ними на основі ідей Ю. Габермаса і Г.-Г. Гадамера розроблена «політично чуйна» комунікативна теорія

(PRCT) конструкціоністського діалогу, яка визнає особливу важливість політичної ситуативності та розуміння «іншого» [26, с. 5]. Для С. Діц і Дж. Сімпсон діалог органічно пов'язаний із спілкуванням щодо соціально значущих суспільних проблем між зацікавленими сторонами. На думку дослідників, такий діалог є синонімом суспільній дискусії.

Достатньо розвинена за кордоном, особливо в Північній Америці, діалогічна теорія зв'язків з громадськістю. Поряд з Дж. Грюнігом – вченим, з ім'ям якого пов'язують виникнення даної моделі, над цією ж проблемою працювали і продовжують працювати інші зарубіжні автори. В кінці 1990 - початку 2000 років цілий ряд вчених фіксують так званий «діалогічний поворот» у зв'язках з громадськістю (Dialogical Turn of Public Relation). Надзвичайно плідний внесок у дослідження діалогічної моделі зв'язків з громадськістю зробили К. Боцан, Р. Буркарт, Р. Ліпер, Р. Пірсон та ін.

На наше переконання, не тільки вивчення, але й впровадження даної моделі у процеси суспільно-владної комунікації є вкрай актуальними для України. Адже, соціальна практика і зростання громадянської активності населення свідчить, що традиційні соціокультурні моделі монологічної комунікації держави і громадянського суспільства вимагають модернізації, розвитку механізмів зворотного зв'язку та інституціоналізації нових механізмів комунікації влади і суспільства і технологій зв'язку з громадськістю у форматі симетричного діалогу.

Все це вводить питання вдосконалення суспільного діалогу у предметне коло актуальних проблем вітчизняної політичної науки.

Підсумовуючи усе вищезазначене, спробуємо зробити деякі узагальнення.

1. Діалог - надзвичайно складне, багатогранне і поліаспектне явище. Не випадково до діалогу прикута увага таких суміжних з політологією наук як філософія, соціологія, теорію державного управління, культурологія, психологія, філологія (лінгвістика і літературознавство), історія, логіка, антропологія, а також ряду інших дисциплін: комунікативістика, менеджмент, ПР (зв'язки з громадськістю), медіавістика, риторика, релігієзнавство, журналістика та інші. Філософи розглядають діалог з точки зору його гносеологічних, онтологічних, евристичних, когнітивних і загальнометодологічних аспектів. Соціологів діалогічний дискурс цікавить у зв'язку з проблемами розуміння, інтерпретації та соціального конструювання реальності. Діалог з точки зору соціології є соціокультурною основою суспільства і найважливішим засобом спілкування і вирішення соціальних конфліктів у суспільстві. Для культурологів діалог особливу цінність представляє як спосіб толерантного співіснування і мирної взаємодії різних культур («діалог культур»), а також як форма творчості і самовираження у сфері мистецтва. Психологи намагаються проникнути в психологію міжособистісної діалогічної інтеракції. Педагоги бачать в діалозі гуманістичну модель і метод виховання і навчання. Фахівці з PR та реклами розглядають діалог як найбільш продуктивний спосіб налагодження взаємовигідної комунікації з суспільством. Для теорії державного управління діалог - це канал встановлення зв'язку громадських організацій, інститутів громадянського суспільства та бізнесу з державними структурами і владою.

2. З позицій політичної теорії аксіологічний статус діалогу є настільки високим, що він по праву знаходиться у одному ряду з такими фундаментальними політичними цінностями, як демократія, свобода, рівність та рівноправ'я. Необхідними умовами діалогу в політиці є наявність політичного плюралізму, володіння суб'єктами діалогу політичною толерантністю та їх комунікативна компетенція, вміння слухати, розуміти і йти на зустріч один одному заради збереження миру, стабільності і подолання розбіжностей.

3. Діалогова взаємодія є різновидом соціальної взаємодії і є формою суспільного діалогу, де суспільний діалог є найважливішою функціональною характеристикою

сучасного суспільства і реалізується у всіх формах міжсуб'єктних взаємин і взаємодій, як у явній, так і в неявній формі. Але, насамперед, це діалог громадянського суспільства і держави, в результаті якого відбувається передавання громадянським суспільством частки своїх владних повноважень державі та контроль за їх реалізацією. Міра цивілізованості суспільства багато в чому визначається тим, наскільки діалог між громадянським суспільством і державою є відкритим і рівноправним.

4. Основними принципами суспільного діалогу як різновиду соціальної взаємодії є наступні: взаємодопомога при повній самостійності суб'єктів; ефективність у співвідношенні із відповідальністю; прозорість і відкритість під час обміну інформацією та планування дій. Суспільний діалог базується на діалоговій, паритетній і договірній основі, на загальних демократичних принципах, використання яких відбиває загальний рівень розвиненості держави і громадянського суспільства. Основною метою суспільного діалогу у такому разі є залучення суспільства до процесу регулювання соціально-економічного та соціально-політичного розвитку.

5. В Україні особливого значення дослідження суспільного діалогу набуває у зв'язку із становленням нових демократичних, правових, соціальних відносин між основними соціальними групами, де провідна роль належить саме інститутам громадянського суспільства, досягнення їхньої рівноправної взаємодії з органами державної влади.

Список використаної літератури

1. Державне управління в Україні : організаційно-правові засади : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко та ін. – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 164 с. ; *Derzhavne upravlinnia v Ukraini : orhanizatsiino-pravovi zasady : navch. posib. / N.R. Nyzhnyk, S. D. Dubenko, V. I. Melnychenko ta in. – Kyiv : Vyd-vo UADU, 2002. – 164 s.*
2. Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: моногр. / В. В. Токовенко. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – 170 с. ; *Tokovenko V. V. Politychne kerivnytstvo i derzhavne upravlinnia: problemy vzaiemovidnosyn ta optymizatsiia vzaiemodii: monohr. / V. V. Tokovenko. – Kyiv : Vyd-vo UADU, 2001. – 170 s.*
3. Ібрагімова І. Прозорість влади. Основи забезпечення інформаційної взаємодії державних органів з громадськістю / І. М. Ібрагімова. – Київ, 2002. – 32 с. ; *Ibrahimova I. Prozorist vlady. Osnovy zabezpechennia informatsiinoi vzaiemodii derzhavnykh orhaniv z hromadskistiu / I. M. Ibrahimova. – Kyiv, 2002. – 32 s.*
4. Піроженко Н. Феномен соціальної відповідальності бізнесу: теоретичний та історичний аспект/ Н. Піроженко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 1(37). – С. 101–104 ; *Pirozhenko N. Fenomen sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu: teoretychnyi ta istorychnyi aspekt/ N. Pirozhenko // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr. – 2009. – Vyp. 1(37). – S. 101–104*
5. Практика соціального партнерства як механізм забезпечення соціального розвитку // Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика : монограф. / А. М. Михненко, О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань, О. В. Соснін. - Київ, 2009. – С. 271–301 ; *Praktyka sotsialnoho partnerstva yak mekhanizm zabezpechennia sotsialnoho rozvytku // Suspilni vidnosyny ta rozvytok: teoriia, istoriia, praktyka : monohraf. / A. M. Mykhnenko, O. H. Danylian, O. P. Dzoban, O. V. Sosnin. - Kyiv, 2009. – S. 271–301*
6. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. — Санкт-Петербург : Питер, 1996 – 415 с. ; *Kagan M. S. Filosofiya kultury / M. S. Kagan. — Sankt-Peterburg : Piter, 1996 – 415 s.*
7. Шумляева І. Д. Соціальне партнерство як необхідна умова реалізації принципів демократичного врядування на регіональному рівні / І. Д. Шумляєва // Стратегія

регіонального розвитку: формування та механізми реалізації : матер. підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Одеса, 31 жовт. 2008 р. / ред. кол. : М. М. Іжа та ін. – Одеса, 2008. – С. 151–152 ; Shumliaieva I. D. Sotsialne partnerstvo yak neobkhidna umova realizatsii pryntsyviv demokratychnoho vriaduvannia na rehionalnomu rivni / I. D. Shumliaieva // Stratehiia rehionalnoho rozvytku: formuvannia ta mekhanizmy realizatsii : mater. pidsumk. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu, m. Odesa, 31 zhovt. 2008 r. / red. kol. : M. M. Izha ta in. – Odesa, 2008. – S. 151–152

8. Бубер М. Я и ты : пер. с нем / М. Бубер. – Москва : Республика, 1995. – 290 с. ; Buber M. Ya i ty : per. s nem / M. Buber; – Moskva : Respublika, 1995. – 290 s.

9. Бубер М. Проблема человека : пер. с нем. / М. Бубер. – Киев : Ника-Центр, Вист-С, 1998. – 132 с. ; Buber M. Problema cheloveka : per. s nem. / M. Buber. – Kiev: Nika-Tsentr, Vist-S, 1998. – 132 s.

10. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с. ; Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva / M. Bakhtin. – Moskva : Iskustvo, 1979. – 424 s.

11. Ахиезер А. Архаизация как категория общественных наук / А. Ахиезер // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2001. - Т. 4. № 1. – С. 89–100 ; Akhiezer A. Arkhaizatsiya kak kategoriya obshchestvennykh nauk / A. Akhiezer // Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. – 2001. - T. 4. № 1. – S. 89–100.

12. Вальденфельс Б. Мотив чужого : пер. с нем. / Б. Вальденфельс. – Минск : Изд-во ЕГУ «ПроPILEI», 1999. – 176 с. ; Valdenfels B. Motiv chuzhogo : per. s nem. / B. Valdenfels. – Minsk : Izd-vo YeGU «Propilei», 1999. – 176 s.

13. Библер В. Мышление как творчество / В. Библер. – Москва : Политиздат, 1975. – 400 с. ; Bibler V. Myshlenie kak tvorchestvo / V. Bibler. – Moskva : Politizdat, 1975. – 400 s.

14. Вебер М. Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика : перекл. з нім. / М. Вебер. – Київ : Основи, 1998. – 534 с. ; Veber M. Sotsiologhiia. Zahalno istorychni analizu. Polityka : perek. z nim. / M. Veber. – Kyiv : Osnovy, 1998. – 534 s.

15. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики : пер. с нем. / Х.-Г. Гадамер. – Москва : Прогресс, 1988. – 704 с. ; Gadamer Kh.-G. Istina i metod. Osnovy filosofskoy germenevtiki : per. s nem. / Kh.-G. Gadamer. – Moskva : Progress, 1988. – 704 s.

16. Луман Н. Власть : пер. с нем. / Н. Луман. – Москва : Праксис, 2001. – 256 с. ; Luman N. Vlast : per. s nem. / N. Luman. – Moskva : Praksis, 2001. – 256 s.

17. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс. – Київ : Основи, 1999. – 726 с. ; Hiddens E. Sotsiologhiia / E. Hiddens. – Kyiv : Osnovy, 1999. – 726 s.

18. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль : тексты / под. ред. В. И. Добренкова. – Москва : Изд. Международного ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – С. 494-526 ; Parsons T. Ponyatie obshchestva: komponenty i ikh vzaimootnosheniya / T. Parsons // Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl : teksty / pod. red. V. I. Dobrenkova. – Moskva : Izd. Mezhdunarodnogo un-ta Biznesa i Upravleniya, 1996. – S. 494-526

19. Тейяр де Шарден П. Феномен человека : пер. с франц. / П. Тейяр де Шарден. – Москва : АКТ, 2002. – 553 с. ; Teyar de Sharden P. Fenomen cheloveka : per. s frants. / P. Teyar de Sharden. – Moskva : AKT, 2002. – 553 s.

20. Тойнби А. Постыжение истории : сб. : пер. с англ. / А. Тойнби;. – Москва : Прогресс. Культура, 1996.- 607 с. ; Toynbi A. Postizhenie istorii : sb. : per. s angl. / A. Toynbi;. – Moskva : Progress. Kultura, 1996. – 607 s.

21. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns / J. Habermas. – Frankfurt am Main, 1981. – Bd. 1 : Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Bd. 2 : Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. – 1216 s.

22 Isaacs W. Dialogue and the Art of Thinking Together : A Pioneering Approach to Communicating in Business and in Life / W. Isaacs. – Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1999. – 428 p.

23. Hawes L. C. The dialogics of conversation: Power, control, and vulnerability / L. C. Hawes // Communication Theory, 1999. – Vol. 9, Issue 3. – P. 229–264.

24. Ellinor L. Dialogue: Rediscover the Transforming Power of Conversation / L. Ellinor, G. Gerard. – London : Wiley, 1988. – 366 p.

25. London S. The Power of Dialogue. / S. London [Electronic resource] / S. London // Scott London. – Mode of access : <http://www.scottlondon.com/articles/ondialogue.html>

26. Deetz S. Critical Organizational Dialogue: Open Formation and the Demand of «Otherness» [Electronic resource] / S. Deetz, G Simpson // Dialogue: Theorizing Difference in Communication Studies / ed. by R. Anderson, L. A. Baxter, K. N. Cissna. - Thousand Oaks, Calif. : Sage Publications, 2004. – Mode of access : <http://www.colorado.edu/Communication/comm4600880/Deetz>

Стаття надійшла до редакції 02.12.2016 р.

E. Mamontova

SOCIAL DIALOGUE AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC POLICY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

The essential characteristics of social dialogue in the context of modern social-humanitarian knowledge are provided. The theoretical approaches to the definition of the concept of "social dialogue", "dialogue between the authorities and society", "interactive interaction" in terms of political science are generalized.

Dialogue - it's not just talk, but some type of public relations. During the dialogue, participants of communicate must not only to listen and hear each other, but to follow the agreed rules of communication. In this regard it should be noted that in Ukraine the culture of social dialogue, discussion, debate, polemic has not received the relevant theoretical awareness and implementation in the social, political and administrative practice. In the modern sense the dialogue is a specific analogue of public diplomacy as procedures of talks with the summary arrangement. Social dialogue is a path from conflicts through stage joint discussion of problems to the understanding and cooperation of participants of communication. Not accidentally, dialogue in the policy becomes a norm of civilized cooperation and democratic interaction between the parties.

Dialogue is the extremely complex, multifaceted phenomenon. Not accidentally that together with political theory other sciences (philosophy, sociology, public administration theory, cultural studies, psychology, philology, history, logic, anthropology, communication theory, management, PR, rhetoric) are attracted the attention to dialogue too. Philosophers consider dialogue in context of its epistemological, ontological, heuristic, cognitive and general methodological aspects. For sociologists dialogical discourse is interesting in connection with problems understanding, interpreting and social construction of reality. For theory of culture dialogue represents special value as a way to tolerant coexistence and peaceful interaction of different cultures ("dialogue of cultures") as well as a form of art and expression in the arts. Psychologists try to get into the psychology of interpersonal dialogue interaction. For the theory of public administration the dialogue is canal of contact installation between civil society and business with government structures.

From the standpoint of political theory axiological status of dialogue is so high that it is on the right in the same row with such fundamental political values as democracy, freedom, equality and equal rights. In terms of modern researchers of political discourse, democracy - is

not so much a set of procedures and their application but dialogic interaction between different policy actors - the state, political parties, public organizations and individuals, inclusive. Based on the analysis of theoretical and methodological achievements of this issue is determined that the dialogic interaction is a form of social interaction and a form of social dialogue, where social dialogue is an important functional characteristic of modern society and is implemented in all forms crosssubjective relationships and interactions, both explicitly, and in implicit form.

Keywords: *social dialogue, dialogical interaction, public policy.*

УДК 303.05:303.7.032.4+[323.1:327.56]+94(4+7)'XX/XXI'

О.О. Маруховська-Картунова

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ГЕНЕЗИ ЕТНОКОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЗАХОДІ У XX-XXI ст.: БАГАТОМАНІТНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ

Стаття присвячена дослідженню проблем періодизації зародження і розвитку західної етнополітичної конфліктології. Аналізуються існуючі на сьогодні концептуальні підходи щодо періодизації цього складного і суперечливого процесу, з'ясовуються переваги та недоліки основних з них. Доводиться, що проблематика періодизації еволюції етнополітичної конфліктології і у зарубіжній, і у вітчизняній науковій літературі поки що так і залишається малодослідженою. Висувається авторський інноваційний концептуальний підхід щодо періодизації зазначеного процесу. Початок зародження зазначеної галузі наукового знання пропонується датувати не серединою 1950-х років, як вважають деякі дослідники, а початком XX ст., зокрема 1914 роком.

Ключові слова: *періодизація, концептуальні підходи, генеза, етнополітична конфліктологія, нова галузь наукового знання.*

Західна етнічна конфліктологія (Ethnic Conflict studies) або етнополітична конфліктологія (Ethnopolitical Conflict studies) є, мабуть, наймолодшою, але вочевидь найменш дослідженою галуззю наукового знання. І в першу чергу це стосується періодизації її генези та характеристики основних періодів і етапів.

Слід зазначити, що у вітчизняній відповідній науковій літературі, наскільки нам відомо, немає жодної спеціальної публікації, присвяченої цій досить цікавій і актуальній як з теоретичної, так і з практичної точок зору проблематики. Інакше говорячи, ступінь її наукової розробки в Україні залишається мало дослідженою. Це видається досить дивним з огляду на те, що вітчизняні етноконфліктологи ось вже майже чверть століття активно користуються понятійно-категоріальним апаратом, методологічним інструментарієм та теоретико-концептуальними напрацюваннями саме західної етнополітичної конфліктології. Певною мірою цю наукову прогалину намагався заповнити відомий вітчизняний дослідник А.І. Кіссе. У своїй фундаментальній монографії «Етнічний конфлікт: теорія і практика управління» він, зокрема, зазначав: «У нашому дослідженні ми скористаємося періодизацією етноконфліктології, запропонованою російським дослідником А.Р. Аклаєвим». І далі, на кількох сторінках, А.І. Кіссе досить чітко і коректно виклав сутність зазначеної періодизації західної етнополітичної конфліктології, розробленої, як вже зазначалося А.Р. Аклаєвим, до того ж з деякими своїми власними додатками і коментарями [3, с. 12-18]. І тим не менш,

маємо константувати, що вітчизняні дослідники на сьогодні мають лише часткову інформацію щодо згаданої періодизації західної етнополітичної конфліктології та і то, по-перше, в тлумаченні російського науковця, а по-друге, у переказі вітчизняного дослідника. Зрозуміло, що це краще, ніж нічого, але зовсім не применшує *актуальності теми даної статті*.

На відміну від України, в Росії, хоч і бракує спеціальних публікацій щодо генези західної етнополітичної конфліктології, зокрема її періодизації, але є щонайменше три публікації, в яких про це йдеться. Першою такою працею стала монографія відомого російського вченого, одного із «батьків-засновників» етноконфліктології в Росії В.А. Авксент'єва «*Етнічна конфліктологія: в пошуках наукової парадигми*». В ній він зазначав, що початок процесу формування етноконфліктології на Заході «можна віднести лише до другої половини ХХ століття, причому етнічні конфлікти були зовсім не пріоритетним об'єктом дослідження на початковому етапі становлення конфліктологічного знання». А далі він запропонував поділити цей процес на *три* таких *етапи*. *Перший етап* він датував 60-70-ми роками ХХ ст. і охарактеризував його як «етап накопичення та первинного аналізу емпіричного матеріалу», зазначивши, що це свідчить про те, що «наукова галузь переживає епоху свого юнацтва». *Другий етап* ним було датовано 1980-ми роками і охарактеризовано як «теоретико-методологічний етап розвитку світової етноконфліктології». *Третій етап* під назвою «прикладний або технологічний», на погляд В.А. Авксент'єва, розпочався у 1990 р. і тривав до 2001 р., до часу опублікування його монографії [1, с. 74-78].

Зрозуміло, що ця, запропонована В.А. Авксент'євим періодизація генези західної етнополітичної конфліктології (як і будь-яка інша), має право на існування. Однак, у автора даної статті є невелике зауваження щодо зазначеної періодизації, а саме – не слід, мабуть, було так жорстко прив'язувати початок процесу формування етнополітичної конфліктології до середини ХХ ст., адже він, на наш погляд, розпочався значно раніше.

Другою працею російських дослідників, в якій більш детально аналізувалася генеза етнополітичної конфліктології і було дано її періодизацію, став фундаментальний навчальний посібник «батька-засновника» етнополітичної конфліктології в Росії А.Р. Аклаєва під назвою «*Етнополітична конфліктологія: аналіз і менеджмент*» [2, с. 36-45].

До його очевидних заслуг слід віднести здійснений ним аналіз сутності та причин посилення тенденції глобального поширення і зміцнення процесів політизації етнічності та етнізації політики і як наслідок всього цього ескалації етнополітичних конфліктів наприкінці 1960-х років. Спираючись на цей аналіз, А.Р. Аклаєв дійшов такого висновку: «В результаті на рубежі 1960-1970-х рр. етнополітичний конфлікт перетворюється у самостійний предмет наукового аналізу і виникає етнополітична конфліктологія як особлива сфера міждисциплінарних досліджень, покликана до життя потребами розвитку людського співтовариства» [2, с. 39]. Звичайно, цей висновок має право на існування. Однак, на наше переконання, він є не зовсім коректним, за винятком хіба що твердження про те, що етнополітична конфліктологія була «покликана до життя потребами розвитку людського співтовариства». Решта ж положень цього твердження є щонайменше дискусійними. По-перше, саме етнополітичний конфлікт «перетворився у самостійний предмет наукового аналізу» на рубежі не 1960-1970-х рр., а тільки лише на рубежі 1980-1990-х рр. По-друге, саме етнополітична конфліктологія, відповідно виникла теж десь років на 20 (двадцять!) пізніше. По-третє, вона не одразу виникла як «сфера міждисциплінарних досліджень», а пройшла тривалий, досить складний і суперечливий шлях від монодисциплінарності до міждисциплінарності. По-четверте, етнополітична конфліктологія виникла не на порожньому місці: їй передували ґрунтовні

концептуальні та теоретико-методологічні напрацювання цілої плеяди відомих вчених ще першої половини ХХ ст.

Щодо запропонованої А.Р. Аклаєвим періодизації західної етнополітичної конфліктології, то він поділив процес її еволюції на *чотири етапи*. Перший етап, він датує кінцем 1960-х – кінцем 1970-х рр. і характеризує його як «етап формування етнополітичної конфліктології як міждисциплінарної сфери наукових досліджень». «Другий етап у розвитку етнополітичної конфліктології, – стверджує він, – припадає на 1980-ті рр. Його можна охарактеризувати як етап становлення, коли вона перестає бути просто міждисциплінарною сферою досліджень суміжних суспільних наук і перетворюється у самостійну конфліктологічну дисципліну». Третій етап датується А.Р. Аклаєвим 1990-ми роками і характеризується «інтенсивним зростанням етноконфліктологічних досліджень у зв'язку з осмисленням нових реалій сучасного світу, перш за все, процесів глибокої політичної і соціально-економічної трансформації в низці регіонів світу, які розгорнулися на рубежі 1980-1990-х рр., та докорінними зрушеннями у міжнародних відносинах після закінчення «холодної війни». А на початку ХХІ ст., стверджує він, «етнополітична конфліктологія вступає в новий четвертий етап розвитку» [2, с. 39-42, 45]. Щоправда, якщо перші три із періоди були ним охарактеризовані, то про останній, тобто четвертий період, була лише проста і стисла згадка.

Третьою працею, в якій йшлося про генезу західної етнополітичної конфліктології та її періодизацію став навчальний посібник російської дослідниці С.В. Мурашевої [4, с. 8-10]. Але в ньому, опублікованому вже у 2015 р., лише повторювалася періодизація В.А. Авксент'єва 2001 р. Отже, в російській науковій літературі дана проблема досліджена не належним чином, що є додатковим свідченням її актуальності.

Щодо *ступеню наукової розробки* проблем, пов'язаних з генезою етнополітичної конфліктології на Заході, то з'ясувати його досить складно з огляду на кілька важливих причин. По-перше, тому, що у західній відповідній літературі *бракує спеціальних* публікацій із зазначеної проблематики. По-друге, на Заході існує ціла низка близьких, суміжних, тісно пов'язаних чи навіть «переплетених» наукових дисциплін чи їх галузей, з різним статусом і різними або об'єднаними назвами, які власними, а найчастіше спільними зусиллями досліджують водночас проблеми миру, конфліктів та війни. Підтвердження тому – існування таких з них, як: «Дослідження миру» (Peace Studies), «Дослідження війни» (War Studies), «Дослідження миру та конфліктів» (Peace and Conflict Studies), «Дослідження міжнародних відносин» (International Relations Studies) та ін. [7, р. 19-34]. По-третє, щодо досліджень розвитку суто етноконфліктологічних знань, то вони, окрім вже зазначених «академічних дисциплін/галузей», здійснюються ще й в рамках «Етнічних та расових студій» (Ethnic and Race Studies), «Етнічних студій» (Ethnic Studies), «Етноконфліктології» (Ethnic Conflict Studies) та ін. В таких умовах виокремити і з'ясувати еволюцію, і тим більше періодизацію кожної з них безпосередньо і поодиноці, у тому числі й етнополітичної конфліктології, практично неможливо. Тому спробуємо розв'язати це питання опосередковано, зокрема шляхом аналізу існуючих періодизацій найбільш впливових або, як правило разом узятих, згаданих дисциплін/галузей.

Цікаву і досить коректну точку зору щодо генези західних досліджень міжнародних відносин (International Relations Studies), а в їх рамках частково й етнополітичної конфліктології, висловив американський професор Каліфорнійського університету (Лос-Анджелес) *Джон Егню*. Зокрема, він запропонував поділити цей процес на наступні чотири періоди: *перший період* – 1815-1875 рр. – період «британського геополітичного порядку» (The British Geopolitical Order); *другий період* – 1875-1945 рр. – період «геополітичного порядку міжімперіалістичного суперництва» (The Geopolitical Order of Inter-Imperial Rivalry); *третій період* – 1945-90 рр. – період

«геополітичного порядку холодної війни» (The Cold War Geopolitical Order); *четвертий період* – з кінця 1990-х рр. – період «нового світового порядку» (A New World Order) [6, р. 3-22].

Ця періодизація, при всій її коректності, на нашу думку, є недостатньо ефективною з точки зору висвітлення і розуміння особливостей генези саме західної етнополітичної конфліктології в кожному з її періодів. Зазначений недолік запропонованої Дж. Егню періодизації обумовлений надто широким її контекстом, зокрема всією сферою міжнародних відносин, в яких етнополітичні конфлікти розглядалися лише однією з її другорядних або третьорядних складових.

Водночас, слід віддати належне Дж. Егню за кілька доволі корисних речей, висловлених ним в його публікації. По-перше, за застосування у своєму дослідженні маловідомого, але досить ефективного геополітичного підходу. До речі, цей підхід, на нашу думку, було б більш коректним називати не просто «*геополітичним підходом*», а «*етногеополітичним підходом*», оскільки в даному випадку в ньому превалує саме *етнополітична* складова. Адже значна частина «внутрішньодержавних» етнополітичних конфліктів мають міжнародний вимір чи їм може бути надано такий вимір, а більшість міждержавних конфліктів мають яскраво виражений домінуючий етнополітичний компонент. Вводячи поняття «*етногеополітичний підхід*» у широкий науковий обіг, автор даної статті сподівається на те, що його застосування сприятиме більш ґрунтовному дослідженню причин і наслідків ескалації етнополітичних конфліктів, зокрема їх інтернаціоналізації та пошуку міжнародним співтовариством оптимальних шляхів, методів і засобів деескалації, трансформації та розв'язання цих конфліктів. По-друге, за чіткий категоріальний апарат Дж. Егню і, перш за все, за використання поняття «*етнополітичні конфлікти*» щодо назви всіх конфліктів з етнополітичною складовою. По-третє, за висвітлення проблем впливу процесів глобалізації та фрагментації як на самі ці конфлікти, так і на наукову галузь, яка їх досліджує, тобто на етнополітичну конфліктологію. По-четверте, за коректне твердження-застереження: «Глобалізація та фрагментація є протилежними сторонами однієї і тієї ж геополітичної монети, яка призвела до зростання етнополітичних конфліктів за останні двадцять років» [6, р. 19].

Більш зручною і придатною для розуміння еволюції етнополітичної конфліктології можна вважати періодизацію, запропоновану *Денісом Сандолем* та *Шоном Бірном* у добре відомому і авторитетному енциклопедично-довідковому виданні «*Посібник з аналізу та розв'язання конфлікту*» [11, р. 3-4], який перевидавався вже кілька разів. В ньому дається у цілому прийнятна і доволі поширена на Заході періодизація еволюції загальної конфліктології. Ця періодизація досить коректно може бути екстрапольована на етнополітичну конфліктологію або навпаки еволюція етнополітичної конфліктології може бути легко вписана в рамки еволюції загальної конфліктології. Особливо вдалим це може видатися для тих дослідників етнополітичної конфліктології, які вважають її однозначно й виключно підгалуззю загальної конфліктології. В цьому посібникові сфера дослідження конфліктів визначається як окрема самостійна «*мульті- чи міждисциплінарна галузь*» (multi- interdisciplinary field) під назвою «*Аналіз та розв'язання конфліктів*» (Conflict Analysis and Resolution – CAR), «яка вивчає суспільні конфлікти та насилля». Еволюцію цієї наукової галузі Д. Сандол та Ш. Бірн поділяють на *чотири періоди*, які вони називають «*чотирма хвилями*».

Перший період вони датували другою половиною 50-х–60-ми роками ХХ ст. і найбільш впливовими тогочасними подіями вважали «повстання американських корінних народів за свої права», «рухи за громадянські права» та «антивоєнні виступи». Найбільшими досягненнями цього періоду еволюції загальної конфліктології вони назвали заснування у 1957 р. Кеном Болдуїном «*Journal of Conflict Resolution*» та у 1962 р. Йоханом Галтунгом «*Journal of Peace Research*», а також створення у 1965 р.

«Міжнародної Асоціації дослідження миру» (International Peace Research Association – IPRA). Ці події, на наш погляд, можна вважати початком інституціоналізації загальної конфліктології.

Другий період вони датували 70-ми роками ХХ ст. і назвали «професіоналізацією галузі», а серед помітних інституціоналізаційних досягнень згадали створення у 1972 р. «Організації професіоналів дискусійного розв'язання» (Society for Professionals in Dispute Resolution – SPIDR) та «Мережі розв'язання конфлікту» (Conflict Resolution Network – CREnet), а також відкриття у 1973 р. першої «Школи дослідження миру» (School of Peace Studies) при Бредфордському університеті.

Третій період (80-90-ті роки ХХ ст.) Д. Сандол та Ш. Бірн охарактеризували як початок досліджень «структурних коренів конфлікту» (structural roots of conflicts), теорії «основних людських потреб» та «зв'язків між мікро- і макро- рівнями втручання у конфлікт». Щодо досягнень інституціоналізаційного характеру цього періоду, то це: започаткування у США та Канаді у 1981 р. магістерських (M.Sc.) та у 1987 р. докторських (Ph.D.) міждисциплінарних навчальних програм з «Аналізу та розв'язання конфліктів» (CAR), а також створення у 1984 р. «Американського інституту миру» (United States Institute of Peace), а у 1985 р. «Канадського Інституту міжнародного миру і безпеки» (Canadian Institute for International Peace and Security) та «Канадської мережі розв'язання конфліктів» (Conflict Resolution Network Canada).

Четвертий період, за твердженням Д. Сандола та Ш. Бірна, розпочався з кінця ХХ ст. і тривав до часу виходу в світ їхньої публікації, тобто до 2010 р. «Кульмінацією» цього періоду вони вважали запровадження у 2005 р. в університетах Північної Америки перших навчально-дослідницьких магістерських (M.Sc.) та докторських (Ph.D.) програм з «Трансформації конфліктів» (Conflict Transformation).

При всіх своїх позитивах наведена вище періодизація дає лише загальне уявлення про основні напрямки і тренди еволюції загальної конфліктології, часові рамки її періодизації та загальні контури контенту. На жаль, з цієї періодизації навіть для фахівців з етнополітичної конфліктології не просто з'ясувати загальне і особливе в еволюції цих двох галузей наукового знання. Надто вже широким виявляється загальноконфліктологічний підхід для виявлення специфіки еволюції етнополітичної конфліктології, її періодизації та розуміння й висвітлення всіх тонкощів і нюансів окремих її періодів та етапів.

Тому варто звернути увагу на ще одну хоч і побіжну, але досить цікаву періодизацію еволюції, причому вже етноконфліктології, здійснену британським дослідником *Карлом Корделлом* та німецьким дослідником *Стефаном Вольффом*. У своїй досить відомій і добре розрекламованій на Заході праці «*Етнічний конфлікт: причини, наслідки та розв'язання (Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Resolutions)*» вони поділили процес генези етноконфліктології на чотири наступні періоди. *Перший період* (50-60 роки ХХ ст.) К. Корделл та С. Вольфф охарактеризували як період досліджень «переважно націоналізму як такого» та «конкретних прикладів етнічних меншин». *Другий період* вони датували 70-80-ми роками, а його основними рисами назвали «початок більш систематичного дослідження феномену етнічного конфлікту», зокрема його причин. *Третій період* генези етноконфліктології, за твердженням К. Корделла та С. Вольфа, припав на 90-ті рр. і йому були притаманні такі основні риси, як: використання при дослідженні етнічних конфліктів теорій «раціонального вибору» та «міжнародних відносин», а також впровадження «психоаналітичних підходів» і теорії «небезпеки/безпеки» при поясненні причин ескалації етноконфліктів та ін. *Четвертий період*, у їх трактуванні, розпочався з кінця 90-х років і продовжувався до 2010 р., тобто до часу появи їх праці. Його головною

особливістю вони вважали «формування економічної теорії етнічного конфлікту» [10, р. 25].

При всіх позитивах запропонованої К. Корделлом та С. Вольффом періодизації, в ній, на нашу думку, є чимало білих плям, вразливих місць та більш ніж дискусійних положень. Одним з найбільш важливих теоретико-методологічних і концептуальних недоліків їх періодизації, характеристики її періодів, як і згаданої праці в цілому, є свідомі й наполегливі намагання цих відомих дослідників уникати використання в ній поняття «етнополітичні конфлікти», а також ігнорування тих праць своїх колег, в яких аналізується чи навіть згадується саме цей тип конфліктів. На підтвердження цього нашого однозначного і досить таки різкого зауваження наведемо наступні аргументи. По-перше, у своїй 232-х сторінковій праці великого формату К. Корделл та С. Вольфф жодного разу (!) ані в основному тексті, ані в примітках, ані в посиланнях не використали термін чи поняття «етнополітичні конфлікти». По-друге, вони не згадали жодного (!) наукового центру, співробітники яких досліджують цей тип конфліктів, включно з добре відомим центром Соломона Аша [5]. По-третє, претендуючи на глобальний аналіз етнічних конфліктів, вони жодного разу (!) не скористалися матеріалами всесвітньовідомого і найбільш цитованого, найпотужнішого і найавторитетнішого глобального проекту на чолі з батьком засновником етнополітичної конфліктології *Тедом Гурром* [9]. По-четверте, будучи викладачами престижних університетів, вони, тим не менш, не згадали жодного (!) університету, факультету чи кафедри, де готуються фахівці з «етнополітичних конфліктів». Нарешті, до свого 16-ти сторінкового «Списку використаних джерел» (References) вони не включили жодної праці (!), в контенті, і тим більше в назві якої було б присутнє термін «етнополітичні конфлікти»... І це при тому, що практично вся їх праця базується не просто на аналізі, а виключно на аналізі саме етнополітичних конфліктів.

Знайти якісь логічне пояснення цьому парадоксальному явищу надзвичайно важко. Однак, зробити це можна і конче потрібно, але для цього слід провести окреме спеціальне дослідження, що виходить за рамки даної статті. Тому тут лише попередньо зазначимо, що наведена вище ситуація – це результат зовні непомітної, але досить потужної і часом жорсткої конкурентної боротьби між різними досить численними науковими школами. Особливо активно вона стає при швидких змінах наукових парадигм та ще й появі зовсім нових наук чи галузей наукового знання, якою є етнополітична конфліктологія. І ведеться ця боротьба, як це не сумно, не тільки і не стільки за наукові істини, скільки за потужні наукові проекти, за солідні наукові гранти, за бренди, за прихильників, за потенційних покупців «своїї» наукової продукції та ін. [8, р. 877].

Автор даної статті має власне бачення і самого процесу генези західної етнополітичної конфліктології, і її періодизації, і, що особливо важливо, характерних рис її періодів та етапів. Однак, виходячи з обмеженого обсягу статті, він вимушений дати тут лише загальні контури періодизації генези цієї нової галузі наукового знання. Зокрема, пропонується поділити процес еволюції етнополітичної конфліктології на *чотири основних періоди*. Перший період має охоплювати 1914-1950-ті роки і заслуговує на назву «Зародження етнополітичної конфліктології». Другий період можна датувати 1960-1970-ми роками і назвати «Виокремлення етнополітичної конфліктології». Третій період пропонується датувати 1980-1990-ми роками і назвати «Становлення етнополітичної конфліктології». Нарешті, четвертий, сучасний період (2000-і роки – по теперішній час) вартує назви «Подальший розвиток та інституціоналізація етнополітичної конфліктології».

Критерієм такої періодизації виступають виключно кількісні та якісні характеристики тих феноменів, які мали місце чи які були притаманні тим чи іншим

часовим параметрам зазначеного процесу. Зрозуміло, що ця вперше запропонована у вітчизняній науковій політологічній літературі періодизація має дискусійний, схематичний, певною мірою суб'єктивний і поки що лише постановочний характер. І, тим не менш, вона може дати більш чітке, логічно впорядковане уявлення про тривалий, складний і суперечливий процес зародження, становлення та подальшого розвитку цієї відносно нової галузі наукового знання.

Все вищенаведене дає підстави для наступного *висновку*: проблематика еволюції етнополітичної конфліктології і у зарубіжній, і у вітчизняній науковій літературі поки що залишається мало дослідженою. Окрім того, все ще бракує єдності у поглядах на її періодизацію, на змістовне наповнення запропонованих зарубіжними і вітчизняними дослідниками періодів та й самі періоди, на наш погляд, потребують додаткового поділу на етапи та більш детальної характеристики.

Список використаної літератури:

1. Авксентьев В. А. Этническая конфликтология : в поисках научной парадигмы : моногр. / В. А. Авксентьев. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 268 с. ; Avksentev V. A. Etnicheskaya konfliktologiya : v poiskakh nauchnoy paradigmy : monogr. / V. A. Avksentev. – Stavropol : Izd-vo SGU, 2001. – 268 s.
2. Аклаев А. Р. Этнополитическая конфликтология : анализ и менеджмент : учеб. пособ. / А. Р. Аклаев. – Москва : Дело, 2005. – 472 с. ; Aklaev A. R. Etnopoliticheskaya konfliktologiya : analiz i menedzhment : ucheb. posob. / A. R. Aklaev. – Moskva : Delo, 2005. – 472 s.
3. Кіссе А. І. Етнічний конфлікт : теорія і практика управління. Політологічний аналіз : моногр. / А. І. Кіссе – Київ : Логос, 2006. – 380 с. ; Kisse A. I. Etnichnyi konflikt : teoriia i praktyka upravlinnia. Politolohichnyi analiz : monohr. / A. I. Kisse – Kyiv : Lohos, 2006. – 380 s.
4. Мурашева С. В. Этноконфликтология (теоретико-методологические аспекты) : учеб. пособ. / С. В. Мурашева. – Орел : ФГБОУ ВПО «ОГУ», 2015. – 211 с. ; Murasheva S. V. Etnokonfliktologiya (teoretiko-metodologicheskie aspekty) : ucheb. posob. / S. V. Murasheva. – Orel : FGBOU VPO «OGU», 2015. – 211 s.
5. About the Solomon Asch Center for the Study of Ethnopolitical Conflict [Electronic resource] – Mode of access : <https://aschcenter.blogs.brynmawr.edu/about/>
6. Agnew J. The Geopolitical Context of Contemporary Ethnopolitical Conflict / J. Agnew // Byrne S. Reconcilable Differences : Turning Points in Ethnopolitical Conflict / S. Byrne, C. Irvin. – West Hartford : Kumarian Press, Inc., 2000. – 221 p.
7. Barash D. Peace and Conflict Studies / D. Barash, Ch. Webel. – 3rd ed. – Thousand Oaks : Sage Publications, Inc, 2013. – 584 p.
8. Deutsch M. The Handbook of Conflict Resolution : Theory and Practice / M. Deutsch, P. Coleman, E. Marcus. – San Francisco : John Wiley & Sons, Inc., 2006. – 959 p.
9. Gurr T. Minorities at Risk : A Global view of Ethnopolitical Conflicts / T. R. Gurr. – Washington, DC : United States Institute of Peace Press, 1993. – 427 p.
10. Kordell K. Ethnic Conflict : Causes, Consequences, and Resolutions / K. Kordell, S. Wolff. – Cambridge : Polity publisher, 2010. – 304 p.
11. Sandole D. Handbook of Conflict Analysis and Resolution / D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, J. Senehi. – London : Routledge, 2008. – 576 p.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2016 р.

O. Marukhovska-Kartunova

PERIODIZATION OF THE GENESES OF THE ETHNOCONFLICTOLOGICAL RESEARCHES IN THE WEST IN THE XX-XXI CENTURIES: MULTIPLICITIES OF CONCEPTUAL APPROACHES

The article is devoted to research of the periodisation problems of the geneses of the Western ethnopolitical conflict studies. The existing conceptual approaches to the periodisation of this complicated and contradictory process are analysed. In particular the conceptual approaches to the problems of periodisation of the geneses of a new sphere of scientific knowledge by such Ukrainian scholar as A. Kisse, Russian researchers as V. Avksentiev and A. Aklaev and also Western scientists as John Agnew, Denis Sandole and Sean Byrne, Karl Kordell and Stefan Wolff are examined.

The advantages and shortcomings of those approaches were studied, objectively characterized and described. It was proved, that a range of problems of evolution of ethnopolitical conflict studies in both foreign and home scientific literature remains scantily explored. Author's innovative conceptual approach to the periodisation of the above mentioned process was suggested. It was proposed to date the beginning of origin of this sphere of scientific knowledge not from the middle of 1950th, as some western scientists consider, but from the beginning of XXth century, in particular from 1914th year.

The author of the article also tries to educe the real reasons of avoidance of the use of such concepts as «ethnopolitical conflicts» and «ethnopolitical conflict studies» by some Western scientists. The main reasons of this avoidance are following: existence of conflicts among the scholarly disciplines, among theorists, researchers, and practitioners; and among training programs and graduate studies for scarce resources – students, clients, grants, and so on.

Key words: *periodisation, conceptual approaches, geneses, ethnopolitical conflict studies, new sphere of scientific knowledge.*

УДК 32.019(477)

К.Ю. Одарченко

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ТЛІ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються теоретично-практичний вимір внутрішньопартійної комунікації на тлі соціальної моделі взаємодії в Україні. Крім того, в статті міститься теоретичний огляд специфіки організаційного розвитку політичних партій по М. Веберу.

Акцентовано увагу, що політична партія є тим інститутом політичної системи, який акумулює та виражає політичні інтереси тих чи інших суб'єктів політики, що спрямовані на здобуття або утримання державної влади крізь призму їх ідеологічних засад. Проте в Україні зважаючи на двадцятип'ятирічний ювілей державної незалежності, майже століття функціонування в радянському політичному алгоритмі та ще давнішим але тривалим бездержавним періодам і не системним практикам створення демократичних організацій та партій маємо проблематику з організаційним розвитком сучасних політичних партій.

Визначено, що в контексті внутрішньопартійної комунікації українські політичні партії знаходяться на низькій позиції росту. Відповідно, в своїй більшості, вони лишається патрон-клієнтелістськими політичними організаціями з демократичним фасадом та церемоніальними атрибутами.

Ключові слова: внутрішньопартійна організація, внутрішньопартійна демократія, організаційна структура.

Загально відомо, що політичну партію у політичній системі суспільства, політична наука вважає важливим та необхідним елементом здобуття, використання і здійснення політичної влади. В теоретично-політологічному контексті, політична партія є тим інститутом політичної системи, який акумулює та виражає політичні інтереси тих чи інших суб'єктів політики, що спрямовані на здобуття або утримання державної влади крізь призму їх ідеологічних засад [3].

Втім, строката політична реальність диктує свої «правила гри», які публічно можна узагальнити, як наявність юридичної можливості створювати політичні партії, не означає, що з організаційної, комунікаційної, ієрархічної, виборчої точки зору вони будуть ефективними механізмами реалізації політичних інтересів громадян держави. В Україні зважаючи на двадцятип'ятирічний ювілей державної незалежності, майже століття функціонування в радянському політичному алгоритмі та ще давнішим але тривалим бездержавним періодам і не системним практикам створення демократичних організацій та партій маємо проблематику з організаційним розвитком сучасних політичних партій. Керуючись категоріальною методологією українського вченого Ю. Мацієвського, ми вважаємо, що в контексті внутрішньопартійної комунікації українські політичні партії знаходяться на низькій позиції росту. Відповідно, в своїй більшості, вони лишається патрон-клієнтелістськими політичними організаціями з демократичним фасадом та церемоніальними атрибутами, до яких можна віднести демократичні політичну програму, устав, систему членських внесків, яскраві багатолюдні партійні з'їзди, тощо. Виходячи з вище вказаного, проблематикою нашої наукової розвідки є з'ясування специфіки організаційного розвитку політичних партій в Україні, з точки теоретично-наукових розвідок про партійну організацію, їхню сутність і відповідний практичний досвід уможливлення демократизації їх організації через

призму закону. Окремим завданням є аналіз оптимальної соціальної моделі взаємодії в Україні, де політичні партії займають одне з вирішальних ролей.

Вітчизняний партолог, Ю. Шведа, цілком правий, коли стверджує, що досліджуючи політичні партії через ретроперспективу розвитку політичної думки і державно-правових вчень, необхідно чітко усвідомлювати існуючу різницю між сучасними політичними партіями і їх історичними прототипами [8].

В першій половині ХХ століття, окрім фундаментального внеску М. Дюверже в дослідження політичних партій, виокремити варто й інше партологічне дослідження. Німецький вчений, політолог, Макс Вебер (1864-1920) в роботі «Політика як покликання і професія» (1918) виокремив три етапи утворення партії як виду організації в історичній перспективі, в філогенезі. Так, на першому етапі вони представляли собою лише свиту аристократії, тобто фактично кліку, з патрон-клієнтськими відносинами, всі члени якої були орієнтовані на лідера-господаря ресурсів. Цей етап тривав досить довго, і в кінці ХVІІІ в. партії представляли собою не стільки свиту аристократії, скільки партії шанованих людей, які і вершили всі справи по висуненню і обранню кандидатів на місцях [1].

На другому етапі, з розвитком виборчого процесу і збільшенням кількості обраних посад, духовенство, вчителі, лікарі, адвокати, аптекарі, заможні сільські господарі, тобто всі, хто вважав себе освіченими і діловими людьми або джентльменами, «утворювались спочатку нерегулярні політичні союзи і клуби, найбільше - локальні політичні клуби. М. Вебер стверджував, що «згуртованість забезпечують тільки парламентарії; вирішальну роль при висуненні кандидатів у вожді грають люди, шановні на місцях. Програми виникають частково з агітаційних закликів кандидатів, частково в зв'язку зі з'їздами шанованих громадян або рішеннями парламентських партій» [1].

Нарешті, на третьому етапі партійного філогенезу утворилися постійні зв'язки між керівництвом в столиці і мережею локальних союзів і клубів, зв'язку яких тримає в своїх руках партійне керівництво, яке перебуває вже не в парламенті, а в штаб-квартирі партії. З'явилися електоральні агенти - люди, професійно організують виборчі кампанії, виник постійний партійний апарат, партійні чиновники, які отримують заробітну плату з партійної каси. Для постійного поповнення цієї каси довелося ввести членські внески. Партія з мережі локальних партійних клубів і спілок перетворилася в сучасне політичне підприємство, в партійну машину [1].

При дослідженні політичного простору, в рамках якого діють політичні партії, деякі дослідники застосовують компаративний підхід, що має бути орієнтований на виявлення якісних характеристик внутрішньопартійних комунікацій [6, с. 36]. Індивідуальна свобода політичних партій визначає більшою мірою їх внутрішньопартійні комунікації, які проявляються у формуванні партійного бюджету, вибори керівництва, проведенням праймеріз (внутрішньопартійного голосування) з метою подальшої демократизації внутрішньопартійного життя, підвищення відкритості та змагальності процесу кадрового відбору на виборні посади, підтримці відносин партійної бюрократії і рядових членів, сплаті або відмові від сплати членських внесків та ін. [5, с. 300].

Як стверджує український вчений О. Шиманова, внутрішньопартійна комунікація - це різновид партійної комунікації, що передбачає рух інформації всередині політичної партії між елементами її організаційної структури, і включає такі напрямки: всередині партійного осередку, між партійними осередками одного рівня (горизонтальна комунікація), між партійними осередками різної субординації (вертикальна комунікація) [9, с. 180]. До чинників, що справляють визначальний вплив на формування внутрішньопартійної комунікації необхідно віднести організаційну структуру партії; внутрішньопартійну демократію; статут і програму партії. Як опосередкований приклад,

український політичний дослідник Р. Шляхтич у своєму дис.дослідженні «Протистояння ОУН(Б), УПА та радянської влади на території Західної України у повоєнний час (1945 - сер. 1950-х рр.)» зазначає, що мережа українського підпілля та структура радянської влади як раз будувалися за горизонтальним і вертикальним напрямками та передбачала охоплення всіх сфер життя населення західноукраїнського регіону [10]. Як демонструє нам історична хроніка, результатом, що «упівське» підпілля поєднувало в собі взаємодоповненість і субординацію горизонтального та вертикальних напрямків є довготривалі політичної, військової, пропагандистської діяльності УПА та її відносної, але все ж таки організаційної стабільності. Безумовно не можна повноцінно обожнювати умови формування сучасних українських політичних партій та військово-політичної організації «УПА» в першій половині. Але організаційні алгоритми функціонування УПА демонструють, як можна протидіяти політичному режимові коли ти маєш права на жодні легальні засоби впливу на нього, на противагу діючими партіям, які вже зараз якщо подолають прохідний бар'єр до парламенту можуть претендувати на державне фінансування своїх політичних партій. Що в свою чергу опосередковано але суттєво впливає на характер внутрішньої організаційної будови партії.

Добре розвинена, точно визначена організаційна структура партії відіграє важливу роль, як у політичному житті, так і в успішному переході до демократії. Але політичні партії повинні самі бути демократичними для того, щоб сприяти її становленню. Якщо партії не мають демократичного досвіду та поваги до цінностей демократії, то вони не матимуть їх, коли переможуть на виборах і почнуть керувати державою [8, с. 141, с.143].

Втім є очевидна політична альтернатива. Маємо на увазі, позицію, українського вченого Ю. Шведа, що раціонально діють ті політичні сили, партії, які за словами науковця, «серйозно ставлячись до принципу внутрішньопартійної демократії». І додає, «що внутрішньопартійна демократія заперечує принцип вождизму, вимагає внутрішнього порядку формування волі в організаційному апараті». Що це означає, по факту? Йде мова, що статут та програма політичної партії повинні спиратися на внутрішньопартійній демократії як засобу забезпечення демократичної та ефективних внутрішньопартійних зв'язків (вертикальних та горизонтальних, за типом утворення). Крім того, цілком правильним є думка Ю. Шведа, що взагалі утворення та діяльність партійних органів, визначення прав та обов'язків членів, правила щодо висунення кандидатів на політичні посади й питання фінансування - всі ці завдання й функції повинні бути врегульовані внутрішнім демократичним устроєм політичної партії [8, с. 146]. Якщо цього немає, політична партія відверто маніпулює своєю приналежністю в ідеологічному та організаційному аспекті до демократичних політичних інституцій і в майбутньому є готовою платформою для приходу до влади автократів чи навіть «демократичних популістів». Останні, як ми вважаємо є сучасною політичною та партійною тенденцією не лише в Україні, але й в країнах Об'єднаної Європи, де зараз євроскептецизм виходить в політичні пріоритети громадської дуки чим демократичні ідеали, які втрачають легітимну підтримку.

Цікавим є позиція вченого А. Ліндсея, який в своїй роботі «The Modern Democratic State» (1943 р.) розмірковував: «щоб встояти демократія повинна буде використовувати і пристосовувати до справи будь і всіляке вміння, знання і керівництво, яке тільки зможе надаватися в її розпорядженні. Без знання і вміння, далекоглядності і керівництва неможливо утримувати цей складний і взаємозалежний світ, в якому ми живемо. Будь-яке зведення в культ некомпетентності здатне лише привести до катастрофи» [11].

Якщо ми говоримо про своєрідні раціональні вимоги до сприяння внутрішньопартійній демократії, вочевидь треба говорити, що партійні структури повинні мати можливість самостійно ухвалювати рішення без домінуючого впливу

вищого рівня, але за його ініціативи у управлінському та організаційному розвитку політичної партії. Ми волиємо погодитись із політологічною тезою вченого Ю. Шведа, про те, що проблема реалізації внутріпартійної демократії в Україні полягає переважно у тому, що наявна внутрішня організація партій не досить розвинена. Крім того, на його думку, політична воля національних керівних кадрів партій надто слабка для того, щоб сприяти формуванню внутріпартійної волі або просто схвалювати його, особливо у тих випадках, коли йдеться про інтереси, особи, кандидатури та посади. Для нижчих партійних структур з такої манери поведінки виникає дистанція до власної партії, бо за подібного зменшення самостійності не можуть з'явитися ані ентузіазм, ані мотивація, ані консенсус [8, с. 145]. Відповідно, перебування в лавах політичної сили перетворюються на «рутину», до виконання якої людина не має ні ініціативи ні волі, ні бажання вносити свій інтелектуальний внесок над популяризацію ідеалів партії серед громадян та соціалізацію їх в партійне політичне бачення сьогодення. Як цілком гіпотетичні результати, можна очікувати, що партійне керівництво без ініціативності та професійного реалізації партійної стратегії в рамках горизонтальних партійних зв'язків

не гарантувати ухвалення рішень в розумному часовому відрізку, а самі ці рішення будуть лише символічно як виражати, так і підтверджувати відсутність існуючого в партії консенсусу з приводу засадничих положень, які хвилюють виборців політичної партії. На сам кінець, гострою для процесу українського партійного філогенезу, проблемою є наявність суперечливих думок і переконань, що переростають у відверту боротьбу фракцій в середині політичної партії, адже в своїй природі мають небезпечний і деструктивний «управлінський пострадянський ген», коли є правильне рішення «партії», «її лідера», а решта позицій, мають виходити саме з алгоритмів рішення партійного лідера (-ів). На сьогодні збереження подібного способу «ухвалення рішень» в партії є найгіршою інституційною практикою, яку можна припустити, і в результаті може привести лише до повної дискредитації політичної партії.

Разом з тим, варто не забувати, що починаючи з 1922 по 1991 року домінуючою позицією, що вкорінювалась в громадську думку тоді ще радянської України керуючої ролі єдиної комуністичної політичної партії, яка не допускала жодної до політичної альтернативи. А з організаційної точки зору, на місцях допускала лише реалізацію виконавчих функцій, а не керуючих. Сьогодні ж функціонування та розвиток посткомуністичного суспільства в Україні характеризується ліквідацією монополії однієї партії на владу, виникненням і становленням багатопартійності, яка є важливою ознакою демократичної правової держави. Саме через політичні партії, суспільно-політичні рухи, різні громадські об'єднання, волонтерські спільноти до активної державотворчої діяльності мають залучатися широкі верстви населення, реалізовуватись і захищатись політичні та економічні інтереси різних суспільних верств в Україні [7]. Очевидно треба говорити про адаптовану до українських реалій соціальну модель взаємодії, одними із ініціаторів яких можуть і мають стати українські політичні партії новітньої організаційної будови, яка передбачатиме, що широку автономію горизонтальних внутрішньопартійних зв'язків в межах кількох дихотомічних впливів: політичної стратегії партії, політичного порядку денного і характеру інституційної реакції на неї; високої професіоналізації партійних кадрів, що віддані ідеології партії та її інституційній спроможності до змін в країні.

З приводу саме соціальної взаємодії в українському інтелектуальному дискурсі примітно виділяється думка вченого, політолога – Тараса Плахтія, який komponує свою точку зору з одного боку позитивними рисами української ментальності, з іншого боку їх ціннісними протилежностями.

Згідно досліджень, вітчизняного політолога, було виявлено, що найбільш характерними позитивними рисами ментальності українців є висока інтуїція та

чуттєвість як її основа, образність і вроджена релігійність [4]. Варто відзначити, що в сучасному світі, в світі гібридних політичних режимів, «фейкових» політиків, амбівалентних політичних партій подібні риси суспільства часто можуть стати об'єкту політтехнологічного впливу напередодні виборчого процесу чи навіть після нього для досягнення владних і контр владними елітами своїх егоїстичних цілей. В українській політичних реаліях, ці риси можуть факторами як успішної політичної участі громадян в політиці, згадаймо неймовірних громадянський поступ по всій Україні під час «Революції Гідності», так і чинниками політико-світоглядного самообману, коли в контексті протесних дій на аванс сцену виходять одіозні невідомі партії та лідери, які «зачаровують» своєю харизмою та «програмою», але за якими в реальності не має фундаментальної політичної, фінансової, ціннісної підтримки.

Характерною негативною рисою є "надлишкове гетьманство", що позначається прислів'ям: "Де два українці – там три гетьмани". Вона, на думку українського політолога Т. Плахтія, свідчить про «українську патологічну нездатність домовлятися, діяти колективно, високу схильність до індивідуалізму та відкидання всякого авторитету» [4]. Певна річ, adeptів цієї думки, яка тимчасово має місце бути, в Україні і за її межами знайдеться чимало. Водночас, варто застерегти скептиків націєтворчого процесу, досвід свідомих громадянських протестів – «наприклад «Революція на граніті» та «Революція Гідності» - це одні з найбільш показових аспектів, що українське суспільство, точніше його пені мобільні верстви – готові відстоювати спільно свої права та свободи.

Окремими чином ряд науковців, втому числі, вже зазначений Т. Плахтій до т.з.в. «негативних рис української ментальності» відносить - "хатаскрайність", яка виявляється у відчуженому ставленні до зовнішнього світу, намаганні самозануритися у власний внутрішній світ, аж до спроб побудови гармонійного мікросвіту на власному подвір'ї з метою ізолюватися він несприятливої зовнішньої реальності та суспільних подій [4]. Щодо кореляції цього виводу науковця із тематикою нашого наукового дослідження варто відзначити наступне. Якщо критично проаналізувати, для прикладу, лише передвиборчі програми, бачення (див. «марення»), політичних партій щодо інтеграційного поступу України, її політичного майбутнього к держави за їх «доступу» до влади та фінансових ресурсів складається враження, що скомпоновані ці програми політичними організаціями з паралельного всесвіту, де в Україні вже немає ні корупційного фактору, ні дискредитаційних умов для виживання громадянського суспільства і саме воно завше демонструє свої активістські позиції.

На нашу думку, всі наведені «негативні риси» українців, можна адаптувати і до організаційного процесу партійної розбудови в Україні. Особливо ці акценти актуальні, якщо проаналізувати численні конфлікти в середині партій між їх керівництвом та регіональними активістами, щодо впровадження тактики та стратегії партії, односторонньої (зі сторони керівництва) партійної реакції на загальнодержавні виклики, конфліктів щодо практичного втілення зобов'язань рядових партійців та керівників правилам та «догмам» партійних статутів.

Політолог Т. Плахтій, зауважує, що надзвичайно важливу роль відіграють прийняті правила та ролі у громадських організаціях та партіях, які запропоновано їх учасникам у статутах. Очевидно, що конструкція ієрархії з розподілом ролей у ній, який закріплено у шаблоні статутів чи не на законодавчому рівні, буде приводити до стійкого повторення процесів утворення, подрібнення і деградації політичних партій та ГО, які ми спостерігаємо вже протягом багатьох років. За його словами, мова йде про конструювання будови і, відповідно, ролей та правил поведінки (гри) учасників ГО та партій, які б приводили до стійкого позитивного результату. Ним, у кінцевому рахунку, буде прийняття нової шкали цінностей, за якої на вершину виконавчих суспільних

ієрархій потраплятимуть ті, хто має найвищу кваліфікацію, інтелект, набір певних морально-етичних особистих якостей та найбільше робить для своїх співвітчизників [4].

Відповідно, оптимальною для українців моделлю соціальної взаємодії, дієвий механізм якої визначають характерні риси національної ментальності, є організація мережевого типу, яка функціонує у режимі атрактивної гри з певним набором правил і алгоритмів, наповнена живою ідеологією та структурована у малі групи для створення умов творчої реалізації учасників, кожен з яких має можливість приймати всі рішення особисто без делегування владних повноважень [4].

Якщо критично проаналізувати еволюцію організаційного комунікаційного розвитку політичних партій в Україні варто говорити про численні симптоми «унеможливлення внутрішньопартійного росту» (див. «розвитку»). До них, на нашу думку, слід віднести, по-перше, партійний непотизм та політико-партійний фаміліям,

Притаманні українцям риси та їх роль у визначенні оптимальної моделі соціальної взаємодії.

кумівство; по-друге, системні політико-фінансові інвестиції в укріплення демократичного організаційного фасаду партії при збереженні узурпації визначення партійним керівництвом векторів та односторонньої оцінки результатів діяльності партії в регіонах та на загальнодержавному рівні; по-третє, небажання мінімізації односторонньої, зі сторони партійного керівництва нав'язування внутрішньопартійного дискурсу та моделі реакції на зовнішньо значущих проєктів інших регіональних

партійні виклики, субпідтримку соціально осередків один одним.

На сьогоднішній політичний момент, політичним партія в Україні для початку необхідно припинити системно саботувати своє функціональне призначення в політичній системі держави та переорієнтуватись в організаційному розвитку з політико-іміджевих проєктів політиків до результативної політичної партії із сучасною внутрішньопартійною комунікацією.

Для цього, закликаємо політичні партії в своїх стратегічних планах розвитку врахувати такі акценти на: 1) організаційний розвиток політичної сили, що передбачає вийти із нав'язливої «електоральної зони комфорту»; 2) системне утвердження алгоритмів внутрішньопартійної демократії; 3) професіоналізацію партійного активу та керівництва регіональних партійних осередків із врахуванням можливостей їх партійної переорієнтації; 4) сприянні збільшенню точок біфуркації горизонтальних та вертикальних партійних зв'язків з одночасним відходом від ризику ставки на розвиток одного з типів внутрішньопартійної комунікації аби уникнути маркузівської «одновимірності». А для цього треба відмовитись від пост виборчої електоральної риторики та уможливити політичну трансформацію політичної партії «закритого акціонерного типу», де все вирішує партійне керівництво та фінансові-промислові групи до партійних об'єднань, що функціонують, як один із ефективних соціальних ліфтів.

Список використаної літератури:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Электронный ресурс] / М. Вебер. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebizbr/08.php ; Вебер М. Политика как призвание и профессия [Elektronnyy resurs] / М. Вебер. — Rezhim dostupa : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebizbr/08.php

2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; пер. с франц. Л. А. Зиминной. — Москва : Академический Проект, 2000. — 538 с. ; Dyuverzhe M. Politicheskie partii / M. Dyuverzhe; per. s frants. L. A. Ziminoy. — Moskva : Akademicheskij Proekt, 2000. — 538 s.
3. Майданюк Є. Історія та теорія політичних партій [Електронний ресурс] / Є. Майданюк, Н. Чорна. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Politologia/8_122814.doc.htm ; Maidaniuk Ye. Istoriiia ta teoriia politychnykh partii [Elektronnyi resurs] / Ye. Maidaniuk, N. Chorna. — Rezhym dostupu : http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Politologia/8_122814.doc.htm
4. Плахтій Т. Оптимальна модель суспільної взаємодії: українська версія [Електронний ресурс] / Т. Плахтій / Українська правда. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/2/5095836> ; Plakhtii T. Optymalna model suspilnoi vzaiemodii: ukrainska versiia [Elektronnyi resurs] / T. Plakhtii / Ukrainska pravda. — Rezhym dostupu : <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/2/5095836>
5. Тимченко М. Особливості політичної взаємодії груп інтересів у внутрішньопартійних комунікаційних процесах / М. М. Тимченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. - 2015. - № 5. - С. 117-125 ; Tymchenko M. Osoblyvosti politychnoi vzaiemodii hrup interesiv u vnutrishnopartiinykh komunikatsiinykh protsesakh / M. M. Tymchenko // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia : Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia. - 2015. - № 5. - S. 117-125.
6. Тома Ю. Коммуникативное поле политических партий: региональный аспект / Ю.Тома // Актуальные проблемы современной науки и образования : сб. науч. тр. аспирантов и соискателей. - Ростов н/Д. : Изд-во ЮФУ, 2010. - С. 35-41 ; Toma Yu. Kommunikativnoe pole politicheskikh partiy: regionalnyy aspekt / Yu.Toma // Aktualnye problemy sovremennoy nauki i obrazovaniya : sb. nauch. tr. aspirantov i soiskateley. - Rostov n/D. : Izd-vo YuFU, 2010. - S. 35-41.
7. Шведа Ю. Розвиток теорії партій та партійних систем в Україні / Ю. Шведа // Політична наука в Україні: стан і перспективи : матер. всеукр. наук. конф., м. Львів, 10-11 трав. 2007 р. – Львів : ЦПД, 2008. – С. 50-55 ; Shveda Yu. Rozvytok teorii partii ta partiinykh system v Ukraini / Yu. Shveda // Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy : mater. vseukr. nauk. konf., m. Lviv, 10-11 trav. 2007 r. – Lviv : TsPD, 2008. – S. 50-55.
8. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем : навч. посіб. / Ю. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. - 528 с. ; Shveda Yu. Teoriia politychnykh partii i partiinykh system : navch. posib. / Yu. Shveda. – Lviv : Triada plus, 2004. - 528 s.
9. Шиманова О. Выборчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 р.) / О. Шиманова // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2009. - Вип. 21. - С. 180-184 ; Shymanova O. Vyorborchi spysky yak indykator vnutrishnopartiinoi komunikatsii (na prykladі vyborchoi kampanii 2006 r.) / O. Shymanova // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. - 2009. - Vyp. 21. - S. 180-184
10. Шляхтич Р. П. Протистояння ОУН(Б), УПА та радянської влади на території Західної України у повоєнний час (1945 Ц сер. 1950-х рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Роман Петрович Шляхтич; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ , 2011. - 20 с. ; Shliakhtych R. P. Protystoiannia OUN(B), UPA ta radianskoі vlady na terytorii Zakhidnoi Ukrainy u povoiennyi chas (1945 Ts ser. 1950-kh rr.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Roman Petrovych Shliakhtych; Nats. un-t «Kyievo-Mohylianska akademiia». – Kyiv , 2011. - 20 c.
11. Lindsay A. The Modern Democratic State / A. Lindsay. - London ; New York : Oxford University Press, 1962. - 286 p.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

К. Odarchenko

THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS OF INTERNAL COMMUNICATIONS AGAINST SOCIAL INTERACTION MODELS IN UKRAINE

The article deals with theoretical and practical dimension of internal communications on a background of social interaction model in Ukraine. In addition, the article provides a theoretical overview of the specific organizational development of political parties by Weber.

Established that the specific organizational structure of the parties are: firstly, that her organization needs most adequately reflect the structure as potential voters and those segments of society that the party is trying to win over during the election campaign; secondly, that the organization should ensure decision-making, and that in a reasonable period of time; thirdly, the inner decision-making process should make possible the rapid adoption of unambiguous responsible decision that will be an expression and confirmation of the existing parties in consensus on the fundamental provisions of concern to voters. fourthly, that the changes in the party organization should occur in the context of changes taking place in an environment party.

Determined that the optimum for Ukrainian model of social interaction, is an organization of network type, which operates in a mode atraktyv game with a certain set of rules and algorithms, filled with lively ideology and structured in small groups to create conditions for creative implementation participants, each of whom has the ability to take all decision personally, without delegating powers.

Keywords: *inner communication, internal democracy, the organizational structure.*

УДК 321.64(519.3)"1991/2016"

І.Ю. Осадчук

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ (1991–2016): ТОТАЛІТАРИЗМ ЧИ ПОСТТОТАЛІТАРИЗМ?

Визначено основні поняття для позначення сучасних тоталітарних режимів. Проаналізовано політичний режим Північної Кореї у 1991–2016 рр. Встановлено, що сучасний політичний режим КНДР, в якому діє офіційна ідеологія; існує розкол між двома окремими центрами в партії (обмежений плюралізм); немає повної монополії на всі сфери ЗМІ; поліцейський контроль і терор не є «всеохопними», проте їхня роль в політичній системі КНДР залишається вагомюю; відбувається поступова ерозія/руйнування централізованої планової економіки держави, що, сприяло формуванню тіньової приватної економіки; провідну роль у політиці та розподілі ресурсів відіграють військові, не є класичним тоталітаризмом. Сучасний політичний режим Північної Кореї визначено як посттоталітаризм.

Ключові слова: *політичний режим, тоталітаризм, ерозійний тоталітаризм, посттоталітаризм, авторитаризм, Північна Корея.*

Політична система Північної Кореї залишається однією з найбільш закритих політичних систем світу. В українській політичній науці політичний режим КНДР, особливо, на сучасному етапі його розвитку, є недостатньо дослідженим. В цьому контексті можемо відзначити аналіз політичного режиму Північної Кореї В. Литвином в контексті інституційних та процесуальних вимірів аналізу політичних режимів сучасних країн світу [7, с. 273–277]. Серед російських дослідників ґрунтовний аналіз політичного

режиму Північної Кореї знаходимо у працях А. Ланькова [4–6; 14–17]. У західній ж політичній науці політичний режим КНДР в цілому або окремі його елементи у своїх працях аналізують Дж. Лі [11], П. МакІчерн [19], М. Ноланд [11; 12], Тара О [21], Дж. Рідхед [22], Б. Сілберстайн [24], Е. Скобелл [23], С. Хагард [11; 12], Р. Хасіг [13]. Головним питанням щодо політичного режиму Північної Кореї на сучасному етапі, яке стає предметом наукових дискусій, є наступне: чи сучасний політичний режим країни є тоталітарним? Розпад СРСР в 1991 р. став одним із основних факторів економічної кризи 1990–х рр. в КНДР, що призвела до трансформації політичної системи Північної Кореї. Саме тому початок сучасного етапу розвитку політичного режиму Північної Кореї датуємо 1991 р. Отже, метою дослідження є аналіз особливостей функціонування сучасного політичного режиму Північної Кореї (1991–2016) та визначення його типу.

Тоталітаризм – це політична система, в якій правлячий режим здійснює політичний контроль над суспільством, керуючи політичними і соціальними інститутами [24]. Вперше спроба комплексного аналізу тоталітаризму була зроблена Х. Арендт у монографії «Походження тоталітаризму» (1951) [8]. Проте найбільш значний вплив на післявоєнне покоління західних дослідників цієї проблеми справила праця К. Фрідріха та З. Бжезинського «Тоталітарна диктатура і автократія» (1956) [10], в якій дослідники визначили такі ознаки тоталітаризму:

1) політична система спирається на ретельно розроблену офіційну ідеологію. Ця ідеологія пронизує всі життєво важливі сфери людського існування містить в собі безумовне заперечення пануючих в старому суспільстві порядків і закликає до об'єднання громадян заради побудови нового суспільства;

2) існує єдина масова партія на чолі з вождем. Ця партія має ієрархічну структуру і, як правило, або стоїть над бюрократичною державною організацією, або фактично повністю підміняє її;

3) управління здійснюється за допомогою системи терору, що реалізується партією і таємною поліцією;

4) засоби масової інформації та громадські організації знаходяться під жорстким контролем влади;

5) контроль партії та уряду/бюрократії над збройними силами;

6) партія та уряд/бюрократія здійснюють централізоване управління економікою [2].

Після опублікування праці К. Фрідріха та З. Бжезинського на Заході деякі вчені (Дж. Ла Паломбара, Р. Такер, А. Інкельс та ін.) поставили під сумнів універсальність цих ознак. Це було зумовлено такими чинниками:

1) К. Фрідріх та З. Бжезинський не враховували той факт, що значна частина населення в тоталітарних країнах підтримувала владу;

2) визначені ознаки тоталітаризму дають загальну характеристику тоталітаризму, без урахування відмінності його основних форм: фашистської, нацистської та комуністично-сталінської;

3) автори праці приписали тоталітарним режимам ознаки, які характерні не тільки будь-яким диктаторським системам, але навіть демократичним режимам (наприклад, контроль уряду над збройними силами);

4) в СРСР після смерті Й. Сталіна режим став еволюціонувати в напрямку авторитаризму [2].

Х. Лінц, спираючись на праці Х. Арендт, К. Фрідріха і З. Бжезинського, у 1975 р. запропонував три основні характеристики тоталітаризму:

1) наявність моністичного, але не монолітного центру влади (плюралізм чинних інституцій або ж груп отримує свою «легітимізацію» на основі впливу такого центру

влади, в максимальній мірі ним опосередкований та є політичним утворенням, а не наслідком динамічності чинного суспільства);

2) існування ексклюзивної, автономної та більш-менш інтелектуально структурованої ідеології, на підставі якої правляча група чи лідер, а також партія, яка обслуговує лідера або групу, «позиціонується у реальності» та фігурує в ролі «основи політики» або «узаконення її маніпуляційного характеру» (ідеологія має деякі межі, за якими лежить інакомислення, що є «несанкціонованим»; ідеологія виходить за рамки конкретної програми й визначення меж легітимності політичних дій для забезпечення «вищого сенсу», почуття «історичної мети» та інтерпретації соціальної реальності);

3) заохочення участі громадян й/або активної мобілізації політичних та колективних соціальних завдань (через вплив однієї партії та багатьох монополістичних вторинних груп: ознака веде тоталітаризм до своєрідного «ідеального типу» політичного режиму) [18, с. 70].

Еволюція сучасних тоталітарних режимів зумовила наукові дискусії з приводу того, чи відповідають ці режими ознакам тоталітаризму К. Фрідріха і З. Бжезинського, а також Х. Лінца. Тому для позначення сучасних тоталітарних режимів використовують такі поняття:

1) *ерозійний тоталітаризм* – політичний режим, коли тоталітаризм є основною політичною системою, за умови, що ця система в перспективі зазнає краху за одним або декількома параметрами [24];

2) *посттоталітаризм* – політичний режим, що передбачає стан структурного тоталітаризму, але з ослабленою центральною владою, яка дозволяє іншим групам інтересів (класовим, регіональним, економічним, бюрократичним тощо) впливати на політику. Таким чином, посттоталітаризм передбачає плюралізм, який не існує в класичному тоталітарному суспільстві. В цій політичній системі, ідеологія перетворюється на інструмент для тих, хто перебуває при владі, і адаптована до інших сил, а не до «чистих патернів» тоталітаризму, які полягають у досягненні цілей режиму [18, с. 115];

3) *авторитаризм* – політичний режим суспільства, в якому політична влада здійснюється конкретною особою/актором (класом, партією або елітною групою) за мінімальної участі народу. Авторитаризм передбачає обмежену форму плюралізму, який відсутній в тоталітарному суспільстві. Це дало підставу Х. Лінцу інтерпретувати авторитаризм як спосіб правління «з обмеженим плюралізмом». Дослідник визначив авторитаризм як консервативний тип влади, який, будучи не в змозі сьогодні позбавити права голосу широкі маси населення, вдається з цією метою до заборони партій і масових організацій. Причому забороняються ті організації, які порушують соціальну рівновагу між державою, бізнесом, церквою тощо. Дозволено діяльність тих сил, які підтримують існуючий статус-кво [18, с. 159–161]. Функції політичних інститутів в авторитарних режимах можуть відрізнятися залежно від різновиду авторитаризму;

4) „*державна, яка не відбулась*” (англ. *failed state*) – це тип політичної системи, у якому співіснують кілька різновидів політичного режиму, проте вони втратили можливість і здатність функціонувати як такі (наприклад, зникає сутнісне наповнення політичної влади та політичної системи, а тому, як наслідок, відбуваються різного роду системні кризи, слабшає контроль держави над громадянами – загалом авторитет держави перебуває в занепаді, що доводять різні чинники, зокрема велика кількість біженців) [24].

Х. Лінц стверджував, що тоталітаризм може трансформуватися в посттоталітаризм. В цьому контексті Е. Скобелл розмежував тоталітаризм і посттоталітаризм (див. табл. 1).

Таблиця 1

Тоталітаризм і посттоталітаризм [23, с. 94]

Тоталітаризм	Посттоталітаризм
Тоталітарна ідеологія	Інструментальна ідеологія
Абсолютна диктатура і правляча партія (монізм)	Послаблена влада диктатури (обмежений плюралізм і поява інакомислення)
Всеохопний терор	Терор не є «всеохопним»
Монополія ЗМІ	Ерозія монополії ЗМІ
Монополія апарату примусу	Підтримується монополія апарату примусу
Централізована планова економіка	Ерозія централізованої планової економіки

Для того, щоб визначити: чи є сучасний політичний режим в Північній Кореї (1991–2016) тоталітаризмом, варто протестувати режим за індикаторами класичного тоталітаризму К. Фрідріха і З. Бжезинського. Офіційною ідеологією КНДР є «ідеї чучхе». Цей термін корейські націоналісти використовували ще у 20-х рр. ХХ ст. Поняття «чучхе» перекладається як «суб'єкт», «суб'єктність», «опора на власні сили», «самобутність», «самість» [1; 6]. Вперше термін «чучхе» на офіційному/державному рівні прозвучав у промові Кім Ір Сена 28 грудня 1955 р., коли він говорив про необхідність «викорінення догматизму і формалізму в ідеологічній роботі та встановлення «чучхе»: «Хоча дехто стверджує, що найкращим шляхом є радянський або китайський, невже ми не досягли того моменту, коли можемо створити наш власний шлях?» [1]. Таким чином, Кім Ір Сен прагнув звільнитися від радянського впливу. Як зазначає А. Ланьков, ніякої глибини від «ідей чучхе» і не вимагалось. Важливим був факт їх проголошення (як сигнал ідеологічної незалежності КНДР) [6]. В середині 1960-х рр. північнокорейські ідеологи, серед яких вирішальну роль відіграв Хван Чан Єп (тодішній головний ідеолог країни), перетворили чучхе в ідеологію. Спочатку «ідеї чучхе» подавалися як північнокорейський варіант марксизму [6]. Згідно з Конституцією КНДР 1972 р., «ідеї чучхе» визначалися як «творчий додаток марксизму-ленінізму до корейської дійсності» [6]. Водночас на початку 1970-х рр. північнокорейські ідеологи, включаючи і самого Кім Чен Іра (син і спадкоємець Кім Ір Сена), вже заявляли, що «ідеї чучхе» – не просто варіант марксизму, а нова й універсальна прогресивна теорія. Мова йшла про те, що сам марксизм був теорією часів капіталізму, ленінізм – епохи імперіалізму, а в умовах розпаду колоніальної системи і появи нових незалежних держав ця роль автоматично переходила до «ідей чучхе», які саме тоді стали називати «кімірсенізмом». З кінця 1960-х рр. кількість згадок про марксизм-ленінізм в північнокорейській офіційній пресі поступово скорочувалася. Для широкого користування було передбачено обмежений набір відповідним чином відредагованих текстів К. Маркса і В. Леніна [6]. Більш значну роль в північнокорейській ідеології став відігравати корейський традиційний етнічний націоналізм, витоки якого знаходимо ще на початку ХХ ст.

У праці Кім Чен Іра «Про ідеї чучхе» (1982) основними положеннями було визначено такі: народні маси – суб'єкт суспільно-історичного розвитку; історія людства – це історія боротьби народних мас за свою самостійність; соціально-історичний рух – творчий рух народних мас; вирішальна роль в революційній боротьбі належить самостійній свідомості народних мас [3].

Внаслідок конституційних змін 1998 р. відбулося впровадження нових ідеологічних концепцій у сфері політики, таких як «сонгун» («армія на першому місці») і «кансон тегук» («сильна і процвітаюча нація»). Таким чином, передбачалося зміцнення армії та економіки [24]. Акцент на військово-орієнтований сегмент «чучхе», набув

такого значення, оскільки Кім Чен Ір офіційно здобув владу у Північній Кореї через свою посаду в збройних силах (був верховним головнокомандувачем Корейською народною армією, головою Державного комітету оборони КНДР). У вересні 2009 р. в ході чергових змін до Конституції КНДР видалили всі згадки про комунізм: у ст. 59, де раніше йшлося про «формування нової комуністичної людини», тепер мова йде про «формування нової чучхейської людини». Нарешті, в квітні 2012 р. з площі Кім Ір Сена прибрали портрети К. Маркса та В. Леніна. Як зазначає А. Ланьков, сучасна північнокорейська ідеологія – це ідеологія корейського націоналізму [6]. Сьогодні у Північній Кореї ідеологію не вважають інтелектуально систематизованою. В країні не характерний міф про «континентальний імперіалізм» (мова йде тільки про «імперіалізм серед корейців») [6; 7, с. 276].

У 1990-х рр. відбулося значне зміщення центральної позиції Трудової партії Кореї до армії, попри це монолітний центр влади як такий залишився. В рамках політики «сонгун» («армія на першому місці») провідну роль у політиці та розподілі ресурсів відіграють військові. Відповідно до конституційних змін, прийнятих 5 вересня 1998 р., інститут президентства в країні було скасовано, а голова Державного комітету оборони став найвищою державною посадовою особою, яка здійснювала керівництво і командування політичними, військовими й економічними силами країни. У 1993–2011 рр. цю посаду обіймав Кім Чен Ір. Крім того, на початку XXI ст. спостерігалася боротьба за владу між консервативним військовим апаратом Трудової партії Кореї та більш прогресивним її апаратом [20, с. 422]. Саме існування розколу між двома окремими центрами в партії вказує на певний рівень плюралізму (обмежений плюралізм), який не характерний класичному тоталітаризму. Коли тоталітарна влада розділена, то виникають групи інтересів, які перебувають поза контролем режиму, що своєю чергою може загрожувати політичній єдності суспільства. На цьому наголошує Х. Лінц, який наводить як приклад, боротьбу між СС і СА в нацистській Німеччині, відносини, яких, ймовірно, були більш напруженими, ніж між армією і партією в Північній Кореї сьогодні [18, с. 68–69].

Внаслідок економічної кризи 1990-х рр. північнокорейська система поліцейського контролю була значно послаблена [24]. Це відбувалося, головним чином, через нездатність влади оплачувати роботу функціонерів безпеки, включаючи охоронців і голів «народних груп» («інмінбан») [4]. Теоретично ці групи функціонують і в наші дні, однак значення їх впродовж останніх 20 років суттєво знизилося. За часів же Кім Ір Сена «народні групи» були головним інструментом контролю за населенням за місцем проживання. На сучасному етапі хабарництво стало більш поширеним явищем, і способом уникнення покарання за «політичні злочини», зокрема, володіння іноземною (особливо, південнокорейською) літературою. Хабарі стали інституціоналізованим інструментом для отримання дозволів на поїздку як для внутрішнього, так і для транскордонного переміщення [24]. Контроль над внутрішнім переміщенням осіб знизився, оскільки держава під час економічної кризи була не в змозі утримувати людей від пошуку їжі в інших провінціях. Крім того, обмеження на поїздки стали можливими завдяки підкупу посадових осіб, які видають відповідні дозволи [15, с. 180–184]. Завдяки фактичній інституціоналізації хабарництва стало можливим подорожувати до Китаю. Північнокорейці, які живуть близько до китайського кордону отримали можливість «неофіційно» заробляти гроші через транскордонну торгівлю, яка в КНДР є незаконною.

Цікаво, що Кім Чен Ін намагається припинити масову еміграцію населення в Китай. Для цього зросла видача іноземних паспортів для легальних поїздок за кордон. Протягом півстоліття пересічний північнокореєць не міг приватно поїхати за кордон. З 2003 р. такі поїздки стали дозволяти переважно в Китай, а з 2011 р. влада помітно послабила контроль над приватним виїздом громадян за кордон. Це було зроблено, щоб

держава знала про точне місце перебування своїх громадян. Наприклад, формально паспорт видається для поїздки в Китай до родичів, але фактичною причиною поїздки є або приватний бізнес, або робота. Якщо громадянин не повертається, то він стає зрадником батьківщини і вождя [5]. Таким чином, поліцейський контроль і терор не є сьогодні «всеохопними», проте їхня роль в політичній системі КНДР залишається вагомим.

Економічна криза 1990–х рр. і подальша нездатність режиму фінансувати свої інститути у повному обсязі значною мірою підірвали монополію ЗМІ [5; 24]. Послаблений прикордонний контроль сприяв появі в країні альтернативного потоку інформації, насамперед з Китаю. Під час опитування, проведеного серед північнокорейських біженців, які живуть в Китаї і Південній Кореї встановлено, що майже 87 % респондентів незаконно слухали Південнокорейську державну радіостанцію до того, як покинули батьківщину; 40 % слухали її більше, ніж два рази в тиждень, а ще 40 % – щодня [9]. Згідно з дослідженням, проведеним у 2009 р., 43 % північнокорейських біженці ніколи навіть не чули про міжнародну продовольчу допомогу країні, яку надавали більше, ніж одній третій від загального складу населення [24]. Інформаційна риторика влади також еволюціонувала. Якщо раніше влада Північної Кореї переконувала населення країни в «економічному домінуванні» Північної Кореї над Південною Кореєю, то зараз частіше говорить про «національну належність до корейського етносу саме у Північній Кореї» [5].

Як вже було зазначено, в рамках політики «сонгун» («армія на першому місці») провідну роль у політиці відіграють військові. Кім Чен Ір для того, щоб зберегти контроль над урядом КНДР, зробив ставку на підтримку Корейської Народної Армії (КНА). Сам Кім Чен Ір у 1991–2011 рр. був головнокомандувачем КНА. Крім того, у вересні 1998 р. скасовано посаду президента КНДР. Голова Державного комітету оборони став найвищою державною посадовою особою в країні. Внаслідок конституційних змін 2009 р. у ст. 100 було внесено уточнення про те, що «голова Державного комітету оборони є вищим керівником Корейської Народно-Демократичної Республіки». В червні 2016 р. Державний комітет оборони був офіційно перетворений у Державну раду, повноваження якої були значно розширені. До повноважень Державної ради відносять такі: розробка засад політики держави; вирішення питань щодо забезпечення оборони держави; контроль за виконанням доручень голови Державної ради; контроль за постановами і розпорядженнями Державної ради, а також вжиття заходів для їх виконання; право скасовувати постанови і розпорядження державних органів, які суперечать наказам голови Державної ради, а також постановам та розпорядженням ради. Отже, в рамках сучасного політичного режиму військові стали центральним елементом політичної влади в країні.

У Північній Кореї держава використовувала планову економіку для того, щоб контролювати та забезпечувати стимули для політичної лояльності. Впродовж 1990–х рр. відбулася ерозія централізованої планової економіки держави, що, своєю чергою, сприяло формуванню тіньової приватної економіки [5; 24]. Після розпаду СРСР КНДР втратила доступ до прямих і непрямих радянських субсидій. В результаті в країні відбувся розвал економіки і настав голод. Існують різні оцінки щодо кількості померлих від голоду: за оцінками західних дослідників в 1996–1999 рр. від голоду померли 2–3 млн. осіб, а за оцінками А. Ланькова – 500 тис. осіб [5]. Північна Корея протягом десятиліть була країною тотальної карткової системи. У 1992–1994 рр. ця система зазнала краху. Люди, для того, щоб не померти з голоду, почали займатися різноманітними видами приватної економічної діяльності [5]. Крім того, у 1995 р., міжнародні організації розпочали надання допомоги Північній Кореї.

З кінця 90-х рр. XX ст. в КНДР відбувається «повзуча приватизація». Її масштаби оцінити складно, але за різними оцінками, 30–60 % ВВП країни зараз припадає на приватний сектор [5; 12]. У 2002 р. режим визнав як управлінську необхідність індивідуальне прийняття рішень в рамках державних підприємств, а також дозволив певний рівень приватної власності й торгівлі. Водночас у 2005–2010 рр. тиск на приватний сектор посилювався. Проте у травні 2010 р. режим визнав фактичне існування приватного сектора та його роль в сучасній економіці країни. Станом на 2008 р. «приватний» сектор забезпечував більше, ніж половину, продуктів харчування для Північної Кореї [12]. 28 червня 2012 р. Кім Чен Ин затвердив так звані «Рішення від 28 червня», які передбачали формування в сільськогосподарських кооперативах ланок у складі 5–7 осіб (фактично, одна-дві селянські сім'ї). Ланці тепер дозволено 30 % від усього зібраного врожаю залишати собі, хоча раніше селяни працювали за пайок. Крім того, ланка працює на одному і тому ж полі протягом кількох років. Фактично це означає, що поле здається в оренду за 30 % врожаю. У 2013 р. Північна Корея вперше зібрала урожай (згідно з даними комісії ООН з моніторингу врожаю 5,03 млн. тонн зернових), якого вистачило, щоб на базовому рівні прогодувати власне населення. Цікаво, що у 2014 р. було зібрано 5,20 млн. тонн зернових [5]. Згідно з постановою уряду від 30 травня 2014 р. селянам було дозволено отримувати вже не 30 %, а 60 % врожаю; передбачено присадибні ділянки, площею 30 соток. За оцінками Північної Кореї – це великі площі (за старою системою, що діяла з 1957 р., розмір присадибної ділянки обмежувався однією соткою). Причому, на цих ділянках, на відміну від державних полів, селяни самостійно вирішують, що їм вирощувати. У постанові від 30 травня 2014 р. менеджерам державних підприємств дозволено купувати комплектування і обладнання на приватному ринку за ринковими цінами. При цьому вони повинні робити фіксовані відрахування до держбюджету, сплативши податки [5]. Наприкінці 2012 р. у Північній Кореї було оголошено про створення понад 20 спеціальних економічних зон. Протягом десятиліть Північна Корея працювала з інвесторами, які були політично вмотивовані. Правляча еліта шукає альтернативи китайським інвестиціям, хоча стратегічне положення робить Північну Корею природним економічним китайським сателітом. Правляча еліта невдоволена тим, що Китай зараз контролює близько 85–90 % всієї зовнішньої торгівлі КНДР, а також тим, що зовнішньоекономічні відносини Північної Кореї обмежуються переважно відносинами саме з Китаєм [5].

Таким чином, політичний режим країни, в якій діє офіційна ідеологія; існує розкол між двома окремими центрами в партії (обмежений плюралізм); немає повної монополії на всі сфери ЗМІ; поліцейський контроль і терор не є «всеохопними», проте їхня роль в політичній системі КНДР залишається вагомою; відбувається поступова ерозія/руйнування централізованої планової економіки держави, що, сприяло формуванню тіньової приватної економіки; провідну роль у політиці та розподілі ресурсів відіграють військові, не є класичним тоталітаризмом. Сучасний політичний режим КНДР визначаємо як посттоталітаризм. У подальших дослідженнях проаналізуємо політичний режим Північної Кореї у 1948–1991 рр. та визначимо його конкретний тип.

Список використаної літератури

1. Асмолов К. Северная Корея как идеальная антиутопия или традиционные корни авторитаризма в КНДР [Электронный ресурс] / К. Асмолов // Путь Востока : Межкультурная коммуникация : Материалы VI Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. Серия : Symposium. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – Вып. 30. – С. 88–105. – Режим доступа : <http://anthropology.ru/ru/text/asmolov-kv/severnaya-koreya-kak-idealnaya->

antiutopiya-ili-tradicionnye-korni-avtoritarizma-v ; Asmolov K. Severnaya Koreya kak idealnaya antiutopiya ili traditsionnye korni avtoritarizma v KNDR [Elektronnyy resurs] / K. Asmolov // Put Vostoka : Mezhkulturnaya kommunikatsiya : Materialy VI Molodezhnoy nauchnoy konferentsii po problemam filosofii, religii, kultury Vostoka. Seriya : Symposium. – Sankt-Peterburg : Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo, 2003. – Vyp. 30. – S. 88–105. – Rezhim dostupa : <http://anthropology.ru/ru/text/asmolov-kv/severnaya-koreya-kak-idealnaya-antiutopiya-ili-tradicionnye-korni-avtoritarizma-v>

2. Бережная С. Тоталитаризм в истории Европы XX века : учеб. пособ. / С. Бережная, И. Бондаренко, Н. Кучемко. – Братислава : Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012. – 192 с. ; Berezhnaya S. Totalitarizm v istorii Yevropy XX veka : ucheb. posob. / S. Berezhnaya, I. Bondarenko, N. Kuchemko. – Bratislava : Yevropeyskiy Tsent Izobrazitelnykh Iskusstv, 2012. – 192 s.

3. Ким Чен Ир. Об идеях чучхе. Статья, адресованная участникам Всереспубликанской научной конференции, посвященной идеям чучхе и открывшейся в канун 70-летия со дня рождения великого вождя товарища Ким Ир Сена 31 марта 1982 года [Электронный ресурс]. – Корея, Пхеньян : Издательство литературы на иностранных языках, 2002. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1200982/> ; Kim Chen Ir. Ob ideyakh chuchkhe. Statya, adresovannaya uchastnikam Vserespublikanskoj nauchnoy konferentsii, posvyashchennoj ideyam chuchkhe i otkryvsheysya v kanun 70-letiya so dnya rozhdeniya velikogo vozhdya tovarishcha Kim Ir Sena 31 marta 1982 goda [Elektronnyy resurs]. – Koreya, Pkhenyan : Izdatelstvo literatury na inostrannykh yazykakh, 2002. – Rezhim dostupa : <http://www.twirpx.com/file/1200982/>

4. Ланьков А. Первичная ячейка корейского управления [Электронный ресурс] / А. Ланьков // Полит.ру. – 2014. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2014/08/24/inminban/> ; Lankov A. Pervichnaya yacheyka koreyskogo upravleniya [Elektronnyy resurs] / A. Lankov // Polit.ru. – 2014. – Rezhim dostupa : <http://polit.ru/article/2014/08/24/inminban/>

5. Ланьков А. Северная Корея : новый лидер, новая стратегия? [Электронный ресурс] : стенограмма семинара / А. Ланьков // Полит.ру. – 2015. – Режим доступа : http://polit.ru/article/2015/03/14/north_korea/ ; Lankov A. Severnaya Koreya : novyy lider, novaya strategiya? [Elektronnyy resurs] : stenogramma seminaru / A. Lankov // Polit.ru. – 2015. – Rezhim dostupa : http://polit.ru/article/2015/03/14/north_korea/

6. Ланьков А. Формирование чучхейского человека [Электронный ресурс] / А. Ланьков // Лента.Ру. – 2016. – Режим доступа :

<https://lenta.ru/articles/2016/06/09/frommarxismtojuche/> ; Lankov A. Formirovanie chuchkheyskogo cheloveka [Elektronnyy resurs] / A. Lankov // Lenta.Ru. – 2016. – Rezhim dostupa : <https://lenta.ru/articles/2016/06/09/frommarxismtojuche/>

7. Литвин В. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу / В. Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 632 с. ; Litvin V. Politichni rezhimi suchasnosti : institutsiyni ta protsesualni vimiri analizu / V. Litvin. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2014. – 632 s.

8. Arendt H. The Origins of Totalitarianism / H. Arendt. – New York : Harcourt, Brace and Co., 1951. – 477 p.

9. Chang Y. Exit Polls : Refugee Assessments of North Korea's Transition [Electronic resource] / Y. Chang, S. Haggard, M. Noland // Peterson Institute for International Economics. Working Paper. – 2008. – No. WP 08-1. – Mode of access : <https://piie.com/sites/default/files/publications/wp/wp08-1.pdf>

10. Friedrich C. Totalitarian Dictatorship and Autocracy / C.J. Friedrich, Z.K. Brzezinski. – Cambridge : Harvard University Press, 1956. – 346 p.

11. Haggard S. Integration in the absence of institutions : China–North Korea cross-border exchange [Electronic resource] / S. Haggard, J. Lee, M. Noland // Peterson Institute for International Economics. Working Paper. – 2011. – No. WP 11-13. – Mode of access : <https://piie.com/sites/default/files/publications/wp/wp11-13.pdf>
12. Haggard S. Reform from Below : Behavioral and Institutional Change in North Korea [Electronic resource] / S. Haggard, M. Noland // Peterson Institute for International Economics. Working Paper. – 2009. – No. WP 09-8. – Mode of access : <https://piie.com/sites/default/files/publications/wp/wp09-8.pdf>
13. Hassig R. The hidden people of North Korea : everyday life in the hermit kingdom / R. Hassig, K. Oh. – Lanham, Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 2009. – 296 p.
14. Lankov A. North Korea and the Subversive Truth [Electronic resource] / A. Lankov. – Mode of access : http://fsi-media.stanford.edu/evnts/5605/Lankov_on_North_Korea_and_the_Subversive_Truth.pdf
15. Lankov A. North of the DMZ – Essays on Daily Life in North Korea / A. Lankov. – Jefferson, North Carolina : MacFarland Publishers, 2007. – 346 p.
16. Lankov A. Telling the Subversive Truth : Information Dissemination and North Korea's Future [Electronic resource] / A. Lankov // The Korean Journal of Defense Analysis. – 2011. – Vol. 23. No. 1. – P. 19–35. – Mode of access : http://210.101.116.28/W_files/kiss5/2p801331_pv.pdf
17. Lankov A. The Natural Death of North Korean Stalinism / A. Lankov // Asia Policy. – 2006. – No. 1. – P. 95–121.
18. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes / J. Linz. – London : Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p.
19. McEachern P. Inside the Red box : North Korea's Post-totalitarian Politics : A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in The Department of Political Science [Electronic resource] / P. McEachern. – 2009. – Mode of access : http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-04142009-234949/unrestricted/McEachern_diss.pdf
20. Oberdorfer D. The Two Koreas : A Contemporary History / D. Oberdorfer. – New York : Basic Books, 2001. – 521 p.
21. O T. Understanding the Nature of the North Korean Regime : A Foundation to Engagement and Coercion Discussions [Electronic resource] / Tara O // International Journal of Korean Studies. – 2015. – Vol. 19. No. 1. – P. 37–60. – Mode of access : <http://www.icks.org/publication/pdf/2015-SPRING-SUMMER/2.pdf>
22. Reidhead J. Spheres of Influence : A Comparative Study of Political Legitimacy in North Korea : A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts [Electronic resource] / J. Reidhead. – Mode of access : https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstream/handle/1773/22517/Reidhead_washington_02500_11043.pdf?sequence=1
23. Scobell A. The Evolution of North Korea's Political System and Pyongyang's Potential for Conflict Management / A. Scobell // North Korean Review. – 2008. – Vol. 4. No. 1. – P. 91–108
24. Silberstein B. K. North Korea : Fading Totalitarianism in the «Hermit Kingdom» [Electronic resource] / B. K. Silberstein // Institute of Industrial Economics. Working Paper. – 2010. – No. 836. – Mode of access : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1619270

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016 р.

I. Osadchuk

**THE POLITICAL REGIME OF NORTH KOREA (1991–2016):
TOTALITARIANISM OR POST-TOTALITARIANISM?**

The political system of North Korea (DPRK) remains one of the most closed political practices in the world. In Ukrainian Political Science, DPRK's political system, especially at the present stage of its development, is investigated insufficiently. The main question, which became the subject of scientific debate, is the following: «Is the current political regime of the DPRK totalitarianism?». The goal of the research is to analyse the functioning of the current political regime of North Korea (1991–2016) and to determine its type. North Korea's ideology is not intellectually systematized today. The introduction of new ideological concepts in its politics, such as Songun («military-first» politics) and Kangsong Taeguk («Strong and Prosperous Nation» politics as a supposed leading strategy in strengthening North Korea's economy and military), is best interpreted as a new emphasis on the military-oriented segment of Juche. The myth of the «continental imperialism» is not typical for the country (it is only typical the «imperialism among Koreans»). In the 1990's, there was a significant shift of the centre position of the Worker's Party of North Korea to the army, though a monolithic power centre has remained. The military should be given priority in politics and resource allocation. Bribes became an institutionalized tool for gaining travel permits for both domestic and cross-border travels. The breakdown of police control through bribery had effectively damaged the function of the North Korean's system of control. Moreover, all the tools the state had earlier used to ensure control have eroded. Police control and terror are not «comprehensive», but their role in the DPRK's political system is significant. The economic crisis and the regime's subsequent inability to finance its institutions had eroded the monopoly of mass communication. The breakdown of the state economy gave rise private and unofficial economy. Therefore, the current political regime of North Korea is determined as post-totalitarianism. Post-totalitarianism suggests a state of structural totalitarianism, but with a weakened central power that allows other groups of interests, i.e. relating to class, regions, economical or other bureaucratic spheres, to take root and affect politics. Post-totalitarianism involves a sort of pluralism that does not exist in the totalitarian society. In this political system, ideology turns into a mere instrument for those in power and is adapted to other forces than of purely regime's political goals.

Keywords: *political regime, totalitarianism, eroding totalitarianism, post-totalitarianism, authoritarianism, North Korea.*

В.І. Парлюк

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ АВСТРІЇ

Розглядається процес трансформації партійної системи Другої Австрійської Республіки, а саме надається характеристика фазам її розвитку по динаміці партійної конкуренції (за К.В. Мюллер), її загальні особливості. Виокремлено основні політичні партії з різною ідеологічною базою, що демонструють основні напрями австрійської партійної системи. Стисло розглянуті парламентські вибори у 2013 році, аналіз яких дає можливість побачити зміни політичного ландшафту Австрії.

Ключові слова: партійна система, політичні партії, система поміркованого плюралізму, двопартійна система.

На сучасному етапі політичної модернізації України актуальність має вивчення досвіду трансформації партійних систем європейських держав, котрі є частиною або підсистемою політичної системи країни в цілому.

Значний внесок у розробку теорії партій і партійних систем зробили західноєвропейські науковці такі як: Г. Алмонд, Р. Далтон, Ф. Деккер, М. Дюверже, С. Ерсон, Р. Катц, О. Кіркхаймер, А. Кроувел, Я. Лейн, П. Мейр, С. Роккан, Дж. Сарторі та інші; російські дослідники, а саме: Н. Анохіна, С.Є. Заславський, О.П. Кочетков, О. Мелешкіна, Л. Сморгунов, М. Острогорський, Т. Шмачкова та інші; вітчизняні науковці: С.Бабій, А. Білоус, О. Валевський, І.О. Кресіна, М.Томенко, Ю. Шведа та інші.

Узагальнюючи думки науковців, можна зазначити, що партійна система - це політичний простір, який складається з політичних партій та упорядкованої певним чином сукупності відносин між собою й іншими елементами політичної системи суспільства. Коротко її визначають як систему відносин суперництва та співробітництва між існуючими у конкретному суспільстві політичними партіями [1].

На наш погляд, австрійський досвід партійного будівництва, не дивлячись на те, що Австрія – федеративна держава, яка об'єднує дев'ять самостійних земель, може представляти певний інтерес для України, як для країни, яка відрізняється своїми особливостями етнополітичного та регіонального розвитку. Австрійська Республіка - одна з впливових центральноєвропейських держав, що відрізняється демократичним устроєм, високим соціально-економічним розвитком і стабільною партійною системою. Також є членом багатьох впливових міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, СЕІ (Центрально-європейська ініціатива), ВТО та інших, дотримується нейтрального курсу в зовнішній політиці, бере участь в оборонних ініціативах Європейського Союзу та програми НАТО «Партнерство заради миру» [2], що має велике значення для України, яка активно діє в напрямку інтеграції в європейські та євроатлантичні структури і прагне до співпраці і підтримки в даному курсі країн ЄС, в тому числі і Австрії.

Праці, присвячені партійній системі, діяльності та ролі партій в сучасній Австрії належать представникам європейської та австрійської політичної науки, а саме Інґрід ван Бізену, М. Долезу, М. Мокре, К.В. Мюллер, А. Пелінки, Й. Поллак, С. Хуттеру та іншим. Серед вітчизняних науковців можна виокремити праці М.І. Гримської, А.В. Гонюкової, І. Киянки, К. Меркотан, В.В. Семенко.

Незважаючи на значущість і цінність досліджень, проведених вказаними авторами, необхідно відзначити, що аналіз літератури з проблематики дослідження в українській науці можна оцінити, як недостатній.

Тому метою статті є спроба проаналізувати становлення та трансформацію партійної системи Австрії.

Партійна система Австрії представлена партіями різної спрямованості [3], але ми розглянемо провідні парламентські партії (рис. 1) основних політичних напрямів за місцем і роллю в політичній системі країни.

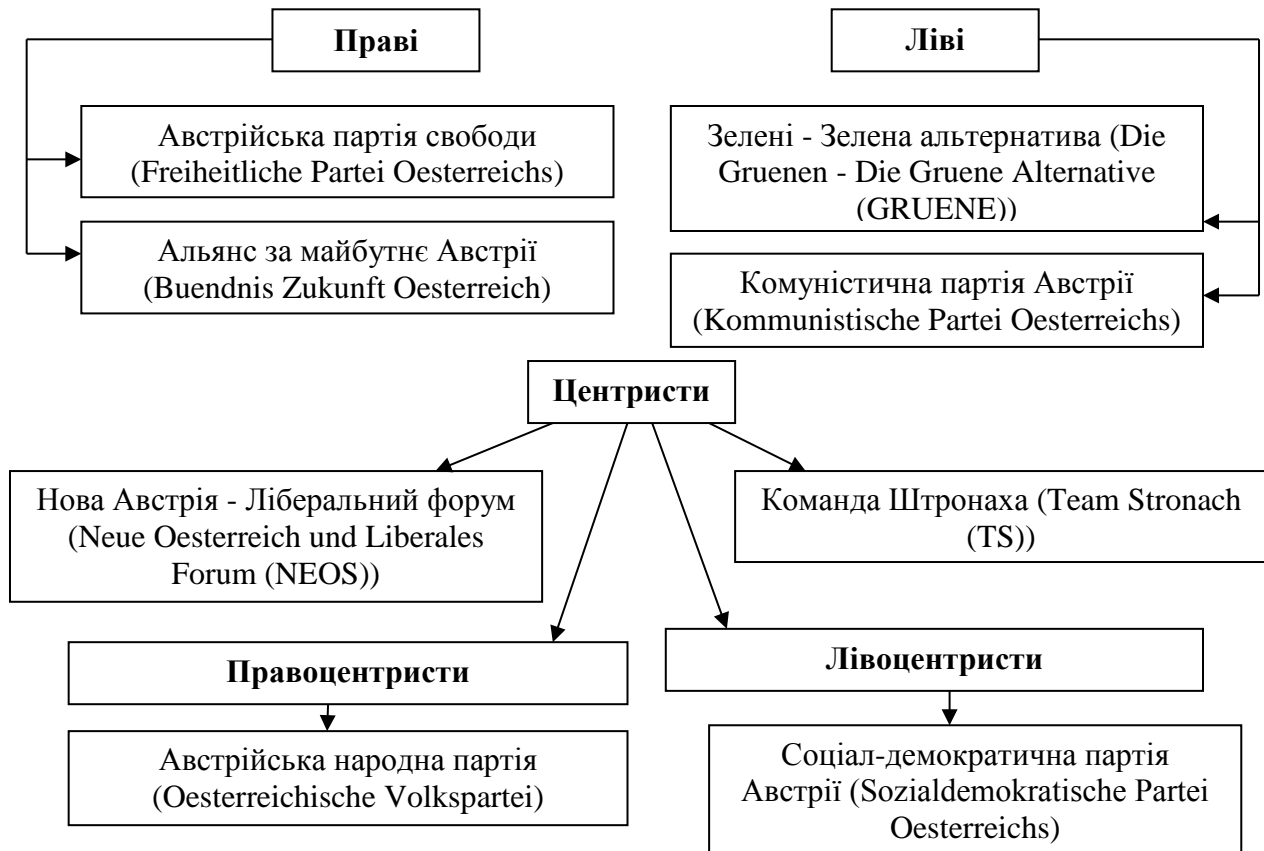

Рис. 1. Провідні політичні партії Австрії в залежності від політичної орієнтації
Надамо кратку характеристику зазначених вище політичних партій.

Австрійська партія свободи (АПС) – це націоналістична партія, яка була заснована у 1955 році та з моменту приходу до лідерства в ній у 1986 році Йорга Хайдера перетворилася в правопопулістську партію. Її партійна програма відрізняється від інших партій, оскільки вона містить конкретні дії для актуальних політичних питань. Ця особливість програми має відношення до мінливої історії та внутрішньопартійної боротьби всередині АПС («відколоті» від партії «Ліберальний форум» і «Альянс за майбутнє Австрії» є найбільш видимими ознаками постійної конкуренції між фракціями партії), особливо між національним і ліберальним лагерем. Основні цінності АПС - це свобода, недоторканість людської гідності, а також Австрія і Батьківщина [4; 5].

Партія «Альянс за майбутнє Австрії» (ВЗО) – була заснована в 2005 році Й. Хайдером та іншими членами АПС. За цим послідували розкол АПС (в ході якого засновники Альянсу були виключені з АПС, а вся партійна організація АПС в Карінтії пішла за своїм харизматичним лідером, перейшла в нову партію і стала її ядром), вихід АПС з урядової коаліції з Австрійською народною партією (АПС тут замінив ВЗО) і падіння популярності АПС на виборах в ландтаги. Після смерті свого лідера Й. Хайдера,

партія під керівництвом Й. Бухера з 2009 року переміщається в сторону економічного лібералізму і соціального консерватизму. Партія займає більш помірковану позицію, ніж АПС по імміграції - пропозиція введення «Зеленої карти» - і є м'яким євроскептиком. У партії помітні риси атлантизму: пропаганда скасування призову на військову службу, закінчення нейтралітету і вступ в НАТО [5; 6].

Партія «Зелені - Зелена альтернатива» (GRUENE) - екологічна партія, є членом Європейської партії зелених. Кампанія проти введення в експлуатацію АЕС Цвентендорф (1978) часто розглядається як «народження» австрійського Зеленого руху в 1984 році з подальшим успішним опором проти будівництва Дунайської ГЕС в Хайнбурзі, в 1995 прийнято сучасну назву партії. Крім активної екологічної політики, партія виступає за соціально-екологічні податкові реформи. Її основні цілі відповідно до програми 2001 року: «пряма демократія і право голосу, відмова від насильства, екологія, солідарність, фемінізм і самовизначення» [7].

Комуністична партія Австрії (КПА) - є однією з найстаріших комуністичних партій в світі, була заснована в 1918 році. Позиціонує себе як частину міжнародних комуністичних, революційних і лівих рухів. Також КПА входить до коаліції «Європейські ліві» і працює разом з іншими партіями - прихильниками соціальних змін [8].

Партія «Нова Австрія - Ліберальний форум» (NEOS) - визначає себе як ліберальна і проєвропейська, заснована була у 2012 році. Партія підтримує ідеї посилення прямої демократії та оновлення бюрократії, виступає за збільшення робочих місць, скорочення державного боргу і зниження податків, пенсійну реформу і зміни в освіті. Партія критикує партійно-політичний «застій» і ставить перед собою мету «звільнення країни від оков старих партій і їх структур» [9].

Партія «Команда Штронах» (TS) - заснована в 2012 році, характерна позиція помірною євроскептицизму, широко використовує популістські ідеї. Основні цінності - істина, прозорість і справедливість. Виступає за введення додатково національної валюти, зміцнення демократії, вільне від боргів майбутнє, спрощену податкову систему і ефективне управління; підтримує демократичні реформи, в тому числі використання первинних виборів [5; 10].

Австрійська народна партія (АНП) - консервативна і одна з провідних політичних партій Австрії, заснована в 1945 р. на базі колишньої Християнсько-соціальної партії. У своїх програмних документах АНП заявляє про прихильність принципам християнської демократії, ліберальної держави, «економіко-соціального ринкового господарства». Виступає за економічну лібералізацію, схвалює скорочення щодо великого громадського сектора Австрії, реформи системи соціального забезпечення (скорочення соціальних програм), підтримує європейську інтеграцію [11].

Соціал-демократична партія Австрії (СПА) - була створена в 1889 році під назвою Соціал-демократична робітничка партія Австрії (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Osterreichs) і є однією з найбільш найстаріших існуючих партій в Австрії та однієї з двох традиційних основних партій країни. Одним із пріоритетних напрямків є подальший розвиток австрійського суспільства, добробут держави і кожного її громадянина. Основні цінності - свобода, рівність, справедливість, солідарність [12].

Вітчизняний науковець В.В. Семенко, в своєму дисертаційному дослідженні «Особливості розвитку партійної системи Австрії у контексті європейських трансформаційних процесів» підкреслює, що саме узгодженість провідних партій Австрійської Республіки забезпечила, певною мірою, досягнення значної політичної стабільності та керованості країни. Віталій Васильович зауважує, що узгодженість та тривалість цієї стабілізації відбувалася лише у перші десятиліття після Другої світової війни, коли вдалося досягти консолідації демократії [1].

Звісно, протягом більшої частини післявоєнного періоду Австрією управляли коаліційні уряди і була стабільна двопартійна система. Як видно з таблиці 1 розстановка політичних сил була в основному у владі АНП і СПА.

Таблиця 1

Уряди в Австрії з 1945 року

Строк повноважень	Тип уряду	Партійний склад	Процент членів парламенту
1945-1947	уся партійна коаліція	АНП - СПА - КПА	100
1947-1966	велика коаліція	СПА - АНП	87,2-97,6
1966-1970	однопартійна (мажоритарна)	АНП	51,5
1970-1971	однопартійна (мажоритарна)	СПА	49,1
1971-1983	однопартійна (мажоритарна)	СПА	50,8 -51,9
1983 -1987	мала коаліція	СПА - АПС	55,8
1987-2000	велика коаліція	СПА - АНП	76,5-85,8
2000-2007	мала коаліція	АНП - АПС	56,8
2007-2009	велика коаліція	СПА - АНП	73,2

Джерело: перекладено автором за даними [13].

З 1945 по 1986 рік Австрія мала дві основні партії (АНП і СПА), з третьою партією (АПС), яка також отримувала місця в Національній раді. З 1986 року були в цілому чотири партії, протягом декількох років, навіть п'ять.

Про трансформацію партійної системи говорить і австрійський політолог Антон Пелінка, який до типових ознак політичних партій Республіки Австрії відносить: високий рівень організації членів партії: СПА і АНП; з 1945-1983 рр. високу концентрацію голосів і мандатів СПА і АНП (змогли залучати до 1983 року постійно понад 90% діючих голосів на свою сторону), які володіли яскраво вираженим консенсусом і співпрацею політико-партійної еліти на рівні уряду і парламенту, а також через соціальне партнерство (консенсус еліт). Внутрішня політика Австрії характеризувалася зразком одноголосності при прийнятті демократичних рішень. З 1986 року, з дня входження партії «Зелених» в парламент і постійного зростання голосів АПС (у виборах до національної ради 1979 р. частка голосів склала 6,1%; в 1990 р. – 10,5%; 1995р. Вже 21,9%, а в 1999 р. – 26,9%), ці ознаки зникають (зміни політичних партій, а також зміни в партійній системі, зміни у виборах, зміни в урядовій кон'юнктурі). Втрата так званої австрійської специфіки партійної системи відбувається з соціально-економічними змінами в соціальному базисі, а також зі зміною поведінки політичних партій в конкурентній боротьбі [14].

Інші австрійські вчені, такі як Моніка Мокре та Йоханнес Поллак, виділяють такі загальні особливості австрійської партійної системи як: партії як організації членства є найчисленнішими в Західній Європі в відносному вираженні і одними з найбільших в абсолютному вираженні; післявоєнна політика була партійною політикою переважно, в якій дві головні партії СПА і АНП здійснювали контроль над політичними інститутами і громадянським суспільством; ці чотири партії (СПА, АНП, АПС, партія «Зелені») свідчать про широку структурну зміну. У 1980-і роки нова політична мобільність змінила партійну систему і трансформувала її характеристики: партія «Зелені» стала четвертою партією в 1986 році, коли вони отримали доступ до парламенту; АПС стали позиціонувати себе як «права популістська» партія, крок, який збільшив частку голосів за рахунок двох основних партій; Ліберальний форум відділяється від АПС в знак протесту проти правих популістських тенденцій [15].

Австрійський політолог Вольфганг К. Мюллер виділяє фази розвитку австрійської партійної системи у Другій Республіці Австрії по динаміці партійної конкуренції (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка партійної конкуренції в Австрії, 1945-2000 рр.

Період	Зовнішнє обмеження конкуренції	Конкурентна динаміка		Принцип більшості	Категоризація по Сарторі
		партії, які беруть участь	результат діяльності		
1945–1949	є	АНП проти СПА	відносна більшість	недіючий	система помірною плюралізму
1949–1966	немає	АНП проти СПА	відносна більшість	в значній мірі втратили силу	система помірною плюралізму
1966–1983	немає	СПА проти АНП	абсолютна більшість або запобігання абсолютної більшості	в основному діє	двопартійна система
1983–1999	немає	СПА проти АНП	відносна більшість	в значній мірі втратили силу	система помірною плюралізму
1999	немає	СПА проти АНП проти АПС і АНП -АПС проти СПА - «Зелені»	відносна більшість або абсолютна більшість блоків	повністю діючий	система помірною плюралізму

Джерело: перекладено автором за даними [16].

На першому етапі (1945-1949 рр.) партійна система перебувала під зовнішнім впливом, так як в результаті денафікації частина громадян була оголошена нацистами, що внесло значних змін в списки виборців. АНП і СПА разом генерували до 95% дійсних голосів виборців і боролися за отримання абсолютної більшості мандатів. Чотири інші фази не залежали від зовнішніх впливів, але визначалися внутрішньою динамікою партійної системи.

Другий етап, який почався з парламентських виборів 1949 р. і закінчився виборами до Національної ради 1966 р. На даному етапі була припинена конкурентна боротьба за становище щодо сильної партії. Отримання абсолютної більшості мандатів виявилось можливим лише в результаті формування коаліцій, що і вдавалось зробити АНП і СПА. На даному етапі партійна система існувала у формі поміркованого плюралізму, проте коаліційні уряди були в значній мірі не ефективні.

Третій етап розвитку характеризувався динамікою двопартійності, що проявилось в конкуренції СПА і АНП, які прагнули сформувати на виборах абсолютну парламентську більшість.

Четвертий етап за своїми характеристиками схожий на другий і так само повинен бути кваліфікований як система поміркованого плюралізму. Конкуруючі партії прагнуть не до абсолютної парламентської більшості, а лише до відносної, що передбачало можливість формування широкої коаліції. Дуополія АНП і СПА була зруйнована третіми акторами (АПС, «Зелені» і «Ліберальний форум»). Збільшення числа зацікавлених сторін призвело до того, що австрійська партійна система на четвертому етапі свого розвитку практично трансформувалася в систему поляризованого плюралізму, проте ця трансформація не досягнула критичної позначки.

П'ята фаза розвитку визначається двома особливостями: 1) наявність трьох конкуруючих партій (СПА, АНП і АПС), не одна з яких за результатами виборів 1999 року не отримала абсолютної більшості місць в парламенті; 2) формування уряду можливе лише в разі, коли парламентська меншість впливає на формування абсолютної більшості [16].

Дострокові вибори 2008 року привели до відновлення коаліції СПА і АНП. Результати парламентських виборів (табл.3), які відбулися 29 вересня 2013 року, показали рекордні мінімуми для обох основних традиційних партій, СПА і АНП, але вони, тим не менш забезпечили собі більшість з маленьким відривом. У той час як АПС підтримав кожен п'ятий виборець, BZO втратила своє парламентське представництво. GRUENE досягає помірно зростання і дві нові партії увійшли в парламент: «Команда Штронах» та NEOS.

Таблиця 3

Результати парламентських виборів у 2013 р. (в порівнянні з 2008 р.)

Назва партії	2013		2008		Порівняння 2013р. - 2008 р.	
	Кількість голосів (%)	Кількість мандатів	Кількість голосів (%)	Кількість мандатів	Кількість голосів (%)	Кількість мандатів
СПА	26,8	52	29,3	57	-2,4	-5
АНП	24,0	47	26,0	51	-2,0	-4
АПС	20,5	40	17,5	34	+3,0	+6
BZO	3,5	0	10,7	21	-7,2	-21
GRUENE	12,4	24	10,4	20	+2,0	+4
Команда Штронах	5,7	11	не брала участі		+5,7	+11
NEOS	5,0	9	не брала участі		+5,0	+9
КПА	1,0	0	0,8	0	+0,3	+0
PIRAT	0,8	0	не брала участі		+0	+0
Християнська партія Австрії	0,1	0	0,6	0	-0,5	+0
Явка виборців	74.9 %		78.8 %		-3,9 %	

Джерело: побудовано автором за даними [17].

Ці результати і рекордно низький рівень явки виборців, а також більш високі рівні виборчої волатильності (рис. 2), ніж в попередні десятиліття, є найбільш важливими показниками зміни політичного ландшафту Австрії, хоча кілька особливостей партійної системи, особливо з точки зору створення коаліції, залишилися без змін [18].

Верхня палата парламенту Федеральна рада (Bundesrat) на сьогоднішній день налічує 61 депутати, обраних парламентами дев'яти федеральних земель (ландтагами). Як ми бачимо (рис. 3) Федеральну раду представляють члени 6 партій, серед них найбільш місць мають СПА та АНП.

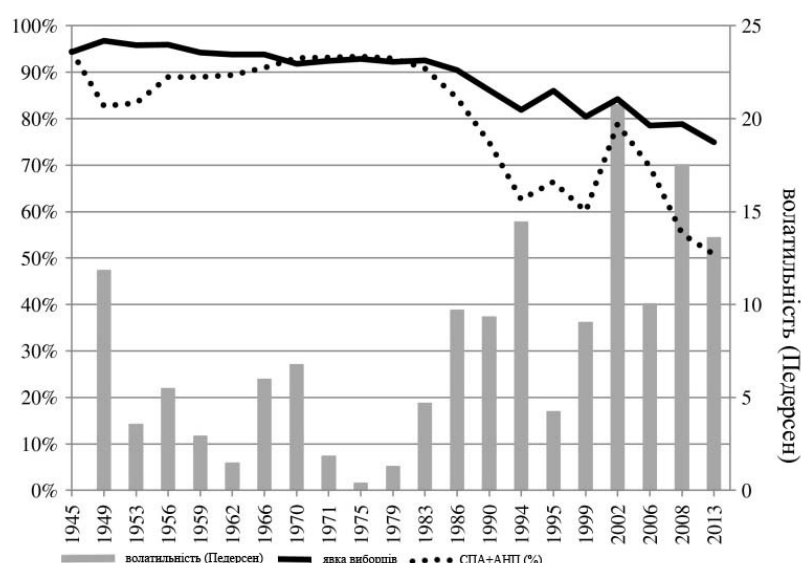

Рис. 2. Повеєнна виборча історія Австрії: явка виборців, міцність основних партій (СПА і АНП) і волатильність¹ (Джерело: перекладено автором за даними [18]).

Таким чином, ми бачимо, як протягом заснування Другої Австрійської Республіки трансформувалася її партійна система: від двопартійності до «системи двох з половиною партій». Нині партійна система Австрії є багатопартійною.

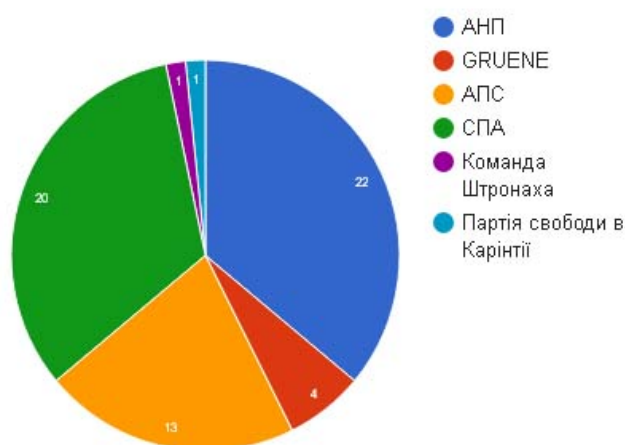

Рис. 3. Склад Федеральної ради Австрії в 2016 році (побудовано автором за даними [19]).

За класифікацією Дж. Сарторі партійну систему Австрії можна віднести до системи поміркованого плюралізму з тенденцією трансформації до системи обмеженого плюралізму. Наступні аргументи описують характерні ознаки цієї системи: відносно невелика ідеологічна відстань серед відповідних партій, біполярна конфігурація коаліцій і центрострімке змагання [20].

Також особливістю сучасної австрійської партійної системи є виникнення нових політичних партій («Команда Штронах», NEOS), які активно включаються в виборчі

¹ Індекс Педерсен (Pedersen 1979) заснований на частці голосів усіх партій, принаймні одного відсотка голосів в проведенні виборів плюс усі партії, які виграли щонайменше, одне місце з 1945 року.

процеси і в результаті виборів отримують місця в парламенті, що є ще однією з тенденцій переходу до багатопартійності.

Наглядом партійно-політичного розвитку можна вважати певне підвищення кількості фракцій в Національній раді. З 1986 це були 4 фракції, із СПА, АНП, АПС і членів партії «Зелених». У 1993 р. і 1999 р. це були вже 5 фракцій (включно Ліберальний форум) і з 1999 р. по 2006 р. знову тільки 4 (виключений Ліберальний форум). З 2006 р. це були знову 5 фракцій (включно Альянс за майбутнє Австрії) [21]. З 2013 р. – 6 фракцій (включно команду Штронах і NEOS, виключаючи Альянс за майбутнє Австрії). Так багато фракцій ніколи ще не було представлено в австрійській Національній раді Другої Республіки.

Список використаної літератури

1. Семенко В. В. Особливості розвитку партійної системи Австрії у контексті європейських трансформаційних процесів : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Віталій Васильевич Семенко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. - Чернівці, 2006. - 18 с. ; Semenکو V. V. Osoblyvosti rozvytku partiinoi systemy Avstrii u konteksti yevropeiskykh transformatsiinykh protsesiv : avtoref. dys... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Vytaly Vasylevych Semenکو; Cherniv. nats. un-t im. Yu.Fedkovycha. – Chernivtsi, 2006. – 18 s.
2. Міністерство закордонних справ Австрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bmeia.gv.at/europa-aussenpolitik/aussenpolitik/> ; Ministerstvo zakordonnykh sprav Avstrii [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : <https://www.bmeia.gv.at/europa-aussenpolitik/aussenpolitik/>
3. Parteienverzeichnis / Bundesministeriums fuer Inneres [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_Service/parteienverz/start.aspx/
4. Freiheitliche Partei Österreichs [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.fpoe.at/>
5. Парлюк В. І. Особливості австрійського популізму / В. І. Парлюк // Гуманітарні науки сьогодні: обговорення актуальних проблем : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. вчених, м. Краматорськ, 26 листоп. 2016 р.– Вінниця : Нілан-ЛІТД, 2016. – С. 60-66 ; Parliuk V. I. Osoblyvosti avstriiskoho populizmu / V. I. Parliuk // Humanitarni nauky sohodni: obhovorennia aktualnykh problem : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. vchenykh, m. Kramatorsk, 26 lystop. 2016 r. – Vinnytsia : Nilan-LTD, 2016. – S. 60-66
6. Bündnis Zukunft Österreich [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bzoe.at/>
7. Die Grüne Netiquette [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.gruene.at/>
8. Kommunistische Partei Österreichs [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.kpoe.at/>
9. Das Neue Österreich und Liberales Forum [Electronic resource]. – Mode of access : <https://partei.neos.eu/>
10. Team Stronach [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.teamstronach.at/>
11. Österreichische Volkspartei [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.oevp.at/Home.psp>
12. Sozialdemokratische Partei Österreichs [Electronic resource]. – Mode of access : <https://spoe.at/>
13. Minagawa S. Parliamentarism under a passing phase of consociationalism: the case of Austria since the mid-1980s (Part 1) [Electronic resource] / S. Minagawa. - Mode of access : <http://aska-r.aasa.ac.jp/dspace/bitstream/10638/5215/1/0033-004-201203-001-023.pdf>
14. Pelinka A. Oesterreichische Politik : Grundlagen - Strukturen - Trends / A. Pelinka, R. Sieglinde - Wien : Facultas-WUV 2007. – S. 144.

15. Mokre M. The Transformation of Austrian Political Parties through European Integration or How to Avoid Reality / M. Mokre, J. Pollak // IWE Working Paper. – 2002. - № 31.

16. Mueller C.W. Das Oesterreichische parteiensystem: periodisierung und perspektiven [Electronic resource] / C.W. Mueller // Pelinka, A. Die Zukunft der österreichischen Demokratie. Trends, Prognosen und Szenarien / A. Pelinka, F. Plasser, W. Meixner. - Signum-Verlag : Wien, 2000. - S. 281-309. – Mode of access : <http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/mueller.pdf>

17. Міністерство внутрішніх справ Австрії [електронний ресурс] - Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://wahl13.bmi.gv.at/> ; Ministerstvo vnutrishnikh sprav Avstrii [elektronnyi resurs] - Ofitsiyni sait. – Rezhym dostupu: <http://wahl13.bmi.gv.at/>

18. Dolezal M. Almost an Earthquake: The Austrian Parliamentary Election of 2013 [Electronic resource] / M. Dolezal, E. Zeglovits. - Mode of access : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4696072/#EN0001>

19. Парламент Австрії [Електронний ресурс] : Офіційний сайт - Режим доступу : <https://www.parlament.gv.at/WWER/BR/> ; Parlament Avstrii [Elektronnyi resurs] : Ofitsiyni sait - Rezhym dostupu : <https://www.parlament.gv.at/WWER/BR/>

20. Sartori G. Parties and party systems: A framework for analysis / G. Sartori. - Cambridge : Cambridge University Press, 1976. - Volume 1. – P. 179.

21. Pelinka A. Das politische System Österreichs / A. Pelinka // Ismayr W. Die politischen Systeme Westeuropas / W. Ismayr. - 4 Aktualisierte überarbeitete Auflage. - Wiesbaden : VS, Verl. für Sozialwiss., 2009. – S. 607- 642.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016 р.

V. Parlyk

THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM IN AUSTRIA

The political system in the Second Republic of Austria is stable and permanent party landscape. For nearly five decades after the end of World War II, the party system has been dominated by the Austrian People's Party and the Social Democratic Party.

Austrian political scientist Anton Pelinka identifies typical signs of the political parties of the Republic of Austria, as a scientist Wolfgang C. Müller - phase development of the Austrian party system on the dynamics of party competition. Other Austrian scientists such as M. Mokre and J. Pollak, distinguish the general features of the Austrian party system, stressing that the parties as membership organizations are the largest in western Europe in relative terms and among the largest in absolute terms.

Giovanni Sartori refers to a system as «limited» or «moderate» when two or five parties are relevant. The following arguments describe the characteristics of this system: a relatively small ideological distance among its relevant parties, a bipolar coalition configuration, and centripetal competition.

The Austrian parliamentary elections held in September, 2013 give an important basis for the analysis of political processes and changes of parties and party systems.

Keywords: party system, political parties, the system of moderate pluralism, two-party system.

Н.О. Піпченко

МІЖНАРОДНА ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано особливості здійснення міжнародної інтернет-комунікації ЄС та виявлено, що загальним є концептуальне забезпечення міжнародної інтернет-комунікації як інструменту зовнішньої політики інтеграційного утворення, проте принципово відрізняється практика використання соціальних медіа при підтримці зовнішньополітичних інтересів держав-членів ЄС. При цьому ЄС використовує інструментарій міжнародної інтернет-комунікації для забезпечення статусу наднаціонального потужного актора на міжнародній арені при реалізації спільної зовнішньої політики.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішньополітична діяльність, міжнародна інтернет-комунікація, ЄС.

Трансформація сучасного міжнародного середовища вимагає від політичної еліти країн постійної уваги до сучасних інформаційних технологій для узгодження та розробки цілісної стратегічної зовнішньополітичної концепції, оскільки розвиток глобалізаційних процесів привів до зміни впливу держави на управління світовими політичними процесами, розмивання традиційних понять державного суверенітету, національної ідентичності та непорушності державних кордонів. Інформаційно-комунікаційні технології надають рівні можливості як для здійснення негативного впливу на зовнішньополітичні процеси через поширення кіберзлочинності, інформаційного тероризму та інших інформаційних зловживань, так і для позитивного впливу – через удосконалення методів здійснення зовнішньої політики, її демократизації, надання рівних можливостей індивіду та іншим сучасним акторам міжнародних відносин щодо забезпечення власних інтересів. Разом із тим політико-економічна та культурна глобалізація, створивши умови для поширення інтернет-технологій, сприяла поглибленню міжнародного співробітництва та зниженню витрат практично в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Дослідженню проблем впливу інформаційно-комунікативних технологій на політичну діяльність міжнародних акторів присвячено наукові роботи З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Р. Кеохейна, Дж. Ная мл., Дж. Розенау, С. Хантінгтона, А. Багірова, К. Гаджиева, В. Іноземцева, А. Торкунова, П. Циганкова, Л. Губерського, В. Гондюла, О. Білоруса, В. Бебика, О. Зернецької, Є. Камінського, В. Копійки, О. Коппель, Є. Макаренко, В. Манжолі, М. Михальченка, М. Ожевана, Г. Почепцова, М. Рижкова, М. Розумного, Є. Тихомирової, О. Шевчука та інших, які аналізують проблеми політичного прогнозування, міжкультурного співробітництва, проблеми забезпечення національних інтересів міжнародних акторів у сучасному інформаційному просторі.

Мета статті – дослідити особливості міжнародної інтернет-комунікації ЄС. Завдання статті: виявити ефективність здійснення міжнародної комунікації ЄС для підтримки зовнішньополітичних інтересів.

Потреба налагодження ефективного міжнародного і регіонального співробітництва у глобалізованому світі сприяла поглибленню інтеграційних процесів на рівні ЄС і формуванню єдиної зовнішньої політики, яка координується спільною європейською дипломатичною службою. При цьому інтернет через забезпечення широкого доступу до інформації та її аналізу розширює можливості політичної комунікації інтеграційного

утворення та створює ілюзію подолання ієрархічності політичної влади. Так, зарубіжні дослідники, пропонують розглядати глобальну мережу як політичний інститут, у якому взаємодіють політичні актори, що поділяються на офлайнних користувачів, цілі яких пов'язані з розвитком онлайнних послуг або дискусій; офлайнних користувачів, які використовують інтернет для здійснення як політичної, так і неполітичної діяльності; онлайнних користувачів, які використовують інтернет задля здійснення короткотривалих політичних дій; безпосередньо онлайнних користувачів, інтереси яких пов'язані лише з політичною діяльністю в мережі. Зважаючи на це, виокремлюють два рівні політичної ідентичності в кіберпросторі: інституційний та орієнтаційний. Зокрема, на інституційному рівні взаємодія віртуальних соціальних спільнот відбувається через безпосередню належність до певних політичних ідей, при цьому на орієнтаційному рівні, взаємодіючи з різними інформаційними ресурсами, соціальні актори виявляють власну політичну ідентичність [1].

Поєднання традиційної міжнародної діяльності з сучасними комунікативними технологіями у діяльності президентських, урядових, зовнішньополітичних інституцій сприяло використанню соціальних медіа для публічних комунікацій із зовнішньою та внутрішньою громадськістю через залучення інструментарію моніторингу впливу таких акторів на світові та регіональні політичні процеси. Враховуючи, що зовнішньополітична інформація відрізняється від інших інформаційних ресурсів, політичні актори залишаються ключовими учасниками відносин у рамках міжнародної системи, а пошук, систематизація та аналіз зовнішньополітичної інформації здійснюється з різних каналів, серед яких виокремлюються національні автономні канали, канали інформації від інших міжнародних акторів і загальнодоступні джерела, зокрема канали мас-медіа, аналітичних центрів, мережі інтернет тощо [2].

Сучасні напрями публічної комунікації наднаціональних інститутів ЄС із європейською спільнотою викладено в «Білій книзі про європейську політику комунікацій» (2006), у якій наголошується, що Європейський Союз, зазнавши трансформацій, взяв на себе широкий спектр завдань з багатьох аспектів спільної життєдіяльності інтеграційного об'єднання. Головна мета документа полягає в об'єднанні національних і регіональних владних структур країн-членів ЄС, європейських політичних партій і громадськості задля поглиблення європейської ідентичності. Європейська комунікативна політика має забезпечити канали публічної комунікації, що нададуть спільноті інтеграційного утворення доступ до інформації про діяльність наднаціональних інститутів і можливість впливати на прийняття їхніх рішень. У документі визначено стратегію європейських інститутів, країн-членів, регіональних і місцевих органів влади, неурядових організацій та європейської громадськості щодо оновленої комунікативної політики на рівні ЄС [3].

Подальші дослідження європейської публічної політики пов'язані з науковими працями, підготовленими у межах консорціуму Eurosphere, який складається з 17 європейських університетів і науково-дослідних інститутів. Зокрема, дослідник К. де Вріз виділив утопічний, елітарний та реалістичний підходи до дослідження європейської публічної діяльності. У межах утопічного підходу загальноєвропейська публічна сфера розглядалась як комунікативний простір, що вимагає використання спільної мови, спільної ідентичності і транснаціональної системи мас-медіа. Пізніше було визнано, що ЄС – це не співтовариство, яке здійснює спільну комунікацію, а співтовариство для обміну досвідом публічної діяльності. Вивченню окремих сегментів європейської публічної політики присвячено елітарний підхід, у межах якого Європейський Союз розглядався як сегментований простір декількох публічних сфер, еліти яких здійснюють між собою комунікації переважно щодо національних політичних та економічних проблем, а формуванню спільної публічної діяльності частково сприяють

загальноєвропейські медіа. Дослідження європеїзації національного громадського життя розглянуто представниками реалістичного підходу, які існування спільної європейської публічної діяльності пов'язують з наявністю загальноєвропейських тем і транс'європейських акторів, які функціонують за межами національних держав. Тому прийнято виділяти вертикальну та горизонтальну європеїзацію, зокрема, вертикальна європеїзація розглядається як процес, під час якого національні суб'єкти набувають статусу європейських акторів за допомогою участі публічних осіб у національних дебатах щодо європейських проблем, а під горизонтальною європеїзацією потрібно розуміти співфункціонування національних та наднаціональних комунікативних суб'єктів, які діють у країнах-членах ЄС [4].

Європейські дослідники К. Кройтц-Кемппі, К. де Вріз, П. Голлеу, П. Краус, Р. Коопманс, П. Лаїне, Дж. Варіус та інші головним напрямом публічної політики ЄС називають необхідність постійного висвітлення загальноєвропейських тем як у прямих політичних дискусіях, так і через національні мас-медіа. Вони наголошують, що на рівні ЄС переважає вертикальна європеїзація, що проявляється в обговоренні з європейською громадськістю проблем подальшого розвитку інтеграційного утворення, спільної зовнішньої, безпекової та економічної політики на рівні публічних дискусій або на рівні експертного аналізу в європейських мас-медіа. Моніторинг національних медіа країн-членів ЄС засвідчив існування перехресних посилянь і транснаціональних резонансних тем щодо європейських інститутів і політикуму, що дозволило виділити типи європейських новин – загальноєвропейські новини, національні новини з другорядним акцентом на європейських подіях і національні новини з акцентом на внутрішніх подіях і частково на новинах у вигляді європейської риторики. Проте у наднаціональному європейському інформаційному просторі, незважаючи на зростання європеїзації новин, практично відсутня тематика, пов'язана з формуванням у національних спільнот приналежності до загальноєвропейських цінностей [4–7].

Європейські фахівці також виділили концептуальні підходи до європейської публічної політики, зокрема: концепцію історично-соціологічних перспектив розвитку європейської публічної сфери, тобто вивчення механізмів міжкультурної взаємодії та встановлення ролі публічних посередників у процесах формування спільних європейських цінностей; концепцію національних, регіональних і глобальних викликів щодо структуризації європейської публічної сфери через призму інтернаціоналізації політичної діяльності; концепцію щодо ідеологічного та правового впливу мас-медіа на європейську публічну політику; концепцію щодо ролі інтернету та соціальних медіа у розвитку європейської публічної сфери; концепцію впливу європейських меншин на перспективи розбудови європейської публічної діяльності [5–7].

Відзначимо, що для реалізації завдань у сфері комунікації на рівні наднаціональних інституцій ЄС створено окремі інформаційні служби, які здійснюють не лише інформування зовнішньої і внутрішньої аудиторії щодо стану розвитку інтеграційного утворення, але й займаються позиціонуванням ЄС на міжнародній арені. Із цією метою засновано спільну інформаційну службу ЄС Europe Direct, яка здійснює інформування громадськості про політику ЄС, відповідає на запити та надає інформацію офіційними мовами Європейського Союзу. Представники служби також працюють у всіх країнах Європейського Союзу в інформаційних центрах і в Європейських центрах культури і документації [8].

Активізація зусиль ЄС в напрямі зміцнення статусу самостійного актора на міжнародній арені сприяла створенню Європейської служби зовнішніх справ, що дозволило посилити координацію європейської зовнішньої політики та забезпечити ефективне представництво ЄС за кордоном. Оскільки європейське зовнішньополітичне відомство не замінює національні міністерства закордонних справ, а лише доповнює

дипломатичні представництва країн-членів ЄС, то важливого значення набуває підтримка ефективної комунікації зі світовою громадськістю засобами соціальних мереж. Так, створено близько 140 офіційних акаунтів зовнішньополітичного відомства та представництв ЄС за кордоном в соціальних медіа; крім всесвітньо популярних профілів у Facebook, Twitter та YouTube, відкрито тематичні акаунти в національних соціальних медіа, як, наприклад, Sina Weibo, Tencent Weibo, Vk.Com, Flickr або Storify, що свідчить про бажання ЄС спілкуватись з аудиторією не лише рідною мовою, але й враховувати культурні та ментальні особливості різних регіонів світу [9].

Для підтримки зовнішньополітичної діяльності через соціальні медіа Європейський Союз намагається задіяти механізми узгодження та обміну інформацією щодо спільних загальноєвропейських інтересів, вироблення «спільної позиції» зі сприйняття та аналізу різних міжнародних подій, узгодження позицій національних урядів з європейською політичною поведінкою щодо визначення цілей та пріоритетів ЄС стосовно третіх країн, якщо дипломатичні інструменти виявляються недостатніми для забезпечення спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

Європейський Союз прагне до розвитку солідарності, взаєморозуміння і терпимості серед усіх акторів міжнародних відносин, сприяючи зміцненню політичної згуртованості, як в середині, так і за його межами. Використання соціальних медіа для налагодження міжнародної комунікації сприяє поглибленню взаємодії та співпраці із зацікавленими групами щодо різних політичних, економічних або соціальних тем, а також отриманню інформації з перших рук, розміщенню публічних заяв і неформальному спілкуванню, яке доповнює офіційний діалог. Така інноваційна зовнішньополітична діяльність є одним з основних інструментів зовнішньої політики ЄС і складовою «м'якої» сили, що забезпечує підтримку лідерства на міжнародній арені.

Розширення ЄС сприяло новому політичному, економічному та державному розподілу в європейському регіоні, зумовило виділення у стратегії європейської інтеграції і у структурі ЄС цілей спільної зовнішньої політики, розуміння якої визначає інституційну структуру Європейського Союзу. Практика міжнародної взаємодії ЄС показала прагнення організації до таких форм співробітництва, які дозволяють уникнути силових методів реалізації національних інтересів окремих європейських держав, однак розбіжності в зовнішньополітичних уподобаннях спричиняє проблему політичної та економічної конфліктогенності в регіоні. Зміна політичного ландшафту і потенційна зміна політичних еліт в Європі зумовлюють виклики і для подальшого поглиблення європейської інтеграції, подолання фінансової та економічної кризи та, нарешті, для позиціонування ЄС як глобального і потужного міжнародного актора.

Загострення українсько-російських відносин у 2014 р. продемонструвало дисбаланс існуючих зовнішньополітичних орієнтирів ЄС, що змусило європейських аналітиків переосмислити політичний вплив наднаціонального утворення на сучасну систему міжнародних відносин. Представники аналітичного агентства Carnegie Europe причинами зниження зовнішньополітичної активності ЄС називають побоювання Німеччини, Франції, Великої Британії, Австрії, Нідерландів та Угорщини втратити власну національну ідентичність; відсутність наднаціональних інституцій, здатних переконливо сформулювати загальноєвропейські інтереси на міжнародній арені, оскільки Європейська служба зовнішніх справ не володіє достатніми повноваженнями у зовнішньополітичній сфері, тому що жорстко контролюється країнами-членами ЄС, до того ж члени Ради ЄС часто наголошують на виключних національних інтересах у сфері зовнішньої політики; трансформацію відносин США-ЄС, зокрема, у зовнішньополітичній діяльності ЄС завжди намагається підтримати США, так було й щодо Балкан, Афганістану, більшості оборонних і безпекових питань, проте нині США не проявляють високої активності до проблем, пов'язаних з концептуалізацією або

підтримкою зовнішньої політики ЄС; появу внутрішньої незацікавленості трьох провідних країн-учасниць до окреслення і реалізації спільного зовнішньополітичного курсу ЄС, зокрема, Велика Британія, Франція і Німеччина підтримують єдину європейську зовнішню політику лише тоді, коли існує потреба у загальноєвропейській підтримці їхніх національних інтересів, при цьому у Великій Британії, і частково Франції, ведуться політичні дискусії щодо відмови від подальшого поглиблення європейських інтеграційних процесів [10]. У перспективі головними напрямками зовнішньополітичної діяльності ЄС визначено: збереження внутрішньоєвропейського балансу щодо підтримки демократичних перетворень в Україні, згуртування європейських політико-економічних сил для протистояння РФ, укладання Угоди про трансатлантичне торгово-інвестиційне партнерство між США та ЄС, а також досягнення стратегічного політичного компромісу з Туреччиною, оскільки впродовж 2014 р. відбулось погіршення турецько-європейських відносин внаслідок сповільнення вступу держави до ЄС [13].

У цілому аналітики запропонували оновлену стратегію перетворення ЄС в активного і політично значимого глобального актора, яка містить обґрунтування щодо [11]: формування світового порядку денного по-європейськи, оскільки стабільність Європи залежить від міжнародно-політичних подій, які відбуваються навколо її кордонів; розширення участі ЄС у міжнародному та регіональному управлінні; поглиблення внутрішньої консолідації політико-економічних потужностей країн-членів ЄС задля створення та участі у глобальних і регіональних альянсах та визначення чіткої загальноєвропейської позиції на рівні міжнародних організацій щодо існуючих глобальних викликів і загроз; активізації відносин з США і перегляду традиційної моделі світового порядку, в якій провідні позиції займають США та ЄС, зважаючи на те, що формування світового порядку денного по-європейськи вимагає розвитку партнерських відносин з усіма державами світу та інтенсифікацію міжурядового співробітництва з іншими регіональними інтеграційними об'єднаннями, зокрема з АСЕАН або Африканським союзом; узгодження зовнішньополітичних цілей та інтересів ЄС з існуючими транскордонними загрозами в економічній, безпековій та енергетичній сфері; подолання економічної кризи і зміцнення загальноєвропейської довіри до існуючих економічних перетворень, що сприятиме формуванню ЄС як потужного міжнародного актора; призупинення демілітаризації ЄС, оскільки військова сила наразі залишається ключовим чинником міжнародних відносин, у зв'язку з чим ЄС разом з НАТО планують збільшити щорічні військові витрати [12].

Активне використання сучасного інструментарію міжнародної інтернет-комунікації уможливить для Європейського Союзу здатність реагувати на нагальні потреби європейської спільноти, глибше розуміти тренди європейської та світової громадської думки, визначати переваги та недоліки взаємодії між європейськими політичними інституціями і громадськістю, забезпечити діалог із зовнішньою і внутрішньою аудиторією з метою позиціонування інтеграційного утворення на міжнародній арені. Вважаємо, що використання інформаційно-комунікативних засобів як інструменту зовнішньої політики може мати як позитивний, так і негативний характер, зокрема, позитивним аспектом є якісна зміна системи управління Європейським Союзом як унікального політико-територіального утворення, а негативним – низький рівень інтернет-безпеки, що зумовлює необхідність формування нової стратегії гарантування інформаційної безпеки не лише на рівні ЄС, але й міжнародному рівні. Подальші дослідження ефективності здійснення міжнародної комунікації ЄС для підтримки зовнішньополітичних інтересів пов'язанні з визначенням офіційного статусу Великої Британії у рамках ЄС та окресленням офіційного зовнішньополітичного курсу США після вступу на посаду президента Д. Трампа.

Список використаної літератури

1. Бондаренко С. В. Политическая идентичность в киберпространстве / С. В. Бондаренко // Политическая наука. – 2005. – № 3. – С. 76-92 ; Bondarenko C. V. Politicheskaya identichnost v kiberprostranstve / С. V. Bondarenko // Politicheskaya nauka. – 2005. – № 3. – S. 76-92.
2. Dijkstra H. The Changing Politics of Information in European Foreign Policy / H. Dijkstra, S. Vanhoonacker // Journal of European Integration. – 2011. – Vol. 33, Issue 5. – P. 541-558.
3. Moring T. Concept of the European Public Sphere. European Public Sphere(s) : Uniting and Dividing [Electronic resource] / T. Moring Nordicom Review // Nordicom Review. – 2006. – № 1. - Mode of access : http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/226_Current%20Research%20Project%20moring.pdf.
4. Claes H. De Vreese The EU as a public sphere [Electronic resource] / H. De Vreese Claes // Living Reviews in European Governance. - 2007. – Vol. 2, №3. – Mode of access: <http://www.livingreviews.org/lreg-2007-3>.
5. Hakan G. Sicakkan Trans-Europeanizing Political Spaces in Europe [Electronic resource] / G. Sicakkan Hakan // Eurosphere Online Working Paper Series. – 2011. - Work Package 6.4 Report. – Mode of access : http://eurospheres.org/files/2010/06/WP_6_4_final.pdf.
6. Assessing Transnational Spaces [Electronic resource] / K. Creutz-Kämpfi, P. Holley, P.A. Kraus, P. Laine, J. Warius // Eurosphere Online Working Paper Series. – 2011. - Work Package 6.3 Report – Mode of access : https://eurosphere.b.uib.no/files/2010/06/WP_6_3_final.pdf.
7. Koopmans R. Towards a European public sphere? Vertical and horizontal dimensions of Europeanised political communication [Electronic resource] / R. Koopmans, J. Erbe. – Berlin : WZB, 2003. – Mode of access : <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2003/iv03-403.pdf>.
8. Тихомирова Є. Б. Інформаційна і комунікаційна підтримка регіональної політики Європейського Союзу / Є. Б. Тихомирова // Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. - 2011. – Вип. 1 : Міжнародний інформаційний дискурс: аналітичні оцінки та практика. – С. 58–79 ; Tykhomyrova Ye. B. Informatsiina i komunikatsiina pidtrymka rehionalnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu / Ye. B. Tykhomyrova // Mediaforum : analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment. - 2011. – Vyp. 1 : Mizhnarodnyi informatsiinyi dyskurs: analitychni otsinky ta praktyka. – S. 58–79.
9. Oberer B. The European Social Media Gov.Board : How to Connect with the European Union on Social Media [Electronic resource] / B. Oberer, A. Erkollar // International Journal of Education and Learning. – 2012. – Vol. 1, № 1. – P. 19-34. – Mode of access : http://www.sersc.org/journals/IJEL/vol1_no1/2.pdf.
10. Техау Я. Четыре причины внешнеполитической «спячки» ЕС [Электронный ресурс] / Я. Техау // Carnegie Europe. – 2014. – 28 октября. - Режим доступа : <http://carnegie.ru/2014/10/28/четыре-причины-внешнеполитической-спячки-ес/hsyt> ; Tekhau Ya. Chetyre prichiny vneshnepoliticheskoy «spyachki» YeS [Elektronnyy resurs] / Ya. Tekhau // Carnegie Europe. – 2014. – 28 oktyabrya. - Rezhim dostupa : <http://carnegie.ru/2014/10/28/четыре-причины-внешнеполитической-спячки-ес/hsyt>.
11. Мир в 2015 году [Электронный ресурс] / Т. Карозерс, М. Муашер, Л. Хатиб и др. // Carnegie Europe. – 2014. - 10 декабря – Режим доступа : <http://carnegie.ru/2014/12/10/мир-в-2015-году/hwq6> ; Mir v 2015 godu [Elektronnyy resurs] / T. Karozers, M. Muasher, L. Khatib i dr. // Carnegie Europe. – 2014. - 10 dekabrya – Rezhim dostupa : <http://carnegie.ru/2014/12/10/мир-в-2015-году/hwq6>.
12. A new ambition for Europe. A memo to the European Union Foreign Policy Chief [Electronic resource] / D. Keohane, S. Lehne, U. Speck, J. Techau // Carnegie Europe. – 2014. – October 29. – Mode of access : carnegieendowment.org/files/EESP-Full_Final.pdf

Стаття надійшла до редакції 23.11.2016 р.

N. Pipchenko

INTERNATIONAL INTERNET COMMUNICATION OF THE EUROPEAN UNION: TRENDS AND PROSPECTS

The international Internet communication during the transformation of international relations should be considered on an interdisciplinary level that is a combination of political, communication and technological research directions which formed the basis for the analysis of the category of «social networks» and its transformation into the category of «social media». It is found that the applied aspects of the information globalization connected not only with the problems of international security and the world economy but also related to the activity of international actors in foreign policy because the transformation of foreign policy interests, formation and maintenance of the country's reputation in the world, promotion of national interests in the international arena depend on the influence of modern Internet communications on international cooperation.

By analyzing the specific features of international Internet communication the EU the author found that the common is the conceptual provision of international Internet communication as a tool of foreign-policy activity but fundamentally different is the practice using social media platform to achieve foreign-policy interests of the EU Members State. Author's monitoring showed that the EU uses the international Internet communication for provide a supranational prestige of a powerful international actor during the common foreign policy implementation.

Keywords: *international relations, foreign-policy activity, international Internet communication, the EU.*

УДК 323.1(477):327.51

К.М.С. Прондзинська

ПРИЧИНИ КОНФЛІКТУ НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ

У статті розглядаються підходи вітчизняних та іноземних дослідників до визначення внутрішніх та зовнішніх чинників, що призвели до виникнення конфлікту на Південному Сході України. Здійснено аналіз внутрішні передумови формування суспільно-політичної кризи, питання причинно-наслідкового зв'язку між подіями Євромайдану та збройним конфліктом на Донбасі та вплив дій Російської Федерації, спрямованих на дестабілізацію ситуації в Україні.

Ключові слова: *конфлікт на Південному Сході України, конфліктогенні чинники, сепаратизм, гібридна війна.*

Конфлікт на Південному Сході України, що розпочався навесні 2014 року, став об'єктом багатьох наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном. Він залишається надзвичайно актуальною темою не лише для українських дослідників, адже гібридна війна, що триває на Донбасі, є якісно новим явищем, а водночас викликом для усієї системи міжнародних політичних відносин та безпеки. Однак для того, щоб зрозуміти суть процесів, що відбуваються у південно-східних регіонах України, необхідно провести всебічне дослідження причин та передумов політичного та збройного конфлікту. Одним з основних питань, що вимагають з'ясування в рамках розгляду

причин гібридної війни на Донбасі, є співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників у генезі конфлікту. Відповідь на це питання має першочергове значення для з'ясування того, наскільки східноукраїнський конфлікт є наслідком поділів, існуючих в межах української держави, а якою мірою він нав'язаний Україні ззовні.

Хронологія подій у рамках суспільно-політичної кризи в Україні наприкінці 2013 та на початку 2014 року однозначно вказує на причинно-наслідковий зв'язок між подіями Євромайдану, зміною центральної влади у Києві, російською анексією кримського півострова та початком війни на Сході України у квітні 2014 року. Не виникає сумнівів щодо того, що без активної інформаційної, фінансової та військової підтримки Російської Федерації війна була б неможливою. Однак серед дослідників відсутній консенсус щодо співвідношення ролі внутрішніх та зовнішніх чинників у розгортанні конфлікту, а також того, чи зміна влади в Україні, спричинена протестами, що переросли у криваве протистояння на Майдані Незалежності у Києві, може розглядатись як причина конфлікту, чи лише як «каталізатор», що спровокував запуск виконання Росією стратегічних планів, що існували раніше. Чимало науковців, зокрема Ю. Мацієвський та А. Умланд, схильні розглядати наявний конфлікт, як абсолютно штучно спровокований Росією з використанням інструментів пропаганди, дезінформації («інформаційної війни») та залякування населення регіонів України з великою часткою російськомовного та проросійськи налаштованого населення [4, 5]. Інші ж вказують на існування внутрішніх передумов конфлікту в Україні, без яких російська пропаганда не змогла б стати ефективною – до них належать С. Куделя, Р. Додонов, С. Асланов та Т. Сауер [3, 7, 8, 11].

Отже, метою дослідження є співставлення думок дослідників (експертних висновків) щодо причинно-наслідкових зв'язків подій під час Євромайдану та військового конфлікту на сході України задля з'ясування співвідношення його зовнішніх та внутрішніх чинників.

За визначенням, сепаратизм – це рух за відокремлення частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономного статусу за національними, мовними, релігійними ознаками [1]. Він може виникати під впливом чинників, пов'язаних з соціокультурною та політичною трансформацією суспільства, посиленням або послабленням центральної влади та може розглядатись як захисна реакція певної частини суспільства на процеси, які її не влаштовують. Вважається, що для виникнення сепаратизму необхідними є дві умови: дискримінація етнічної групи з боку держави та формування активної політичної еліти, здатної очолити такий рух. Дослідники Юрій Мацієвський та Тетяна Бородавко з Національного університету «Острозька академія» обґрунтовують, що обидві умови не виконувались на Донбасі навесні 2014 року. Вони вказують на те, що на початку протестів відсутніми були явні лідери та чітка організована структура руху. Автори посилаються також на дослідження британської організації Equal Rights Trust, що показують, що в Україні не існує мовної, етнічної та релігійної дискримінації росіян та російськомовних громадян [2]. Таким чином, донбаський сепаратизм постає як штучне явище, роздмухане Росією для досягнення своїх власних цілей. Російські ЗМІ цілеспрямовано нав'язували населенню східних регіонів України страх перед новою владою у Києві, активно використовуючи при цьому образ «фашистів», який несе сильне емоційне навантаження для мешканців пострадянського простору.

З такою точкою зору не погоджується С.Куделя з Бейлорського університету (США). У своїй статті він розглядає сепаратизм як явище, спричинене передусім внутрішніми чинниками. На його думку, ключову роль у зародженні сепаратистського руху відіграли три політичні чинники – фрагментація держави, насильницька зміна режиму та втрата контролю над інструментами примусу, що у поєднанні зі специфікою

емоційного настрою населення регіону, в якому превалює страх, призвели до таких а не інших наслідків [3]. Він вказує на існування в Україні, ще до зародження сепаратистського руху, двох змінних, що асоціюються з високою ймовірністю громадянської війни: політичної нестабільності у столиці та послаблення державного потенціалу. Автор вказує на фрагментацію держави, що мала місце під час подій Євромайдану. Він називає «самокеровані регіональні анклави», що виникли у Західній та Центральній Україні у січні 2014 та не підпорядковувались наказам з Києва. Нездатність держави припинити силові захоплення адміністративних будівель та відновлення контролю над половиною території України були ознакою фактичного розпаду держави. Якщо раніше політична сцена Східної України характеризувалась абсолютним домінуванням Партії Регіонів, після раптової зміни режиму у Києві ця політична сила почала розпадатись, що також сприяло зміцненню відцентрових сил. При цьому сепаратистські рухи спочатку копіювали тактику спротиву, що використовувалась активістами Євромайдану.

Другим вагомим чинником автор називає низьку легітимність нової центральної влади серед населення Донбасу. На початку квітня 2014 року приблизно половина респондентів у Донецькій та Луганській областях були впевнені у нелегітимності виконувача обов'язків президента та нового уряду. Більше двох третин респондентів вважали події Євромайдану збройним путчем, що спонсорувався державами Заходу.

Третім чинником він називає те, що центральна влада мала дуже обмежені можливості застосування засобів примусу на Донбасі, оскільки серед правоохоронців переважали прихильники попередньої влади. Під час перших сепаратистських мітингів у містах Донбасу начальники міліції обіцяли бути «на боці народу», а представників спецпідрозділу міліції «Беркут», що поверталися з Майдану, на Сході зустрічали як героїв. Важливим сигналом для сепаратистського руху, що зароджувався у східних регіонах стала також анексія Криму Російською Федерацією – вона показала, що українська влада на даному етапі не готова боротись за територіальну цілісність держави. На початку збройного протистояння на Донбасі траплялись випадки, коли місцеве населення блокувало рух української військової техніки. Наведені автором аргументи свідчать про те, що навесні 2014 року, особливо після анексії Криму, сепаратистські настрої дійсно були присутніми серед населення Південного Сходу України. Однак вони не можуть сприйматись як доказ їхнього існування до 2013 року та відсутності стороннього впливу у їх формуванні.

З С. Куделею у своїй статті полемізує німецький дослідник Андреас Умланд [4]. Він погоджується з тим, що серед населення Донбасу існували проросійські настрої, а підтримка для Євромайдану та політичних сил, що прийшли до влади внаслідок подій лютого 2014, була дуже незначною. Однак він звертає увагу на те, що кожен сепаратистський рух повинен формуватись протягом деякого часу та мати відомих лідерів. Ця умова не виконувалась на Сході України. Щоправда, у Донецькій та Луганській області існували деякі організації проросійського спрямування, але жодна з політичних сил, що підтримувались населенням регіону (зокрема Партія регіонів та Комуністична партія України) ніколи на офіційному рівні не виступали за відокремлення Донбасу від України чи за приєднання до Російської Федерації. Лідерами самопроголошених Донецької та Луганської «народних республік» стали раніше невідомі люди, серед яких чимало громадян Росії, зокрема Ігор Гірін, який керував російським диверсійним угрупованням у Слов'янську на початку збройного протистояння та протягом декількох місяців виконував функцію «Міністра оборони» так званої «ДНР». Якщо в Криму можна було говорити про певну історію існування проросійських сил на політичній сцені регіону (політична партія «Російська єдність» Сергія Аксьонова, майбутнього «прем'єр-міністра» окупаційного уряду Криму, здобула

4% підтримки серед кримських виборців на виборах до Верховної Ради 2010 року), на Донбасі цей чинник був відсутнім. У проросійських організацій Східної України, навіть якщо вони користувались підтримкою певної частки населення, не було достатніх фінансових, політичних та військових ресурсів для того, щоб самостійно провести операцію з відокремлення регіону від України. А. Умланд частково погоджується з тим, що захоплення органів місцевої влади протестувальниками у західних та центральних регіонах України, а також застосування насильства деякими учасниками Євромайдану, особливо у кінцевій фазі протистояння, могло мати певний вплив на подальший розвиток подій на Сході. Однак він звертає увагу на принципову відмінність між цими подіями: протестувальники у західних та центральних регіонах захоплювали будівлі обласних адміністрацій, оскільки виступали проти конкретного уряду, але не проти самої держави. Натомість учасники мітингів у східних регіонах виступали не лише проти нової центральної влади, але водночас також проти територіальної цілісності України. Дослідник підкреслює, що сепаратистські мітинги на Донбасі розпочались майже відразу після анексії Криму Російською Федерацією. Оскільки анексія також відбулась за схемою захоплення органів місцевої влади групою невідомих людей, яких підтримала російська армія, присутня на півострові, немає причин вважати, що у Донецькій та Луганській областях відбувалось щось інше. Про це свідчить також те, що на Сході України одночасно з мітингами, які нібито були організовані місцевим населенням, відразу появились представники російської армії. Ситуація, що склалася в Україні під час та після Євромайдану не була першою політичною кризою, з якою зіткнулась Україна – Умланд звертає увагу на те, що схожі ситуації траплялись у 1990-і та 2000-і роки, але вони ніколи не призводили до наслідків, які могли б порівнюватись з подіями 2014 року. Це означає, що сепаратистські настрої могли з'являтися під час серйозніших політичних криз (тут варто згадати про з'їзд у Сєверодонецьку під час Помаранчевої революції та спробу проголошення автономії Південного-Сходу України), але у них не було достатнього потенціалу для того, щоб перерости у громадянську війну. Це дозволяє припускати, що такий розвиток подій був би неможливим без зовнішньої підтримки з боку Російської Федерації.

Росія підтримувала сепаратизм на Сході України не лише військовими та фінансовими засобами, але спочатку, заради розхитування ситуації, передусім інформаційними. А. Умланд погоджується з тим, що серед населення Східної України зростав страх та обурення, викликані подіями Євромайдану, однак звертає увагу на те, що ці негативні відчуття активно підтримувались російськими ЗМІ, які користувались популярністю серед населення Східної України. Вони гіперболізували роль радикальних українських націоналістів у подіях у Києві та вдало зіграли на відчутті страху перед «фашистами» та «бандерівцями», яке дійсно було розповсюджено на Донбасі.

З аргументами С. Куделі абсолютно не погоджується Ю. Мацієвський [5]. У своїй відповіді на вищезгадану статтю він підкреслює, що діяльність сепаратистського руху на Донбасі активізувалась вже після анексії Криму, а не відразу після зміни влади у Києві, що було б більш логічним, якщо розглядати східноукраїнський сепаратизм як пряму відповідь на «державний переворот» у Києві. Автор наводить також результати соціологічних опитувань, проведених серед мешканців Донецької та Луганської областей навесні 2014 року, які свідчать про те, що приблизно 50% населення обох регіонів погоджувалось з тим, що Росія так чи інакше впливає на події в Україні. Водночас страх перед Правим сектором не відіграв настільки великої ролі – лише 50% респондентів вважали його великою воєнізованою організацією, що може становити загрозу для цілісності держави, а інші вважали його радше однією з багатьох маргінальних організацій націоналістичного спрямування, що не мають значного впливу на ситуацію в Україні [6]. Він звертає увагу на те, що внутрішні чинники та проросійські

настрої мали б призвести до схожих наслідків також у інших регіонах України з переважно російськомовним населенням та традиційно високою підтримкою для Партії регіонів, зокрема на Харківщині та Одещині, однак цього не сталося, незважаючи на спроби захоплення органів місцевої влади.

Врешті-решт, він критикує також мову та терміни, якими С. Куделя послуговується у своїй статті, вважаючи, що вони можуть мати значний вплив на сприйняття тексту читачем. На його думку, застосування альтернативних термінів, таких як «революція», «політична революція», «множинний суверенітет» та «передача влади» замість використаних «державний переворот», «розвал держави» та «захоплення влади» могло б створити зовсім іншу картину політичного процесу в Україні.

На нашу думку, дуже виважений аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників формування конфлікту на Сході України здійснив проф. Додонов Р.О. у своїй монографії. Не заперечуючи безпосередньої участі Російської Федерації у розгортанні сепаратистського руху та бойових дій на Донбасі, автор вказує на низку внутрішніх чинників, що уможливили такий розвиток подій. Зокрема, він вказує на концентричну зональність українського ландшафту, яка характеризується тим, що зони розходяться не з центру країни, а навпаки – ззовні до центру [7, с. 89]. Оскільки Україна протягом століть була позбавлена власної державності, центри культурно-політичного впливу знаходяться або поза межами країни (Росія, Польща, Австрія, Візантія тощо) або ж на її периферії. Наслідком таких політичних впливів було формування в межах країни окремих регіонів з власними топонімами, етнічними та відносно розвинутою самосвідомістю. Таким чином в Україні сформувався поліцентризм, що характеризується існуванням регіональних центрів на географічній периферії (автор відносить до них Харків, Донецьк, Одесу, Львів та Ужгород), що конкурують з центром, перетворюючи столицю на політичну периферію. Особливості розвитку окремих регіонів України, обумовлені «силовим тяжінням» до сусідніх цивілізаційних центрів стали причиною суперечок навколо проблем національної ідентичності, а відмінності у ціннісних орієнтаціях населення поступово набували політичного забарвлення.

Слід відзначити, що об'єктивні обставини, якими були відсутність української державності у минулому, входження окремих регіонів України до різних держав у минулому та розтягнуте у часі входження до складу УРСР, які спричинили культурні, мовні та світоглядні відмінності між населенням регіонів, почали активно використовуватись політиками з усього спектру української політичної арени. Після здобуття незалежності, українська держава не спромоглася здійснити активну політику національної ідентичності, натомість політичні сили активно використовували «регіональний фактор» заради досягнення короткострокових електоральних цілей. Аналізуючи результати усіх парламентських та президентських виборів у незалежній Україні можна відзначити, що провідні кандидати та політичні партії завжди орієнтувались у своїх передвиборних кампаніях на «Схід» або на «Захід» України. Відповідно, після здобуття перемоги на виборах, вони зобов'язані були виконувати свої обіцянки перед базовим регіоном, що часто стосувалися питань мовної та історичної політики, зовнішньополітичних орієнтацій тощо. Це сприяло симетричному схізмогенезу регіонів України. Таким чином, у політичному житті України закріпився стійкий електоральний розкол на умовній лінії «Схід-Захід». Символічно протиставлення північно-західного та південно-східного регіонів виражалось як протиставлення двох регіональних центрів – Львова та Донецька [7, с. 90].

Особливої уваги у цьому контексті заслуговує «мовне питання», яке розігрувалось політиками під час усіх передвиборних кампаній. Як вже було згадано, в Україні не спостерігалось дискримінації російськомовних громадян та конфліктів між україномовним та російськомовним населенням. Однак, незважаючи на мирне

співіснування різних мовних та етнічних груп в Україні, питання статусу російської мови стало потенційно конфліктогенним з огляду на його експлуатування політичною елітою. Після помаранчевої революції стратегія регіональних еліт Південного-Сходу України спиралася на визнання російської мови державною або офіційною, що знайшло своє відображення у програмах Партії Регіонів. Спричинена цим регіональна поляризація населення проявилась у зв'язку з прийняттям закону «Про засади державної мовної політики» 2012 року та спробою його скасування у лютому 2014 року. Ця обставина активно використовувалась та підсилювалась російською пропагандою, тому мовну ситуацію не можна розглядати як безпосередній та виключно внутрішній чинник конфлікту. На думку Р.О. Додонова, причиною виникнення соціальних кордонів та запуску схізмогенетичних процесів в Україні є не стільки наявність соціокультурних відмінностей і реальний досвід міжкультурних комунікацій, скільки ставлення до них та їх публічна вербалізація [7, с. 98]. Схожу думку висловлює С. Асланов. Він вважає, що гібридна війна на Сході України повинна розглядатись як етнополітичний конфлікт, який є наслідком гіперболізації регіональних етнокультурних відмінностей та їхнього захоплення в межах регіональної етнонаціональної політики замість проведення загальнонаціональної політики консолідації [8].

Дослідники серед внутрішніх конфліктогенних чинників вказують також на існування на Донбасі сформованої регіональної еліти, яка прагнула контролю над іншими регіонами країни. Це явище не є типовим лише для Донбасу – на українській політичній сцені партії зазвичай виступають представниками певних олігархічних груп, які часто прив'язані до того чи іншого регіону країни. Зокрема, В. Скворець у своїй статті, присвяченій внутрішнім передумовам формування цивілізаційного конфлікту в Україні відзначає, що «період 2010-2013 років ознаменувався спробою східноукраїнських олігархічних еліт поширити модель контролю, що функціонувала переважно у південних та східних областях України, на територію усієї країни» [9]. На керівні посади в усіх регіонах призначались особи, підпорядковані регіональним бізнес-елітам (переважно вихідці з Донецької та Луганської областей), але дана тактика виявилась ефективною не в усіх регіонах. На Заході України вона призвела до зростання антиурядових настроїв та стала однією з основних причин Євромайдану. Як вже було відмічено раніше, протягом усіх років незалежності України існувала своєрідна «рівновага» між політичними представниками різних регіонів (а отже також регіональних бізнес-еліт). Рівень підтримки для політичних сил, що умовно представляли Схід та Захід завжди був приблизно однаковим та вони передавали один одному владу практично після кожних виборів. Однак події Євромайдану, втеча В. Януковича з України та анексія Криму порушили цю рівновагу. Внаслідок дискредитації Партії регіонів та фактичної втрати контролю над Кримським півостровом, представники регіональних еліт Донбасу вже не могли розраховувати на перемогу на наступних виборах та збереження влади. Вони відчували пряму загрозу своїм інтересам, як у внутрішній так і у зовнішній політиці, тому вони не бажали підпорядкуватись новій владі. Однак навряд чи правильним буде ствердження, що саме регіональні еліти Південного Сходу України стали рушійною силою сепаратистського руху. Ймовірніше за все, вони підтримували протестні настрої мешканців східних регіонів, як протипагу Євромайдану, але у певний момент ситуація вийшла з-під їхнього контролю. Як бачимо, серед ватажків так званих «народних республік» відсутні відомі представники колишніх фінансових та політичних еліт Донбасу. Це дозволяє зробити висновок про те, що – так само як у випадку з мовних питанням – Російська Федерація вдало використала протестний потенціал населення Південно-Східної України, переводячи його, за допомогою пропаганди, з антиурядового у сепаратистське русло.

Окремої уваги заслуговують також психологічні чинники появи конфлікту, адже у гібридній війні велику роль відіграє пропаганда, метою якої є саме вплив на психіку людей та формування відповідного ставлення до певних явищ. Як зазначає О. Саєнко, «Організатори гібридної війни цинічно розглядають маніпулювання як своєрідний соціальний рефлекс – певну поведінку, що викликається відповідними ідейними та психологічними мотивами. Слова, образи, стереотипи «бандерівців», «руки США», «правого сектора», повинні викликати і відповідну поведінку, вчинки, реакцію людей». [10] Слід підкреслити, що російська пропаганда знову ж таки використовує певні стереотипи, що існували серед населення Південного Сходу України задовго до початку війни, зокрема образ «бандерівця-фашиста». Лише згадка стереотипу народжує у свідомості особи звичні негативні, непривабливі образи, тому формування асоціації нинішньої української влади з фашизмом (і створення на цій базі нових понять, таких як «київська хунта»), сприяє її абсолютному несприйняттю носіями таких стереотипів. До основних інструментів інформаційно-психологічного впливу належать засоби масової інформації, зокрема преса, радіо та телебачення, мережа Інтернет. З огляду на мовний склад населення Південного Сходу України, у регіоні завжди користувались популярністю російські телеканали, що формували у людей особливий тип світосприйняття та нав'язували стереотипи. Навіть незважаючи на те, що до Євромайдану російські ЗМІ ще не були насичені антиукраїнською пропагандою, вони так чи інакше сприяли формуванню переконання про приналежність Росії та України до спільного культурного та історичного простору.

Розглядаючи чинники, що призвели до виникнення конфлікту на Донбасі, не варто забувати також про його геополітичний вимір. Дослідник Том Сауер з Університету Антверпена у Бельгії вважає, що країни Заходу не дотримувались належної обережності у своїх відносинах з Росією, надаючи Україні перспективу членства у НАТО та ЄС. Він звертає увагу на те, що заява колишнього президента США Дж. Буша на саміті НАТО 2008 року про те, що Україна та Грузія в майбутньому можуть стати членами альянсу, могла стати опосередкованою причиною збройного нападу Російської Федерації на обидві країни – спочатку на Грузію 2008 року, а потім на Україну 2014 року [11]. Не слід забувати про те, що безпосередньою причиною Євромайдану був саме геополітичний чинник, а саме відмова В. Януковича підписати Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Звісно, протестний потенціал суспільства накопичувався протягом усього періоду президентства Януковича, але саме відмова від «європейського вибору» України стала чинником, який змусив сотні тисяч людей вийти на Майдан Незалежності, щоб відстояти свій цивілізаційний вибір. Така ситуація була загрозливою для зовнішньополітичних інтересів Російської Федерації, яка розглядає територію колишнього СРСР своєю зоною впливу. Щоправда країнам Прибалтики вдалось здійснити доволі безболісний перехід з зони впливу Російської Федерації до європейських та атлантичних структур, але геополітичне становище Росії зміцнилось протягом 10 років, що минули з 2004 до 2014. У цьому контексті конфлікт на Південному Сході України можна розглядати як наслідок геополітично-цивілізаційного вибору України, що суперечить інтересам Російської Федерації, а ширше – як частину цивілізаційного протистояння між Заходом та Росією.

Здійснений аналіз чинників формування конфлікту на Південному Сході України дозволяє стверджувати, що існували певні внутрішні передумови його виникнення. До них належать передусім соціокультурні відмінності між різними регіонами України, (різні геополітичні та цивілізаційні орієнтації мешканців Сходу та Заходу, що активно використовувались політиками (які, в свою чергу, переважно були представниками тих чи інших регіональних еліт) у ході передвиборних кампаній, формуючи стереотипи та взаємні упередження. Впродовж понад 20 років, які минули від здобуття Україною

незалежності до початку гібридної війни на Донбасі, українська держава не вела ефективної політики національної консолідації та інтеграції регіонів з різним історичним минулим. Ситуація, що склалася у кінці 2013 року у зв'язку з подіями Євромайдану, призвела до нестабільності та фрагментації держави. Оскільки протягом певного часу органи місцевого самоврядування та силові структури західних регіонів України не підпорядковувались центральній владі, захоплення адміністративних будівель у Донецькій та Луганській областях могло розглядатись як симетрична дія прихильників попередньої влади та регіональних еліт. Однак внутрішній політичний конфлікт не зміг би перерости у війну та відділення частини Донбасу від України без активної військової та інформаційної підтримки Російської Федерації. В учасників антиурядових мітингів не було достатніх засобів для того, щоб розпочати збройне протистояння проти України, а проголошення квазі-державних утворень з подальшими бойовими діями має негативні наслідки для місцевих політичних та фінансових еліт. Російська Федерація, застосовуючи методи маніпуляції та інформаційно-психологічного впливу, викликала у населення Донбасу страх перед новою, «фашистською» владою у Києві, а швидка операція з анексії Криму викликала сподівання на альтернативу у вигляді приєднання до Російської Федерації. Однак цього не відбулось, оскільки гібридна війна на Донбасі є частиною геополітичної стратегії Росії, спрямованої на недопущення виходу України з її зони впливу. Приєднавши Донбас, Росія втратила б один з останніх важелів впливу на Україну. Таким чином, конфлікт на Південному Сході України слід розглядати як наслідок поєднання внутрішніх та зовнішніх передумов. Жоден з існуючих внутрішніх чинників не зміг би призвести до розгортання бойових дій та втрати частини української території без зовнішнього втручання з боку Російської Федерації. Водночас Росії було б набагато складніше вести гібридну війну, а особливо її інформаційну складову, якби українська держава не допустила безлічі помилок у політиці ідентичності та національної консолідації.

Список використаної літератури

1. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності / Р. Ключник // Політичний менеджмент. – 2011. – № 6. – С. 120–128; Kliuchnyk R. Separatyzm yak svitova mehatendentsiia suchasnosti / R. Kliuchnyk // Politychnyi menedzhment. – 2011. – № 6. – S. 120–128.
2. In the Crosscurrents. Addressing Discrimination and Inequality in Ukraine [Electronic resource] / The Equal Rights Trust Country // The Equal Rights Trust Country Report Series: 5. - London, 2015. – Mode of access : <http://www.equalrightstrust.org/crosscurrents-addressing-discrimination-and-inequality-ukraine>
3. Куделя С. Внутренние источники вооруженного конфликта на Донбассе [Электронный ресурс] / С. Куделя // PONARS Eurasia. – Режим доступа : <http://www.ponarseurasia.org/node/7268> ; Kudelia S. Vnutrenniye istochniki vooruzhennogo konflikta na Donbasse [Electronic resource] / S. Kudelia – URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7268>.
4. Умланд А. В защиту конспирологии: Ответ Сергею Куделе на его анти-политический анализ «гибридной войны» в Восточной Украине [Электронный ресурс] / А. Умланд. – Режим доступа : <http://www.ponarseurasia.org/node/7411> ; Umland A. V zashchitu konspirolologii: Otvet Sergeyu Kudele na ego anti-politicheskiy analiz «gibridnoy voynu» v Vostochnoy Ukraine [Elektronnyy resurs] / A. Umland. – Rezhim dostupa : <http://www.ponarseurasia.org/node/7411>
5. Мацневский Ю. Ограничения аргумента: Дискуссия об источниках «восстания» на Донбассе [Электронный ресурс] / Ю. В. Мацневский. – Режим доступа : <http://www.ponarseurasia.org/node/7375> ; Matsievskiy Yu. Ogranicheniya argumenta:

Diskussiya ob istochnikakh «vosstaniya» na Donbasse [Elektronnyy resurs] / Yu.V. Matsievskiy. – Rezhim dostupa : <http://www.ponarseurasia.org/node/7375>

6. Мнения и взгляды жителей юго-востока Украины: апрель 2014 // Зеркало недели. – 2014. - 18 апреля ; Mneniya i vzglyady zhiteley yugo-vostoka Ukrainy: aprel 2014 // Zerkalo nedeli. – 2014. - 18 aprelya

7. Додонов Р. О. Конфлікт на сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії : моногр. / Р. О. Додонов. - Вінниця : Ніланд ЛТД, 2016. - 246 с. ; Dodonov R. O. Konflikt na skhodi Ukrainy u dzerkali sotsialno-filosofskoi refleksii : monohr. / R.O. Dodonov. - Vinnytsia : Niland LTD, 2016. - 246 s.

8. Асланов С. Етнополітичний конфлікт (гібридна війна на Сході України) як наслідок регіональної етнонаціональної політики / С. Асланов // Віче. - 2015. - № 14. – С. 2-4 ; Aslanov S. Etnopolitychnyi konflikt (hibrydna viina na Skhodi Ukrainy) yak naslidok rehionalnoi etnonatsionalnoi polityky / S. Aslanov // Viche. - 2015. - № 14. – S. 2-4.

9. Скворець В. О. Внутрішні передумови формування цивілізаційного конфлікту в Україні / В. О. Скворець // Схід. – 2015. - № 2. – С. 102-107 ; Skvoretz V. O. Vnutrishni peredumovy formuvannia tsyvilizatsiinoho konfliktu v Ukraini / V. O. Svoretz // Skhid. – 2015. - № 2. – S. 102-107

10. Саєнко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Саєнко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія. - 2015. - Вип. 1. – С. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11 ; Mekhanizm informatsiino-psykholohichnoho vplyvu v umovakh hibrydnoi viiny / O. H. Saienko. // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Psykholohiia. - 2015. – Vyp. 1. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11.

11. Sauer T. The Origins of the Ukraine Crisis and the Need for Collective Security between Russia and the West [Electronic resource] / T. Sauer // Global Policy, 2016. - Mode of access : http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1758-5899.12374/epdf?r3_referer=wol&tracking_action=preview_click&show_checkout=1&purchase_referrer=www.google.com.ua&purchase_site_license=LICENSE_DENIED

Стаття надійшла до редакції 05.12.2016 р.

K.M.S. Prondzyska

CAUSES OF THE CONFLICT IN SOUTHEASTERN UKRAINE: ON THE CORRELATION BETWEEN THE INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS

The article examines the approaches of Ukrainian and foreign researchers to determination of the internal and external factors that led to the conflict in Southeastern Ukraine. The central issue of this article is the correlation between the internal conflict factors existing in the Ukrainian society and the external ones caused by the informational influence and military intervention of the Russian Federation. Analyzing the existence of sociopolitical cleavages in Ukraine before the current conflict, the relationship between the Euromaidan events, which led to installing a new government and the latter military conflict in Donbas, as well as the informational influence of Russian Federation, we came to the conclusion that despite of existence of internal conflict factors and extreme political instability of Ukraine in the beginning of 2014, the military conflict and proclamation the internationally unrecognized Donetsk and Luhansk “People’s Republics” would not have been possible without active external informational and military support.

The internal conflict factors include the sociopolitical, linguistic, cultural and historic differences between the regions of Ukraine, which were largely emphasized during most of the election campaigns in the independent Ukraine. However there were no signs of the existence of separatist movement in Southeastern Ukraine until the spring of 2014. The events of Euromaidan between November 2013 and February 2014 increased the tension between the

East and West of Ukraine. The new government did not gain wide recognition in the Southeastern Ukraine, which led to seizure of regional administrations by pro-Russian protesters, supported by the local law enforcement authorities. Nevertheless, we consider that the abovementioned internal factors themselves could not have led to the military conflict. The Russian Federation viewed the Euromaidan and consequent government change as a threat to its geopolitical interests. As a result, both informational and military actions were taken in order to destabilize political, social and economic situation in Ukraine, as well as to prevent its possible integration with European Union and NATO. The Russian mass media carried out an extensive propaganda campaign, aimed on discrediting the Ukrainian government. Manipulative techniques were used in order to present the new Ukrainian authorities as "Nazi" and a threat to the Russian-speaking citizens. As the fear of Nazism is deeply rooted in the consciousness of the former USSR societies, this external informational influence, combined with the military force used by the Russian Federation, was a crucial factor leading to the annexation of Crimea and secession of the parts of Donetsk and Luhansk regions.

The vast majority of Ukrainian and foreign researchers agree that conflict in Southeastern Ukraine was caused by a mixture of both internal and external factors. Searching the ways to resolve the current conflict requires both recognizing and understanding the mistakes made by Ukrainian authorities in the identity politics in the past, as well as withstanding and overcoming the negative external informational influence.

Keywords: *conflict in Southeastern Ukraine, conflict factors, separatism, hybrid war*

УДК 327.2

Н.Ф. Ржевська

РЕЙТИНГОВА МОДЕЛЬ ЯК ФОРМА ОЦІНКИ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ: ПРО ДЕЯКІ ІНДЕКСИ РЕЙТИНГУ

На ґрунті аналізу теоретичного та прикладного досвіду формування та розвитку встановлення результативності функціонування аналітичних центрів та визначення їхньої ефективності за допомогою щорічного Міжнародного рейтингу Пенсільванського університету професора Дж.МакГана, встановлено основну стратегічну ціль рейтингової моделі та окреслено значення деяких індексів рейтингу для формування іміджу аналітичного центру.

Ключові слова: *рейтингова модель, методологія рейтингу, індекс-рейтинг, аналітичні центри.*

У нинішньому столітті розвиток аналітичних центрів позначився особливими рисами, серед яких – зниження темпів їхнього створення. В багатьох країнах причиною цього є наростання ворожості між державними політичними структурами і регулюючими органами та аналітичними центрами і неурядовими організаціями. Незважаючи на це, аналітичні структури продовжують нарощувати свою значимість.

Окремі ідеї та концепти, спрямовані на теоретичне осмислення питань становлення аналітичної експертизи та оцінювання її ефективності представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема, О. Валєвського, В. Горбатенка, В. Грановського, С. Дацюка, Ю. Калиновського, В. Ребкала, В. Романова, Ю. Сурміна, В. Тертички, Г. Щедрової. Та, вивчення цих аспектів не вирішує проблеми визначення специфіки впливу окремих індексів на оцінку рейтингової позиції аналітики в окремих

країнах та регіонах. Отже, зважаючи на конкретні факти зробимо спробу показати значимість деяких індексів у формуванні рейтингів аналітичних центрів.

У практичній політиці існує так звана «формула успіху» – поєднання здатності пропонувати реальну політику, високий експертний рівень і величезне бажання реалізувати збут своїх напрацювань. Ті, хто пропагують специфічну ідеологію на ідеологічному ринку, не маючи при цьому достатніх експертних знань для підкріплення своїх поглядів, навряд чи виживуть в жорсткому конкурентному полі, так само як і ті, що жертвують академічністю заради швидкого публічного визнання. Потрібно витримувати оптимальний баланс між науковцем і агресивною позицією торговця товаром, тоді будуть сформовані найкращі позиції в системі прийняття і реалізації політичних рішень [1, с. 90].

Сучасні аналітичні центри можна розглядати як ефективні об'єднання з підтримки комунікації між владою і громадянським суспільством, представництва по захисту суспільних інтересів, моніторингу дій влади, критичного аналізу та оцінки її рішень і формулювання альтернативних політичних пропозицій, перекладу політики на мову, доступну простим громадянам, і їх політичної просвіти.

У свою чергу, аналітичні центри дедалі частіше стають вирішальним феноменом, тому що відіграють дуже важливу роль у житті держави і громадянського суспільства, поєднуючи знання (академічну спільноту) і владу (політиків і політичне керівництво). У розвинених країнах і країнах, що розвиваються, державні органи та окремі політики зіштовхуються з проблемою залучення експертних порад під час прийняття рішень на державному рівні.

Всесвітній індекс-рейтинг аналітичних центрів є одним із інструментів оцінки діяльності та впливу аналітичних центрів, що в поєднанні з іншими механізмами використовується для виявлення та вивчення організацій, які досліджують проблеми державної політики. За допомогою рейтингів формуються стимули, подаються сигнали про зразки поведінки бажаних моделей організаційної структури.

Методологія рейтингу заснована на опитуванні декількох тисяч експертів із багатьох країн світу. Згідно до обраних критеріїв і оцінок експертів вибудовується світовий підсумковий рейтинг аналітичних центрів. Один із найвідоміших рейтингів аналітичних центрів – індекс-рейтинг інституту Лаудера, університету Пенсільванії, США, при створенні використовує багато показників маркування аналітичних центрів – від їх географічного розташування до тематики аналітичного продукту. Формуються вони завдяки аналізу так званих «індикаторів»: ресурсів, користі, обсягу наукової продукції та впливу.

На відміну від реалій десятирічної давнини, у сучасному світі одним із головних завдань аналітичних центрів є розповсюдження виробленої продукції та інформації про проведені дослідження. Колишній лозунг «досліджу, записуй, а ті, кому треба, знайдуть» не приживається до реалій сучасного світу. Наразі аналітичні центри мають не лише розробляти актуальні теми, але і вчасно доносити результати досліджень до політиків, журналістів, громадськості тощо [2]. Саме тому хотілося б виділити саме індекс «цитованості» та індекс «видимості» аналітичних центрів, що визначають частоту появи даних про аналітичні центри та їх продукцію в інформаційному полі країни.

Індекс цитованості – один з кількісних показників, завдяки якому можна виміряти впливовість прогнозного продукту аналітичних центрів. Він показує будь-яку згадку про центр в публікаціях протягом року.

Індекс «видимості» (visibility index) – показник, що ґрунтується на цитованості центру на шпальтах шести найвпливовіших газет національного рівня (з урахуванням тиражів або річного бюджету даного центру: circulation-weighted visibility index та budget-corrected visibility index) [3].

На індекс «видимості» впливають заходи, проведені протягом року з залученням експертів чи представників аналітичного центру. Це можуть бути круглі столи, конференції, зустрічі тощо. Дані показники є дещо схожими, тому пропонується об'єднати їх в одному розділі: результати їх дослідження описують впливовість аналітичних центрів в однаковій площині [4].

Вагомість обох індексів полягає в тому, що вони визначають чисельність аудиторії, до якої звертався аналітичний центр під час своєї діяльності. Чим більшою є аудиторія – тим ширше охоплюється громадськість та зростає можливість донесення власного бачення, ідей та рекомендацій із фахової тематики, питань внутрішньої та зовнішньої політики тощо. Це один зі шляхів формування думки і публічної політики, а також формування попиту на власні послуги.

Якщо звернутися до конкретних прикладів, то Індекс цитованості та індекс «видимості» найбільш вагомими є для аналітичних центрів такої країни як Швейцарія, де шляхом формування громадської думки створюється можливість напряму впливати на формування і прийняття політичних рішень. Завдяки прямій демократії та практиці прийняття консенсусних рішень, громадська думка конвертується у кількість голосів на референдумах з приводу того чи іншого питання. В свою чергу, результати референдумів напряму впливають на внесення поправок до законів та прийняття державних рішень (громадяни на референдумі можуть вирішувати питання входження до міжнародних об'єднань і, до слова, саме згідно волі народу, Швейцарія приєдналася до ООН). До того ж, проведення референдумів ініціюється лише народом. Під час факультативного референдуму, здебільшого, вирішуються питання підтримки тих чи інших проектів законів, ухвалених національним парламентом і парламентами кантонів. Також ці ж закони можуть бути скасовані за рішенням громади [5]. Це доволі тривала і складна процедура, тим не менш, саме в цій країні згадуваність та «видимість» аналітичних центрів має найбільшу впливовість.

Інша особливість швейцарських аналітичних центрів – спеціалізація на внутрішніх проблемах. Саме тому найбільші аналітичні структури Швейцарії доволі рідко потрапляють до світових рейтингів, таких як Всесвітній індекс-рейтинг аналітичних центрів, адже їх дослідження не носять глобальний характер [6; 7]. Все це пов'язано з особливим статусом Швейцарії в світі: її позаблоковістю, нейтралітетом та доволі високою консервативністю при прийнятті рішень. Тим не менш, стратегія не врахування глобальних проблем в своїй аналітиці себе виправдовує, бо аудиторією впливовості у процесі прийняття державного рішення у кінцевому варіанті є місцеве населення, для якого глобальні проблеми не такі цікаві. Тож швейцарські аналітичні центри, будучи непопулярними та мало відомими в світі, є доволі впливовими всередині своєї країни [2; 4].

Інший важливий аспект впливу індексів цитованості та видимості – формування відношення з боку засобів масової інформації. Хоча даний аспект менш важливий, ніж формування громадянської думки, бо імідж, створений аналітичним центром серед представників ЗМІ не має такого впливову на процес прийняття державного рішення. Такий вимір індексів може бути корисним для подальшого просування інформаційного продукту «мозкових центрів» та формування попиту на даний продукт. Ще впливовість серед засобів масової інформації може стати у нагоді при доволі розвиненій традиції проведення передвиборчих дебатів у країнах. Відомі політики можуть звертатися до не дуже помітних, проте не менш ефективних аналітичних структур, за порадою чи дослідженням. Та, це вже є питанням рівня політика та його зацікавленості в отриманні найбільш вагомої та корисної інформації.

Індекси цитованості та видимості, порівняно з іншими показниками, менш впливові у Великобританії. На відміну від англосаксонських, як в США, аналітичні

центри в цій країні належать до європейського типу і не є такими розвинутими та усталеними. Саме завдяки цьому вони відіграють значно меншу роль у суспільно-політичному житті своїх країн. Вони більше підпорядковуються різним політичним інституціям, таким як політичні партії та групи інтересів, і, зазвичай, впливають на процес прийняття політичних рішень опосередковано. Тим не менш, це не впливає на попит, яким користуються їх послуги.

Індекс цитованості та видимості – свого роду індикатори того, наскільки сталою є система прийняття рішень в державі і в якій мірі для неї вагомим є прогнозний продукт аналітичних центрів. У Індії, наприклад, рівень «видимості» аналітичних центрів вищий, ніж в досліджуваних країнах Західної Європи, і кількість «мозкових центрів» там стрімко зростає. Причиною цьому є велика кількість населення, яку необхідно охопити при розповсюдженні продукції. У Китаї – інша стратегія, яку радять переймати індійським колегам, щоб збільшити вплив на громадську думку, не скільки приділяти увагу індексу цитованості (через авторитарність держави, цей показник майже нівелюється в КНР), а відкривати філіали аналітичних центрів і не лише в мегаполісах, типу Нью-Делі.

Щодо Європи, то, наприклад, у Великобританії еволюція аналітичних центрів йде по шляху завоювання ними авторитету серед широкої громадськості, на протигагу апаратно-державній політиці. У той же час, специфічною рисою політичної культури цієї країни є те, що вагомим і ґрунтовнішим є місце саме державного апарату; останній повністю встиг відмежувати центральні органи влади від несанкціонованого проникнення нових ідей і програм. Тому аналітичні структури Великобританії зіштовхуються з жорсткішими, порівняно з США, фінансовими і політико-ідеологічними умовами функціонування. У зв'язку з цим помітнішим є вплив політичних течій у Великобританії [8].

Для Великобританії індекси цитованості та видимості важливі у контексті суперечок стосовно викривлення ролі аналітичних структур. Так, спостерігається тенденція щодо виконання «мозковими центрами» ролі лобістських організацій. Проте, представники більшості авторитетних аналітичних центрів не бажають змішування іміджовості з лобістськими структурами, бо цілковито відрізняються за своєю метою і суттю. Так, Благодійна Комісія (Charity Comission), що відповідає за регулювання некомерційних організацій, у 2011 році виключила один із «мозкових центрів» у зв'язку з тим, що останній виконував лише лобістські функції.

Індекси цитованості та видимості є актуальними ще з точки зору формування та підтримання іміджу аналітичних центрів серед громадськості. Зростання згадувань про аналітичні структури та їх продукцію допоможуть розмежувати уявлення про лобістські та аналітичні інститути. На політичні рішення у Великобританії це навряд чи вплине, але на сприйняття, імідж, а, отже, впливовість аналітичних структур в різних середовищах, політичному зокрема, вплине напевно.

Отже, індекси цитованості та видимості – важливі показники, завдяки яким визначається вплив на громадську думку і, як наслідок, формується імідж аналітичних центрів, а також створюється попит на продукцію. Це підштовхує представників партій та державних структур використовувати прогнозний продукт найбільш цитованих аналітичних центрів. Завдяки цьому зростає їхня впливовість як на громадськість, так і на процес прийняття державних рішень різного рівня.

Для оцінки впливу аналітичних центрів на процес прийняття політичних рішень використовують такий важливий параметр, як ресурси і стратегії аналітичних центрів. Він включає в себе наявність постійного штату дослідників (експертів), стратегічні цілі та завдання, що задекларовані аналітичним центром, а також галузь досліджень аналітичного центру та шляхи просування продукції [9].

Обидва показники доволі важливі для впливовості прогнозного продукту аналітичних центрів. Наявність експертів в галузі серед штату працівників аналітичної структури додає ваги прогнозованому продукту, та робить його більш очікуваним у порівнянні з іншими. До того ж, наявність експертів у штаті додає іміджевості самому аналітичному центру, що в майбутньому також впливатиме на вагомість виробленого прогнозного продукту.

Цей процес спостерігається і в зворотному напрямі: коли аналітичний центр або продукт робить іміджевість експертам, які його виробляють (до моменту, коли продукт стає відомим). Тобто, залучення експертів до діяльності аналітичних центрів – це двосторонній процес, що формує ставлення до виробленого прогнозного продукту та надає йому впливовості.

Показник стратегій аналітичних центрів включає в себе цілі та задачі, що ставляться перед структурою з моменту існування, а також галузь здійснення досліджень та підготовки прогнозного продукту. Чітке визначення та дотримання цих стратегій, яке по праву можна вважати вектором розвитку – це вагомий внесок на перспективу. Адже саме вони формують попит та зацікавленість продукцією структури, дають можливість аналітичному центру «зайняти нішу» експертності в певному питанні, а також надають результатам діяльності структури більшій впливовості.

У двох регіонах, що розглядаються, можемо спостерігати абсолютно різні ситуації щодо стану та розвитку інформаційно-аналітичного супроводу. В Західній Європі спостерігається так званий застій, – коли кількість аналітичних центрів майже не змінюється, їх взаємодія з органами державної влади стає більш традиційним елементом, майже незмінним з плином часу. Тому роль аналітичних центрів – фактично визначена. На противагу цьому, Азія, де за останні два роки кількість аналітичних структур зросла в декілька разів, що наочно видно на Табл.1, (авт. Р.Н.), де вказано кількість аналітичних центрів у країнах за різні роки та їх місце в індексі-рейтингу.

Табл. 1

Країна / Рік	2014		2015	
Китай	429	2	435	2
Великобританія	287	3	288	3
Індія	192	5	280	4
Швейцарія	71	15	73	15
	К-сть АЦ	Місце в рейтингу	К-сть АЦ	Місце в рейтингу

Особливістю азійського регіону з позиції існування і співпраці аналітичних центрів є саме кооперація між різними центрами, навіть країнами. Наприклад, Індія здебільшого відома аналітичними центрами з питань безпеки (в контексті конфлікту з Пакистаном) і веде стратегічну співпрацю з аналітичними центрами Китаю з тієї ж тематики.

Одним із показових та цікавих кейсів співпраці між аналітичними центрами в країнах – вирішення питання коридору Бангладеш-Китай-Індія-М'янма (ВСІМ). До речі, питання було вирішено саме завдяки діалогу та співпраці аналітичних центрів Китаю (Академії Юньнань) та «мозкових центрів» Індії [10].

Тобто, наразі з швидкими темпами росту кількості аналітичних центрів в Азії спостерігається процес виходу аналітичних структур на новий рівень значущості. Вони стають акторами, бо впливають не лише на прийняття внутрішньодержавних рішень, але і відіграють значну роль в кооперації між державами. По суті, на прикладі держав та аналітичних структур Азії можна спостерігати, як вони претендують стати такими ж акторами міжнародних відносин, як і ТНК та міжнародні організації.

Така кооперація між аналітичними центрами також допомагають самим країнам при завоюванні певної позиції в регіоні. Завдяки дослідженням регіональних проблем, розробкам шляхів їх вирішення та ефективним кейсам формується статус країн як регіональних центрів. Підтвердженням цього може бути укріплення діалогу Куньмін-Калькутта (який ще часто називають «К2К») завдяки існуванню Центру досліджень міжнародних відносин та розвитку, розташованого в Калькутті [11].

Подібні локальні діалоги призводять до поширення зв'язків на інші рівні (в випадку Індії-Китаю – на рівні міністрів індійських штатів та провінції Китаю) і, як наслідок, збільшення кооперації в галузі економіки.

Приклади Китаю та Індії також свідчать про тенденцію регіоналізації серед країн та їхніх структур. Обидві країни – з великою кількістю населення, із подібними проблемами та географічним розташуванням, тому в працях багатьох авторів з'являються ідеї про патернізацію аналітичних центрів Індії за прикладом Китаю. Наразі ті аналітичні структури, що були створені в Індії більше нагадують «мозкові центри» американського зразку. Враховуючи суттєву різницю між країнами, пропонується, за китайським зразком, створювати більше регіональних та локальних аналітичних структур (нині вони в основному розташовані в великих містах типу Нью-Делі), що дозволить аналітичним центрам більш ефективно виконувати свої функції [10].

Саме тому відхід від національних столиць формування та розвитку аналітичних центрів в цих державах – горизонт найближчого майбутнього, який, можливо, стане особливістю аналітичних структур у всього регіону.

Аналітичні структури Індії та Китаю у своїй еволюції почали, в першу чергу, реагувати на ключові задачі, що постануть на глобальному ринку ідей у майбутньому. А саме – нагальна необхідність розвивати партнерські відносини на державному, регіональному та глобальному рівнях, паралельно створюючи нові та інноваційні платформи для передачі своїх продуктів і послуг зростаючій кількості споживачів (громадяни, політичне керівництво та компанії у всьому світі [2]).

Щодо аналітичних центрів Західної Європи – ситуація відрізняється. Приклади Швейцарії та Великобританії говорять не про регіональні, а про місцеві, державні стратегії. Враховуючи устрій країн та усталені традиції, а також особливості – як-то позаблоковий статус Швейцарії чи особливе положення Великобританії в ЄС, враховуючи Brexit, аналітичні структури цих країн більше спеціалізуються на внутрішньодержавних проблемах та перспективах розвитку. Тим не менше, в індекс-рейтингу вже декілька років на позиціях лідера знаходиться британський Chatham House [2; 4].

І в швейцарських, і в британських аналітичних структурах, лідери експертного середовища є сталими. Звичайно, у Великобританії – це Chatham House, а в Швейцарії – Avenir Suisse. В першому випадку це – урядова структура, що логічно, з огляду на сильну інституціоналізацію влади в країні. В Швейцарії навпаки – незалежний центр, що саме і відіграє роль у формуванні його іміджу (завдяки незалежності та фінансуванню «ззовні» він має високі рейтинги та довіру серед населення). Іншого причиною є невелика кількість аналітичних структур в Швейцарії загалом [6; 7].

Завдяки такій сталій ситуації з аналітичними структурами, фахова та кадрова проблема для країн Західної Європи відсутня, чого не можна сказати про людський ресурс «мозкових центрів» Азії.

У КНР відсутній так званий механізм «обертових дверей» в аналітичних структурах. Якщо коротко, механізм «обертових дверей» (вважається, суто американським терміном) – притік висококваліфікованих спеціалістів із бізнесу на державні посади (існують навіть освітні програми, що дозволяють отримувати дві освіти – у профільній галузі та навички державного управління) і повернення їх назад.

Довший час в Китаї представники МЗС тільки після того, як виходили на пенсію, ставали працівниками аналітичних структур. Так, вони були спеціалістами в своїй галузі на момент, коли почали обіймати посаду, але чи відповідали їх навички та знання дійсним викликам нового часу – суперечливе питання. Отже, своєрідний приток експертів до аналітичних структур був присутній, та така модель – себе не виправдала, бо не забезпечувала аналітичним структурам достатній рівень притоку кваліфікованих кадрів із сучасною освітою, готових встигати за світовими тенденціями і готувати якісний аналітичний продукт. Такий стан речей не сприяє створенню експертного середовища чи підвищенню іміджевості. До того ж, це взагалі не впливає на впливовість продукту, бо по суті, аналітичні структури продовжували державну стратегію, і нові працівники були лише МЗС інструментами для цього. Так було доволі тривалий час, але поступово ситуація з фахівцями в китайських аналітичних центрах покращується [11].

Поточний стан ресурсів та стратегій аналітичних центрів досліджуваних регіонів свідчить про потребу в більшій спеціалізації структур. Ті аналітичні структури, що вже присутні в Великобританії та Швейцарії, заслужили свій авторитет та впливовість спеціалізацією з окремих питань. Враховуючи збільшення аналітичних центрів в Індії та Китаї, один зі шляхів позиціонування та підвищення впливовості їх прогнозного продукту – звуження спеціалізації. Це відповідає тим світовим тенденціям, що присутні в колі аналітиків [2]. Глибинне дослідження проблем, наявність профільних експертів у штаті аналітичних центрів допоможе сформувавши попит на продукцію, позитивно вплине на імідж структури, і, як наслідок, зможе збільшити впливовість самого готового прогнозного продукту.

Досліджуючи аналітичні центри Азії можна спостерігати за новими світовими тенденціями, зокрема, зростанням їхньої кількості, локалізації та потребах в широкій спеціалізації. Щодо аналітичних структур Західної Європи, то стала ситуація в цьому регіоні дозволяє центрам випускати високоякісний продукт, на відміну від більшості азійських. Це можливо завдяки тому, що в аналітичних структурах будуть працювати висококваліфіковані спеціалісти, лідери продукування ідей та висококваліфіковані експерти.

Таким чином, система показників, за якою формується щорічний рейтинговий звіт «The Global Go To Think Tanks Index Reports by James McGann», розроблена, щоб служити каталізатором для дискусії про ефективні способи оцінки впливу аналітичних центрів.

Існуючий рейтинг створюється, в першу чергу, для порівняння місця в категоріях індекс-рейтингу аналітичних центрів з іншими організаціями та розробки нових можливостей задля внесення їх до тих категорій, де на даний момент вони відсутні.

Список використаної літератури

1. Гангжуров Ю. Законотворча діяльність як комунікативний процес / Ю. Гангжуров // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 89-102 ; Hanzhurov Yu. Zakonotvorcha diialnist yak komunikativnyi protses / Yu. Hanzhurov // Politychnyi menedzhment. – 2005. – № 2. – С. 89-102.

2. McGann J. G. 2014 Global Go To Think Tank Index Report [Electronic resource] / J.G. McGann 2014 Global Go To Think Tank Index Report. – Mode of access: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=think_tanks

3. Глоба О. Є. Аналітичні центри як суб'єкти дослідження публічної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.01 / О. Є. Глоба Аналітичні центри як суб'єкти дослідження публічної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.01. – Дніпропетровськ, 2009. – 22 с. ; Hloba O. Ye. Analitychni tsentry yak subiekty doslidzhennia publichnoi polityky : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: spets. 23.00.01 /

O.Y. Hloba Analitichni tsenyri yak subiekty doslidzhennia publichnoi polityky: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: spets. 23.00.01. – Dnipropetrovsk, 2009. – 22 s.

4. McGann J. G. 2015 Global Go To Think Tank Index Report [Electronic resource] / J.G. McGann. 2015 Global Go To Think Tank Index Report – Mode of access: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks

5. Швейцарская политическая система [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.swissinfo.ch/rus/>; Shveysarskaya politicheskaya sistema [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.swissinfo.ch/rus/>

6. Avenir Suisse [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.avenirsuisse.ch/en/>

7. Eidgenössische Technische Hochschule Zürich [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.css.ethz.ch/en/>

8. Denham A. Influence without Responsibility? Think-Tanks in Britain / A. Denham, M. Garnett Influence without Responsibility? Think-Tanks in Britain // Parliamentary Affairs. – 1999. – Vol. 52. - Iss. 1. – P. 46-57

9. Kelstrup J. D. Think Tank Visibility in Policy Advisory Systems / J. D. Kelstrup Think Tank Visibility in Policy Advisory Systems // Paper presented at International Conference on Public Policy. - Milano, 2015. – 17 p.

10. McGann J. Chinese Think Tanks, Policy Advice and Global Governance [Electronic resource] / J. McGann Chinese Think Tanks, Policy Advice and Global Governance. – 2012. – Mode of access: <http://www.ictsd.org/downloads/2012/03/mcgann-rcpcb-21-think-tanks-march-2012.pdf>

11. Cheng Li China's New Think Tanks: Where Officials, Entrepreneurs, and Scholars Interact [Electronic resource] / Cheng Li // China Leadership Monitor. - 2009. - Issue 29. – Mode of access : <http://media.hoover.org/sites/default/files/documents/CLM29CL.pdf>

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

N. Rzhevskaya

RATING MODEL AS FORM OF ANALYTIC CENTERS EVALUATING MARKS: ABOUT SOME RATING INDEXES

Guided by the results on the theoretic and practical experience of the formation, development and determination of the analytical centers functioning effectiveness, as well as, their effectiveness evaluation by means of the Global Go To Think Tanks Index Reports by James McGann, there has been determined the main strategical aim for the index model and described the meaning of some rating indexes for analytic center public image.

International analytic centers index rating is one of the tools for the analytic centers activities and influence evaluation that together with other mechanisms are used for the determination and research on the organizations that are doing the investigations about the state policy problems. Within the help of ratings there are determinations formed, as well as, signals given about the samples of the desired organizational structure models.

Rating methodology is based on the several hundreds experts opinion poll from many countries of the world. According to the mentioned above criteria and evaluation marks of the experts, there is a final rating produced for the expert analytical centers of all over the world.

One of the most famous analytic centers rates is the Joseph H. Lauder Institute in the USA one, so, in order to create such a rating, there is a need for the analytic centers marking indexes, from geographical replacement to the analytical product subject matter. They are formed by means of the so called “indicators”, in other words, recourses, number of the scientific production and influence as well.

Unlike the realities that existed about 10 years ago, one of the main tasks of the analytic centers in the modern world is the distribution of the ready production and information on the provided researches.

The index system of the annual rating report of the «The Global Go To Think Tanks Index Reports by James McGann» is developed as catalyst for the discussion about the efficient way of the analytic centers influence.

The current rating is made, first of all, for the comparison of the analytic centers place index-rating categories with another organizations and carrying out the new possibilities for taking them to those categories, where they are not present at the present time.

Key words: *rating model, rating methodology, index-rating, think tanks, analytical centers.*

УДК 323:321

О.А. Третяк

ІМПЛІКАТИВНІСТЬ ТА ПРЕДИКАТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТИНИ: МІЖ ТЕХНОЛОГІЗМОМ І ДИСКУРСИВНОЮ ОНТОЛОГІЄЮ

Вивчаються особливості тлумачення імплікативних й предикативних складників сучасної політичної істини, які визначається дискурсивними чинниками політичної онтології. Оцінено значення контексту політичної маніпуляції для розуміння значення персуазивної риторики. Характеризується роль суб'єктивної імплікативної природи політичної істини як чинника демонстрації латентного атрибутивного суб'єктивізму у практиці наукового політологічного пізнання.

Ключові слова: *політична істина, політична епістемологія, суб'єктивність, демократія, політичний дискурс.*

Імплікативність природи політичної істини актуалізується в контексті основних напрямків політичного розвитку сучасного суспільства. Набуття політичними технологіями самостійного статусу чинників творення сучасної реальності, зміни масової поведінки, розкриває процес перетворення політичної істини на результат певних стандартних дій з кон'юнктурного, або ситуативного визначеною метою. Водночас політична теорія, яка відповідає за цілісність політологічного наукового знання, покликана визначити межі науковості й постановки проблем політологічного дослідного пошуку. У зв'язку з цим, тема конвертації політичної істини і контексту великої політичної теорії є досить важливим для політичної науки, оскільки розрізнення істинного і хибного у прикладному варіанті політичного аналізу вже давно віднесено до сфери цінностей ідей та етико-моральних нормативів. Останні, за висновком політологів-практиків, не завжди пов'язані з конкретною політичною реальністю. У зв'язку з цим, завданням політико-теоретичних досліджень є встановлення дослідно-прагматичної конфігурації політичної істини в умовах розбудови нової «великої теорії» (grand theory) сучасної політичної науки.

Особливості природи сучасної політичної істини досліджували такі вітчизняні вчені, як О. Волошина [1], С. Мартинюк [4], О. Ткаченко [6], О. Тягло [7]. Ними, відповідно, вивчалися проблеми концепту правди, генези інформаційної цивілізації, істини у просторі правознавства, ціннісний аспект істини у нормативному аспекті. Однак, імплікативна природа сучасної політичної істини потребує подальшої політологічної розробки. Насамперед, необхідно окреслити предметне поле застосування імплікацій політичної істини у демократичному політичному процесі, який дедалі більше набуває технологічного характеру.

Метою статті є встановлення предикативних особливостей поняття «політична істина» у імплікативному контексті сучасної наукової методології.

Оскільки технологічний спосіб мислення виходять за межі виробництва і наукового пошуку, то й політична діяльність, яка набуває технологічного характеру, виявляє імплікації політичної істини з суто утилітарно-прагматичної й ситуативної точки зору. Крім того, технологізація політики ставить під сумнів традиційні ідейно-ціннісні прагматичної політичної істини. У статті вітчизняного дослідника В. Копилова зазначається, що «основне питання, яке ми маємо з'ясувати, це питання про те, як істина пов'язана з владою. Питання може бути несподіване для професійних політологів, які звикли оперувати поняттями на зразок «державна влада», й образливе для ортодоксальних гносеологів, які не звикли виходити за межі «чистої свідомості». Але, на наш погляд, істина об'єктивно й закономірно має доволі значну владну потенцію, й ігнорувати цю її атрибуцію – значить заздалегідь збіднювати, а отже, й спотворювати наше уявлення про істину» [2, с. 6].

Технологізація суспільно-політичної діяльності також має більш широке значення, ніж сфера політичного консультування, рекламування й комунікацій. Підпорядкування політичної поведінки окремих лідерів, політичних акторів та групових суб'єктів відстоювання політичних інтересів визначає загальну логіку політичного процесу, як явища, орієнтованого на результат у вигляді політичного продукту. У цьому плані концептуальне біхевіористське співвідношення імпульсу й реакції та їх реальне значення у контексті цілеспрямованої зміни поглядів масової свідомості, не може не відбитися на основних особливостях масового політичного світосприйняття.

Таким чином, згідно з сучасними аналітиками, масова свідомість значно розширила межі поняття «технологізація суспільства», включила до нього певні визначальні соціальні фактори. У сучасному суспільстві технологізація дискурсу має всезагальний характер, однак конкретні дискурсивні технології вивчені недостатньо. Виходячи з неонституційної парадигми, вказує К. Шелестун, під потенціалом розвитку суспільства знань ми розуміємо сукупність його властивостей, які здатні забезпечити певну якість суспільства як системи, що розвивається і набуває актуалізації за певних умов. Потенціал розвитку суспільства в межах цієї парадигми конкретизується у властивостях базових компонентів суспільства: інститутах (ресурсах та формальних і неформальних правилах доступу до них), акторах та стратегіях (цінностях та цілях) досягнення певної мети [9, с. 102].

Політична істина у технологічно-дискурсивному контексті виступає об'єктом маніпулювання та одночасно засобом маніпуляції. Екстралінгвістичні прийоми дискурсивної політичної поведінки спонукають реципієнтів інформації сприймати повідомлення у спосіб, чітко визначений технологічними передумовами. У таких умовах політична істина набуває рис мінливості й аморфності, остаточно від'єднується від класичних наукових принципів визначення об'єктивної істини. Специфіка маніпулятивної істини полягає в тому, що суб'єктивна позиція (думка) в процесах маніпуляції видається за об'єктивну. Це спричинює зниження рівня правди у буденному сприйнятті раціонального й об'єктивного [див. 10]. Отже, феномен маніпулятивної політичної істини характеризується високою риторичною доказовістю. Вона визначає логічність та забезпечує масове сприйняття політичної істини, як вдалої, прийнятної пропозиції щодо опису реальності.

Оскільки багато політичних понять є дискурсивними або мають абстрактний характер, то тлумачення поточних політичних подій та розкриття їх змісту риторичними засобами виступає привабливою альтернативою відносно самостійного раціонально-критичного сприйняття дійсності. Тому маніпулятивна політична істина є не лише продуктом політичних технологій, але й згоди з боку масового реципієнта сприймати цю

«істину». Таким чином, утворюється певний технологічний цикл, у якому політична маніпуляція планується відповідно до уподобань реципієнтів, проходить апробацію у вигляді первинного висловлювання (оприлюднення), і, згодом, масова свідомість сприймає технологічну пропозицію як істину, надаючи відгук і зворотній зв'язок. Як вказує К. Шелестун, на відміну від інституціонального виміру потенціалу розвитку суспільства знань, який ґрунтується на інституційних ресурсах, ціннісний потенціал охоплює цінності, ціннісні орієнтації та установки на розвиток та запровадження наукових знань та сучасних інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), розвиток відповідних інституцій та суб'єктів виробництва і поширення наукового знання та інформації [9, с. 108].

У контексті розгляду поняття і явища маніпулятивної політичної істини важливою є характеристика процесу творення істини, який відрізняється від наукового розуміння процесу встановлення, або пошуку істини. У політичній сфері поява когерентної (несуперечливої) політичної істини розуміється як результат консенсусу у демократичних державах, або як авторитарне монологічне навіювання. В обох випадках продуцентом політичної істини маніпулятивного типу виступає суб'єкт політики, у той час, як реципієнт маніпулятивної істини погоджується на включення її значення до своєї картини світу. При цьому важливою є концептуальна несуперечливість однієї політичної істини відносно інших подібних маніпулятивних утворень. Сутність політичної маніпулятивної істини в епістемічному вимірі, (або у вимірі справжнього дійсного значення) простежується на основі порівняння змісту політичних висловлювань, які претендують на істинність та традиційного значення істини у традиції логіки і методології науки. Слововживання в обох випадках розкриває різні виміри дискурсу і текстуальні реальності, які постачають різні смисли та обґрунтування стосовно поняття істини. У статті В. Копилова зазначено, що поза проблемним полем знання немає й самої проблеми істини. Немає знання поза істиною й немає істини поза знанням. Знання та істина – дві боки однієї медалі. Причому ця інтегральність знання й істини характеризує будь-яку форму знання, будь-який рівень знання. «Хоча іноді проблему істини-неістини артикулюють як проблему саме об'єктивного й суб'єктивного знання: об'єктивне – отже, істинне, суб'єктивне – отже, помилкове. Однак це не зовсім так: і суб'єктивне знання цілком може бути істинним, і об'єктивне знання цілком може бути помилковим. Проте проблема суб'єктивізму в епістемології дійсно дуже значна. Під суб'єктивізмом на відміну від суб'єктивності ми розуміємо перекручування відбиття, яке суб'єкт чинить навмисно або ненавмисно», вважає вітчизняний науковець [2, с. 7].

Суб'єктивна імплікативна природа політичної істини генетично пов'язана із латентним атрибутивним суб'єктивізмом у практиці наукового пізнання. Суб'єктивізм в науковому пошуці означає авторську позицію, обґрунтовану певними особливими методичними підходами та специфікою предмету дослідження. У політичному контексті суб'єктивність є відображенням владних інтенцій авторів політичних висловлювань. Саме тому з науково-методологічної точки зору, політична істина скоріше належить до явища думок, або невстановлених і нестійких локальних істин індивідуального рівня. «Однак основне, закономірне місце істини в організації епістемократії зумовлене не тільки логікою іманентної єдності знання, інтелігенції, переконання, істини – це ніби одна стратегія доведення, але так само ще й тим, що істина в принципі, сама по собі є доволі високою цінністю як індивідуального, так і соціального буття, тим, що вона цілком може бути конституїрована як зміст практично будь-якої когнітивної акції або інтеракції. І це ніби друга, аксіологічна площина доведення взаємозв'язку істини і влади», стверджує В. Копилов [2, с. 9].

Незважаючи на зв'язок політичної істини із природно-мовним контекстом, політичні висловлювання мають певний фаховий термінологічний апарат, який дозволяє

ідентифікувати політичні інтенції і риторичні прийоми. Водночас претензії суб'єктів політичного мовлення на істинність своїх висловлювань ґрунтуються на загальнолюдських і загальномовних засадах пропозиціонального мовлення. Таким чином, політична істина як справжнє відображення реальності набуває стійкого характеру за умови наявності зв'язку між суб'єктом мовлення та реципієнтом.

Співвідношення політичної та наукової істини є важливим підґрунтям для визначення положень політичного дискурсу і політичного процесу як таких комунікативних практик, де істинність може бути встановлена за допомогою формально-логічних процедур. Античний період розвитку політичної думки засвідчив, що риторика є типом мистецтва, яке пов'язане, передусім з технічним вмінням. Сократ порівнює риторику з «кухарним мистецтвом», що полягає, передусім, у технічному вмінні досягати передбачуваного результату на основі змішування інгредієнтів. Однак, при цьому наголошується на мистецькій природі успіху риторичних виступів. На противагу усній риторичній публічних виступів, досягнення протонаукової (філософської істини) більше відповідає практикам акушерської праці. Звідси Сократ виводить поняття «маевтика». Це означає, що політична і наукова істина мають цілком різну природу. Однак, сучасні дослідження зауважують на беззмістовності універсалістського тлумачення поняття істина. У доробку Л. Парейзона оприявнювальному (за перекладом В. Березіної – О. Т.) мисленню властива повна гармонія між говорінням, оприявненням та увиразненням: говоріння є водночас і нерозривно оприявненням і увиразненням. Коли слово оприявнювальне, то йдеться про цілковито спекулятивну значущість мислення, яке не нехтує буттям, а коли виражальне – про історичну конкретність мислення, яке не нехтує часом» [5, с. 170].

Предикативна сутність істини в межах роздумів про її формально-логічний статус приводить до думки про подвійну продуктивність політичної істини. Виникає питання, до якої сукупності понять політичного світу можна прикладати прикметник-предикат «істинний». Серед найбільш вдалих з першого наближення понять і категорій, ймовірно, є поняття політичних висловлювань, політичних принципів, постулатів, ідеологічних положень, доктрин, які обґрунтовують політичні дії [див. 8]. Вказані масиви вербального виразу людської діяльності, є тематично пов'язаним з політичним світом. Таким чином, політична предикативність істини пов'язана передусім з формами раціонально-логічного доведення. Однак, як показують сучасні дослідження, логіка не завжди однозначна, коли вона визначає істинність тих, чи інших наукових положень.

Свобода у тлумаченні певних положень, як істинних надає змогу тлумачити всі, без винятку, політичні положення як істинні. Політичний лад демократії, в якій ключовою цінністю є свобода виразу думок, якраз відповідає цій концепції. Однак, крім представництва думок та інтересів для сучасної політичної системи, провідною характеристикою є вимога технократичної успішності управління, що висуває до «публічних політичних істин» низку вимог, які вимагають, щоб істина була надійним підґрунтям для вірних політичних рішень, від яких залежить життя високо-технологізованого суспільства. Отже, політична істина крім того, що має бути логічною, має бути морально-відповідальною. Крім суто формально-логічного напрямку тлумачення наукової істини та істини як суспільної поведінкової максими важливим є ціннісний вимір орієнтації істинності тих чи інших положень. У сучасних політичних відносинах істинність тверджень, яка визнається широким загалом, має базуватися на певних ціннісних орієнтирах, не бути абстрактним, бути близьким до рівня освіченості і сприйняття політики пересічним громадянином. Це висуває до політичної істини додаткову вимогу простоти як відповідності рівню сприйняття тих, до кого адресована інформація [4]. У статті Л. Парейзона, «У мисленні без істини експліцитне є таким незначущим, що відсилає до прихованого вираження мовлення, будучи змушеним

шукати власне значення у чомусь іншому: розуміти у такому разі означає викривати, тобто робити імпліцитне експліцитним. Натомість в оприявнювальному мисленні експліцитне є таким значущим, що у ньому одразу дається взнаки присутність невичерпного джерела значень» [5, с. 173].

Поєднання наукових та загальнолюдських, соціальних і ціннісних засад у тлумаченні політичної істини робить її залежною від мінливості від тлумачень і статусу інтерпретатора. В провідних сегментах інтелектуальної творчості істина і правда є двома полюсами світорозуміння. Тому політична істина має відповідати обом групам критеріїв: науковим (бути раціональною й об'єктивною) та чуттєво-емотивним (бути відповідною певним настроям). В політичних технологіях політична істина, виведена раціонально-логічним шляхом, представляється за допомогою маніпуляцій, як правда, яку поділяє пересічний громадянин.

Релігійне пізнання набуває актуальності у контексті дослідження політичної істини через ренесанс релігійної свідомості у ХХІ столітті. Відновлення значення конфесійної ідентичності та фундаментально-релігійних теоретизувань на початку нового тисячоліття, не зважаючи на технологічний прогрес, робить необхідним виявлення епістемічних засад політичної релігійності та їх впливу на політичну інтерпретацію правильності та пояснення дійсності. Оскільки релігійне політичне пізнання є, скоріше, духовним феноменом, то й політична істина ґрунтується на духовних засадах. Водночас інвентаризація цих міркувань ще не мала окремого наукового дослідження. Це визначає потребу заповнення лакуни, оскільки духовно-культурний ренесанс неодмінно ставить питання про втілення політичних цінностей традиційних релігійних систем. Так само набуває актуальності політико-епістемологічний аналіз новітніх релігійних течій та їх зв'язку з традиційними концепціями доброго устрою та гарного управління (good governance).

Політична істина у контексті моноідеологічних доктрин сучасності виступає як критерій оцінювання перспектив кожної конкретної ідейної течії в умовах політичних і соціальних, економічних і культурних змін. Так само політична істина може проявити себе як чинник ідентифікації тих компонентів ідеологізованого політичного знання, які можуть бути використані у подальшому політичному розвитку людства. Вибіркова прагматична рецепція політико-ідеологічних положень відбувається постійно через виникнення нових суспільних політичних рухів, перегляд доктринальних положень в академічних дискусіях. Водночас розрізнити актуалізовані ідеологічні позиції можна лише за допомогою їх відповідності істині як чиннику логічного й раціонального впорядкування людського знання про політику.

Окремим чинником взаємодії предметного контексту політичної істини та моноідеологічних політичних доктрин є релятивізм знання та істини в сучасному світі. Відсутність абсолютного критерію відповідності новітніх ідей політичним реаліям, визначає потребу подальшого розгляду змісту і значення ідеологічних положень та їх впровадження у політичну дійсність.

Семантичний вимір поняття «політична істина» потребує серйозних зусиль для розробки. Теологічні наукові дисципліни пізнають невідповідність абстрактного тлумачення істини у буденному рівні спілкування. Це робить претензії на істину у змагальних плюралістичних політичних системах невідповідним громадській думці. Навіть філософський зміст поняття істина робиться залежним від плюралістичних багатозначних практик онтології і гносеології. У зв'язку з цим, зміст поняття «політична істина» потребує відповідно, глибинної розробки політичної онтології та політичної гносеології.

Концепт «політична істина» у політичному дискурсі й політичному процесі проблематизується через негативний політичний досвід та негативну долю

раціонального світосприйняття. На теренах України, як у минулому частини пострадянського простору, нерозуміння необхідності підготовки політичних рішень та наявності належної кваліфікації політиків й пристойних політичних мовців, змішують поняття «політичної істини» і «політичної правди», гостро обговорюючи потреби політичної справедливості. Остання як частина соціальної справедливості є визначальною вимогою до всіх національних політичних правд, починаючи з початку ХХ століття. У зв'язку з цим, технократичний та раціонально-логічний зміст політичної істини не є актуалізованим і не є затребуваним суспільством. Крім того, соціокультурне навантаження поняття «соціальної істини» впливає на затребуваність й інтерпретацію «політичної істини». Особливо наочно це демонструється у межах протиставлення політичної істини й політичної правди. Друга категорія поступається першій насамперед у частині раціонально-логічного обґрунтування. «Демістифікація відшкодовує нижчу ірраціональність історичної думки раціоналістичним культом експліцитного, інтерпретація забезпечує присутність істини в процесі невпинного оприявлення та в нескінченності взаємопов'язаних перспектив: демістифікація відновлює тотальність, інтерпретація засвідчує невичерпне», вважає Л. Парейзон [5, с. 69].

Культурно-ціннісне розуміння істини у певний період розвитку суспільства визначає коректність і застосування поняття «політична істина», його семантичну наповненість. Смыслове навантаження понять характеризується рівнем розвитку громадсько-політичної свідомості. Ті поняття, які найбільше хвилюють електорат, стають основами базової мови політики. Це, своєю чергою, виводить поняття політичної істини на рівень соціальної необхідності. Надмірність або оптимальність використання поняття істини у конкретних практиках і процедурах політичної діяльності, має прояв у пошуці оптимальних рішень. На думку А. Лебідя, «у багатьох ситуаціях ставиться питання не про істинність або хибність сприйняття, а про його доречність, адекватність, точність тощо. Так, приміром, якими: істинними чи хибними можна назвати передвиборні обіцянки, виголошені кандидатами на державні посади? Як видається, аж ніяк не істинними, як і не хибними», зауважує сучасна вчена [3, с. 37].

Естетичний вимір політичної істини в сучасній літературній культурі спонукає до думки про граничний суб'єктивізм і децентралізацію, розпорошеність серед інтелектуальних тенденцій можливості визначення того, чим є істина, в чому її відмінність від хибної позиції. Розмірковуючи про політичну істину, потрібно враховувати сутність історичного тлумачення минулих історичних подій. Це показує, що визначення істинності, або хибності у світі постмодернізму залежить виключно від думки автора.

Складність визначення об'єктивного характеру істини в політиці виникають з самої природи наукового дискурсу про істинне або неістинне знання. Навіть граничний рівень міркувань про науковість знання, які містяться у епістемології як філософській дисципліні, що замінює філософську гносеологію у осмисленні наукового характеру сучасного пізнання, містяться дискусії, які ставлять під сумнів можливість взагалі, існування об'єктивного знання.

Політична істина як епістема, або вірогідне доказове знання, проблематизується через специфіку розвитку культури відкриттів у сучасній логіці й методології науки. Не зважаючи на існування багатьох технологій та інновацій у політичній діяльності, зміст змагання за владу та домінування є одним з найдавніших принципів політичної діяльності. У зв'язку з цим, наявність політичної істини, як істини відкриття, ставиться під сумнів.

Соціально-філософська комунікативна прагматика також висуває низку питань щодо епістемологічного апарату сучасної політичної науки. Лінгвістична філософія в цілому, починаючи з Людвіга Вітгенштейна, відкинула самостійне значення знаків у

політичному мовленні. Відтак і політична наука, якщо вона ґрунтується на певних ціннісних або цивілізаційно-культурних засадах, не може спиратися виключно на проблематику вживання мови та досліджувати дискурс як середовище існування політичної символіки та семіотики. Водночас комунікативна прагматика, представлена роботами Юргена Габермасом, дає змогу пов'язати політико-епістемологічний і морально-етичний, або етико-дискурсивний контексти вживання поняття «політична істина».

У структурі фундаментальних обґрунтувань політичного буття сучасності чільне місце посідають доктрини, які мають претензію не лише на корекцію макрополітичного управління та перетворення життя соціуму на певних ідейних засадах, але також мають універсалістське значення, підтвержене розвитком політичної історії й масовістю підтримки. Ліберальна теорія є середовищем обговорення можливостей політичного розуму (*public reason*). Крім того, вона має універсалістські глобальні інтенції і протягом всього свого розвитку виступає за політичну просвіту і поширення практик раціональних дискусій і загального критичного сприйняття політичної дійсності. Сучасна ліберальна теорія ставить питання про можливість розумної політичної людини та граничної свободи політичних міркувань. Саме в цьому середовищі необхідним є розгляд прихованих (імплікативних) можливостей політичної істини та її перспективного прикладного застосування, як чинника реалізації прав і свобод людини в сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Волошина О. Пареміологічне поле концепту правда/ істина в українській, англійській та новогрецькій/мовах / О. Волошина // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – Вип. 15. – С. 105–115 ; Voloshyna O. Paremiolohichne pole kontseptu pravda/ istyna v ukrainiskii, anhliiskii ta novohretskii/movakh / O. Voloshyna // Teoretychna i dydaktychna filolohiia. – 2013. – Vyr. 15. – S. 105–115.
2. Копилов В. О. Істина в контексті влади / В. О. Копилов // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 1. – С. 5–13 ; Kopylov V. O. Istyna v konteksti vlady / V. O. Kopylov // Humanitarnyi chasopys. – 2011. – № 1. – S. 5–13.
3. Лебідь А. Транспозиції поняття «істина» в аналітиці мовних конструкцій: Л. Вітгенштайн та Дж. Остін / А. Лебідь // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філософія. - 2013. - Вип. 13. - С. 35-39 ; Lebid A. Transpozysii poniattia «istyna» v analitytsi movnykh konstruktsii: L. Vithenshtain ta Dzh. Ostin / A. Lebid // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Ser. : Filosofiia. - 2013. - Vyr. 13. - S. 35-39.
4. Мартинюк С. Генезис інформаційної цивілізації / С. Мартинюк. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 192 с. ; Martyniuk S. Henezys informatsiinoi tsyvilizatsii / S. Martyniuk. – Zaporizhzhia: Prosvita, 2002. – 192 s.
5. Парейзон Л. Істина й інтерпретація. Вступ / Л. Парейзон // *Sententiae*. – 2012. – № 1. – С. 166–182 ; Pareizon L. Istyna y interpretatsiia. Vstup / L. Pareizon // *Sententiae*. – 2012. – № 1. – С. 166–182.
6. Ткаченко О. В. Істина як проблема структурування постметафізичного простору правознавства / О. В. Ткаченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 65–79 ; Tkachenko O. V. Istyna yak problema strukturuvannia postmetafizychnoho prostoru pravoznavstva / O. V. Tkachenko // Aktualni problemy derzhavy i prava. – 2014. – Vyr. 72. – S. 65–79.
7. Тягло О. В. Чи залишається істина цінністю поля права? / О. В. Тягло // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 677–680 ; Tiahlo O. V. Chy zalyshaietsia istyna tsinnistiu polia prava? / O. V. Tiahlo // Forum prava. – 2013. – № 3. – С. 677–680.

8. Чигирин Ю. Ю. Політична ідеологія: минуле, сучасне, майбутнє / Ю.Ю. Чигирин. – Київ : Зовнішня торгівля, 2004. – 45 с. ; Chyhyryn Yu. Yu. Politychna ideolohiia: mynule, suchasne, maibutnie / Yu. Yu. Chyhyryn. – Kyiv : Zovnishnia torhivlia, 2004. – 45 s.

9. Шелестун К. Ю. Інституційно-ціннісний потенціал розвитку суспільства знання в сучасній Україні / К. Ю. Шелестун // Український соціум. – 2011. – № 2. – С. 101–114 ; Shelestun K. Yu. Instytutsiino-tsinnisnyi potentsial rozvytku suspilstva znannia v suchasni Ukraini / K. Yu. Shelestun // Ukrainskyi sotsium. – 2011. – № 2. – S. 101–114.

10. Шенгерій Л. М. Хиба vs не-істина: раціональний аналіз парадоксів / Л.М. Шенгерій // Філософські обрії. – 2011. – № 26. – С. 196–204 ; Shenherii L. M. Khyba vs ne-istyna: ratsionalnyi analiz paradoksiv / L. M. Shenherii // Filosofski obrii. – 2011. – № 26. – S. 196–204.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2016 р.

О. Tretyak

IMPLICATIVE AND PREDICATIVE POLITICAL TRUTH ABILITIES: BETWEEN TECHNOLOGY AND DISCURSIVE ONTOLOGY

The article considers peculiarities of implicative and predictive interpretation components of modern political truths which determined by discursive factors of political ontology. Reviewed the meaning of political manipulation for understanding the persuasive rhetoric importance. The role of the subjective implicative nature of political truth as a factor demonstrating the latent attributive subjectivity in the practice of political science knowledge determed.

As technological way of thinking went beyond the production and scientific research, then the political activity that takes technological character, reveals the political implications of truth for purely pragmatic and utilitarian and situational point of view. In addition, technologization of politics questions the traditional ideological and political values of pragmatic truth.

The political truth in technology-discursive context appears as an object manipulation and at the same time acts a means of manipulation. Extra-linguistic techniques of discursive political behavior encourage information recipients to accept the message in a manner that is clearly defined by technological preconditions. Since many political concepts are discursive or have abstract essence, the interpretation of current political events and disclosure of their content rhetorical becomes an attractive alternative to relatively independent rational-critical perception of reality. Thus manipulative political truth is not only a product of political technologies, but is a product of consent of the of mass recipient to perceive this «truth».

In the political sphere, the emergence of coherent (consistent) political truth is understood as the result of a consensus in democracies or as authoritarian monological suggestion. In both cases, the producer of manipulative political truths are subjects of politics, while the recipient of manipulative truth agrees to include its meaning to their world view. At the same time very important is conceptual consistency of political truth against other similar manipulative entities.

Thus, the political predication of truth primarily associated with forms of rational and logical proof. However, as the current study show, logic does not always unambiguous when it determines the truth of certain academic positions.

The political truth as an epistema or probable probative knowledge becomes problematic because of the specificity of cultural discoveries in modern logic and methodology of science. Despite the existence of technologies and innovations in political activities, meaning of the race for power and dominance is one of the oldest principles of political activity. In this regard, the political truth as the truth of discovery is questioned.

Key words: political truth, political epistemology, subjectivity, democracy, political discourse.

УДК 34:355.48(477)"2014/2016"(045)

А.В. Трофименко

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті представлено аналіз нормативно-правової бази, що створює правові засади для проведення антитерористичної операції (АТО) в Україні. Автором встановлено зміни, внесені до українського законодавства з початку здійснення АТО з квітня 2014 року, зокрема розглянуто положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом», що визначає умови здійснення АТО. У роботі встановлено основні завдання та повноваження Антитерористичного центру при Службі безпеки України як ключового суб'єкта, що безпосередньо здійснює боротьбу з тероризмом в Україні. Також автором проаналізовано сутність понять «район проведення АТО», «режим у районі проведення АТО», встановлено допустимі заходи на цій території та права осіб, залучених до операції. Окремо розглянуто адміністративно-правовий статус учасників АТО, визначено закони, що його визначають. Особливу увагу автор приділив встановленню конкретних географічних меж району проведення АТО шляхом аналізу ухвалених нормативно-правових актів. Крім того, надано аналіз недоліків та існуючого законодавства в зазначеній сфері.

Ключові слова: антитерористична операція (АТО), район проведення АТО, режим у районі проведення АТО, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, учасник АТО.

Озброєний конфлікт на території Донецької та Луганської областей між українськими військовими та незаконними збройними формуваннями Донецької та Луганської «народних республік», підтримуваних військовими частинами Російської Федерації, призвів до значних трансформацій української політичної та правової системи, еволюції політичних інститутів, правових норм та принципів, юридичної практики, режиму функціонування правової системи, а також політичної ідеології та культури. Крім того, довгий час триває суспільно-політична та правова дискусія навколо питання визначення подій на Південному Сході України, адже офіційно зона конфлікту іменується як зона антитерористичної операції (АТО), це визначено в українських нормативно-правових актах та використовується на офіційному рівні, хоча опоненти цього підходу наполягають, що поняття «антитерористична операція» підмінює більш відповідне дійсності поняття «війна».

З огляду на означене, дослідження такого нового для української держави явища, як антитерористична операція представляє значний науковий інтерес, зокрема, досить цікавим з наукової точки зору є питання її правового визначення та нормативно-правової бази її проведення, а також надання характеристики та визначення специфічних рис адміністративно-правового режиму району АТО.

Об'єктом даного дослідження є антитерористична операція в Україні, предметом виступають нормативно-правові засади її проведення, особливості правового режиму її району. Метою даної статті є встановлення правових засад проведення антитерористичної операції в нашій державі, встановлених низкою національних нормативно-правових актів.

Проблема визначення та класифікації юридичних норм, що регулюють проведення АТО, а також встановлення правового статусу району антитерористичної діяльності в Україні привертає значну увагу українських дослідників, як політологів, так і правознавців. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в дослідженнях Авер'янова В.Б., Бандурки О.М., Галуцька В.В., Гаркуши В.В., Маковської О.В., Словського Р., Трофімова С.А., Федотова О.А., Шкрумади Б.Ю. та інших.

Правове регулювання антитерористичної операції, функціонування органів державної влади, організації життєдіяльності населення в районі її проведення, а також права і обов'язки суб'єктів АТО здійснюється нормами права, які встановлює низка нормативно-правових актів, ухвалених органами законодавчої та виконавчої влади України. Перелік цих нормативно-правових актів включає як кодифіковані та звичайні законодавчі акти, так і підзаконні акти, що приймаються у відповідності до законів, деталізують чи пояснюють їх положення. Зокрема, до підзаконних актів відносяться укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради України, нормативні акти суб'єктів спеціальної компетенції (Служби національної безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України тощо).

Уперше в українському законодавстві поняття «антитерористична операція» (АТО) з'явилося у червні 2014 року, коли Президентом України П. Порошенко було підписано Закон України «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом», згідно якого статтю 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» 2003 року було доповнено новим терміном: «антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності» [5].

Антитерористична операція підлягає запровадженню для подолання проявів діяльності терористичних організацій у регіоні та встановлення належного рівня національної безпеки. Основним законом, що регулює проведення антитерористичної операції в Україні є зазначений Закон України «Про боротьбу з тероризмом» 2003 року (із змінами з 2005 до 2016 рр.), він визначає умови запровадження АТО, підстави та процедуру ухвалення рішень, суб'єктів її управління та реалізації, режим у районі проведення АТО, права осіб, умови ведення переговорів з терористами, інформування громадськості про терористичний акт та її завершення.

Умовами проведення антитерористичної операції є наявність «реальної загрози життю і безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим» (ст. 10). Рішення про запровадження АТО «приймається залежно від ступеня суспільної небезпеки терористичного акту керівником Антитерористичного центру (АТЦ) при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України або керівником координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України за письмовим дозволом керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, погодженим з Головою Служби безпеки України. Про рішення щодо проведення антитерористичної операції негайно інформується Президент України» (ст. 11). Рішення щодо припинення АТО приймається керівником оперативного штабу з управління операцією, коли «терористичний акт припинено та ліквідовано загрозу життю і здоров'ю заручників та інших людей, які знаходилися в районі її проведення» (ст. 18) [1].

Серед суб'єктів, що безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом в Україні, ключове місце належить Службі безпеки України, яка забезпечує організацію і проведення антитерористичних заходів через Антитерористичний центр, адже для управління АТО утворюється «оперативний штаб, очолюваний керівником

Антитерористичного центру при Службі безпеки України (координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України) або особою, яка його заміщує, першим заступником чи заступником керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (ст. 12) [1].

Згідно рішення керівника АТЦ чи його заступника «до широкомасштабних, складних антитерористичних операцій у районі їх проведення залучаються та використовуються сили та засоби ... СБУ, МВС України, Національної поліції, Національної гвардії України, Збройних Сил України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, та органів охорони державного кордону, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, Управління державної охорони України (ст. 13) [1].

Антитерористичний центр при Службі безпеки України не є породження антитерористичної операції, розпочатої в 2014 році, його було створено ще в 1999 році Указом Президента України №379/99 від 14 квітня 1999 року, до ухвалення Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Згідно «Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України», встановленого цим Указом, Антитерористичний центр є «постійно діючим органом при Службі безпеки України, який здійснює координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у запобіганні терористичним актам». Це Положення визначає структуру центру, права та обов'язки його підрозділів, основні завданнями АТЦ, що включають:

- збирання, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами;
- розроблення концептуальних засад та програм боротьби з тероризмом;
- організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом;
- організація і проведення командно-штабних і тактико-спеціальних навчань та тренувань;
- взаємодія зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом;
- участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, підготовка і подання в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, фінансування проведення суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, здійснення заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності [11].

Антитерористичний центр проводить антитерористичну операцію на конкретній території. У статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» така територія, на відміну від загальноживаної «зони АТО», йменується «район проведення антитерористичної операції» і включає «визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція» [1].

У цьому районі може вводитися особливий правовий режим. Режим у районі проведення АТО – це «особливий порядок, який може вводитися в районі проведення антитерористичної операції на час її проведення і передбачати надання суб'єктам боротьби з тероризмом визначених цим Законом спеціальних повноважень, необхідних для звільнення заручників, забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися в районі проведення антитерористичної операції, нормального функціонування державних

органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій» (ст. 1) [1].

Сутність цього особливого порядку розкрито в статті 14 зазначеного закону, згідно якої в районі проведення антитерористичної операції:

- може бути організовано патрульну охоронну службу та виставлено оточення;
- можуть вводитися тимчасово обмеження прав і свобод громадян;
- може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб;
- на вимогу керівників учасників антитерористичної операції підприємства, установи та організації, що знаходяться в районі проведення антитерористичної операції, частково або повністю припиняють свою роботу. Відповідні фахівці цих підприємств, установ та організацій при проведенні антитерористичної операції можуть у встановленому порядку, за їх згодою, залучатися до виконання окремих доручень;
- переміщення товарів здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України, особи, винні у порушенні порядку переміщення товарів, несуть відповідальність згідно із законом [1].

Досить широкими правами у районі проведення АТО наділяються особи, залучені до операції, до яких можуть відноситися сили владних структур, визначених в статті 13, розглянутої нами вище. Так, суб'єкти АТО «мають право:

- застосовувати відповідно до законодавства України зброю і спеціальні засоби;
- затримувати і доставляти в органи внутрішніх справ осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до антитерористичної операції, або дії, пов'язані з несанкціонованою спробою проникнення в район проведення антитерористичної операції і перешкоджання її проведенню;
- перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі відсутності документів – затримувати їх для встановлення особи;
- здійснювати в районі проведення антитерористичної операції особистий догляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться;
- тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, у тому числі транспортні засоби дипломатичних представництв і консульських установ, та громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об'єктів, відбуксировувати транспортні засоби;
- входити (проникати) в жилі та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю людей;
- використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їх згодою), підприємствам, установам та організаціям, за винятком транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій, для запобігання терористичному акту, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні терористичного акту, або для доставки осіб, які потребують термінової медичної допомоги, до лікувальних закладів, а також для проїзду до місця злочину» [1].

Окрім Закону України «Про боротьбу з тероризмом» повноваження владних структур у районі проведення АТО визначені також у низці інших документів. Зокрема, статті 12 та 15 Закону України «Про міліцію» було доповнено положеннями про те, що у районі проведення антитерористичної операції застосування сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї допускається без попередження, проте цей закон утратив чинність після ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» 2015 року, у якому ці положення не знайшли відображення.

Крім того, у районі проведення АТО було встановлено особливий правовий режим досудового розслідування, який передбачає, що повноваження слідчих суддів, передбачені чинним Кримінальним процесуальним кодексом, тимчасово передаються відповідним прокурорам. Це положення було введено Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року, яким діючий Кримінальний процесуальний кодекс України доповнено новою статтею 615 [6].

Таким чином, прокурори матимуть право розглядати клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 163-164 КПК), надавати дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (статті 234-235 КПК), розглядати клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (статті 247-248 КПК). Прокурори також зможуть без рішення суду задовольняти клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб щодо осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки, проти громадського порядку та моральності, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, проти правосуддя, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [14].

Проте, слід також звернути увагу на те, що, визначаючи правовий режим району проведення антитерористичної операції, українське законодавство не передбачає санкцій за порушення цього режиму, недотримання встановлених в ньому заходів та тимчасових обмежень, створення перешкод проведенню АТО, порушення порядку інформування про терористичний акт засобами масової інформації тощо. У цій частині законодавство потребує значного доопрацювання [15].

Окремим від адміністративно-правового режиму антитерористичної операції є питання визначення адміністративно-правового статусу її учасників. Так, згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (у редакції 24.03.2016 р.) військовослужбовці, які «захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення», отримують статус учасника бойових дій та наділяються правами та пільгами, встановленими в зазначеному законі [12].

Також законодавче регулювання правового статусу осіб, що беруть участь в антитерористичній операції на Сході України, особливостей надання пільг тощо включає Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. (у редакції 03.03.2016 р.), «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 (у редакції 28.07.2016 р.), «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 (у редакції 01.01.2016 р.), «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. (у редакції 28.07.2016 р.), «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.02.1992 р. (у редакції 06.05.2016 р.), «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 (у редакції 28.12.2015 р.), а також Постанову Кабінету міністрів України № 413 «Про затвердження

Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» від 20.08.2014 р. (у редакції 27.05.2016 р.).

Визначивши, що є антитерористичною операцією, розглянувши особливості адміністративно-правового режиму в районі її проведення та статусу її учасників, постає питання встановлення конкретних географічних меж, у рамках яких розглянутий нами режим застосовується.

Офіційно антитерористична операція в Україні була розпочата 14 квітня 2014 р. після винесення Указу Президента №405\2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». Текст рішення РНБО був таємним, і чітко визначити географію території проведення антитерористичної операції та її зміни першочергово було неможливо. Проте, 7 жовтня 2014 року було видано Наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення», у якому районами проведення АТО визначено Донецьку та Луганську області (з 7 квітня 2014 року) і Харківську область (у період з 7 квітня до 14 вересня 2014 року) [4]. Хоча ці межі є досить умовними та розмитими.

Уперше повний перелік територій, що становили район АТО було представлено в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція» від 30 жовтня 2014 року (замінено розпорядженням від 2 грудня 2015 р.). У Розпорядженні визначено міста обласного значення та населенні пункти Донецької, Луганської та Харківської областей, на яких проводилася антитерористична операція, цей загальний перелік має бути доповнений в п'ятиденний строк з дня закінчення антитерористичної операції [8]. Проте, варто звернути увагу, що цей перелік не відображає актуальну географію АТО, а включає населенні пункти, де вона мала місце.

У вересні 2014 року було ухвалено декілька важливих нормативно-правових актів, що доповнили вищезазначені положення щодо функціонування органів влади та правового режиму в районі проведення АТО.

Так, 2 вересня 2014 року Президентом України був підписаний Закон «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», що мав за мету «визначити заходи для підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення» [13]. Цим законом зокрема:

- заборонено нарахування на час проведення АТО нарахування пені та/або штрафів на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики з 14 квітня 2014 року громадянам, що зареєстровані на території проведення АТО, а також фізичним та юридичним особам, які провадять чи провадили господарську діяльність на зазначеній території (ст. 2);
- введено тимчасовий мораторій на проведення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у зоні проведення антитерористичної операції (ст. 3);
- встановлено порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які зареєстровані та переселилися з території проведення антитерористичної операції в період її проведення (ст. 4);

- автоматично свою дію на період АТО продовжують ліцензії та документи дозвільного характеру, видані суб'єктам господарювання, що діють на території проведення АТО (ст. 5);
- суб'єкти господарювання, що діють на території проведення АТО, звільняються від сплати за користування земельними ділянками державної та комунальної власності (ст. 6);
- скасовано орендну плату за користування державним та комунальним майном суб'єктам господарювання району АТО (ст. 7);
- встановлено мораторій на нарахування пені за несвоєчасне внесення платежів за житлово-комунальні послуги (ст. 8);
- введено заходи щодо збереження майна, що знаходиться в іпотечі, та процедури реалізації права на спадкування (ст. 9);
- визначено процедуру видачі сертифікатів щодо форс-мажорних обставин (ст. 14) [13].

Наступним, прийнятим в вересні 2014 року, нормативно-правовим актом став Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року, що встановив тимчасовий (на три роки з дня набрання чинності) порядок організації місцевого самоврядування та діяльності органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей:

- органам влади забороняється дискримінація, переслідування та притягнення до відповідальності осіб з приводу подій, що мали місце у Донецькій, Луганській областях (ст. 3);
- гарантується право мовного самовизначення кожного жителя в окремих районах Донецької та Луганської областей (ст. 4);
- запроваджується особливий порядок призначення керівників органів прокуратури і судів, який передбачає участь органів місцевого самоврядування у вирішенні цих питань (ст. 5);
- надана можливість Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади укласти з відповідними органами місцевого самоврядування угоди щодо економічного, соціального та культурного розвитку окремих районів (ст. 6);
- гарантується державна підтримка соціально-економічному розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей – у законі про Державний бюджет України щороку передбачаються видатки, що спрямовуються на таку державну підтримку, гарантується визначення таких видатків загального фонду Державного бюджету України захищеними видатками, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень (ст. 7);
- встановлюється сприяння транскордонному співробітництву між територіальними громадами, органами місцевого самоврядування окремих районів з адміністративно-територіальними одиницями Російської Федерації на основі угод про прикордонне співробітництво (ст. 8);
- створюються загони народної міліції, на які покладається реалізація завдання з охорони громадського порядку в населених пунктах цих районів (ст. 9);
- у прикінцевих положеннях встановлено дату позачергових виборів депутатів районних, міських, районних у містах, селищних, сільських рад, сільських, селищних, міських голів (7 грудня 2014 року) [10].

Проте, не дивлячись на визначені в низці законів України умови й процедуру проведення АТО та адміністративно-правовий режим району її проведення, існують

певні проблеми функціонування системи норм українського права в частині регулювання правого режиму проведення антитерористичної операції. Серед них слід відзначити певну складність та плутанину в теоретичному визначенні певних територій в районі проведення АТО, викликаних ухваленням значної кількості підзаконних актів різними органами державної влади, що дублюють, а іноді й протирічать один одному. У цьому контексті варто звернути увагу на Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р від 7 листопада 2014 р. та Постанови Верховної Ради України № 252-VIII та № 254-VIII від 17 березня 2015 р.

Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р від 7 листопада 2014 р. стало важливим документом для подальшого функціонування району антитерористичної діяльності. Воно містило «Перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» (із змінами від 2 грудня 2015 р.). Цей перелік включає 1) по Донецькій області: міста обласного значення Донецьк, Горлівка, Дебальцеве, Докучаєвськ, Єнакієве, Жданівка, Кіровське, Макіївка, Сніжне, Торез, Харцизьк, Шахтарськ, Ясинувата, населені пункти Амвросіївського, Артемівського, Волноваського, Мар'їнського, Новоазовського, Старобешівського, Тельманівського, Шахтарського та Ясинуватського районів; 2) по Луганській області: міста обласного значення Луганськ, Алчевськ, Антрацит, Брянка, Кіровськ, Красний Луч, Краснодон, Первомайськ, Ровеньки, Свердловськ, Стаханов, населені пункти Антрацитівського, Краснодонського, Лутугинського, Новоайдарського, Перевальського, Попаснянського, Свердловського, Станично-Луганського та Слов'яносербського районів [9]. Тобто, цим документом у районі антитерористичної операції окремо було визначено території, що не контролюються українською владою, на території яких таким чином де-факто не діє система норм українського права та має бути введено особливий адміністративно-правовий режим.

Проте, пізніше 17 березня 2015 року було ухвалено дві Постанови Верховної Ради України № 252-VIII та № 254-VIII.

Постанова Верховної Ради України № 252-VIII «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування» встановила конкретний перелік території, що в попередніх актах йменувалася «окремі райони Донецької та Луганської областей». Згідно цієї постанови «до окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких ... тимчасово запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, належать райони або їх частини, міста, селища і села, що знаходяться на територіях, які розташовані між державним кордоном України з Російською Федерацією, урізом води Азовського моря та лінією...» [3]. Ця лінія визначена у додатку Постанови Генеральним штабом Збройних сил України на підставі Доповнення до Мінському меморандуму від 19 вересня 2014 року, вона складається з 85 населених пунктів, залізничних станцій, роз'їздів, перехресть доріг із зазначенням географічних координат, що її створюють.

У другій Постанові № 254-VIII, ухваленій того ж дня, «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» Верховна Рада постановила: «визнати тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, в яких ... запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України» [2]. Тобто, цією Постановою до територій Донецької та Луганської областей, що знаходяться під контролем незаконних збройних формувань Донецької та Луганської «народних

республік», вперше застосовувалося поняття «тимчасово окупованої території» на відміну від інших попередніх визначень, таких як «населенні пункти, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження», що досі значаться в деяких чинних нормативно-правових актах.

Також, слід зазначити, що зміна правового статусу окремих територій Донецької та Луганської областей, які також є частиною району антитерористичної операції, на тимчасово окуповані території повинна привести до певних змін в правовому режимі їх функціонування. Проте, нормативно-правові акти України, що застосовуються до тимчасово окупованої території, стосуються виключно АР Крим, адже у стаття 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. постановляє, що тимчасово окупованою територією визначається: «1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) повітряний простір над територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини» [7]. У свою чергу правовий режим на тимчасово окупованих територіях на Південному Сході України нормативно-правовими актами не визначається.

Таким чином, сьогодні в українському правовому полі функціонує значний перелік законодавчих та підзаконних актів, що створюють правові засади проведення антитерористичної діяльності, від яких в значній мірі залежить ефективне проведення антитерористичної операції в Україні.

У цілому, українське законодавство досить чітко визначає правові засади проведення АТО, постановляє, що є антитерористичною операцією, за яких умов вона запроваджується, який режим вводиться в районі її проведення, на які органи влади покладено її керівництво, якими правами наділяються її учасники та який статус вони отримують.

Проте, законодавство не передбачає санкцій за порушення режиму району проведення АТО. Крім того наявність великої кількості діючих підзаконних актів, виданих органами виконавчої та законодавчої гілок влади України, викликають певні труднощі в визначенні режиму функціонування району проведення антитерористичної операції. Також, хоча актуальні географічні межі району проведення АТО визначити важко з огляду на їх постійну змінність, вітчизняне законодавство чітко визначає географію «тимчасово окупованої території» на Сході країни, проте не передбачає введення на цій території особливого адміністративно-правового режиму, за прикладом АР Крим.

Означені недоліки правових засад проведення антитерористичної операції створюють перешкоди на шляху ефективного функціонування району проведення АТО та «тимчасово окупованої території» у Донецькій та Луганській областях, через що потребують подальшого доопрацювання.

Список використаної літератури

1. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page>. ; Pro borotbu z teroryzmozom : Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page>.

2. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України № 254-VIII від 17 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-viii> ; Pro vyznannia okremykh raioniv, mist, selyshch i sil Donetskoï ta Luhanskoï oblastei tymchasovo okupovanyu terytoriiamy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 254-VIII vid 17 bereznia 2015 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-viii>.

3. Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування : Постанова Верховної Ради України № 252-VIII від 17 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/252-VIII> ; Pro vyznachennia okremykh raioniv, mist, selyshch i sil Donetskoï ta Luhanskoï oblastei, v yakykh zaprovadzhuetsia osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 252-VIII vid 17 bereznia 2015 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/252-VIII>.

4. Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення : Наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 7 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://cons.parus.ua/_doc_view.asp?rnх=09FH733877711bd2c4a783860caa719233250 ; Pro vyznachennia raioniv provedennia antyterorystychnoi operatsii ta terminiv yii provedennia : Nakaz Antyterorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy vid 7 zhovtnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : http://cons.parus.ua/_doc_view.asp?rnх=09FH733877711bd2c4a783860caa719233250.

5. Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом : Закон України від 5 червня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1313-18> ; Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy shchodo borotby z teroryzmoz : Zakon Ukrainy vid 5 chervnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1313-18>.

6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1631-18> ; Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii : Zakon Ukrainy vid 12 serpnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1631-18>.

7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/> ; Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovaniï terytorii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/>.

8. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80/paran7#n7> ; Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh zdiisniuvalasia antyterorystychna operatsiia, ta vyznannia takymu, shcho vtratyly chynnist, deiakykh rozporiadzhen Kabinetu Ministriv Ukrainy : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2015 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80/paran7#n7>.

9. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80> ; Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh orhany derzhavnoi vlady tymchasovo ne zdiisniuiut svoi povnovazhennia : Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lystopada 2014 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80> . ; Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh orhany derzhavnoi vlady tymchasovo ne zdiisniuiut svoi povnovazhennia : Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lystopada 2014 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80> .

10. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> . ; Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia v okremykh raionakh Donetskoï ta Luhanskoï oblasti : Zakon Ukrainy vid 16 veresnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> .

11. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України : Указ Президента України №379/99 від 14 квітня 1999 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379/99> ; Pro Polozhennia pro Antyterorystychnyi tsentr ta yoho koordynatsiini hrupy pry rehionalnykh orhanakh Sluzhby bezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy №379/99 vid 14 kvitnia 1999 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379/99> .

12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> . ; Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu : Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> .

13. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 02 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1669-18> . ; Pro tymchasovi zakhody na period provedennia antyterorystychnoi operatsii : Zakon Ukrainy vid 02 veresnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1669-18> .

14. Словський Р. Особливості кримінального провадження в зоні АТО / Р. Словський [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://chnr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=144351 . ; Slovskyy R. Osoblyvosti kryminalnoho provadzhennia v zoni ATO / R. Slovskyy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : http://chnr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=144351 .

15. Трофімов С. А. Щодо запровадження адміністративної відповідальності за порушення законодавства про правовий режим району проведення антитерористичної операції / С. А. Трофімов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%20%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/Downloads/otnositelno-vvedeniya-administrativnoy-otvetstvennosti-za-narushenie-zakonodatelstva-o-pravovom-rezhime-rayona-provedeniya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%20%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/Downloads/otnositelno-vvedeniya-administrativnoy-otvetstvennosti-za-narushenie-zakonodatelstva-o-pravovom-rezhime-rayona-provedeniya%20(1).pdf) . ; Trofimov S. A. Shchodo zaprovadzhennia administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia zakonodavstva pro pravovyi rezhym raionu provedennia antyterorystychnoi operatsii / S. A. Trofimov [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu :

file:///C:/Users/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%20%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/Downloads/otnositelno-vvedeniya-administrativnoy-otvetstvennosti-za-narushenie-zakonodatelstva-o-pravovom-rezhime-rayona-provedeniya%20(1).pdf.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2016 р.

A. Trofimenko

LEGAL FRAMEWORK FOR ANTI-TERRORIST OPERATION IN UKRAINE

Legal framework for anti-terrorist operations, the work of public authorities, arrangement of the activities of people living on the ATO territory and rights and obligations of the subjects of ATO are carried out under the statute of law which is comprised of a number of laws and regulations adopted by the legislative and executive authorities of Ukraine. The article analyzes the laws and regulations that constitute a legal framework for anti-terrorist operation (ATO) in Ukraine.

The notion of “anti-terrorist operation” in Ukrainian legislation was used for the first time in 2014, when the President of Ukraine Petro Poroshenko endorsed the amends to the Law of Ukraine on the Fight Against Terrorism. The Ukrainian legislation denotes antiterrorist operation as the complex of the coordinated special measures directed toward the prevention, aversion and suppression of the criminal activities committed with a terrorist purpose, liberation of hostages, neutralization of terrorists, minimization of consequences acts of terrorism or other crimes committed with a terrorist purpose.

Anti-terrorist operation is carried out to fight against the acts of terrorist organizations in the region and to insure the appropriate level of national security. The main law which regulates anti-terrorist operation in Ukraine is the Law on the Fight Against Terrorism of 2003 (amended in 2005-2016). It determines the conditions of carrying out an anti-terrorist operation, grounds and procedures for adopting decisions, subjects of its implementation and management, ATO region regime, rights of persons, conditions of negotiating with terrorists, informing the public on an act of terrorism and end of an antiterrorist operation.

Among the subjects directly carrying out the fight against terrorism in Ukraine the key role is played by the Security Service of Ukraine which provides, through the Antiterrorist Centre attached to the Security Service of Ukraine, the organisation and carrying out of antiterrorist activities. The author also describes its main tasks and powers.

The author also analyzes the essence of the notion of “antiterrorist operation area”, “regime in the region where the antiterrorist operation is carried out”, provides the measures which may be taken on this territory and the rights of persons involved in an operation. Special attention is payed to the administrative and legal status of the participants of ATO, laws that determine it as well as geographic boundaries of the ATO region through the analysis of regulatory acts approved.

The article also describes the drawback of the active legislation in the field being analyzed which is the lack of the sanctions imposed for the violation of the regime in the region where ATO is carried out. Moreover, the existence of a large amount of active by-laws adopted by the legislative and executive authorities of Ukraine make it difficult to determine the regime in the ATO region. Also, though it's difficult to set the real geographical boundaries of the ATO region due to their constant changeability, national legislation strictly determines the area of “temporarily occupied territory” in Eastern Ukraine, however does not provide for introduction of special administrative and legal regime like it was done in the Autonomous Republic of Crimea. The author also provides the drawbacks of the legal framework for anti-terrorist operations, which obstruct the effective functioning of the ATO region and the “temporarily occupied territory” in Donetsk and Luhansk regions, and also requires further elaboration.

Key words: *anti-terrorist operation (ATO), ATO region, a regime in the region where the antiterrorist operation is carried out, the Antiterrorist Centre attached to the Security Service of Ukraine, the participant of ATO.*

УДК 327.82(94)(045)

М.В. Трофименко

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ АВСТРАЛІЇ

У роботі аналізується структура публічної дипломатії Австралії, визначається її ефективність. Встановлюються організації, як урядові, так і неурядові, що займаються реалізацією публічної дипломатії. Аналізується доповідь Сенатського комітету Австралії щодо розвитку публічної дипломатії країни, в якій міститься моніторинг діяльності інституцій, що обіймаються питаннями реалізації публічної дипломатії, рекомендації щодо корегування напрямів реалізації, заходів публічної дипломатії задля підвищення її ефективності. Наводиться аналіз бюджетної звітності Департаменту закордонних справ і торгівлі щодо фінансування публічної дипломатії Австралії. Робиться висновок, що не дивлячись на політику економії, кошти розподіляються таким чином, щоб ефективність публічної дипломатії залишалася високою. Зауважується, що Департамент закордонних справ і торгівлі підтримує діяльність свого веб-сайту, на якому докладно висвітлюються заходи публічної дипломатії, звіти, фінансова документація, стратегії, електронні видання з моніторингу ефективності публічної дипломатії тощо.

Ключові слова: *публічна дипломатія, глобалізація, Департамент закордонних справ і торгівлі, Сенат Австралії, Австралійський Союз/Співдружність.*

Швидкі темпи глобалізації та інформатизації міжнародного суспільства на сучасному етапі вимагають від національних держав шукати нові методи та шляхи підвищення ефективності своєї зовнішньої політики. На допомогу класичним методам дипломатії приходять нові механізми створення позитивного іміджу своєї держави в очах світової громадськості та інтенсифікації зовнішніх відносин, серед яких важливе місце посідає публічна дипломатія як зв'язки державних структур однієї країни з громадськістю інших держав в обхід їх офіційних органів.

Сьогодні публічна дипломатія є невід'ємним елементом зовнішньополітичної стратегії держав, які розробляють власні моделі її реалізації. Серед цих моделей особливий науковий інтерес представляє публічна дипломатія Австралії. Ця країна включила публічну дипломатію у порядок денний та все більше приділяє уваги цьому надзвичайно важливому напрямку діяльності сучасної держави.

Структура та механізми реалізації публічної дипломатії Австралії можуть слугувати прикладом і для нашої країни, яка для більш глибокої інтеграції в світове конкурентне середовище має вирішити проблему покращення поточного іміджу в очах світової аудиторії.

Австралійський Союз – шоста держава за площею в світі з населенням у 24 млн. 400 тис. осіб, яка входить у двадцятку найбільш розвинених держав світу, займаючи 13 позицію за розмірами економіки та 6 за розмірами ВВП на душу населення. Австралія обіймає 12 місце в світі за обсягами військових витрат. Визначальним чинником, що впливає на формування зовнішньої політики цієї країни є її геополітичне положення, адже країна займає окремий континент та має спільні морські кордони із островами

державами – Індонезією, Новою Зеландією, Східним Тимором, Папуа – Новою Гвінеєю, Вануату, Новою Каледонією, Соломоновими Островами.

Традиційна дипломатія полегшує цілеспрямовану міжурядову комунікацію шляхом переговорів, представництва, підготовки дипломатичних донесень, доповідей та звітності. На додаток до проектування образів своїх урядів за кордоном (функція представництва), дипломати досліджують для своїх урядів думки з-за кордону, які мають безпосереднє відношення до національних інтересів (дипломатичні донесення, доповіді та звітність). Подібні думки можуть бути про події, що відбуваються за кордоном, або це можуть бути думки з-за кордону щодо подій у країні, яку представляє дипломат.

Міністерства закордонних справ та міжурядові конференції продовжують здійснювати великий вплив на реалізацію дипломатичних цілей, взаємодія з іншими міжвідомчими системами через МЗС, посольства, відділи торгівлі продовжує відігравати важливу роль у здійсненні дипломатії. Проте, у той час коли типи акторів та об'єктів дипломатії було значно розширено задля включення додаткових урядових та територіальних форм, кібернетична функція дипломатії зберігалася та визначалася як взаємодія системи органів управління національної держави із зовнішніми суб'єктами і міжнародним середовищем¹.

Сьогодні ми можемо спостерігати зміну контексту дипломатії. Надзвичайно зростає вплив ЗМІ на громадську думку в областях, що викликають суспільний інтерес, включаючи зовнішню політику. Нові медіа-технології також дозволяють іншим державам, корпораціям, неурядовим організаціям, неофіційним організаціям та окремим особам публікувати новини і думки за їх власним бажанням. Уряди мають реагувати на ці нові обставини та вимушені мати справу з цим новим контекстом дипломатії, який реалізується публічно. Публічна дипломатія в цьому розумінні повинна бути не просто терапевтичною відповіддю з боку уряду на негативну реакцію на зовнішню політику з боку іноземної громадськості або відповіддю уряду на негативне зображення його країни за кордоном. В ідеалі вона повинна включати зростання ролі зовнішньої політики як осередку взаєморозуміння в умовах конструктивної прозорості².

Стратегічна публічна дипломатія повинна інформувати про розвиток зовнішньої політики, а також здійснювати управління іміджем, дипломатичними подіями та заходами. Вона повинна включати пряму та зворотну систему зв'язку (також від громадськості всередині країни) у формулюванні політики, а також для розробки стратегій та управління публічною дипломатією. Сучасним міністерствам закордонних справ надзвичайно потрібні стратегії публічної дипломатії та практики для їх реалізації. Стратегія найкращим чином розробляється багатопрофільними командами, до яких залучаються фахівці в галузі зовнішньої політики, політичної комунікації, стратегічної комунікації, міжнародних зв'язків з громадськістю тощо³. Практики публічної дипломатії повинні мати більш розвинені навички, пов'язані з новими ЗМІ та інформаційними технологіями та зв'язками з громадськістю, ніж пов'язані з веденням дипломатичних переговорів.

Ці нові умови змушують країни адаптуватися та реформувати інструменти та інститути дипломатії. Прикладом такого реформування слугує Австралія.

¹ Chitty N. *Australian Public Diplomacy* / Naren Chitty // *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. — New York: Routledge, 2009. — P. 314.

² *Routledge Handbook of Public Diplomacy* / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — P. 315.

³ Chitty N. *Australian Public Diplomacy* / Naren Chitty // *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. — New York: Routledge, 2009. — P. 315.

Вперше структура, яка обіймалася питаннями публічної дипломатії, була створена в Австралії ще у квітні 1999 року. Підрозділ «Імідж Австралії» Управління зі зв'язків з громадськістю та консульської роботи (раніше розташований у Відділі Південної і Південно-Східної Азії) об'єднав Інтернет управління (раніше розташоване в парламентському підрозділі із зв'язків з громадськістю), елементи колишніх відділень просування Австралії за кордоном (Overseas Promotions) та Олімпійських ігор. Підрозділ був відповідальний за загальне керівництво публічною дипломатією, зосереджуючи увагу на закордонних операціях, але також й на інформаційно-пропагандистських кампаніях з торгівлі, контролю над озброєнням, боротьбі з тероризмом, охорони навколишнього середовища та прав людини, як у межах країни, так й за її кордонами. Він співпрацював з іншими федеральними, державними і муніципальними установами, а також неурядовими організаціями у сприянні просуванню публічної дипломатії Австралії. З того часу до реалізації публічної дипломатії було долучено низку інших урядових та неурядових структур держави.

Аналіз Спеціальної доповіді «Публічна дипломатія Австралії: формування нашого іміджу», підготовленої Постійним Комітетом Сенату Австралії із зовнішньої політики, оборони та торгівлі¹ у 2007 році показує, що існує низка організацій і осіб з державного сектору, представників громадянського суспільства, які вважають себе причетними до формування та реалізації публічної дипломатії Австралії. Матеріали у письмовій або усній формі були отримані на запит Сенату з більш ніж 30 організацій і приватних осіб. Слід також зазначити, що більшість університетів Австралії є державними інституціями, що відносяться до певного штату (на відміну від федеральних установ), хоча в певному сенсі, вони можуть бути віднесені до так званого третього сектора (організації громадянського суспільства).

Ключову роль у реалізації публічної дипломатії країни грають наступні державні установи та агенції федерального рівня:

- Департамент закордонних справ і торгівлі (Department of Foreign Affairs and Trade);
- Австралійська радіомовна корпорація (Australian Broadcasting Corporation);
- Австралійське агентство з міжнародного розвитку (Australian Agency for International Development);
- Австралійська рада мистецтв (Australia Council of the Arts);
- Австралійська кінематографічна комісія (Australia Film Commission);
- Австралійська комісія з питань спорту (Australian Sports Commission);
- Департамент сільського господарства, рибальства та лісового господарства (Department of Agriculture, Fisheries, Forestry), після 2015 року – Департамент сільського господарства та водних ресурсів;
- Департамент освіти, науки і навчання (Department of Education, Science and Training);
- Департамент оборони (Department of Defence);
- Австралійська інвестиційна організація (Invest Australia).

Провідне місце серед цих структур займає Департамент закордонних справ і торгівлі (ДЗСТ), який вбачає себе органом, що несе «основну відповідальність за виконання програм публічної та культурної дипломатії Австралії для просування політичних цілей у галузі зовнішньої політики та торгівлі²». ДЗСТ наголошує на тому,

¹ Senate of Commonwealth of Australia Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade «Australia's public diplomacy: building our image». — Senate Printing Unit, Parliament House, Canberra. — 244 p.

² Chitty N. Australian Public Diplomacy / Naren Chitty // Routledge Handbook of Public Diplomacy. — New York: Routledge, 2009. — P. 317.

що публічна дипломатія стала одним з основних напрямів діяльності організації. Так, згідно бюджету ДЗСТ витрати Австралії на публічну дипломатію у 2014-2015 фінансовому році склали 15,182 тис. австралійських доларів. Згідно цьому документу витрати на публічну дипломатію у 2015-2016 фінансовому році скоротилися до 5,044 тис. австралійських доларів і у 2016-2017 та 2017-2018 – до 4,594 тис. доларів¹. Тенденція до скорочення витрат обумовлена загальною політикою австралійського уряду щодо скорочення витрат. Варто зазначити, що до публічної дипломатії можуть також бути віднесені й інші бюджетні програми, наприклад «Програма по просуванню туристичних інтересів Австралії», «Програми допомоги задля розвитку» тощо. Якщо враховувати згадані програми у загальну цифру, яку витрачає уряд Австралії на публічну дипломатію, вона буде складати сотні мільйонів австралійських доларів.

Згідно згаданого бюджетного плану основною метою програми публічної дипломатії є формування позитивного та сучасного образу Австралії та просування ясного розуміння урядової політики, його цілей та більш активної інтеграції у Індійсько-Тихоокеанський регіон².

Очікувані результати від реалізації публічної дипломатії – просування зв'язків між людьми, сучасного та позитивного іміджу Австралії як напряму для бізнесу, інвестицій, туризму, навчання та підтримка завдань урядової міжнародної політики. Також серед результатів у згаданому документі значиться просування австралійських національних інтересів через нові підходи, які приваблюють зарубіжні аудиторії образом сучасної Австралії та полегшують створення мереж, співпраці та зв'язків між людьми та інституціями задля побудови розуміння та довіри.

ДЗСТ здійснює свою публічну дипломатію у рамках реалізації Стратегії публічної дипломатії на 2014-2016 роки³. У цьому документі зазначається, що у більш складному та інформаційно насиченому сучасному глобальному міжнародному середовищі існує більше акторів, які прагнуть впливати на зовнішню політику, торгівлю і розвиток політики і її результати. Як наслідок, здатність впливати на громадську думку і формувати сприйняття за допомогою публічної дипломатії стало важливим компонентом зовнішньої політики Австралії і буде залишатися одним з ключових поточних напрямків роботи ДЗСТ⁴.

Місія публічної дипломатії визначається як посилення впливу Австралії, репутації і відносин на міжнародному рівні шляхом сприяння чіткому, творчому і впевненому баченню міжнародної політики Австралії, яка відображає австралійські національні інтереси і покращує внутрішнє розуміння ролі ДЗСТ. В рамках виконання цілей стратегії передбачено, що ДЗСТ буде просувати цільові ініціативи публічної дипломатії, які сприяють популяризації Австралії у економічній, творчій, культурній, спортивній, інноваційній, науковій, освітній галузях, та просувають Австралію в якості місця для інновацій, бізнесу, інвестицій, туризму і навчання, а також підкреслюють особливу роль Австралії в Індійсько-Тихоокеанському регіоні. Цілі стратегії публічної дипломатії полягають в наступному:

- просування конкурентоспроможного інвестиційного середовища Австралії, відкритої і гнучкої економіки, передбачуваної нормативно-правової бази та прихильності до лібералізації торгівлі, інвестиційних можливостей у

¹ Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT) Entity resources and planned performance // Portfolio Budget Statements 2015-16 Budget Related Paper No. 1.9 Foreign Affairs and Trade Portfolio. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://dfat.gov.au/about-us/corporate/portfolio-budget-statements/Documents/2015-16-foreign-affairs-and-trade-pbs.pdf>.

² Там само.

³ Australian Public Diplomacy Strategy 2014–16. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/people-to-people/public-diplomacy/Pages/public-diplomacy-strategy.aspx>.

⁴ Там само.

туристичній сфері, позиціонування Австралії як країни з сильною сферою освіти і професійної підготовки, а також провідної країни, яка має великий досвід в сфері інновацій, науки і техніки;

- формування розуміння ролі Австралії у світі, її стратегічне місце у Індійсько-Тихоокеанському регіоні, в тому числі її прагнення до більш глибокої інтеграції, сталого розвитку та гендерної рівності;
- посилення впливу Австралії на формування міжнародної політики і архітектури міжнародної та регіональної безпеки шляхом просування національних інтересів, в основі яких лежать процвітання і безпека в регіоні;
- просування Австралії як сучасної, творчої, успішної, різноманітної і толерантної країни; привабливого місця для навчання, роботи, відвідання, життя і інвестування¹.

В Стратегії також містяться 5 ключових завдань для публічної дипломатії Австралії:

1. Просування економічної унікальності Австралії і підтримання цілей економічної дипломатії.
2. Закріплення політики глибокої взаємодії Австралії з країнами Індійсько-Тихоокеанського регіону.
3. Просування австралійського бачення порядку денного міжнародної політики.
4. Просування Австралії як лідера розвитку.
5. Затвердження Австралії в якості відкритої, інноваційної, демократичної і різноманітною нації.

У розділі «Публічна дипломатія і комунікації» річного звіту ДЗСТ за 2015 – 2016 рр. проаналізовані заходи, які реалізовувались департаментом. В цілому зазначається, що діяльність ДЗСТ розширила вплив Австралії, зміцнила репутацію і відносини країни за кордоном і допомогла уряду виконати його політичні пріоритети зовнішньої торгівлі і розвитку. Активна взаємодія із засобами масової інформації сприяла більш поінформованому висвітленню політики і програм Австралії і більш точній інформації про роль Департаменту у реагуванні на консульські і гуманітарні кризи².

У звіті зазначається, що було оброблено 3,293 медіа запитів від австралійських і міжнародних засобів масової інформації та підготовлено 460 медіа-релізів і публічних заяв для міністрів і відомств. Австралійські місії також відповіли на кілька тисяч іноземних медіа запитів. Департамент організував п'ять міжнародних візитів ЗМІ в Австралію, в рамках яких країну відвідали 45 журналістів з 23 країн світу. Візити сприяли налагодженню економічних та культурних зв'язків з країнами Африки і Латинської Америки, інвестиційним можливостям в північній Австралії, розвитку політики і програм, які підтримують розширення прав і можливостей жінок, а також науково-дослідної інфраструктури в Австралії тощо.

ДЗСТ було забезпечено високу якість зв'язку для громадськості через веб-сайти і цифрові медіа-канали. Департаментом було перероблено майже 100 зарубіжних веб-сайтів і запущено шість нових, а також збільшено присутність у соціальних ЗМІ на 25 відсотків.

¹ Australian Public Diplomacy Strategy 2014–16. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/people-to-people/public-diplomacy/Pages/public-diplomacy-strategy.aspx>.

² Public Diplomacy and Communication // Department of Foreign Affairs and Trade of Australia Annual Report 2015—16. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/about-us/publications/corporate/annual-reports/annual-report-2015-2016/home/section-2/results/area/public-diplomacy-and-communication/index.html>.

Департаментом було надано 2,031 нових стипендій, 87% з яких в Індійсько-Тихоокеанському регіоні, в результаті чого загальне число студентів, яким було надано допомогу в рамках програми протягом року, було збільшено до більш ніж 7000.

Департаментом було розроблено Стратегію глобального залучення випускників австралійських університетів (Australia Global Alumni Engagement), яка зобов'язує уряд Австралії провести спільно з вищими навчальними закладами роботу, що має за мету сформуванню глобальне співтовариство випускників, яке буде продовжувати підтримувати зв'язки з Австралією.

Фонди, інститути, ради Департаменту просували австралійську зовнішню політику, в тому числі через 244 гранти, які сприяють поглибленню економічних, культурних, наукових, спортивних та освітніх зв'язків на міжнародному рівні. Програма прямої допомоги ДЗСТ фінансує 880 проєктів в 120 країнах світу.

Департамент сприяв підвищенню обізнаності про австралійське суспільство та цінності в рамках програм культурної дипломатії, включаючи програми міжнародних культурних візитів, програми для аборигенів і жителів островів протоки Торреса тощо.

Кількість ефективних ініціатив у галузі публічної дипломатії реалізовані департаментом збільшується в рамках реалізації довгострокової стратегії публічної дипломатії. Цей факт обумовлює чіткі рамки для департаменту, представництв за кордоном, а також фондів, рад та інститутів, а також забезпечує стратегічне узгодження між програмами публічної дипломатії та політичними результатами. Якість програм і попит на фінансування через департамент постійно зростають, відображаючи визнання цінностей публічної дипломатії як інструменту для просування політичних пріоритетів Австралії.

Для здійснення своїх цілей ДЗСТ також пропонує навчання публічній дипломатії в Австралії та у закордонних центрах. У 2015-2016 роках департамент продовжував реалізовувати такий напрям роботи, як професіоналізація можливостей публічної дипломатії шляхом проведення семи регіональних навчальних заходів, що охопили 70 відсотків всіх посадовців ДЗСТ, а також був запущений випуск довідника публічної дипломатії. Департамент також відповів на зміни навколишнього медіа середовища шляхом зміцнення цифрових можливостей і розширення використання соціальних медіа задля поліпшення комунікації та залучення громадськості.

У 2016-2017 роках Департамент основним завданням поставив покращення якості послуг і зосередження на результатах, які допомагають привернути увагу громадськості і підвищити міжнародну репутацію Австралії. Також в планах Департаменту оновити стратегію публічної дипломатії на наступні три роки, в тому числі для включення наукової дипломатії і акценту на творчій індустрії. Департамент також здійснюватиме покращення цифрових стратегій, планує запровадити додаткові канали соціальних медіа, а також розвивати програму глобального залучення випускників австралійських університетів.

Крім Департаменту закордонних справ і торгівлі свій внесок у розвиток відносин з громадськістю інших держав роблять і Австралійське агентство з міжнародного розвитку (AusAID) та Австралійська Радіомовна Корпорація (АРК).

Австралійське агентство з міжнародного розвитку надає допомогу закордонним неурядовим організаціям (а також урядам та іншим установам) з метою боротьби з бідністю та досягнення сталого розвитку у відповідності з національними інтересами Австралії.

Австралійська Радіомовна Корпорація (АРК)¹ також виконує функції публічної дипломатії визначені Законом про Австралійську Радіомовну Корпорацію від 1983 року.

¹ Australia Broadcasting Corporation (ABC). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.abc.net.au>.

У цьому законі стверджується, що АРК призначена для «(1) стимулювання обізнаності про Австралію і міжнародного розуміння австралійського ставлення до міжнародних справ; та (2) надання змоги австралійським громадянам, які живуть або подорожують за кордоном, отримувати інформацію про австралійські справи та австралійські позиції щодо міжнародних справ»¹. Працівники корпорації прагнуть вирішити цю задачу за допомогою Радіо Австралія та австралійської мережі (створеної у серпні 2001 року) в рамках тендеру від ДЗСТ. АРК також бере участь у міжвідомчій публічній дипломатії з аналогічними відомствами за кордоном та об'єднаннями радіомовлення. Зокрема, всесвітня мережа використовується здебільшого у якості механізму зворотного зв'язку, а не в якості доставки новин та думок Австралійської Радіомовної Корпорації австралійській діаспорі та закордонній громадськості.

Реалізації публічної дипломатії Австралії сприяє також Австралійська Рада Мистецтв² за допомоги: (1) Ради Мистецтв Австралійських Аборигенів та Жителів островів протоки Торрес; (2) Відділу Розвитку Мистецтв (танців, літератури, музики, театру, образотворчого мистецтва тощо); (3) Спільноти партнерських відносин та Відділу розвитку ринку; (4) Головної Ради з образотворчих мистецтв. Австралійська кінематографічна комісія вбачає своє призначення у допомозі створенню «міжнародного іміджу Австралії за допомоги телевізійної та кінематографічної культури, що також забезпечить відчутні економічні вигоди для Австралії за рахунок туризму і торгівлі»³. Ця структура бере участь у публічній дипломатії через членство у Міжнародній Раді культури Австралії.

Департамент сільського господарства та водних ресурсів⁴ також визначає (1) доступ до ринків та створення гарної репутації; (2) біологічний захист; (3) готовність до надзвичайних ситуацій, як три свої найголовніші цілі публічної дипломатії. Дві з них можуть бути класифіковані як пов'язані з безпекою.

На основі аналізу діяльності офіційних інститутів Австралії, що реалізують публічну дипломатію зазначеним Постійним Комітетом Сенату Австралії із зовнішньої політики, оборони та торгівлі були розроблені рекомендації щодо підвищення ефективності цього напрямку.

Комітет Сенату визнав ряд урядових, неурядових і приватних організацій, що сприяють зусиллям публічної дипломатії Австралії. У той час, коли поважні австралійські відомства займаються публічною дипломатією, Комітет Сенату зазначив, що Австралія стикається з «жорсткою конкуренцією» з іншими країнами⁵. Існує велика кількість музикантів оркестру австралійської публічної дипломатії, виконуючих свої композиції без партитури чи диригента. Вистава відбувається під відкритим небом, та конкуруючі оркестри з Канади, Великобританії, США та інших країн грають свої національні мелодії⁶.

Комітет Сенату прийняв «основну концепцію публічної дипломатії, що полягає у роботі або діяльності, яка здійснюється для розуміння, інформування та залучення

¹ Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — P. 318.

² Australia Council for the Arts (ACA). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.australiacouncil.gov.au>.

³ Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — P. 318.

⁴ Department of Agriculture and Water Resources. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.agriculture.gov.au>.

⁵ Senate of Commonwealth of Australia Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade «Australia's public diplomacy: building our image». — Senate Printing Unit, Parliament House, Canberra. — P. 202.

⁶ Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — P. 319.

громадян та організацій в інших країнах з метою формування їх сприйняття таким чином, що буде сприяти Австралії та австралійським політичним цілям на міжнародному рівні». Проте, він використовує це визначення публічної дипломатії як у широкому, так і в вузькому сенсі цього слова, відповідно до питання дослідження використовуючи розширене розуміння публічної дипломатії при розгляді: послідовності, узгодженості та достовірності Австралії; природи діалогу та взаємодії Австралії та міжнародного співтовариства; та координації заходів публічної дипломатії. Визнаючи, що Австралійське агентство з міжнародного розвитку та Міністерство оборони не має першочергового відношення до публічної дипломатії, їх діяльність розглядається, як «важливий побічний продукт», що значно сприяє міжнародній репутації Австралії¹. Комітет виявив інтерес у вивченні того, як робота цих агентств, а також культурних та освітніх установ та інших груп, включаючи діаспори Австралії, перетинається з публічною дипломатією Австралії.

Комітет Сенату зробив 18 рекомендацій для подальшого розвитку публічної дипломатії Австралії. Дві рекомендації стосуються «Відстеження думок у цільових країнах». У першій рекомендації Сенат був зацікавлений у тому, щоб імідж Австралії можна було відстежити у ключових країнах, щоб «широкі консультації з громадськістю» відносно зовнішньої політики Австралії були проведені у середині країни, та щоб організації заохочувались до активної участі у публічній дипломатії. Створення національного іміджу може управлятися практиками публічної дипломатії та розповсюджуватися за допомогою ЗМІ, але як припускають теорії сприйняття та багатозначні підходи, отримані уявлення можуть бути реконструйовані користувачами ЗМІ. Існує також широкий спектр категорій національного іміджу, починаючи від політичних до поп-культур. Окрім цього існує безліч технологій доставки, від сучасних ЗМІ до постмодерних інтерактивних та самоселективних технологій. Різні покоління людей використовували різні технології для доступу до різних повідомлень для різних цілей, цілей що варіюються від розважальних до освітніх. При реалізації першої рекомендації необхідно врахувати ці реалії.

Згідно документу консультації з австралійською громадськістю щодо питань зовнішньої політики повинні бути пов'язані з програмою державної освіти. Друга Рекомендація передбачає проведення громадських інформаційних кампаній Австралійською Радіомовною Корпорацією². У зв'язку з цим, існує необхідність дослідження знань громадськості з важливих проблемних областей. Корисними в цьому контексті є дослідження настроїв серед політичних кіл стосовно більш активної участі громадськості у дискусіях щодо зовнішньої політики. Організації, а саме, неурядові або навіть нефедеральні урядові організації, які задіяні у публічній дипломатії, націлені другою рекомендацією на заохочення участі у програмах публічної дипломатії. Ці агентства визначаються рекомендаціями як дуже важливі. В цьому плані важливо враховувати заходи в контексті публічної дипломатії, що реалізуються штатами, містами, муніципалітетами, а також неурядовими організаціями.

Третя та четверта рекомендації закликають до більш ефективного використання освітніх подорожей та програм відвідувань. Існує корисне дослідження, що може бути проведене стосовно думок приїжджих та відвідувачів «до та після»³. П'ята рекомендація стосується того, що австралійським студентам повинні надаватися додаткові стимули для вивчення східних мов та культури Сходу.

¹ Там само.

² Senate of Commonwealth of Australia Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade «Australia's public diplomacy: building our image». — Senate Printing Unit, Parliament House, Canberra. — P. 204.

³ Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — P. 320.

Шоста рекомендація закликає до того, щоб Міжнародна Інформаційна Корпорація (МІК) була визначена як центральний наглядовий орган в контексті реалізації публічної дипломатії. Вона закликала МІК мати більш серйозні представництва, ширші функції, відповідальність за забезпечення міжвідомчої взаємодії, відповідальність за стратегічне планування та встановлення пріоритетів, визнання ролі місцевих органів влади, недержавних зацікавлених сторін та австралійської діаспори, деякі перехресні членства з Австралійсько-Ізраїльською Торговельною палатою, публікування звітів, заснування підкомітету для включення недержавних зацікавлених сторін та товариств діаспор до загальної системи публічної дипломатії, заснування підкомітету для забезпечення того, щоб австралійська публічна дипломатія залишалася на передовій розвитку технологій. Рекомендовано також провести порівняльні дослідження структур публічної дипломатії у країнах-партнерах та у самій Австралії, що сприятиме розробці відповідної структури для Австралії¹.

Сьома рекомендація закликає до більш ефективної співпраці між федеральними рівнями влади та владою Великої Британії як лідера Британської Співдружності. В цьому контексті немає жодної згадки про рівень штатів. В Австралії, громадянство надається мерами на церемоніях, за участі представників федерального уряду. Нові громадяни часто продовжують мати зв'язки зі своїми країнами походження. Як приклад такі церемонії можуть розглядатися як елементи публічної дипломатії.

Визнаючи роль культурних закладів у культурній дипломатії, наступна рекомендація закликає Австралійсько-Ізраїльську Торговельну палату до вирішення питань, що викликають стурбованість, щоб АТП була під спільним головуванням міністрів закордонних справ, мистецтв та спорту, щоб підрозділ культурної та публічної дипломатії було відкрито у Міністерстві культури.

Слід зазначити, що в той час як усі робітники ДЗСТ повинні бути навчені мистецтву публічної дипломатії не всі можуть бути навченими фахівцями в області комунікації та зв'язків з громадськістю. Відкидаючи створення спеціалізованого підрозділу зі справ публічної дипломатії, стратегія передбачає просування публічної дипломатії, спираючись на навички як спеціалістів, так і фахівців широкого профілю. Дійсно, розглядаючи дипломатію як важливу діяльність, комітет рекомендує незалежне опитування представництв за кордоном з метою оцінки їх потенціалу для проведення ефективних програм публічної дипломатії.

В представленому документі існує тільки одна рекомендація щодо «Сучасних технологій» – досліджувати застосування інноваційних технологій для поліпшення реалізації програм публічної дипломатії.

Також існує тільки одна рекомендація у розділі «Оцінювання», вона надає установам ДЗСТ конкретні індикатори, які дозволяють їм спостерігати і оцінювати ефективність програм публічної дипломатії. «Оцінювання» в документі поєднане із розділом «Фінансування». Наступна рекомендація стосується того, що ДЗСТ повинні оцінювати результати роботи ФРІ (фондів, рад, або інститутів), щоб визначити, чи повинен рівень фінансування бути збільшеним. Двадцята рекомендація стосується того, що кожен фонд, рада або інститут повинен звітувати перед Парламентом щорічно.

Незважаючи на добре розроблену стратегію публічної дипломатії Австралії та досить ефективні інструменти її реалізації, слід звернути увагу і на певні недоліки. Так, доповідь Комітету Сенату Австралії щодо розвитку публічної дипломатії в цілому визнає роль або можливу роль суб'єктів з різних секторів, за винятком, штатів. Другому Сектору (підприємствам) також не було надано багато уваги у доповіді.

Однієї з особливостей австралійської моделі публічної дипломатії є широке залучення громадськості до обговорення її стратегії, адже хоча публічна дипломатія

¹ Там само.

традиційно орієнтована на аудиторію інших держав, вона все ж потребує урахування позицій внутрішньої громадськості. Отже, публічна дипломатія Австралії водночас і національно орієнтована, і пропагандистська.

Зважаючи на все вищевикладене можна зробити наступні висновки.

По-перше, австралійська публічна дипломатія є досить ефективною, має свою структуру та розгалужену мережу організацій, що займаються її реалізацією, провідну роль серед яких грає Департамент закордонних справ і торгівлі Австралії, що виконує функції австралійського міністерства закордонних справ.

По-друге, Сенат Австралії через Постійний Комітет із зовнішньої політики, оборони та торгівлі здійснює постійний контроль за реалізацією публічної дипломатії, проводить моніторинг діяльності інституцій, що обіймаються питаннями публічної дипломатії, висловлює свої рекомендації, що дозволяє корегувати напрями реалізації та заходи цієї діяльності, підвищуючи її ефективність.

По-третє, через політику економії австралійського уряду кошти передбачені на реалізацію політики публічної дипломатії зменшуються, однак Департамент закордонних справ і торгівлі розподіляє фінансування таким чином, щоб ефективність публічної дипломатії залишалася високою.

По-четверте, Департамент закордонних справ і торгівлі підтримує діяльність свого веб-сайту, на якому докладно висвітлюються заходи публічної дипломатії, звіти, фінансова документація, стратегії, електронні видання з моніторингу ефективності публічної дипломатії тощо, що сприяє прозорості цієї діяльності та забезпечує громадський контроль.

Список використаної літератури

1. Трофименко М. В. Дипломатична та консульська служба : підручник для студентів ВНЗ / М. В. Трофименко, К. В. Балабанов. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. — 432 с. ; Trofymenko M. V. Diplomatychna ta konsulska sluzhba : pidruchnyk dlia studentiv VNZ / M. V. Trofymenko, K. V. Balabanov. — Donetsk : Vyd-vo «Noulidzh» (donetske viddilennia), 2013. — 432 s.
2. Australia Broadcasting Corporation (ABC). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.abc.net.au>.
3. Australia Council for the Arts (ACA). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.australiacouncil.gov.au>.
4. Australian Public Diplomacy Strategy 2014–16. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/people-to-people/public-diplomacy/Pages/public-diplomacy-strategy.aspx>.
5. Australian Sports Commission. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ausport.gov.au>.
6. Chitty N. Australian Public Diplomacy / Naren Chitty // Routledge Handbook of Public Diplomacy. — New York: Routledge, 2009. — P. 314—322.
7. Department of Agriculture and Water Resources. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.agriculture.gov.au>.
8. Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT) Annual Report 2015-2016. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/about-us/publications/corporate/annual-reports/annual-report-2015-2016/index.html>.
9. Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT). Entity resources and planned performance. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/about-us/corporate/portfolio-budget-statements/Documents/2015-16-foreign-affairs-and-trade-pbs-dfat.pdf>.
10. Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT). Entity resources and planned performance // Portfolio Budget Statements 2015-16 Budget Related Paper No. 1.9 Foreign

Affairs and Trade Portfolio. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://dfat.gov.au/about-us/corporate/portfolio-budget-statements/Documents/2015-16-foreign-affairs-and-trade-pbs.pdf>.

11. Department of Foreign Affairs and Trade of Australia. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/pages/default.aspx>.

12. Public Diplomacy and Communication // Department of Foreign Affairs and Trade of Australia Annual Report 2015—16. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dfat.gov.au/about-us/publications/corporate/annual-reports/annual-report-2015-2016/home/section-2/results/area/public-diplomacy-and-communication/index.html>.

13. Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — 382 p.

14. Senate of Commonwealth of Australia Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade «Australia's public diplomacy: building our image». — Senate Printing Unit, Parliament House, Canberra. — 244 p.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016 р.

M. Trofymenko

PUBLIC DIPLOMACY OF AUSTRALIA

The Commonwealth of Australia is the world's sixth largest country by total area with the population of 24, 400, 000 people. Australia has the world's 13th-largest economy and ninth-highest per capita income and also represents the 12th largest defence budget.

Australian foreign policy develops under certain geographical conditions (it is a country comprising the mainland of the Australian continent) and the fact that it has common sea borders with a number of island states, such as Indonesia, New Zealand, East Timor, Papua New Guinea, Vanuatu, New Caledonia, the Solomon Islands.

This article analyzes the structure of public diplomacy in Australia, determines its efficiency, defines organizations, both governmental and non-governmental, engaged in the implementation of public diplomacy. The author also reviews the Report by the Australian Senate on the development of public diplomacy, which includes the monitoring of the activities of institutions engaged in the implementation of public diplomacy and provision of recommendations on the coordination of the lines of implementation and public diplomacy efforts aimed at the efficiency improvement. The present paper also studies the budgetary reporting of the Department of Foreign Affairs and Trade on allocation of funds on the Australian public diplomacy. The author concludes that despite the economic austerity, funds are allocated in a way that does not interfere with the high efficiency of public diplomacy.

The discussion of the special 2007 Report on Public Diplomacy by the Australian Senate demonstrates that there is a number of organizations and private sector actors, and civil society representatives that consider themselves as one of the creators and promoters of the Australian public diplomacy. Submissions, written or oral, were received by the Senate from over 30 institutions and individuals. It should be noted that most of Australia's universities are considered to be state (as opposed to federal) institutions, though in a sense, they may be viewed as a part of the third sector. The federal level government agencies and institutions engaged in public diplomacy development are as follows:

Australian Broadcasting Corporation;

Australian Agency for International Development;

Australia Council of the Arts;

Australia Film Commission;

Australian Sports Commission;

Department of Agriculture, Fisheries, Forestry, after 2015— Department of Agriculture and Water Resources;

Department of Education, Science and Training;

Department of Defence;

Department of Foreign Affairs and Trade;

Invest Australia.

Department of Foreign Affairs and Trade (DFAT) is the body primarily responsible for implementing Australia's public and cultural diplomacy programs on behalf of the Government to advance foreign and trade policy objectives». DFAT states that public diplomacy became one of the main areas of focus of the organization. Thus, expenditure on public diplomacy in 2014-2015 comprised 15,182 AUD. According to this document, expenditure on public diplomacy in 2015-2016 reduced to 5,044 AUD and to 4,594 AUD in 2016-2017 and 2017-2018. The tendency towards reduction of expenditure is preconditioned by the general austerity policy of Australian government. It is worth to mention that other budget-related programs such as "Program for the promotion of tourism perspectives of Australia", "Assistance for the development program" etc. can also be regarded as public diplomacy efforts. If one considers these programs as an item on a state budget spent on public diplomacy by Australian government, it will account for hundreds of millions of AUD.

Under the above-mentioned budget plan, the main aim of the public diplomacy program was the creation of a positive current image of Australia and promotion of a clear understanding of its governmental policy, aims and more active integration into Indo-Pacific Region.

The results expected from the implementation of the public diplomacy are as follows: the promotion of people-to-people contacts and the positive current image of Australia as the area of focus for business activities, investments, tourism, education, and support of the tasks of the foreign policy of the government. In addition, the report mentions the promotion of national Australian interests through new approaches, which attract foreign audiences with the modern image of Australia and facilitate the establishment of networks, cooperation and links between people and institutions to build understanding, trust and influence.

DFAT maintains the operation of the web-site which provides insight into the public diplomacy events, reports, financing documents, strategies, electronic sources on monitoring of the efficiency of public diplomacy etc.

Key words: *public diplomacy, globalization, Department of Foreign Affairs and Trade, Australian Senate, the Commonwealth of Australia.*

О.Л. Тупиця

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОКРАТИЧНІ ОРІЄНТИРИ

Розглядається взаємодія громадянського суспільства в Україні і політичних орієнтирів соціал-демократії в їх сучасному значенні. Вивчаються організаційні впливи соціального порядку денного на демократичні реформи. Визначаються оптимальні засади поведінки громадських організацій в умовах соціально-економічної кризи. Розглянуто консолідацію громадянського суспільства на основі зростання впливу соціального порядку денного. Визначено значення соціального запиту для розбудови практик громадсько-політичної діяльності. Метою статті є встановлення соціальних і демократичних детермінант у розвитку сучасного громадянського суспільства в Україні і світі. З'ясовано специфіку розподілу детермінант розвитку сучасного громадянського суспільства. Встановлено організаційні засади соціально-орієнтованих громадських груп. Охарактеризовано закономірності зацікавленості профспілок у широкій співпраці з організаціями, близькими за світоглядними уявленнями та ідейними переконаннями.

Ключові слова: громадські організації, соціал-демократія, політичні партії, громадські рухи, соціальний порядок денний.

Сучасний політологічний аналіз розкриває різні вектори розвитку громадянського суспільства. Громадськість є важливим компонентом процесів демократизації, розвитку політичної участі, критерієм перетворень у трансформаційних країнах. В сучасній Україні громадянське суспільство переконливо довело свою спроможність до масштабних політичних змін протягом короткого часу. При цьому за межами політологічного вивчення залишаються проблеми орієнтації громадськості на вирішення питань соціальної справедливості та захисту інтересів населення. Соціетальні інтереси та зв'язки є основою громадсько-політичної участі. За умови розмивання класичних політичних ідеологій та створення синкретичних ідейних систем, політична громадськість орієнтується на політико-маркетингові засади участі в політичному процесі, дедалі більше працює з політичними партіями [1] та відокремлюється від широких верств населення. Сучасна інтерпретація громадянського суспільства потребує доповнення на основі з'ясування механізмів винесення соціальних проблем на політичний рівень. Українська держава декларує свій соціальний характер у Конституції. Однак, демократичні й ринкові реформи мають дуже значну соціальну ціну та викликають зниження рівня життя у значної частини населення. В умовах зовнішньої агресії та кризових явищ у світовій економіці, постає питання розподілу національного багатства на засадах справедливості з метою запобігання соціальним катаклізмам й дестабілізації ситуації. У цьому контексті важливою є роль політичних інституцій, які забезпечують демократичне представництво таких, як політичні партії і громадські організації. Також потребує вивчення питання, які організаційні форми є більш придатними для соціального представництва.

Серед останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, є роботи В. Цвиха [11], А. Сіленко [8]. У зазначених роботах, відповідно, розглянуті аспекти функціонування профспілок як громадянських організацій та особливих груп інтересів [11], наголошено на політичному характері діяльності профспілок в межах вироблення державної соціальної політики [8]. Вагомими

є розробки інституційних чинників розвитку громадянського суспільства. Зокрема, О. Жукова досліджує соціальна політика першого уряду Е. Блера [3], І. Єремєєва надає увагу співпраці лейбористських партій і профспілок [2]. Проте попри ґрунтовну розробку окремих аспектів функціонування соціально-орієнтованих громадських організацій та політики, даний предмет дослідження має значну кількість істотних особливостей, що залишилися поза увагою. Не зважаючи на зусилля вчених, потребує уточнення позитивний і негативний вплив конкретних політичних інститутів та їх взаємодії у контексті формування соціально-орієнтованих груп у громадянському суспільстві.

Метою статті є встановлення соціальних і демократичних детермінант у розвитку сучасного громадянського суспільства в Україні і світі.

Зміст взаємодій між компонентами громадянського суспільства виступає об'єктом дослідження кількох парадигм політичного аналізу нормативістського етичного прагматичного та інституційного. Кожен з напрямків пропонує своє тлумачення відносин в середині громадянського суспільства, тлумачу чи цей медіа громадян як етично зумовлений процес, як процес, зумовлений правом, як взаємодію певних інститутів, тощо. Водночас найбільшій увазі заслуговує соціальна детермінація громадянського суспільства, оскільки сам концепт охоплює, згідно з Г. Торо, в основному, активних і небайдужих людей. З політологічної точки зору, викликає зацікавлення соціальна мотивація участі громадян у діяльності, яка є протилежною приватній діяльності між індивідуальним зв'язкам. Громадянське суспільство, яке спільнота рівноправних та само організованих громадян, не є однорідним через плюралізм підходів та різноманіття соціальної активності [4]. Панівний у минулому класовий підхід не відображає нині сутності громадсько-політичної діяльності, оскільки соціальна структура вже не включає класи як багаточисельні соціальні групи. Звідси розгляд фрагментованої та диференційованої соціальної мотивації діяльності окремих громадських груп відповідає на питання нормативної та інституційної зумовленості громадянського суспільства. Як визначають сучасні дослідники міжнародного права, «вільний і оперативний обмін знаннями і загально визнаними стандартами в якості очікуваного соціально значимого наслідку повинен на порядки підвищити темпи свідомого й ненасильницького звільнення суспільств від застарілих і архаїчних форм суспільних відносин і політичного устрою, надавши самим громадам знання й механізми цивілізовано і відповідально обговорювати і солідарно будувати своє громадське життя» [6, с. 157].

Соціальні мотивації діяльності громадських груп проявляються у різноманітних акціях, ініціативах, у відстоюванні певних інтересів, позицій, тощо. Однак, у трансформаційних країнах одним з провідних чинників розподілу соціальних благ залишається держава. На цій основі багато громадських організацій і неформальних груп спрямовують свої апеляції саме до державних інституцій. Це спонукає державу до певних дій з нормування та регулювання соціально-громадської активності. Можна стверджувати, що соціальний сегмент громадянського суспільства перебуває у стадії постійної видозміни. З одного боку, його формують традиційні представники соціальних інтересів, зокрема, профспілки, з іншого боку, важливою частиною громадського простору стають експерти, представники мас-медіа, просто небайдужі громадяни. Також до числа соціально орієнтованих компонентів громадянського суспільства можна віднести організації, які здійснюють соціальні проекти, в тому числі різноманітні фонди та філії міжнародних організацій. Така строкатість представників соціальних інтересів змушує державу, як вже зазначалося, вдаватися до регулятивних дій. Як зазначає О. Радзівілл «імперативом діяльності владних і громадських інституцій, включаючи право і культуру загалом, має бути розробка й підтримка умов, правил і публічних

установ, діяльність яких спрямована на недопущення експлуатації, особистої чи колективної деградації людини, обмеження її прав на самореалізацію й розвиток» [6, с. 161].

Нормування державою соціального простору до певної міри звужує соціальні протести і задовольняє певну частину соціальних вимог. Водночас всередині держави і політичній системі є сили, які здатні динамізувати або уповільнити соціальний прогрес й створити умови для успішного реформування соціальної сфери, або зберегти умови для її стагнації. Приклад сучасної України засвідчує, що домінування у державі й суспільстві соціальних груп, які реалізують власні інтереси за рахунок інших соціальних спільнот, істотно підвищує градус суспільного невдоволення, формує умови для масштабної дестабілізації. Частиною несприятливого кумулятивного ефекту та соціального тла для реформ в Україні, які здійснюються протягом років незалежності, стала нездатність вітчизняних еліт забезпечити стабільний і збалансований розвиток України, незважаючи на наявність значного ресурсного потенціалу та вигідного розташування держави. Як вважає М. Розумний «розбудовою держави в Україні займалася колишня радянська номенклатура, при цьому парадоксальним чином дистанціюючись від світоглядних і культурних атрибутів української національної ідентичності. Це був єдино можливий «державницький підхід» у країні, що фактично зберігала соціальну структуру й політичну культуру радянського зразка» [6, с. 6].

Політична частина структури громадянського суспільства може охоплювати інституції й організації, окремих громадян, які тим чи іншим чином висловлюють своє ставлення до політичних подій або беруть в них участь. Крім того, консолідація суспільства за національною ознакою, є потужним чинником висування соціальних і соціетальних потреб на політичний рівень. В сучасній Україні процес національної консолідації супроводжується активізацією просування соціальних вимог. На цій основі соціальна частина громадянського суспільства нерідко перехрещується з політичною. Євромайдан у 2013 – 2014 роках характеризувався висуванням як політичних, так і соціальних вимог. Воно було спричинене уповільненням розвитку соціальних стандартів, що викликало невдоволення населення. Однак, у післямайданний період знову відбулося розділення політичних і соціальних вимог громадськості через актуалізацію військових подій на Сході країни. Таким чином, питання соціальних стандартів та представництва соціальних інтересів не зникли, а лише посилюють свою актуальність. Отже, для стабільності розвитку української держави, необхідним є фокусування соціальної частини громадянського суспільства на проблемних питаннях соціального забезпечення. Як стверджує М. Розумний, «політична нація в Україні – це не даність, а проект. Цим поняттям ми означуємо якісну зміну в житті українського суспільства, що наближає його до певних характеристик, які у сукупності формують нову форму суспільного самоусвідомлення та суспільної самоорганізації» [6, с. 10].

Соціальні інтереси як рушійна сила диференціації громадянського суспільства, визначають необхідність зміни свідомості громадян та консолідованого розуміння потреб різних верств. Це, своєю чергою, вимагає спільного концептуального бачення та задоволення потреб соціуму на основі наявної ресурсної бази. Нездатність значної частини населення сучасної України представляти свої інтереси та організовано висувати власні соціальні вимоги, артикулювати існуючі соціальні проблеми, поєднуються з нездатністю еліт побачити існуючу ситуацію, виправити її до моменту наростання кризових явищ. Саме тому напрямком зростання значення соціального сегменту громадянського суспільства є висування вимог соціальної відповідальності перед корпоративним бізнесом (чого практично не відбувалося протягом років незалежності України). Як зауважує В. Товарниченко, свідомість сьогоdnішнього «середнього класу» засновано на відсутності виробленого продукту, але на

обслуговуванні символічних цінностей – ні піар-агент, ні банкір, ні менеджер, – не виробляють ніякого відчутного продукту. Психологія Олігарха – це психологія лихваря, або дрібного перекупщика [10].

Соціальні інтереси як мотивація політичних дій потребують розгляду й інтерпретації як у межах потреб соціальних верств і окремих громадян, так і в контексті державного управління й загальних перспектив розвитку суспільства. Серйозним обмеженням зростання соціальних стандартів в Україні є, як відомо, розвиток економіки та розмір соціально навантаження, який вона здатна витримати. Крім того, у середовищі громадянського суспільства в умовах демократії, непоодинокими є випадки поширення соціально-популістських настроїв, які не відповідають об'єктивним можливостям підвищення соціальних стандартів. Тому слід вести мову про соціально відповідальний сектор соціально-орієнтованої громадськості, який на раціональній основі виступає партнером держави у вирішенні соціальних питань. Як вказує С. Мороз, «громадянське суспільство можливе в будь-якій державі – це універсальна форма державно організованого суспільства. Сутність громадянського суспільства виявляється у самоорганізації колективів, які утворюють незалежне від держави джерело впливу індивідуальної свідомості на суспільну свідомість. Суспільну свідомість не можна ототожнювати з державою, бо вона на історичних теренах продемонструвала здатність зруйнувати державу. Держава може її послабляти і пригнічувати, але зовсім знищити не може» [5].

Здатність громадянського суспільства динамічно взаємодіяти з державою з метою забезпечення вирішення важливих соціальних питань на сучасному етапі проявляється у мережі консультаційних структур громадських рад та волонтерських організацій. Вони намагаються вирішувати конкретні соціальні проблеми на територіальному і загальнодержавному рівні. При цьому різноманіття відомчих інтересів, непослідовність політики держави, обмеженість ресурсів можуть впливати на задоволення тих чи інших потреб. При цьому позиція держави не завжди узгоджується з позицією соціального сегменту громадянського суспільства. За таких умов головною потребою є розширення поля дискусій та обговорень, спільного ухвалення рішень, планування заходів, а також долучення до вирішення соціальних питань політичних сил на основі консенсусу і залучення недержавних ресурсів. Як зауважує С. Мороз, «громадянське суспільство здатне впливати на державу як публічну організацію за допомогою індивідуальних чи колективних приватних потреб та інтересів. Логічно припустити, що громадянське суспільство і держава не можуть уникнути певних суперечностей, розв'язання яких сприяє, з одного боку, вдосконаленню держави (як у механізменому, так і функціональному аспекті), з іншого – оптимізації розвитку суспільства» [5].

Особливим сегментом громадянського суспільства і держави є не лише громадянська співпраця, але й здатність громадських структур, (неурядових організацій, суспільних рухів тощо) послідовно відстоювати інтереси, не змінювати свої позиції відповідно до популістського курсу окремих політичних партій, міжвідомчих інтересів тощо. У громадянському суспільстві, із залученням наукових кадрів, мають бути розроблені доктринальні засади соціальної політики, національна рамка соціальних стандартів та її співвідношення із загальносвітовими нормами й тенденціями.

Завданням широкого соціального форуму має бути визначення ключових соціальних пріоритетів на певні періоди часу, відповідно до напрямків розвитку економіки і соціально-демографічних показників висувати цілі щодо стратегічних завдань соціальної політики, тощо. На думку вітчизняного дослідника, «саме громадянське суспільство породжує нові суспільні сили, нові історичні постаті, нові держави. Ці два феномени – конкуренти в боротьбі за вплив на суспільну свідомість. Під тиском громадянського суспільства держава проводить реформи» [5].

Організаційне різноманіття у соціальному сегменті громадянського суспільства, визначає потребу формування явища соціального лідерства, яке не повною мірою відповідає громадсько-політичній активності. Соціальне лідерство – це проактивна позиція певних лідерів думки на певному рівні. До нього можуть належати представники місцевих громад, особи, які визначають ініціативний характер сусідських об'єднань, які сприяють вирішенню і модернізації соціальних, комунальних програм.

На нашу думку, структура громадянського суспільства кожної окремої країни ґрунтується на тих організаціях і спільнотах, які формуються у певний період часу за певних соціально-економічних обставин. Тому постійне агрегування й артикуляція соціальних вимог і потреб у суспільстві можливі лише за умов наявності міцної мережі соціальних лідерів, для яких питання соціального захисту та соціальних стандартів є першочерговими, не зважаючи на зміну політичної ситуації, ідеологічних і медійних позицій політичних сил. Як вважає С. Мороз, «громадянське суспільство – система відносно самостійних і незалежних від держави інститутів і відносин, які покликані спонукати до реалізації інтересів індивідів та їх колективів. Ці інтереси виражаються і здійснюються через численні інститути громадянського суспільства, які діють на основі реального самоврядування» [5].

Динамізм структури громадянського суспільства виступає одним з провідних чинників, які заперечують можливість однотайності у соціальних питаннях та можливість координації і цілеспрямованої артикуляції соціальних інтересів на політичному рівні. Водночас соціальне середовище й соціально-організаційне тло громадських організацій може впливати на постійне просування до порядку денного політичних обговорень соціальних питань у відповідності з резонансними подіями, зміною ситуації тощо.

Усвідомлення можливостей правового тиску на державну владу дає змогу відстоювання соціальних інтересів на будь-якому рівні, навіть, на рівні окремого громадянина, або дрібних груп. Інформаційно-комунікаційні системи сучасності дають змогу надання статусу резонансного майже будь-яким подіям у соціальній сфері. Зазначене може свідчити про децентралізовану структуру соціального сегменту громадянського суспільства. Конкретні соціальні проблеми, які потребують негайного вирішення, можуть забезпечувати створення громадських коаліцій для вирішення тих чи інших питань, як на локальному, так і на національному рівнях. Проблемою залишається встановлення патрон-клієнталістських зв'язків між суто політичними інститутами – партіями, групами інтересів та неурядовими організаціями.

Як вже зазначалося, причинами активізації діяльності групових структур громадянського суспільства, виступають як проактивна позиція індивідів і конкретних організацій, так і загальна ситуація, яка змушує компоненти соціального сегменту громадянського суспільства вдаватися до певних дій. В сучасній Україні із занепадом ідеологічних партій соціалістичного й соціал-демократичного спрямування, соціальні питання іноді знімаються з порядку денного політичних обговорень на користь проблем безпеки та європейської інтеграції. Однак, цілком вірогідною є поява масових соціальних рухів, організацій позасистемного характеру та системних інституцій, які не будуть надавати необхідної уваги цим питанням.

Якщо у країнах Центрально-Східної Європи ринкові відносини затвердилися як частина ліберальних правил гри (що підтримують демократичний політичний устрій), то у пострадянських країнах ринкові відносини не набули стійкості і не були доповнені правовими засобами забезпечення чесної економічної конкуренції та соціальної відповідальності бізнесу. За таких умов соціальний сегмент громадянського суспільства має приєднатися до процесу імплементації загальних правил гри для ведення бізнесу, забезпечення інноваційної вітчизняної економічної системи, сприйняття нових ідей та

забезпечення загальної конкурентоздатності економіки у глобальному вимірі. Подолання негативних тенденцій зубожіння населення, депресивності окремих територій, відсутності соціальної ініціативи серед населення, можливе лише за умови консолідації зусиль держави, громадянського суспільства й змагального політичного сектору.

Таким чином, розгортання громадянських мереж і громадянської активності в багатьох країнах світу засвідчує, що громадянське суспільство виступає універсальним середовищем політичної участі, може, оминаючи традиційні політичні партії прямим чином впливати на політичний процес (див. [1]). Соціальні інтереси і потреби населення, при цьому, можуть відігравати роль спускових механізмів для політичного виразу соціального невдоволення і необхідності захисту соціальних інтересів. Як засвідчили події Арабської Весни 2011 року, за умови зовнішньої соціальної стабільності, на основі інформаційних соціальних мереж, відбувається сплеск невдоволення обмежувальними діями влади, які, певним чином, обмежують соціальний прогрес. Хаотизація виразу соціальних інтересів на політичному рівні та на основі сучасного громадянського суспільства, відбувається на тлі позбавлення політичного впливу профспілок, інших професійно-предствницьких організацій, втрачають вплив традиційні ідеологічні захисники соціальних інтересів – соціал-демократичні партії. Основними тенденціями подальшого розвитку артикуляції соціальних детермінант громадської участі можуть стати зростання кількості протестних виступів на локальному рівні. Вони можуть синхронізуватися на основі соціальних мереж та інших інформаційно-комунікаційних систем, що особливо небезпечно у контексті гібридних військових технологій, які використовуються у сучасному світі. Істотною потребою для нових демократій, до яких належить і сучасна Україна, є інституалізація громадських структур, які на постійній основі будуть відстоювати соціальні інтереси, контролювати дії влади та підтримувати актуальність цих проблем в інформаційному полі. Як засвідчує практика сучасної України, події Революції Гідності та агресії на Сході України значним чином звузили спектр представництва соціальних інтересів. Однак, значна кількість населення досі відчуває погіршення соціальних стандартів. На цій основі виникає потреба каналів просування інтересів та потреб з соціального на політичний рівень. Крім того, дається взнаки диспропорційність фокусу уваги громадських структур, які орієнтовані, передусім, на політичні або політико-ідеологічні проблеми. Темою подальшого дослідження є вивчення форм інтеграції локальних груп індивідів до активних мережних спільнот громадянської дії.

Список використаних джерел

1. Астахова Т. В. Політичні партії в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект / Т. В. Астахова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 64. – С. 128–137 ; Astakhova T. V. Politychni partii v systemi instytutiv hromadianskoho suspilstva: konstytutsiino-pravovyi aspekt / T. V. Astakhova // Aktualni problemy derzhavy i prava. – 2012. – Vyp. 64. – S. 128–137.

2. Єремєєва І. А. Політика урядів Великобританії щодо профспілок у 50-80-ті рр. ХХ ст. (еволюція форм, методів, засобів): дис.... канд. іст. наук: 07.00.02 / Єремєєва Ірина Анатоліївна. – Дніпропетровськ, 2000. – 176 с. ; Yeremyeyeva I. A. Polityka uryadiv Velykobrytaniyi shchodo profspilok u 50-80-ti rr. KhKh st. (evolyutsiya form, metodiv, zasobiv): dys.... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Yeremyeyeva Iryna Anatoliyivna. – Dnipropetrovs'k, 2000. – 176 s.

3. Жукова О. О. Соціальна політика першого уряду Е. Блера (1997 - 2001 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / Олена Олександрівна Жукова ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 22 с. ; Zhukova O. O. Sotsialna polityka pershoho uriadu E. Blera (1997 - 2001 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 /

Olena Oleksandrivna Zhukova ; Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi, 2011. – 22 s.

4. Коваль О. А. Громадянське суспільство та правова держава: сутнісні характеристики / О. А. Коваль // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 1. – С. 5–10 ; Koval O. A. Hromadianske suspilstvo ta pravova derzhava: sutnisni kharakterystyky / O. A. Koval // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 2007. – № 1. – S. 5–10.

5. Мороз С. П. Громадянське суспільство як відображення гуманістичної традиції еволюції держави / С. П. Мороз // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2009. – № 1. – С. 34–39 ; Moroz S. P. Hromadianske suspilstvo yak vidobrazhennia humanistychnoi tradytsii evoliutsii derzhavy / S. P. Moroz // Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pravo. – 2009. – № 1. – S. 34–39.

6. Радзівілл О. А. Міжнародне право, правова держава і глобальне інформаційне громадянське суспільство, як складові сучасного міжнародного правового порядку / О.А. Радзівілл // Юридична наука. – 2012. – № 2. – С. 153–163 ; Moroz S. P. Hromadianske suspilstvo yak vidobrazhennia humanistychnoi tradytsii evoliutsii derzhavy / S. P. Moroz // Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pravo. – 2009. – № 1. – S. 34–39.

7. Розумний М. М. «Громадянське суспільство» vs «політична нація» / М.М. Розумний // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 2. – С. 5–11 ; Rozumnyi M. M. «Hromadianske suspilstvo» vs «politychna natsiia» / M. M. Rozumnyi // Stratehichni priorytety. – 2013. – № 2. – S. 5–11.

8. Сіленко А. О. Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 / Алла Олексіївна Сіленко; Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2000. – 28 с. ; Silenko A. O. Sotsialna derzhava: evoliutsiia idei, sutnist ta perspektyvy stanovlennia v suchasni Ukraini : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : spets. 23.00.02 / Alla Oleksiivna Silenko; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy Instytut derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho. – Kyiv, 2000. – 28 s.

9. Соколов А. С. Генезис і еволюція політики англійського лейборизму: сутність, методи, концепції (історико-політологічний аналіз) : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Андрій Сергійович Соколов ; Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв, 2009. – 21 с. ; Sokolov A. S. Henezys i evoliutsiia polityky anhliiskoho leiboryzmu: sutnist, metody, kontseptsii (istoryko-politohichniy analiz) : avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.02 / Andrii Serhiiovych Sokolov ; Chornomor. derzh. un-t im. P. Mohyly. – Mykolaiv, 2009. – 21 s.

10. Товарниченко В.О. Громадянське суспільство. Середній клас чи влада маргіналів? / В. О. Товарниченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 55. – С. 248–256 ; Tovarnychenko V. O. Hromadianske suspilstvo. Serednii klas chy vlada marhinaliv? / V. O. Tovarnychenko // Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. – 2013. – Vyr. 55. – S. 248–256.

11. Цвих В. Ф. Профспілки і громадське суспільство: особливості парадигми відносин : дис... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 / Володимир Федорович Цвих ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2004. – 455 с. ; Tsvykh V. F. Profspilky i hromadske suspilstvo: osoblyvosti paradyhmy vidnosyn : dys... d-ra polit. nauk : spets. 23.00.02 / Volodymyr Fedorovich Tsvykh ; Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. – Kyiv, 2004. – 455 s.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016 р.

О. Tupitzya

CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: SOCIAL AND DEMOCRATIC GUIDELINES

Considered cooperation of civil society in Ukraine and political orientation of social democracy in its modern sense. Studied the impact of social organizational agenda on

democratic reforms. Identified the principles of NGOs conduct in conditions of socio-economic crisis. Considered the consolidation of civil society based on the growing influence of the social agenda. Determined social demand meaning for practical civil and political activities development. The purpose of the article is to establish a democratic and social determinants in the development of modern civil society in Ukraine and over the world. Reviled the specifics of determinants distribution of contemporary civil society. Established organizational principles of socially-oriented civil groups. Patterns of trade unions interest in broad cooperation with organizations similar in philosophical notions and ideological convictions characterized.

Civic public studied as an essential component of democratization, development of political participation, the criterion of change in transformation countries. Grounded, that in contemporary Ukraine civil society convincingly proved its capacity for large-scale political changes in a short time. Outside the systemic political science study remain problems public of orientation to issues of social justice and protection of the population. Societal interests and relationships are the foundation of social and political participation.

Asserted, that in transitional countries, one of the leading factors of distribution of social benefits is the state. On this basis, many civil society organizations and informal groups direct their appeal to state institutions. It urges the state to certain actions of standardization and regulation of social activity. Arguably, the social segment of civil society is under constant modification. On the one hand, its traditional form representatives of social interests, including trade unions, on the other hand, an important part of the public space are experts, representatives of the media, active citizens. That is why the focus of the importance growing of social segment of civil society is the applying the requirements of the corporate social responsibility of business, which almost did not happen during the years of Ukraine independence.

Keywords: NGOs, social democracy, political parties, social movements, social agenda.

УДК 316.77:327

М.І. Шевченко

ПРИНЦИП ДІАЛОГУ КУЛЬТУР ЯК ОСНОВА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню проблеми діалогу в системі міжкультурної комунікації за умов глобалізаційних трансформацій. Розмежовано зміст понять діалогу, як «істини, яка поділена навпіл» та дискусії як «знищення опонента». На основі доробку Е. Левінаса проаналізовано три типи діалогу – інтеграційний (позитивний), ідентифікаційний (негативний) і синтетичний (символічний). Розмежовано інтернаціоналізм ідеології Радянського Союзу та сучасний європейський діалог культур. Обґрунтовано, що потреба міжкультурної комунікації складає іманентну глибоку потребу будь-якої культури. Показано, що саме освіта є однією із найважливіших сфер, де відбувається діалог культур.

Ключові слова: культура, міжкультурна комунікація, діалог, Інший, мультикультуралізм, освіта.

Надзвичайно важливою основою сучасних міжнародних відносин є міжкультурна комунікація в основі якої лежить ідея діалогу, скерована проти монологічності класичної культури. У процесі діалогу культур неминуче постає питання про те, як

правильно зрозуміти Іншого як суб'єкта з власним досвідом, якщо існування та природа досвіду Іншого не підлягають верифікації.

Різноманітні питання дослідження діалогу знаходимо у працях М. Бахтіна, М. Бубера, В. Біблера, Г. Гадамера, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, Е. Левінаса, М. Мерло-Понті, Ф. Розенцвейга, О. Розеншток-Хюсі, Р. Рорті, Ж.-П. Сартра, Е. Фромма, К. Ясперса та багатьох інших.

Мета статті – розкриття принципу діалогу культур як основи міжкультурної комунікації у сучасних міжнародних відносинах.

Якщо звернутися до історії філософії, то ми бачимо, що феноменолог Е. Гуссерль так і не зміг поєднати критерій верифікованості з розумінням відчуттів та почуттів іншого. Для вивчення почуттів людини Р. Карнап використовував методологію біхевіоризму, що пов'язано з певними складнощами. М. Гайдеггер дійшов висновку, що кожне особистісне буття включає у себе вроджену здібність розуміти Іншого. Коли таке буття актуалізується, то, за Л. Вітгенштайном, ці види поведінки еквівалентно доповнюються словесними вираженнями.

Е. Левінас вважав, що ейдетична форма діалогу є ситуацією, що передує не лише суб'єкту, але й діалогу в його онтологічному сенсі. Проблему діалогу Е. Левінас розглядає у контексті стану визнання авторитету Іншого та появи почуття відповідальності за нього. Філософія діалогу призводить до більш радикальних змін. Її запровадження у сучасне мислення стає однією з причин відходу від фундаменталізму. Відповідно, якщо інтерпретувати філософію як соціальну критику, можна звертатися до неї як до обґрунтування міжкультурної комунікації на основі мультикультурного діалогу. Варто зазначити, що Е. Левінас виділяє три типи діалогу:

1) інтеграційний (позитивний) – діалог, у якому діалогіст повністю виключає точку зору іншого. У такому діалозі задоволення отримує тільки один;

2) ідентифікаційний (негативний) – діалог, у якому співрозмовники заперечують точку зору один одного. В такому діалозі задоволення не отримує ніхто;

3) синтетичний (символічний) – діалог, спрямований на пошук істини, що примирює обидві точки зору [0, с. 160].

Діалог здійснюється водночас у двох вимірах – в часі і просторі, проявляючи себе у міжкультурній комунікації, результатом якої є зіткнення різних образів, формування нових смислів та прагнень. Діалог культур – це зустріч з іншою культурою, іншим часом, а його результат – це більш адекватна оцінка теперішнього. Світові культури є різними моделями часу, що доповнюють одна одну. Історичний процес розширює простір діалогу до всього людства.

Проблема діалогу культур в контексті глобалізації відображає актуальні форми соціокультурної взаємодії, особливістю якої є посилення універсальних світових культурних зв'язків. Посилення тенденції інтеграції та взаємовпливу є ледь чи не найхарактернішою рисою сучасного розвитку світової спільноти. Діалог тут виступає засобом пошуку відповідності між різними семантичними структурами або ж відкриття неможливості такого узгодження. У процесі діалогу напруження конфронтації послаблюється та, в ідеалі, рухається до рівнозначності позицій суб'єктів взаємодії.

На сучасному етапі розвитку світової культури ситуація склалася амбівалентно. З одного боку, існує уявлення про множинність рівноправних культур, їх самоцінність та унікальність, а з іншого – виникає думка про начало, яке б на основі інтеграції забезпечувало культурну єдність, так необхідну для людства. У пошуках основи зв'язку між культурами, яка б принципово уможливила міжкультурну взаємодію, звертаємося до поглядів Л. Карсавіна, який у якості такої основи визначає «духовно-душевну діяльність людства», яка позбавлена «просторової розрізненості», іманентно містить у собі елементи загальної єдності та втрачає будь-які обмеження у «вищій сфері

духовності» [0, с. 97-98]. У поглядах Л. Карсавіна міститься саме та думка, яка визначає сучасне розуміння діалогічності культур. Він розглядає культуру та її складові як індивідуальні незалежні суб'єкти, що водночас готові досягнути сутності Іншого.

Концептуалізації поняття діалогу ми завдячуємо М. Бахтіну, який розглядав діалог як універсальний метод дослідження не лише особистості, але й культури, коли культурна основа перетворює діалог на потребу повсякденного буття людей. Якщо спробувати сформулювати основні положення його методології, то вони утворять наступні вимоги: відштовхуватися від цілісного розуміння культури та враховувати її специфіку, застосовувати комплексний підхід протягом вивчення сутності культури, враховувати аксіологічну складову різних культурних процесів та орієнтуватися на гуманістичні цінності при оцінці вчинку, прагнути пізнати внутрішній світ феномену культури за допомогою діалогу з ціннісно-значимим текстом [0, с. 7].

Важливі міркування щодо сутності діалогу культур знаходимо у відомого філософа В. Лекторського, який зазначає: «По-перше, культура як ціле не може практикувати діалог. «Діалог культур» – метафора. Тільки окремі люди, групи, спільноти, інститути можуть брати участь в діалозі. По-друге, діалог зазвичай ведеться не з приводу системи культурних цінностей. Останні конституують культурні ідентичності і в зв'язку з цим – особисті ідентичності людей, що належать тій чи іншій культурі. Неможливий діалог з приводу релігійних догматів, які можуть бути пов'язані з виділеними культурними цінностями (якщо та чи інша релігія допускає можливість критичного обговорення власних догматів з боку іншої релігії, вона саморуйнується). Тому міжкультурний діалог можливий і плідний саме в контексті вирішення певних практичних проблем: у зв'язку з розумінням проблем, засобами їх вирішення з точки зору різних способів осмислення ситуації і дії в рамках різних культур» [0, с. 96]. Дійсно, культурні цінності надзвичайно складні для конституювання і тим паче для розуміння їх в контексті іншої культури. Адже постійно виникає загроза втратити власну ідентичність захопившись діалогом. Плідний діалог завжди конкретний, практико орієнтований, не терпить догматичного підходу і єдиної точки зору на те чи інше питання.

Варто також розмежувати поняття діалогу та дискусії. Для цього звернемось до В. Малахова, який у передмові до книги Яна Ключовського «Філософія діалогу» зазначив: «Слово «діалог» походить від грецького *dialogos*, що означає «поділений» або «поширений», логос – смисл, що переходить межі індивідуальних свідомостей і стає спільним надбанням учасників його обговорення. Тож прошу звернути увагу: діалог як такий жодним чином не зводиться до дискусії. Вільна дискусія, безперечно, являє собою невід'ємний елемент повноцінного наукового і громадського життя; за своєю суттю вона є своєрідним інтелектуальним двобоєм: кожен з учасників дискусії прагне утвердити власну точку зору як єдино правильну й продемонструвати неспроможність точки зору свого опонента. Не випадково в основі терміну «дискусія» – латинське дієслово *discutio*, що означає «трощу», «розбиваю», «руйную» [0]. Тому саме діалог, а не дискусія, диспут чи інша форма комунікації є продуктивною основою для побудови ефективної міжкультурної взаємодії.

Солідаризуємось із висновком, який робить О. Петроє: «Діалог є найвищою формою спілкування, а визначальними його ознаками є:

- наявність мети діалогу;
- спрямованість на знаходження істини;
- істина є однаковою цінністю для всіх учасників діалогу;
- суб'єкт-суб'єктний характер;
- рівноправність учасників;
- толерантність та відповідальність;

- обмін сутнісними поняттями його учасників;
- народження нового сенсу в позиціях учасників діалогу;
- прагнення конструктивного результату - досягнення взаєморозуміння та раціональної взаємодії у сфері комунікативної і практичної діяльності;
- вимірюваність результату діалогу» [0, с. 8].

Розглядаючи діалог як основу міжкультурної комунікації, можемо виділити два основних його види. Внутрішній діалог розгортається всередині самої культури, до складу якої входять дві та більше субкультур, що відчують потребу у взаємовідносинах. М. Бахтін та В. Біблер довели, що діалог може здійснюватися не лише між різними соціальними суб'єктами, він триває також і всередині кожного соціального суб'єкта, в тому числі й у свідомості кожної людини, де наявні дві різні позиції свідомості. «Інша» свідомість виникає внаслідок засвоєння норма культури, частина який приймається та стає «її власними», фрагментом власного Я людини, а частина – відкидаються та закріплюються у свідомості як «чуже» [0, с. 282]. Зовнішній діалог здійснюється на межі з іншим культурним смислом. «Ми задаємо іншій культурі запитання, які вона сама собі не задавала, ми шукаємо у ній відповіді, й чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами свої нові сторони, нові смислові глибини. Без своїх запитань неможливо творчо зрозуміти нічого інакшого та чужого. При такій діалогічній зустрічі культур вони не зливаються та не змішуються, кожна зберігає свою єдність та відкрити цілісність, але вони взаємозбагачуються» [0, с. 354].

Сучасні дослідники розглядають діалог як основу міжкультурної взаємодії з позиції соціосинергетичної методології. Завдяки такому підходу ми маємо змогу розглядати як міжособистісний, так і міжкультурний діалог з урахуванням варіативного особистісного начала та рівня глобалізації культури. Діалог має на меті подолання деструкції та ентропії, мінімалізацію можливостей соціальних катастроф. В такому ракурсі він виступає інваріантною сутністю соціокультурної взаємодії, тобто діалог реалізує якість структурного самоуподібнення на всіх рівнях соціокультурної реальності.

Як зазначає С. Терепищій, «боротьба інновації з традицією є однією з головних рушійних сил історії, при чому не лише в рамках соціоекономічного буття людства, але й в сфері його культурного розвитку. Зміна ідеалів, цінностей, смислів існування членів суспільства продиктований як зовнішньою так і внутрішньою необхідністю соціуму. З одного боку, поштовхом до новоутворень на фоні ортодоксальності минулого слугують кількісні показники – ріст населення, вікові зміни окремих держав, тривалість життя та смертність, а з іншого і внутрішні необхідності – ріст масштабів світової комунікації, мультикультуралізм, падіння релігійних та соціальних догм, виникнення та трансформація феномену моди та “потоковості” актуального тощо» [0, с. 319].

Саме тому діалог ніколи не може бути принципово завершено, він може відбуватися між культурами, державами, особистостями та навіть всередині однієї особи. Він має чітку структуру, яка відтворюється на всіх рівнях соціального буття: суб'єкти, предмет діалогу, простір діалогу та взаємозв'язки між ними. Сутність діалогу як принципу міжкультурної взаємодії залишається незмінною з часів становлення людської спільноти. При цьому, він містить у собі водночас потенціал впорядкованості та хаосу, що дозволяє соціальній системі, яка знаходиться у такій взаємодії, перебувати у стані стабільного поступового розвитку, а не статичного застою. Діалог характеризується принциповою децентричністю, відтак його суб'єкти завжди рівноправні, він актуалізує перехід потенційного буття в актуальне.

Цікавим для аналізу у контексті проблеми, яку ми розглядаємо, є поняття «культурний ландшафт». Зокрема український дослідник Г. Денисик виділив наступні загальні ознаки культурного ландшафту [0, с. 3]:

- культурний ландшафт не тотожний природному. Автор відкидає спроби віднесення натуральних ландшафтів до культурних ландшафтів, навіть якщо перші можуть краще, ніж другі виконувати необхідні для людини функції;
- культурний ландшафт не тотожний антропогенному. Автор вказує, що «культурний ландшафт» є складовою «антропогенного ландшафту», він вужчий за змістом, а тому ототожнювати їх не варто;
- культурні ландшафти не можуть формуватися стихійно. Вони не можуть, на його думку, розвиватися самостійно без «оптимізуючого» втручання людини, їх розвиток можна прогнозувати і програмувати свідомо.
- занедбані культурні ландшафти не є культурними. Їх доцільно визначити як «акультурні».

Зміни культурного ландшафту показують, як сучасна глобальна епоха, особливо у європейському просторі характеризується активним наступом «гостьових» культур на «культури-господарі». Як відзначає Н. Грант, «це природньо, що система освіти відображає норми суспільства приймача, в межах якого меншини повинні функціонувати, а тому потрібно переймати достатньо мовних елементів та звичаїв, щоб мати можливість отримати певний статус. Для них питання полягає у ступені необхідної адаптації та тій мірі, в якій їх власна культура може бути збережена. Для шкіл та інших закладів освіти питання полягає в тому, наскільки вони можуть або повинні брати до уваги культурні відмінності, скільки відмінностей вони можуть прийняти, і чи повинні вони прагнути асимілювати меншини або заохочувати їх зберігати і розвивати свою власну культуру, або щось посереднє» [0, с. 24]. Як бачимо саме освіта є однією із найважливіших сфер, де відбувається діалог культур.

Як пише відомий дослідник М. Керной: «Глобалізація штовхає держави-нації усе більше зосереджуватися на діючій в якості стимуляторів економічного зростання для своїх національних економік, аніж на якості захисників національної ідентичності або національного проекту. “Проект” нації-держави, як правило, стає зосередженим в основному на підвищення та збільшення сукупної матеріальної вигоди, вимірної на національному рівні, в той час як набагато менше уваги приділяється просуванню “рівного ставлення” серед різних етнічних груп, що проживають у межах національних кордонів або між регіонами. Усе частіше держава переступає право місцевих та регіональних влад і все менше й менше здатна до вирівнювання інтересів різних ідентичностей, представлених у державах» [0, с. 20].

Україна дістала у спадок від СРСР принцип інтернаціоналізму, але у сучасних умовах слід чітко розмежовувати інтернаціоналізм ідеології Радянського Союзу та сучасний європейський діалог культур. К. Грант, зазначає: «У Радянському Союзі етнічна освіта і популяризація народних культур були протиположними до так званої російській “буржуазній культурі”» [0, с. 70]. Ідеологічною настановою комуністів була єдність світового класу робітників для домінування над класом буржуазії. Натомість, діалог культур абстрагується від класових, та інших розмаїть, зосереджуючи увагу на формуванні комфортного середовища для всіх індивідів у межах самобутньої культури, яка водночас відкрита до світу.

Проте в Україні вже ще відчутне відлуння радянського «інтернаціоналізму» на основі однієї ознаки – класової чи етнічної. К. Грант відзначає: «влада Радянського Союзу, що поступово розпадався, намагалася ігнорувати культурне різноманіття, замінивши попередню спільність комуністичної ідеології з ідеєю культурної єдності всіх слов'ян (на протиположність західній і мусульманській культурам), як наслідок, у війнах, які вони вели в Чечні та Афганістані, з'явився простір для появи культурних конфліктів» [10, с. 71].

Що ж потрібно, аби діалог культур перейшов із сфери теорій і концептів у реальне життя? Відповідь на це питання вимагає окремого дослідження. Тут звернемося лише до думки В. Лекторського, який слушно зазначає: «Для того щоб міжкультурний діалог став можливий, необхідно дотримання певних умов. Перш за все це визнання всіма його учасниками певних загальних рамок, загального простору діалогу. В іншому випадку різні культури стають непорівнянними, а їх передники не здатні зрозуміти один одного, бо не в стані спертися на загальні передумови. Такі загальні рамки існують в межах окремих країн у вигляді їх конституцій і правових систем, а в масштабі світу – у вигляді Всесвітньої декларації прав людини і системи міжнародного права. Проблема в тому, що в системі міжнародного права є чимало прогалин, що заважають врегулювання ряду виникають сьогодні в світі проблем. Так, у Всесвітній декларації є протиріччя (наприклад, між правом індивіда й групи людей на свободу пересування і правом культур на власні захист і збереження). Інша умова можливості міжкультурного діалогу – переконаність в його плідності, тобто установка на необхідність розширення способів розуміння світу і людини, на важливість виходу за рамки власної культурної обмеженості і разом з тим визнання рівної участі партнерів у діалозі. Але і друга умова міжкультурного діалогу сьогодні в більшості випадків відсутня. Замість цього робляться спроби нав'язати ту чи іншу систему культурних цінностей усім іншим в поєднанні з лицемірними посиланнями на мультикультуралізм» [10, с. 97]. Дійсно, без установки на рівність і повагу один до одного про діалог говорити складно. Але у риторичній російської автора присутня конотація неприйняття західних цінностей, серед яких якраз і присутній діалог. Це виглядає парадоксально, але закликаючи до діалогу, терпимості і рівності партнерів, автор наперед звинувачує одну із сторін в «нав'язуванні» своєї системи цінностей, тим самим суперечить сам собі.

Відтак, основним принципом міжкультурної взаємодії та комунікації у добу глобалізації є діалог культур. Сучасна культура може вступати у діалог лише як цілісність, що характеризується єдністю смислів, їх довершеністю та визначеністю. Навіть якщо культура в періоди кризи знаходиться в пошуках нової парадигми, вона все одно здійснює цей пошук у власній неповторній манері. Як людина не може стати особистістю поза комунікації з Іншим, так і культура не може існувати поза вічним пошуком Іншого, порівняння та зіставлення з ним. Потреба міжкультурної комунікації, знаходження в них свого відображення та навпаки, пошуку їх відображення у собі, складають глибоку істотну потребу кожної культури.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1986. – 445 с. ; Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva / M. Bakhtin. – Moskva : Iskusstvo, 1986. – 445 s.
2. Карсавин Л. Философия истории / Л. Карсавин. – Москва : АСТ, 2007. – 512 с. ; Karsavin L. Filosofiya istorii / L. Karsavin. – Moskva : AST, 2007. – 512 s.
3. Культурний ландшафт: теорія і практика : зб. наук. пр.; за ред. Г. Денисика. – Вінниця : ТД Едельвейс і К, 2010. – 204 с. ; Kulturnyi landshaft: teoriia i praktyka : zb. nauk. pr.; za red. H. Denysyka. – Vinnytsia : TD Edelweis i K, 2010. – 204 s.
4. Эмманюэль Левинас : Путь к Другому : сборник статей и переводов, посвященный 100-летию со дня рождения Э. Левинаса / редкол. : Н. В. Голик и др. – Санкт-Петербург : изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. – 239 с. ; Emmanuyel Levinas : Put k Drugomu : sbornik statey i perevodov, posvyashchennyu 100-letiyu so dnya rozhdeniya E. Levinasa / redkol. : N. V. Golik i dr. – Sankt-Peterburg : izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2006. – 239 s.
5. Лекторский В. А. Мультикультуралізм и диалог культур [Электронный ресурс] / В. А. Лекторский // Диалог культур в условиях глобализации : XI Международные

Лихачёвские чтения, 12–13 мая 2011. - Т. 1 : Доклады. – Режим доступа : http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2011_Sbornik/Tom_1/000_Plenarnoe/026_LektorskijVA.pdf ; Lektorskiy V. A. Multikulturalizm i dialog kultur [Elektronnyy resurs] / V. A. Lektorskiy // Dialog kultur v usloviyakh globalizatsii : XI Mezhdunarodnye Likhachevskie chteniya, 12–13 maya 2011. - Т. 1 : Doklady. – Rezhim dostupa : http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2011_Sbornik/Tom_1/000_Plenarnoe/026_LektorskijVA.pdf

6. Малахов В. Декілька слів про діалог та філософію діалогу / В. Малахов // Ключовський Я. Філософія діалогу / Я. Ключовський ; пер. з польск. К. Рассудіної. – Київ : Дух і Літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2013.– 224 с. ; Malakhov V. Dekilka sliv pro dialoh ta filosofiiu dialohu / V. Malakhov // Klochovskyi Ya. Filosofiiia dialohu / Ya. Klochovskyi ; per. z polsk. K. Rassudinoi. – Kyiv : Dukh i Litera, Instytut relihiinykh nauk sv. Tomu Akvinskoho, 2013.– 224 s.

7. Петроє О. М. Поняття “діалог” у термінологічній традиції зарубіжної та вітчизняної наукової думки / О. М. Петроє // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 1 – 10 ; Petroie O. M. Poniattia “dialoh” u terminolohichnii tradytsii zarubizhnoi ta vitchyznianoї naukovoi dumky / O. M. Petroie // Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – 2011. – № 2. – S. 1 – 10.

8. Терепищій С. О. Провідні вектори інтернаціональних змін в структурі сучасного університету: опозиція культури та виробництва / С. О. Терепищій // Гілея : науковий вісник. - 2015. – Вип. 91. – С. 319–323 ; Terepyshchyi S. O. Providni vektory internatsionalnykh zmin v strukturі suchasnoho universytetu: opozytsiia kultury ta vyrobnytstva / S. O. Terepyshchyi // Hileia : naukovyi visnyk. - 2015. – Vyp. 91. – S. 319–323

9. Carnoy M. Globalization and educational reform: what planners need to know / M. Carnoy. – Paris: UNESCO, 1999. – 99 p.

10. Grant C.A. Intercultural and Multicultural Education Enhancing Global Interconnectedness / ed. by C.A. Grant, A. Portera. – New York : Routledge, 2011. – 351 p.

11. Grant N. Some Problems of Identity and Education: A Comparative Examination of Multicultural Education / N. Grant // Comparative Education. – Vol. 33. № 1 – P. 9–28.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016 р.

M. Shevchenko

THE DIALOGUE OF CULTURES PRINCIPLE AS THE BASIS OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATION

The article deals with the problem of dialogue within the system of intercultural communication in conditions of globalization transformations. It differentiates the dialogue notions as "truth, which is divided in half" and discussion as a "destruction of the opponent." Based on the works of E. Levinas three types of dialogue are analyzed – integration (positive), identification (negative) and synthetic (symbolic). The article delimits the meaning of the Soviet Union internationalism ideology and modern European cultural dialogue. The need for intercultural communication is proved to be a constituent part of any culture deep need. The education is shown to be one of the most important spheres in which the dialogue of cultures takes place.

The problem of a culture dialogue in the context of globalization reflects the current forms of socio-cultural interaction with a specific feature of universal world cultural relations strengthening.

The dialogue is carried out simultaneously in two dimensions - time and space, showing itself in intercultural communication, thus resulting in different images collision, forming new meanings and aspirations. Dialogue can never be essentially completed; it can occur between cultures, countries, individuals and even within the same person. It has a clear structure, played at all levels of social life: actors, the dialogue subject, the dialogue space and

relationships between them. The essence of the dialogue principles as intercultural relations has remained unchanged since the time of the human community formation. The dialogue of cultures is a meeting with another culture, another time, and its result is a more adequate assessment date of the modernity. Global culture is represented with different models of time that complement each other. The historical process expands the space of the dialogue for all mankind, because the dialogue itself includes both the potential of order and chaos, allowing the social system, that is in such interaction, to act in a state of stable progressive development, rather than a static stagnation.

The need for cross-cultural communication, finding ones reflection and vice versa, looking for the reflection in itself, constitute a deep essential every culture need: dialogue of cultures is abstracted from class cultures and other diversities, focusing attention on the formation of the comfortable environment for all individuals within the unique culture that at the same time is opened to the world.

Key words: *culture, intercultural communication, dialogue, The Other, multiculturalism, education.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

**КІЯНКА І. ПОПУЛІЗМ В ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ: ІДЕОЛОГІЧНІ ТЕЧІЇ,
РУХИ ТА ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ / І. КІЯНКА. – ЛЬВІВ:
ПРОСТІР-М, 2016. – 387 с.**

Сьогодні в Україні, яка переживає драматичну економічну та політичну кризу, склався практично суспільний консенсус щодо необхідності глибоких та масштабних реформ. У цьому очевидним чином збігаються позиція більшості політичної еліти та настрої широких верств суспільства. Громадяни, незадоволені насамперед своїм економічним становищем, яке різко погіршилося в умовах війни та кризи, сподіваються, що саме реформи стануть способом покращення життя більшості.

Проте орієнтири реформ, курс на які проголосила українська влада після Євромайдану, і які мають підтримку міжнародних донорів та стратегічних союзників України, мають у своїй основі ціннісний вибір, істотно відмінний від властивого більшості українських громадян прагнення до «соціальної справедливості». Йдеться про програму ліберальних ринкових реформ, спрямованих на скорочення соціальної відповідальності держави, подальшу приватизацію державних підприємств, у тому числі енергетичних і транспортних монополій, вчасну виплату досить обтяжливих зовнішніх фінансових зобов'язань України тощо. Водночас, історія політичної боротьби в Україні після 1991 р. – це значною мірою історія змагання щедрих, популістських за духом соціально-економічних обіцянок. Тому, на нашу думку, сьогодні ідеологія реформ драматичним чином контрастує і з певною традицією української політики, і з настроями широких верств суспільства.

У монографічному дослідженні «Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології» ґрунтовно аналізується комплекс проблем, пов'язаних з феноменом популізму, який є актуальним на сьогодні в політиці багатьох країн, і реалізація популістських гасел іноді мають драматичний характер.

Вивчення популізму актуалізується і наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів політичних партій, які так чи інакше застосовують популізм для реалізації своїх політичних програм та приходу до влади.

Актуальність дослідження очевидна і з огляду на відсутність комплексного вивчення проблематики популізму в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

У першому та другому розділах, автор детально аналізує дослідження популізму в українській та зарубіжній спеціальній літературі (історіографічний екскурс). Адже в українській спеціальній літературі інтерес до популізму з'явився наприкінці 1990-х років. Вихідною базою його вивчення стала рецепція аналітичних висновків західних дослідників.

Сьогодні вітчизняна історіографія популізму представлена низкою публікацій у форматі статей. На тлі загальних характеристик популізму як явища, що спираються, перш за все, на доробок західних політологів, висвітлено зокрема такі питання, як прояви популізму в історії українського національного руху, в сучасній українській політиці, популістські прийоми політичної боротьби, філософський дискурс цього поняття. Увагу науковців привертало прояви популізму в актуальному політичному просторі країн Східної Європи. Дослідники вказали також на популістську складову у

діяльності практично усіх українських партій, на зв'язок між популізмом та кризою представницької функції вітчизняної партійної системи. Водночас можна вказати на чималі відмінності та розбіжності у поглядах науковців. При цьому всебічного, комплексного аналітичного дослідження популізму в українській історіографії до сьогодні не проведено.

Масштабність та глибина авторського задуму розкриваються в третьому та четвертому розділах монографії, присвячених детальному аналізу історії популістського руху в США та країнах Західної та Східної Європи, до уваги беруться погляди українських народників.

Логічним завершенням роботи став критичний аналіз популізму у діяльності партій та урядів у посткомуністичних країнах (на прикладі Росії та Білорусі). А також «елементи популізму» і «чистий популізм» у політичному житті України (1991-2016 рр.)

У роботі авторка звернулася до численних і разом із цим вельми різних, віддалених один від одного у просторі і часі проявів популізму, якими, проте, його історія не вичерпується. Важливо було показати відмінні «популістські» сюжети саме через складність, строкатість та амбівалентність феномену популізму, вивчення якого на основі лише одного з них було б недостатнім.

Зроблені автором висновки будуть корисними для політиків, науковців, слухачів державного управління, політологів, юристів.

У своїй сукупності це монографічне дослідження є новим і важливим внеском у розвиток політичної науки та заслугове уваги для нових досліджень.

Т.В. Сидорук

In the monographic study "Populism in history and modernity: ideological currents, movements and political technologies" thoroughly analyze complex problems associated with the phenomenon of populism, which is relevant to policy in many countries, and implementation of populist slogans are sometimes dramatic.

Study populism updated and the presence of social order from stakeholders political parties somehow use populism to implement their political programs and coming to power.

Relevance of the research is obvious in view of the lack of a comprehensive study of the problems of populism in Ukraine, political science proper evaluation of previous studies, rethinking some of the myths of individual researchers.

In the first and second chapters, the author analyzes in detail the study of populism in Ukrainian and foreign literature (historiography overview). After all, the Ukrainian literature interest in populism has appeared in the late 1990s. The initial study was the basis of his findings Western Front Desk analytical researchers.

Attracted attention of scientists manifestations of populism in the actual political landscape of Eastern Europe. The researchers also pointed to the populist part in the activities of almost all Ukrainian political parties, the relationship between populism and representative function of national crisis the party system. At the same time we can point to considerable differences and disagreements scientists. This comprehensive, integrated analytical study of populism in Ukrainian historiography until now not carried out.

The scale and depth of the author's intention disclosed in the third and fourth chapters of the monograph devoted to a detailed analysis of the history of populist movements in the US and karyinah Western and Eastern Europe, are taken into account the views of Ukrainian populists.

In this paper, the author appealed to many and with this very different and far apart in space and time displays of populism, which, however, his story does not end there. It was important to show excellent "populist" stories because of the complexity, diversity and

ambivalence of the phenomenon of populism, the study is based on only one of them would be inadequate.

The author made the findings will be useful for policy makers, researchers, students of public administration, political scientists, lawyers.

Key words: *populism, political system, democracy, political party, political regime.*

T. Sydoruk

Рецензія надійшла до редакції 05.12.2016 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

БУШУЄВ ГЕОРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – студент ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини» Маріупольського державного університету.

ВОЙТОВИЧ НАДІЯ МИКОЛАЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та економічної теорії Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького.

ВОЛОНІЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

ГАВРИЛОВА НІНА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ГРИНЬКО ОЛЕКСАНДРА ІГОРІВНА – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ГРУКАЧ ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри загальної історії, правознавства і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ЗЕЛЬМАНОВИЧ ІВАН ІВАНОВИЧ – аспірант кафедри політології Інституту історії, політології та міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

ІВАСЕЧКО ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ІЛЬНИЦЬКА УЛЯНА ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

КАРІХ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ – директор науково-консультаційного центру правових досліджень Сумського державного університету.

КАТЕРИНЧУК ПАВЛО МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

КОВАЛЬ ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ – студент ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини» Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка».

КОЗЬМА ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова.

ЛОПАТА МАР'ЯН ОЛЕГОВИЧ – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

МАМОНТОВА ЕЛЛА ВІКТОРІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

МАРУХОВСЬКА-КАРТУНОВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат філософських наук, професор кафедри суспільних наук Університету економіки та права «КРОК» (м. Київ).

НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ – магістр з історії, заступник начальника археологічної експедиції Маріупольського державного університету.

- ОДАРЧЕНКО КАТЕРИНА ЮРІЇВНА – аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
- ОСАДЧУК ІГОР ЮРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- ПАРЛЮК ВЛАДИСЛАВ ІГОРОВИЧ – старший викладач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.
- ПАПАЗОВА АНЖЕЛА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.
- ПІПЧЕНКО НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- ПРОНДЗИНСЬКА КСЕНІЯ МАРІАННА СЛАВОМИРІВНА – аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Маріупольського державного університету.
- РЕВЕНКО ВІРА ВАЛЕНТИНІВНА – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського.
- РЖЕВСЬКА ІЛІНА ФЕДОРІВНА – доктор політичних наук, завідувач, доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету.
- РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.
- САЦЬКИЙ ПАВЛО ВІКТОРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».
- СИДУК ТЕТЯНА ВІТАЛІЇВНА – доктор політичних наук, професор, зав. кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія».
- ТАРАСОВ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківської державної академії дизайну і мистецтв.
- ТАРНАВСЬКИЙ РОМАН БОГДАНОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- ТРЕТЯК ОЛЕКСІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ – доктор політичних наук, завідувач, доцент кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
- ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.
- ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) МДУ.
- ТУПИЦЯ ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ – доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
- ШЕВЧЕНКО МАРИНА ІВАНІВНА – кандидат культурології, доцент Київського національного університету культури і мистецтв.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилають нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н.А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUS MANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано, що політичні процеси на транснаціональному рівні урядування обумовлені консенсусними формами взаємодії найбільш потужних акторів світової політики.

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті

.....
.....
.....

Список використаної літератури

1. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку / О. Рябека // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С.114–126 ; Riabeka O. Svitova derzhava yak produkt hlobalizovanoho orhanizatsiinoho rozvytku / O. Riabeka // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp. 3. – S.114–126.

2.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__ р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states. Even though Germany is not a permanent member of the UN Security Council, it has a dominant position in

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____
назва статті історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б.

Зразок

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 17

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 054/017

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей